DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

AZ AMERIKAI NEOKONZERVATIVIZMUS A KEZDETEKTŐL 2008-IG

BÉKÉS MÁRTON

2011

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

BÉKÉS MÁRTON

AZ AMERIKAI NEOKONZERVATIVIZMUS A KEZDETEKTŐL 2008-IG

Történettudományi Doktori Iskola
Székely Gábor egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője
Művelődéstörténeti Doktori Program
Kósa László egyetemi tanár, a Doktori Program vezetője

A bizottság tagjai:

Elnök:	**Dr. Majoros István egyetemi tanár**
Bírálók:	**Dr. Magyarics Tamás habil. egyetemi docens**
	Dr. Egedy Gergely egyetemi docens
Titkár:	**Dr. Richly Gábor**
Tagok:	**Dr. Lánczi András egyetemi tanár**
	Dr. Kósa László, Dr. Romsics Gergely (póttagok)

Témavezető: **Dr. Tőkéczki László habil. egyetemi docens**

Budapest
2011

BEVEZETÉS

A posztbipoláris rendszer értelme és az Egyesült Államok szerepe

A hidegháború *stabil* nemzetközi, ideológiai, (világ)gazdasági, társadalmi és politikai viszonyait[1] – ezek egész planetáris összefüggésrendszerét – a posztbipoláris rendszerbe történő átmenet hosszú folyamata átstrukturálta, pontosabban ennek rendjét megszüntette, amelynek évtizedes előzményei már a '70-es évek közepétől érezhetővé váltak. A bipoláris nemzetközi rendet felváltó – jobb híján (egyelőre) posztbipolárisnak nevezett – képlékeny világszisztéma fő jellemzői az ingatagság, az integráció instabilitása, az anómiás jelenségek, a krízisek egymásmellettisége.[2] Más szavakkal arról van szó, hogy korunkban egyszerre létezik a planetáris hálózatok transznacionális kiépülése és a regionalizáció, vagy másképpen a globalizáció és a lokalizmus, azaz az integráció és a fragmentáció, amely egyfajta „globális turbulenciát" okoz, és ez egyre csak a biztonságos világrend(szer) hitének – illúziójának? – visszavonhatatlan lerombolódását tudatosítja.[3] Vagyis, közelítve a probléma gyökeréhez és megjelenési formáját egyszersmind lokalizálva: a premodern, a modern és a posztmodern államtípusok egymás mellett élésének és kölcsönös egymásra hatásának tanúi vagyunk, ám azzal együtt, hogy ezek mindegyike önmagában is a folytonos átépülés folyamatában van.[4]

Ebben a helyzetben – ahol tehát az integráció és a fragmentáció nagyjából egyenlő erővel jelentkezik – természetes, hogy a nemzetközi konfliktusosodás közepette számos megoldási javaslat, a vágyott stabilitás megteremtésére vonatkozó többféle alternatíva merül fel, amelyek azonban egymással meglehetősen ellentétesek is lehetnek.[5] Eközben ezen alternatívák ütközésének számos pontján a „nem működő", vagy „bukott államok" (*Failed State*) eddig ismeretlen problémát jelentő jelensége bukkant fel. A globális destabilizáció gyökéroka – mondja Fukuyama – a háromféle államtípus egymás mellettiségében azonosítható, hiszen amikor ezek átépülnek, illetve egymással ütköznek, akkor alakulnak ki az „államkudarcok", melyek a globális világ intenzív lokális feszültségeivé válnak, ezzel akasztva meg folyton folyvást az integráció planetáris tendenciáját.[6]

Mindezt csak azért hoztuk fel, hogy látható legyen: a kétpólusosság végével nincs olyan közvetlen érdek, amely egyensúlyban tartaná a problémás térségek államaiban jelentkező belső feszültségeket. (Konkrétumokról beszélve, érdemes összehasonlítani az Etiópia–Szomália konfliktus évtizedeit vagy az afganisztáni krízisek történetét, hogy kitűnjék: a hidegháború alatt mindkét pólus ilyen vagy olyan módon beavatkozott a felek valamelyikének oldalán, manapság azonban ilyen, *kiegyensúlyozottan jelentkező kvázi-stabilizáló nagyhatalmi erőszak* híján olyan rések nyílnak meg, amelyeken például az ún. terrorizmus – gyakran függetlenségi- vagy szabadságharcként azonosítva magát, vagy ezeket azonosítva vele – könnyen megjelenik.) Korunk tehát – a nemzetközi kapcsolatok területén legalábbis – a maradandó válság, a krízis állandósulásának kora. De könnyen lehet, hogy

---

1 WALTZ, Kenneth: The Stability of a Bipolar World. In: *Daedelus*, 1964. nyár

2 CSIZMADIA Sándor: Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban. In: *Magyar Tudomány*, 2002. 6. szám; KISS J. László: A nemzetközi rendszer modernizációja: a nemzetközi rend és biztonság változásai. In: *Külpolitika*, 1997. 4. szám

3 BRZEZINSKI, Zbiegniew: Out of Controll: Global Turmoil on the Eve of the Twentyfirst Century. Simon and Schuster, New York, 1993.

4 BAYART, Jean François: Le gouvernement du monde: une critique politique de la globalisation. Fayard, Paris, 2004.; FLORY, Maurice: Orde et désorde dans le mond. In: *Cahiers Français*, 1993. 12. szám

5 Jellemző példák a polarizált szembeállításra a következő amerikai munkák: BARBER, Benjamin R.: Jihad vs. McWorld: How Globalisation and Tribalism are Reshaping the World. Ballantine Books, New York, 1996. és JUERGENSMEYER, Mark: The New Cold War: Religious Nationalism Confronts the Secular State. Univ. of California Press, Berkeley, 1991.

6 RADA Péter: A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. In: *Külügyi Szemle*, 2006. 3–4. szám; FUKUYAMA, Francis: Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században. (2004) Ford.: Kitta Gergely. Századvég, Bp. 2005.

bizonyos nézőpontból fókuszálva a kérdésre inkább azt látjuk, hogy két évtizeddel a bipoláris világrend szétbomlása után posztmodern körülmények között éljük meg a nemzetközi hatalomért mindig is folytatott harcot.

Itt érkezünk el a posztbipoláris világ alapproblémájához, vagyis, hogy az ténylegesen multipoláris tendenciájú, ám gazdasági erő, katonai aktivitás, monetáris képesség tekintetében mégis *kvázi-unipoláris – noha mégsem omnipotens* természetű! Mire gondolunk? A kedvező geopolitikai adottságokkal való rendelkezés, úgyszintén a klasszikus katonai erővel történő bírás, a nukleáris energia (bármilyen jellegű) hasznosítására való technológiai–logisztikai képesség, a technikai–technológiai vívmányok birtoklása tekintetében (amelyeket egy realista a nemzetközi hatalmi konstelláció meghatározó elemeinek tart) többpólusú ugyan a jelenkori nemzetközi viszonyrendszer, ám az aktorok közül aktivitás tekintetében mégis egy emelkedik ki. A posztbipolaritásba történő világméterű átkelés közben a neokonzervatívok – akik a számukra különös fontossággal bíró pillanat előrelátható bekövetkeztét évekkel azt megelőzően siettették – elsőként érzékelték, hogy a képlékeny helyzet adta lehetőségeket az Amerikai Egyesült Államok könnyen kihasználhatja.[7] Ám rögtön tegyük hozzá: *az unipolarizáció lehetősége ma beszűkült*, a világ egyre inkább a többtényezős világhatalmi szerkezet megszilárdulása felé tart, amely folyamat lezárhatja az USA – neokonzervativizmus-inspirálta – törekvését.[8] Könnyen elképzelhető tehát, hogy Amerika 1990 utáni, és 2001-től felerősödő *unipoláris forradalma* befagy és egy *multipoláris ellenforradalom* fogja követni, amelynek kényszerítő erejét a nemzetközi téren megjelenő új hatalmi aktorok adják.

Úgy érdemes mindezt szemlélni, hogy közben lássuk meg a II. világháború utáni nemzetközi berendezkedés mára jócskán anakronisztikus intézményeinek (ENSZ-család, NATO, WEU, a Bretton Woods-i rendszer romjai) delegitimálódását, de szerepüknek mindenesetre megkérdőjelezetté válását. Így tehát a posztbipoláris világszituáció *állandóvá váló válságai*nak megoldása minimum problémássá vált, illetőleg a megvalósult ilyen vagy olyan megoldások is problémássá váltak. A kreatív intervencionizmus megjelenésével ugyan egy rövid évtizedig[9] mintha újra felépült volna a hidegháború után lerombolódott érték- és érdekrendszer, ám csakhamar végérvényesen bebizonyosodott, hogy a posztmodern kor kihívásaira nem létezik mindenki részéről egyaránt elfogadhatónak tekinthető válasz.[10]

Kilépve végre a konkrétumok mezejére: az Egyesült Államok 1991 és főképpen 2001 óta egyedül is cselekszik, ha – vélt vagy valós – érdeke úgy kívánja, azaz a nemzetközi társadalmi szerződés – ha volt is – felrúgatott, mivel (a játékelmélet itt nagyon plasztikusnak bizonyuló nyelvén szólva) a közös veszteségminimalizálás helyett a játékosok egyike az egyéni haszon maximalizálását választotta. S nincs olyan, aki szankcionálná ezt, hacsak nem a lokális konfliktusok (Irak, Afganisztán) Amerika-ellenes szereplői... Illetőleg a XXI. század elejétől kezdődően egyre inkább látszódnak már azok homályos körvonalai is, akik egy idő múlva a maguk legközvetlenebb valójában lépnek fel a nemzetközi színtérre és követelik a hatalmat.[11]

---

[7] KRAUTHAMMER, Charles: The Unipolar Moment. In: *Foreign Affairs*, 1990–91. tél [Ld. még: In: Rethinking America's Security: Beyond Cold War to a New World Order. Ed. by G. Allison–G. Treverton, W. W. Norton, New York, 1992. 238–248. oldal.]

[8] Mindehhez természetesen nagyban hozzájárult az, hogy a Bush-féle háborúk ugyan Obama alatt folytatódnak, de a győzelem minden reménye nélkül. Egyenesen az amerikai hegemónia utáni korszak kezdetéről szólt 2008-ban a következő könyv: ZAKARIA, Fareed: A posztamerikai világ. Ford.: Szigeti Judit Eszter. Gondolat, Bp. 2009. Mindehhez természetesen nagyban hozzájárult az

[9] A kuvaiti beavatkozás (1991) és a jugoszláviai bombázás (1999) közötti időszakra gondolunk, amelyek persze önmagukban sem voltak teljesen kompromisszumövezte megoldások.

[10] CSIZMADIA Sándor: Erkölcsi elvek, jogi normák és az erőalkalmazás dilemmái a nemzetközi kapcsolatokban. In: *Világosság*, 2003. 5–6. szám; GORKA Sebestyén: A demokrácia védelme a hidegháború utáni világban. In: *Külügyi Szemle*, 2004. 2–3. szám; TÖRŐ Csaba: Nemzetközi konfliktuskezelési elsősegély: a humanitárius fegyveres beavatkozás anatómiája. In: uo. i.sz.

[11] A világgazdaság és a nemzetközi hatalmi politika olyan szerkezetváltó alanyaira kell itt elsősorban gondolnunk, mint India és Kína.

Világosan kell ugyanakkor látnunk, hogy a nemzetközi folyamatok permanensen át- és újjáépülő *ad hoc* rendszerének egyik állandó szereplője és identitását egyfajta új világrend (*New World Order*) megalkotása révén megteremteni igyekvő aktora az Egyesült Államok lett. S hogy miért? Egyfelől meghatározó ebben az USA 1945 után kialakult és azóta is a nemzetközi monetáris rendszer mozgatójának bizonyuló globális üzleti érdekeltsége, amellyel hatalmi érdekek is együtt járnak, azokkal pedig akár ezek fegyverrel történő megvédése; fontos tényező továbbá az USA nagyhatalmi jellegéből adódó tehetetlenségi ereje, amely folytonos beavatkozási kényszert szül; az USA hegemonisztikus törekvése szinte természetes módon alakul ki a posztbipoláris tér létrejöttekor képződött vákuum miatt; végül az USA szellemi–kulturális–mentális jellegéből fakadóan a *leadership*-szerep számára ösztönösen kínálkozik, főleg, hogy az Egyesült Államok érdekeltségeit és a létét megalapozó mítoszt állandó kihívások érik a világ minden táján.[12] Mindezek együttes hatása egyfajta – jobb szó híján – kényszert gyakorol az USA – látható és héttérben maradó – vezetésére, s nem csoda, ha ennek planetáris méretekben megmutatkozó következményei olyan vélemények megfogalmazódására adnak okot, mint amilyen Emmanuel Toddé: *„az Egyesül Államok célja már nem az, hogy megvédje azt a demokratikus és liberális rendet, amely Amerikában lassú eltűnésre ítéltetett. Számára elsődlegessé önmagának különböző javakkal és tőkével való ellátása vált. Tehát ma már* az Egyesült Államok alapvető stratégiai célja a világ erőforrásainak politikai ellenőrzése.*”*[13] Az ennél távolabbi látóhatárt megpillantók számára – legalábbis realista nézőpontból – egyértelműnek látszik, hogy az USA hegemonisztikus törekvése nem csak az országra nézve, de az egész nemzetközi térség biztonságára és működésére nézve veszélyes és nem kívánatos.

Az USA jobbára neokonzervatív stratégái által meghatározott külpolitikai aktivitása tehát több okkal is magyarázható, mégpedig összefoglalva a következőkkel: az új, de még képlékeny világrendben a megelőzésre való törekvés; az ENSZ iránti gyanakvás, amelyet a szervezet krónikus diszfunkcióssága is táplál; az a hit, hogy ha Amerika nem cselekszik, akkor senki sem lép fel hatékonyan a liberális demokráciát és a szabadpiaci gazdaságot fenyegető erőkkel szemben. Mindehhez járul az ún. *post 9/11 World* általános amerikai recepciója, amely a tételezett fenyegetést az Egyesült Államok határaitól minél távolabb igyekszik elhárítani.[14]

A posztbipoláris rendszer – s az ennek szellemi, civilizációs keretét adó posztmodernitás – egyik legjelentősebb ideológiai eseménye az Egyesül Államok történetileg mindig is egyedülálló konzervativizmusának kortárs adaptációja, a neokonzervativizmus,[15] amely már a hidegháború kezdetekor „kiérlelődött”, hogy jelentősen módosulva jó húsz év óta az USA nemzetközi elköteleződésének kérdéseire választ adni akaró szellemi hátérré váljék. Ám jól tesszük, ha gyanakvással övezzük azt, hogy vajon jó válaszokat ad-e ma is?

Kissé előresietve, e disszertációban arról van szó, hogy az amerikai hatalmi potenciált megerősíteni segítő, az amerikai nemzet értékeit és érdekeit büszkén felvállaló hidegháborús neokonzervativizmus és ennek posztbipoláris variánsa milyen utat járt be. Napjainkban az amerikai neokonzervativizmus az egymással bájosan összeérő szélsőbal- és szélsőjobboldali összeesküvés-elméletek és a híg külpolitikai zsurnalisztika hálás tárgya, amellyel bizonyítani lehet az amerikai dominanciájú *New World Order* építőmesterei eszmei forrásvidékének *kezdettől* fogva mérgezett voltát. – Leo Strauss hírbe hozása a *Pax Americana* háborús kudarcaival (Afganisztán, Irak) és a hidegháborús neokonzervativizmus összemosása azzal a posztbipoláris ideológiával, amelyet egy kormányzati és tervező-részleg képvisel, azonban

---

[12] MOLNAR, Thomas: The American Dilemma: A Consideration of United States Leadership in World Affairs. Univ. of Pothefstroom, Pothefstroom, 1971.

[13] TODD, Emmanuel: A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről. Ford. n. All Print, Bp. 2003. 35. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

[14] LIEBER, Robert J.: The American Era: Power and Strategy for the 21st Century. Cambridge UP, Cambridge, 2005.

[15] Gorka Sebestyén értékeli így. (GORKA Sebestyén: Az amerikai konzervativizmus és Európa. In: *Polgári Szemle*, 2005. 5. szám)

nem több súlyos tévedésnél. Pontosan azért, mert – erősen szólva – két neokonzervativizmusról van szó. A neokonzervativizmus első generációs képviselői (Irving Kristol, Samuel P. Huntington, S. M. Lipset, Daniel Bell, Robert Nisbet, Nathan Glazer, Jeanne Kirkpatrick) és az 1989–91 után színre lépett második nemzedék tagjai (William Kristol, Robert Kagan, Charles Krauthammer, Fukuyama, Max Boot, John Podhoretz), megerősödve néhány első generációs (Norman Podhoretz, Midge Decter, Michael Novak, Joshua Muravchik) támogatásával, ugyanis eszmei téren majdhogynem diametrálisan ellentétes helyzetben vannak. Míg az első generáció a II. világháború utáni fellépésétől kezdve egészen a *Reagan Revolution* végégig egy tipikusan *ellenforradalmi* képletet alkot, amely az amerikai konzervativizmus hagyományait a hidegháború bel-, kül- és gazdaságpolitikai kihívásaira reagálva újra reflexívvé tette; addig a szovjet rendszer bukása után a második generáció tagjai valóban egy új világrend építésébe fogtak, amikor a világhegemón által megteremtendő világdemokrácia küldetését helyezték ideologikus keretbe.

Vizsgálódásunk tárgya

A neokonzervativizmus Amerikában a ’70-es évek első harmada óta a tudományos – eszmetörténeti, gazdaság- és politikaelméleti, szociológiai stb. – feldolgozások tárgya, bírálata és védelmezése pedig mára már majd’ négy évtizedes múltra tekint vissza. Alapító atyái közül jónéhányan készítették el visszaemlékezéseiket, egyik-másik neokonzervatív szöveg a politológiai szakirodalom és a forrásgyűjtemények kedvelt darabja lett. Olyan, nemzetközi hírre szert tett kutatók tartoztak soraiba, mint a szociológiában Lipset és Bell, a külügyi elemzésben Huntington és Fukuyama. Számos politikust és egy nagyszerű elnököt – Ronald Reagant – hoztak hírbe a neokonzervativizmussal, amely a ’80-as években mintha nem csak Amerikában, hanem Nagy-Britanniában és Nyugat-Németországban is hívekre lelt volna. Mióta azonban a neokonzervatívok második generációja 2001. szeptember 11-e után látványosan szóhoz – és fegyverhez – jutott, nehéz eldönteni, hogy a XXI. század első évtizedének Amerikája mit és miért cselekszik a nemzetközi színtéren úgy, ahogy. A válaszadást leegyszerűsítők pedig sokszor érvelnek a neokonzervativizmus egészét elvető megokolással, amely a terror elleni háború csődjét a ’60-as évek konzervatív lázadóira igyekszik testálni. A fogalmi és értelmezési zavart tehát csak fokozza, hogy nem vesznek tudomást arról, hogy a neokonzervativizmus lassan hetven évébe bizony komoly cezúra húzódik a két nemzedéket elválasztva.[16]

Magyarországon az amerikai neokonzervativizmus feldolgozása a Kádár-korszakban elkészült két – az akkori kornak megfelelő tendenciákkal súlyosan megterhelt – köteten túl csak rövidebb cikkekben és számos, színvonalában erősen különböző publicisztikában testesült meg. Ezek mellett azonban a kortárs magyar konzervativizmus ismert szerzői és konzervativizmus-kutatásban elismert elméi is többször érvényesen megszólaltak a témában. A XX. század második felében megjelenő konzervatív irányzatok megértéséhez csakúgy, mint Amerika politikai történetének értékeléséhez elengedhetetlen azonban, hogy a neokonzervativizmusról *átfogó* fogalmat ne alkossunk.

Disszertációnk az amerikai neokonzervativizmusnak egy sajátos fejlődéselmélet keretébe ágyazott politikai eszmetörténetét kívánja prezentálni. Jelen munka bővebben megkísérli az amerikai neokonzervativizmus, mint modern eszme és ideológia eszmetörténeti bemutatását és értékelését, főképpen a neokonzervativizmus mentális, filozófiai–teoretikai, politikai alapvetéseire koncentrálva. A neokonzervativizmus vizsgálatakor elengedhetetlennek érezzük azonban, hogy rá ne világítsunk az eszme és ideológia létrejöttének történelmi és társadalmi környezetére, így nem lehet figyelmen kívül hagynunk az amerikai

[16] Ebben a disszertációban nincs sem mód, sem szükség arra, hogy kitérjünk a neokonzervativizmus harmadik, még csak formálódó nemzedékére. A 2006 körül megjelenő harmadik generáció Bush második adminisztrációja végén kezdett munkához és az Obama-rezsim idején talált hangjára. Tevékenysége és szellemisége alig különböztethető meg a második, szintén új-neokonzervatív nemzedékétől.

konzervativizmus paradigmájának ismertetését, az amerikai politikai gondolkodás fejlődését (legalább vázlatosan), az USA egyes kormányzati rendszereinek politikai berendezkedését stb. Ezen kívül a neokonzervativizmus genezise leírásakor mindenképpen ki kellett térnünk az ’50-es–60-as évek, illetve az azt követő kor jellegzetességeire is. Itt azonban, minthogy máshol sem, nem végezzük el a kormányzati politika átfogó elemzését, csupán a téma szempontjából fontos mozzanatokra koncentrálunk, ezen belül is főként azokra, amelyek megindításában és végigvitelében a neokonzervatívok játszottak szerepet, illetve amely események előmozdították szervezeti és elméleti fejlődésüket. Munkánk tehát elsődlegesen a neokonzervatív eszme és ideológia eszmetörténeti és politikai szerkezetét (mentalitását, filozófiáját, érték- és érdekorientációját), másodsorban történeti genezisét (fejlődése útját, intézményesülését, szervezeti életét) részesíti előnyben a vizsgálat során.

Nem titkolt szándékunk volt, hogy úgy próbáljuk munkánkat megírni, hogy az modellként is szolgáljon. Modelljéül olyan modern eszmék kutatásához, amelyek szorosan egy adott nemzet belső értékeihez és érdekeihez igazodnak, majd bizonyos külső és belső változások miatt megtörnek és máshogyan folytatják útjukat, mint ahogyan elkezdték azt. Abból a szempontból különösen szerencsés helyzetben vagyunk, hogy munkánkban *egy konzervatív eszmét kezdünk el vizsgálni, amely forradalmi változáson keresztül menve ideológiává vált*. Ezzel pedig egy távolabbi célunkat is sikerült elérnünk, mégpedig a konzervativizmus nem-ideologikus természetének igazolását.

A munka megalkotásakor megkerülhetetlennek tűnt, hogy ki ne fejtsük az amerikai politikai gondolkodás s ezen belül az amerikai konzervativizmus alapszerkezetére vonatkozó következtetéseinket, hiszen meggyőződésünk, hogy a neokonzervativizmus nagyon is szervesen és sikeresen illeszkedett ebbe (a múlt idő használata nem véletlen!). Ezért nem kell csodálkoznunk, ha – kissé önironikusan szólva – a könyv elején megérkeznek a keleti partra a puritánok, a végén pedig Irakba a Bush-adminisztráció katonái. S talán az is világossá fog válni, hogy a kettő között némi összefüggést is fel lehet fedezni.

A fentieknek megfelelően a dolgozat három nagyobb egységből áll. (1.) Minthogy munkánkban az amerikai neokonzervativizmust és annak egész szellemi, kulturális, történeti és politikai környezetét le kívántuk írni, ezért szükségessé vált számos, bevezetés jellegű fejezet elkészítése. Így az első témakörben tárgyaljuk a konzervativizmus mibenlétét, politikai jellegzetességeit; majd az amerikai kultúrát és az ebből kinövő amerikai politikai gondolkodást elemezzük; ebből mindjárt következtetéseket is levonva, az amerikai konzervativizmus sajátos jellegzetességeit vizsgáljuk meg. (2.) A második nagy egységben az alapozást követően igyekszünk számot adni a neokonzervativizmus filozófiai, politikai, gazdaságelméleti és nemzetközi gondolatairól. (3.) Ezt követően a neokonzervativizmusnak a II. világháború végétől a Bush-kormány végégig folytatott – nagyjából hat évtizedes – útját tekintjük át. Utóbbi két témakörben – amelyek szorosan összetartoznak –, a neokonzervativizmus eszme- és politikatörténeti bemutatásakor, különösen igyekeztünk figyelni a két generáció közötti különbségek kidomborítására és ezek elméleti tisztázására. Nem kívánjuk elleplezni azt, hogy míg úgy véljük: a neokonzervativizmus első változata az amerikai konzervativizmus és az atlanti kultúrkör hagyományainak sikeres és autentikus aktualizálását jelentette; addig a forradalmi neokonzervativizmus felé erős kritikát irányítunk. A három témakör aránya egy a kettőhöz, mégpedig a neokonzervativizmust tárgyaló fejezetek javára. A szöveg ilyen felépítésével úgy hisszük, sikerült az amerikai politikai gondolkodás alapjairól számot adnunk és abba érthetően belehelyeznünk a neokonzervativizmust. Könnyen lehet ugyanis, hogy a csupán kizárólag a neokonzervativizmussal foglalkozó fejezetek érthetetlenek lennének a speciálisan amerikai szellemi környezet előzetes magyarázata nélkül.

A munka létrehozásában nehézséget jelentett az a tény, hogy a neokonzervativizmus, mint *mai modern eszme és ideológia*, alapvetően egy politikai–hatalmi térben helyezkedik el, s bármilyen erről szóló irodalom – legyen az a politikatudomány, az eszmetörténet, a külpolitika, a nemzetközi kapcsolatok tudománya vagy a közpolitikai és kormányzattörténeti irodalom – kénytelen-kelletlen belép ebbe a mezőbe, illetőleg ez a mező valamilyen vonzást,

hatást fejt ki rá. Ezért nagyon nehéz objektív és csupán tudományos szempontrendszer szerint dolgozni, hiszen a választott téma esetében nem egy kétszáz évvel ezelőtti politikai eszméről van szó, hanem egy olyan komplex irányzatról, amely a mai nemzetközi világhatalmi konstellációban egyeduralkodó ország politikai arculatát mára már jelentősen meghatározza.[17]

Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy a neokonzervativizmus mai helyzete érezhetően erősen kínál egy retrospektív, összehasonlító elemzést az eszmén belül. Ezt a lehetőséget nem mulasztjuk el kihasználni, és igyekszünk bemutatni azt – ez lévén végső célunk! –, hogy a neokonzervativizmus mint paradigma nagyjából hol és mikor tört meg, s indult el önnön válsága felé. Azaz a neokonzervativizmus, amely sikeres ellenforradalmi eszmét és gyakorlatot jelentett, miért siklott ki?

Kutatás-történet

2003 óta foglalkozunk a neokonzervativizmus mibenlétével, s jóllehet az ideológia és szellemi áramlat „őskoráról" jócskán lemaradtunk, de talán 2001. szeptember 11. világpolitikai következményeit – s ezzel a neokonzervativizmus egyfajta kifutását! – ennek okán el tudom választani annak genezistől, s ez jótékony hatással lehet az értékelésre. Főleg, ha tudjuk, hogy az '50-es évek vége és 2001 között egy nagyszabású generációváltás is lezajlott a neokonoknál! Tovább fűzve ezt a gondolatot, a 2001 óta eltelt évek – amikor ez az írás készült – adtak időbeli helyet annak az adminisztrációnak is, amely a kisiklott neokonzervativizmus méltó példája lehet.

Jelen írás több rétegből tevődik össze. A 2003 óta folytatott előtanulmányok első kézzelfogható eredménye és közönség elé bocsátható rövid változata 2005 első harmadában készült el, amikor az ELTE Bölcsészettudományi Karán *„A konzervatívek"* címmel megtartott konzervativizmus-történeti konferencián előadást tartottunk a témában, és a konferencia kötete számára írásban is összefoglaltuk.[18] Ezt követően 2006-ban a neokonzervativizmus magyarországi esélyeit latolgattuk, meglehetősen szkeptikus és kritikus hangvétellel.[19] 2007 közepétől a külföldi szakirodalom szélesebb és mélyebb megismerése következett, s emellett számos konzultáció bonyolódott és feljegyzés született, mígnem a disszertáció előzetes könyvváltozata 2008 közepére elkészült. A teljes szöveg néhány részlete megjelent már előzőleg, úgymint a konzervativizmus-kutatás nemzeti látószögéről szóló rész, az itt szereplő változatnál jelentősen kibővítve, az amerikai konzervativizmus árnyalatairól értekező fejezetrész, valamint az Irving Krsitolról és von Hayekről szóló eszmefuttatás.[20] A közölt részletek már a kötet szövegének elkészülte előtt publikáltattak, s itt-ott kritikájuk is elhangzott, amelyeket ezúton köszönünk meg.

A könyvhöz szükséges kutatásunkat 2007. kora őszén kezdtük és 2008. késő nyarán zártuk le. A Századvég Kiadó gondozásában 2008. december elején megjelent *Az amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom* című könyv[21] ugyan nem az első, e

---

17 Míg Irving Kristol a '90-es évek közepén úgy vélte, a neokonzervativizmus (első, kulturális változata) beépült az amerikai konzervativizmusba és meghatározó erejévé vált, úgy kijelenthetjük, hogy a XXI. század első évtizedében Amerika külügyi cselekvését orientálta (az immár második generációs) neokonzervativizmus. 2008 után azonban utóbbi változatnak minden bizonnyal megszűnik befolyásolási képessége, ha a lehetősége nem is.

18 BÉKÉS Márton: Az amerikai neokonzervativizmus áttekintő elemzése. In: A hagyomány elmélete. Tanulmányok a konzervativizmus tárgyköréből. Szerk.: Békés Márton–Majoros István. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tsz. Bp. 2005. 37–78. oldal

19 BÉKÉS Márton: A neokonzervativizmus lehetőségei Magyarországon. In: *Valóság*, 2006. 3. szám, 81–85. oldal

20 Sorrendben: BÉKÉS Márton: A konzervativizmus-kutatás nemzeti látószögéről. In: *Kommentár*, 2007. 5. szám, 61–67. oldal; Amerika konzervativizmusai: A három meghatározó irányzat. In: *Valóság*, 2008. 1. szám, 25–40. oldal; Irving Kristol eszméi. In: *Kommentár*, 2008. 1. szám, 77–86. oldal; A spontaneitás ideológiája. Konzervatív Hayek-kritika. In: uo. 2008. 2. szám, 83– 94. oldal.

21 BÉKÉS Márton: Az amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom. Századvég, Bp. 2008.

témával foglalkozó magyar nyelvű alkotás volt,[22] de a legterjedelmesebb (tekintve a maga közel 470 oldalát) és legátfogóbb (lévén 2008 közepéig tárgyalja a neokonzervativizmus fejlődését és kiindulási alapja az amerikai nemzet megszületésekor létrejött mítoszok világa). A kötet szakmai kritikái számos olyan pontra mutattak rá 2009 során, amelyek megfontolása nem maradt el, jelen disszertációba való beépítésük viszont nem látszott szükségesnek, hiszen a recenziókban inkriminált részek vagy nem szerepelnek e PhD-dolgozatban, vagy a bírálatok milyensége és természete engedi meg, hogy a szóvá tett szerzői elképzelések, megfogalmazások és hozzáállás a disszertációban is megmaradjon. Mégis, vegyük sorra a kötettel foglalkozó fontosabb írások megállapításait!

Orosz István 2009 márciusában úgy fogalmazott, hogy *„a könyv alaptétele, hogy a neokonzervatív gondolkodás azért vallott kudarcot, mert elszakadt eredeti, igazi konzervatív alapjaitól, mert »neo« lett, mert agresszív, »forradalmi« terjeszkedésre sarkallta a politikusokat, mert ideológiát próbált kreálni valami olyasmiből, ami lényege szerint ideológia-ellenes."*[23] Ami e disszertáció könyv-nyersanyaga számára pozitív volna, épp azt nehezményezi Orosz, hiszen a kötet olvashatóságának és követhetőségének rovására írja az idézetek és gondolat-interpretációk sokaságát, vagyis a nyelvi és módszertani akadémizmust. Mándi Tibornak az ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskolájában írott disszertációja – amely *A nemtudás tudása. Adalékok az amerikai és brit neokonzervativizmus politikaelméletéhez és eszmetörténetéhez* címet viseli – szinte éppen akkor zárult le, amikor könyvünk kijött a nyomdából. Az értekezés tézisfüzetében Mándi azonban kitér munkánkra, amikor úgy szól, hogy a kötet gondolatmenetének alapját, azaz a neokonzervativizmus kisiklásában a nemzedékváltás által játszott szerepet nem vitatja, *„csupán e szembenállás élességét, a határvonal túlzott egyértelműségét"* észrevételezi.[24] Pápay György a kötetről szóló 2009. május végi vita után tette közzé rövid méltatását, amelyben a könyv mondanivalóját egyetértően végigkövetve szintén megjegyezte, hogy a két nemzedék között *„feltételezett ellentét* […] *helyenként sarkítottnak, de legalábbis vitára ingerlőnek tűnik."*[25] A neokonzervativizmussal behatóan foglalkozó, többek között külpolitikai elemzéssel is foglalkozó Szabó Márk a *Külügyi Szemle* 2009-es nyári számában írt hosszabb recenziót a könyvről.[26] A tízoldalas szemle végkicsengése szerint a munkán kettősség vonul végig, hiszen *„első fele precíz és tisztázó szándékú eszmetörténeti vizsgálódás, míg a »félresiklott ellenforradalomnak« a nemzetközi rendszerben betöltött szerepéről szóló második egyben markáns értékítélet is"*. A recenzens a kötet új-neokonzervativizmust érintő erőteljes kritikája dacára – amellyel ráadásul nem is ért egyet – megjegyzi, hogy ezzel együtt is jelentős teljesítményről van szó, hiszen Magyarországon elsőként született átfogó és számos legendát érvénytelenítő monográfia a témáról. Az előbb idézett kritikákkal némileg szemben állva Szabó Márk szerint a nemzedékváltás jelentős módosító tényezőként való kezelése indokolt,

---

[22] Magyar nyelven először Köpeczi Béla publikált tanulmányt az amerikai neokonzervativizmusról, amely a marxizmussal igencsak megterhelt kötetében (Új konzervativizmus és új jobboldal. Kossuth, Bp. 1985) jelent meg. Ezt követően Forgács Imre szentelt – első ízben Magyarországon – monográfiát a témának, amely doktori disszertációja kötetté szerkesztett változata volt (Neokonzervatív fordulat az Egyesült Államokban. Kossuth, Bp. 1987). Látható tehát, hogy a '80-as évek közepén–második felében alakult ki a tudományos érdeklődés a téma iránt, azonban szakszerű, a marxizáló klisék alól felszabadult feldolgozása húsz évig nem született meg. Az első úttörő lépést Lánczi András tette, aki Strauss-monográfiájával (Modernség és válság. Leo Strauss politikai filozófiája. Pallas–Attraktor, Bp. 1999) és már az új évezredben tett megállapításaival (pl. A neokonzervatív filozófia. In: *Szombat*, 2004. 1. szám) árnyalta a képet. 2008-as kötetünk ilyen módon – talán a szerénység megengedi, hogy ezt írjuk – az első objektív, ugyanakkor legterjedelmesebb magyar nyelvű összefoglalás is az amerikai neokonzervativizmusról. Hibáit, amint ezét a disszertációét is, úttörő volta és a magyar eszmetörténet-írásban való előzmény nélkülisége mentheti.

[23] OROSZ István: Mi az, hogy konzervatív? In: *Új Könyvpiac*, 2009. március, 32. oldal

[24] MÁNDI Tibor: A nemtudás tudása. Adalékok az amerikai és brit neokonzervativizmus politikaelméletéhez és eszmetörténetéhez. Doktori értekezés tézisei. Témavezető: Körösényi András. ELTE ÁJK PDI [Kézirat, tézisfüzet.] Bp. 2009. 6. oldal

[25] PÁPAY György: Békés Márton: Amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom. In: *Szépirodalmi Figyelő*, 2009. 2. szám, 80. oldal

[26] SZABÓ Márk: Egy kritikus kézikönyv. In: *Külügyi Szemle*, 2009. 2. szám, 235–244. oldal

hiszen 1989–91 után valóban olyan második generáció következett, amely a külpolitikai gondolkodás egy speciális változata iránt érdeklődött csak. Az elemző által felrótt törekvés – ti. egy új amerikai konzervativizmus kifejlődésére irányuló vágy és az unipoláris éra lezárulásának óhajtása – talán nem olyan erős a kötetben, amint az a recenzióban megjelenik, de jelen disszertációban nem is szerepelnek az ezekkel a tendenciákkal gyanúsítható részletek. Salamon János filozófus különös módon úgy értelmezte a kötetet,[27] mint a neokonzervativizmus konzervativizmustól való megtisztítását. A könyvet rendszerezettnek, precíznek mondja, ugyanakkor számos pontatlanságra tér ki, és rávilágít, hogy a szerző a kortárs neokonzervativizmussal vitában álló tengerentúli ókonzervatívokkal szimpatizál. Szabó Márkhoz hasonlóan ismertek Kajtár Gábor neokonzervativizmussal foglalkozó írásai is. A külpolitikai elemző könyvismertetésében[28] aggályait fogalmazza meg a művel kapcsolatban. Ennek oka a két nemzedékhez fűződő – ráadásul vitatható – szimpátia, ill. antipátia, valamint a könyv módszertana. Erre vonatkozóan így ír: *„a szerző igyekezete, hogy a neokonzervativizmust két különálló szakaszra bontsa, véleményem szerint erőltetett."* A kritikus záró mondatok egyike mégis így szól: *„magyar olvasó aligha ismerheti meg jobban a neokon »meggyőződés« történeti-társadalmi hátterét, filozófiai-gazdaságpolitikai és külpolitikai programját, mint ebből a könyvből. A szerző alapos és egészen részletekig menő kutatást végzett ezen a téren. A mű logikusan tagolt, jól áttekinthető, tézisei világosak és érthetőek."* Laczó Ferenc a 2009. év végén tette közzé terjedelmes és talán a legmélyebbre hatoló kritikáját.[29] A kötet részletekbe menő ismertetése és alapos kommentálása után négy fontosabb kritikai pontot fogalmaz meg. Elsőként a kisiklás tézisének magyarázatát kevesli, mondván, nem elegendő magyarázat a nemzedékváltás, sőt úgy állítja be a második generációra vonatkozó értelmezésünket, mint a tényleges nemzetközi cselekvés helyett a leírt-kimondott szavak kétes hitelének való behódolást. Második problémája ebből fakad, és módszertani jellegű, hiszen álláspontja szerint a szerző *„a konkrét, politikai cselekedeteket és legitimáló funkcióval bíró kijelentéseket nem különbözteti meg elég élesen"*. Harmadszor felrója, hogy a kötet *„értelmezést elősegítő kategóriái gyakran az értékelés kategóriáiként is funkcionálnak"*. Végül negyedszer, s ebből következően, azt állapítja meg, hogy az eszmetörténeti elemzés kontextusa gyakran keveredik politikai nézetek és javaslatok rétegeivel. A kötet mégis pozitív értékelést kap, amikor az eszmetörténet-írás történetében úgy jelöli ki *Az amerikai neokonzervativizmus* helyét, mint *„a magyar tudományos élet szokatlan és örömteli eseménye"*, amelynek *„megjelenése óta aligha lehet komolyan vehető kijelentéseket tenni a neokonzervativizmusról* […] *anélkül, hogy e művet (is) figyelembe vennénk."* A Laczó-kritikával egy időben készült, de már a következő évben jelent meg Egedy Gergely írása.[30] A 2010. áprilisára csúszó, de még az előző év végén született recenzió aprólékosan ismerteti a kötet felépítését és mondanivalóját, majd megnyugtatóan közli, hogy a terjedelmes bevezető fejezetek igencsak szükségesek voltak a megértéshez. Az amerikai konzervativizmus történetén dolgozó szerző a két nemzedék közötti megkülönböztetés logikájában, módszertanában és végkövetkeztetésében nem lát olyan problémákat, mint az előbb idézett recenzensek. Az szintén eltérő látásmódjára vall, hogy nem kéri számon a – lehetetlennek tartott – teljes objektivitást s úgy jellemi a könyvet, mint ami *„nélkülözhetetlen segítséget jelent a tárgyilagos álláspont kialakításához."*

Jelen disszertáció szövege a kötet megjelenése után másfél évvel került kidolgozásra. A 2008. augusztusában lezárt könyvkézirat (valamint a 2008. decemberében megjelent kötet) és a 2010. júliusában véglegesnek tekintett disszertáció-változat annyi különbséget mutat, amennyi egy kereskedelmi forgalomba kerülő kötet és egy PhD-értekezés között kötelező. Jó

---

[27] SALAMON János: A valóság által kizsebelve. Békés Márton: Amerikai neokonzervativizmus. Seres László: Kapitalizmus vagy halál. In: *Magyar Narancs*, 2009. augusztus 13. 26–28. oldal

[28] KAJTÁR Gábor: Neokonzervativizmus 1.0 versus 2.0, avagy ugyanaz „újratöltve". In: *Kül-Világ*, 2009. 2. szám, 58–63. oldal

[29] LACZÓ Ferenc: Sikeres forradalom. In: *Kommentár*, 2009. 6. szám, 117–125. oldal

[30] EGEDY Gergely: Neokonzervativizmus Amerikában: Egy ellenforradalom kisiklása. In: *Magyar Szemle*, 2010. 3–4. szám, 125–133. oldal

pár fejezet elhagyásával, a disszertációba nem illő részletek nélkülözésével és a kitekintésről való lemondással – és számos apró módosítás megtételével, valamint az újabb irodalom beemelésével és néhány fontosabb, 2008–2010 közötti esemény megemlítésével – a disszertáció már más szövegtestnek tekinthető. Ennyiben a disszertációhoz vezető utat nem csak tanulmányok, szakfolyóirat-cikkek szegélyezik, hanem a könyv is, amelynek letisztult változata lett e dolgozattá. A disszertáció címében szereplő időpont-meghatározás végpontja, azaz a 2008-as év jelzi a vizsgálódás végső határát, noha azóta több írásban is kitértünk a továbbiakra.[31]

A dolgozat elkészítéséhez beszélgetésekkel járult hozzá *Tőkéczki László* (ELTE BTK Művelődéstörténeti Tsz.), aki gondos témavezetőként a neokonok ideológiájának kritikai vizsgálatára buzdított és ismerve gondolkodásunkat, tovább orientálta a kutatás vallástörténeti oldalát, közpolitikai dimenziójának kibontását és gazdaságelméleti elemzését. *Egedy Gergely* (ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tsz.; Corvinus Egyetem Társadalomelméleti Tsz.) az angolszász konzervativizmussal való megismertetéssel volt segítségünkre. *Majoros István*nak (ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tsz.) sokéves bátorítását, baráti javaslatait köszönjük meg. Kiemelném továbbá *Varga Gergely* nevét is (Stratégiai, Védelmi Kutató Hivatal), aki számos baráti beszélgetés, vita során mutatott rá egy-egy fontos pontra. Külön hálánkat szeretnénk kifejezni *Joshua Muravchik*-nak (American Enterprise Institut), aki nem zárkózott el írásbeli megkeresésünk elől, sőt kényelmetlenebb kérdéseinkre is szívesen válaszolt leveleiben.

MEGJEGYZÉSEK A KONZERVATIVIZMUS TANULMÁNYOZÁSÁHOZ

A konzervativizmus az ideológiák között hűvös idegenként viselkedik. Éppen amiatt, mert a konzervativizmus nem ideológia – nem rendelkezvén racionálisan megkonstruált terv szerint eljáró politikai tudással –, sokszor tűnik nehezen mozduló és örökké a reakció pozíciójába kerülő (kényszerülő, esetleg vágyódó?) eszmének. A konzervativizmus azonban nem a progresszió és a technológiai előrefejlődés érdekében, hanem az ember öröktől fogva adott természete és a klasszikus politikai filozófiából leszüremlő politikai bölcsesség értékei szerint fejti ki gondolatait. A konzervativizmus politikai következményei mind ebből a kiindulópontból adódnak. Így, jóllehet a konzervativizmus nem ellensége a változásnak, a forradalmi és geometrikus változtatásokat nem igen szívlelheti. Emiatt politikai alapállása több mint sok esetben valóban *reakciós*, politikailag pedig kifejezetten *ellenforradalmi* előjelű. E szavak jelentését azonban radikálisan át kell értékelnünk ahhoz, hogy a konzervativizmust mint nem-ideologikus politikai eszmét egyáltalán meg tudjuk érteni. Főleg, ha tudjuk, hogy igazából konzervativizmus alatt egy mentális alapállást, vagy stílust és a világ egészéhez való hozzáállást értünk.

A disszertáció tágabb bevezetéseként szolgáló jelen fejezet a konzervativizmus alapjait kívánja ismertetni úgy, hogy közben a konzervatív lelkiállapot és politikai alapállás ellenforradalmi genezisét is rögzíti. E bevezetés – úgy hisszük – nem lesz felesleges a neokonzervativizmus általunk a későbbiekben vázolandó eszme- és fejlődéstörténeti bemutatásához.

A konzervativizmus-kutatás nemzeti látószögéről

Amit Szűcs Jenő a történetírás nemzeti látószögének nevezett, az – egyáltalán nem függetlenül a historiográfia ebbéli természetétől – a konzervativizmus-kutatásra is feltétlenül igaz. Egyszerű bizonyítékként rögtön eszünkbe jut Scruton, aki *A nemzetek szükségességéről*

[31] BÉKÉS Márton: Balfogás. Az Obama-koalíció progresszív hátországa. In: *Kommentár*, 2009. 3. szám, 94–101. oldal és Óriásszamár és törpeelefánt. In: uo. 2010. 1. szám, 73–92. oldal

című tanulmányában amellett érvel, hogy a nemzethez való hűség a biztonságos, működő konzervatív társadalom kötőanyaga.[32]

A konzervativizmus, úgy értve, mint a szervességet és a kontinuitást őrző változás – utóbbit pedig úgy értve mint a biztonságos fejlődés – saját politikáját az itt és most adott, konkrét népközösség, a nemzet életében kívánja végrehajtani. A konzervativizmus az absztrakt, kollektív megoldásoktól, az atomizált individualizmustól egyaránt idegen és a helybeni megoldásokat kedveli, ellentétben a racionalisztikus jövőtervezéssel, amely szükségszerűen mindig az emberiségre irányul.[33] A konzervativizmus saját hitelessége érdekében a történelemtől nem szakadhat el soha, hiszen alapja éppen a múltközéppontú időélmény és az ebből fakadó hagyományközpontú filozófiai/politikai gondolkodás és politikai cselekvés. A történelem adott, egyszeri, *jetzt und hier*-változata pedig a konkrétan tapasztalható nemzeti történelem.

Helybenhagyva Nisbet megállapítását, hogy az ír whig Burke tekinthető a *„konzervativizmus Marxá”*-nak, jegyezzük meg, hogy ha nem is Marx, de az ő történetfilozófiáját megalapozó hegeli tanítás – s rajta keresztül a német historizmus – ilyen értelemben „németté” tette az elméleti szocializmust; de legalább ennyire tette „angollá” a konzervativizmust Burke. Megint Nisbetre hivatkozunk, amikor megállapítjuk, hogy kivételes eset, amikor egy politikai elmélet annyira egyértelműen vezethető vissza egy könyvre, mint a konzervativizmus esetében Burké a francia forradalomról.[34] Burke elmélkedései valóban meghatározóak voltak a kontinentális konzervativizmus kialakulásában, olyannyira, hogy ez – talán nem túlzás – azt eltéphetetlen szálakkal hozzákötötte a továbbiakban (is) az angol (vagy brit) konzervativizmushoz, sőt: az egész európai konzervativizmus meghatározó elméleti irányvonalát mintegy „angol” pályára állította. Fejtegetésünk lényege épp az, hogy ez természetes módon hozta magával az angol konzervativizmushoz való viszonyulás mindenkori kényszerét, de az angol konzervativizmus mentalitásának, szókészletének, szemantikai világának meggyökeresedését is, s ezzel együtt az angol konzervativizmus relevanciává válását.

Pedig Burke könyvének megjelenésével (1790) nagyjából egy időben az ő generációja másutt is kiváló konzervatív munkákat jelentetett meg. Gondoljunk csak de Maîstre és de Bonald több évtizedes munkásságára, Chateaubriandtól a *Kereszténység szellemé*re (1801) vagy Novalis munkájára a keresztény Európáról (*Die Christenheit oder Europa*. 1799). A konzervativizmus tehát nem kizárólagosan angol szellemi import volt Európában, noha például a romantika-kori német konzervativizmus burkei ihletettségét Mannheim oly szépen kimutatta.[35] Mégis, Burke központivá lett elgondolásai – s hangsúlyozzuk: vele együtt kifejezései, gondolkodásmódja, szemantikai környezete, az angol történetiség tanulságai – mellett a korban más, főképpen francia és német konzervatív törekvések is mutatkoztak. Ezek azonban Burke és az általánosan vett angol konzervativizmus hangvételéhez, politikai kultúrájához képest sokkal keményebbek, *hard liner*-ebbek voltak, köszönhetően a francia forradalom sokkjának és a német történeti fejlődés sajátosságainak, nem is beszélve a korai

---

[32] SCRUTON, Roger: A nemzetek szükségességéről. In: uő: A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány. Ford.: Pásztor Péter. Helikon, Bp. 2005. A kérdés igényes elméleti tisztázására: EGEDY Gergely: Konzervativizmus és nemzettudat. In: A rendszerváltozás a *Magyar Szemlé*ben. Szerk.: Gróh Gáspár–Kodolányi Gyula. Magyar Szemle Kvk. Bp. 2003. Ld. még Egedytől a köv. kiváló meghatározást: *„sokféle konzervativizmus van, hiszen éppen a konzervativizmus az az eszmerendszer, amelyik – a partikuláris–nemzeti tradíciókhoz kötődve – elvileg is elutasítja a az univerzális érvényű mintákat.”* (EGEDY Gergely: Konzervativizmus jobboldaliság nélkül? In: *Kommentár*, 2007. 6. szám)

[33] Várkonyi Nándor – akit nem szokás konzervatív gondolkodóként azonosítani, pedig kellene – írja a felvilágosodás szerzőiről, hogy azok emberiséget ismertek ugyan, de a közvetlenül is tapasztalható közösségre (család, nép, nemzet) nem voltak tekintettel. (VÁRKONYI Nándor: Az ötödik ember. III. Széphalom, Bp. 1997.)

[34] NISBET, Robert: Konzervativizmus: álom és valóság. Ford.: Beck András. Tanulmány, Pécs, 1996.

[35] MANNHEIM Károly: A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Ford.: Kiss Endre. Cserépfalvi, Bp. 1994. (Jegyezzük meg, hogy Burke munkáját Gentz fordította le és adta ki 1794-ben Németországban.)

konzervativizmus katolizáló tendenciáiról. Így a francia emigráns teokraták (de Maîstre, de Bonald) vagy a német konzervatívok (Görres, Möser, Gentz, Adam Müller) inkább reakciósoknak neveztetnek, míg az angol konzervativizmus megszokott jellemzőivé a mérsékeltség, a reformerség, az enyheség, a polgári kifinomultság váltak. S akkor még nem is említettük, hogy a Burke utáni angol konzervativizmus Wellington-ja, Lord Acton-ja, Disraeli-je, Robert Cecil-je, Coleridge-e és Churchillje, Thatcher-je olyan kontinentális kortársakat mondhatott magáénak, mint Bourbon X. Károly, Justus Möser, Metternich, Donoso Cortéz, Szent X. Pius, Othmar Spann, Salazar, José Antonio Primo de Rivera, Dollfuss, Sombart, Hans Freyer, Carl Schmitt, Ernst Jünger. De a brit konzervativizmus egyik belső vonulata (Carlyle, Newman bíboros, Chesterton, T. S. Eliot) szintén más alternatívát adhat az „angol" vonalhoz képest. A kétség kívül most akarattal kiélezett példák azért annyit mindenképpen bizonyítanak, hogy a kontinentális konzervativizmus valamiért sokkal reakciósabb, ellenforradalmibb, keményebb mint az „angol" konzervatív tradíció, s ennek okai nem másutt, mint a történeti változások eltérő voltában keresendőek, amire az adott térségek konzervativizmusai máshogyan reagáltak.

A most csupán nagy vonalakban felvázolt különbség a konzervativizmus politikai kultúrájának két meghatározó erővonala között vélekedésünk szerint abból a nagyon egyszerű történeti tényből adódik, hogy a modernitás létrejötte a brit szigeteken nagyobb – modern – politikai forradalom nélkül zajlott le s az ipari civilizációba történő átmenetre sem kényszer vagy valamilyen lemaradás behozása révén került sor. Az angolszász politikai gondolkodás már a koramodern viszonyokat biztonságossá tudta tenni a maga történeti, jogi, teológiai érvelésével, s így nem volt szüksége arra, hogy a modernitás változásai közepette bármihez képest is reakciós legyen, s ennek következtében fel sem merülhetett, hogy a kontinentális ellenforradalmiság útját válassza a szigeteken kialakuló konzervativizmus.[36] Ily módon a hagyományos társadalmi berendezkedések közül szinte minden érintetlen maradhatott (királyság, Lordok Háza, bíróságok rendszere, területi és helyi közigazgatás, egyes kiváltságok), míg a feudalizmus felszámolása felszámolódás – természetes kimúlás? – útján ment végbe, noha sok minden maradt is belőle; s végül az állam és az egyház közötti hatásköri konfliktus rendezése már a XVI. században megtörtént. Ezzel szemben az általános kontinentális történeti fejlődés értelme éppen a modernizáció zökkenőkkel, válságokkal, *„nyomorúságokkal"* (Bibó) való féloldalas – mert nem egyenletes – megvalósulása. Ezt a folyamatot számos történeti intézmény és hagyomány hátráltatta, s ezek megvédelmezése, megőrzése köré szerveződött meg az európai kontinentális konzervativizmus. Legalábbis 1848-ig. Miután ugyanis a XIX. század közepe számos – modernizációs, politikailag értve: liberális – áttörést hozott például Franciaországban vagy Közép-Európában, kialakul itt is a liberális konzervativizmus megőrző, de egyben modernizálva változtató arculata – erre példa a dualizmuskori Szabadelvű Párt –, amely hivatását a liberálisok által elértek megtartásában és bebiztosításában ismerte fel. Ez a helyzet azonban a XIX–XX. század fordulóján megváltozott, hiszen a régi *„nemzeti liberálizmus"* mérsékelt törekvéseit felváltotta a radikális változatási düh, a szabadgondolkodók és a polgári radikálisok türelmetlensége. Tisza István írta a következőket ezzel kapcsolatban: *„Nekünk a gondolkodás szabadságát a szabadgondolkodók ellen kell megvédenünk.* […] *Ezt a szabadságot, a gondolat igazi, megtermékenyítő szabadságát akarja béklyókba verni a modern felvilágosodás jelszavainak terrorizmusa."*[37]

---

[36] HORKAY HÖRCHER Ferenc: A mérséklet filozófiája a skót felvilágosodásban. [Utószó] In: A skót felvilágosodás. Morálfilozófiai szöveggyűjtemény. Vál., szerk., utószó: Horkay Hörcher Ferenc. Osiris, Bp. 1996. A korai angolszász konzervativizmus gondolati és szemantikai mezejéről ad páratlan összefoglalót: KONTLER László: Az állam rejtelmei. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelve. Atlantisz, Bp. 1997.

[37] gróf TISZA István: Szabadgondolkodás. (1911) In: Magyar liberalizmus. (Modern ideológiák) Vál.: Tőkéczki László. Századvég, Bp. 1993. 326. és 327. oldal (Kiemelés az eredetiben.) [Tisza itt a Jászi-féle polgári radikálisokra gondolt, akik magukat szabadgondolkodóknak nevezték.]

Ám mivel a forradalmi folyamatok és a liberalizmus immanens logikája a további *haladás*t és a progresszió kiszélesítésével együtt megvalósítandó mélyítését diktálja, hiszen *„a revolutiók s szenvedélyek logikája erősebb korlátokat is letör”* mint gondolnánk (Dessewffy Aurél), ezért míg a kontinentális konzervativizmusnak ezen liberális – vagy „angol” – szárnya sokszor inkább az események után rohant, addig a reakciósok vagy ellenforradalmárok sokszor *csak azért is* maradtak. Viszont az események belső értelmét felismerő reformkonzervativizmus – nálunk Széchenyi, Dessewffy Aurél, majd Asbóth János – a változtatás ellenőrzés alatt tartását igyekezett (volna) megvalósítani.[38] Széchenyi 1830-ban írott soraival jelölhetjük ki az univerzális konzervativizmus modernizáció közepette tanúsítható cselekvésének határait: *„Én józanabbnak és tanácsosbnak látom azon határt, mely az időelőtti előmenetel s a hátramaradás közt van, s mellyet a hidegvér s a csendes ész jelel ki.”*[39] Figyeljünk: *„csendes ész”*, azaz józan belátás, realista, ésszerű és nem az emberi természet megváltozatását célzó reform. Abszolút nem mindegy ugyanis, hogy az ember örök adottságait kívánjuk tömegesen és racionálisan megváltoztatni (mely végül *mindig* erőszakba torkollik), vagy pedig az embert körülvevő körülményeket, s azt is csak lassan.

Nem hagyhatjuk megjegyezés nélkül azonban, hogy a Széchenyi-féle körültekintő reformot balról meghaladni akarók ellenében sokszor az egyenesen reakciós, retrográd, politikailag kifejezve ellenforradalmi cselekvés szükséges ahhoz, hogy a változtatások mederben tartassanak. Asbóth János korán észrevette, hogy a politikában az ilyen tettet vállalókat a progresszív erők már szemantikai téren – azaz a fogalmak szintjén – is igyekeznek gyanúba keverni és hitelteleníteni. Így írt 1875-ben:

> […] kiknek a jó rend és a nemzeti reális érdekek iránt érzékük nincs, soha sem mulasztották el azzal vádolni ezek védőit, hogy a haladásnak és szabadságnak ellenségei, és a felbomlás politikusai már csak azért is retrográd törekvésekkel vádolják a conservativ és consolidatio embereit, hogy ezzel is takargassák saját irányuk destructiv voltát.[40]

Mindebből a vázlatos felvezetésből számunkra az következik, hogy természetes módon adódik a kontinentális konzervativizmus számára, hogy a politikailag sikeres, a folyamatokat ellenőrzés alatt tartó, stilárisan és intellektuálisan is magasan járó angol konzervativizmusra hivatkozzék, mind hagyománya, mind referenciája esetében. Ez – eltekintve most a sziget és a kontinens eltérő történeti pályájából fakadó adaptációs problémáktól – azonban a konzervatív *mainstream*ből mintegy kirekeszti a korai kontinentális konzervativizmus hagyományának ápolását, s ezzel a de Maîstre-től Donoso Cortézen és Metternichen át Carl Schmitt-ig ívelő politikai tradíció elhalványul, elszárad. Persze, való igaz, Európa egészének történetpolitikai tanulsága sokak szerint inkább a liberális tempót toleráló konzervativizmus sikerét dokumentálja, s az említett kontinentális szerzők éppen antiliberális, antirepublikánus, nem-egalitariánus és kifejezetten transzcendens gondolkodásúak.

Végül, levonva most a saját tanulságunkat, ami a konzervativizmus-kutatás számára mindezekből következik, a konzervativizmus főáramává vált „angol”-típusú, (óliberális, whig) konzervativizmus vizsgálata vált a témával foglalkozó publikációk túlnyomó többségének tárgyává. Ez persze nem azt jelenti, hogy a francia vagy a porosz, osztrák és spanyol, illetőleg orosz konzervativizmus – amely tehát *általánosságban* legalábbis reakciósabbnak, ellenforradalmi(bb)nak tekinthető – nem lenne kellően kutatott, de javasoljuk, hogy egyszer regiszterszerűen gyűjtsük össze a konzervativizmusról szóló munkák hivatkozásait, és nézzük meg, hogy abban mondjuk Dosztojevszkij, Metternich és Jünger, másfelől Hooker, Coleridge és Tocqueville indexei között mekkora a mennyiségi különbség! Az szintén érdekes, hogy a konzervatív szerzők ma is szívesebben idézik az emberi lényegről

---

38 A kérdéskörre ld. bőv.: BÉKÉS Márton: A reformkonzervativizmus lehetősége. In: *Kommentár*, 2006. 6. szám.

39 gróf SZÉCHENYI István: Hitel. (1830) (Reprint) Közg. és Jogi, Bp. 1991. 82. oldal

40 ASBÓTH János: A conservativ áramlat. In: uő: Magyar conservativ politika. Légrády, Bp. 1875. 13. oldal

és a társadalom mibenlétéről Locke-ot, Hume-ot vagy J. S. Millt, mintsem Szent Ágostont, Hobbest, Schmittet vagy Heideggert. Nem is csoda, ha a liberálisok szívesen és nem minden irónia nélkül mondják, hogy a konzervatívok tőlük vettek át sok mindent, amit aztán megőrzési programjuk tárgyává tesznek,[41] s úgy véljük, hogy ebben az angol és az „angol" stílusú konzervativizmus szerepe igencsak jelentős.

Ez a helyzet tehát, meglátásunk szerint, a konzervativizmus megközelítésének határozottan *egyfajta* látószöget ad, amelynek holtterében helyezkedik el a korai francia és német, a kontinentális latin–katolikus, az osztrák, az orosz (szlavofil), nemkülönben a porosz és a reformkori magyar konzervativizmus. Ez azzal jár együtt, hogy a *mainstream* konzervativizmus kutatásában jártas szerzők – különben kiválóbbnál kiválóbb – írásainak tárgya által meghatározott nyelvezet válik uralkodóvá, amely szemantikailag valamelyest biztosan akadályozza a konzervativizmus perifériku ssá vált/tett irányzatainak tulajdonképpeni leírását.[42] Ez a helyzet alakítja ki *az angolszász konzervativizmus szemantikai terhé*t, amely a kontinentális konzervativizmus nyelvi és fogalmi leírására nehezedik, ezzel megértésének teljessé tételét problémássá változtatva. Mindez a konzervativizmus megközelítésben olyan torzulást okoz, amely miatt a „nem-angol" konzervativizmus értékelése eredendően *egy* meghatározott előelmélet árnyékában zajlik, noha lehetséges, hogy a közép-európai vagy a németországi történeti szituáció – nem is beszélve az ibériai vagy az orosz térségről – éppen Dessewffy Aurél, Adam Müller, Metternich, Salazar vagy Dosztojevszkij és Bergyajev konzervativizmusát eredményezi és igényli. De továbbmegyünk: követeli.

Végül, hadd szabadjon figyelmeztetnünk arra, hogy a konzervativizmus-kutatás mennyit nyerne azzal, ha megtörténne a konzervativizmus talán csak látszólag perifériális jelenségeinek/eszméinek kiemeltebb, szélesebb kutatása, mert ezzel az összkép válna színesebbé, többtényezőssé – vagyis olyanná, amit a konzervativizmus mint eszmerendszer törekvéseiben a leginkább megőrizni igyekszik. Egy *ilyen* szemlélettel dolgozó kutató talán azt is tapasztalhatná, hogy a konzervativizmus eszmerendszerén belül a kontinentális ágban érvényesülő ellenforradalmi–reakciós tendencia milyen fontos szerepet tölt be az egész konzervativizmuson magán belül.

Éppen a saját magunk által itt felállított kívánalomnak igyekszünk eleget tenni, amikor az amerikai neokonzervativizmus eszmetörténeti elemzését úgy végezzük el, hogy ennek a sajátosan angolszász irányzatnak az ellenforradalomhoz kapcsolódását mutatjuk ki. Amely, minthogy az „angol" konzervativizmus körébe tartozik, a kontinentálishoz képest eltérő ellenforradalmi tartalmat hordoz, de formailag 1945-től a Reagan-éra végéig mégis sajátos ellenforradalmi képletet képezett. Mindezzel közvetett módon azt is igyekszünk kimutatni, hogy az ellenforradalom mint – mindenképpen konzervatív keretben lévő – metapolitikai tartomány több, akár egymással némileg ellentétes eszmét is tartalmazhat. Ily módon de Maîstre, Metternich, Donoso Cortéz, az 1841 utáni Széchenyi és az 1849 utáni Kemény Zsigmond vagy éppen Irving Kristol és Daniel Bell sok szempontból egy halmazba kerül, annak ellenére, hogy a liberalizmusról, a demokráciáról, a képviseleten alapuló parlamentarizmusról és a kapitalizmusról másként vélekednek. Mindez azonban nem szabad, hogy eltérítsen minket annak a generális ellenforradalmi vélekedésnek a rájuk vonatkoztatásától, amelynek közös jellemzői: a konzervatív emberkép, a jobboldali politizálás orientációja, a forradalomellenes meggyőződés, a hagyományok őrzése és a radikális ideológiák radikális elutasítása.

A konzervativizmus természetrajzához

[41] HAYEK, Friedrich A. von: Miért nem vagyok konzervatív? (1960) Ford.: Atkári János. In: uő: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Madarász Aladár. Közg. és Jogi, Bp. 1995.

[42] Itt most csak azt említsük meg, hogy mennyire eltérően értelmezi a demokráciát Donoso Cortéz és George Washington, vagy az egyház társadalmi szerepét XII. Kelemen és Coleridge. Arra pedig sajnos nem tudunk kitérni, hogy mindegyiküknek megvan a maga igaza saját környezete szempontjából.

A konzervatív meggyőződés

A konzervativizmus, mint az emberi lét látásának egy módja, s ennek politikai következmény-együttese, nem érthető meg emberképének, világfelfogásának részletezése nélkül.

Röviden a konzervativizmus a teremtett világ, s benne a központi alak: az ember természettől (Istentől) adott sokszínűségét és a hagyomány által tudatosított lényegét igyekszik megőrizni, amit további fejlődése (mint pozitív, mert értékkel telítődő változása) biztonságos pályára állításának zálogaként képzel el. Ebből adódik, hogy hangsúlyozza *„a létezés rendjéből adódó képződmények megőrzésének fontosságát a jó élet szempontjából.”*[43]

1.

A konzervativizmus lényegét jelentő időélmény a múltat ismertnek és tanulságot adónak tekinti, míg a jövőben bizonytalanul mozog, a jelenben pedig a múlt ismert örökségét – a hagyományt – akarja adaptív módon érvényesüléshez juttatni, mivel így képzeli el a történetiséget magát jelentő változás biztonságos lebonyolítását. Mannheim kopottá idézett megjegyzésével élve a konzervatív a jelent a múlt utolsó állomásának tekinti,[44] és ezért alapvetően szkeptikus a „nagy tervekkel”, a világmegváltással, de természetesen a megkonstruált politikai építményekkel kapcsolatban is, s ez az, ami immunitást ad számára ahhoz, hogy ideológiává váljék, és ez gátolja meg abban, hogy a jövő előre megtervezett politikai berendezkedésének kívánalmát egyáltalán megfogalmazni képes legyen. Kemény Zsigmondot idézzük a *Forradalom után*ból: *„E sorok írója a nagy terveket nem szereti, és fényes ígéretekkel senkit sem kecsegtet.”*[45]

Ezzel szemben a konzervativizmus ismeretelmélete egészen más forrásvidékből ered. A konzervativizmus filozófiailag nézve az adott világ rendjének *reális* elemeit veszi figyelembe akkor, amikor kialakítja róla véleményét. A múltnak és a hagyománynak, az ember Istentől, illetve természettől adott örök kondícióinak figyelembe vételével gondolja el viszonyát az adott világhoz, semmint absztrakciókat, *racionális* konstrukciókat gyártana arról, hogy annak hogyan kellene kinéznie. A konzervativizmus politikai ismeretelméletét foglalja össze John Adams, amikor így ír egy levelében: *„Semmi más nincs, mint az emberi természet, a társadalom és az egyetemes történelem – ezekre kell figyelmünk, ezeket kell tanulmányoznunk, mert ezekből tudjuk megismerni azokat a valós princípiumokat, amelyeket mindenképpen meg kellene fontolnunk.”*[46]

Oakeshott a konzervativizmus-kutatás középpontjává tette a konzervativizmusnak a racionalista politikával való konfrontálódását, hogy bebizonyosodjék: *a konzervativizmus nem ideológia*.[47] Ugyanerre a fontos konklúzióra jutott Russell Kirk is, amikor a konzervativizmus nem-ideologikus volta mellett érvelve így írt: *„Az ideológia meg van győződve róla, hogy rigid, zárt filozófiájában az emberiség minden gondjának minden problémájára tervet tud gyártani.* […] *ebben a rendszerben nincs helye a Gondviselésnek, a véletlennek, a szabad akaratnak és a megfontoltságnak.”*[48] E hit – azaz az ideológia mint intellektuális Prokusztész-ágy – antitézise maga a konzervativizmus.

Folytatva a Mannheim által felkínált vonalon, a konzervativizmus az egyszerit, a jelenvalót, a konkrétat, a reálisan létezőt, az „itt és most” láthatót részesíti előnyben, amikor mint szellemiség saját mozgását orientálja. Hegelt idézve ugyanis *„az az irány, amely az*

---

43 LÁNCZI András: Konzervativizmus: itt, most. In: *Magyar Szemle*, 2006. 5–6. szám, 33. oldal

44 MANNHEIM, 78. oldal

45 báró KEMÉNY Zsigmond: Forradalom után. (1850) In: Kemény Zsigmond Művei. Változatok a történelemre. Szépirodalmi, Bp. 1982. 187. oldal

46 John Adams to Samuel Adams. New York, 1790. október 18. In: The American Intellectual Traditon. Vol. 1. 1630–1865. Ed. by David A. Hollinger–Charles Capper, Oxford UP, Oxford, 1997. 162. oldal

47 OAKESHOTT, Michael: A politikai racionalizmus. (1947–48) In: uő: A politikai racionalizmus. Szerk.: Molnár Attila Károly. Ford.: Kállai Tibor–Szentmiklósi Tamás. Új Mandátum, Bp. 2001.

48 KIRK, Russell: Prospects for Conservatives. Gateway Ed. Chicago, 1956. 3–4. oldal

absztrakcióhoz ragaszkodik, a liberalizmus; felette mindig győz a konkrét".[49] A konkrét és éppen most adott valóságelemek között igazodik el tehát a konzervativizmus, s éppen emiatt véli úgy, hogy a *politikai realizmus*t kell választania a *politikai racionalizmus* helyett. Azaz a *Sein* partvonaláról nem rugaszkodik el a *Sollen* még oly csábító vágyképe felé, amelyek között éppen a valóság által vájt szakadék tátong. Széchenyi, a sajtószabadság lassú kiszélesítése mellett úgy érvelt Kossuth ellen, hogy a nemzet *még* nincs olyan állapotban, hogy a nyilvánosságot azonnal be lehetne és kellene vezetni. *A Kelet Népe* egyik helyén így kiált föl: *„Istenért, vegyük végképp a dolgokat, nem mint azoknak »lenni kellene«, hanem mint »azok vannak«."*[50] Ez a vélemény persze sok esetben az opportunizmus, a fantáziátlanság, a bátortalanság vádját vonja maga után az ideológusok és a tervezők részéről, holott éppen arról van szó, hogy nagyobb bátorság kell a valóság adott állapotát helyesen felismerni és azok között, néha azok ellenére cselekedni, mint az ideológiák ködébe elmerülve minden reális kötöttségtől függetlenül okoskodni.

Összefoglalva Irving Kristol segítségével röviden az eddigieket, a konzervativizmus három legfontosabb ismertető jele, hogy (1.) a hagyományos életmód iránt elkötelezett beállítódással rendelkezik, s annak elemeit megvédeni igyekszik; ebből is fakad, hogy (2.) a *„teoretikai spekuláción alapuló haladást"* elutasítja, mivel nem hisz a nem-organikus, tervezett és racionálisan az emberi életbe iktatott elemekben; ezekkel szemben pedig (3.) a múlt–jelen–jövő időtengelyen a folyamatosságot reprezentáló nemzet, az annak keret adó állam és az azon belül élő társadalom biztonságos és lassú fejlődését részesíti előnyben.[51] A neokonzervatív szerző vélekedésével egybehangzóan állapította meg a konzervativizmus hármas krédóját az inkább amerikai ókonzervatív Russell Kirk is, amikor 1957-ben így indokolta meg a *Modern Age*-et útjára indító esszéjében a lap konzervativizmusát: *„»Konzervativizmus« alatt azt értjük, hogy civilizációnk legjobb elemeit meg akarjuk őrizni* […]. *Kifejezzük előítéletünket a doktriner radikális változtatások iránt, és őseink bölcsességét preferáljuk.* […] *Nem vagyunk ideológusok: nem hisszük, hogy minden ellenszerünk meg lenne a betegségre, amelyben osztozunk. Burke-höz hasonlóan az absztrakt doktrínák és elméleti dogmák ellen foglalunk állást. De – szintén Burke-öt követve – szilárd alapelveink vannak."*[52]

Az „ideológia" kifejezés tehát sokakkal egybehangzó vélekedésünk szerint a konzervativizmus esetében nem alkalmazható. Így nem a hagyományos politikai ideológia terminust, hanem inkább a „nézetrendszer", „viszonyítási rendszer", „szellemi mozgalom", – vagy amint azt Irving Kristol írja: – „meggyőződés" (*persuasion*) fogalmakat lehetne alkalmazni a konzervativizmust teljesen lefedő kategóriákként. Mannheim Károlyt idézve: *„A »konzervativizmus«* […] *dinamikusan változó struktúra-összefüggés (és mint ilyen, mindenkor része annak a szellemi-lelki össz-struktúraösszefüggésnek, mely egy-egy meghatározott korszakban a társadalmi-történeti valósághoz tartozik) és a »konzervatív« élmény és cselekvés (a pusztán tradicionalistával ellentétben) annyit és csupán annyit jelent, hogy valaki e »konzervatív« struktúra-összefüggés egyik fázisára* […] állítódik be, *e struktúra-összefüggés szellemében cselekszik, akár úgy, hogy ezt egyszerűen csak részlegesen vagy egészében »újratermeli«, akár pedig úgy, hogy egy meghatározott életszituációhoz alkalmazva továbbfejleszti."*[53] A mannheimi megállapítás, vagyis, hogy a konzervativizmus a tradicionalizmus – hagyományelvűség – reflexívvé válása, túlságosan egyszerűnek hathat, mégis adekvátnak gondoljuk, lévén, a konzervativizmust ragaszkodása nem csak az intézményekhez, jogi és történeti alakzatokhoz fűzi, de univerzális természetjogi, antropológiai és kozmikus–ontológiai nézőpontot jelent. Ennyiben tehát *a konzervativizmus*

---

[49] HEGEL, G. W. F.: Előadások a világtörténelem filozófiájáról. (2. kiad.) Ford.: Szemere Samu. Akadémiai, Bp. 1979. 735. oldal

[50] gróf SZÉCHENYI István: A Kelet Népe. (1841) (Reprint) Közg. és Jogi, Bp. 1985. 230. oldal

[51] KRISTOL, Irving: 'The Stupid Party'. (1976) In: uő: Neoconservatism: The Autobiography of an Idea. (2nd ed.) Elephant Papierback, Chicago, 1999. 349. oldal

[52] KIRK, Russell: Apology for a New Review. In: *Modern Age*, 1957. nyár

[53] MANNHEIM, 55. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

inkább nem-ideologikus politikai eszmerendszer,[54] amely a tradicionalizmus politikai következményeivel sok esetben korrelál. A tradicionalizmus politikai értelmezése viszont nagyon is szükséges a konzervativizmus megértéséhez, hiszen a megszokotthoz, az elfogadotthoz való ragaszkodás és ezen értékek tekintélyként való elismerése a konzervatív politika alapja.[55]

A valóság megkonstruálása és geometrikussá tétele – amit ideológiának nevezünk – helyett a konzervativizmus tehát az emberi élet éppen adott valóságának reális felmérését, az elért eredmények továbbfejlesztő megőrzését és a hagyomány tudatos képviseletét vállalja fel. Egy hiteles konzervativizmus számára a politikai életben ez konkrét ideológia-ellenességet von maga után, olyan álláspontot, amely tisztában van azzal, hogy ellenfelei ideologikus – absztrakt–észelvű vagy érzelmi – konstrukciók szerint képzelik el a politikát. Széchenyi 1841-ben nem győzte kárhoztatni *„az optimisták, philantropok és ideologok"* seregét, akik közé számítva Kossuthot is fejére olvasta, hogy *„az emberi dolgok nem mehetnek olly tövistelen, olly simán, mint azt a jó szív ohajtaná, de még is jóval tövistelenebben és simábban mennek,* […] *mint ha azok a szívömledezők és a mindenkit szerencséssé tevők felfogása szerint forognának:* […] *érzelmi kiömlések csak költészetre vagy mások mystificatiojára valók, de kormányzásra vagy abbai avatkozásra éppen nem; melly felfogás* […] *kormányzási tekintetben* in ultima analysi *többet árt mintsem használ"*.[56] Kemény Zsigmond nem sokkal később Wesselényi Miklóst azért marasztalta el, mert ő *„a practicabilitás szempontjait soha kellőleg nem mérlegelte. Arra* türelme, tapasztalása *vagy* érzéke *elég nem volt."*[57] Asbóth János az 1870-es években így írt a politikában tevékenykedő doktrínerekről: *„a gyakorlati politika terén nemcsak ideológiának, hanem bűnösnek is tartom az opportunitás teljes mellőzésével elveink érvényesítésének makacs kierőszakolását."*[58] Amely alatt azt értette, hogy a politika világában az adott rendszer keretei között kell a változtatásokat eszközölni és nem a realitással semmilyen kapcsolatban sem lévő vágyak után menni-haladni.

A konzervativizmus ideológia-idegensége folytán tehát egyfelől kulturális attitűd, beállítódás, világ- és emberszemlélet, viszont politikai gondolkodásmód is, amely azonban külön, szabadon és függetlenül mozog a mindenkor jobboldaliként azonosított politikai erőktől (noha találkozásuk több, mint gyakori).[59]

Kirk meghatározásával nagyon egybecsengően írja Lánczi András, hogy *„a konzervativizmusnak nincs krédója, mert abból indul ki, hogy a valóság oly sokféle és az emberi természet lehetséges motívumai annyiféle módon kapcsolódhatnak össze és keresztezhetik egymást, hogy az értelem csak gőgös állapotában helyezheti magát a valóság fölé, s hiheti, hogy van egy módszer, van egy elv, vagy egy tudományos tétel, amellyel az emberi világ értelmezhető."*[60] A konzervativizmus emberrel kapcsolatos felfogásának magját az antropológiai pesszimizmus, illetőleg az emberi lényeggel kapcsolatos realizmus alkotja. A konzervatív ideáltípusa tisztában van az ember tökéletlenségével – ezért nevezi Anthony Quinton a konzervativizmust a *„tökéletlenség politikájá"*-nak[61] – s az ebből fakadó legkomolyabb deficittel, vagyis hogy cselekvései szándékolatlan következményekkel járnak. Kirk szerint egyenesen *„szegény, elbukott emberek"* vagyunk, akik akkor sem találják meg a boldogságot, ha *„szándékosan üldözik"* azt.[62] A politikai cselekvésben ez gyakran a

---

54 EGEDY Gergely: Konzervativizmus az ezredfordulón. Magyar Szemle Kvk. Bp. 2001. 38–39. oldal

55 ORTEGA, José y Gasset: A forradalmak alkonya. (1923) Ford.: Csejtei Dezső–Juhász Anikó. In: uő: Korunk feladata. (Ortega y Gasset válogatott művei. III.) Nagyvilág, Bp. 2003. 82. oldal

56 SZÉCHENYI: A Kelet Népe. 193. és 204. oldal (Az eredeti helyesíráson nem változtattunk.)

57 báró KEMÉNY Zsigmond: A két Wesselényi Miklós. (1851) In: Báró Kemény Zsigmond Összes Művei. X. Történelmi és irodalmi tanulmányok. II. Franklin, Bp. 1906. 99. oldal (Kiemelés tőlem.)

58 ASBÓTH, 4. oldal

59 Ld. bőv.: BÉKÉS Márton: A jobboldal és a konzervativizmus. In: *Életünk*, 2006. 10. szám

60 LÁNCZI: Konzervatív kiáltvány. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. 15. oldal

61 QUINTON, Anthony: A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig. Ford.: Beck András. Tanulmány, Pécs, 1995.

62 KIRK: Prospects for Conservatives. 4. oldal

társadalom- és emberjobbító, humanitárius–filantróp, vagy egyenesen radikális, sőt kommunisztikus szándékokban jelentkezik, s a teológiai vagy természetjogi eredetű konzervatív gyanakvás ezzel szemben határozza meg magát. Széchenyi írta egy 1847-es töredékes munkájában a következőket a reformkor egyik nagy tervezőjéről, szenvedélyes agitátoráról: *„a leghumánusabb hazaboldogító álmokat álmodja, s korántsem sejti, mily* […] *viharos időket idéz magyar egünkre fel”*.[63] Mindez nem más, mint a konzervatív szerzők által gyakran és előszeretettel használt „szándékolatlan következmény” fogalmának politikai kifejezése s egyben az óvatos, lassú reform javallata. Mindennek alapja egy nagyszerű aforizmával kifejezve abban lelhető fel, hogy: *„Aki elvont tökélyt követel az emberektől (Rousseau, Robespierre, Wilson) az meggyűlöli őket.”* (Maurois)

A konzervativizmus tehát a biztonsághoz, a „már most meglévőhöz” ragaszkodva és tudván tudva a hagyomány korlátainak fontosságát, ódzkodik a nem folytonosan, szervesen, történeti úton kialakult elemek megbontásától és a radikális változtatás, a *„liberális illúziók”* (Kristol) óhatatlanul valamit felforgató voltától. A konzervativizmus addig, amíg a hagyományosnak számító élet valamely megnyilvánulását, intézményét – a vallásban, a társadalomban, a politikában és az államban, a kultúrában – védheti, irtózik és ódzkodik a forradalomtól. A forradalom felébresztése és kitörése azonban sokszor készületlenül találja a konzervatívokat, és az általuk addig védett vagy jónak és helyesnek gondolt rendszert az alapokig rombolja le. A magyar reformkorban Széchenyi 1841-es fordulata (*A Kelet Népe*) és némileg korábban Dessewffy Aurél fellépése jelezte a forradalom irányába tartó folyamatokkal kapcsolatos ellenérzések megszületését, majd 1848–49 után Eötvös József és Kemény Zsigmond bárók – a liberális ellenzék egykori mérsékelten liberális, centralista–konstitucionalista tagjai – lettek a forradalomellenes gondolkodás képviselői. Eötvös József most idézendő sorai egyfelől jól mutatják, hogy a konzervativizmus nem mindig végiggondolt eszme, hanem meggyőződés, beállítódás, mentális háttér; másfelől bizonyítják, hogy ez a forradalmakkal szemben ösztönös húzódozással, zsigeri viszolygással és elemi kétellyel viseltetik. Mindez annak jele, hogy a konzervativizmus először a világ adott rendjének felforgatását látja a forradalomban, majd aztán gondolja végig politikai következményeit – vagyis forradalomellenessége először lelki-alkati, aztán eszmei–politikai természetű. Eötvös így írt Csengery Antalnak a ’48-as eseményeket követően:

> Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármi nagy czélt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok s meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előre haladhat.[64]

Egedy a konzervatív változtatás példájául hozza fel a modernizációs folyamat meggyökeresítésének problémáját, vagyis, hogy a helyi, konkrét, szervesen alakuló, kontinuusan megvalósított modernizáció angol és japán modellje a követendő, az egyoldalú, ahistorikus, absztrakt westernizáció helyett (a cél tehát *„a modernizáció igenlése a westernizáció elvetésével együtt”* – írja).[65] Mindez nagyon is egybecseng azzal a hosszú gondolati hagyománnyal, amelyet a magyar történelemben Széchenyi, Dessewffy, majd Szalay, Eötvös és Kemény, aztán Asbóth és Réz Mihály alakított ki. Mindannyian arra a fontos konzervatív következtetésre jutottak, hogy Magyarország életbevágó kérdéseit úgy kell megoldani, hogy az állam, az alkotmány és a társadalom hagyományos rendjét megőrizve változtassák meg. Ehhez az szükséges, hogy történeti és jogi belátás segítségével az ország egyedi nemzeti szükségleteit pontosan fel lehessen ismerni, hogy ezek alapján gondolhassák el a lassú reformok menetét. 1848–49 tanulságaiból okulva Szalay László a zürichi tó partján

---

63 gróf SZÉCHENYI István: Politikai programmtöredékek. (1847) In: Gróf Széchenyi István Munkái. II. S.a.r., bev.: Berzeviczy Gergely. Franklin, Bp. 1907. 111. oldal

64 báró EÖTVÖS József levele Csengery Antalhoz. (Töredék) h. n. 1848. [ősze–tele?] [A levél egyes feltételezések szerint Münchenben kelt, 1850-ben.] In: Eötvös József Művei. Levelek. Szerk., ford., bev.: Oltványi Ambrus. Helikon–Szépirodalmi, Bp. 1976. 212. oldal

65 EGEDY, 19. oldal

így érvelt báró Eötvösnek: *„Tanulmányozni fogom nemzetünk történetét, hogy lássam: lehet-e még reménylenünk? A nemzetnek tulajdonai egy esemény által nem változhatnak meg, s ezért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatjuk. Tudni akarom, mi vár reánk”*.[66] Már csak ezen megállapítás szempontjából is kifejezetten fontos volt fentebb a konzervativizmus nemzeti látószögéről beszélnünk. Nincsen internacionalista konzervativizmus, csak egy univerzális konzervatív beállítódás van, amelyet minden nép konzervatívjai a maguk nemzeti valóságának keretében élnek meg.

A konzervativizmus politikai és társadalmi jelentősége ott mérhető igazán, hogy az egalitarizmust a természetes rend veszélyes redukciójának tekinti és helyette a funkcionális egyenlőtlenséget okolja meg. J. S. Millel, Rousseau-val, Kanttal, Marx-szal, újabban Rawls-szal, Dworkin-nel és Dahrendorffal szemben meg van győződve arról, hogy *„az egalitárius liberalizmus illúziókon és az ember lényegi jóságába vetett alaptalan hiten nyugszik.”*[67] Ezzel a téves hittel való leszámolás egyúttal az ember eredendően jónak való tételezését is megtagadja, s ezzel óhatatlanul teista – vagy Hobbes és Strauss nyomán járva természetjogi – mezőre lép. Itt térünk vissza mondandónk elejére, vagyis oda, hogy a konzervativizmus politikai gondolkodásának és konkrét cselekvéseinek alapjai az emberi természettel kapcsolatos meggyőződésében lelhetőek fel. Donoso Cortézt idézve: minden fontos állami, társadalmi és politikai kérdés alapja egy-egy teológiai tétel, az Isten és ember viszonyának egy-egy meghatározó pontja.

2.

Russell Kirk a konzervativizmus mentális hátterét és ebből fakadó politikai vélekedését hat pontban adta meg, mondván, ez a rövid felsorolás eléggé tömören képvisel minden konzervatív álláspontot.[68] A pontok a következők. (1.) A társadalomban egy rend érvényesül, amely vagy transzcendens vagy természetjogi igazság(ok)on alapul. Így a politikai problémák vallási vagy morális őskérdésekre vezethetőek vissza és ilyen látószögből oldhatóak meg legjobban. Az igazság keresése tehát a társadalmi rendben nem adható fel. (2.) Az emberi természet és az ebből fakadó öröknek tételezett emberi lényeg misztikus s rendkívüli változatosságot mutat. Ez az, ami megakadályozza, hogy az ember univerzalizálható vagy bármilyen – akár politikai vagy gazdasági, vagyoni – értelemben egyenlősíthető legyen. (3.) A társadalom sokféle módon – például osztály szerint – tagolt, s ebben valamilyen rend(ező elv) és érdekek sokasága ismerhető fel. Kirk írja*: „A végső egyenlőség Isten ítéletében nyilatkozik meg, és a törvényeink előtt érvényesül – a konzervatívok így gondolják. Az emberi helyzetek, a gondolatok egyenlősége a szolgaság és az unalom egyenlősége volna.”* (4.) A valamihez való szabadság és a tulajdon szorosan összekapcsolódik, ahol a tulajdon az azt bíró személytől sem választható el. (5.) A társadalom nem tervezhető meg, s ezért nem redukálható semmilyen absztrakcióvá. (6.) A sietős, radikális változások nem megbízhatóak, ezzel szemben a körültekintő és lassú reformok a társadalom eddigi eredményeinek megőrzését és továbbfejlesztését jelentik.

Összefoglalva tehát a konzervativizmus – mint konzervatív beállítódás és politikai elköteleződés – *nem ideológia, amely dogmával rendelkezik* (ahogyan Nisbet mondja),[69] hanem a világ- és emberkép egy fajtája, mentalitás és a realitáshoz való múltközéppontú és hagyománytisztelő hozzáállás (amint Metternich, Mannheim, Kirk és Kristol véli). A

---

66 Közli: báró Eötvös József: Emlékbeszéd Szalay László fölött. (1857) In: Báró Eötvös József Munkáiból. S.a.r., bev.: Voinovich Géza. II. Franklin, Bp. 1907. 55–56. oldal [A beszélgetés az 1850-es évek legelején zajlott.]

67 KEKES, John: Az egalitarizmus illúziói. Ford.: Balázs Zoltán. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004. 221. oldal

68 KIRK, Russell: The Conservative Mind: From Burke to Eliot. (7th Rev. Ed.) Regnerey, New York, 8–9. oldal

69 NISBET, i.m.

konzervatív beállítódás elemeit ennek megfelelően – Oakeshott, E. H. H. Green, Scruton, Lánczi és Egedy megállapításait figyelemben véve[70] – a következő tíz pontban összegezzük:

(1.) Az ember, minthogy értelmileg és érzelmileg egyaránt korlátozott, így természetét tekintve tökéletlen, tehát ebből adódóan az általa létrehozott szellemi és anyagi alakzatok is azok kell, hogy legyenek. Ezt minden konzervatív szerző aláírja, ki teológiai (Spann, Niebuhr, Molnár Tamás), ki természetjogi (Strauss), ki mindkét (Burke) érvelést felhasználva. E szemlélet nem alakulhat ki anélkül, hogy ne tudnánk azonban: *„szellemi alapon nyugszik jelenünk és jövendőnk, szellemi alapokon emelkedik anyagi kiképzésünk; és nem viszont."*[71]

(2.) A politikai szkepticizmus nagyon is indokolt, mivel a társadalom, a gazdaság, az intézményi berendezkedés, az állam maga ember által létrehozott szervezet, amelyet fejleszteni és tökéletesíteni kell, nem pedig folytonosan meghaladni. Az éppen adott, egyszeri és konkrét helyzetek megoldása tesz tehát egy adott politikát bölccsé és nem a nagyszabású elképzelések prognosztizálható kudarcát magyarázó kommunikációs stratégiák alkalmazása. (Innen már könnyű megmagyarázni, hogy a nem is oly rég elhangzott jellegzetesen antikonzervatív kijelentés – *„Csináljunk egy jobb országot!"* – miért váltott ki az értetlenség mellett nevetést is sokakban.)

(3.) Mivel az emberre és környezetére vonatkozó biztos ismereteink egyedül a múltból származhatnak – a jövőt csak kiszámítani tudnánk, amely nem biztonságos –, s azokat pedig a kollektív emlékezetté tömörödő *hagyomány* tartósítja, nos, emiatt ezekre lehet és kell alapozni gondolkodásunkat, cselekvésünket a jövőbe való biztonságos átkelés érdekében. A hagyomány mellett különösen fontos kiemelni az olyan társadalmi és egyéni szinten is jelentkező biztonságot adó elemeket, mint a Burke által is nagyra tartott *előítélet* és *szokás*, vagy az Oakeshott által politikai és filozófiai igénnyel egyaránt kidolgozott *tapasztalat*.[72]

(4.) A társadalom organikusan, a történelem folyamán fejlődik ki, a változások szakadatlansága alakítja olyanra amilyen éppen. A további biztonságos és megrázkódtatások nélküli változáshoz a társadalom formájának és tartalmának egységét meg szükséges őrizni, persze ez a *„történelem menetének"* (Oakeshott) megértését, egyfajta historikus–genealogikus gondolatrendszer meglétét előfeltételezi.[73]

(5.) A historicizmus–szkepticizmus összefüggésére többen figyelmeztettek már, s ennek további következményére is, amely a konzervativizmus reform-pártisága, a kontinuitást megőrző változás igenlése, a *„fontolva haladás"* (Desewffy Aurél) iránti szimpátiája.[74] Ahogyan Széchenyi fogalmaz: *„Én egy szelid s convulsio-nélküli reformatiót kívánok!"*[75]

(6.) A politika terrénumára lépve, elkerülhetetlenül szembe kell nézni azzal, hogy a konzervativizmus kontinentális ága és az angolszász – nem is beszélve a később ebből a szempontból is bővebben részletezendő amerikai – konzervativizmus merőben elétérő tanítást fejt ki az állammal és az egyházzal kapcsolatban. De abban minden konzervatív megegyezik, hogy az állami és a vallási tekintély – *„hatalom és szentség"* (Molnár Tamás) – egy autoritás két ága, amely közös politikai örökségünk.[76]

---

70 OAKESHOTT: Konzervatívnak lenni. (1956) In: uő: i.m.; GREEN, E. H. H.: Ideologies of Conservatism. Oxford UP, Oxford, 2004.; SCRUTON, Roger: A konzervativizmus jelentése. Novissima, Bp. 2002.; LÁNCZI: Konzervatív kiáltvány.; EGEDY, *Konzervativizmus: elvek és irányzatok*. c. fej.

71 SZÉCHENYI: A Kelet Népe. 6. oldal

72 EGEDY, 51. oldal ; ld. még NISBET, von. részek

73 LÁNCZI: Konzervativizmus, itt és most. 38–39. oldal

74 NISBET, 45. oldal

75 gróf SZÉCHENYI István: Stádium. (1833) (Reprint) Közg. és Jogi, Bp. 1984. 35. oldal

76 Ld. erről bővebben és filozófiai igénnyel – akár teoretikus következetességgel – megfogalmazott gondolatatokat: MOLNÁR Tamás: A hatalom két arca. Hatalom és szentség. Ford.: Mezei Balázs. Európa, Bp. 1992. és uő: Az autoritás és ellenségei. Ford.: Ábrahám Zoltán. Kairosz, Bp. 2002.

Nisbet sorolja fel, hogy akár hívő, akár nemhívő konzervatív szerzőről lett légyen szó, mindegyikük igenli a vallás által közvetített közerkölcsöt. (NISBET, 86. oldal) S való igaz, erről Chateaubriand, de Maîstre, de Bonald éppen úgy vélekedik, mint Hegel vagy Maurras. Az állami és az egyházi hatalom egytermészetűségét Disraeli és Molnár Tamás, Tocqueville és T. S. Eliot hasonlóképpen látja.

(7.) A konzervativizmus a magántulajdon szentségét tételezve azt a közösség – a politikai test, a társadalom, a nép, a nemzet, a család – szabadságának és biztonságos fennállásának alapjává teszi.[77] Csupán az különbözteti meg a különböző konzervatív iskolákat, hogy teológiai, természetjogi vagy funkcionális, közgazdasági érveléssel támasztják-e alá a magántulajdonról szóló vélekedésüket. Ahogyan már Széchenyi is azt hangoztatta, hogy – a szubszidiaritás elvének megfelelően – mindenkinek a magáét kell megteremtenie, úgy Schumpeter vagy Röpke is óvott a tömegtársadalmat eredményező kollektivisztikus irányzatoktól, amelyek a magántulajdon-ellenes berendezkedésű társadalmak velejárói.[78] A magántulajdon elleni támadás különösen veszélyes a konzervatívok szemében, hiszen, amint Széchenyi is megállapította, a szenvedélyek felkorbácsolása beláthatatlan eredményeket produkálhat. Tőle, egy kéziratban maradt munkájából idézünk: *„vágtattak némi túlbuzgók a liberalismus útjainak és nem ritkán egészen félrevezető ösvényeinek* […] *minden czél és mérték nélkül* […]. *A sajátnak megtámadása által nemcsak étvágyat kapott kész vagyonra az alantibb osztály, de prófétáitul izgatva s rátanítva, hogy mindaz, mit érette tett, nem volt ajándék, hanem egyedül bitorlott sajátjának visszaadása, s hogy ő nem szorul engedményre, de jogokat követelhet, azon eszmére is hevült, miszerint minden birtokot, minden vagyont bitorlottnak, sőt egyenesen tőle elraboltnak kezd tekinteni már, s okvetlen mindinkább ilyesnek tekintend, minél többet mentik restségét* […] *s minél többet gyalázzák viszont a vagyonosokat* […]. *A vagyonosok elleni minden tehetetlenben már természetileg is lappangó irígység és bizodalmatlanság mellett, a legmélyebb gyűlölet magva is öntetett mesterségesen és különös lelkesedéssel szívekbe”*.[79]

(8.) A konzervativizmus a szabadságot minőségi princípiumként kezeli, s inkább ezt, mintsem az egyenlőséget tartja elsődlegesnek, noha az állam szerepét éppen az egyenlőtlenség ésszerű kiegyenlítésében találja meg.[80] Ebből fakad többek között, hogy a konzervativizmus mint a realista, vagy ésszerű és nem racionalisztikus politika fogalmazódik meg méltatói körében, akár filozófiai, akár konkrét társadalmi szinten teszik meg észrevételeiket.[81] Az ún. keresztény realizmust kidolgozó Reinhold Niebuhr szigorú következetességgel fogalmazta meg a szabadság és az egyenlőség, valamint a rend és a tekintély viszonyát. Így írt 1957-ben: *„Minden közösség a tekintély és a társadalmi funkciók mentén szerveződik meg és összetartó ereje számos nem akart és észfeletti tényezőből származik, mint például a földrajzi helyzet, a közös emlékezet és a közös félelmek, valamint az állami politika, amely a közösség egységének és akaratának vezető szervezete. Az »egyenlőség« eszméje a társadalmi hierarchia elleni kritika fő tényezője, míg a »szabadság«*

---

77 EGEDY, 58–73. oldal és uo. a *Konzervativizmus és szabadság* c. fej.

78 RÖPKE, Wilhelm: A kollektivizmus krízise. (1947) Szerk., ford.: Tóth Imre. Megyei Kvt. Békéscsaba, 1990.; SCHUMPETER, Joseph A.: Capitalism, Socialism and Democracy. (1947) Routledge, London–New York, 1996. Vö.: OAKESHOTT: A szabadság politikai gazdaságtana. (1948–49) In: uő: i.m.

79 gróf SZÉCHENYI István: Garat. (1842) S.a.r., tan.: Viszota Gyula. MTA, Bp. 1912. 77–78. oldal. Ld. még erre von. *A Kelet Népe* több helyét!

A magántulajdonon alapuló társadalom stabilizáló erejét Dessewffy is rendszeresen és bölcs meggyőződéssel hangoztatta a reformkor politikai vitáiban.

80 NISBET, 64. oldal; KEKES: Az egalitarizmus illúziói.

Scruton így fogalmaz, jellegzetes angolszász konzervativizmusával, amelyet közép-európai konzervatívként a margón kérdőjelekkel kísértem: *„Minél több kérdést bízhatunk a társadalomra, és minél kisebb az állami beavatkozás, annál nagyobb a társadalmi egyensúly esélye hosszú távon. Természetesen az első dolog, ami a konzervatív szerint a társdalomra tartozik és nem az államra, az a gazdaság.”* (SCRUTON, Robert: A liberál-konzervativizmus és Közép-Európa. In: uő: Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék. Ford.: Jónás Csaba. Osiris, Bp. 1995. 227. oldal)

81 OAKESHOTT: A politikai racionalizmus.; MINOUGE, Kenneth (ed.): Conservative Realism. HarperCollins, London, 1996.; KEKES, John: A konzervativizmus ésszerűsége. Ford.: Balázs Zoltán. Európa, Bp. 2001.

hasonló helyet foglal el a közösségi egység esetében. De ezek közül egyik sem tud teljesen és abszolút módon érvényre jutni anélkül, hogy a közösséget el ne pusztítaná.”[82]

(9.) A működő társadalom mindig a funkcionális egyenlőtlenség szerint strukturálódik, amely vertikális és horizontális hierarchiát egyaránt jelent. Ennek a funkciók szerinti elkülönülésnek természete, hogy kialakít bizonyos kiváltságokat, amelyek akkor működnek természetes módon, ha kiegyensúlyozottan érvényesülnek a társadalom tagjai között.[83] A társadalom belső szerkezetét tekintve számtalan egységre, rendre, közösségre bomlik, amelyek többségükben organikusan fejlődtek ki, őket néha irracionális érdekek és értékek tartják összes. A közösségi, vallási, lokális–települési és foglalkozási csoportok együttesen a társadalom természettől és/vagy Istentől adott bámulatos sokféleségét fejezik ki, amelyek egyenlősítése, központosítása, vagy eltörlése az emberi lényeg veszélyes redukciója volna.[84]

(10.) A konzervatív államvezetés – amit jobbára a jobboldal szokott megfogalmazni integrálva programjába ezt – igényli a személyi uralom jegyeit, azaz a racionalisztikus, közgazdasági kormányzás és a technológiai társadalomirányítás a végsőkig idegen tőle. Ennyiben – noha nem szeretik ezt túlhangsúlyozni – a monarchikus államforma és a tekintélyelvű kormányzati megoldás áll hozzá a legközelebb. A nem-monarchikus államformák és a képviseleti elvű parlamentarizmusok közül az amerikai alkotmányos berendezkedést említhetjük meg, mint olyat, amely a konzervatív vezetési elveknek megfelelő stabil rendszert képvisel.

A konzervativizmus lelki–mentális, attitűd-együttesként kezelendő világnézeti és politikai filozófiai alapjai, majd pedig ezek konkrét politikai következményei nem egy racionalista ideologikus konstrukcióból, vagy valamilyen dogmatikus elvösszességből származnak. A szervesség és az időt túlélt hagyomány, valamint a történelem és az ennek otthont nyújtó múlt tisztelete adja a konzervativizmus generális alaphangját. Ám nem szabad elfelejteni, főképp nem figyelmen kívül hagyni, hogy minden a folyamatos változás állapotában van. Vannak azonban örök értékek és az ember Istentől adott természete (kondícióinak összessége) sem változtatható meg, főképpen pedig *nem tökéletesíthető*. A változás ellenőrzés alatt tartása, realista megragadása és biztonságos levezénylése, más szavakkal a *„fontolva haladás”* megvalósítása jelöli ki a konzervativizmus ehhez való viszonyát. Willmoore Kendall szavait idézve végezetül: *„A konzervativizmusnak – úgy kell tekintenünk – nem szabad a változás ellenzékévé válnia. Mert ha így lenne, akkor nem beszélhetnénk többé konzervatívok által kezdeményezett változásról.”*[85]

A konzervativizmus politikai kategóriái

A konzervatív beállítódás politikai következményeinek fentebb utalásszerűen jelzett elemeit most röviden, ám lényegre törően tovább elemezzük, majd megállapítjuk a konzervativizmus kategóriatanai alapján, hogy milyen és hány fajta konzervativizmus létezik a hozzávetőlegesség keretei között mozogva most.

Nagyszerűen meglátva a konzervativizmus egyensúlyi pontját, teszi fel a kérdést Egedy, hogy miként vélekedik a konzervatív ember a változásról? Széchenyi is érzékelte a problémát, hiszen már a *Hitel*ben így fogalmaz: *„igazi bölcseinknek pedig, kik az idővel egyenlő lépést tartani tudnak, azt meg se előzik, el se maradnak, szerfelett csekély* [a] *száma.”*[86] A megőrizve változtatás, a lassú reform és a szerves építkezés követelménye,

---

82 NIEBUHR, Reinhold: Liberty and Equality. (1957) In: uő: Faith and Politics: A Commentary on Religious, Social, and Political Thought in a Technological Age. Ed. by Ronald H. Stone, G. Braziller, New York, 1968. 185–186. oldal

83 KEKES: Az egalitarizmus illúziói. Ld. még: Othmar Spann szociáletikáját és rendiségről alkotott felfogását!

84 MOLNÁR Attila Károly: A társadalom konzervatív képe. In: uő: Feljegyzések a Kaotikus Fegyházból. Kairosz, Bp. 1999.

85 KENDALL, Willmoore: What is Conservatism? (1962) In: uő: The Conservative Affirmation in America. Gateway Ed. Chicago, 1985. 7. oldal

86 SZÉCHENYI: Hitel. 35. oldal

láttuk, *a konzervatív minimum primer eleme*. Ha nem is rögtön a gyakorlati politizálásra gondolunk, hanem a változás kapcsán a konzervativizmust a politikai filozófia terepén vonjuk kérdőre, akkor talán tágasabb horizontot pillantunk meg.

Arról van szó, hogy a konzervativizmus milyen kihívásra, *milyen fundamentális változásra reagálva jött/jön létre*? Nisbetet, Egedyt, Molnár Tamást, vagy szinte bármely kutatót, de akár magát Metternichet és de Bonaldot is megkérdezhetjük – mind ugyanazt fogják válaszolni. Mégpedig, hogy a konzervativizmus *reakcióként* jött létre a felvilágosodás racionalizmusa, ennek világtörténeti „vívmánya": a modernitás, és ennek politikai érdekképviselete, a liberalizmus *ellen*. Ezt a gondolatot főleg Molnár Tamás, de újabban Scruton – és mások is – képviselik,[87] belátva, hogy a felvilágosodás, a modernitás és a liberalizmus ember- és világképe a konzervativizmusénak éppen a negatívja. Különösen, hogy – vissza a kályhához! – Nisbet megállapítása szerint Burke már 1789 előtti recenzióiban kritika alá vette a felvilágosodás francia irodalmát. Majoros István pedig felmutatva Bossue alakját, egyértelműen az 1789 előtt is létező francia konzervativizmusra utal, s megtette ezt a Kontler-féle szöveggyűjtemény is angol relációban.[88]

A politika konkrét világától kissé távolabb hátrálva a kérdés filozófia feltárását elvégző Voegelin véleményét ismertetjük, aki hitünk szerint a legvilágosabban derítette fel a modernitás gyökereit. 1952-es könyvében állapítja meg, hogy a modernitás nem más, mint a gnoszticizmus különböző formáinak megvalósulása. Azaz az *„immanentista eszkhatológia* […] *a középkori immanentizmustól a humanizmusig haladt, majd következett a felvilágosodás, a progresszivizmus, a liberalizmus, a pozitivizmus és a marxizmus"*.[89] Voegelin az egész folyamatot *egy* nagy forradalmi áramlatba integrálja, amely a klasszikus (politikai) filozófiát és a kereszténység középkori univerzalizmusát lerombolta, hogy helyébe az ember megistenülésének gnózisát, és ennek szekularizált változatát: a haladás racionalista (tév)hitét tegye. Voegelin szerint a forradalmi felbomlás a XVI. század elején vált radikálissá, attól kezdve *„számolhatunk a gnosztikus mozgalom döntő forradalmi győzelmével a nyugati hagyomány erői fölött."*[90] A forradalom tehát nem 1789-ben kezdődött. Mégis, a legtöbb politika- és eszmetörténész még az 1848-as és az 1917-es forradalmakat sem „meri" 1789-cel egy folyamat keretén belül szemlélni, pontosabban annak folytatásaként kezelni, nem pedig, hogy Voegelin nyomán elindulna a forradalmak filozófia gyökérokainak felderítése felé. Ha ezt megtennénk, akkor rögtön világosabbá válna a „forradalom", a „haladás", a „racionalizmus" fogalmainak valódi jelentése, ezeknek a politikai és állami életben való következményeivel együtt. Ha ugyanis úgy fogjuk fel a forradalmat, ahogyan Voegelin teszi – márpedig mi ezt tesszük –, tehát *a modernitást kirobbantó radikális gnózis*ként, akkor következésképpen a konzervativizmust, még inkább az ellenforradalmi mozgalmakat egy *ez ellen ható reakció*ként kell szemlélnünk. Mielőtt azonban e szemléletmód kibontásához hozzákezdenénk, tekintsük át a konzervativizmus-tipológia két jellemző változatát!

A konzervativizmus tipológiájának felállításában a leggyakrabban előforduló felosztás funkcionálisan elkülönülő két helyzetet állapít meg. Ezek a (1.) struktúra- vagy *status quo*- és az (2.) értékkonzervativizmus. Előbbi egy adott történeti ponton egy adott állapotot vagy valamilyen intézményi struktúra elemét, illetve összességét nyilvánítja védelmezendőnek; míg utóbbi értékekre, tehát valamilyen szellemi állapotra mondja azt, hogy az konzerválásra

---

87 Elég itt csak Molnár Tamás néhány munkájára (*Liberális hegemónia*. 1993. és 2001.; *A modernség politikai elvei*. 1998), Scruton egyik interjújára (*„Premodern lény vagyok"*. [Horkay Hörcher Ferenc] In: *Kommentár*, 2007. 2. szám) és Kekes könyvére utalni (*A liberalizmus ellen*. 1999.).

88 NISBET, 17. oldal; MAJOROS István: Bossuet-től Maurras-ig. Megjegyzések a francia konzervativizmusról. In: A hagyomány politikája. Szerk.: Békés Márton–Majoros István. ELTE BTK Tört. Int. Bp. 2006.; Konzervativizmus. 1593–1872. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kontler László, Osiris, Bp. 2000.

89 VOEGELIN, Eric: Die neue Wissenschaft der Politik. Eine Einführung. (1952) Wilhelm Fink Verl. München, 2004. 136. oldal

90 Uo. 143. és 144. oldal

méltó.[91] Ez a felosztás láthatóan nem túl érzékeny a voegelini alapmegállapításra, és a forradalom pontjához nem rögzíti oda a konzervativizmus változatait. De ez alapján éppenséggel a konzervativizmus fogalma nem egy meghatározott eszmei vagy politikai jelenséget takar csak, hanem bármilyen, valamit megvédelmezni óhajtó „dolgot". Ebből a helyzetből adódik, hogy előfordulhat olyan „konzervatív" viszonyulás, amely egy antikonzervatív helyzetet akar megóvni. – Lánczi András írja: *„Minden konzervativizmus alapja ugyanis a megőrzés, a konzerválás, a folytonosság fenntartása, irtózás minden radikalizmustól. Ebben a történelmi helyzetben egyedül a kommunizmus vagy szocializmus tekinthető konzervatívnak, egyedül a régi rendszerhez kötődő embereknek van mit konzerválniuk. Ezt meg is tették 1989 után".*[92] A „konzervativizmus" szó szerinti jelentéséből fakadó pozícionális meghatározások helyett tehát jobb, ha az egyes politikai kategóriákhoz viszonyítva igyekszünk tárgyunkat definiálni.

A politikai konzervativizmus elágazásait legtöbbször Noel O'Sullivan kategorizálása alapján követik végig, amely valóban igen adekvát megoldást sejtet.[93] O'Sullivan besorolásában létezik (1.) reakciós, (2.) forradalmi és (3.) mérsékelt konzervativizmus, amely közül természetesen az utóbbi jelenti a modernitás körülményei között létező egyetlen releváns („angol") megoldást, a többi formáció pedig periférikus jelentőségű. Ez való igaz, ám nem szabad elmenni amellett szó nélkül, hogy sem a reakciós, sem pedig a forradalmi konzervativizmus nem akar a modernitás közepette létezni, ezek éppenséggel lázadások a modernitás ellen (Julius Evola), minthogy a reakciósok eléje akarnak visszamenni, a forradalmi konzervatívok pedig nem-haladó irányból akarják meghaladni azt és ennyiben már a modernitás utánra tekintenek. Így hát ugyan az angolszász konzervativizmus relatív sikeressége bizonyosságot nyer O'Sullivan beállításában, hiszen a modernitásban benne élő, ott működő konzervativizmust mutatott fel Metternich és Cortéz, illetve Jünger és Spengler konzervativizmusa ellenében, de mi mégsem tekinthetjük általános érvényűnek és maradéktalanul korrektnek ezt a kategorizációt.

Egy másik – minden szerénység nélkül a sajátunknak nevezett – kategorizációban inkább a forradalomhoz, mint a modernitás áttörő politikai eseményéhez való metapolitikai hozzáállás tekintetében tipizáltuk a konzervativizmust.[94] S tettük ezt úgy, hogy mindhárom típust *a maga történeti szituációjában* érvényes megoldást mutató politikai aktornak minősítettük, és O'Sullivantól függetlenül működve közben nem minősítettük egyiket sem irrelevánsnak, csupán akkor, ha nem felelnek meg a történeti helyzet felismeréséből fakadó reális kötelességüknek. Szerintünk tehát létezik a (1.) reformkonzervativizmus, az (2.) ellenforradalmi konzervativizmus és végül a (3.) konzervatív forradalom (*konservative Revolution, revolutionäre Konservativismus*) paradigmája.

(1.) Az első megoldás a forradalmi tendenciák felsejlésekor alkalmazható hatalmi–politikai technika, amely *a változás ellenőrzés alatt tartását* hivatott véghez vinni akkor, amikor a hatalom még az ún. konzervatívok kezében van. Ez Burke, Széchenyi, Dessewffy és III. Napóleon, vagy Adenauer konzervativizmusa. A konzervatívok uralma azonban vagy erélytelenségük, és/vagy a progresszív erők egyre erősödő támadásai alatt összeomolhat. Báró Eötvös József így elmélkedett efelől: *„Miután minden conservativ párt vagy részben azokból áll, kik mindenek előtt békére vágyódnak, s az ellenzék azokból, kik a létező viszonyokban megnyugodni nem tudnak, ne bámuljon senki, ha az ellenzék mindég több tevékenységet fejt ki, mint bár mily számos conservativ párt."*[95]

---

[91] ELM, Ludwig (Hrsg.): 'Wert' und 'Struktur'-Konservatismus. In: Konservativismus-Forschung 5. Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller Univ. Jena, 1985.

[92] LÁNCZI: Konzervatív kiáltvány. 11. oldal

[93] O'SULLIVAN, Noel: Conservatism. In: Contemporary Political Ideologies. Ed. by R. Eatwell, A. Wright, Westview Press, San Francisco, 1993. 52–65. oldal és uő: Conservatism. Dent, London, 1976.

[94] BÉKÉS: A reformkonzervativizmus lehetősége. *A konzervativizmus politikai akcióinak tipológiája*. c. fej.

[95] báró EÖTVÖS József: Napló.–Gondolatok. (1865–68) Közzéteszi, bev. és jegyz.: Lukinich Imre. MTA, BP. 1941. 283. oldal

A reformkonzervativizmus mindig olyan helyzetben tevékenykedik, amikor a nála jóval radikálisabb, ún. „haladó erők" elégedetlenek teljesítményével, amelyek ráadásul egyre erőteljesebben és hangosabban juttatják kifejezésére a maguk követeléseit. A progresszió spirális felgyorsulása azonban előbb utóbb eljut egy olyan pontra, amikor a hatalmon lévő konzervatívok elveszíthetik az irányítást a politika fölött, de még ez előtt rendszerint legitimációjuktól fosztják meg őket. A mérséklet, a politikai óvatosság és a lassú reform ügye elveszik akkor, amikor a tömegek rezonanciájára érzékeny „haladó politikusok" veszik át a folyamatok fölötti ellenőrzést, mégpedig a gyors és univerzális megoldásokat ígérő ideologikus koncepciók nevében.[96] A reformkonzervativizmus és az ellenforradalom közötti pillanat az, amikor az előbbi értékeit hordozó felelős és realista politikus felismeri a forradalom fenyegető veszélyét. 1841-ben, *A Kelet Népe* lapjain így fogalmazott Széchenyi: *„nem mulaszthatom el, hogy, valamint most teszem, a veszélyharangot erőm szerint meg ne húzzam",* mivel Kossuth *„úgy sodortatik* […] *mint sodortatának a franczia forradalom hősei egykor; és szinte s tökéletesen ugyanazon egy kútfőből meríti ő is tanitmányit, mellybül merítének ezek, s melly kútfő nem egyéb, mint az andalgó szívnek, az olvadozó érzelemnek* […] *kormányzási tekintetben átkot terjesztő forrása! Ez azon forrás, melly az emberiségre valódi Pandora szelenczéjeként elvégre több átkot terjeszt, és* […] *alig van, ha egyszer erőre kapott s szabadon buzog, belőle menekedés."*[97] – Ez a forradalom. A reformkonzervativizmus fő felismerési feladata az, hogy megállapítsa: mikor kell a szükséges változatásért folytatott harcot *„a mindennapi rendes hangyamunkára"* felváltani, azaz mikor kell *„iparkodni, mindenek felett, hogy a szenvedelmek csilapíttassanak, az itt ott mutatkozó túlhév a rendes körbül ki ne törjön,* […] *hogy a megindított erőmű ne csak haladjon, de ne is ingadozzon"*.[98]

(2.) Az ellenforradalmi konzervativizmus a *par excellence* restaurációs konzervativizmus, amelynek szerepe az értékesnek tételezett *forradalom előtti* állapotok (a mindenkori *Ancien Regime*) *visszaállítása*. A forradalom által romba döntött állam és társadalom, a forradalom előtti politikai rendszer visszaállítása nem egy ellentétes forradalom – ahogyan de Maîstre aforizmája szól –, hanem a forradalom ellentétje.[99] A francia teokraták, a Bourbon-restauráció, Metternich és Donoso Cortéz, az idős Kemény Zsigmond, Maurras, Chesterton, Molnár Tamás, vagy Horthy és de Gaulle, Nixon és Reagan politikája ez.

Természetesen minden nem restaurálható, a visszaállítás politikai munkája sohasem lehet teljes. Éppen ez az ellenforradalom problematikája, hogy bizonyos mértékben ő is posztrevolucionárius jelenség. Az ellenforradalmat is éppen a forradalom idézi fel mindig. De Maîstre másik találó megfogalmazásával élve: *„a forradalom érvénytelenítésének kísérlete olyan, mintha a Genfi tavat akarnánk megszüntetni, hogy a vizét az utolsó cseppig palackozzuk."*[100] Így az ellenforradalmi konzervativizmus lényege inkább az, hogy hatékonyan szálljon szembe a forradalommal, szüntesse meg annak lehető legtöbb vívmányát és a forradalom előtt rendszert úgy állítsa vissza, hogy annak működése minőségileg legyen jobb a felforgatás előttinél.[101] Ez sokszor olyan elementáris nehézségekbe ütközik, hogy az ellenforradalom gyakran kénytelen a forradalom előtti tartalmat új formába önteni. Erről beszélt Donoso Cortéz is 1849 elején, amikor a királyság teljes visszaállítás igen problematikusnak tűnt Spanyolországban. Cortéz így szólt: *„Két dolog között kell*

---

96 Ezt fogalmazta meg világos történeti és politikai belátásról tanúskodva: báró KEMÉNY Zsigmond: Forradalom után. (1850) és uő: Még egy szó a forradalom után. (1851) In: uő: Változatok a történelemre.

97 SZÉCHENYI: A Kelet Népe. 184. és 185. oldal (Az eredeti helyesíráson nem változtattunk.)

98 Uo. 40. és 69. oldal (Az eredeti helyesíráson nem változtattunk.)

99 *„A monarchia visszaállítása, melyet ellenforradalomnak* (*Contre Revolution*) *neveznek, nem ellentétes forradalom lesz, hanem a forradalom ellentéte"* – írja szó szerint de Maîstre. (de MAÎSTRE, Joseph-Marie de: Gondolatok Franciaországról. [1797] Ford.: Kontler László. In: Konzervativizmus. 298. oldal)

100 Idézi: MOLNÁR Tamás: Az értelmiség alkonya. Ford.: Mezei Balázs. Akadémiai, Bp. 1996. 152. oldal

101 Az ellenforradalom leginkább összefoglaló irodalmára: GENGEMBRE, G.: La contre-revolution ou l'historie désesperante. Historie des idées politiques. Imago, Paris, 1989.; GODECHOT, Jacques: The Counter-Revolution: Doctrine and Action, 1789–1804. Princeton UP, Princeton, 1981.; MAYER, A. J.: Dynamics of Counterrevolution in Europe, 1870–1956: An Analytical Framework. uo. 1970.; MOLNÁR Tamás: Az ellenforradalom. Ford.: Turgonyi Zoltán. Kairosz, Bp. 2004.

választanunk: diktatúra felülről vagy diktatúra alulról. Én a felülről jövő diktatúrát választom, mivel az tiszta és kiegyenlített szférából érkezik. Más szavakkal arról van szó, hogy a tőr és a kard diktatúrája között döntsünk. Én az utóbbi mellett állok, mivel az a nemesebb."[102] Az ellenforradalom nagyon jelentős szereplője vélekedésünk szerint a konzervatív eszmének, hiszen jó esetben már a forradalom felébredése előtt észlelheti, hogy mikor és hogyan kell szembeszállni a forradalommal.

(3.) A konzervatív forradalom az előbbiekhez képest inkább filozófiai jelentőségű áramlat, amely a *„minden értékek átértékelése"* (Nietzsche) után nyeri el történeti lehetőségét, amikor arra van szükség, hogy a múlt értékes tartalmát a jelenben azonos tartalommal, de más formában teremtsék újjá, mégpedig olyan *forradalmi lendületű, de ellenforradalmi kimenetelű akció*val, amely a modernitás egész paradigmáját egyszer és mindenkorra le képes zárni. Julius Evola, Heidegger, Jünger, Spengler, Moeller van der Bruck, Ernst Niekisch, Bergyajev, Eliade, Salazar, manapság Alain de Benoist és Alexander Dugin gondolkodik így.

A konzervatív forradalom politikai értelemben nagyon is *„forradalom jobbról"*, de egy ennél sokkal tágabb horizontot is jelöl. Egy teljes és totális váltást, forradalmi cezúravonást, csak éppen az 1789-et felidéző erők ellen! Vagy még mélyebben: a haladás paradigmájának forradalmi meghaladását.[103] Voltaképpen tehát *„lázadás a modernitás ellen"*, annak minden ontológiai, filozófiai és politikai következményével együtt.[104] A konzervatív forradalom legvégsőbb alapjaiban jelent ellenforradalmat, mivel a modernitás forradalmát támadja meg és igyekszik egy nem modern – mégpedig modernitás utáni érát megnyitó – forradalommal lezárni azt. Ennyiben a konzervatív forradalom a voegelini felismerés legvégsőbb és legelemibb tudatában van, s a célja a modernitás után kori kirobbantásával a modernitás előtti értékek visszaállítása.[105] A konzervatív forradalom végső soron az ellenforradalom végletekig feszített változata, hiszen a forradalmat lehetővé tevő szellemiség ellen kel fel, és azt minden következményeivel együtt akarja lerombolni. A konzervatív forradalom azonban éppen a modernitás utáni cezúra megvonásának szándéka miatt forradalmi is, sőt lendülete és ereje is revolutív folyamatnak mutatja. Ahogyan Moeller van der Bruck fogalmazott: *„A saját forradalmunkra van szükségünk"*, mivel *„össze akarjuk kötni a forradalmi eszméket a konzervatívakkal, amelyek mindig adottak lesznek, s ez a konzervatív–forradalmár szellem oda akar hatni, ahol olyan új helyzet jön majd létre, ahol újra élni tudunk. Mi meg akarjuk nyernünk a forradalmat!"*[106] A konzervatív forradalom időélménye az *„előre a múltba"*-gondolkodás, vektora pedig a haladás meghaladásának irányába mutat.

A neokonzervativizmus helye a konzervativizmus metapolitikai paradigmájában

Nagy nehézséget okoz a neokonzervativizmus behelyezése az európai konzervativizmus összefüggésrendszerébe. Minthogy az amerikai politikai gondolkodás durván fogalmazva nem

---

[102] CORTÉZ, Donoso: Rede über die Diktatur. 1849. január 4. In: uő: Über die Diktatur. Drei Reden aus dem Jahren 1849/50. Hrsg., übertr. von Günter Maschke, Karolinger, Wien–Leipzig, 1996. 51. oldal

[103] FREYER, Hans: Revolution von Rechts. Diederichs Verl. Jena, 1931. 5. és 7. oldal

[104] EVOLA, Julius: Lázadás a modern világ ellen. (1934) Ford.: Szongott Rudolf. Kötet, Nyíregyháza, 1997. [Evola munkájának olasz címe (*Rivolta contro il mondo moderno*) pontosan azt jelenti, hogy *visszatérés* a modern világ elé egy ezt célzó lázadással.]

[105] A konzervatív forradalom paradigmájára korszakos jelentőségű művel reagált: MOHLER, Armin: Die konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Ein Handbuch (6. Aufl.) Ares-Verl. Graz, 2005. Ld. még: JUNG, Edgar Julius: Deutschland und die konservative Revolution. In: Deutsche über Deutschland. Die Stimme des unbekannten Politikern. München, 1932.; KARÁCSONY András: A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban. In: *Századvég*, 2005. 1. szám; KOEHN, Barbara: La révolution conservatrice et les élites intellectuelles. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2003.; SIEFERLE, R. P.: Die konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen. Band I-II. (3. Aufl.) Fischer Verl. Frankfurt a. M. 1995.

[106] van der BRUCK, Moeller: Das Dritte Reich. (1923) (Reprint) (Quellentexte zur Konservativen Revolution) Uwe Berg-Verl. Toppenstedt, 2006. 16. és 22. oldal

rendelkezik közvetlen premodern előzményekkel, s mindenestől a modernitás terméke, mert már annak korai keretei között alakult ki történetileg, így rögtön adódik a kérdés, hogy az előzőekben jelzett „modernitás mint fordulópont" és a konzervativizmus ehhez viszonyított létrejötte vajon értelmezhető-e az amerikai neokonzervativizmus esetében? Az európai konzervativizmus kontinentális és „angol" ága egyaránt rendelkezik premodern réteggel, a brit intézményrendszerben a feudalitás egy-két romja (még) ma is fellelhető, ha pedig Metternich, Molnár Tamás vagy X. Pius ellenforradalmi konzervativizmusára gondolunk, akkor ez még egyértelműbben látszik.

Az amerikai történeti fejlődés többszörösen igazolja Hayek már idézett megállapítását, amely szerint aki ma konzervatív, az tulajdonképpen óliberális, hiszen a liberalizmus – metapolitikai, ontológiai és konkrét politikai – vívmányainak megőrzésére törekszik.[107] Az amerikai konzervativizmus egésze liberális mezőben helyezkedik el, megőrzésre méltónak gondolt értékei és érdekei Európából nézve egyfelől liberálisak (gazdasági, állami, egyházi elképzelései tekintetében például), másfelől azonban a kulturális konzervativizmus jegyeit is magán viseli. A neokonzervativizmusról, mint a konzervatív szellemiség egyik legújabb nagyhorderejű jelenségéről, s mint az amerikai konzervativizmus valamiféle betetőződéséről bízvást kijelenthető, hogy *az egyetlen konzervativizmus, amely ideológia* (illetőleg ideologikus [tendenciájú]), s talán pontosan ezért versenyképes az Egyesült Államokban a kulturális liberalizmussal és a demokraták balliberális irányával, illetve liberális kvázi-szociáldemokráciájával. További versenyelőnye, hogy egyfelől önnön maga is liberális ihletésű, de nagyszerűen rezonál az amerikai mítosz nemzeti és vallásos – azaz konzervatívnak nevezhető – értékeire is. Magyarországon, de a kontinentális „nem-angol" konzervativizmust valamelyest is követő európai konzervativizmusnak is úgy tűnik fel ma, hogy *„a neokonzervativizmus nem egyéb, mint visszatérési kísérlet a liberalizmus klasszikus, szélsőséges formájához."*[108] E kijelentés igazságtartalmának azonban megvannak a maga, időtől nem független határai.

Érdemes azonban valamit figyelembe vennünk, ha az amerikai konzervativizmust, s ezen belül a neokonzervativizmust helyesen akarjuk látni. Egy, az amerikai neokonzervativizmusról alkotott autentikus vélekedés szerint, amelyet Irving Kristol fejtett ki

> Az amerikai neokonzervativizmus nagyon különböző attól az angol konzervativizmustól, amelyet oly brilliánsan ünnepelt Oakeshott. Más napjaink [értsd: a '90-es évek közepe] Konzervatív Pártjának általánosan vett ideális irányvonalához képest is. Csakugyan elmondható, hogy a mai nyugat-európai konzervativizmustól is elüt. […] Ez a következőt jelenti: Amerika konzervativizmusa a brit és a nyugat-európai konzervativizmustól – amelyek megkülönböztetése mellett kitartok – eltérő pályán fut és joggal vélhetjük úgy, hogy sokunk számára ez az irány tűnik a jobbnak.[109]

Azaz a neokonzervatív eszmét úgyszólván megalkotó Kristol még a brit konzervatív iránytól is megkülönbözteti az amerikai neokonzervativizmust – ez nem mond ellent annak, hogy mi továbbra is „angolnak" tartjuk – és kimondottan az Egyesült Államok *saját* konzervativizmusának minősíti azt.

A neokonzervativizmus – sietve összefoglalva és zárva is egyúttal az eddigieket – távolról nézve a kontinentális „nem-angol" – reakciós, kontinentális ellenforradalmi – konzervativizmustól jelentősen elétérő, az angolszász konzervativizmussal rokon politikai eszme majd ideológia, amely mentalitását tekintve adaptív, öntudatos, „nyomulós", sikerorientált, s megkonstruált jövőképpel rendelkezik azt illetően, hogy Amerikának és a világnak hogyan *kellene* kinéznie. Az amerikai neokonzervativizmust a gazdasági verseny maximalizálásának kívánalma, tehát a neoliberális ökonómia és a kulturális hagyományelvűség, azaz a tradicionális berendezkedés igenlése határozza meg, kiegészülve a

---

[107] HAYEK: Miért nem vagyok konzervatív? 420. oldal

[108] KODOLÁNYI Gyula: A megújulás ösztöne. In: *Magyar Szemle*, 2002. 1. szám

[109] KRISTOL, Irving: America's 'Exceptional' Conservatism. (1995) In: uő: Neoconservatism. 374. oldal

külpolitikailag értelmezett messianizmus és a nyers nagyhatalmi érdeket – hol hatalmi (realista), hol ideologikus (unipoláris) okokból – érvényesítő szándék összekapcsolódó együttesével.

A fenti bekezdés megállapításai azonban akkor igazak csak maradéktalanul, ha a neokonzervativizmusnak a Reagan-éra utáni változatára értjük őket. Közelebbről nézve ugyanis az amerikai neokonzervativizmus kezdetben – az '50-es évektől kezdődő kifejlődésétől a '60-as–70-es évek fordulóján való létrejöttéig és még egy jó évtizedig – az *amerikai ellenforradalom* aktív motorja volt. Ami nem jelenti azt, hogy mindenestől az ellenforradalom mint kontinentális politikai jelenség amerikai megfelelője lenne. Amint fentebb írtuk, az amerikai politikai gondolkodás, az Egyesült Államok társadalmának létrejötte inkább liberális mezőben helyezkedik el, s emiatt egy generális, mindenre kiterjedő ellenforradalom ott semmiképpen sem lehetséges. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az amerikai életben megmutatkozó forradalmi eseményekre ne lehetne ott is (egy sajátos természetű) *amerikai típusú ellenforradalom*mal reagálni. Vegyük sorra, mit tett a neokonzervativizmus, amely ellenforradalomként engedi meghatározni magát! A neokonzervatív ellenforradalmi stratégia elsőként szembeszállt az ellenkultúrával és a nagy kormányzati tervek illúzióival; majd gazdaságpolitikáját tekintve visszatérést hirdetett meg a klasszikus, protestáns etikán alapuló amerikai kapitalizmushoz és végül realista külpolitikai felfogásával a liberálisok nemzetközi szemléletével való szakítást eredményezte. A neokonzervativizmus visszatekintő történetének megírása azért is követel különös óvatosságot, hogy ne a *Reagan (Counter)Revolution* utáni jellemzőket vetítsük vissza évtizedekkel korábbra.

Peter Steinfels, a neokonzervativizmust legelőször monografikus igénnyel feldolgozó, a mozgalommal távolságtartóan viselkedő katolikus konzervatív szerző a következőkkel foglalta össze a neokonzervativizmus törekvéseit.[110] Az amerikai neokonzervatívok tehát az eszmerendszer kialakulásakor az ország demokráciáját akarták stabilizálni azzal, hogy a szabadság biztosítására szolgáló intézményi rendet igyekeztek megőrizni, s az egyenlőség keresése helyett a *„kormányozhatóságot"* (Huntington) és a politikai állandóság garantálását tartották fontosnak. A nagy társadalmi terveket – amelyeket a demokrata kormányzatok balliberális technokratái (*New Class*) működtettek – mindenestől elutasították és egy, a kormányzati tekintélyével tisztában lévő *„professzionális politikai elitre"* (Moynihan) bízták volna a lassú és szerves társadalmi változások levezénylését. A liberalizmus eltévelyedése közepette az amerikai állam megalapításakor megfogalmazott whig–liberális törekvések (alkotmányos köztársaság, republikánus kormányzat, képviseleti demokrácia, a hatalom megosztása és kiegyensúlyozása) megőrzését és adaptálását célozták meg. Végül a '60-as évek destabilizációjára és baloldali hullámára Steinfels szerint egyenesen *„reakciós választ"* adtak, aminek következtében kiváltak a *mainstream* liberalizmusból és már önálló, konzervatív irányzatként folytatták útjukat. A neokonzervativizmust szintén szó szerint *„reakciós irányzatként"* mutatja be Michael Minkenberg.[111]

Az amerikai neokonzervativizmus tehát az Egyesült Államokban uralkodó liberalizmus radikalizálódása ellen lépett fel kialakulásakor, s ennyiben ellenforradalmi politikai jelenség-együttesként kell kezelnünk. Az ellenforradalmi lendület győzelme lépésről lépésre nyilvánvaló lett Amerika életében, mígnem azonban a neokonzervativizmus feladta eredeti törekvéseit, és *konzervatív ellen-lázadás*ból ideológiává válva egy kisiklott ellenforradalom sajátos útját tárja fel.

---

[110] STEINFELS, Peter: The Neoconservatives: The Men Who Are Changing America's Politics. Simon and Schuster, New York, 1979. 291–294. oldal

[111] MINKENBERG, Michael: Neokonservatismus und Neue Rechte in den USA. Neue konservative Gruppierungen und Strömungen im Kontext sozialen und kulturellen Wandels. Nomos, Baden-Baden, 1990. 40. oldal

AZ AMERIKAI MÍTOSZ ÉS POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

Az amerikai és az európai kontinens eltérő történeti fejlődése és ebből fakadóan politikai kultúrájuk, gondolati–eszmei világuk különbségei két külön rendszert határolnak el egymástól. Amerikát és Európát – noha a fehér–nyugati–keresztény kultúrkör két tartópillérei – nem csak az Atlanti-óceán választja el egymástól, hanem főképpen azoknak a mentalitása és gondolkodásmódja, világfelfogása, akik egykor az egyik partjáról átkeltek a másik felé. Amerika alapítása és az új ország, majd az amerikai szövetségi állam megszerveződése olyan folyamat volt, amely az emberiség történetében valóban *egyedül álló* esemény. Európából az Új Kontinensre átkelve a puritánoknak nem csak egy Új Társadalom létrehozására volt abszolút reális lehetőségük, hanem az Új Térben Új Idő is kezdődhetett. – Ahogyan mondani is szoktuk: Új Világ jött létre.

Az, amivel fejezetünk foglalkozik, nem más lesz, mint egy sajátos *amerikai mítosz* megállapítása, ennek a lehetőségekhez mérten minden mentális, kulturális és politikai következményeinek levonásával együtt. *Amerikai mítosz* alatt pedig az amerikai alapítás történeti és kulturális hagyományát, illetve örökségét értjük, amely szerintünk az amerikai társadalom és hit *közös mag*jává vált. – Tegyük hozzá: nagyon sokszor szekularizál(ód)va és eredeti jelentésétől megfoszt(at)va, s így a politika világában káros következményekre vezetve.

E ponton feltétlenül előre kell bocsátanunk, hogy Amerikát minden negatív előítélet nélkül szemléljük, sőt: a puritánok vállalkozását és az Isten által nekik ígért *„fénylő Várost a Hegyen”* nagy tiszteletünkben részesítjük. Súlyos és mérhetetlenül ostoba félreértésekhez vezetne, ha az amerikai unipoláris erőszak éráját visszavetítenénk Washington és Jefferson korába.

Az amerikai és az európai történeti fejlődés alapvető különbségei
és ezek legközvetlenebb politikai következményei

Elébe vágva későbbi okfejtésünknek, idézzük báró Eötvös Józsefet az amerikai különlegesség (*American Exceptionalism*) eredetéről: *„Amerika állami története mostanig multjában találja magyarázatát. Az alkotmány, melyet a confoederatio alapítói hazájoknak adtak* […]*, a régi coloniák s a protestans egyház és község szervezetiből fejlődött ki s a republicai institutiók azon erős erkölcsi alapokban találták fő támaszokat, melyek az éjszakamerikai coloniákat már keletkezésektől minden más országok felébe emeltek.”*[112]

Az amerikai és az európai kulturális, mentalitásbeli különbséget olyan gondolkodók vették észre, és öntötték hosszabb-rövidebb írás formájába, mint Burke, Chateaubriand, Hegel, Tocqueville, Macaulay, Dickens, Carlyle, James Bryce, Ruskin, Weber, Schlegel, Huizinga, Ortega, Duhamel, Maurois, Maritain, Gunnar Myrdal, Srtauss és Voegelin.[113] A magyarok közül Bölöni Farkas Sándor Tocqueville-jel egy időben jegyezte fel amerikai élményeit (sőt: Bölöni munkája Kolozsvárott 1834-ben, a francia szerzőé Párizsban 1835-ben és 1840-ben jelent meg!); Karl Mannheim és John Lukacs szintén érezte a kulturális és politikai differenciákat; Molnár Tamás pedig a politikai konzekvenciáit is levonta annak, amit az amerikai egyetemeken oktatóként tapasztalt.

---

[112] báró EÖTVÖS József: Napló.–Gondolatok. (1865–68) Közzéteszi, bev. és jegyz.: Lukinich Imre. MTA, Bp. 1941. 299–300. oldal

[113] Az Amerika és Európa közötti differenciák észlelésének történetére ld.: WOODWARD, C. V.: The Old World’s New World. Oxford UP, Oxford, 1991.

Goethe írja, nagyon érzékenyen reagálva a kontinensek közti eltérések legfőbb okára, egyszersmind az európai értelmiség egy részére jellemző elvárásokat is közvetítve:

> Amerika, könnyebb dolgod,
> mint a vén Európának,
> nincs sok bazaltból épült tornyod,
> omló falú várad.
> Időd elevenjét
> Nem dúlta fel soha
> A sok céltalan emlék,
> Hasztalan vita.[114]

A hagyományok, a múlt és vele együtt a korábbi állapot elhagyása minden utópia velejárója, mely Goethe szavaiból is kicsendül… Az amerikai kontinens meghódítása az angliai puritánok részéről *vállalkozás* volt, amely *új élet* teremtésére adott egyedülálló történelmi lehetőséget és *egy teljesen új történelem megindításának pillanatát* jelentette. Illetve a történelem ígéretének beteljesítése, amint ezt Hegel is kifejti: *„Amerika a jövő országa, ahol azok a korok, amelyek még előttünk állnak, a Világtörténet lényegeként megmutatják magukat.* […] *Ez a vágyak földje azok számára, akik a régi Európa történeti lomtárát unják."*[115] Ralph Waldo Emerson szerint Amerika egyenesen a jövő országa, a kezdet, pontosabban az *újrakezdés*, a nagy tervek és a különlegesség földje.

Az alábbiakban röviden felvázoljuk az amerikai történeti fejlődés sajátosságait és az európaiétól való teljesen elétérő voltát, hogy a későbbiekben jobban meg lehessen érteni az amerikai mítoszt és ennek politikai következményeit.[116]

Az európai történeti fejlődés során a humanizmus, az empiriokriticizmus, a felvilágosodás-projekt, a racionalizmus, hamarosan pedig a liberális, szabadpiaci és politikai szemlélet intellektuális dominanciára jutott már jóval a francia forradalom előtt. Az észak-amerikai terület sajátos és elszigetelt fejlődése ezeket az eszméket integrálta, és elő is segítette azok teljes kifejlődését, hiszen az anyaországtól való függése csupán gazdasági volt, nem működött erőteljes (királyi) központi hatalom, *hiányzott a feudalizmus*, ennek következtében nem volt nemesség és az *Ancien Regime* – mint európai szellemiség és politikai intézményrendszer – időszakának egyéb olyan intézményei sem léteztek itt, amelyek meggátolták vagy éppen akadályozták volna a felvilágosult szellem terjedését. Ehhez jön, hogy az amerikai függetlenségi háború alapvetően a gyarmati világból való emancipáció lehetőségét és az egyenlőség eszméjét kereste, és a szabadság kiharcolását jelentette; olyanok számára is, mint La Fayette. Ennek kapcsán az *Amerikai Alkotmány* és a francia forradalom alapdokumentumának filológiai kapcsolatára már csak utalásszerűen se kell emlékeztetnünk, olyannyira közismert ugyanis; talán azzal együtt, hogy az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* Virginia alkotmányának mintájára íródott.

Az európai fejlődés számos lépcsőjének elhagyása (vagy inkább meg sem léte!) eredményezte, hogy az amerikai politikai kultúra egészen más viszonyítási pontokkal és előképekkel rendelkezik, de ezt már mintegy determinálta az amerikai kontinens benépesülésének folyamata és annak milyensége is – az eltérések és a különbségek képződése tehát az Unió létrejötte előtti századokra mindenképpen visszavezethető.

Mindenképpel le kell szögezni, ahogyan Huntington is teszi, hogy *„Amerika teremtett társadalom, amelyet a XVII–XVIII. századi, többségében fehér, brit és protestáns telepesek hoztak létre.* […] *Eredendően tehát angolszász–protestáns telepestársadalom volt, s ez alakította a legmélyrehatóbban és legtartósabban az amerikai kultúrát, intézményeket,*

---

[114] GOETHE, J. W.: Az Egyesült Államokhoz. (1827) In: Goethe versei. Ford.: Fodor András. Európa, Bp. 1972. 290. oldal (Részlet)

[115] Idézi: BELL, Daniel: The End of American Exceptionalism. In: The American Commonwealth – 1976. Ed. by Nathan Glazer–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1976. 196. oldal

[116] Az amerikai „önismereti irodalom" szerzői közül leginkább Reinhold Niebuhr, Russell Kirk, Samuel P. Huntington és Seymour Martin Lipset megállapításaira támaszkodtunk.

történelmi fejlődést és identitást."[117] A legfontosabb tehát, hogy az új földterületet meghódító angolszász *pioneer*-ek radikális protestáns felekezetekhez tartoztak. Európa területéről az 1600-as évektől kivándorló, főképpen angol nonkonformisták hozták létre a keleti part államait, és ők voltak azok, akik beljebb és beljebb terjeszkedve a kontinenst meghódították, feltörve a földeket és harcolva az őslakosokkal. Az itteni új életforma nehézségei, az Európából magukkal hozott előzményekkel – az üldöztetés és a kirekesztés kollektív tudatával – felerősítve, azt mutatta, hogy egy összetartó közösség, amely bízik Istenben és szorgalmasan, szívósan dolgozik, megmaradhat az ismeretlenben és felépítheti ott *álmai*, illetőleg *Isten Országát*. Ez egy generációkon áthagyományozódott tudatot alakított ki, amely a mai Amerika kulturális tudatát és nemzeti identitását is meghatározza, s velük együtt az amerikai politikai kultúra szerves részévé lett. E tudat részei egyrészt a protestáns puritánságból és a vallásos meggyőződésből származó normatív–morális megközelítés az élettel kapcsolatosan; másrészt egyfajta erkölcsi felsőbbrendűség-tudat, amely párosul az amerikai intézmények tökéletességébe vetett hittel, mindez kialakít egy tökéletesség-, vagy morális felsőbbség-tudatot is;[118] harmadrészt jellemző az amerikai politikai kultúrára egy – Európából nacionalizmusként azonosított – érzés, amelyet tökéletesen lefed a *patriotizmus* fogalma, amely valójában nem a származásra és a nyelvre, hanem a szülőföldhöz, vagy még tovább: egy közösséghez, egy kollektív kultúrához és az amerikai tudathoz, mint életérzéshez és életmódhoz (*American Way of Life*) való tartozást jelenti.[119] A szavak, amelyekkel Santayana az első telepeseket jellemezte, nyugodtan érthetőek az amerikai nemzeti karakterre is – annál is inkább, mert ő is ezzel az igénnyel fogalmazta meg őket –, de az amerikai politikai gondolkodás és kulturális, szociális magatartás egészét is leírhatjuk velük: *„A* pioneer-*nek muszáj az örökös készenlétnek szentelnie magát, szüntelenül a jövőért kell dolgoznia, és egészséges, tisztességes dolog, ha munkáját saját magáért szereti."*[120]

Az amerikai politikai kultúra mély rétegeiben foglal helyet az az értékvilág, amely a leginkább elüt az európai hagyománytól, már ami az európai konzervativizmus preferenciáit illeti. Az Amerikába érkező nonkonformista radikális protestáns kisközösségek – főképpen a mennonita, kvéker, presbiteriánus és egyéb nonkonformista kisegyházak tagjai – demokratikus egyházkormányzati szervezettel bírtak, az egyéni üdvözülést, a Biblia személyes megismerésének szükségességét, a puritán életvitelt hirdették és a dogmák nélküli individuális vallásosságot követték. A megkötöttségek, feudális gátak nélküli viszonyok és eleinte a központi hatalom nélküli lokális együttélést és az egymásrautaltságot megkívánó gyarmatosító (kis)közösségek élete az egyenlőség – láttuk: már vallásukból fakadó – eszméje és gyakorlata, valamint a korlátlan gazdasági szabadság kihasználásának jegyében telt. Ahogyan a konzervatív John Adams fogalmazott: ideérkeztek, letelepedtek és olyan egyházi és polgári kormányzatot alapítottak, ami a kánon- és feudális joggal teljesen ellentétben

---

117 HUNTINGTON, Samuel P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. (2004) Ford.: Szabó László Zsolt. Európa, Bp. 2005. 74. és 76. oldal. A protestáns *pioneer*-ek és az amerikai politikai gondolkodás összefüggésére felhasználtuk: SHAIN, B. A.: The Myth of American Individualism: The Protestant Origins of American Political Thought. Princeton UP, Princeton, 1994.

118 Ez nemcsak az őslakókkal szembeni civilizációs különbség generálta előítéleteket alakította ki, hanem Európával szemben is van jelentősége, s egy fiatal nemzetet állít szembe az öreg kontinenssel, hovatovább a jövő és a múlt ellentétévé tágítva ezt.

119 Az amerikai nemzeti érzés különösségével kapcsolatban a kínai Minxin Pei-t idézzük: *„Az első paradoxon: az Egyesült Államok erőteljesen nacionalista, de határozottan nem tekinti magát annak. A második: az ország politikusai az Egyesült Államok erős nacionalizmusa ellenére sem képesek megítélni más társadalmak nacionalizmusának az erejét, és nem tanúsítanak sem ügyességet, sem érzékenységet mások nacionalizmusának kezelésében."* (MINXIN PEI: Az amerikai nacionalizmus paradoxonjai. Ford.: Balkay Fruzsina. In: *Európai Szemle*, 2003. 3–4. szám, 35. oldal)

120 SANTAYANA, George: Character and Opinion in the United States. C. Scribner's Son, New York, 1920. 182. oldal

állt.[121] Clinton Rossiter Amerika generális szellemi–politikai alapjának nyilvánítva a radikális angol protestantizmust, így írt: *„az amerikai demokráciának a legnagyobb adományt a telepesek protestantizmusa adta, méghozzá az individualizmussal. A reformáció, amelyet az a forradalmi képzet teremtett meg, hogy a hívő beszélhet Istennel minden papi közvetítés nélkül, hasonlóképpen járult hozzá a kapitalizmus kifejlődéséhez, hiszen individualizmusa lefedi ennek alapjai is."*[122]

Amerika *epitheton ornans*ává vált a *„szabadság földje"* szókapcsolat. Ennek a valóságban meglévő reális feltétele alakította ki az amerikai mítosz szabadság-felfogását, amely pedig a politikai világába szállva le, a liberális szabadságjogokban manifesztálódott. Egy amerikai utazó, a romantizáló Washington Irving 1832-ben a következő szavakat jegyezte fel naplójában egy határvidéki telepesről: *„A vadonban élő ember dicsőséges függetlensége ez. Ez a fiatalember, karabélyával, pokrócával, lovával, úgy tűnt, bármely percben kész a világ bekalandozására; minden, amire szüksége lehet, nála volt, mesterséges vágyak híján a személyes szabadság nagy titka volt féltett tulajdona."*[123] A szabadságnak csupán a szigorúan vett valláserkölcs és a kisközösség ezen alapuló normarendszere szabott határt. Az egyenlőség társadalmi szinten valóban megvolt, noha nem vagyoni, hanem esélyegyenlőséget és isteni és emberi törvény előtti jogi egalitást jelentett. A helyi önkormányzatiság, valamint az a tudat, hogy munkával bármi elérhető – valóban: a föld korlátlanul rendelkezésre állt az 1800-as évek közepéig – egyértelműen a protestáns autonómizmusból és munkaetikából származott.[124]

Ha jól megvizsgáljuk az amerikai alapértékeket, könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy az egyéni szabadságjogok, az individualitás tisztelete, az egyéni felelősségvállalás és a vállalkozás szabadsága jegyében létrejött társadalom alapvetően progresszív jövőképet, egyfajta antropológiailag is optimista szemléletet és egyenlőség-hitet hordozott. S méltán. Az amerikai kultúra ugyanakkor képvisel konzervatív értékeket (család- és munkaközpontú életvitel, erős vallásosság, lokalitás) s inkább a whig–óliberális, mintsem az egalitáriánus–demokrata társadalmi berendezkedést tolerálja, s ha választani kell, *inkább a szabadság, mint az egyenlőség értékét preferálja*. Ahogyan Milton Friedman fogalmaz: Amerikában csak az Isten előtti egyenlőségben hisznek, és a gazdasági esélyek egyenlőségét fogadják el, de a vagyoni vagy monetáris egalitarizmust az egyéni szabadság elleni támadásként értékelik.[125]

A továbbiakban igyekszünk jobban kibontani az amerikai mítosz mibenlétét, amelynek megértéséhez bizonnyal nem volt felesleges ez a rövid bevezető értékelés.

Az amerikai mítosz…

Amerika évszázadok alatt tudatosult Európa-képe talán mindennél fontosabb szerepe játszott abban, hogy az amerikai politikai kultúra és az ezzel együtt kiformálódó nemzeti identitás olyan amilyen.[126] Ez pedig egyáltalán nem elválasztható attól, hogy *a puritánok öröksége*

---

121 ADAMS, John: Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról. (1765) In: Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Vál., ford., szerk., jegyz.: Lévai Csaba. Debrecen UP, Debrecen, 1997. 7. oldal [A továbbiakban: Dok.]

122 ROSSITER, Clinton: The First American Revolution: The American Colonies on the Eve of Independence. Harcourt Brace and World, New York, 1956. 71. oldal. Az amerikai telepesek vallására ld. uo.: 65–99. oldal.

123 IRVING, Washington: A Tour on the Prairies. (1835) In: American Reader. Vol. 2. Ed. by M. Thomas Inge, US Inform. Agency, Washington, 1990. 50. oldal [A továbbiakban: AR.]

124 Ha valahol, akkor Amerikában a weberi elmélet a kapitalizmus geneziséről teljes mértékben igazolható! A továbbiakban igyekszünk is ezt megtenni.

125 FRIEDMAN, Milton–FRIEDMAN, Rose D.: Választhatsz szabadon. (1980) Ford.: Galambos János. Akadémiai–MET Publ. Corp. Florida–Bp. 1998. 129–136. oldal

126 Az amerikaiak Európa-képéről átfogó kötetet írt: BOORSTIN, Daniel J.: America and the Image of Europa. Meridian Books, New York, 1960.

szélesebben, mélyebben, tovább és távolabbra hat, mint azt feltételeznénk, sőt, vélekedésünk szerint ez az, ami *szekularizálódva az amerikai politika kultúra alaprétegét alkotja*.

Amerika alapító eszméi között a puritán vallásosság, azaz a radikális angolszász protestantizmus öröksége a legmeghatározóbb. A brit szigeteken üldözött és létükben, lelkiismeretük és vallásuk szabad gyakorlásában fenyegetett erősen vallásos közösségek könnyen találhattak rá az ószövetségi igehelyre, amely Isten általi kivezettetésüket sugallta:

> Az ÚR pedig azt mondta: *Megláttam népem nyomorúságát* Egyiptomban, és meghallottam kiáltozásukat a *sanyargatók* miatt, mert ismerem fájdalmukat. Le is szállok, hogy kimentsem őket Egyiptom hatalmából és elvigyem őket arról a földről egy *jó és tágas föld*re, tejjel és mézzel folyó földre: a kánaáni, a hettita, az emóri, a perizzi, a hivvi és jebúszi nép *helyére*.[127]

Amerika a kivándorlók szerint *„ellen-Óvilág”*, *„anti-Európa”* (Molnár Tamás), amennyiben új földet jelent, amely tiszta a bűntől, s aki rálép, az is megtisztul (Reinhold Niebuhr).[128] Amerika hivatássá és küldetéssé (*mission*) konvertálódott szellem, az Isten által a benne bízó bátraknak adott lehetőség – *„In God we Trust”*, hirdeti még az egydolláros is! –, hogy megvalósítsák Isten ígéretét, s ezzel beteljesítsék (*fullfilling*) a sorsot, a rendeltetést (*destiny*). Azaz a puritánok – akik Isten Igéjét egyedül ismerő közösségnek tartották magukat – üldözése miatt bűnbe esett Európát elhagyók úgy hitték, itt minden álmuk megvalósulhat (vö. *American Dream*!).[129] Ezt nem csak az mutatta világosan, hogy olyan helyre érkeztek, amely az állam és az egyház szétválasztására eredendően lehetőséget biztosított, hanem az a sokkal egyszerűbb dolog is, hogy a tér tágasságának birodalmába jutottak, ahol ők maguk adnak maguknak megegyezéssel törvényeket, s ahol így a történelem újrakezdésére is alkalom kínálkozik. A szabadság és a – természeti, de politikai – korlátozásoktól mentes élet földje feltárulkozván a *Mayflower* utasai előtt, a sokszor emlegetetett „lehetőségek hazáját” ígérte, ahol minden az egyénen, saját teljesítményén, szorgalmán, ügyességén múlik. Az Isten által nekik ígért *„Új Sion”*, ahol *„a hegyen felépülhet Isten városa”*, biblikus utalások sokaságával volt alátámasztható a puritán telepesek hite szerint.[130] Az ószövetségi Jákób álma Izráelről és Jahve ígéretéről az amerikai álom teológiai ősalapjául szolgál:

> Odafönt pedig az ÚR állt és ezt mondta: Én vagyok az ÚR, atyádnak, Ábrahámnak Istene és Izsáknak Istene! Ezt a földet, amelyen fekszel, neked adom és a te utódaidnak. Annyi utódod lesz, mint a föld pora, *terjeszkedni fogsz nyugatra és keletre, északra és délre*, és *áldást nyer általad, meg utódod által a föld minden nemzetsége*. Mert én veled vagyok, megőrizlek téged és visszahozlak erre a földre. Bizony, nem hagylak el, amíg nem teljesítem, *amit megígértem neked*.[131]

Hiszen gondoljunk csak bele! A nonkonformista puritánok utazásuk végén a tökéletes föld megtalálását konstatálták, s ezzel a történelemben egyedülálló jelenség következett be, mert az utópia megvalósítására reális lehetőség nyílott (persze nem az emberi lényeg megváltozatásának tekintetében, hanem anyagi viszonylatok között értve). A puritánok a Biblia ószövetségi részéhez tértek vissza nem csak teológiai alapvetéseik tekintetében, de gondolkodásmódjukat illetően is, amely nem mentes az eszkhatologikus, vagy millenarista

---

127 2Móz. 3, 7–8. (Kiemelés tőlem.)

128 Talán nem is kellene figyelmeztetni arra, hogy a „puritán” kifejezés a latin *purus* (= tiszta) szóból ered. A puritánok a Biblia szövegéhez való fundamentalista ragaszkodással a hit teljes megtisztítását (purifikálását) követelték meg, minden, ami nem ennek megfelelően létezett, az a tisztátalanság (*Uncelan Life*) állapotában volt. (CHADWICK, Owen: A reformáció. Osiris, Bp. 2003.; SCHNEIDER, Herbert: The Puritan Mind. Univ. of Michigan Press, Ann Arbor, 1958.)

129 PARKES, H. B.: The American Experience: an Interpretation of the History and Civilisation of the American People. Greenwood Press, Wastport, 1982.; MOLNÁR Tamás: Az atlanti kultúra kibontakozása. Kairosz, Bp. 2006. 37. oldal

130 Ld. bőv.: ARMSTRONG, H. W.: The United States and Britain in Prophecy. Worldwide Church of God, Pasadena, 1980.

131 1Móz. 28, 13–15. (Kiemelés tőlem.)

tendenciáktól sem. *„Ha volt nép* – írta Daniel J. Boorstin a neokonok egyik folyóiratában –, *amelyet intellektuális poggyásza alkalmassá tett egy Utópiába teendő utazásra, akkor azok az új-angliai puritánok voltak. A Jó Társadalom modelljét megtalálták Bibliájukban; költséges amerikai expedíciójuk pedig mélyen érdekeltté tette őket abban, hogy higgyék: lehetséges Siont fölépíteni e földön."*[132] A kiválasztottság biblikus, azon belül is inkább ószövetségi értelmezése a kálvinizmus predestináció-tanának radikalizálásából eredt, s evilági követeléssé válván a nonkonformista protestantizmus ún. *anglo-hebraista* tradícióját oltotta az amerikai (politikai) kultúrába (is). Híres prédikációjában John Wintrop 1630-ban így fogalmazott: *„Tudnunk kell, hogy Izrael Istene köztünk van.* […] *Be kell látnunk, hogy Városnak kell lennünk a Hegyen* (*City on the Hill*) *s éreznünk kell, hogy minden nép szeme rajtunk van."*[133]

Az amerikai mítosz kiválasztottság-, megtisztítás- és misszió-tudata olyan erősen hat, hogy az amerikai forradalom valóban forradalmi szárnyát megtestesítő radikális Thomas Paine is élt ezzel. *Az ember jogairól* (1791) című munkáját Washingtonnak ajánlott, többek között e szavakkal:

> Azért fohászkodom, hogy *az ember jogai olyan egyetemesek lehessenek*, mint azt az Ön nemes lelke csak megkívánhatja, és hogy adassék meg Önnek az a boldogság, hogy lássa, *hogyan javítja meg az új világ a régit*.[134]

A fentebb is idézett mélyen konzervatív John Adams pedig egyenesen ezzel a jegyzettel kísérte a puritánok kivándorlását taglaló sorait:

> Amerika benépesítésére mindig is nagy tisztelettel és csodálattal tekintettem, mint a Gondviselés ama tervének és nagy színielőadásának nyitó jelentére, amely a világ minden tudatlan emberének felvilágosítását és a rabszolgasorban élő emberiség felszabadítását szolgálja.[135]

Az amerikai mítosz szerint az amerikai történelem zárt egység, eleje és vége egyszer s mindenkorra adott, mivel a kiválasztottak alapító aktusa mint kezdet és a tökéletesség elérése mint cél meghatározza a teleologikus történeti folyamat két végpontját. Ami pedig e kettő között történik, az a radikális kálvinista protestantizmus predestinációja által inspirált *destiny*, a *sorsszerű rendeltetés végezete*. Huizinga idézi Walter H. Page-t, aki kijelentette, hogy *„nem csodálkozhatunk azon, hogy Amerika felette áll minden országnak, Amerika a legjobb a legjobbak között"*[136] – ez a népszerű vélekedés már ennek a hitnek szekularizált lecsapódása.

Ez az idődimenziótól csak nagy tévedés árán elválasztható jelenség magyarázza, hogy Amerikát Huizinga – másokkal együtt – történelemnélküli, ennek folytán történelem-ellenes szellemiség kifejlesztőjének mondja, s ettől eredezteti, hogy Amerika a jövőbe való permanens haladás legjobb lehetőségét keresi szüntelenül.[137] Amerika alapítása, hagyománya a múlt (= Európa, a bűn) elhagyása és a távolodás ettől, úgy, hogy közben a *saját* jövőjét alkotja meg folyamatosan. Ebben a magyarázatban benne rejlik, hogy Európa elhagyása nem csak földrajzi, hanem kulturális értelemben is megtörtént. Ezzel persze nem mindenki ért egyet, például a jeles amerikai történész, az amerikai konzervativizmus első igazán jelentős kutatója, Russell Kirk sem. Egy írásában kifejti, hogy az amerikai értékek nem csak amerikai

---

132 BOORSTIN, Daniel J.: Az amerikaiak. A gyarmatosítás kora. (1959) Ford.: Magyarics Tamás. Gondolat, Bp. 2001. 48. oldal [A szöveg *The Puritanic Tradition* címen a *Commentary*-ban is megjelent.]

133 Idézi: AHLSTROM, Sidney E.: A Religious History of the American People. Yale UP, New Haven, 1979. 147. oldal [John Wintrop (1588–1649) angol puritán lelkész Massachusetts-nél szállt partra, ahol a terület első kormányzója lett és a vallásos – tk. teokratikus – rendszert vezetett be. Fent idézett mondása az amerikai vallásos attitűdöt és nemzeti karaktert kiválóan jellemző szállóigévé lett.]

134 PAINE, Thomas: Az ember jogairól. (1791) Ford.: Pap Mária. Osiris, Bp. 1995. 7. oldal (Kiemelés tőlem.)

135 ADAMS: Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról. In: Dok. 7. oldal

136 Idézi: HUIZINGA, Johan: Amerikai szellem. (1926) In: uő: Válogatott tanulmányok. Tudomány, irodalom, művészet. Ford.: Radnóti Miklós. Pharos, Bp. 1943. 281. oldal [Walter H. Page (1855–1918) amerikai publicista, diplomata, az I. világháború alatt az USA brit nagykövete volt, demokrata politikus.]

137 Uo. 294. oldal

eredetűek, mert a kontinens benépesítői nem szakítottak végleg Európával. Sőt, Kirk véleménye szerint nem csak az angolszász kultúrát vitték magukkal, de *az európai civilizáció számára hódítottak meg egy új földrészt*! Kirk tovább is megy, amikor az európai szellem alapjául szolgáló görög–római és keresztény értékek erőteljes amerikai jelenlététről értekezik. Őt idézzük: *„az amerikai civilizáció nem áll önmagában, hanem része annak a nagy kultúrának, amelyet »Nyugatinak« vagy »kereszténynek« hívunk. Ezek viszont számos részletükben régebbiek mint a nyugat-európai kultúrkör vagy maga a kereszténység."*[138] Ez a tetszetős és nem minden igazság híján lévő vélekedés azonban nem vált általánossá sohasem, hiszen az amerikai mítosz sokkal jobban felerősíti az új kontinenst belakó telepesek újrakezdő, elszakadó, cezúravonó (azaz mondhatni forradalmi) jellegét, mintsem elgondolásra méltónak tartaná az Atlanti-óceán túlpartjához fűződő kapcsolatait (azaz a folytonosság tényét). Ezt fejezi ki, ha másként és az iraki háborút ellenző európai államokat elítélendő aktuálpolitikai érdekből is az újabb neokonzervativizmus szerzője, Robert Kagan, amikor így ír: *„Az amerikaiak a Marsról, az európaiak a Vénuszról jöttek."*[139] Az ilyen és ehhez hasonló vélekedéseknek régi hagyománya van. 1920-ban írta Frederick Jackson Turner könyve előszavában, hogy azok, akik elhagyták Európát, azért tették ezt, hogy *„a szabad lehetőségeket kihasználva megteremtsék egy új nép létrehozásának körülményeit, egy új társadalmi és politikai típus új eszméi"* által.[140]

Amerikát tehát inkább jellemzi a jövővel kapcsolatos pozitív várakozás, az idősík kitolása valamilyen reményteli esemény érdekében, egyfajta millenarista hit, amely szekularizálódva egyfelől *utópikus vágyakozás*t, másfelől *progresszív politikai gondolkodás*t eredményezett. John O'Sullivan, a *Manifest Destiny* kifejezés megalkotója, déli- és intervenciópárti politikus a következőket írta a jövővel kapcsolatos felfokozott amerikai várakozások alapszövegének tekinthető *The Great Nation of Futurnity* (1839) című kötetében. Figyeljünk azonban arra is, hogy O'Sullivan szövegében a haladás és a jövőorientáltság biblikus és határozottan vallásos kontextusban íródik meg. Íme:

> Nemzetünk születése *új történelem kezdete* volt, s egy olyan, *még meg nem tapasztalt politikai rendszer* megformálása és kifejlődése (*progress*), amely *elválaszt minket a múlttól és csakis a jövővel köt össze* bennünket. […] országunk sorsa az, hogy *a jövő legnagyobb nemzete* legyen.
>
> Ez a sorsunk, mert azok az elvek, amelyeken nemzetünk áll, magában a sorsban gyökereznek, és minthogy ezek mindenütt azonos érvényűek, következésképpen univerzálisak is.
>
> A kiterjedő jövő a mi arénánk, ahogyan a történelemé is ez. Ebbe a szűz térbe lépünk be Isten igazságával a lelkünkben, jóakarattal a szívünkben és a múlttal kapcsolatos makulátlan lelkiismerettel. Mi vagyunk *az emberi haladás nemzete*, és ki akarna vagy tudna egyáltalán határt szabni továbbmenetelünknek? A Gondviselés vigyáz ránk, földi hatalom nem vehet rajtunk erőt.[141]

A föld korlátlansága és az időbeli múlt radikális elhagyása együttesen egy nagyon figyelemreméltó következtetés levonására bír bennünket. Huntigton idéz egy vélekedést, amely szerint az amerikaiak *„folyton azt gondolják, hogy a távolabbi vidékek jobbak annál, amelyiken már megtelepedtek."*[142] Mindebből az következik, hogy a térben való előre-haladás, ami az ún. *frontier*-mentalitásban fejeződik ki, a távolabb fekvő és még fel nem tört földek eredendően jobbnak tételezett minőségéből meríti hajtóerejét. S épp így az idő dimenziói közül is az előbbre fekvő megfejtetlen, de korlátlanul alakítható, sőt tervezhető

---

138 KIRK, Russell: The American Cause. [1957] Forw. by John Dos Passos, k. n. Chicago, 1966. 14–15. oldal

139 KAGAN, Robert: Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világrendben. (2003) Ford.: Meszerics Tamás. (Biztonság a XXI. században) Zrínyi, Bp. 2007. 7. oldal

140 TURNER, Frederick Jackson: The Frontier in American History. Henry Holt&Co. New York, 1921. *Preface*. vi. oldal

141 O' SULLIVAN, John L.: The Great Nation of Futurnity. (1839) In: AR, 7–8. oldal (Kiemelés tőlem.)

142 HUNTINGTON, 96. oldal

jövő az, amely az amerikai politikai gondolkodást kihívásként éri és folyton előre mozgatja. Az amerikai *frontier*-mentalitás nem csak az új földek felé való haladás ösztökélésben, hanem a politikai haladás szükségességének megteremtésében is szerepet játszott. A már idézett és később is szem előtt tartott Frederick Jackson Turner a *frontier*-ről írott munkájában úgy fogalmaz, hogy a Nyugat folyamatos meghódítása folytonos mozgás és újrateremtés volt, s ez állandó dinamikus mozgást vitt az amerikai történelembe. Úgy vélte, hogy a keleti part még európai (*Old World*) mentalitása a nyugati *frontier* meghódítása során végleg elveszett és ez *„a demokrácia új típusát és új eszméket"* teremtett meg. Vagyis, átadva Turner-nek a szót:

> Politikai intézményeink, demokráciánk története nem az olcsó utánzás és a másolás műveletét tartalmazza, hanem egyes elemek evolutív és adaptív alkalmazásának története a megváltozott környezetben, azaz *új politikai alakzatok* megteremtéséről szól.[143]

A racionalista politikai progresszió majd akkor kezdődik, amikor az amerikai politikai gondolkodás az előre haladás közepette már nem Isten ígéretének valóra váltásában bízik, hanem igyekszik megkonstruálni a jövőt. Ez volna az a szekularizáció, amelyre már többször utaltunk.

Az észak-amerikai kontinens benépesülésének, a telepek létrehozásának és a köztársaság megalapításának története egy vállalkozásról szól, az oda utazók, a veszélyt vállalók, az újrakezdők, az úttörők (*pioneer*), a merészek és a bátrak története ez, egy gigantikus történelmi kísérlet. Épp ezért az amerikai történelemben természetes módon nincs misztikum, felderíthetetlen és szűkös bizonyítékok alapján így is-úgy is magyarázható őstörténet, homályba vesző múlt.[144] Ezért az amerikai identitás viszonyítási pontja nem a múlt, hanem ezzel szemben a jövő, így a cél a mérce, amelynek nagyon is egzakt mérési eszköze a teljesítmény, a siker, a haszon. Ennek korlátai, amelyek az amerikai mítosz vallásos összetevőjéből erednek, azonban az évszázadok során elmállottak, és ezért nem véletlen, hogy sok megfigyelő az amerikaiakat haszonleső, sikerorientált nemzetnek tartja.[145]

Az itt előadottak egy olyan, Európához képesti antropológiai–ontológiai másságra irányítják rá figyelmünket, amely a középkor amerikai hiányának tudható be, és így az ezzel együtt járó univerzális–szakrális berendezkedésnek az emberi mentalitásban lenyomatot hagyó mintáját sem nagyon találjuk meg Amerikában. A telepesek, akik Amerikába érkeztek, egyénként, önmagukra utalt egzisztenciaként vívták meg a természettel, az őslakosokkal és sokszor egymással a létért folytatott alapvető küzdelmüket.

Nyilván nem lehet véletlen, hogy a hidegháború lezárulásának egyre nyilvánvalóbb jelei közepette éppen egy amerikai neokonzervatív értelmiségi (Fukuyama) fogalmazta meg a történelem végéről szóló tanítást, azaz hogy a liberális demokrácia – mint amerikai vívmány a világnak –, a planetáris kapitalizmus és a plurális társadalom – mint univerzális amerikai modell – világméretű elterjedése juttatja *majd* célba a történelmet.[146]

Amerika egyéni Biblia-magyarázatot, egyéni vállalkozó szellemet, egyéni leleményességet sugárzó szellemiségének számtalan eleme korrelál egymással, s mind a célt, eredményt, elérendő állapotot, jövőbeni szituációt, következményeket kereső magatartással magyarázható. Megint Huizingát idézzük: *„a pragmatizmus mint kulturjelenség* […] [egy]

---

143 TURNER: The Frontier in American History. 205–206. oldal (Kiemelés tőlem.)

144 MOLNÁR Tamás: Az értelmiség alkonya. Ford.: Mezei Balázs. Akadémiai, Bp. 1996. *Az amerikai értelmiségi*. c. fej. 242. oldal

145 Ez a szemlélet még a valláson belül is utat talált magának! Amerika legnagyobb, apolitikus és karizmatikus neoprotestáns megagyülekezete, a Lakewood Church, olyan vezető lelkésszel rendelkezik, aki prédikációiban minden teológiai érvelés mellőzésével azt hirdeti, hogy az egyéni törekvés sikere az élet lényege és hogy a boldogság keresése a sikeren keresztül képzelhető el. (Joel Osteen gondolatait könyv alakban is kifejti, amely magyarul is olvasható: *Életigenlők könyve. Hét lépés a bőség és siker útján*. 2004.)

146 Fukuyama még neokonzervatív alkotói korszakában írt 1989-ben egy erről szóló cikket, amelyet 1992-ben könyvvé bővített ki. (FUKUYAMA, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Ford.: Somogyi Pál László. Európa, Bp. 1994.) Erre von. ld. a hatodik fejezet róla szóló alfejezetét.

sajátosan amerikai inherens szellemnek a kifejezése."[147] A gyakorlati haszonról szóló életfilozófia ez, s később nem lesz nehéz kimutatnunk ennek a pragmatista–utilitarista felfogásnak a kapcsolatát a gazdasági és a politikai élet bizonyos jelenségeivel, amit jobb híján kapitalizmusnak neveznek.

A fentebb előadottak tehát egyáltalán nem függetlenek a politikától, hiszen a puritán hagyomány, a protestáns örökség szekularizálódott formában az amerikai gondolkodás, s vele együtt az USA politikai kultúrájának szövetébe ivódott.[148] E sokáig és mélyen ható biblikus örökség következtében – amely ugyan sok módosuláson ment át – olyan kihatásokkal kell számolnunk, mint például, hogy a tengerentúl politikájában igencsak felülreprezentált szerepet kap az üzleti élet serkentése, a vállalkozások prosperitásának előmozdítása, vagy az, hogy az amerikai külpolitika tengelyében sokszor az amerikai érdek világméretű terjesztése áll, abban a hitben, hogy az az egész világnak *jó*.

Végül, nehezen rászánva magunkat fejtegetéseink összegzésére, zárásként az amerikai mítoszt s vele az USA politikai kultúráját (benne konzervativizmusát) meghatározó vallásos szemlélet egyik dokumentumát idézzük. Az episzkopális (amerikai anglikán) egyházhoz tartozó, de deista meggyőződésű Benjamin Franklin a philadelphiai kongresszus előtt 1787 júliusában elmondott indítványában – amelyben az üléseket imával javasolta megkezdeni – így fogalmazott:

> […] szemügyre vettük a korszerű államszervezeteket szerte Európában, de egyikük alkotmányát sem találtuk körülményeinkre alkalmazhatónak.
>
> A gyűlés ezen állapotát tekintve, midőn mintegy a sötétben tapogatóztunk, hogy rátaláljunk a *politikai igazság*ra […], hogyan is történhetett meg, Uraim, hogy mindezideig egyszer sem merült fel bennünk a gondolat, hogy alázatosan a Világosság Atyjához forduljunk, árasztaná el fényével értelmünket? Angliával vívott küzdelmünk kezdetén, mikoron tudatában voltunk a ránk leselkedő veszélynek, nap mint nap imádságokat rebegtünk e teremben a mennyei oltalom elnyeréséért. Imáink, Uraim, kegyes meghallgatásra találtak. […] *És ha még egy veréb sem hullhat alá a földre az Ő tudtán kívül, valószínű-e az, hogy egy birodalom emelkedhet az Ő segedelme nélkül?* [...] jóváhagyása és segedelme nélkül mi sem boldogulunk különbül nemzeti politikánk eme építményénél, miként azok, akik Bábel tornyát emelték […].[149]

A szóhasználat és az idézet belső koherenciájának megértése megérteti velünk azt, hogy az amerikai mítosz politikai értelme nem más, mint hogy a Biblia-magyarázathoz hasonló keresés az alkotmány, a *„politikai igazság"* természetét illetően – amely viszont klasszikus, platóni–arisztotelészi örökség! – csak Isten segítségével végezhető eredményesen, hiszen ő *„árasztja el fényével értelműnket"*, ő segített már az angolokkal vívott harcban is, és a *„birodalom"* – amely a mi *„nemzeti politikánk"* – felépítése is csak az ő közbenjárásával sikerülhet.

A következőkben az amerikai mítosznak nevezett komplex amerikai hagyományt és örökséget igyekszünk a tekintetben megvizsgálni, hogy a (1.) kulturális életben, a nemzeti identitás szintjén, a (2.) gazdasági életben és az (3.) amerikai külpolitikai törekvésekben milyen nyomott hagyott.

A plurális demokrácia, a jogegyenlőség és a közmegegyezéses társadalom elvárásának amerikai eredetéről már megemlékeztünk, most ehhez annyit teszünk hozzá, hogy az amerikai mítosz még egy generális – és éppen konzervatívnak nem nevezhető – attitűdöt adott az USA politikai kultúrájának, mégpedig az *optimizmus*t. A társadalom jövőorientált fejlődésébe vetett hit annak szakadatlan haladását tételezi, s ezzel a nemzetépítés (*National-Building*) tulajdonképpeni programjának megszületését előfeltételezi. Ez, akárcsak az amerikai

---

147 HUIZINGA, 265. oldal

148 Ld. bőv.: COLLINS, Christopher: Homeland Mythology: Biblical Narratives in American Culture. Pennsylvania State UP, University Park, 2007.

149 FRANKLIN, Benjamin: Motion for Prayers in Convention. (1787) In: uő: Az erény művészete. Szerk.: George L. Rogers. Ford.: Hegedűs Péter. Bagolyvár, Bp. 2004. 87. oldal (Az első kiemelés tőlem, a második az eredetiben.)

történelem, egy folyamat, lineáris út a cél felé, az optimista haladáshit által mozdított állandó politikai törekvés. Ahogy mondtuk, ennek fokmérője olyan, igencsak evilági dolgokban ismerhető fel, mint a prosperitás, a tervezhetőség megvalósításának optimalizálása, a technológiai haladás konzekvens elősegítése és olyan társadalmi intézmények tekintélyének a kontrollja, amelyek csak gátolnák az előbbieket (állam, szervezett egyház).

…és politikai következményei

Az amerikai identitás

Ha csak Jeffersont idézzük az amerikai *„egyetemes nemzet”* összemberi ideáljáról, vagy John Adams egyik kijelentésére figyelmeztetünk, amely a *„tiszta és erényes szövetségi köztársaság”* feladatáról szól az *„emberi tökéletesedés”* érdekében, akkor rögtön olyan *metafizikai amerikanizmus* érint meg bennünket, amely látszólag igen távol áll a racionalisztikus jövőorientációtól. Ez azonban részben csak a látszat. Az amerikai nemzetfelfogás – amelynek kialakításában Jefferson és Adams szerepe több mint nagy – ugyanis az egyéni döntés, az ésszerű elgondolás alapján definiálja a „Ki az amerikai?” kérdésre adandó választ. Viszont ennek megint ellentmondva idézzünk egy olyan kijelentést is, amely az amerikai nemzethez tartozás hagyományos útjait járja! Az amerikai nemzeti öntudat számos, mégoly különböző magyarázata sem kerülheti meg ugyanis azt a kulcsszöveget, amelyet *A föderalista* második számú esszéjében John Jay írt:

> […] a Gondviselés, igen kegyesen, egy egyesült népnek adományozta ezt az egybefüggő országot, egyazon ősöktől származó, egyazon nyelvet beszélő, egyazon hitet valló embereknek, akik azonos kormányzati elveket vallanak, akiknek életmódja és szokásai igen hasonlóak.[150]

Noha az efféle szövegek ma fehér, angolszász protestáns nativista kiáltványnak hangoznak a multikulturális Amerikában, mégis megnyilvánul benne az, hogy az Alapító Atyák nemzedéke 1787-ben úgy vélte: létezik amerikai nemzetközösség (*American Commonwealth*), amely *azonos* származás és vallás, *egyazon* hagyomány és szokás, valamint a nemzetről alkotott *közös* elvek mentén fogalmazza meg magát.

Amerikainak lenni ma korántsem származási vagy nyelvi kategória, bár Huntington az amerikai nemzeti identitás kérdésére indokolt módon továbbra is a WASP (*White Anglo-Saxon Protestant*) öntudat mozgósításával igyekezett választ adni.[151] Amerika központi kulturális magja (*Common Core*), az amerikai mítosz szociológiai összetevője etnikailag és felekezetileg erősen meghatározott a WASP felől. A fehér angolszász protestáns telepesek örökségéről van szó, hiszen az elsők (*firster*), az úttörők (*pioneer*), a határvidék (*frontier*) nyugatra tolói, a vadon bátor meghódítói, Amerika és vele az amerikai szellem földrajzi kiterjesztői mind a brit szigetekről elszármazott, angolul beszélő és valamely protestáns felekezethez tartozó emberek voltak. A WASP-ek mellett Amerika fehér lakosai az első telepesek megérkezését követő kétszáz évben főként írek, hollandok, németek, svédek voltak, akik után az 1800-as évek végétől kezdtek csak jönni a kelet-európai (lengyel, szlovák, magyar, rutén) és dél-európai (főként olasz, görög) bevándorlók. Utóbbiak főleg vallási hovatartozásuk, civilizációs szintjük és nyelvük miatt nem tartoztak a WASP-ek közé, míg az ő előttük fél évszázaddal tömegesen bevándorló írek katolikus és kelta voltuk miatt alkottak különálló entitást. A protestáns holland, német és skandináv jövevények azonban – miután könnyen megtanultak angolul, és előbbi két csoport esetében nagyon korai telepesekről is

---

150 HAMILTON, Alexander–MADISON, James–JAY, John: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Ford.: Balabán Péter. Jegyz.: Magyarics Tamás. Európa, Bp. 1998. 2. sz. (John Jay) 45. oldal

151 HUNTINGTON, i.m.

beszélhetünk – egy vagy maximum két generáció után WASP-ekké váltak.[152] Mindazonáltal a WASP archetípusa továbbra is egy meghatározott földrajzi terület, mégpedig New England szociológiailag angol etnikumú, puritán telepesközössége maradt.

A WASP öntudat tehát sokáig az amerikai mítosz legerősebb, kulturális és identitásbeli, de mindazonáltal logikusan következő és történeti–szociokulturális okokból világosan magyarázható eleme volt. Az angolszász népek küldetéstudata is ebből táplálkozott, amelyet Amerikában Josiah Strong képviselt igen erősen. A XIX. század végi optimista, gazdasági, demográfiai, szellemi ereje teljében lévő Egyesült Államok WASP-jei számára a következők szerint foglalta össze kiválasztottságuk okát. Strong szerint az angolszászok képviselik a Nyugat két legnagyobb eredményét: a kereszténységet és a szabadságjogokat. Demográfiai súlyuk, gyarmatosításra való képességük és szellemiségük jelöli ki helyüket, amely a *„legmagasabb civilizáció”*, Amerika pedig az egész angolszász világ vezetője. Így ír ezzel kapcsolatban Strong: *„képtelenség volna kétségbe vonni, hogy Észak-Amerika az angolszászok legnagyobb otthona, hatalmuk legfontosabb központja, életük és befolyásuk centruma.”*[153]

Különösen érdekes, hogy a mai neokonzervatívok – akiknek elődei az amerikai identitás feldolgozásában nem véletlenül az élen jártak – az ún. hazafias asszimilációt (*Patriotic Assimilation*) hangsúlyozzák a WASP-mag fehér és keresztény nativizmusával ellentétben.[154] Eszerint Amerika nemzete a *„bevándorlók”* – és nem, mint Huntington írja, a *„telepesek”* – szellemi közössége, amelyet két elvárás alakít ki: (1.) az újonnan jöttek (*newcommers*) *„el kell, hogy sajátítsák az amerikai kulturális élet közös magját”* és (2.) a már itt lévőknek segíteniük kell őket ebben. Így a bevándorlók tulajdonképpen akkor válnak igazi amerikaivá, amikor az amerikai örökséget (*American Heritage*) asszimilálták magukban. Az amerikai identitás elsajátításáról álljon itt egy – európai szemmel minden bizonnyal kissé automatikusnak és talán racionálisnak érzett – vélekedés:

> […] a bevándorlók és gyermekeik az amerikai történelemre a sajátjukként gondolnak és nem úgy, mint az „ő” múltjukra. Elképzelhetjük azt a 8. osztályos koreai–amerikai lányt, aki az 1787-es alkotmányozásról tanul! Mire gondol: „ők” vagy „mi”? A philadelphiai alkotmány megírásakor azt képzeli-e, hogy azt európai fehér férfiak csinálták – azaz „ők” – kétszáz évvel az ő koreai szülei ideérkezése előtt; vagy pedig a „mi” történelmünknek érzi-e ezt, amikor „mi” amerikaiak alkotmányt adtunk magunknak?[155]

Amerika nemzeti identitása tehát jó ideje nem származási, genetikus, hanem „vállalási” kategória, amelyet egyénileg kell megtenni. (Érdekes és nem véletlen, hogy az USA számára csak a második világháború adta meg először a nemzeti kollektivitás valóságos és tömeges élményét.) Amerika nacionalizmusa sajátos patriotizmus (*patriotism*), úgy értve, hogy a szó eredeti jelentésével ellentétben nem a föld és az előző generációk identitása (Barrès) határozza meg, hanem egyéni döntés eredménye. Nem egy helyhez kötődik, hanem egy elhatározáshoz, ami mindig „tőlem” függ – azaz önkéntes, mert individuálisan választható.[156]

---

[152] A németek beilleszkedését a ’60-as években New Yorkban kutatást végző neokonzervatív szociológusok is kimutatták. Ennek okául a csoport asszimilációs hagyománya, műveltségi szintje, vallása, nyelvi készsége és az angolszász kultúrához való vonzódása jelölhető meg. (GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel Patrick: Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricians, Jews, Italians and Irish of New York City. [1963] [2nd ed.] MIT Press, Cambridge, 1991. 311–312. oldal)

[153] STRONG, Josiah: Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis. (1885) In: AR, 22. oldal

[154] A nem-neokonzervatív amerikai konzervativizmus egyik árnyalata sem hisz ebben olyan optimista módon, a paleokonzervatív Patrick J. Buchanan épp úgy szkeptikus a multikulturális társadalmat illetően, mint a tradicionalista katolikus Molnár Tamás. De a volt neokon Huntington vagy a liberálkonzervatív John Lukacs sem osztja a neokonok optimizmusát. A kérdés általános elméleti tisztázására ld.: EGEDY Gergely: Konzervativizmus az ezredfordulón. Magyar Szemle Kvk. Bp. 2001. *(Multi)kultúra – konzervatív olvasatban*. c. fej.

[155] Idézi: What About ’Patriotic Assimilation’? In: *The Weekly Standard Foreign Policy Post*, 2006. március 27. (A részlet John Forte-nak, a neokon Hudson Institut igazgatójának 2003-as cikkéből származik.)

[156] TILL, Kinzel: Amerikas Identität. In: *Sezession*, 2004. 7. szám, 57. oldal

Egy kortárs neokonzervatív gondolkodó egyenesen a negyedik nagy nyugati vallásnak nevezi az *amerikanizmus*t, mondván, Jeffersontól Wilson világdemokratizálási tizennégy pontján át George W. Bush terror ellenes hadjáratáig a vallásos meggyőződés hajtotta az amerikai nemzet elnökeit.[157] Több más kutató és megfigyelő szintén arra a megállapításra jutott, hogy az amerikai nemzeti érzés valóban *„vallásos tendenciájú”* (R. W. Emerson). Az amerikaiság mint hitvallás igen markánsan fogalmazódott meg ifj. Bush 2002. július 4-ei beszédében is: *„nincs olyan, hogy amerikai fajta – csak amerikai hitvallás van.”*[158] Az *amerikanizmus* névvel illethető amerikai kulturális–identitásbéli jelenség talán egy újabb, teljes élet- és létfilozófiával, politikai tervekkel és belső koherenciával rendelkező ideológia, amiképpen Richard Hofstadter aforisztikusan mondja: *„Amerika sorsa nem az, hogy ideológiái legyenek, hanem hogy önnön maga legyen azzá.”* A neokonzervatívok új nemzedékéhez tartozó Ben Wattenberg pedig így írt: *„Mi vagyunk az első univerzális nemzet. »Elsők«, mert legelsőként vagyunk ilyenek, és »elsők«, mert mi vagyunk a »No. 1.« És »univerzálisak«, mivel ez a tény határainktól független és globális.”*[159] Mivel az amerikai identitás nem területhez, vagy származáshoz, hanem egy hitvalláshoz kötődik, s ennek legmarkánsabb megjelenési formája valamilyen politikai elv- és intézmény-együttes (liberális demokrácia, kapitalizmus, individualizmus), ezért nem meglepő, ha az amerikai identitás ideologikus természetű. Ez az ideológia – kimondva megint: az *amerikanizmus* – pedig a demokrácia kormányzati rendszerében és politikai eszméjében manifesztálódik, amely kialakulásának lehetősége Amerika történeti körülményei miatt abszolút adott volt.[160] Lipset úgy is fogalmaz, hogy Amerika nemzeti ünnepei ideologikusak, mivel valamilyen politikai doktrína kinyilatkoztatásához kapcsolódnak, míg a hagyományos, vagy „nem új” nemzetek ünnepei katonai győzelmekre/vereségekre emlékeznek vagy a valláshoz kapcsolódóak.[161]

Amerikainak lenni tehát hitvallás, egy élet- és gondolkodásmód felvétele, olyan szakrális tárgyakkal és jelképekkel szimbolikus térré alakított szentélyben, mint a csillagos-sávos lobogó s annak ódája, a iskolákban reggel elénekelt *Hűségeskü a Zászlóhoz*, vagy a *Capitol Hill*, az Alapító Atyák (*America's Founders*) öröksége és az *Amerikai Alkotmány*; mindez olyan egyházzenével kísérve, mint az amerikai himnusz. A himnusz utolsó passzusai a fent hozott Franklin-idézethez hasonló világossággal szólnak az amerikai nemzeti érzés természetéről és ennek összefüggéséről az amerikai mítosszal:

> Lobogj a szabadság országa és a bátrak hona felett!
> És így legyen mindörökké, ha a szabadság hőseinek
> Kell állniuk szeretett honuk és a háború között:
> Mert áldozatuk győzelmet és békét teremt. A Gondviselés
> Megmentette nép dicsérje a nemzetet mentő Urat,
> Mert győznünk kell, amikor az ügyünk igazságos.
> Legyen jelszavunk: Tebenned a bizodalmunk!
> És ez a csillagokkal ékesített zászló győztesen fog lobogni
> A szabadság országa és a bátrak hona fölött.

---

157 GELERNTER, David: Americanism: The Fourth Great Western Religion. Doubleday, New York, 2007. Az amerikai identitás mint polgári vallás felfogására ld.: BELLAH, Robert: Civil Religion in America. In: *Daedalus*, 1967. 1. szám.

158 BUSH, George W.: State of Union Address to the Nation. The United States Capitol, Washington D. C. 2002. június 4.

Az egyik legismertebb neokon szerzőpáros, Nathan Glazer és Daniel Patrick Moynihan már igen korán olyan *„amerikai tapasztalatról”* beszélt, amelyet az újonnan jött átél és ettől válik az amerikai nemzet részévé. (GLAZER–MOYNIHAN, i.m.)

159 WATTENBERG, Ben: The First Universal Nation: Leading Indicators and Ideas about the Surge of America in the 90s. Free Press, New York, 1991. 24. oldal

160 BOORSTIN, Daniel J.: The Genius of American Politics. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1953. További bő és értékes feldolgozásra ld.: KILIAN, Martin: Die Genesis des Amerikanismus. Zum Verhältnis von amerikanischer Ideologie und amerikanischer Praxis, 1630–1789. Campus, Frankfurt a. M.–New York, 1979.

161 LIPSET, S. M.: The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective. W. W. Norton&Co. New York, 1979. 75. oldal

Ennek megfelelően az amerikanizmus az, amin *belül* lehet valaki demokrata, republikánus, liberális vagy konzervatív. Ez az *amerikai nemzeti minimum*, s nem csoda, ha a megszegői elleni – néha mégoly indokolt – fellépést sokszor cinikusan boszorkányüldözésnek nevezik.

Az amerikai mítosz és a kapitalizmus szelleme

Az amerikai mítoszból eredő gazdaságpolitikai következmények igen korán megfigyelhetőek, hiszen nagyon is érhetően a *pioneer*-ek életben maradása egyedül a szorgalmas munkának a takarékossággal való párosításával, az új földek feltörésével, a vadászat bátor űzésével volt elképzelhető – de a Benjamin Franklin által is megfogalmazott „önhaszon = társadalmi haszon" reláció tiszteletben tartásával.

Európából nézve az amerikai gazdasági élet könyörtelen, mivel nincsen védőkorlát a szabadpiac mechanizmusának kitett piaci résztvevők számára.[162] A kapitalista gazdaságfilozófia az európai feudális intézmények történeti hiányában az amerikai gazdaság eredeti gondolati hagyománya lett, hiszen a kapitalista szellem, a *„kapitalista ethosz"* (Weber) volt az, amely kezdettől fogva áthatotta az Unió gazdasági viselkedését, cselekvését már akkor is, amikor még Adam Smith le sem írta annak jellemzőit. Amerika tehát, ahogyan Irving Kristol írja, a *„*par excellence *kapitalista nemzet"*. Werner Sombart a kapitalizmus kialakulásában a luxust és a háborút kitűntetett figyelemben részesítette, míg Weber a protestáns szellemiség posztlutheri angolszász mutációjának racionális mentalitásában lelte meg a kapitalizmus genezisének magyarázatát.[163] Úgy hisszük, Weber elmélete tökéletes igazolást nyer a puritán Amerika viszonylatában.

A jeles neoliberális, illetve Amerikában neokonzervatívnak mondott közgazdászt, Milton Friedmant idézzük, akiknek *Free to Choose* (1980) című könyve így kezdődik:

> Amióta az első európaiak megtelepedtek az Új Világban, Amerika mágnesként vonzotta a kalandot keresőket, azokat, akik az elnyomás elől menekültek vagy egyszerűen jobb életre vágytak. […] Amikor megérkeztek, nem találtak arannyal kikövezett utcákat, nem találtak könnyű életet. Szabadságot találtak és lehetőséget, hogy képességeikből a legjobbat hozzák ki. Kemény munkával, találékonysággal, takarékossággal és szerencsével a legtöbbjüknek sikerült vágyaikat és álmaikat […] megvalósítani […].[164]

A Miltonnál jóval konzervatívabb Clinton Rossiter hasonló természetességgel írt az amerikai gazdaság hagyományos gyökereiről. Íme:

> Általánosságban nyugodtan elmondhatjuk, hogy a telepek gazdasági története egy expanzióról szól – mégpedig a döntés szabadságának, a lehetőségek egyenlőségének, a termelékenység színvonalának és a verseny életképességének kiterjedéséről. Itt találjuk egyben a modern Amerika sorsát is megformáló gazdasági rendszer mítoszának alapjait is.[165]

---

[162] Nem csak Európából hangzik el ilyen kritika, hanem Amerikában is jelen volt és van ez a vélekedés, ám olyanok részéről, mint a marxista, baloldali progresszivista Hofstadter (HOFSTADTER, Richard: Social Darwinism in American Thought, 1860–1915. Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1944.). Az újabb progresszív kritikák közül ld.: THOMPSON, Michael J.: The Politics of Inequality: A Political History of the Idea of Economic Inequality. Columbia UP, Columbia, 2007.

[163] Sombarttól: *Der moderne Kapitalismus*. (1902); *Die Juden und das Wirtschaftsleben*. (1911); *Krieg und Kapitalismus*. (1913); *Luxus und das Kapitalismus*. (1922). WEBER, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. (1904–5) (2. bőv. kiad.) Ford.: Józsa Péter. Cserépfalvi, Bp. 1995. (Kettejük felfogásának összehasonlítására és később előadandó következtetéseink megalapozására felhasználtuk a köv. munkát: GREGERSEN-LABOSSA György: A zsidó–keresztyén kultúrkör gazdasági fejlődésének ószövetségi forrásai. Bp. [Kézirat] 1995.)

[164] FRIEDMAN: Választhatsz szabadon. 7. oldal

[165] ROSSITER, i.m. 30. oldal

A szűkösség relatíve ismeretlen voltával könnyen magyarázható a kapitalista gazdasági terjeszkedés bátorság-ethosza ott, ahol eleinte a földek megszerzése bármikor adott volt. A kereskedelemtől való egyáltalán nem tapasztalható tartózkodás – ami például Kelet-Európa katolikus népeiben oly erősen élt sokáig – a kisközösségi élet berendezkedéséből eredt, de már ezt előfeltételezte a hajózó- és tovább erősítette a vándorló életforma is. A vándorlás, a földszerzés, a korai vasútfejlesztés, a cserekereskedelem a *mobilitás* életformáját természetessé tette. Mobil népesség, mobil életmód – mobil tőke. A természetből adódó tények és a történeti fejlődés sajátosságai mellett ugyanakkor könnyen felismerjük az első amerikaiak gazdaságfelfogásában az ószövetségi gyökérzetet, hiszen a puritánok a *„szaporodjatok és sokasodjatok”* (1Móz. 1, 22.) parancsát a weberi értelemben is alkalmazták, aminek kézzelfogható gazdasági következményei sem maradhattak el.

Talán hangsúlyoznunk sem kellene, hogy az előbb előadottak azonban semmi esetre sem jelenthetik azt, hogy a protestáns amerikai telepesek emberi akaratának, fegyelmezett munkaetikájának és produktív életének tiszteletéről lemondjunk. Sőt, éppen ellenkezőleg áll a dolog!

Az amerikai mítosz plebejus-, kispolgári- és farmermentalitását Franklin vélekedése kiválóan reprezentálja, amikor írásaiban a következő *erény*ekre teszi a hangsúlyt: szorgalom, munkafegyelem, állhatatosság, kitartás, takarékosság, önmérséklet és önmegtartóztatás, egyszerűség, lemondás, mértékletesség, serénység. Hozzátehetjük: evilági, mindennapi *aszkézis*. Franklin 1757-ben álnéven kiadott népkalendáriumában így oktatta olvasóit:

> Kedves barátaim és jó szomszédaim, kétségtelen, hogy az adók igen súlyosak; mindazonáltal, ha nem kellene egyebet fizetnünk, mint azt, amit a kormány követel tőlünk, úgy azt könnyen elvehetnők; csakhogy egész sereg sokkal súlyosabb terhünk is van. Például lustaságunk kétszerte többet vesz el tőlünk mint a kormány, gőgünk háromszor annyit, könnyelműségünk négyszer is annyit. […] Mert ha számítjuk azt az időt, amelyet teljes lustaságban töltünk, amidőn semmit sem dolgozunk, vagy olyan haszontalansággal bíbelődünk, melyek semmire sem vezetnek, így azt fogjuk találni, hogy igazat mondok. […] *elég időnk lesz aludni, midőn a koporsóban leszünk.*[166]

Amit Franklin megfogalmazott erényként, az a puritán öndefiníció biblikus alapjaira vezethető vissza, ez pedig visszavisz bennünket a posztlutheri radikális protestantizmus idejétől a zsidó aszketizmusig. Ugyanakkor a polgári mértékletesség – amelyet a neokonzervatív Irving Kristol olyan nagyra értékel a klasszikus amerikai kapitalizmus biztonságossá tételében – az újszövetségi keresztény hagyományból is kiszűrhető. A Biblia szó szerinti teológiai értelmezése és szintén szoros mentalitásbeli, viselkedési kódexként (törvénykönyvként) történő alkalmazása Pálnak a Galata-beliekhez írott levelén alapul. Pál így inti a kisázsiai gyülekezet tagjait:

> […] a test kívánsága a Lélek ellen tör, a Léleké pedig a test ellen, ezek viaskodnak egymással, hogy ne azt tegyétek, amit szeretnétek. […] A test cselekedetei azonban nyilvánvalóak, mégpedig ezek: házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, *féltékenység*, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás, *irigység*, gyilkosság, *részegeskedés*, *tobzódás* és ezekhez hasonlók. Ezekről előre megmondom nektek, amint már korábban is mondtam: akik ilyeneket cselekszenek, nem öröklik Isten országát. […] Akik Krisztus Jézusé, a testet megfeszítették szenvedélyeivel és kívánságaival együtt. […] Ne legyünk becsvágyók, egymást ingerlők, egymásra irigykedők.[167]

A test kívánságaival szemben a puritán mentalitás az elmélyült imát és a bűnös test dolgoztatását állítja. A munka különben is Isten rendelésére jött létre, hiszen a bűnös embert ezzel is sújtotta a Paradicsomból való kiűzetéskor (1Móz. 3, 17–18.). A munka tehát vezeklés,

---

166 SAUNDERS, Richard [FRANKLIN, Benjamin]: A gazdagodás útja. (1757) Ford.: báró Láng Mihály. Franklin, Bp. 1914. 10–12. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

167 Gal. 5, 17., 19–21., 24. és 26. (Kiemelés tőlem.)

de gyümölcsének – amely Isten áldása – learatása sem az élvezetek kedvéért történik, imigyen felhalmozására potenciális lehetőség teremtődik a puritán gondolkodás logikája szerint.

Weber szerint a kapitalizmus szelleme legjobban az *„evilági aszketikus protestantizmus”* felől magyarázható, amin a puritán kálvinizmus racionalista életfelfogását érti, ennek teológiai elveivel együtt. Méghozzá azért, mert *„az aszketikus szekták életmetodikája”* kiválóan be tudta indítani a gazdasági életben az *„»individuális« ösztönzés”* katalizátorát.[168] A kapitalizmus márpedig individuális gazdaság, ahol az egyéni haszon az érvényesség mércéje. Weber a protestantizmus kapitalizmus életrehívásában betöltött szerepének határát Luther és Kálvin között húzza meg. Mindkettőjük teológiája nagy szerepet tulajdonít az egyéni Biblia-olvasásnak, az egyéni hivatás és hívás felismerésének, a munkának. Azonban az önuralom hangoztatásának lutheri hiánya és Kálvin teokratikus genfi fegyelme között a különbséget nem lehet nem észrevenni. Weber tovább árnyalja a képet, mondván, hogy Luther teológiájában az Istennel való kapcsolatból a misztikus érzelmeket egyáltalán nem rekesztette ki, a gonosszal való ütközést hirdette és a kegyelem jelentőségét mindennél többre tartotta üdvtanában; míg Kálvin a cselekvést és a viselkedést hangsúlyozta, minthogy Isten a kiválasztottakban működik, azok pedig ennek megfelelően cselekednek.[169] De ezeknél az még inkább jellemző, hogy Luther a hivatás, míg Kálvin a kiválasztottság gondolatát közvetíti írásaival. Míg Luther a hivatás etikáját (*Berufsethik*) és az anyagi világban végzett munka elkerülhetetlenségét hangoztatta, összekötve azt a nem evilági erő általi elhívással;[170] addig Kálvin predestináció-tana lehetőséget teremtett a kiválasztottság anyagi javak felhalmozásán keresztüli demonstrálására, és ennek szekularizációja már a racionális munkaüzem létrehozása felé nyitott ajtót. Összefoglalva tehát, míg Luther szemében az individualizmus gyűlöletes volt, Róma korruptságát és szentségtelenségét úgy bírálta, mint a pénz hatalmát és a pápával financiális összeköttetésben álló Fuggereket, hiszen rurális–patriarchális meggyőződésű volt; addig az polgári–urbánus Kálvin a gazdasági ügyekben egyáltalán nem tanúsított távolságtartást és individualizmusa megengedte, hogy az üdvözülésre való elrendeltetés az *iparkodás* eredményei révén is reprezentáltassék. *„Dicsőítsd Istent szorgalmatos munkáddal!”* – mondta Kálvin.[171] Több mint döntő jelentőségű, hogy a sok szempontból humanista-ellenes, premodern Luther több ízben is elítélte a nagy arányú kamatot; *Asztali beszélgetései*ben olvassuk:

> Isten áldása van [azon] a jog szerinti polgári kereskedésen, amikor valaki húsz pfennigen egyet nyer, hanem a kereskedésben az istentelen és tűrhetetlen nyereség átkozott. […] Méltányos nyereség az, ha húsz pfennig egyet fiadzik, száz arany egy aranyat hoz, csakhogy a szégyenletes, átkozott kapzsiság semmiféle határt nem ismer; egy pfennighez két másikat, száz aranyhoz kétszáz másikat akar kaparintani, azért nincsen Isten áldása rajta.[172]

Addig Kálvin engedélyezte a kamatszedést, ezeket olvassuk nála Luther halála előtt egy évvel:

> az én ítéletem szerint teljesen értéktelen [az az állítás], hogy t. i. a pénz nem szül pénzt. [...] ha Ön a pénzt szekrénybe zárja az nem fog szaporodni. És közülünk nem is ad senki semmit kölcsön éppen csak azért, hogy úgy heverjen a pénze hiába és semmi hasznot se húzzon belőle. Mert a haszon nem a pénzből, hanem annak jövedelméből származik.

---

168 WEBER, 262. oldal

169 Uo. 121. oldal

A kapitalizmus kálvinizmushoz való kapcsolásában többen követték Weber-t: FULLERTON, Kemper: Calvinism and Capitalism. In: *Harvard Theological Review*, 1924. 21. szám; TAWNEY, R. H.: Religion and the Rise of Capitalism. [1926] Pengiun Books, Harmondsworth, 1964. Ez úton mondunk köszönetet *Gregersen-Labossa György*nek a kérdéses tárgyban vele folytatott termékeny beszélgetésekért.

170 ALTHAUS, Paul: Die Ethik Martin Luthers. Gütersloher Verl. München, 1965.

171 TAWNEY, 98–99. és 111–117. oldal

172 LUTHER, Martin: Asztali beszélgetések. (1531–1546) Vál., összeáll., jegyz. és ford.: Márton László. Helikon, Bp. 1983. 39. oldal

> A kamatról nem Istennek bizonyos határozott és sajátlagos rendelése alapján kell ítéletet mondanunk, hanem csupán a méltányosság szabálya szerint.[173]

A kapitalizmus egyik szülője tehát a reformáció volt (R. H. Tawney), pontosabban annak angolszász puritán változata, ami a kálvinizmus radikális folytatása volt.

Weber elmélete oda hat, hogy a puritán szekták által radikalizált kálvinizmus hozta létre azt az életmódod, amit a következők jellemeznek: teológiai individualizmus; a puritán erkölcs és életvitel parancsa; az evilági tevékenység olyatén felfogása, hogy az a kiválasztottak által Isten állandó dicsőítésére szolgáló gyakorlat (*„gyümölcseiről ismeritek meg őket”* [Mt. 7, 20.]); az eleve elrendeltetés hitének (*predestinatio*) racionalisztikus/racionalizált változata. Végül Weber a puritánok aszketikus, takarékos, racionalizált és az időveszteséget bűnnek tartó életvezetéséből a tőkefelhalmozó gazdasági viselkedés, valamint a kereskedelmi nyereségben realizálódó haszon folyamatos megszületését származtatta.[174]

Weber az amerikai viszonylatok között kiválóan látta meg, hogy az egyház és a szekta a gazdasági életben milyen következményekkel jár. Míg az egyház *„kegyelmi* intézmény, *amely az üdvözülés javait igazgatja, amelyhez tartozni (eszmeileg!) kötelező, ennélfogva az oda tartozó tulajdonságait illetően semmit sem bizonyít”*; addig a szekta *„kizárólag vallási és etikai értelemben kiválónak minősített emberek voluntarisztikus szövetsége, amelybe az ember önként lép be, ha a vallási próba önkéntes kiállása után felvételt nyer.”*[175] Weber kutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy az amerikai pénzügyi életben a hitelképesség, a bizalom, a megbízhatóság jele, sőt a tisztességesség, a becsületesség és az ún. „jó ember” sajátja a valamely protestáns kisegyházhoz való tartozás; s nem véletlen, ha a vezető gazdasági szereplők közé kerülésben észrevehető a kapcsolati tőke felekezeti meghatározottsága.[176]

Az amerikai gazdasági rendszernek az amerikai mítoszból eredő valósága ott válik problémássá és a társadalmi berendezkedés szempontjából veszélyessé, ahol az ön- és a közhaszon a technikai civilizáció létrejöttével fordított arányban fog újratermelődni és ennek következménye már az lesz, hogy az amerikai puritán hagyományból kipárolog a *„szeresd felebarátodat”* és szekularizálódása után az amerikai őshagyomány belefullad a politika csupán *business*-alapú megközelítésébe. A friedmani és hayeki purista szabadpiaci érvelést elfogadó neoliberális gazdaságpolitika – amely bizonyos szempontból a neokon gazdaságfilozófiája talapzatául is szolgál – az amerikai örökségből, a mítoszból elhagyja Franklint, de Röpke tanácsait sem fogadja meg a szabadpiacot mérséklő elemek társadalmi fontosságáról.[177] Pedig Weber szerint nem a nagykapitalisták, hanem a középvállalkozók és a kispolgári családi vállalkozások határozzák meg a sajátosan amerikai *„puritán-kapitalizmus ethoszát”* (Weber) – hiszen ők hozták létre Amerika gazdaságának egyáltalában vett szellemét is.

Amerikai misszió

A himnusz szövegében olvasott, transzcendens erők által védelmezett föld (*Heaven-rescued Land*) és az a sor, amely a szabadságért küzdő amerikaiakat – akikhez nyilván a himnusz szól

---

[173] Idézi: SEBESTYÉN Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Kálvineum Rt. Marosvásárhely, 1911. 9. oldal [A részletek Kálvin *De usurus* c., az uzsoráról szóló leveléből származik, amely 1545-ben kelt.]

[174] Weber megfogalmazásában: *„A zsidóság a politikailag vagy spekuláns módra orientálódott »kalandor«-kapitalizmus oldalán állt: ethosza, egy szóval a* pária-*kapitalizmus ethosza volt. Vele szemben a puritanizmus a racionális polgári* üzem *és a racionális* munka*szervezet ethoszát képviselte.”* (WEBER, 200. [Kiemelés az eredetiben.])

[175] Uo. 235. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

[176] Weber főképpen a baptisták szerepét emelte ki.

[177] RÖPKE, Wilhelm: Emberséges társadalom – emberséges gazdaság. Vál., ford., jegyz.: J. Horváth Tamás. Aula, Bp. 2000.

– általános alannyal írja le (*Free Men*), világos bizonyítékot ad arra, hogy az amerikai mítosz nem csak, hogy vallásos előfeltételekből érthető meg, hanem hogy általános, összemberi célokat tűz maga elé. John Adams így figyelmezet: *„Ne feledjük azonban, hogy meg kell őrizni a szabadságot, bármi legyen is az ára. Teremtőnktől származtatott jogunk van hozzá.”*[178]

Az amerikai mítoszból következő missziós jelleg közvetlenül azt is jelenti, hogy Amerika értékeit egyetemesnek gondolja, ám megfordítva is képes értelmezni ezt, vagyis, hogy ha fenyegetés/támadás/bírálat éri, akkor az egyenesen a *„szabad világ”*, a „demokrácia”, a „szabad piacgazdaság”, a *„a szabad ember”* (*Free Man*) ellen irányul.[179] Az amerikai nemzeti identitásból fakadó külpolitikai elkötelezettség mibenlétére éppen a neokonzervatív külpolitikai elemző, Robert W. Tucker világított rá. Egyik, 1986-os írásából idézzük a világosító erejű sorokat:

> Nemzeti létünk legbelsejéből fakad, hogy úgy véljük: saját biztonságunk és túlélésünk egyenlő a szabadságnak a világban való biztonságával és maradandóságával. Ezért van az, hogy a mi államunk érdeke nem áll meg a szokásos államérdek külső és belső határainál, hanem valami minőségileg másabbat jelent. Azt, hogy mi mindig úgy hisszük: amit magunkért teszünk, azt a világért is tesszük.[180]

Úgy érezzük, újra figyelmeztetnünk kell a fentebb idézett Igehelyre Jákób álmáról, mert az önmagában bizonyítja, hogy az ószövetségi hagyományt is szó szerint vevő puritán mentalitás a terjeszkedőket univerzális értékkel – Isten dicsőségével – vértezte fel, amely Jahve ígéretén alapul. A radikális protestáns hagyomány rendkívüli mélysége – ahogyan Huntington is megjegyzi – egyben Amerika identitásának legvastagabb rétege. Ennek szekularizálódása folytán a posztlutheri protestantizmus prepolitikai értékei (úm. a liberalizmus, demokrácia, individualizmus *és* univerzalizmus) a metapolitikai mezőre kilépve hamarosan konkrét modern, gyakorlati politikai jelentéssé váltak. Emlékezzünk: Jákób Izráeljének Jahve a minden égtáj felé történő terjeszkedést ígérte, amelynek folytán *„áldást nyer általad és utódod által a föld minden nemzetsége”* – ennek politikai tükörképe nem más, mint az amerikai misszió demokratikus univerzalizmusa. Amit a posztbipoláris világrendszerben éppen az egyfelől zsidó, másfelől a „megtérő” neoprotestáns amerikai neokonzervatívok képviselnek teoretikai és gyakorlati értelemben is.

Amerika több kormánya is úgy tervezte meg külpolitikai cselekvéseinek elfogadtatását, hogy az amerikai életforma mint olyan védelmének tüntette fel a nemzetközi aktivizmust. Az amerikai külpolitikai így sokszor az *American Way of Life* ellen intézett kihívásként értékelte az attól eltérő vagy csak alapvetően másmilyen értékrendű országok hatalmi–politikai terjeszkedését.[181] Az amerikai életforma védelme sokszor tűnik imperializmusnak a világ többi részén, különösen, ha ennek az életformának erőszakos terjesztését látja (Afganisztán, Irak). Az amerikai mítoszból eredő messianisztikus várakozás, amely az amerikai életforma győzelmére vonatkozik, gyakran vetül ki a világ egészére és nem a belső *frontier*-mentalitásban talál utat magának. Az amerikai misszió messianisztikus, terjeszkedő dimenziója és a neokonzervatív külpolitikai magatartás több kutató számára nem véletlenül azonosnak tűnik,[182] de ennek a vélekedésnek csak akkor lehet hitele, ha felfedezzük, hogy az eredeti mítosz elvesztődése közben végbement. Az amerikai külpolitika tradíciói között a missziós elhivatottság által vezetett és hitvallásos érveléssel alátámasztott fegyveres cselekvés markánsan jelen van, a kezdeti idők vallásos karakterének

---

178 ADAMS: Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról. In: Dok. 12. oldal

179 Erre példa az I. és II. világháborúba való belépéskor elhangzott amerikai érvelés, de a szeptember 11-ei támadást követően is hallottunk ilyesmit. Amerika mintha reflexszerűen tette és hitte volna ezt, míg a világ többi része nem egészen értette, hogy a WTC tornyai ellen elkövetett merénylet miért az egész *„szabad világot”* érte.

180 TUCKER, Robert W.: Exemplar or Crusader? In: *National Interest*, 1986. ősz

181 LIND, Michael: The American Way of Strategy. Oxford UP, Oxford, 2006.

182 Ld. pl.: FRACHON, Alain–VERNET, David: L’Amérique messianique. Seuil, Paris, 2004.

elhalványodása után ma már a (neo)liberális demokrácia exportja látja el a metafizikai alátámasztás feladatát. A *Manifest Destiny* felszínének változásai azonban az alapszerkezetet nem érintik: Amerika univerzális célokért küzd.[183]

Az amerikai külpolitika eredendően terjeszkedő voltának eredete ismételten az alapító mítosz realitást tükröző természetében ismerhető fel. Az új földek feltörése, a tágasság élménye, a létrehozás mint olyan korlátlansága alakította ki az amerikai politikai kultúra haladás- és optimizmus-hitét, hasonlóképpen a terjeszkedés lehetőségének megadatásához. Reinhold Niebuhr már 1952-ben rávilágított arra, hogy a kivándorló üldözöttek és a globális hatalomra való törekvés között kapcsolat van.[184] Mindez szorosan összefügg az első telepesek bűn-teológiájával, azzal, hogy a rossz, a gonosz – Európa, az indiánok, a katolikus spanyolok – kint van, s ezért kifelé, illetőleg előre kell menni ahhoz, hogy ott megküzdjünk vele.[185] (Ismét a purifikáló örökség: ha valaki puritán, azaz tiszta, akkor értelemszerűen máshol, másban, nem bent, hanem kint van a bűn, a tisztátalanság. Innen az ószövetségi judaizmushoz az út már csak egy lépés, amit a mai amerikai neokonzervativizmus fundamentalista szárnya gyakran meg is tesz.)

A terjeszkedő, missziós elhivatottság kérdéséhez kapcsolódik a vita, hogy az amerikai történelem nagy eseménye az atlanti, azaz a *keleti* part (*East Coast*) elérése és a partraszállás, vagy a *nyugati* határvidék (*frontier*) fokozatos meghódítása volt-e? Azaz a hajóval érkező telepesek, vagy pedig a prérin vándorló lovasok képviselik-e az amerikai géniuszt? Frederick Jackson Turner szerint az amerikai történelem értelmének kutatásában a legszélesebb horizontot a *frontier* nézőpontja jelenti. A telepesek nyugatra hatolása ugyanis olyan expanzív erőt jelent, amely minden egyes elért területen folyamatosan újrateremtette a keleti parton már meglévő amerikai intézményeket, s ezzel lendületben tartotta az amerikai történelmet.[186] Ha az amerikai misszió felől elemezzük az amerikai mítoszt, akkor bízvást elfogadhatjuk Turner magyarázatát. A *frontier* Amerikája egy idő után azonban átlépte a határokat és máshol is újra (meg) akarta teremteni az intézményeket, az amerikai princípiumok szerint.

Az amerikai sors (*destiny*) által adott lehetőség kihasználása a nagyon is valóságos geopolitikai érdekek realizálásáért és a természeti értékek megszerzése érdekében már igen korán vitát eredményezett az USÁ-n belül is (például az 1848-as mexikói háború értékelésekor, majd a spanyol–amerikai háború során, 1898-ban).[187] A terjeszkedő attitűd a sokszor reális hatalompolitikai magyarázatok mellett azért is jelentkezik, mert a bűntelen tisztaság, a demokrácia, a gazdasági prosperitás megőrzése csak az ellenség távoltartásával maximalizálható, vagyis Amerika határai nem esnek egybe földrajzi kiterjedésével. A misszionárius hit globális méretekben gondolkodik, az izolacionizmus hagyományával demokrata (Wilson, FDR, Clinton) és republikánus (W. McKinley, T. Roosevelt, ifj. Bush) színekben is versenyzik az expanzionizmus missziós–idealista iskolája. Éppen ezért sokszor értékelik úgy az amerikai külpolitika puritán ihletettségű expanzionizmusának eszmei alapját,

---

183 MERK, Frederick: Manifest Destiny and Mission in American History: A Reinterpretation. Harvard UP, Cambridge, 1995.

184 NIEBUHR, Reinhold: The Irony of the American History. Nisbet&Co. London, 1952.

185 HUBER, Wolfgang: Vallás és politika az Egyesült Államokban és Németországban. Ford.: Jeszenszky Zsolt. In: *Magyar Szemle*, 7–8. szám, 99. oldal

Molnár Tamás keményebben fogalmaz: *„Amerika lényegileg tagadja a külvilágot, csak a saját életformájának és társadalmi struktúrájának érvényességét ismerve el."* (MOLNÁR: Az atlanti kultúra kibontakozása. 124. oldal) Ha figyelembe vesszük, hogy az amerikai nyelvhasználatban a külügy *Foreign Affairs*, azaz az *idegen*nel folytatott kapcsolat, az *idegen*nel foglalkozó politika, akkor igazat adhatunk Molnárnak.

186 TURNER, Frederick Jackson: The Significance of the Frontier in American History. (1893) In: AR, 81. oldal. Vö.: Turner and the Sociology of the Frontier. Ed. by Richard Hofstadter–Seymour Martin Lipset, Basic Books, New York, 1968. A Nyugat meghódításának központi történeti jelentőségét és a telepes mitikus–heroikus alakját vizsgálja: MURDOCH, David H.: The American West: The Invention of a Myth. Welsh AP, Wales, 1996.

187 A témára vonatkozóan ld. még bőv.: WEINBERG, A. K.: Manifest Destiny: A Study of Nationalist Expansionism in American History. John Hopkins Univ. Baltimore, 1935.

hogy *„célja egy világbirodalom, amely Isten Igéjét hordozza maga előtt a csatában.”*[188] Amerika – amely sokszor a külsőségekben is a Római Birodalom imázsát építi[189] – azonban ma már nem túláradó szellemi, hanem pénzügyi, katonai, diplomáciai és az ezeket megalapozó technológiai fölénye révén tágítja birodalma határait.

A civilizációk morfológiájával foglalkozó Toynbee a Római Birodalom hanyatlását történetfilozófiai hivatkozási pontként meghatározva így érvel a birodalmak bukásáról: *„a bomlás egyik legnyilvánvalóbb jegye az, hogy a hanyatlás és a bukás utolsó előtti fokán a bomlásban lévő civilizáció politikailag erőszakkal egy »egyetemes állam« kereteiben egyesíti elemeit, és így szerez némi haladékot.”*[190] Amerika számára saját missziós küldetése önmagából magyarázza a birodalomépítés szükségességét. Ám amíg a teljes észak-amerikai kontinenst meg nem hódították, ez a birodalom nem lépte át a vízpartot. Az 1800-as évek legvégére azonban a népesség és a gazdasági hasznosítás sugara elérte a kontinentális terület egészét, azaz óceántól óceánig (*Coast to Coast*) terjedt az USA.[191] Frederick Jackson Turner meg is jegyezte, hogy az 1492-t követő első amerikai történeti szakasz a nyugati part teljes elérésével zárult le.[192] Az imperiális hódítás gazdaság- és erőforrás-orinetált gyakorlata ekkortól kezdődött, amihez bőséges szellemi legitimációt szolgáltatott a *frontier* külföldi területekre vetülése (Kuba és a Fülöp-szigetek elfoglalása Spanyolországtól), az angolszász népek küldetésének hite és a *„fehér ember terhének”* (Rudyard Kipling) tudata, természetesen az amerikai mítosz abroncsával összefogva.[193] A más, de nem is oly távoli összefüggésben már idézett John L. O'Sullivan az amerikai misszióról világos szavakat közöl:

> Igen, mi vagyunk a jövő, az egyéni szabadság, *az egyetemes felszabadulás nemzete*. Államaink szövetsége számára a vezérlő csillag a jogok egyenlősége, az egyének viszonylagos egyenlőségének példája; s noha az igazság elveszítheti fényét, mi mégsem mehetünk visszafelé, anélkül, hogy az egyiket fel ne adnánk s a másikat fel ne bomlasztanánk. *Missziónk betöltése felé kell haladnunk*, hogy elveink teljesen kifejlődhessenek, amelyek pedig: a lelkiismeret szabadsága, a személy szabadsága, a kereskedelem és az üzleti élet szabadsága, továbbá *a szabadság és az egyenlőség egyetemesítése*. Ez a mi legnagyobb rendeltetésünk […]. Mindez jövendő történetünk része, akárcsak a földön az ember erkölcsi méltóságának és megváltásának megalapítása – ami Isten megváltoztathatatlan igazsága és az Ő jóságából fakad.[194]

Az USA tehát a földszerzési lehetőségek végső kimerítése után a planetáris expanzióra váltott, méghozzá a gazdasági erőforrások megszerzése érdekében, de ezt az univerzálisnak tekintett amerikai értékek győzelmével magyarázták meg. Ehhez járul hozzá a világ

---

188 MOLNÁR: Az atlanti kultúra kibontakozása. 30. oldal; JOHANNSEN, R. W.: Manifest Destiny and Empire: American Antebellum Expansion. Texas A&M UP, 1997.

189 Néhány példa: a Capitolium, a sasos címerbe foglalt *fasces*, az amerikai jogrend univerzális érvényességének hite, a Szenátus, a *Pax Americana* neokon koncepciója stb. Nagyon figyelemre méltó, amit Amerika és a Római Birodalom közötti párhuzamról Bogár László ad elő: *„ha Amerikát Európa térképére helyezzük, akkor* […] *pontosan a császárkor legnagyobb kiterjedésű Római Birodalmát fedné le. Tehát Amerika globális impériuma is belesimul a sok ezer éves történelmi trendbe, mely szerint a komplex szerveződésű nagy birodalmak szinte kizárólag a mediterrán régiókban, illetve azok közvetlen környezetében jönnek létre.”* (BOGÁR László: Magyarország és a globalizáció. Osiris, Bp. 2006. 138–139. oldal) Egy német szerzőpáros arra a következtetésre jutott, hogy Amerika terjeszkedési vágya nem csak, hogy a Brit Birodalommal mutat párhuzamot, hanem ennek végső oka az, hogy a *brit* és a *WASP* impérium egyaránt *normann* eredetű. (EFFENBERGER, Wolfgang–LÖW, Konrad: Pax Americana? Die Geschichte einer Weltmacht von ihren angelsächsischen Wurzeln bis heute. Herbig, München, 2004.)

190 TOYNBEE, A. J.: A civilizációk megtorpanásának problémája. (1939) In: uő: Válogatott tanulmányok. Ford.: Mesterházi Márton. Gondolat, Bp. 1971. 121. oldal

191 MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Eötvös, Bp. 2000. 75. oldal

192 TURNER: The Significance of the Frontier in American History. 85. oldal

193 Csak néhány szerző műveit említjük a XIX–XX. század fordulójának tájékáról: STRONG, Josiah: *Our Country. Its Possible Future and Its Present Crisis*. (1885) és *The United States and the Future of the Anglo-Saxon Race*. (1889); ADAMS, Brooks: *The New Empire*. (1902); TURNER, F. J.: *The Frontier in American History*. (1920).

194 O'SULLIVAN, 9. oldal (Kiemelés tőlem.)

vezetésének (*World Leadership*) és az amerikai politikai és gazdasági rendszer univerzálisnak vett hite, amelyet csak megerősít, hogy az USA társadalmi és gazdasági berendezkedése az elmúlt évszázad során valóban planetáris méretekben terjedt el.[195] Emlékeztetünk Wilson elnök szavaira: *„Amerikának korlátlan előjoga van saját sorsa beteljesedéséhez és a világ megvédelmezéséhez."*[196]

Az USA birodalmi jogosultságát univerzális értékeinek és a világot biztonságossá tevő nemzetközi cselekvési erejének tulajdonító neokonzervatívok hathatósan közreműködtek a hidegháborút követő évtizedek külügyi politikájának stratégiai tervezésében. 1991 és 2001–2003 között a birodalommá válás folyamata felgyorsult, és ennek nemzetközi legitimálását az USA általános érvényűnek tekintett politikai örökségének és vívmányainak hangoztatásával igyekszik kieszközölni. A katonai erő és a gazdasági hatalom látható hanyatlása azonban már nem ad szilárd anyagi hátteret ahhoz, hogy az *amerikai ideológia* szintén alkonyodóban lévő szellemének világméretű elfogadottságát akár erővel is fenn lehessen sokáig tartani.

Következtetések

Az amerikai mítosz következményeit levonva megállapíthatjuk, hogy Amerika az – egymással sok ponton összeegyeztethetetlen – egyenlősítés és korlátlan szabadság univerzális érvényűnek szánt öntőformája, a modernizáció optimális objektivációja, amely a mobilitás és a haladáshit optimizmusa által kijelölt pályán halad lineáris célja beteljesítése felé. Mindennek azonban létezik – illetve ma már mintha csak létezett volna – fékje, amelyet az amerikai mítosz *eredeti* alaprétege hatékonyan vonultatott fel a torzulások ellen. Ezek a fékek a kultúra premisszái voltak: a nyugati civilizáció és a kereszténység széttéphetetlen egybeszervesülése; a közösségi és az egyéni identitás perszonalista feloldása; a protestáns munkaetika aszketikus jellege; a férfias erőfeszítés heroizmusa; az egyéni vállalkozó szellemnek a felelősségvállalás által társadalmilag *is* hasznossá tétele stb. Daniel J. Boorstin figyelemreméltó módon hangsúlyozza, hogy az első puritán telepesek a (radikális) kálvinizmus bűn-teológiájából indultak ki, azaz az embert bűnbeesése óta a gonoszságra hajlamos teremtménynek tartották. Ez az antropológiai pesszimizmus nagyon közel áll a konzervatív fékeket megalapozó realista emberképhez. Az amerikai telepesek, az amerikai mítosz első alanyai, ezért nem az utópiát, hanem a vezetők helyes kiválasztását, a hatalom korlátozása érdekében pedig az uralmi gyakorlat megosztását, ellensúlyozását keresték.[197] Az amerikai intézményi rendszer tükrözi ezt, a kérdés az, hogy az amerikai társadalom közvélekedése tartalmilag azonosul-e még a mítoszt megteremtők értékeivel?

A vallásos megalapozottság azonban Amerika kultúrájából már jó ideje kidesztillálódott, ám sója beépült az amerikai mentalitásba, az *American Way of Life* stratégiájába. A kérdés, hogy megfelelő arányban és torzítatlanul-e?

Az az *amerikai mítosz*, amit mi a huntingtoni *„magkultúra"* analógiájaként használunk, az USA kulturális identitásának és politikai kultúrájának meghatározó kereteket adott. A multikulturális társadalom létrehozásának követelése, a posztmodernitás szétbontó hatása mind oda hat, hogy az amerikai identitás, a *„magkultúra"*, az amerikai mítosz egymással eredetileg koherens elemei egymástól elszigetelődnek, s így funkciójuk eltorzul, a finom ellensúlyok rendszere megbomlik. Így az angolszász–protestáns kultúra, valamint a szabadság és a republikánus elvekkel stabilizált demokrácia hitvallása részeire hull.[198] Utat nyitva ezzel egyfelől a nemzeti öntudat torzulásának (sovinizmus) és másfelől semmibe vételének (multikulti etnomazochizmus); az amerikai misszió félreértésének; a neoliberális gazdaságpolitika és a (neo)szociáldarwinizmus térnyerésének; mindennek keretéül pedig egy

---

195 MOLNAR, Thomas: L'Américanologie. Le triumphe du modèle planétaire? Age d'homme, Lousanne–Paris, 1991.

196 Idézi: BELL, 202. oldal

197 BOORSTIN: Az amerikaiak. 49. oldal

198 HUNTINGTON, 46. oldal

posztmodern antikultúra kibontakozása szolgál. Hozzunk példát! Az autonómia, az egyénközpontúság, a végső soron racionális–utilitarista–pragmatikus beállítódás által meghatározott értékrend – Hume nyomán követett – kifutása az „ami hasznos az jó is" egyenletének megfelelően működik. Az eredeti amerikai mítosz viszont ezt nem engedte elfajulni ideáig, hiszen a kisközösségi és vallásos életforma morális gátakat szabott neki.

Amerika és vele az általa közvetített életforma válsága, továbbá az egész világnak szánt (politikai, gazdasági, nemzetközi) megoldásmódjainak diszfunkcióssága éppen onnan származik, hogy a valláserkölcsi alap kiveszett szellemi törekvéseiből. Ez bizonyítja, hogy Tocqueville-nek igaza volt, amikor az amerikai demokráciát elemezve alaptétellé tette azt, hogy az jó működését annak köszönheti, hogy a kisközösségi összetartás erőssége és az általános vallásos érzés által közvetített etikai tartalom fenntartja egyensúlyát.[199]

AZ AMERIKAI POLITIKAI GONDOLKODÁS HÁROM PILLÉRE ÉS KÉT ÁGA

Az előző fejezet megállapításaiból okulva megyünk most tovább az amerikai politikai gondolkodás feltérképezése felé, majd megpróbáljuk azt nagy léptekkel be is járni. Amint az előzőekből is kitűnt: vélekedésünk szerint az amerikai mentalitás és kultúra nagyban meghatározott kezdetben a *pioneer*-ek és később a *frontier* felől, amelynek – úgy véljük – politikai következményei sem maradnak el. Amerika egyedi történeti fejlődésével és betelepülői mentalitásával – az ezek által kialakított amerikai mítosszal – magyarázzuk tehát az Egyesült Államok politikai berendezkedését előfeltételező kulturális és gondolati elemeket.

Az amerikai politikai gondolkodás igen korán kialakult és magas szintű szintézisekre lehetőséget adó rendszerét úgy igyekszünk bemutatni, hogy három pillért – azaz három strukturáló értéket – különböztetünk meg és az ezekhez való viszony alapján igyekszünk két, hol markánsabban, hol kevésbé megkülönböztethetően elváló ágazatot leírni. Jelen fejezetben tehát először Amerikai politikai gondolkodásának három pillérét igyekszünk megfogalmazni, amelyek már nem is mentalitás, vagy

[199] TOCQUEVILLE, Alexis de: Az amerikai demokrácia. (1835–40) Ford.: Ádám Péter és ts. Európa, Bp. 1993.

Tocqueville vélekedésének elemzését az amerikai demokrácia és a vallásosság összefüggéséről ld. bőv.: NYIRKOS Tamás: Politika és vallás *Az amerikai demokrácia*ban. In: Szabadság, és/vagy egyenlőség. Tocqueville-tanulmányok. Szerk.: Fülöp Endre és ts. Pol. Fil. Közh. Alap. Bp. 2006. és MOLNÁR Attila Károly: Tocqueville esete a demokráciával. In: uo. 115. oldal.

beállítódás, hanem ezen túl konkrét politikai tartalom tekintetében is jelentkezni fognak. Ezek – a történeti előzményektől szintén nem elválasztható pillérek – pedig: (1.) a puritanizmusból eredő plurális demokrácia; (2.) az angolszász–skót mérsékelt felvilágosodás gondolatainak politikaelméleti eredménye; végül (3.) a politikai gondolkodást átható liberális lockeiánus örökség mérséklése és konzerválása. Ezt követően fontosnak tartottuk, hogy az amerikai forradalomról, pontosabban annak *„ál-forradalmi"* (Kristol) jellegéről is mondjuk valamit, mégpedig nem függetlenítve mondandónkat a modernitás kérdésétől sem. Majd az ezt követő alfejezetben bemutatandó amerikai politikai gondolkodás két ágának erős megkülönböztetésénél az vezetett minket, hogy – nyíltan kimondva – a liberális, illetve baloldali és a konzervatív, illetve jobboldali, vagy reakciós tendenciákat a maguk környezetében jobban megvizsgálhassuk. A fejezet végén levont következtetéseinket természetesen igyekszünk a neokonzervativizmusra (is) vonatkoztatni.

Az amerikai politikai gondolkodás három pillére

A puritanizmus konzervatív pluralizmusa

Az amerikai politikai gondolkodást Huntington talán nem is sokat túlozva a protestantizmus örökségének, annak különböző elemei aktív kifejtésének tekinti. Így ír: *„Identitásunk magva az a kultúra, amelyet telepesek hoztak létre* […] *és amely megszülte az Amerikai Hitvallást. E kultúra motorja a protestantizmus volt.* […] *a hitvallás központi eszméi csaknem teljeskörűen a protestáns értékekből erednek"*.[200] Ezek pedig a posztlutheri protestantizmus értékei, úm. az egyéni lelkiismeret szabadsága; az individuális szabadságjogok (szólás-, vélemény,- vallásszabadság); az egyházszervezet gyülekezet-központú felépítése s azon belül a demokratikus önkormányzat kívánalma; továbbá az az individualizmus következtében megszilárduló gondolat, hogy mindenki saját magáért felelős, az előbbrejutás tehát az egyéni erőfeszítés (munka, vállalkozás) révén történhet. Nem meglepő, ha ezek a posztlutheri protestantizmusból eredő metapolitikai értékek később a politikai liberalizmus, a demokratikus kormányzás és a kapitalista gazdaság kialakulásának hátteréül szolgáltak.[201] Ezen értékek és konkrét politikai következményeik

---

200 HUNTINGTON, Samuel P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. (2004) Ford.: Szabó László Zsolt. Európa, Bp. 2005. 109. és 118–119. oldal

201 Michael Minkenberg neokonzervativizmus-kutató az amerikai politikai kultúra és az ez alapján kialakult politikai gondolkodás konszenzuális elemének a liberális hagyományt és az ezt feltételező, átható protestáns gyökereket tartja. (MINKENBERG, Michael: Neokonservatismus und Neue Rechte in den USA. Neue

azonban számos konzervatív fékkel, beépített mérséklő gáttal és intézményi garanciával láttattak el ahhoz, hogy a társadalom és benne az egyén szabadsága minden körülmények között biztosított legyen és az ezek keretéül szolgáló állam szilárdan álljon.

A puritanizmus újrakezdés-jellege, a bibliai *exodus* megvalósulása, az egyházi – Weber szerint: szektás – presbitérium önkormányzatisága Amerika első Angliából származó lakosaiban erősítette a kisközösségi összetartozás és az autonóm önrendelkezés megőrzésének fontosságát. A sokszínű, de mind Istenben hívő nonkonformista közösség elviselte – persze, nem egyöntetűen – a hitvallások itt-ott eltérő változatait, ha az egyén bizonyos alapnormákat betartott. Nem éppen paradox módon az anglikán, lutheránus, kálvinista, presbiteriánus, baptista, mennonita, kvéker felekezetek – Locke-hoz hasonlóan! – a katolikusokkal voltak a legintoleránsabbak, illetőleg a nem-hívőkkel és a pogánynak számító indiánokkal. A *protestáns minimum* konszenzusképes magja a liberális demokrácia játékszabályainak és a hazafias, vallásos, republikánus elkötelezettségnek a megszületését segítette elő. Így a pluralizmus politikai megteremtését oly módon előfeltételezte, hogy emellé az alapvető értékek összekötő kapcsát is kínálta. Ezzel téve a különben a szétesést elősegítő államon belüli politikai pluralizmust (C. Schmitt) fenntarthatóvá.

Tocqueville szerint *„a protestantizmus általában nem annyira az egyenlőség, mint inkább a függetlenség felé viszi az embereket.”*[202] Az egyenlőség és a szabadság, vagy függetlenség egymással filozófiailag nehezen összeegyeztethető volta az amerikai politikai dilemma örökké tartó érvényességéhez járul hozzá. Az egyenlőség eszméje az amerikai tudatban a politikai és állampolgári jogok egyenlőségét jelenti, és semmiképpen sem vagyoni egalitást. Isten előtti egyenlőség ez, nem evilági. A szabadság elsődleges ennek gyakorlásához, ez az a princípium, amelynek az így felfogott egyenlőség előtt kell járnia (John C. Calhoun).[203] A függetlenség és az egyén középpontba állítása felől nézve a plurális társadalom létrejötte könnyen magyarázható. Az ennek alapján működő demokrácia szintén.

Pluralizmus nélkül nincsen demokrácia, a társadalmat alkotó egyének versengő részvétele a demokráciában a pluralizmus nélkül egész egyszerűen nem volna értelmezhető. Mindez azonban nem jelent egyenlőséget, hiszen az egalitarizmus a szabadság megkötésében látja az egyenlőség kieszközlésének akadálytalanná tételét. Tocqueville mégis úgy látja, hogy az egyenlőség és a demokrácia – mégpedig: a

---

konservative Gruppierungen und Strömungen im Kontext sozialen und kulturellen Wandels. Nomos, Baden-Baden, 1990. 45–56. oldal)

202 TOCQUEVILLE, Alexis de: Az amerikai demokrácia. (1835–40) Ford.: Ádám Péter és ts. Európa, Bp. 1993. 413. oldal

203 Tocqueville egyenesen úgy látta, hogy Amerikában a pénz szeretete ugyanolyan mélyen gyökerezik az emberek lelkében, mint az anyagi egyenlőség utálata. (Uo. 85. oldal)

modern demokrácia, ez fontos! – egylényegű.[204] Így fogalmaz: _„a társadalmi egyenlőség_ […] _ugyanaz a demokrácia, amely az amerikai társadalomban uralkodik, Európában is gyors lépekkel halad a hatalom meghódítása felé."_[205] A demokrácia az ő értelmezésében nem kormányzati rendszer vagy uralmi forma, az állam berendezésének egy módja (az is, persze), hanem a társadalmi egyenlőség felé törekvés politikai formulája.[206]

Az amerikai politikai diskurzus és rendszer a _par excellence_ demokrácia – ez _A demokrácia Amerikában_ alaphangja. A demokráciával alapvetően szkeptikus Tocqueville értékelésében _„a demokrácia minden emberrel elfeledteti az őseit, elrejti előle leszármazottait, és elválasztja kortársaitól; folyton önmaga felé fordítja, és végül teljességgel saját szívének magányába zárja."_[207] A demokrácia tehát, mint a társadalmi egyenlőség keresésének politikai objektivációja és rendszere, összefoglalva az önközpontú megítélés, a teljesen szabad vizsgálódás következménye, s távolabbi társadalmi következményeit tekintve individuális – tehát aszociális – viselkedésre vezet, mivel önérdek-követésre, pragmatikus–utilitarista életmódra, a _„nyugtalan becsvágy"_ által való űzetésre sarkall. Tocqueville mindezeket az egyenlőség irigységet kiváltó hatásából és a demokrácia hagyomány- és tekintély-ellenességéből vezeti le, nem minden ok nélkül.[208] Az egyenlőség természetes módon ébreszti fel – mondja – az irigységet és termeli ezzel újjá az emberi elégedetlenséget, veszélybe sodorva a társadalom stabilitását.

Tocqueville a demokrácia egyenlősítő természetéből kiindulva az ilyen rendszerek politikai következményét kétfélének tartja: vagy despotizmusba torkollnak, vagy a közösség fokozatosan szétesik és nem lehet többé társadalomnak nevezni. Amerikában az utóbbi látszik fenyegetni, hiszen a tömegtársadalom kialakulásával és kontrollálhatatlan belső logikájának gátlások nélküli szabad érvényesülésével az amerikai mítosz alaprétegét árasztja el. Ez pedig az egyén – közösségre is hasznos – teljesítőképességének korlátozása és az amerikai örökség elhalványítása. Másfelől a társadalmat vezető elit eltérése a mítosztól szintén hasonló következményekhez vezet. Toynbee szerint nem csak az fenyeget veszéllyel, ha _„a teremtő egyének vagy teremtő kisebbségek"_ elvesztik a teremtő erejüket, hanem ha _„a teremtő kisebbség pusztán uralkodó kisebbséggé korcsosul, és erőszakkal akarja megtartani azt a pozíciót"_.[209]

---

[204] Balázs Zoltán és Molnár Attila Károly kimutatta, hogy Tocqueville nem a modern, rousseaui vagy jakobinus demokráciafogalommal dolgozik, hanem az antik és keresztény értelmezés felől közelít ehhez, s ezért a demokrácia kritikusának tekinthető. (Ld. tanulmányaikat: Szabadság, és/vagy egyenlőség. Tocqueville-tanulmányok. Szerk.: Fülöp Endre és ts. Pol. Fil. Közh. Alap. Bp. 2006.)

[205] TOCQUEVILLE, 23. oldal

[206] BALÁZS, i.m. 95. oldal és MOLNÁR, i.m. 101. oldal

[207] TOCQUEVILLE, 713. oldal

[208] Ld. pl. uo. 286. és 639. oldal

[209] TOYNBEE: A civilizációk megtorpanásának természete. (1939). In: uő: Válogatott tanulmányok. Ford.: Mesterházi Márton. Gondolat, Bp. 1971. 125. és 125. oldal

Amerika civilizációja – vélekedésünk szerinti – megtorpanásához a pluralizmus normatív konszenzuális magjának elvesztegetése miatt került igen közel.

A pluralitás konszenusképző értékmag nélkül az ún. „semleges ideológia" – amely *coniunctio in adiecto*, eképpen mégis ideológia – mezejére csúszik, ahol a relativitás a versengés játékszabályait sem veszi tudomásul. Igaz, hogy a *„pluralizmus* […] *a liberalizmus egyik alapértéke"*[210] – ám a liberalizmus nem tud vele mit kezdeni. Hiszen nem az amerikai mítosz normái, azaz konszenzusképző értékmag köré szervezi, hanem a szabad verseny, az „ideológiai semlegesség" mentén értelmezi. (A pluralizmus, mint az egyetlen jó megoldás liberális ortodoxiája egyébként is tovább bővíti az önmagában ellentétes elvek sorát. Kekes szerint: *„a liberálisok konzisztens módon nem hivatkozhatnak valamilyen még alapvetőbb értékre, amely a többi fölött áll, ha közben tagadják, hogy létezik ilyen érték, amit a pluralizmus iránti elkötelezettségük megkövetel tőlük."*[211]) Értékmentes pluralitás nem létezik az állandóan szétkonvergáló erők összetartatlansága miatt, ezért definiálta Willmoore Kendall úgy az amerikai demokráciát, mint amely a *„konszenzusos társadalom"* számára határozott – keresztény és konzervatív – értékeket ad, hogy az fennmaradhasson.

A pluralizmus eredete és megőrzése vélekedésünk szerint az amerikai politika egyáltalában vett normális működéséhez szükséges, hiszen a tocquevillei jelzés a szétesést illetően csak akkor marad megvalósulatlan, ha a *„republikánus elvek mégis elviselhetővé"* teszik a demokráciát (Molnár Attila Károly). Úgy tűnik, ismét az amerikai történeti fejlődés értelmét faggatva, a pluralizmus eredendően polgári–liberális vívmányát a konzervatívoknak kell megvédeniük Amerikában – ezzel a pluralizmust konzervatív értékké tenniük – azzal, hogy erkölcsi elvárását és eredeti értékmagját, az amerikai mítoszt, a *„magkultúrát"*, megőrzik.

A mérsékelt felvilágosodás öröksége

De Maîstre, Burke, Metternich, Donoso Cortéz, Pobjedonoszcev és Molnár Tamás, a felvilágosodás megannyi kritikusa, az európai *rend* – és nem rendszer – megszakadását a felvilágosodás-projekt győzelmében látja, amely kezdetben intellektuális, majd folyamatos kulturális és végezetül hatalmi fölényre jutva, a kontinensen a racionalizmus, az ebből származó polgári–liberális politikai ideológia és a kapitalista tőkés gazdálkodás megteremtését eredményezte. Az amerikai politikai gondolkodás ettől a

[210] KEKES, John: A liberalizmus ellen. Ford.: Balázs Zoltán. Európa, Bp. 1999. 297. oldal
[211] Uo. 388–389. oldal

láncolattól való eltérése könnyen belátható. A kálvinizmus radikalizálásával és a történelem újrakezdésének vágyával érkező telepesek saját lelkükben hozták át az óceánon a premodernitás meghaladásának kívánalmát – de mást is.

Az amerikai politikai kultúra nem elválasztható az amerikai gondolkodásra erősen ható felvilágosodás egy meghatározott vonalától.[212] Az amerikai forradalom eleve a felvilágosodás örökösének mondható annyiban, hogy a királyi háztól való szabadulás inspirálta, a szabadság és egyenlőség keresése, a független ember–független állam építésének vágya mozgatta, a többségi uralom és a demokratikus önrendelkezés kívánalmával kiegészítve.[213]

Az amerikai felvilágosodást erősen befolyásolta a vallásos meggyőződés, ami oda hatott – egyéb, például nyelvi megfontolások mellett –, hogy a francia helyett a kora-modernkori skót és angol felvilágosodást választotta horizontjául. Az empiriokriticizmus racionalista kifutása természetesen a skót morálfilozófiára és az angolszász felvilágosodásra is jellemző, s így ezek is beleesnek az optimista racionalizmus–racionalista optimizmus keretébe, de mégsem követték a francia felvilágosítók filozófiai és főképpen nem politikai útját. Elég ehhez, hogy Hutcheson ugyan az antropológiai optimizmustól áthatva írta műveit, ám azokban ebbéli felfogását teológiai érveléssel támasztotta alá, és erősen kritizálta a *„társasság”* oldaláról Hobbest és Locke-ot.[214] A skót felvilágosodás teológiai szókészlete – Ferguson, Thomas Reid lelkész volt –, morálfilozófiai medre és a historizáláshoz való ragaszkodása – Hume, Smith, Millar, Ferguson maguk is történészek – jótékonyan ellensúlyozta az *aufklérizmus* egészére jellemző humanizmust, az empirikus ismeretelméletből következő természettudományos világfelfogást, továbbá a hitet, hogy a természet, csakúgy, mint a jobbára deista módra felfogott Isten, megismerhető. A skót morálfilozófia és a nyomába lépő angolszász felvilágosodás végül – Horkay Hörcher Ferencet idézve – *„a megismerő értelem önkorrekciójára fektetett nagyobb hangsúllyal* **[…] *mérsékeltebbnek bizonyult, mint mondjuk az enciklopédisták által képviselt tisztán, már-már mechanisztikusan racionális irányzat.”*[215]**

---

212 MARTIN, Terence: The Instructed Vision: Scottish Common Sense Philosophy and the Origins of American Fiction. Indiana UP, Bloomington. 1961.; CASSARA, E.: The Enlightenment in America. Twane Publ. Boston, 1975.

213 DOUGLAS, E. P.: Rebels and Democrats: The Struggle for Equal Political Rights and Majority Rule During the American Revolution. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1955.; WHITE, M.: The Philosophy of the American Revolution. Oxford UP, New York, 1978.; WOOD, G. S.: The Creation of the American Republic, 1776–1787. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1969.

214 HORKAY HÖRCHER Ferenc: A mérséklet filozófiája a skót felvilágosodásban. [Utószó] In: A skót felvilágosodás. Morálfilozófiai szöveggyűjtemény. Vál., szerk., utószó: Horkay Hörcher Ferenc. Osiris, Bp. 1996. 324. oldal. ld. még tőle: Erény, Szépség, Haszon. 18. századi skót morálfilozófiai paradigmák.; A rendezett társadalom megőrzésének paradigmája. A konzervatív Hume és az arisztotelészi tradíció.; A mérséklet politikája és a konzervativizmus ideológiája. Smith, Burke és a francia forradalom. Mind: uő: A gentleman születése és hanyatlása. Válogatott eszmetörténeti tanulmányok. 1990–2005. Helikon, Bp. 2006.

215 Uo. 300. oldal

Ez tehát a mérsékelt, kiszámítható, ha tetszik: fenntartható, megőrizve fejlesztő felvilágosodás programja volt, amely igenli a modernitást, de óvatosan. Ezzel szemben a felvilágosodás francia programja a modernitás kirobbantása, iránya a jelen folyamatos meghaladása. A lassú reform és a forradalom itt is elválik egymástól. Jellemző, hogy Hume és társai történeti áttekintéseiben dominál ugyan a társadalom és az állam lineárisan haladó irányú elképzelésének paradigmája, de ezt lépcsőzetes folyamatként fogják fel, s így a haladást egymásra következő elemeken, felhalmozott örökségen felépülő, időbe telő folyamatnak tartják, és a hangsúlyt az utolsó állomás megőrzésére teszik.[216]

Hume empirista felfogása, utilitarista erkölcsfilozófiája, részéről a morál racionalista megközelítése a társadalmi pragmatizmust és a hasznossági beállítottságot eredményezi.[217] Adam Smith, Hume barátja, a klasszikus közgazdaság atyja, ezt a nézetet viszi tovább a liberális ökonómia kidolgozásakor és lesz a koramodern angolszász–skót felvilágosodás *„kulmináns figurája”*.[218] A haszonelv és a morál pragmatikus felfogása azonban a skót és az angolszász felvilágosodás szellemét nem téríti el attól, hogy megjelenjék benne az a kívánalom, hogy a társadalom objektíve jó berendezése úgy valósuljon meg, hogy ennek egyensúlyát az egyéni szabadság maximalizálásával egyidejűleg a társas élet fenntarthatóságát biztosító önmérséklet jelentse.[219] Ennek előfeltétele nem kifejezetten a társadalom – radikálisan vett – racionalista megismerésében, kiszámításában lelhető fel, hanem a jogrend biztosításában, amely miatt a skót–angolszász felvilágosodás – (szokás)jogi–történeti genezisétől nem függetlenül – a tekintélyt biztosító alkotmány univerzális alapfundamentumként való funkcionálását hangsúlyozza.

A felvilágosodás két ága, a korábban keletkezett és módszeresebben, megfontoltabban gondolkodó angolszász–skót, valamint a racionalista és progresszivista francia közötti különbség leginkább a kimenetelük megismerésekor mutatkozott meg. Míg az európai szellemi élet baloldalán a *république des lettres,* azaz a francia felvilágosítók szereztek dominanciát, addig az angolszász–skót ág gondolatai úgyszólván évszázadok alatt beépültek a brit és az amerikai politikai gondolkodásba. Az előbbi eredménye a francia forradalom lett, utóbbié pedig az amerikai alkotmányozás folyamata. Ahogyan Voltaire, Diderot és d'Holbach filozófiai előkészítő munkája Robespierre és Saint-Just politikai terrorjában kulminált, úgy állapítható meg Hobbes, de még inkább Ferguson, Adam Smith hagyatékának

---

216 Uo. 310. oldal

217 HUME, David: *Tanulmány az emberi értelemről*. (1748–51) és *Tanulmány az erkölcs alapelveiről*. (1751)

218 SMITH, Adam: A *nemzetek gazdaságtana*. (1776) Az idézet Irving Kristoltól származik. (KRISTOL, Irving: Adam Smith and the Spirit of Capitalism. [1976] In: uő: Neoconservatism: The Autobiography of an Idea. [2nd ed.] Elephant Papierback, Chicago, 1999.)

219 HORKAY HÖRCHER, 364. oldal. Ld. még bőv.: DICKINSON, H. L.: Liberty and Property: Political Ideology in Eigh-teenth Century Britain. Holmes&Meier, London, 1977.

hasznosítása Washington, Jefferson vagy John Adams és Hamilton alkotmányjogi és államférfiúi munkásságában. A nagy különbség nem is kifejezetten az antropológiai felfogásban áll – mindkét oldalon voltak optimisták és pesszimisták is –, hanem a kiszámított jövő megtervezésében és ezzel szemben a mérsékelt, óvatos politikai filozófia alapján elgondolt kormányzati cselekvésben.[220]

Az amerikai Alapító Atyák bármennyire is a felvilágosodás hatása alatt cselekedtek, ennek angolszász–skót koramodern változatának nyelvén beszéltek és ennek megfelelően is gondolkodtak. Az univerzális emberi jogok posztulálása helyett a történetileg kialakult közösségi szabályok és az ezek üledékéből kinyert törvények kodifikálása (amely az alkotmányozás folyamata) mentén cselekedtek. Helyesen írja Kirk, amikor megjegyzi: *„Mind a két korai amerikai párt, a föderalisták és a republikánusok is, olyanok vezetése alatt álltak, akik az angol–amerikai jogtudományon nevelkedtek és annak kifejezéseit használták – sokkal inkább ezt, mintsem a metafizikai spekulációkét.”*[221] A korai amerikai politikai gondolkodás Hannah Arendt szavaival a *„józan értelem”* fényénél dolgozó *„józan realizmus”* volt, amely a keresztény hagyomány el nem vetése miatt tudta, hogy az ember a bűn állapotában van és ezért mindig romlott marad, intézményei pedig állandóan tökéletlenek lesznek. Ezért az emberi világot, közelebbről a társadalmat és az államot abszurdum volna tökéletesíteni, viszont lassú biztonságosabbá tételüket nem szabad elmulasztani. Ehhez adott gondolkodási és szemantikai mintákat a mérséklet angolszász–skót koramodern felvilágosodás.

Alkotmányos, liberálkonzervatív köztársaság

Tocqueville szkepticizmusa a társadalom tagjait atomizáló, az egyéneket izoláló demokráciáról és az angolszász–skót felvilágosodás antropológiai optimizmusa igencsak távol áll egymástól, hacsak nem közelítjük őket azzal, hogy a társadalmi szokások és hagyományok jogi összefoglalása kialakíthat egy olyan keretet, amely *sem a közösségellenes szabadságot, sem pedig az egyéni szabadság korlátozását nem engedi meg*. Ez volna a *perszonalista konstitúcionalizmus* vékony pallója, amelyen az Alapító Atyák is

[220] KRISTOL: Adam Smith and the Spirit of Capitalism.
[221] KIRK, Russell: Prospects for Conservatives. Gateway Ed. Chicago, 1956. 29. oldal

közlekedtek. Az *Amerikai Alkotmány* arra tett kísérlet, hogy ezt a középutat normatív, kodifikált jogi rendszerbe foglalja. Kétség kívül áll, hogy az ókonzervatívok számára az alkotmányozás aktusa éppenséggel az emberi tervezés racionalizmusát és a jogegyenlősítés liberális konstitucionalista programját jelenti, de ha Scruton fent idézett soraira visszaemlékszünk, akkor az amerikai alkotmányos köztársaságot a közösségi hagyományokat és szokásokat – netalántán előítéleteket (Burke) és tapasztalatokat (Oakeshott) – biztonságot adó keretbe összefoglaló államnak tekinthetjük.

Minthogy az Amerikai Egyesült Államok létrejöttekor a premodern berendezkedés vagy annak maradékai is hiányoztak, így a lockei társadalmi szerződés tulajdonképpeni megvalósítása az alkotmány megszövegezésével nem a modernitás előtti viszonyok megtagadását/meghaladását jelentette.[222] Ám, mivel erre a politikai aktusra még 1789 előtt került sor, ezért a francia forradalom színtiszta racionalista–liberális és későbbi jakobinus tendenciája is hiányzott belőle. A társadalom pluralista felfogása, az egyénnek ennek centrumába helyezése, az állam és az egyház szeparációja, ezek következtében a civil társadalomnak a hatalom tulajdonosául való megtétele – *a modernitás politikai elvei*ként – kiválóan azonosítható Amerika politikai gondolkodásában.[223] Az viszont, hogy az ennek jogi keret adó alkotmány nem a rousseaui népszuverenitás, hanem a lockei szerződéselmélet némi konzervatív korrekciója szerint alakult, szintén sok mindent jelent.

Az emberi szabadságjogoknak a vallási toleranciából való magyarázása, az új és jobb megteremtendő társadalom feltételeiben az azt megalkotók közös, diszkusszív módon való megegyezése és az univerzális erkölcs létezésének feltételezése Locke-tól ered, aki a klasszikus liberalizmus J. S. Mill melletti főalakja.[224] A puritán Locke liberalizmusa a plurális, egyénközpontú, de a többségi uralom megvalósításán alapuló társadalom racionalista programját adja, amelyhez a jövő optimista hitén alapuló politikai ontológia szolgáltatja a politikafilozófiai hátteret.[225] A politikai liberalizmus ugyanis az optimizmuson és a racionalizmuson alapul.[226] Az amerikai mítosz politikai következményeinek tárgyalásakor már beszámoltunk arról, hogy azok között szintén megtaláltuk a jövőorientált időszemléletet, a társadalom tökéletesíthetőségének hitét és a morális, s ezzel az emberjogi univerzalitás

---

222 Amerika politikai gondolkodásának lockeiánus gyökereire is ld.: SZABÓ Máté: „Az" amerikai politikai tradíció. Az észak-amerikai politikai gondolkodás a 17–18. században. In: *Világosság*, 1982. 8–9. szám.

223 MOLNÁR Tamás: A modernség politikai elvei. Európa, Bp. 1998.

224 LOCKE, John: *Két értekezés a kormányzatról*. (1680) és *Értekezés az emberi értelemről*. (1680); BAYER József: A politikai gondolkodás története. Osiris, Bp. 2003. 123–128. oldal; DUNN, John: Locke. Ford.: Pálosfalvi Tamás. Atlantisz, Bp. 1992.

225 KENDALL, Willmoore: John Locke and the Doctrine of Majority Rule. Univ. of Illionis Press, Urbana, 1959.

226 OAKESHOTT, A politikai racionalizmus. (1947–48) In: uő: A politikai racionalizmus. Szerk.: Molnár Attila Károly. Új Mandátum, Bp. 2001.; GRAY, John: Liberalizmus. Ford.: Nagy László Ábel. Tanulmány, Pécs, 1996.; MOLNÁR Tamás: Liberális hegemónia. Ford.: Gábor Zsuzsa. Kairosz, Bp. 2001.

gondolatát. A lockei formula azonban itt kiegészül a vallásosság konszenzusképző elemével, a helyi és sokszínű társadalom tiszteletben tartásával, az egyenlőtlenség anyagi megvalósulásának ki nem zárásával. Azaz igaz, hogy az amerikai politikai gondolkodás, sőt *„a mindenkori amerikai társadalmi és gazdasági viszonyok, az amerikaiak gondolkodásmódja oly mértékben megfelel a* liberális *ideológiával szemben támasztott követelményeknek, hogy az Amerikai Egyesült Államok nyugodt lélekkel nevezhető a liberalizmus mintaországának”*;[227] ám mégis meg kell jegyezni, hogy ez a liberalizmus nem telítődik számos, az ideológia kontinentális gyakorlatában bevett elemmel. Az amerikai liberalizmus például csak az *amerikanizmus* keretében képzelhető el, s ezzel rögtön vallásos, a nemzeti identitáshoz kapcsolható elem társul hozzá – *„Isten választott népéről”* (Jefferson) lévén szó –; az amerikai politikai gondolkodás liberalizmusa a világrend racionalitása helyett a Gondviselés sorsszerűségét vallja; s noha az intézmények és az emberek tökéletesedése megjelenik benne, de mégis az intézményi folytonosság, a berendezkedés stabilitása révén képzeli el ennek elérését és nem a progresszió folyamatos erőszakával.

A lockei szerződéselv hobbesitól eltérő volta ott ragadható meg igazán, hogy a természeti állapot tételezését továbbra is fenntartva azt nem a háború, hanem a béke állapotának gondolja, amelyet a morál tart kontroll alatt és az emberek méltányos viselkedése (íme: az antropológiai optimizmus!). Az állam létrehozása önkéntesen történt – folytatja Locke –, mégpedig a magántulajdon megvédése és a társadalomellenesség megfékezése érdekében. *„Az a nagy és fő cél tehát, amiért az emberek államokká egyesülnek, és kormányzatnak vetik alá magukat, a tulajdonuk megvédése”* – írja Locke.[228] Az egyenlőtlenség veszélyes megnövekedésének megakadályozása hívja életre tehát az önkéntes elhatározást, hogy a közösség létrehozza az államot, amely lényegében az addigi jó szokásaik – a pozitívnak tekintett természetes állapot – törvényi megformálása révén gyakorolja autoritását.

Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* (1776) határozottan a Teremtő által adott egyenlő jogokra hivatkozik és a kormányok létrejöttét a következőkkel magyarázza, kiegészítve a lockeiánus gondolatmenetet az intézményi struktúra konzervatív megközelítésével:

---

227 LÉVAI Csaba: Az amerikai liberalizmus alakváltozásai az amerikai történelemben és történetírásban. In: *Múltunk*, 1998. 3–4. szám, 261. oldal (Kiemelés az eredetiben.) [A szerző tanulmányának bővebben kifejtett változata is olvasható: A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről. L'Harmattan, Bp. 2003.] Az amerikai történelem liberális felfogására, az alapítás aktusának liberális befolyásoltságára felhasználtuk: HARTZ, Louis: The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought since the Revolution. Harcourt B. J. New York, 1983.

228 LOCKE, John: Értekezés a polgári kormányzat igazi hatásköréről és céljairól. (1680) Ford.: Endreffy Zoltán. Gondolat, Bp. 1986. 126. oldal

Ezeknek a jogoknak a biztosítására az emberek kormányzatokat létesítenek, amelyeknek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik. Ha bármikor, bármely kormányforma alkalmatlanná válik e célok megvalósítására, a nép joga, hogy az ilyen kormányzatot megváltoztassa, vagy eltörölje és új kormányzatot létesítsen, olyan elvekre alapítva és hatalmát olyan módon szervezve, amely jobban védi biztonságát és jobban elősegíti boldogulását. A józan ész azt kívánja, hogy a jól bevált kormányzatot ne változtassuk meg jelentéktelen és múló nehézségek miatt. […] Ha azonban a visszaélések és bitorlások hosszú sora […] azt bizonyítja, hogy a népet zsarnokságba kívánják hajtani, a nép joga és kötelessége, hogy az ilyen kormányzat igáját levesse és jövő biztonsága érdekében új védelmezőkről gondoskodjon.[229]

A lockei szerződéselv kipróbálásának semmi nem szabott határt Amerikában: nem volt feudalizmus, vallási üldözés, nem volt királyság és államegyház, nem volt nemesség és rangkülönbség, a gazdasági szűkösség évszázadokig (!) ismeretlen volt. Kezdettől fogva jogilag egyenlő és szabad emberek éltek az észak-amerikai térben, akik meg is kötötték a szerződést. A lockei szerződéskötésnek megfelelően az alkotmány a törvényhozó, végrehajtó és föderatív hatalom lockei hármasát emelte normatív erőre; az állam és az egyház szétválasztása már történeti okból is eleve adott volt[230] **– viszont a szabadság- és nem egyenlőség-elvű demokrácia, valamint a biztonságos fejlődés és az értékmenti – s nem értékmentes – nemzeti élet közösségének kívánalma konzervatív karakter (is) adott ennek. De az amerikai történelem kutatói által az alkotmányozás folyamatában vezérlő eszméül beállított lockei szerződéskötés előtt is létezett már Amerikában ennek gyakorlata. 1638-ban ugyanis a Connecticut-i telepesek *Alapszabály*t fogalmaztak meg, amelyet már ekkor, tehát Locke írása előtt évtizedekkel számos hasonló aktus követett.**[231] **Ez a dokumentum demokratikus alkotmányként definiálható, amelyet nem a természeti állapot absztrakciója ihletett, hanem a reális élettapasztalat, és ennek igyekezett jogi keretet biztosítani a kialakult közösség, amikor saját maga számára szabályokat állapított meg.**

Az amerikai forradalom és az alkotmányozás eszméi között tehát ott találjuk a liberalizmust, annak minden ontológiai és politikafilozófiai előzményével (és következményével), de a konzerváló attitűd

---

229 A Kontinentális Kongresszus Függetlenségi Nyilatkozata. Philadelphia, 1776. július 4. In: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez. 1620–1980. Szerk.: Bődy Pál–Urbán Aladár. Ford.: Gál Zoltán és ts. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2001. 112. oldal [A továbbiakban: SzGy.]

230 LÉVAI, 261–263. oldal

231 HUNTINGTON, 82. oldal

– az, amit konzervatív *„meggyőződésnek”* nevezünk (Kristol) – ugyanilyen mértékben jelen volt.[232] Ez magyarázza, hogy sokak (mint Arendt, Kirk, Kristol, Ortega, Scruton, Strauss, Voegelin) szerint Amerikában nem volt forradalom, hanem egy függetlenségi és szabadságharc folyt, amelynek a végén az addigi szokások foglaltattak össze az abszolút jogi érvényt jelentő alkotmány szövegében való bölcs közmegegyezéssel. A *Függetlenségi Nyilatkozat* kezdetével válaszolunk az ezzel kapcsolatban esetleg felmerülő kérdésekre:

> **[…] szükségessé válik egy nép számára, hogy feloldja azokat a kötelékeket, amelyek egy másik néphez fűzték, és elfoglalja a földkerekség hatalmai között *a természet törvényei és a természet Istene által részére kijelölt különálló és egyenrangú hely*et […][233]**

Az iménti idézet fényében különösen érdekes Washington beiktatási beszéde, amely egy egészen más 1789-et példáz, mint a franciaországi! A Kongresszus előtt a köztársaság első elnöke a *„Világegyetem Urának”* adott hálát azért, hogy létrejöhetett az ország független és *„nép által felállított kormányzata”*, amiért is kijelenti, hogy az *„isteni Gondviselés jeleit vélhetjük felismerni”* a történteken.[234] A beszéd a mi szempontunkból azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert Washington a kormány feladatát *a szabadsághoz és boldoguláshoz való jog biztosítás*ában jelöli meg, amely tehát csak a jogok egyenlőségét biztosítja, és féket jelent a jakobinizmus irányába való elmozdulásnak.

Az amerikai öntudat számára nem utópizmus saját alapító mítoszának ígérete, sem az *Amerikai Alkotmány*ba foglalt elvek. Irving Kristol az amerikai politika és az utópizmus kapcsolatáról írva előbb Santayanát idézi, aki illúziónak minősítette ezeket, ám vele szemben a neokonzervativizmus első jelentős képviselője kifejti, hogy az amerikai alapító eszmék abból a mély érzelmi meggyőződésből táplálkoznak, hogy olyan kormányzat által vezetett közösség jöhessen létre, amely polgárai személyes életét, szabadságát és boldogsághoz való jogát tiszteletben tartja.[235] Ezek a jogok pedig – amint Russell Kirk és ő is írja – az

---

232 Az alapítás ideológiai viszonyaira felhasználtuk: BAILYN, Bernand: The Ideological Origins of the American Revolution. Harvard UP, Cambridge, 1992.

233 A Kontinentális Kongresszus Függetlenségi Nyilatkozata. In: SzGy. 112. oldal (Kiemelés tőlem.)

John Adams már a puritán egyházkormányzatot is *„a Biblián és a józan észen”* egyszerre alapulónak nevezte. (ADAMS, John: Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról. [1765] In: Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Vál., ford., szerk., jegyz.: Lévai Csaba. Debrecen UP, Debrecen, 1997. 9. oldal. [A továbbiakban: Dok.])

234 George Washington első beiktatási beszéde. Philadelphia, Pennsylvania, 1789. április 30. In: SzGy. 135–136. oldal

235 KRISTOL, Irving: Utopianism and American Politics. (1971) In: uő: On the Democratic Idea in America. Harper&Row, New York, 1972. 130–131. oldal

amerikai forradalom előtt is adottak voltak már. Az amerikai alapító eszmék nem haladáselvű vagy valamilyen utópikus absztrakció megvalósítására kigondolt agyszülemények, hanem történeti folyamatok eredményei, és az ebből származó intézmények és az ezeket biztosító jogi megállapodások ideái.

Jegyzet az amerikai forradalomról

Minthogy a modern kor forradalmai a politikai racionalizmus geometrikussá torzított ahistorikus hiedelmeinek következményei,[236] ezért meglehet, az amerikai forradalom ehhez képest sokkalta konzervatívabb volt, mint először gondolnánk. Főképpen, hogy „forradalma" idején az addig érvényes jog egyoldalú megsértése miatt döntött arról, hogy a természet és az Isten által egyszerre kijelölt helyét átveszi – ahogyan a *Függetlenségi Nyilatkozat* is fogalmaz.

Russell Kirk, Irving Kristol, Roger Scruton és Hannah Arendt mind megegyeznek abban, hogy az amerikai forradalom a *premodern és a modern kor között* ment végbe, mindkét oldalról sok mindent magába integrált, de sajátos szellemi, idő- és térbeli helyzete miatt mégis különálló politikai fenomén. Az amerikai gyarmatok függetlensége és alkotmányuk megalkotása – összességében ez az amerikai forradalom tényállománya – a modern kor első jelentős politikai változása volt, amelyek a modernitással kölcsönösen áthatották egymást.[237] A modern politikai krízisek kihívására mégsem született sem akkor, sem később olyan válasz, főképp nem olyan maradandó, mint az egykori angol gyarmatokon.[238] Ennek oka, hogy az amerikai forradalom eszméi és mondjuk ki: metafizikája alapjaiban tért el az 1789-cel kezdődő forradalmi világfolyamat állomásainak mindegyikétől.

Nincs okunk abban kételkedni tehát, hogy az amerikai forradalom lényegesen eltért az európai forradalmaktól. Kirk írja erre vonatkozóan:

---

236 ORTEGA, José y Gasset: A forradalmak alkonya. (1923) Ford.: Csejtei Dezső–Juhász Anikó. In: uő: Korunk feladata. (Ortega y Gasset válogatott művei. III.) Nagyvilág, Bp. 2003.

237 Ezt tárgyalja: ELLIS, Joseph J.: American Creation: Triumph and Tragedies at the Founding of the Republic. Knopf, New York, 2007.

238 E tekintetben egyetértünk a köv. munka szerzőjével: WINIK, Jay: The Great Upheaval: America and the Birth of the Modern World, 1788–1800. HarperCollins, New York, 2007.

Nagy hiba úgy tekinteni az amerikai függetlenségi harcra, mint a modern kor borzalmas forradalmai közül a legelsőre. A mi „forradalmunk" az amerikai társadalom hagyományainak megőrzését szándékozott elérni […], és nem akart semmiféle új rendet megteremteni a tizenhárom gyarmaton.[239]

Kirknek akkor van igaza, ha bizonyítva látjuk, hogy az amerikai gyarmatok telepeseinek már a kezdetektől fogva saját törvényei voltak, saját életformájuk szerint életek és külön politikai entitásuk alakult ki, csak rájuk jellemző intézményes renddel. Mi ezt nagyvonalúan el is fogadjuk, hiszen az amerikai mítoszról eddig mondottakkal is éppen ezt szerettük volta alátámasztani. Érdemes figyelmeztetni Daniel J. Boorstin megállapítására, aki szerint az első telepesek a régi intézményeket, a szokásjogot, az angol hagyományt – ha észrevétlenül is, de – átvitték magukkal az óceánon és a gyarmatok megalapításakor ezekre támaszkodtak.[240] **Hasonlóképpen vélekedett kortársuk, Clinton Rossiter is az amerikai telepesek életéről írott kötetében. Rossiter megerősíti, hogy az angol, skót–ír és germán telepesek *„hagyományai – a képviseleti kormányzat, a jog uralma, az alkotmányosság, az egyén szabadsága – mint az angol ember* (*Englishmen*) *hagyományai tartoztak hozzájuk"*, majd így folytatja: *„azok a jogok, amik őket kielégítették, tehát nem minden ember természetes jogai voltak, hanem azok, amik az angol embert régen is megillették."***[241]

De tovább menve az amerikai forradalom köztes, Kristol szerint egyenesen *„pszeudo-forradalmi"* jellegének magyarázatában, idézzük Hannah Arendt-et: *„a kontinensen sem a forradalom szelleme, sem az Alapító Atyák körültekintő és bölcs politikai elméletei nem hatottak számottevően."*[242] **Arendt magyarázatát elfogadva ezzel szemben Amerika fölfedezése és az ott kialakult társadalom volt az, amely az európai racionalista filozófiában forradalmian hatott, mivel a tengerentúl egyenlősége és az ottani szabadságeszmény egybeesett az új kezdet reális tapasztalatával. De pont ez a körülmény az oka annak is, hogy az amerikai forradalom számára ezek *már meglévő* adottságok voltak, így nem kellett értük véres felfordulással és az önmeghaladó progresszió szokásos politikai jelenségével – amit forradalomnak hívunk – fizetnie.**

---

239 KIRK, Russell: Prospects for Conservatives. Regnery, Chicago, 1956. 24. oldal

240 BOORSTIN, Daniel J.: Az amerikaiak. A gyarmatosítás kora. (1959) Ford.: Magyarics Tamás. Gondolat, Bp. 2001. 38–39. oldal

241 ROSSITER, Clinton: The First American Revolution: The American Colonies on the Eve of Independence. Harcourt Brace and World, New York, 1956. 9. oldal

242 ARENDT, Hannah: A forradalom. (1963) Ford.: Pap Mária. Európa, Bp. 1991. 30. oldal (Arendt forradalomtanáról ld.: SAUERLAND, Karol: Hannah Arendt forradalom-felfogása. Ford. n. In: *Korrajz*. 2007. A XX. Század Int. Évk. Szerk.: Lánczi András–Horváth Miklós. Bp. 2007.)

Amerika forradalmának eszméi kétség kívül a mérsékelt liberalizmus, a konstitucionalizmus tartományában helyezkedtek el, ahol azonban ezek mellett számottevő módon érvényesült az Alapító Atyák – különösen Washington, Hamilton, Madison, Jay és John Adams – hagyomány erkölcsöt, vallásosságot és megőrzési attitűdöt bíró meggyőződése is. Az amerikai forradalomnak a többi forradalométól alapjaiban és kimenetelében is eltérő természete egy kivételes történelmi pillanatnak köszönhető. Ennek pedig, mint már említettük, a radikális modernitás (amelynek szimbóluma: 1789) előtti időben és az új kontinens sajátos térbeli és szellemi–mentális környezetében találjuk meg helyét.

Talán nem lesz felesleges röviden megemlíteni, hogy melyek tartoznak a „többi forradalomhoz." Az 1789-cel kezdődő forradalmi paradigma folytatása az 1848–49-es ún. „Népek Tavasza" volt, ahol az amerikai forradalméhoz hasonló szituációt a magyar *„törvényes forradalom"* (Deák István) első időszaka képviselt, mivel hazánk tk. ekkor kezdett a modernitás útjára lépni, s ennyiben bizonyos védelmet szerzett – számos nagy államférfi (Batthyány, Deák, Eötvös, Széchenyi) rásegítésével – a radikális változtatások ellen, amelyek 1848 októberétől azonban mégis bekövetkeztek.[243] A forradalmi folyamat 1871-ben Párizsban, majd 1917-ben a cári Oroszországban győzött, amelyet az 1918–19-es kelet-európai felfordulás követett. Ennek időleges ellenforradalmi legyőzése és a restauráció véghezvitele után 1945-ben jutott újra lehetőségekhez és néhány éven belül győzelemhez is a keleti típusú forradalom.[244] Itt jegyezzük meg, hogy Voegelin a nemzetiszocialista mozgalmakat is a gnózis jegyében álló forradalomnak tartja,[245] mi azonban inkább úgy gondoljuk, hogy a *„fasizmus lázadás a modernitás ellen",*[246] noha önnön maga mégis a modernitás korának talaján áll, amint azt Nolte is gondolja.[247] A nyugat-európai kontinensrészen és az Egyesült Államokban az 1968-cal fémjelzett újabb forradalmi hullám nagyjából együtt mozgott másik két forradalmi jelenséggel: a dekolonizációval és a II. vatikáni zsinattal. Végül, a '60-as évek végétől vált érezhetővé és az ezredforduló táján radikálissá a posztmodernitás csendes forradalma, amely azonban rombolás és felfordulás tekintetében nem marad el a korábbiaktól, s csupán a technológiai és posztindusztriális kor (Daniel Bell) természete miatt válik kevésbé érzékelhetővé.

Voegelin *A politika új tudománya* (1952) című munkáját az amerikai és az angol forradalmaknak a kontinentális forradalomtól való erőteljes elhatárolásával zárja. Nézete szerint – amelyet már korábban

---

243 PETHŐ Sándor: A szabadságharc eszméi. Élet, Bp. 1916. és DEME, László: The Radical Left in the Hungarian Revolution of 1848. Columbia UP, New York, 1976. 96–119. oldal. Ld. még: DEÁK István: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Gondolat, Bp. 1994.

244 SZEKFŰ Gyula: Forradalom után. Cserépfali, Bp. 1947.

245 VOEGELIN, 141–143. oldal

246 LIPSET, S. M.: Homo Politicus. A politika társadalmi alapjai. (1988) Ford.: Turai Tamás. Osiris, Bp. 1995. 365–378. oldal

247 NOLTE, Ernst: A fasizmus korszaka. (1963) Ford.: Tallai Gábor. XX. Század Int.–Kairosz, Bp. 2003. 55. oldal

ismertettünk – a gnoszticizmus újabb és újabb változatai teremtik meg a forradalmakat, amelyek együttesen a modernitás radikális létrejöttéhez szolgáltatják a gyúanyagot. Voegelin szavait, kötete utolsó lapjait idézzük, reménykedve abban, hogy azok a végsőkig megvilágítják az amerikai forradalom *igazi* jelentését:

> **A nyugati civilizáció aláásása a gnoszticizmus révén egy lassú és *egy évezredig* húzódó folyamat. […] Ott, ahol a forradalom *korábban* következett be, annak hordozói a gnoszticizmus kevésbé radikális hullámát képviselték, és ezzel egyidejűleg a hagyomány erői – amelyek ezzel a folyamattal szemben álltak – sokkal hatásosabbak voltak. Ahol a forradalom később tört ki, ott képviselői is radikálisabbak voltak és a hagyományos környezetet az általánosan előrenyomuló modernitás már sokkal jobban áthatotta. A XVII. századi angol forradalom akkor jutott győzelemre, amikor a gnoszticizmus a maga gyökeres szekularizációját még nem vitte végbe. […] Az amerikai forradalomnak – amelyet a felvilágosodás lélektana erősen befolyásolt – *még* mindig meg volt az a szerencséje, hogy fellépése az *Ancien Regime* keresztény klíma által kialakított intézményi berendezkedésének végéhez közeledésekor [de nem előbb! – B. M.] történt. A francia forradalom korában a gnoszticizmus radikális hulláma *már* oly erős volt, hogy a nemzet ketté szakadt: egy laicista félre, amelyet maga a forradalom alkotott meg, és egy konzervatív félre, amely a keresztény hagyomány megmentéséért fáradozott és fáradozik ma is. […] A nyugati társadalom mint egész egy sokrétegű civilizáció, ahol az amerikai és az angol demokrácia a legrégebbi és a *kulturális hagyomány*oknak köszönhetően a legerősebben konszolidált réteg […].**[248]

Ez a kulturális hagyomány (*kulturelle Tradition*) az, amelyet végül a ’60-as évek ellenkultúrája igyekezett feloldani és megsemmisíteni, és ezzel az amerikai forradalom egykor stabilizált és konszolidált pszeudo-forradalmi rendszerét újra be akarta indítani, de immár a radikális posztmodern gnózis forradalma felé lökve. A hidegháborús neokonzervativizmus érdeme éppen az, hogy ettől kívánta megóvni az amerikai rendszert.[249] **Az amerikai rendszer kulturális fedezetét pedig nem más teremtette meg és vetette meg ezzel**

---

[248] VOEGELIN, 195–196. oldal (Kiemelés tőlem.)

[249] Ezen állításunk bizonyítására ld. a következő, hatodik fejezet első alfejezetében *Az amerikai örökség és a neokonzervatívok* c. részt, ill. a hetedik fejezet második alfejezetének *Felfordulásból ellenforradalom* c. fejtegetését.

legitimációjának és időtállóságának fundamentumát, mint az, hogy ez az *egyetlen modern állam*, amelyet *„nem erkölcs nélkül alapítottak”* (Leo Strauss).[250]

Amerika forradalma tehát a *„politika új tudományának”* (Hamilton) gyakorlatát jelentette, amely merőben más volt a pár évtizeddel későbbi francia forradalomhoz képest, hiszen rögtön a jog kodifikálását, a kedélyek megnyugtatását, a politikai intézményrendszer biztosítását végezte el. Ahogyan a neokon „társutas” Robert Nisbet írja: *„az amerikai forradalom, ellentétben a franciával, elsősorban* politikai *és nem* társadalmi *forradalom volt. Önkormányzatot, egyéni szabadságjogokat biztosított, a társadalmi változásokat a politikán* kívülre *helyezte, ahol az egyének saját életüket alakítják.”*[251] Nagy a különbség ugyanis a szabadság egyenlőségének jogi garantálása és aközött, hogy az egyenlőséget az egyéni szabadság ellenére is érvényesíteni akarjuk. A továbbiakban igyekszünk kimutatni, hogy Thomas Paine és nála mérsékeltebben Jefferson révén történt kísérlet ez utóbbira is, de az amerikai forradalom konzerváló tendenciái az ilyen kísérleteket hosszú ideig képesek voltak befagyasztani.

Az amerikai forradalom tehát az eddigiek megőrzésére, azok biztosítására és az alkotmányba foglalt, szokásokon alapuló írott jog kodifikálására törekedett. Ez a történeti szituáció miatt természetesen elszakadással járt az angol koronától és csupán történeti, meg logikus okai vannak annak, hogy ez nem járhatott mással, mint egy köztársaság létrehozásával. Ez a köztársaság azonban kifejezetten konzervatív biztosítékokat épített alkotmányába, ügyelt az emberi sokszínűség és egyenlőtlenség redukálhatatlanságának tiszteletben tartására, noha teológiai és mérsékelt természetjogi érveléssel filozófiai egalitásukat elfogadta. Az amerikai intézményi berendezkedés az Alapító Atyák politikai filozófiai megfontolásaiból, jogelméleti és történeti belátásából és az emberi természet, illetve hagyomány bölcs elgondolásából fejlődött ki, és lassan, szokásjogi előzményeken alapulva és biztosító fékek beillesztése révén alakult ki úgy, ahogy.

Az amerikai függetlenség kiharcolása tehát valóban egy rezsimváltással párhuzamosan történt, de a folyamat nem ment tovább, nem haladta meg magát, így olyan forradalom, aminek fogalmával általában dolgozunk, nem történt.[252] Befejezésül ismét Arendt-hez fordulunk, aki így ír: *„A világot a*

---

250 Strauss vélekedésére az amerikai rendszerről: ZUCKERT, Catherine–ZUCKERT, Michael: The Truth about Leo Strauss: Political Philosophy and American Democracy. Chicago UP, Chicago, 2006. 74–78. oldal

251 NISBET, Robert: Public Opinion Versus Popular Opinion. In: The American Commonwealth – 1976. Ed. by Nathan Glazer–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1976. 221. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

252 KRISTOL, Irving: The American Revolution as a Successfull Revolution. In: America's Continuing Revolution. Introd. by Stephen J. Tonsor, Anchor Books–Doubleday, New York, 1976. (Kristolnak az amerikai forradalomról alkotott nagyon fontos véleményét tovább elemezzük a következő, hatodik fejezet első alfejezetének vele foglalkozó részében.) Ld. még: POCOCK, J. G. A.: Konzervatív felvilágosodás és demokratikus forradalmak: Amerika és Franciaország esete brit perspektívából. Ford.: Horkay Hörcher

francia s nem az amerikai forradalom lobbantotta lángra, következésképp ma használatos »forradalom« szavunk* […] *a francia s nem az amerikai események menetéből vagy az Alapító Atyák tevékenységéből nyerte el mellékjelentését és felhangjait."[253]

Az amerikai forradalom – különösen a *Függetlenségi Nyilatkozat* és az *Amerikai Alkotmány* dokumentumainak megalkotása révén – a fehér–nyugati–keresztény civilizáció és kultúrkör számára modellértékű politikai akciót jelent, amely egy olyan utat példáz, ahol a modernitásba történő átkelés biztonságos és mederben tartható volt.

Az amerikai politikai gondolkodás két ága

Előzetes megjegyzések

Amikor fentebb a felvilágosodás angolszász–skót és francia ágáról beszéltünk, már tudtuk és jeleztük is, hogy hamarosan szólnunk kell ezeknek a politikai filozófiában megmutatkozó különbségeiről is.

Az amerikai politikai gondolkodás két ágának elválása és külön-külön markánsabbá válása a XVIII–XIX. század fordulóján ment végbe. Jól jelezte a polarizációt, hogy míg a lockei liberalizmus radikális követője, Thomas Paine, Burke munkájára válaszolva a forradalom apológiájába fogott,[254] **majd a párizsi Konvent girondista képviselője lett – majdnem otthagyva a fejét is –; addig a Föderalista Párti Hamilton, akárcsak maga George Washington és alelnöke, később utódja, John Adams a Burke-féle reakcióhoz hasonló módon gondolkodott és ellenezte a hadba lépést a forradalmi Franciaország mellett. Az amerikai politikai gondolkodás elágazását Lipset Washington második ciklusa idején lokalizálja, mondván, hogy *„a hamiltoniánus föderalisták szörnyülködve látták a francia forradalom terrorját és brit-barátok voltak, míg a jeffersoniánus republikánusok forradalom-pártiak és francia-barátok. Második ciklusa alatt Washington is egyre inkább elkötelezett föderalista politikussá vált."***[255]

A neokonzervatívokkal együtt gondolkodó Seymour Martin Lipset különösen fontos megállapítást tett az alapítás korának politikai táboraira vonatkozóan, amikor azoknak a valláshoz, az egyházhoz és a

---

Ferenc. In: A koramodern politikai eszmetörténet Cambridge-i látképe. Szerk. és utószó: Horkay Hörcher Ferenc. Tanulmány, Pécs, 1997.

253 ARENDT, 71. oldal

254 PAINE, Thomas: *Rights of Man*. (1791–92)

255 LIPSET, S. M.: The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective. W. W. Norton&Co. New York, 1979. 21. oldal, 10. lábj.

**felekezetiséghez való kapcsolatára utalt, illetve a felvilágosodás/deizmus–teizmus pólusai köré rendezte el a két nagy csoportot. A föderalista és whig politikusok Lipset megfigyelései szerint az episzkopális (amerikai anglikán), a kongregacionalista, a német és holland református, illetőleg a germán lutheránus felekezeteket erősítették; míg a jeffersoniánus és jacksoniánus politika követői általában a baptista, a metodista és a presbiteriánus, azaz az egyes államokban nem intézményesült formában működő szabadelvű kisegyházakhoz tartoztak.[256] Még tovább menve és levonva a két csoport hagyományhoz való viszonyának politikai következményeit, így foglalta össze a nem mellőzhető különbséget: *„Az első és eredeti pártküzdelem a liberális Demokrata–Republikánus Párt – amelyet Jefferson és Madison vezetett – és a konzervatív föderalisták – John Adams és Alexander Hamilton pártja – között zajlott. Előbbiek a kor baloldalijai voltak* […]*, sokan közülük deista meggyőződésűek. Úgy látták, hogy a szervezett vallás és a teológia középkori maradvány, amelynek végleg el kell tűnnie. A felvilágosodás szellemi gyermekei voltak, és ahogyan az európai felvilágosodás írói, úgy ők is úgy gondolták, hogy a modern korban a feudalizmus és a monarchia tartozékai szükségtelenek. Velük ellentétben a náluk jóval konzervatívabb föderalisták számos olyan értékkel és viselkedéssel kapcsolódtak össze, amelyek a gyarmati időkből származtak. Sokan közülük előnyben részesítették a bevett egyházak megőrzésének gondolatát.”*[257]

Lipset másutt úgy fogalmazott, hogy az amerikai politikai gondolkodás két áramlata úgy jellemezhető, hogy az első a (protestáns örökségként tovább élő) individuális szabadságot, míg a másik az ezt jócskán meghaladó egalitarizmust társította a demokráciához. Ennek megfelelően az első a szabadság minőségivé tételében, a második pedig az egyenlőség kiterjesztésében volt érdekelt.

De az ellentét a francia forradalomhoz való viszonyban is kifejezhető. Lipset ehhez viszonyítva írja le a *„pro-British”* és a *„pro-French”* tábort – jóllehet elsődlegesen külpolitikai orientációhoz társítva ezeket –, vagyis úgy alkalmazza a politikai filozófia általános vízválasztójának számító 1789-et, mint amelytől jobbra a hagyomány erői, azaz konzervatívok, balra a haladás barátai, azaz a liberálisok vannak. A lecsupaszítva „francia” és a „angol” áramlat Reinhold Nieburh megfogalmazásában így hangzik: *„Az amerikai politikai gondolkodást és gyakorlatot csak úgy tudjuk megérteni, hogyha tekintetbe vesszük, hogy ez a demokratikus ország teljesen egyedülálló módon jött létre minden arisztokratikus–feudális történeti előzmény nélkül, egy szűz földön. De az is nagy segítségünkre lehet, ha tisztázzuk: eszméink nagy

[256] LIPSET, S. M.: Religion and Politics in the American Past and Present. (1964) In: uő: Revolution and Counterrevolution: Change and Persistence in Social Structures. (Rev. ed.) Transaction, New Brunswick, 1988. 308. és 310. oldal

[257] Uo. 309. oldal

***részét Franciaországtól kaptuk, de a gyakorlatot az angoloktól."*[258] A kettő között nehéz volt egyensúlyt teremteni, hiszen a „konzervatív" angol gyakorlat és a „liberális" francia eszmék alapvető antropológiai szemszöge eltérő volt.**

Jeffersoniánus és „francia" ág

A *Függetlenségi Nyilatkozat* demokratikus tendenciája és szabadságjogi–liberális érvelése köztudottan Thomas Jeffersontól ered, az egyenlő szabadságjogokra és a népszuverenitásra való határozott hivatkozást ő illesztette a szövegbe. Az Amerikai Egyesült Államok elnevezés keresztapja, Thomas Paine ezen túlmenően arisztokrácia-ellenes, antimonarchikus–köztársasági felfogást vallott, és ott is továbbvitte a liberalizmust, amikor az államot szükséges rossznak tartotta és racionalista érvelést használt a teológiai helyett.[259] Ezek az elvek egyértelműen, mérsékelt (Jefferson) vagy radikális (Paine) formában egyaránt, a demokratikus szándékot jelzik, az egyenlőség kívánalmával együtt.[260]

1.

Jefferson, az USA harmadik elnöke (1801–1809) a szabadság mellett az egyenlőséget ugyanolyan intenzitással követelte, és a többségi jogok maximalizálása mellett szállt síkra.[261] A népszuverenitásnak akár a központi hatalom ellenében való érvényesítését is el tudta képzelni. Henry Adams szavaival élve Jefferson *„politikai filantrópista volt, aki az emberi szabadság érdekében a kormányzati hatalmat korlátozni akarta."*[262]

---

258 NIEBUHR, Reinhold: Liberty and Equality. (1957) In: uő: Faith and Politics: A Commentary on Religious, Social, and Political Thought in a Technological Age. Ed. by Ronald H. Stone, G. Braziller, New York, 1968. 196–197. oldal

259 PAINE, Thomas: *Common Sense*. (1776) és *American Crisis*. (1777)

260 WILTSE, C. M.: The Jeffersonian Tradition in American Democracy. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1935.

261 MATTHEWS, Richard K.: The Radical Philosophy of Thomas Jefferson. A Revisionist View. Univ. Press of Kansas, Lawrence, 1984.; ADAMS, Henry: History of the United States During the Administrations of Jefferson and Madison. (1889–91) Prentice-Hall, New York, 1963. Vol. 1.

262 ADAMS: History of the United States During the Administrations of Jefferson and Madison. 17. oldal

Jefferson Franklinhoz hasonlóan a földműves, kiskereskedő, farmer gazdaságot és mentalitást tekintette az állam szelleme alapjának, azaz plebejus–demokrata irányvonalat követett. Henry Adams szerint 1801 és 1809 között az egész országot Virginiává tette.[263] Ő és Paine különbsége sok más mellett abban – az egyenlőség szempontjából fontos – különbségben is megfigyelhető, hogy míg Jefferson szerint az ideális farmerállam a *nagyjából egyenlő* földekkel rendelkező amerikaiak közössége, addig Paine a földek egyenlősítését is el tudta képzelni.[264]

Jefferson felfogásában különösen fontos a földműves-ethosz. Elnöksége alatt is végig ellenállt annak, hogy túlzott mértékben fogjanak iparfejlesztésbe, ehelyett a már Virginiáról szóló jegyzeteiben is leírtakat vallotta: *„Mi azonban roppant terjedelmű földekkel rendelkezünk* […]. *Vajon akkor járunk-e jobban, ha minden polgárunk a mezőgazdasági fejlesztésnek szenteli magát, vagy pedig akkor, ha az egyik felüket elszólítjuk ettől a foglalatosságtól, hogy a többiek számára ipari és kézművesmunkát végezzenek? Azok,* akik a földeken dolgoznak, Isten választott népe […], *amelynek lelkét minden lényeges és valóságos erény letéteményesévé tette."*[265] **Az idézetből kiérezhetnénk a modernizációval szembeni gyanakvást és az indusztrializáció megfékezésére tett agrárius kísérletet is, de Jeffersonnál inkább az egyenlőség megőrzésének kívánalmáról van szó, amelyet a senkinek alá nem vetett farmerben ismer fel.

Az amerikai forradalomban Jefferson lényegében szélesíteni akarta a népképviselete intézményei rendszerét, bővíteni a népszuverenitás gyakorlatának lehetőségeit, mert tudta, *„hogy a forradalom, miközben szabadságot adott a népnek, elmulasztott megteremteni egy olyan teret, ahol ez a szabadság gyakorolható".*[266] A Jeffersontól származó – talán önmaga számára sem tudatosult – forradalmi tett az volt, hogy a *Függetlenségi Nyilatkozat*ba bekerült a közüggyé emelt *„boldogság keresése"* formula, amely szakított a jó kormányzási mód (azaz a *Jó Rend*) megtalálásának Platón és Arisztotelész óta Hobbes-on át tartó, majd Stauss-ig ívelő gondolatával. Ám sem az alkotmányozás idején, de később sem tisztázódott, hogy az amerikai forradalom célja a szabadság vagy a jólét biztosítása volt-e, de az méginkább nem vált világossá, hogy melyikben szükséges az egyenlőség. Jefferson, ellentétben a föderalistákkal, az utóbbi felé is tett öntudatos lépéseket.

Jefferson egyenlőségre való törekvése és ezzel együtt a szabadságjogok legszélesebb körű kiterjesztése több ponton is megragadható. Megmutatkozik ez többek között olyan javaslataiban, mint a

---

263 Uo. 26. oldal; JEFFERSON, Thomas: *Notes on Virginia*. (1781–83) [Jefferson ezen kívül különösebben értékelhető politikafilozófiai fejtegetést nem hagyott ránk.]

264 PAINE, Thomas: *Agrarian Justice*. (1797); LUDASSY Mária: Az amerikai forradalom filozófiája. Jefferson és Paine a liberális demokrácia alapelveiről. In: *Világosság*, 1982. 8–9. szám

265 JEFFERSON, Thomas: Jegyzetek Virginia államról. (1781–83) In: Dok. 11. oldal (Kiemelés tőlem.)

266 ARENDT, 310. oldal

jövedelemarányos adó bevezetése; a szólás-, sajtó- és vallásszabadság teljes elfogadása, azzal együtt, hogy ennek köreit az egyes tagállamokra bízná; az esküdtszék alkalmazása büntetőperes ügyekben; a konföderalista megoldás igenlésében, vagyis, hogy a központi kormányzat csak a legszükségesebb speciális feladatokra jöjjön létre, míg a tagállamok a legszélesebb önrendelkezéssel bírjanak.[267] Jefferson Madisonnal és Washingtonnal szemben 1787-ben azt a véleményt képviselte, hogy az elnököt vegyék körül hatalmát korlátozó intézményekkel. A kormányzat milyenségét pedig így összegezte 1821-ben:

> **Jó kormányzat azonban éppen nem a hatalmak összpontosítása vagy koncentrálása, hanem megosztása útján jön létre. Ha ez a nagy ország nem lenne már felosztva államokra, ezt a felosztást meg kellene tenni azért, hogy minden rész intézze azt, ami közvetlenül rá vonatkozik, s amit olyannyira jobban meg tud tenni, mint a távoli hatóság. […] Ha Washingtonban mondanák meg nekünk, hogy mikor vessünk és arassunk, hamarosan kenyérszűkében lennénk.[268]**

Ez az érvelés a konzervatív republikánusok retorikájában tűnik fel sokszor, s ha belegondolunk, Jefferson itt nem tesz mást, mint a szubszidiaritás elvét az állami decentralizáció révén javasolja realizálni. Az Amerikában alkotó katolikus filozófus, Yves R. Simon éppen Jefferson fenti szavaira reflektálva fejti ki, hogy a hierarchia az autoritás és az autonómia összekapcsolódásából eredeztethető, ahol a tekintély valamilyen helyi-területi-központi szervet jelent, míg az autonómia a legközvetlenebb megoldás metódusát. Így a szövetségi államban is létezik mindkettő, hiszen hierarchikusan épülnek fel a helyi szervek, ám az autonómia széleskörűsége miatt a tekintély és a vertikális elrendezettség szinte észre sem vehető.[269]

Jefferson két örökséget hagyott Amerika politikai gondolkodására: az egyenlőség iránti vágyat és a föderalizmust. Az alfejezetet lezáró összegzésből ki fog derülni, hogy a liberális és a konzervatív oldalak meglehetősen szelektíven hasznosítják a jeffersoniánus elveket.

2.

[267] JEFFERSON: Jegyzetek Virginia államról. In: Dok. 104. oldal; Kentucky határozatok. (1798) In: uo. 115–116. oldal; Önéletrajz. (1821) In: uo. 125. oldal

[268] JEFFERSON: Önéletrajz. In: Dok. 128. oldal

[269] SIMON, Yves R.: Tekintély és társadalom. Az autoritás fogalma. Ford.: Kovács Benedek. Szt. István Ts. Bp. 2004. 171–172. oldal

Paine a józan észről (1776) és az ember jogairól (1791–92) írott munkájában a jeffersoniánus–plebejus demokráciát balról haladja meg, hiszen a kor whig és liberális törekvésein jócskán túllőve az arisztokráciát osztályként és szellemiségként támadja, az angol rendszer ellen mint monarchia ellen ír, és végül a természetes állapot racionális absztrakciójában nem csak a szabadság mint természetes állapot meglétét állapítja meg, hanem az egyenlőségét is.[270]

Paine Burke könyve ellen írott intellektuálisan meglehetősen szegényes munkájában mégis jól érzékeli, hogy Burke a hatalmat és a tekintélyt Istentől származtatja és *„Burke úr azért küzd, hogy a halottaknak legyen hatalmuk az élők jogai és szabadsága felett”*[271] – vagyis a múlt és a jövő szüntelen konfliktusában Burke a bizonyosat, a tapasztaltat, a hagyományosat, a beváltat választja, míg Paine az eljövendő *ab ovo* jobbat. Paine ugyanott kijelenti, hogy rafinéria, *„papi mesterkedés”* és megtévesztés csupán az a hit, hogy a *„kormányzás joga Istentől ered”,* s ezzel szemben a józan ész, a racionális belátás okozza, hogy az emberek a kormányzat felállítására szövetkeznek, mégpedig előzetesen szerződést kötve egymással.

A haladáshit merő optimizmusa észrevehetően Paine politikai gondolkodásának alapja. Íme, a köztársaság és a monarchia ellentétéről szóló vallomása:

> **Ez a kettő eltérő és ellentétes forma az értelem és a tudatlanság eltérő és ellentétes alapján áll. […] mivel tehetség és képességek nem lehetnek örökletesek, nyilvánvaló, hogy az örökletesség olyan hitet követel az embertől, amelyet értelme nem hagy jóvá, és amely csak tudatlanságon alapulhat, így minél tudatlanabb egy ország, annál alkalmasabb erre a fajta kormányzásra.**
>
> **Ezzel szemben egy jól megalapozott köztársaságban a kormányzás nem kíván semmiféle hitet az embertől azon felül, amit értelme nyújtani képes.**[272]

---

[270] FONER, Eric: Tom Paine and Revolutionary America. Oxford UP, New York, 1976.; KATES, Gary: From Liberalism to Radicalism: Tom Paine's *Rights of Man*. In: *Journal of the History of Ideas*, 1989. 569–587. oldal. A Paine–Burke-vitára ld.: FENNESSY, R. R.: Burke, Paine, and *The Right of Man*. M. Nijhoff, Hague, 1963.

[271] PAINE, Thomas: Az ember jogairól. (1791) Ford.: Pap Mária. Osiris, Bp. 1995. 16. oldal

[272] Uo. 112. oldal

Paine naiv hite szerint a köztársaságban mindenki rendelkezik ugyanannyi ésszel, hogy belássa a kormányzás legitimitásának fontosságát és természetes módon engedelmeskedik is annak. Míg a monarchia csak ott alakul ki, ahol tudatlanság van… Hasonló racionalista kijelentése, hogy csak a demokráciák termelik ki a legnagyszerűbb jellemeket, és mivel *„az arisztokrácia nem képes lépést tartani a demokráciával”* (kérdésként fel sem merül, miért kellene neki?), ezért az elmaradott és ostoba *egész* osztályát tekintve.[273]

Paine az emberi jogok egyenlőségét rousseaui gondolatmenettel igyekszik igazolni, az emberek egyenlő születési jogát konstruálja meg és ebből vezeti le a rájuk vonatkozó *„egyenlő természetes jogot”,* majd ebből következteti ki a politikai, de társadalmi egalitarizmus szükségességét is.

A misszió hite és az univerzális értékek terjesztésének kvázi-vallásos parancsa Paine-re és Jeffersonra egyaránt jellemző volt, a zsarnokölés kálvinista megalapozottságú tételét mindketten úgy fordították le, hogy a zsarnok elleni lázadás Istennek való engedelmeskedés. *„Amerika ügye az egész emberiség ügye!”* – mondja Paine. Míg Paine az amerikai értékek terjesztését az igazság terjesztésével vélte egynek, addig Jefferson nála megfontoltabb okok miatt tartotta volna fontosnak a francia forradalom támogatását és a britek elleni háborút. Jefferson attól félt ugyanis, hogy ha nem lépnek fel Anglia ellen, akkor a fiatal amerikai államban a brit-barát monarchisták és arisztokraták kerülnek pozícióba.[274]

Paine igazi problematikája azonban az, hogy a kontinentális francia eszméket kérte számon az amerikai alapítás idején és ezzel óhatatlanul a jakobinizmus, azaz a politikai racionalizmus radikálisan liberális térfelére került. Paine elvei valóban forradalmiak voltak és főképpen azért, mert a hagyományt teljes mértékben érvényteleníteni igyekezett és a múlttól elrugaszkodva a jövő megkonstruálására vállalkozott.

3.

Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* a későbbi francia forradalom egyetemes emberjogi dokumentumával ott kerül fedésbe ontológiai–filozófiai szinten, hogy mindkettő az ember mint olyan univerzális és elidegeníthetetlen jogait jelenti ki. Burke – aki kiállt az amerikai gyarmatok függetlenné

[273] Uo. 57. oldal

[274] Federalist, Republicans, and Foreign Entanglements, 1789–1815. Ed. by Robert McColley, Prentice-Hall, London, 1969. 19–21. és 81–83. oldal

válása mellett! – azért ítélte el az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát*, mert az egyetemes metafizikai kondíciót akart az egész emberiségnek nyújtani, amelyet lehetetlenségnek vélt, ráadásul a francia forradalmat veszélyes eltávolodásként értékelte a múlttól, a hagyománytól, a történelemtől és végső soron a nem-egyenlősíthető emberi lényegtől is. Kérdés, hogy Jefferson és főképpen a „francia" vonalat nála erőteljesebben követő Paine felfogása nem ugyanezt a konklúziót tartalmazza-e? Ha igen, akkor mégis van annyi egyáltalán nem elhanyagolható különbség kettejük között, hogy Jefferson a földhöz kötődik, Paine pedig az észelvekhez. Míg a jeffersoniánus amerikai patriotizmus realista és nemzeti keretek között mozog, addig Paine folytonosan az egész világra kiterjesztendő szabadságról és az összes ember felszabadításáról értekezik. (Jegyezzük meg, hogy Kirk egyenesen tagadja Paine amerikaiságát és egy doktríner angolnak nevezi, akit Burke válaszai megsemmisítettek.)

Az amerikai politikai gondolkodás „francia", vagy annál mérsékeltebb jeffersoniánus ága azt a hagyományt vitte tovább, amely a forradalom alatt a konzerváló tendencia mögött itt-ott inkább háttérben maradt. Nem arról van szó, hogy ez nem érvényesült volna, csak ez az ág ennek még teljesebb kibontását kérte számon. A demokráciának hangsúlyozottan a népszuverenitásból való származtatása, a racionalista szellemnek a politikába való beoltása és az egalitarizmus határozottan azonosítható jegye a liberális hagyományt nem egyszerűen tovább vitte, hanem radikalizálta, illetőleg mélységi és szélességi kiterjesztését igényelte.[275]

Föderalista és angolszász ág

A jeffersoniánus vonaltól és a franklini elvektől távol álló, az amerikai mítosz konzervatív alaprétegéhez visszatérő ág ott ragadható meg, hogy az állam – szükséges – beavatkozását jobban igényli, alkotmánypárti és megőrző jellegű, a nemzeti keretek közötti biztonságos mozgást keresi, nem a világ megváltását, s inkább a tulajdon biztosítását, mintsem az egyenlőség minden áron való érvényesítését hangsúlyozza. Az angolszász és a föderalista ág mentalitásából adódóan a kiszámítható lépések és nem a nagy ugrások politikáját követi, az alkotmányos rend megvédését, biztonságos, hagyomány-alapú továbbfejlesztését igényli. Ebből adódik mérsékletre, kiegyensúlyozottságra való törekvése, ahogyan az

[275] Azok a kutatók, akik az amerikai alapítás eredeti alaprétegének is ezt tekintik, úgy vélik, hogy Jefferson és Paine teljesítette volna be a *Függetlenségi Nyilatkozat* ígéretét, míg a konzervatívok (Washington, John Adams, a föderalisták) tk. meghamisították annak szellemét és egy ehhez képest szűkítő alkotmányt fogalmaztak meg. Az amerikai liberális (Louis Hartz) és baloldali (Richard Hofstadter) történészek szerint az amerikai politikai filozófia belső logikája tehát a szabadság után az egyenlőség megvalósítását is követelné. Mi ezzel nem tudunk egyetérteni.

emberi természettel kapcsolatos realista vélekedése is. Az amerikai politikai gondolkodás angolszász és föderalista hagyománya a politikai filozófia elgondolása révén abból indul ki, amilyen az ember, s nem abból, amilyennek lennie kellene (Kirk).

Az angolszász *gentleman*, a WASP-életmód és életérzés, az amerikai mítosz értékeinek megőrzése orientálja azon szerzők munkásságát, akik a Föderalista Pártban működve nem az egalitariánus–plebejus–demokrata, hanem az *alkotmányos–republikánus* vonalat erősítették. A föderalista és az angolszász ág Hamilton, Madison, Jay munkássága és a náluk jóval konzervatívabb John Adams gondolatai és kormányzati cselekvése révén bontakozott ki. Míg a klasszikus föderalista triász alkotmányjogi problémák mentén fejtette ki mérséklő politizálását *A föderalista* című 85 részből álló cikksorozatban,[276] addig Adams több politikai filozófiai munkában publikálta vélekedését,[277] amely az emberi természet realista felfogásáról, a társadalmak természetes elitképző hatásáról és a magántulajdon védelmének mint a szabadság alapjának felfogásáról tanúskodnak.[278]

1.

Hamilton, az USA első pénzügyminisztere (1789–1795); Madison, az Alkotmány Atyja (*Father of the Constitution*), Jefferson külügyminisztere és az USA 4. elnöke (1809–1817); valamint Jay, a Legfelsőbb Bíróság első elnöke (1789–1795) az alkotmányozás szakaszában együtt írták *A föderalista* című esszésorozatot. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy *A föderalista* értékelése igen változó az amerikai szakirodalomban. Hamilton és Madison véleményének későbbi eltérését sokszor visszavetítik a cikkek írásának korába, s így abból az állami centralizáció erősítésének hamiltoni és a konföderáció-párti

276 *The Federalist Papers*. (1788) [A cikkek túlnyomó többségét valószínűleg Hamilton írta, Madison körülbelül egyharmadát, Jay ötöt.] HAMILTON, Alexander–MADISON, James–JAY, John: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Ford.: Balabán Péter. Jegyz.: Magyarics Tamás. Európa, Bp. 1998. A föderalizmusra ld.: ELKINS, Stanley–McKITRICK, Eric: Age of Federalism. Oxford UP, New York, 1993.; EPSTEIN, David F.: The Political Theory of the *Federalist*. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1984.; MILLER, J. C.: The Federalist Era, 1789–1801. Harper&Row, New York, 1963.

277 ADAMS, John: *Thoughts on Government*. (1776); *Defence the Constitutions of Government of the United States of America*. (1787–88); *Discourses on Davila* (1805)

278 A föderalisták és John Adams eszméit maradéktalanul feldolgozta magyar nyelven: EDEGY Gergely: Az amerikai konzervativizmus gyökerei: *„A föderalista”* és John Adams. In: *Magyar Szemle*, 2008. február. A kiváló tanulmánynak mi is több szempontból hasznát vettük.

jeffersoniánus–madisoni vélekedést ugyanúgy ki tudják olvasni.[279] A cikkek megírásakor azonban a hatalomgyakorlás szuverenitását mindannyian a központi kormánynak adták volna. A föderalista-recepcióban nem annyira előtérbe állított Jay így teszi fel a csupán költőinek szánt kérdést: *„vajon mi szolgálja jobban Amerika népeinek érdekeit: az, hogyha gyakorlatilag egy nemzetté alakul, egy szövetségi kormányzat alatt, vagy pedig az, ha több, különálló konföderációvá válik”*?[280]

***A föderalista* írói az amerikai politikai gondolkodásban a korai konzervativizmus többféle árnyalatát vonultatták föl; egyetértve Irving Kristollal, egy mérsékelt, a közösség (*community*) érdekei iránt elsődleges figyelemmel bíró kormányzat ideáját fogalmazták meg, amely az amerikai értékek és hagyományok egészét reprezentálja. Kristol írja: *„A nyugati ember legfigyelemreméltóbb politikai eredménye, hogy az önkormányzás mechanizmusának »új tudományát« – amit* A föderalista *is képvisel – létrehozta.”*[281] Robert Nisbet szintén igen magas polcra helyezni – méltán – a három föderalista szerzőt. Így fogalmaz: „A föderalista […] *az egyetlen munka az amerikai politikai filozófiában, amely saját helyét a legnagyobb klasszikusok között jelöli ki a nyugati kultúrában – a görögöktől kezdve.”*[282]**

Adams lentebb részletezendő, náluk konzervatívabb felfogásával szemben *A föderalista* írói a liberális demokrácia mérsékelt republikánus biztosítékait hangsúlyozták, vagyis, hogy a Szenátus nem válhat angol típusú felsőházzá, és hogy az elnök nem kaphat kvázi-monarchikus jogosítványokat, de az egyes államok sem szerezhetnek túlzott hatalmat.[283] Így nem az Adams által szorgalmazott *„vegyes kormányzat”* kifejezését használták, hanem a demokrácia *„republikánus gyógymódját”* (Madison) ajánlották.[284] A látszólag nem különösebb terminológiai különbségek éppen az amerikai forradalom és alkotmányozási folyamat liberális–konzervatív repedéseit teszik kitapinthatóvá. Míg Adams nem hitt az ember jóságában és a vagyon alapján felállított, kiegyensúlyozott, *mérsékelt demokráciát* javasolta, addig Madison bízott a nép erényességében és a vezetők becsületességében, hovatovább bölcsességében, viszont a (nép)szuverenitás korlátozását a különböző kormányzati intézmények szétszedésében és a központi hatalom némi megerősítésével vélte megtalálni társaival együtt. Így a föderalisták célja a demokrácia biztonságossá tétele volt, a zavartalan működést a republikánus intézményrendszer finom hangolásával akarták megoldani, jogi–alkotmányos érvelésük ezt célozta.

---

279 WILLS, Gray: Bevezetés. In: A föderalista.

280 A föderalista. 2. sz. (John Jay) 44. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

281 KRISTOL, Irving: Urban Civilisation and Its Discontents. (1970) In: KRISTOL: On the Democratic Idea in America. Basic Books, New York, 1976. 3. oldal

282 NISBET, Robert: Public Opinion Versus Popular Opinion. In: The American Commonwealth – 1976. Ed. by Nathan Glazer–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1976. 170. oldal

283 A föderalista. 10. sz. (James Madison), 39. sz. (uő), 73. sz. (Alexander Hamilton)

284 Madison politikájára ld.: McCOY, D. R.: The Last of the Fathers: James Madison and the Republican Legacy. Cambridge UP, Cambridge, 1995.

Egyetértve Russell Kirknek a föderalistákra vonatkozó megállapításával, az alkotmányozás folyamatát eszméikkel befolyásoló csoport az elért mérsékelten liberális eredményeket a konzervatív elvekkel igyekezet megőrizni, mégpedig két radikalizmus: a francia forradalom és az jeffersoni agrárius törekvések ellenében.[285]

A Hamilton és Madison közötti politikai nézeteltérés jól mutatja, hogy a föderalisták között a demokrata–republikánus párti, azaz jeffersoni elvek sem voltak népszerűtlenek. (Henry Adams azt írja Madisonról, hogy Jefferson adminisztrációjában ő volt az elnökkel együtt a legarisztokratikusabb demokrata–republikánus.[286]) Hamilton a Nemzeti Bank felállításának megokolásakor a kormányzat szélesebb körű jogosítványait igyekezett tulajdonképpen megérvelni. Hamilton a föderalisták centralista szárnyát vitte tovább, amikor a központi, szövetségi bankról szóló beszédében kijelentette: a szorosabb integráció nélkül *„az Egyesült Államok olyan* politikai társadalom *egyedülálló látványát tárná szemünk elé, amely nem rendelkezik* szuverén hatalommal*, s olyan nép látványát, amelyet* kormányzat nélkül kormányoznak*.”*[287] Madison ezt, éppúgy mint Hamilton jelentését az ipari fejlesztésről, elutasította, méghozzá jeffersoniánus alapon. Figyeljük meg a nyilvánvaló különbséget Hamilton és Jefferson vélekedése között, emlékezetünkbe idézve a fentebbi jeffersoni sorokat is, s összevetve azokat Hamiltonéval:

> **Vannak olyan természetű emberek, akikre egy vállalkozás puszta újdonsága vonzerőt gyakorol, ám ezek nem mindig azok, akik nagy valószínűséggel sikerre is tudják vinni. Ezért nagyon fontos, hogy ösztönözzük az óvatos és értelmes hazai és külföldi tőkéseket.[288]**

Hamilton ugyanitt azzal támasztotta alá az iparosítás érdekében általa elmondottakat, hogy az indusztrializáció *állami támogatása* a fiatal köztársaságot a mezőgazdasághoz hasonló produktív erővel látja el, s ezáltal Amerika nem zárja ki magát a külkereskedelemből. A jeffersoni elvek ehhez képest a mezőgazdaság biblikus alapú felértékelését és az állami beleszólástól való félelmet jelentették. Mindez a

---

285 KIRK, Russel: The Conservative Mind: From Burke to Eliot. (7th Rev. Ed.) Regnery, Chicago, 1986. 72. oldal

286 ADAMS: The History of the United States During the Administrations of Jefferson and Madison. Vol. 1. 18. oldal. Madison adminisztrációjáról ld.: uo. Vol. 2.

287 HAMILTON, Alexander: Egy Nemzeti Bank felállításáról. (1791) In: Dok. 139. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

288 HAMILTON, Alexander: Jelentés az iparról. (1791) In: Dok. 148. oldal

két elv nem konzervatív vagy liberális voltának különbségét mutatja, hanem egyáltalában vett másságukat.[289] Az viszont annál inkább jelzi a jeffersoniánus és a hamiltoni elvek különbségét, hogy végső soron előbbi a demokratikus szabadságjogok kiterjesztését, utóbbi pedig a liberális eredmények konzervatív stabilizálását akarta.[290]

A volt föderalisták jeffersoniánus ága Madison vezetésével a Franciaország elleni koalíciós háború idején a forradalmi köztársaságot támogatta, ellentétben Hamiltonnal és Washingtonnal, akiknek konzervatív fordulata ekkoriban már kiteljesedőben volt. Végül pénzügyminisztere nyomására – aki a britek oldalán akart volna belépni a háborúba! – Washington 1793 elején deklarálta az USA semlegességét. Washington a semlegességre vonatkozó vélekedését búcsúlevelében is megerősítette.

Végül Hamilton gondolatainak rövid elemzését azzal fejezzük be, hogy a francia forradalomról írott töredékének néhány nagyon jellemző részét idézzük, amelyekben – úgy hisszük – Burke vagy de Bonald elemzéseivel nagyon rokon gondolatokat fejt ki. Előrebocsátjuk, hogy Hamilton itt citált töredékében az *„új filozófiáról”* és arról az *„iszonyatos rendszerről”* (*Horror System*) ír, amelyet Franciaországban okozott, s kifejezi félelmét, nehogy ez átterjedjen a fiatal köztársaság mérsékelt rendszerére.

> **Számos és kétségtelen tény mutat arra, hogy a jelen KOR bizonyosan az emberi nem történetének legkülönösebbjei közé számítandó. Vélekedések, amelyek régóta fokozatosan hódítottak tért maguknak, immár a vallás, az erkölcs és a társadalom alapjait fenyegetik.**
>
> **Ezen hipotézisekből következik az a legkedveltebb nézet, hogy egyáltalán semmilyen vallásos meggyőződés nem szükséges a társadalom számára, ezzel szemben elegendőek csupán a törvények és a bírói hivatal elsődleges fontosságú morális maximái; és tanácsos, hogy csak ezek biztosítsák az alapvető emberi jogokat és a személyes boldogulás feltételeit.**

---

289 Bőv.: CUNNINGHAM, N. E.: Jefferson vs. Hamilton: Confrontations that Shaped the Nation. Macmillan, Basingstoke, 2000.

290 PARRINGTON, Vernon L.: Main Currents in American Thought: An Interpretation of American Literature from the Beginnings to 1920. Vol. 1. Harcourt, New York, 1927.

Másik gondolati következmény, amely szintén általánosan elterjedt, hogy kevés hatalom is elegendő a kormánynak, de még ezt is korlátozni kell időbelileg, méghozzá a régi rendszerek hibáiból (*Errors of Ancient Systems*) eredő rossz tulajdonságok miatt; továbbá, hogy az emberi természetet a még több felvilágosítást célzó terv segítségével finomítani (*refine*) és javítani (*ameliorate*) kell; mégpedig azért, mert ily módon a kormány gyengévé lesz, a társadalom pedig fenntartja magát, midőn béklyóiról végre szabadon fejlődik.

Ennek a veszedelmes rendszernek gyakorlati fejlődését Franciaországban láthatjuk. Ott ez úgy hatott, mint egy gépezet, mely felforgat minden régi intézményt – polgárit és vallásit egyaránt – s ezzel minden olyan féket elold, amely addig a tekintély szigorát mérsékelte (*to mitigate the Rigor of Authority*), ez szétromolta a bölcseletet, városokat forgatott fel, tartományokat dúlt szét, egész megyéket néptelenített el, vértől festette vörössé a földet és bűnnel, ínséggel és nyomorral árasztotta el azt. S mindezek fölött annál nem jobb szándékkal tette mindezt, hogy a korábbiak romjain a zsarnokság korlátok és minden ellenőrzés nélkül diadalmaskodhassék […].[291]

Hamilton egyértelmű szavai azt tanúsítják, hogy a Föderalista Párt kiemelkedő figurája világosan látta a francia felvilágosodás politikai hatását, a terror logikus kifejlődését Voltaire-től Robespierre-ig.

2.

John Adamst (az USA 1. alelnöke [1789–1797] és 2. elnöke [1797–1801]) Russell Kirk az első igazi amerikai konzervatívnak tartja, mondván Adams *„az igazi amerikai konzervativizmus megalapítója.”*[292] Az amerikai eszmetörténészek nagyjából véleménykülönbség nélkül ugyanezt állítják. Ugyan Jefferson kemény kritikusa és vállaltan konzervatív ellenfele *Ames Fischer* (1758–1808) volt, de ő nem őrződött meg

[291] HAMILTON, Alexander: Fragment on the French Revolution. (é. n.) In: The Works of Alexander Hamilton. Ed. by Henry Cabot Lodge (Federal Ed.) G. P. Putnam's Sons, New York, 1904. Vol. 8. Ehhez hasonló kritikus álláspontja olvasható még: HAMILTON, Alexander: The Spectacle of Revolutionary France. (1798) In: The Portable Conservative Reader. Ed. by Russell Kirk, Penguin, New York, 1982.

[292] KIRK: The Conservative Mind. 71. oldal

Adamshez hasonlóan az amerikai emlékezetben, pedig határozottan mint konzervatív írt.[293] Mégis érdemes röviden megállnunk nevénél, hiszen egy 1805-ös írásában egyenesen az amerikai demokrácia veszélyeire hívta fel a figyelmet, a társadalom helyes berendezésével kapcsolatban inkább a morálisan alátámasztott, megosztott és korlátozott hatalom híveként mutatkozott, mintsem a szavazati jog kiterjesztőjeként vagy a tömeges politikai vélemény-nyilvánítás tolerálójaként.[294] Egy másik konzervatív, az USA első elnöke, George Washington keveset írt és nem foglalkozott politikai filozófiával, míg Hamilton inkább amolyan pragmatikus republikánusnak tekinthető, aki a gyakorlati és nem az elméleti kérdésekkel töltötte idejét.[295]

Adams írásaiból tankönyvszerűen összefoglalható a konzervativizmus mibenléte, s talán nem túlzunk, ha azt mondjuk: Adams a megőrző–fejlesztő reformkonzervatív politikus és a kifinomult angolszász stiliszta nagyszerű ötvözete volt.[296] John Adams – Russell Kirk szavaival élve – az emberi természet romlottságát szem előtt tartva, a *„történeti tapasztalat”* fényénél világította meg az alkotmányos kormányzat lehetőségét, amely a *„demokratikus despotizmust”* és a tyrannikus hatalomkoncentrációt, valamint ezek alapját, az absztrakciókat messze elkerülte.[297]

John Adamst Kirk lényegében az amerikai Burke-nek tartja, és minden lehetőséget megragad arra, hogy kettejük feltűnő egyetértését kimutassa. Adams elemzései során két dologból indult ki: az emberi természet változatlan kondícióiból és a klasszikus, illetve angolszász államelmélet megállapításaiból. Adams ismertelmélete és antropológiai pesszimizmusa (= realizmusa) a konzervatív krédó szerint fejtődik ki, amikor *„az emberi természet alkatáról”*, *„a világ tapasztalatáról”* és a *„történelem tanúságáról”* beszél, majd ezekből következtet arra, hogy az emberi természet – s az általa alkotott intézmények – soha sem lehetnek tökéletesek: *„A társadalom minden fejlődési fokán, minden kormányformában fenn fog maradni az önérdek, a mohóság, a nagyravágyás és a fösvénység.”*[298] Ezzel függ

---

293 AMES, Fischer: Conservative Forebodings. (1803) In: The Portable Conservative Reader.

294 AMES, Fischer: The Dangers of American Liberty. (1805) In: American Political Writing During the Founding Era, 1760–1805. Vol. 2. Ed. by Charles S. Hyneman–Donalds S. Lutz, Liberty Press, Indianapolis, 1983. [Közli még: The Protable Conservative Reader.]

295 ALDRIDGE, Owen A.: John Adams: Pioneer American Conservative. In: *Modern Age*, 2002. nyár, 217. oldal. Kirk szerint Hamiltontól Adams-et a központosítás és *„szerzési vágy”* meg nem léte különbözteti meg. (KIRK: The Conservative Mind. 86. oldal)

296 GRANT, James: John Adams: Party of One. FSG Books, New York, 2005.; SHAW, Peter: The Charakter of John Adams. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1976.

John Adams vonalát mélyítette el a későbbiekben számos családtagja: unokája, John Quincy Adams, az USA 6. elnöke (1825–1829), valamint az ő fiai: Henry Adams és testvére, Brooks Adams történészek.

297 KIRK, Russell: Prospects for Conservatives. 29. oldal

298 ADAMS, John: Az Egyesült Államok alkotmányainak védelme. (1787–88) Ford.: Kontler László. In: Konzervativizmus. 1593–1872. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kontler László. Osiris, Bp. 2000. 159. és 155. oldal

össze, hogy az ember nem egyenlő, hanem sokféle és rendkívül változatos egzisztencia. Ez pedig nyilván a társadalom összességében is meg fog mutatkozni. Egy epés megjegyzése szerint:

> **Hogy minden ember egyenlő jogokkal születik – az világos. Mindenkinek joga van a sajátjához. […] De az a tan, hogy minden ember egyenlő képességekkel jönne a világra, s egyenlő befolyással bírna a társadalomban, vagy egyenlő vagyonnal és anyagi előnyökkel rendelkeznék egész élete során – nos, ez nem több egyszerű csalásnál.[299]**

Adams idézett érveléséből könnyen kiszámítható, hogy a kormányzat szerepét miként fogja fel, milyen célt ad annak. Minthogy – mondja – *„az ember tökéletesíthetősége csak emberi és földi tökéletesíthetőség”*, ezért az ember mindenkor önző természetű, *„csakis egy helyesen berendezett, kiegyensúlyozott kormányzat lesz képes megakadályozni, hogy e vetélkedés veszedelmes történtéssé, túlzott versengéssé, pusztító klikkharccá, lázadássá, véres polgárháborúvá fajuljon.”*[300]

John Adams unokatestvéréhez, a korábbi forradalmár Samuel Adams-hez írott levelében úgy fogalmazott, hogy mivel az ember mindig tévedhet, ezért nem lehet képes sohasem tökéletes és hibátlan kormányzati rendszert létrehozni, így a politikai bölcselet alapján álló kormányzás feladata az, hogy biztonságot nyújtó intézményeket keressen, amelyek összességét *republikánus* rendszernek nevezett.[301] Az emberi természet ismerete és az ember tökéletesíthetőségével szembeni erős gyanakvása a kormányzat pontosan meghatározott kiegyensúlyozására és biztonsági fékek beépítésére ösztönzi tehát a mérséklet politikusát. Jefferson és Paine egymástól is eltérő kormányfelfogása után talán nem lesz tanulság nélküli Adams gondolkodását idézni ugyanerről:

> **[…] ne feledkezzünk meg arról, hogy a gazdagok ugyanúgy a néphez tartoznak, mint a szegények; hogy ugyanolyan egyértelmű és szent joguk van nagy vagyonukhoz mint másoknak az ő kisebb vagyonukhoz, hogy őket éppen úgy el lehet nyomni, mint másokat, s ez éppen olyan bűnös dolog […]. Ezért a gazdagok számára ugyanolyan**

---

299 Idézi: KIRK: The Conservative Mind. 94. oldal

300 ADAMS, John: Értekezés Daviláról. (1805) Ford.: Kontler László. In: Konzervativizmus. 180. oldal (Másutt szó szerint úgy fogalmaz, hogy a rossz az emberi természetben rejlik, és a kormányzatnak kell azt kordában tartania. [ADAMS: Az Egyesült Államok alkotmányainak védelme. In: Konzervativizmus. 161. oldal])

301 John Adams to Samuel Adams. New York, 1790. október 18. In: The American Intellectual Traditon. Vol. 1. 1630–1865. Ed. by David A. Hollinger–Charles Capper, Oxford UP, Oxford, 1997. 161. oldal

szükséges, hogy a megrablástól, a kifosztástól, a legyilkolástól az alkotmányban erős gátak védjék őket, mint a szegényeknek, s ez sohasem valósulhat meg ott, ahol nincsen független szenátus. A szegényeket is körül kell bástyázni ugyanezekkel a veszélyekkel és elnyomással szemben; s ez sehol sem lehetséges, ahol nincs a népnek képviselőháza. […] [kell, hogy] egy mindkettővel egyenlő, vétójoggal rendelkező végrehajtó hatalom […] fenntartsa közöttük az egyensúlyt, s döntést hozzon, amikor nem tudnak egymással megegyezni.[302]

A társadalmakban természetes, hogy értelmi és vagyoni differenciálódás következik be, hiszen az ember ontológiailag belátható módon egyenetlen alkatú, értelmű, érzelmű lényként teremtetett meg. Ebből kifolyólag a rend és a béke biztosításához olyan kormányzati forma szükségeltetik – így Adams fenti idézete –, amely tükrözi ezt és az egyensúly révén mérsékli az eltéréseket. (Ehhez képest jellemző, hogy Franklin az egykamarás törvényhozást támogatta és az általa kidolgozott pennsylvaniai alkotmányba is ezt foglalták bele.)

Adams politika alatt erkölcsi–etikai, morális meghatározottság vezette társadalmi tevékenységet és nem ésszerűségi megfontolások alapján véghezviendő racionalista tervrendszert ért, a társadalmi béke és rend megőrzése, a megrázkódtatások elkerülése, az *„illendőség és becsületesség helyreállításának”* kívánalma vezeti, amikor politikáról beszél. Ezért gondolja alapvető jelentőségűnek a kiegyensúlyozott kormányzatot, vagyis: a társadalom természettől adódóan különböző rétegei reális képviseletét jelentő kétkamarás törvényhozás és a végrehajtás egymás mellé helyezéséből előálló *„vegyes rendszert”*, s azt, hogy a *„tulajdonnak biztonságban kell lennie, máskülönben nem létezik szabadság.”*[303]

A tulajdon és a hozzá kapcsolódó erény – amelynek egyik forrása az öröklés, a másik a nevelés – alakítja ki az arisztokráciát, amelyet John Adams a legtöbb kortársával ellentétben természetes és

---

302 ADAMS: Az Egyesült Államok alkotmányainak védelme. In: Konzervativizmus. 160. oldal

303 ADAMS: Értekezés Daviláról. In: Konzervativizmus. 180. oldal; WALS, C. M.: The Political Science of John Adams: A Study in the Theory of Mixed Government and the Bicameral System. Putnam, London–New York, 1915.

Így fogalmaz Adams: *„A törvényhozás nemes művészete éppen abban áll, hogy a törvényhozásban egyensúlyt hozzunk létre a szegények és a gazdagok között, a törvényhozást pedig tökéletes egyensúlyba hozzuk a végrehajtó hatalommal”*. (Uo.) Adamsnél a kormányzás, a törvényhozás folyamata *„nemes művészet”* és nem üzem, még kevésbé hatalomtechnikai megoldás vagy kommunikációs stratégia.

helyénvaló társadalmi rétegnek tekintett, amelynek, ha nem is király által adományozott és öröklött osztályként, de természetszerűleg ki kell alakulnia.[304]

Adams világképe, akárcsak Burke-é, nem támogatta a társadalmi előjog nem-szerzett tételezését, hiszen mindketten úgy vélték, hogy a jog szerzett valami, amit a kötelesség teljesítése adományoz. A szabadság pedig – vallják –, minthogy kevesek számára fontos, ezért különösen védelmezendő érték. Ezért a szabadság s vele a valamihez való jog nem absztrakt deklaráció dolga, hanem történelmi tettek eredménye. Ily módon a jog természete és a szabadság minősége a társadalom szerkezetétől, az annak időbeli helyet adó történeti szituációtól és a térbeli helyszíne által meghatározott kultúra erkölcsi színvonalától függ, azaz minden nép esetében más és más. Ezek biztosítása pedig az intézmények feladata, amelyek szilárdságát a folytonosság és a kiszámítható, mert kiegyensúlyozott politikai rendszer biztosítja.[305]

Adams-nek Széchenyihez hasonlóan az volt a célja, hogy *„a felhevült vér és emésztetlen theoriák árja ellen”* biztosítsa azt, ami adott, és a szükséges változásokhoz abból indult ki, ami ismert. Nem akart törekedni az ember megváltozatására, hanem a társadalmi béke és rend megőrzését vállalta a *„fontolva haladás”* jegyében. Az angolszász vagy adamsi hagyomány Amerikája a liberális vívmányokat a maximumnak tekintve ezek konzerválását tartotta feladatának, hogy amit eddig elért a közösség, azt olyanért ne veszélyeztesse, ami ismeretlen kimenetelű.

3.

A föderalisták csoportja és John Adams úgy vélte, hogy az amerikai forradalom eredményeit nem továbbvinni, hanem megőrizni kell. Ennek érdekében vállalták az intézményrendszer helyes, a politikai filozófia premisszái alapján elgondolt kialakítását, majd ennek megőrzését.

A konzervatív politikai gondolkodás szempontjából számottevő munkát John Adams végzett, hiszen *A föderalista* az alkotmányozás folyamatának befolyásolására íródott, míg Adams inkább államelméleti szinten fejtette ki elképzeléseit s ez által azok maradandóbbak lettek, mivel általánosításukra könnyebben mód nyílott. Lényeges továbbá, hogy a kormányzat központosításnak föderalista követelése az amerikai konzervativizmus számára az alkotmányozás után nem volt soha aktuális. Ezzel éppen ellenkezőleg, a jeffersoniánus decentralizáció és a déli hagyományok szivárogtak be az amerikai konzervativizmus eszméi közé. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Kirk is Adams-szel kezdi az amerikai konzervativizmus tárgyalását.

---

304 John Adams to Thomas Jefferson. Quincy, 1813. november 15. In: The American Intellectual Tradition. Vol. 1.

305 KIRK: The Conservative Mind. 99–100.

John Adams – akárcsak később, 1849 után a centralisták Magyarországon (báró Eötvös és Kemény, Csengery Antal, Szalay László) – jól látta, hogy a liberális követeléseknek valahol-valamikor határt kell szabni, ugyanis a progresszió egy idő után széttartó tendenciákat fog a társadalom életébe iktatni, amikor a szabadság jogszerű biztosítása után az egyenlőség keresése ébred fel benne. Eötvös József korszakalkotó és John Adams-hez hasonlóan nagyszerű történeti és jogi érzékkel megírt munkáját így zárja: *„Meglehet, súlyos szenvedések állnak még előttünk ama nagy harczban, melyben a törvényes királyság és a caesarismus, az alkotmányos egyeduralom és a számszerinti többségnek kényúri hatalma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok póruralma, melyben az, aminek jog az alapja, és az, ami csak anyagi erőre támaszkodik, mind szemben áll egymással, és lehet, hogy még soká tart e harcz; de bizonyára azon ügyé lesz a diadal, amely mellett az emberek minden nemes érzelme síkra szálland; mert egy tartós jövőnek épületét csak erkölcsi alapokon és tiszta kezekkel emelhetni föl.”*[306]

Következtetések

Az amerikai mítosz prepolitikai háttere az évszázadok során az amerikai politikai gondolkodás metapolitikai forrásvidékévé lett, amelyből aztán a gyakorlati politika világába tényszerű következmények származtak át.

Az amerikai politikai életben szereplő legfőbb csoportok identitásai az általunk három alappillérnek és két politikai tradíciónak, illetve kétszer két ágnak nevezett elemek különböző megközelítéséből származnak. A pluralizmus konzervatív vagy liberális megközelítése, a felvilágosodás mérsékelt (angolszász–skót) vagy radikális (francia) változata, végül a köztársaság emancipatórikus vagy intézmény-megőrző felfogása kombinálódik a jeffersoniánus és a „francia”, illetőleg a föderalista és az angolszász–adamsi értékekkel. Ezek különböző változatai és összekapcsolódásai hitünk szerint elég sok metszetet alkotnak ahhoz, hogy belőlük az amerikai politika alapszerkezetét le lehessen írni, anélkül, hogy bármi fontosat kihagynánk.

Az amerikai konzervativizmus szempontjából az adamsi ág továbbmélyítése nem sok lehetőséggel kecsegtetett,[307] hiszen Szekfű *Három nemzedék*ének zseniális tablója által ábrázolt fejlődésmodellhez hasonlóan Amerikában is egy egyre erőteljesebbé váló liberális kurzus fejtette ki sokrétű kulturális és politikai hatását. Ennek mutációi folyton eltemetéssel fenyegették a korán elfelejtett amerikai konzervatív hagyományokat, mígnem az ’50-es években lassú, de biztos konzervatív fordulat állt be. Ennek egyik legizgalmasabb kísérlete a neokonzervativizmus volt.

A liberálisok érdekes módon a hamiltoni központosítás után nyúltak és igyekeztek megvalósítani a pluralizmus liberális változatát, azzal együtt, hogy a „francia” ághoz tartozván a felvilágosodás skóciai tradíciója helyett a kontinentális szerzők utasításaira hivatkoztak. Az amerikai baloldal Paine-t követvén a pluralizmus meghaladását tekintette elsődlegesnek, mégpedig az alkotmányos köztársaság jogilag legitim voltát is figyelmen kívül hagyva az egyre radikalizálódó emancipáció vastörvényét hirdetve meg. Vagyis az amerikai baloldal és hozzá csapódva a liberális értelmiség is röviden az egyenlőséget akarta megvalósítani.

Niebuhr hívja fel a figyelmet az amerikai politika nagy paradoxonára, azaz hogy Jefferson liberális követői a társadalom egyensúlyban tartására hivatkozva megokoltnak

---

306 báró EÖTVÖS József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. (1851–54) (3. kiad.) Ráth Mór, Bp. 1885. III. 462–463. oldal (Az eredeti helyesíráson nem változtattunk.)

307 Kirk *The Conservative Mind* c. munkájában szintén megállapítja, hogy noha az amerikai konzervativizmus megteremtője John Adams volt, mégsem az ő elvei mentek tovább, s nem csak az ország politikai viszonyaiban, hanem még a konzervativizmuson belül sem. (Itt jegyezzük meg, hogy az Adams utáni konzervativizmus történetét vázlatosan, egészen 1945-ig a hetedik fejezet első alfejezetében követjük végig. Majd attól fogva egészen 2008-ig tárgyaljuk immár részleteiben, de leginkább a neokonzervativizmus fejlődésére való tekintettel.)

tartják az állam gazdasági beavatkozását és a központi hatalom növelését (noha Jefferson a minimális központi hatalom mellett érvelt); míg a régi föderalisták konzervatív követői az állam és a gazdaság teljes és végleges szeparációját tartják helyes megoldásnak (míg például Hamilton nem egészen így vélekedett).[308] Richard Nixon, Eisenhower konzervatív alelnöke, a Fehér Ház republikánus lakója, az egyik legkonzervatívabb amerikai elnök John Adams óta, jól látta az amerikai liberalizmus és konzervativizmus közötti különbségek természetét. Egy 1968-as interjújából idézzük a következő, összefoglalásunk szempontjából különösen megfontolandó szavakat.

> Egy tizenkilencedik századi liberális a huszadik század konzervatívja és a tizenkilencedik század konzervatívja a huszadik századi liberális. […] a legnagyobb különbség a két irányzat között, hogy a konzervatívok akkor az erős kormányzatért voltak. Hamilton a központosítás embere volt, míg a liberálisok, mint Jefferson, a decentralizáción keresztül kereste az egyéni szabadságot. A huszadik században a liberálisok lelkesedtek a központosításért – „Minden hatalmat Washingtonnak!", mondták – és a konzervatívok voltak ellene. Nos, én elkötelezett vagyok az egyéni szabadságjogokért, szkeptikus vagyok a központi hatalommal szemben és hiszek a helyi igazgatásban.[309]

Nixon szavait akkor érthetjük meg teljes egészében, ha megfontoljuk, hogy az amerikai történeti fejlődés sajátosságai miatt az alapításkor és az alkotmányozás folyamata során markánsan jelen lévő – nem francia, hanem angolszász–skót eredetű – felvilágosodás óliberális eszméi domináltak, amelyek biztosítása és az intézményesítésükből származó rend stabilizálása volt az amerikai forradalom belső lényege, s egyben Amerika konzervativizmusának feladata. A '60-as évek ideológiai, gazdasági, nemzetközi és kulturális zavarai azonban az amerikai liberalizmus mutációját okozták, s az óliberális minimum nem volt többé maximum is egyúttal, hanem meghaladni szükséges ósdiséggá változott a balliberális, progresszivista, újbaloldali és társutas marxista értelmiség szemében. Erről mondta a neokonzervatív demokrata párti Daniel Patrick Moynihan 1967-ben: *„a liberálisoknak sokkal világosabban kellene látniuk, hogy központi érdekük a társadalmi rend stabilizálása* […] *s így szövetségeseiket a politikai és kulturális konzervativizmus hívei között kell keresniük."*[310]

Folytatva az előbb elkezdett tipizálást, az amerikai konzervativizmus nagyjából végig elutasította Hamilton központosítási szándékát, de iparosítási tervei mellett erősen elköteleződött. Egy másik konzervatív változat viszont – az 1800-as évek végi agrárius populizmus – a konzervatív meggyőződést Jefferson farmer-ideáljával és elitellenességével kötötte össze.[311] Ezt az utat követte Willmoore Kendall is. Kortársai, Leo Strauss, Eric Voegelin és Russell Kirk viszont látens vagy egyértelmű formában az adamsi reakciót újította fel, amikor előbbiek a politikai filozófia antik auktorait, Kirk pedig a brit és korai amerikai konzervativizmus alapszerzőit tanulmányozta. Ez a konzervatív változat a pluralizmus konzervatív fékeit a legkomolyabban dolgozta ki – éppen olyan neokonok révén is, mint Irving Kristol és Daniel Bell –, továbbá erősen kötődött a mérséklet, az anti-emancipatorizmus és a forradalom-ellenesség hagyományaihoz.

A korai neokonzervativizmus kifejlődése épp ehhez a vonalhoz tartozik, amennyiben az angolszász–skót felvilágosodás öröksége által megtermékenyített amerikai forradalom

---

308 NIEBUHR, Reinhold: The Foreign Policy of American Conservativism and Liberalism. (1954) In: uő: Christian Realism and Political Problems. Faber&Faber, London, 1954. 63. oldal

309 NIXON, Richard M.: Speaks. (1968) Közli: MAZO, Earl–HESS, Stephen: Nixon: A Political Portrait. Harper&Row, New York, 1968. 315. oldal

310 Idézi: EHRMAN, John: The Rise of Neoconservatism: Intellectuals and Foreign Affairs, 1945–1994. Yale UP, New Haven, 1995. 37. oldal

311 A populizmust Lipset éppenséggel az amerikai kétpártrendszer harmadik párti, *left-wing* áramlatának tartja. (LIPSET, S. M.: Revolution and Counterrevolution. pl. 380. oldal). A populizmusra ld.: CANOVAN, Margaret: Populism. Harcourt B. J. New York, 1981.; GYURÁCZ Ferenc: Igazi populisták. A múlt század végi amerikai farmermozgalomról. (1991) In: uő: Egy „populista" följegyzései. Életünk Kvk. Szombathely, 1993. [Ld. továbbá a tanulmány bibliográfiáját.]

büszkesége töltötte el; az *Amerikai Alkotmány* által deklarált intézményi rendszer aktív megőrzése foglalkoztatta és a klasszikus amerikai kapitalizmus konzervatív kulturális korlátait kutatta, amelyek nem meglepő módon a puritán pluralizmus fékeivel esnek egybe.

Az amerikai rendszer konzerválása politikai programnak sokak számára kevésnek tűnik, főleg, ha a jeffersoniánus progresszióhoz hasonlítják. Ez azonban a radikalizálódó liberalizmus optikai csalódása csupán. A neokonzervativizmus kialakulása éppen azért érdekes, mert egykori baloldali és liberális értelmiségiek döntöttek úgy a korai ’50-es években, hogy a progresszió radikalizálódása és az amerikai liberalizmus metamorfózisa miatt kilépnek a liberális diskurzusból és „átállnak” a konzervatívéba. Ez az elhatározásuk a ’60-as évek ellenkultúrája és balliberális dominanciája idején csak tovább erősödött. Ha a kezdeteitől a Reagan-korszakig nézzük a neokonzervativizmus történetét, akkor azt találjuk, hogy az az amerikai rendszer védelme, az amerikai forradalom eredményeinek tisztelete és az Alapító Atyák öröksége mellett sorakozott fel, amikor annak kulturális és politikai megvédelmezését fogalmazta meg. A neokonzervativizmusnak tehát a kulturális és politikai konzervativizmus keretében van a helye, azon belül is az amerikai konzervativizmus ellenforradalmi vonulatát alkotja. Ezzel válik igen különleges, bonyolult kihívássá az eszmetörténet-írás számára. Különösen, ha a hidegháború utáni újgenerációs neokonzervativizmus feldolgozására is vállalkozunk egyszersmind, hiszen legkésőbb 1991–92 után a neokonzervativizmus konzervatív eszméből expanzionista ideológiává torzult.

AZ AMERIKAI KONZERVATIVIZMUS JELLEMZŐI

Annak, aki meg akarja érteni az amerikai konzervativizmust, mindenekelőtt az amerikai liberalizmust – vagy a liberalizmust Amerikában – kell megértenie, s ehhez viszonyítva kell meghatároznia tárgya mibenlétét. Ezzel a látszólag opportunista megközelítéssel ugyan csak tovább erősítjük a mindenkori konzervativizmus reakciós és ellenforradalmi jellegét, de talán ezzel is közelebb jutunk valódi természetének feltárásához. Az amerikai konzervativizmus meghatározásakor nekünk is számos kitérőt kell tennünk addig, amíg végre közelképet kapunk róla. Azt azonban előzetesen leszögezzük, hogy Amerikában a konzervativizmus számos, eddig már tárgyalt és több most kifejtendő tény miatt meglehetősen nehéz körülmények között fejlődött ki. Az amerikai forradalom lezárulta és eredményeinek megszilárdulása után 160 évvel azonban olyan forradalmi folyamat kezdődött Amerikában, amely felébresztette a reakciót és egy mentális–kulturális ellen-lázadásra, majd politikai ellenforradalomra adott lehetőséget. Ebből született a neokonzervativizmus is.

Amerika konzervativizmusának meghatározása azért bír fontos jelentőséggel, mivel a neokonzervativizmus tágabb környezetét ezáltal jobban megismerjük. Fejezetünk első részében bővebben

tárgyaljuk az amerikai konzervativizmus többszörösen nehéz és paradox helyzetét, majd annak a folyamatnak a jelentőségét, amelynek következtében a neokonzervativizmus is ellenforradalmi áramlatként születhetett meg. Ezt követően Amerika három kortárs meghatározó konzervatív irányzatát írjuk le. – Itt szentelünk bővebb helyet a neokonzervativizmus értékelésének és ez alkalommal kisiklása általános magyarázatát is elvégezzük.

Liberális dominancia – konzervatív esélyek

Liberális mainstream

Santayana az amerikai filozófia *„finomkodó hagyománya”* – valójában életidegen metafizikai hozzáállása – ellenében szegezett gondolatai között olvassuk, hogy az Államokban *„az új szemlélet* [szüntelenül] *összeütközésbe kerül a tradicionális gondolkodásmóddal”,* amelynek dialektikája Amerika filozófiai fejlődését meghatározza. Santayana úgy vélte, hogy Amerika *„nem egyszerűen új ország régi gondolatokkal”*, hanem olyan ország, amelynek két arca van: *„az egyiket az apák máig ható hite és értékrendje adja, a másik a fiatalabb nemzedékek törekvéseinek, tevékenységének és felfedezéseinek kifejeződése.”*[312] Santayana szép és találó hasonlattal e kettősséget a gyarmati korból maradt vidéki középületek és a – számára imponálóbb – metropoliszok acélból épült felhőkarcolóinak képével szemlélteti. E gondolat azzal folytatható, hogy vajon nem ez adja-e Amerika politikai fejlődésének dinamikáját is? Liberális és konzervatív törekvések egymást keresztező vonalai között felismerjük a mélyebb rétegekben a modern és a premodern küzdelmét, a francia és az angolszász–skót felvilágosodás rejtett ellentétét, továbbá Adams valamint Jefferson vitáját.

Amerika konzervativizmusa nehéz helyzetben van, hiszen a köztársaság progresszív hagyományai és ezek liberális politikai artikulációja elég kevés helyet hagyott neki az érvényesüléshez.[313] Nem lehet

---

312 SANTAYANA, George: Az amerikai filozófia finomkodó hagyománya. (1911) Ford.: Beck András. In: A filozófus az amerikai életben. Szerk.: Beck András. Tanulmány–Pompeji, Pécs, 1995. 85. és 86. oldal

313 A hosszas historiográfiai bevezető helyett itt közöljük a témára vonatkozó alapvető irodalmat, amelyek közül jó néhányat haszonnal forgattunk: AUGHEY, Arthur–JONES, Greta–RICHES, W. T. M.: The Conservative Political Tradition in Britain and the United States. Printer Publ. London, 1992.; BRINKLEY, Alan: The Problem of American Conservatism. In: *The American Historical Review*, 1994. 2. szám; DUNN, C. W.–WOODARD, David: The Conservative Traditon in America. Powman&Littlefeld, London, 1996.; EAST, J. P.: The American Conservative Movement. Regnery, Chicago, 1986.; EDWARDS, Lee: The Conservative Revolution: The Movement that Remade America. The Free Press, New York, 1999.; GUTTMANN, Allen: The Conservative Tradition in America. Oxford UP, New York, 1967.; KENDALL,

tehát nem azzal kezdeni az amerikai konzervativizmus taglalását, hogy az amerikai *mainstream* vélekedés szerint Amerikai igenis a liberális rendszer maradéktalan megvalósítója és további progresszív kiteljesítője, így minden politikai hagyománya csak és kizárólag ezen belül értelmezhető. Louis Hartz híres szavaival élve: *„Sohasem volt »liberális mozgalom« vagy »liberális párt« Amerikában: csak az* American Way of Life *létezett mindig is, mégpedig Locke nemzeti artikulációjaként”*.[314] Hartz értelmezésében Amerikában nem is volt szükség „liberális” elnevezéssel ellátott politikai oldalra, hiszen maga az amerikai politika helyezkedik el mindenestől liberális mezőben. Innen kiindulva talán már nem is csodálkozunk azon, hogy némelyek az amerikai konzervativizmust egyenesen *„hálátlan meggyőződésnek”* (Clinton Rossiter) nevezik, ám azért él a liberális–konzervatív ellentétpár érvényességét vallók hagyománya is.[315] Mégis. *„Idézőjelbe tettem a »konzervativizmus«-t* – írja John Lukacs –, *mert az amerikai »konzervativizmus«-ban mindmáig sok minden nem konzervatív.”*[316]

Lipset állapítja meg, hogy az amerikai történelem sajátosságainak köszönhetően *„az Egyesült Államokban a XVIII. századi* laissez faire-*liberalizmus lett a nemzeti hagyomány.* […] *A sikeres amerikai forradalom az Egyesült Államokat a klasszikus liberális anti-etatista polgári társadalom prototípusává tette.”*[317] Lipset ezzel szemben a konzervatív tendencia hordozóiként – az ő kifejezésével élve – a *vallási faktor*ból származó elemeket nevezi meg, mivel úgy véli, hogy az aszketikus protestantizmus munkafegyelme, morális–etikai tudata a megőrzés politikájának kialakulásához vezetett. Éppen ezért

---

Willmoore: The Conservative Affirmation in America. Gateway Ed. Chicago, 1985.; KIRK, Russell: American Conservatism: From Burke to Eliot. (7th rev. ed.) Regnery, Washington, 1995.; LORA, Ronald: Conservative Mind in America. R. McNally&Co. Chicago, 1971.; MICKLETHWAITH, John–WOOLDRIDGE, Adrian: The Right Nation: Conservative Power in America. Pengiun, New York, 2004.; NASH, George: Reappraising the Right: The Past and Future of American Conservatism. ISI Books, Wilmington, 2009.; PEELE, Gillian: Revival and Reaction: The Right in Contemporary America. Clarendon, Oxford, 1984.; ROSSITER, Clinton: Conservatism in America: The Thankless Persuasion. Forew. by George F. Will (2nd ed.) Harvard UP, Cambridge, 1982.; SCHELL, Kurt L.: Der amerikanische Konservatismus. Kohlhammer, Stuttgart, 1986.; SCHOENWALD, Jonathan: A Time for Choosing: The Rise of Modern American Conservatism. Oxford UP, Oxford, 2001.; SORMAN, Guy: La révolution conservatrice américaine. Fayard, Paris, 1983.; The Conservative Tradition in America: An Anthology. Ed. by Jay A. Sigler, Putnam's Sons, New York, 1969.; The Portable Conservative Reader. Ed. by Russell Kirk, Pengiun Books, New York, 1982. Az amerikai konzervativizmus kevésbé méltatott katolikus ágára ld.: ALLITT, Patrick: Catholic Intellectuals and Conservative Politics in America, 1950–1985. Cornell UP, London, 1993. Az amerikai konzervativizmus „furcsa” változásaira ld.: HONDERLICH, Ted: Conservatism. Burke, Nozick, Bush, Blair? Pluto Press, London, 2005. Magyarul ld. a köv. hosszú és igen értékes tanulmányt: MAGYARICS Tamás: Az amerikai politikai konzervativizmus. In: *Múltunk*, 2003. 4. szám.

314 HARTZ, Louis: The Liberal Tradition in America: An Interpretation of American Political Thought since the Revolution. Harcourt B.&W. New York, 1955. 10. oldal. A meghatározó amerikai liberalizmus mai adaptációjára: McGOWAN, John: American Liberalism: An Interpretation for Our Time. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 2007.

315 Ld.: KENDALL, Willmoore–CAREY, G. W.: Liberalism vs. Conservatism: The Continuing Debate in American Government. Ed. by the Authors, Princeton, 1966.

316 LUKACS, John: Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet. (2005) Ford.: Komáromy Rudolf. Európa, Bp. 2008. 139. oldal

317 LIPSET, S. M.: Introduction to the Transaction Edition. In: uő: Revolution and Counterrevolution: Change and Persistence in Social Structures. (Rev. ed.) Transaction, New Brunswick, 1988. xi. oldal

mondja, hogy a vallási meggyőződés sokkal erősebben strukturálja az amerikai konzervativizmust, mintsem az osztályhelyzet vagy a vidék–város reláció.[318] Ez pedig azt jelenti, hogy az amerikai konzervativizmus első közelítésben kulturális téren lehet erős, mivel témái a vallásos meggyőződésből eredő morális–kulturális ügyek.

A neokonokhoz Lipsethez hasonlóan közel álló Huntington 1957-ben így vélekedett a kérdésről: *„Az Egyesült Államokban kezdettől fogva a liberalizmus volt az uralkodó ideológia. Másrészt viszont az amerikai alkotmány alapvetően konzervatív, olyan emberek alkotása, akik tartottak az összpontosított politikai hatalomtól, s gondoskodtak róla, hogy e hatalmat széles körben elosszák számos kormányzati egység között."*[319] Az intézményi berendezkedés és a mögötte meghúzódó antropológiai realizmus azonban nem érvényesülhetett kellőképpen, mivel az amerikai politizálás fő árama, stabil, állandó uralkodó ideológiája a liberalizmus volt, amely nem csak a politikai gondolkodást hatotta át, hanem a gazdaságit és a vallásit is és egész mentális beállítódásként szolgált. Az előbbi huntingtoni megállapítás viszont arra is rámutat, hogy a konzervativizmus a kulturális megőrzés mellett legalább annyira az amerikai intézményrendszer *status quo*ját őrző politikai áramlat is lehet.

Harmadik véleményként Reinhold Niebuhrt idézzük bővebben, úgy vélve, hogy az amerikai konzervativizmus sajnálatraméltó gyengeségeit és a liberalizmus árnyékában töltött éveinek következményeit tökéletesen regisztrálta. A konzervatív ébredés kezdetének kellős közepén, 1954-ben írta Niebuhr:

> **Az amerikai konzervativizmus nem jelent minden téren egyet a hagyományos konzervativizmussal, hanem inkább a hagyományos liberális mozgalom egy része, annak minden hibájával együtt […]. De nem olyan meglepő, hogy ez így alakult. A liberális krédó tulajdonképpen a polgári réteg ethosza, pontosabban fegyvere a régi arisztokratikus rend elleni küzdelemben, hogy a feudális rendet lerombolja, ahol az egyénnek nagyon kevés önkibontakoztató képessége volt, szemben a liberális társadalomképpel, amely a társadalmi hatalom sokkal rugalmasabb, mobilabb formáját képzeli el. És ahol a születés és a hagyomány teremtette egyenlőtlenség irrelevánssá válik a társadalmi munkamegosztásban. Amerika saját szabadságát egy arisztokratikus**

[318] LIPSET, S. M.: Religion and Politics in the American Past and Present. (1964) In: uő: Revolution and Counterrevolution. 366. és 370. oldal

[319] HUNTINGTON, Samuel P.: A katona és az állam. A civil és a katonai szféra viszonyának elmélete és politikája. (1957) Ford.: Félix Pál. Zrínyi–Atlanti Kutató és Kiadó Ts.-Alap. Bp. 1994. 141. oldal

társadalomtól való elválással vívta ki, amikoris magát nemzetté formálta s ezért politikai orientációja a *par excellence* „liberális" lett, mégpedig természetszerűleg. Éppen ezért ez a leginkább polgári nemzet, sokkal inkább az, mint bármelyik másik […].

Amerika politikai fejlődésében a mi „konzervatívjaink" annyiban voltak konzervatívok, hogy a változtatásoknak ellenállva megvédték a *status quo*t. Ez a *status quo* márpedig egészen a Roosevelt-éráig többnyire azt jelentette, hogy az állam ne szóljon bele a gazdaságba, amely által Amerika a *laissez faire* paradicsoma lehet.[320]

Niebuhr szavai jól érezhetően az amerikai konzervativizmus intellektuális lustaságát és ökonómiai helyezkedését is kifogásolják, amellett, hogy a köztársaság történeti kialakulásával magyarázza az amerikai konzervativizmus kicsinységét.

Az eddigiekből tehát az következik, hogy az amerikai konzervativizmus két elvi és cselekvési alapja a kulturális konzervativizmus és az amerikai intézményrendszer megvédelmezése. Ehhez társul a harmadik fontos alap: a Kristol által hangsúlyozott, protestáns etika és morális háttér, illetve meritokratikus attitűd által biztonságossá tett kapitalizmus. E három összekötése jelenti a sikeres és autentikus amerikai konzervativizmust, nyilván a külpolitika elméletének és gyakorlatának helyes és történeti szituációhoz kötött megfelelőjével. E négy alapot kötötte össze a korai neokonzervativizmus és Reagan.

Ha valahol, akkor az Egyesült Államok politikai gondolkodását végzetesen átható liberális főáramban általánosan elfogadott nézet John Stuart Mill kijelentése: *„a konzervativizmus a hülyék pártja".*[321] Lionel Trilling, az amerikai nem-vallásos neokonzervatívokhoz átigazolt egykori liberális értelmiségi 1950-ben megjelent munkájában egyenesen azt mondja, hogy a konzervativizmus Amerikában soha sem volt *„generális reakciós"* politikai gondolkodásmód, nem volt igazán releváns „ideológia", a liberális dominancia ennek nem is igen hagyott volna teret. Trilling az amerikai konzervativizmust elhíresült kifejezésével *„idegesítő mentális gesztusnak"* (*Irritable Mental Gesture*) nevezi.[322] Ugyanakkor figyelmeztet a liberális konszenzus törékenységére, mivel a liberalizmus versenytársnélküli általános értelmiségi meggyőződés lett, s éppen ezért el fogja veszíteni viták híján vitalitását, és *„gyenge, petyhüdt"*

---

320 NIEBUHR, Reinhold: The Foreign Policy of American Conservatism and Liberalism. (1954) In: uő: Christian Realism and Political Problems. Faber&Faber, London, 1954. 58–59. oldal

321 MILL, John Stuart: Consideration on Representative Government. (1861) Introd. by Friedrich A. von Hayek, Regnery, Chicago, 1962. VII. fej.

322 TRILLING, Lionel: The Liberal Imagination: Essays on Literature and Society. Viking, New York, 1950.

lesz. Így a liberális dominancia fokozatosan csupán kényelmességből fenntartott, de erejét vesztett, az igazságkeresés szenvedélyét feladó politikai irányzattá vált – vonja meg a mérleget Trilling. Vélekedésének lényege tehát, hogy ugyan igaz, hogy az amerikai szellemi életben a konzervativizmus sohasem játszott jelentős szerepet, ugyanakkor a liberalizmus hanyatlása prognosztizálható az elmondottak miatt. Ez pedig kinyitja a konzervatív lehetőségek tárházát. Ez az '50-es évek közepére–végére valóban így is lett, ám Trilling nem számolhatott még azzal, hogy az amerikai progresszív liberalizmus radikalizálódni is fog és baloldalivá válik majd, a '60-as évekre.

Az amerikai konzervativizmus nehéz megszületése mellett további nehézséget jelent a kutatónak, hogy az USA politikai berendezkedésében, mentális térképén, politikai törekvéseiben a liberális és a konzervatív vonulatok jól kitapinthatóak, viszont számtalanszor metszik egymást, át meg át vannak hatva egymással. Ennek köszönhető, hogy valójában igen nehéz eligazodni, főként európaiként, ebben a meglehetősen vegyes rendszerben.

Ha a politikai struktúrára vetünk egy futó pillantást, akkor rögtön látjuk, hogy a széles jogkörökkel rendelkező elnököt nem közvetlenül választják, kétkamarás törvényhozás működik, a bírói hatalom (csúcsán a Legfelsőbb Bíróság) tekintélye igen jelentős, az alkotmánymódosítás számos nehézségbe ütközik. A szavazati jogot az Alapító Atyák az adófizetéshez kötötték, és a hatalom korlátozása nem csak liberális, vagy montesquieu-i premisszákból kiindulva történt meg, hanem a népszuverenitás féken tartása miatt is.[323] Az amerikai demokrácia tulajdonképpen a *„szakralizált demokrácia egyenlősége"* (Molnár Tamás), ahol a vallás igen komoly szerepet játszik a társadalom kulturális és politikai életében. Az egyéni siker megbecsülése mellett a társadalmat – ahol még nem esett szét – a kooperáció jellemzi, mivel számos mítosz, ethosz, szellemiség és kulturális–identitásbéli kapocs köti össze tagjait. A verseny – elvileg – kiiktatja az irigységet, ahogyan az egyéni vállalkozó szellem (felül)értékelése enyhíti a szociális elégedetlenséget.[324] A középosztályosodás, az „amerikanizálódás" és a tulajdonszerzés szabadsága és társadalmi elvárása miatt kialakult rendkívüli fontossága a személyközpontú – azaz konzervatív – társadalom kialakulásának esélyét adta meg az USA évszázadainak. A stabil szociális test létrehozása lényegében sikerült, csupán a modernitás progressziós felgyorsítása hatott és hat ma is ennek ellenében.[325]

---

323 MAGYARICS, 4–5. oldal

324 A szocializmus főként a fentiek alapján volt mindvégig perifériális gondolat Amerikában. (Ld. bőv.: LIPSET, S. M.: Why No Socialism in the United States? In: Sources of Contemporary Radicalism. Vol. 1. Ed. by Bialer S.–Sluzar S. Westview Press, Boulder, 1977. és LIPSET, S. M.–MARKS, Gary: It Didn't Happen Here: Why Socialism Failed in the United States? W. W. Norton&Co. New York, 2000.)

325 MOLNÁR Tamás: Az ellenforradalom. Ford.: Turgonyi Zoltán. Kairosz, Bp. 2005. 172–173. oldal

Menjünk tovább. Igaz ugyan, hogy az amerikai nemzet – és főképpen az uralkodó értelmiség – meggyőződésszerűen vallott hite az optimizmus, az ember jobbítása; és hogy az amerikai mítosz az egyéni szabadságjogok túlhangsúlyozására is lehetőséget ad; sőt a haladás biztosra vétele és a – korántsem tisztázott viszonyban lévő – szabadság–egyenlőség értékpárban való gondolkodás is általánosan jellemzi az amerikai politikai kultúrát. – Mégis, az amerikai álom (*American Dream*) relatív megvalósíthatósága kialakít egy olyan központi konszenzusmagot, amelyet ráadásul tovább képesek erősíteni és védeni kívülről olyan tények, mint magának az amerikai államnak a folytonossága, az intézményi stabilitás, az alkotmányosan garantált jogok biztonsága. Eric Voegelin az előző fejezetben már idézett helyen jegyzi meg, hogy az amerikai forradalom alkotmányos elvei, a republikánus demokrácia 1789-tól való megérintetlensége tulajdonképpen oda hatott, hogy az angolszász kultúra és civilizáció, sőt a keresztény hagyomány az USA szellemi–anyagi–erkölcsi viszonyaiban megőrződött.[326]

John Lukacs, Amerika egyik legkonzervatívabb részén letelepülve, ezt jegyezte meg az ország 1947-es viszonyairól: *„Amerikában egykettőre rájöttem, hogy az amerikaiak konzervatívak. A haladásba és a tudományba vetett hitük ellenére – ami jellegzetesen tizenkilencedik századi vonás – a gondolkodásukon nemigen hajlandóak változtatni, anyagi javaikat viszont elképesztően gyorsan változtatják és váltogatják: a szokványos elképzelésnek tehát, miszerint az amerikaiak materialisták, éppen az ellenkezője igaz.”*[327] Lukacs *„angolos”* kényelemről, *„ódivatú”* városképről, hagyományos életmódról, viktoriánus etikáról, a vasárnapi templombajárás rutinszerűségéről beszél, miközben a politikai liberalizmus minden jelét – optimizmus, racionalizmus, progresszivizmus – hasonlóképp felfedezi.

Amerikában konzervatívabb a társadalom – szól az általános(ító) megállapítás, s nem is alap nélkül. Amerika bizonyos értékek tisztelete miatt (mint az alkotmány, a zászló, a nemzeti himnusz), vagy a vallásos morál általánossága és a történelmi hagyományok iránti megértés végett valóban konzervatív vonásokat mutat. A két kontinens eltérő felvilágosodás-hagyománya egyfelől biztosan szerepet játszik ebben, hiszen az amerikai forradalom szabadságharc és nemzeti államépítés volt, alkotmányba foglalva a liberális szabadságjogok mellett Istent is. Ám másfelől rendszeresen ráerősít a média és a kétpártrendszerből fakadó leegyszerűsítő vitakultúra arra a jelenségre, amit sokszor a „konzervatívabb Amerikának” nevezünk. Éppen ezért nagyon nehéz megállapítani, hogy hol végződik az amerikai társadalom konzervativizmusa, és hol kezdődik a média torzítása. Mégis el lehet mondani, hogy az amerikai politikai diskurzusban sokkal többször szerepel olyan vitatéma, amelyből a konzervatívok, a hagyományosnak tekintett értékek szószólói kerülnek ki győztesen, de legalábbis ők a hangosabbak. Ha tehát most azonnal meg akarjuk állapítani, hogy az amerikai közgondolkodás konzervatívabb, netán jobboldalibb-e, mint az európai, akkor azt kell mondanunk, hogy egyfelől hagyományőrzőbb, másfelől pedig konzervatív hangjai erősebbek. Elképzelhető viszont, hogy nem egyfajta *konzervatív többség*ről, hanem inkább egy nagyobb

[326] VOEGELIN, Eric: Die neue Wissenschaft der Politik. Eine Einführung. (1952) Wilhelm Fink Verl. München, 2004. 195–196. oldal

[327] LUKACS, John: Újvilág, óvilág. In: Egy eredendő bűnös vallomásai. Ford.: Barkóczi András. Európa, Bp. 2001. 153. oldal

hangú relatív többségről van szó, amely nagyon sikeresen tudja tematizálni a közéletet és ezért sokkal nagyobb esélye van arra, hogy a – többségében általa (is) felvetett – kérdésekre konzervatív válasz adassék.[328] Annyi bizonyos – s leginkább Amerika történeti kialakulása a magyarázat rá –, hogy az amerikai konzervativizmus inkább egy életmódhoz hozzátartozó beállítódás és a világ egyfajta látásmódja, mintsem valamiféle politikai mozgalomban megnyilvánuló szellemiség. Ez jól látható a magukat konzervatívnak valló választók és a Republikánus Párt közötti kapcsolat teljes hiányában, amely miatt a GOP csak akkor tudott győzni, ha a demokrata kormányzatok nagyot vétettek a konzervatív beállítódás ellen (Nixon), vagy ha a republikánusok felismerték a konzervatív Amerika elvárásait és arra játszottak rá a kampány idején (ifj. Bush). A legsikeresebb a republikánus konzervativizmus akkor volt, mikor mindkettőt egyszerre ki tudta használni (Reagan).

Az amerikai társadalomnak a konzervativitásban megmutatkozó nagyobb affinitása olyan momentumokban közvetlenül is megragadható, mint a vallás előtérbe helyezése, a halálbüntetés és a zéró tolerancia gyakorlatának igenlése, az abortusz és az eutanázia-vita sok esetben jobboldali–konzervatív lezárása, a pornográfia szabályozásának és az iskolai imának a követelése, a nemzeti érzelem látható kifejezése, ragaszkodás a fegyverviseléshez, az adóellenes vélekedés szövetsége az állami redisztribúció helyett az egyéni felelősségvállalás preferálásával,[329] külpolitikai vonalon pedig a fegyveres megoldások támogatása, gyakran egészen militáns–jobboldali megnyilvánulásokkal.

Az amerikai konzervativizmus paradoxonja

A neokonzervatív offenzíváig általános elgondolás volt, hogy az amerikai kultúra ugyan lehet némiképpen hagyományelvű, de a gazdasági életet és a washingtoni *establishment* ügyeit a jobbára északi gyáriparosok vagy a keleti parti liberális értelmiség vezeti, ezért meglehetős szerkezeti egyenlőtlenség alakult ki a két fő politikai család között.[330]

Most ifj. Henry Morgenthau megfontolandó szavait azzal vesszük át, hogy az amerikai történeti fejlődés szinte természetszerűleg fosztja meg a konzervativizmust az Európában orientációs pontként szolgáló *múltbéli* intézményektől. Morgenthau így ír: *„Amerikával ellentétben Európa ismerte a társadalmi osztályokat, melyek összetételét és a társadalomban elfoglalt helyét a hagyomány* […] *megszabta, s érdekükben állt a* status quo *megvédése* […]. *De milyen* status quo *védelméért vagy helyreállításáért küzdene az amerikai konzervativizmus? Önálló hatalomért, állami jogokért, a jövedelemadó eltörléséért, kizárólagos férfi választójogért, rabszolgaságért, a brit fennhatóság visszaállításáért?* […] *az amerikai politikán belül a célokat illetően* […] *abszurd a konzervatív álláspont.”*[331]

Mindehhez hozzájárul, hogy az amerikai értelmiség tulajdonképpen évszázadok óta alapvetően progresszív felfogású, mivel a jövőbe utalja a *mindenképpen* megteremthetőnek

---

328 SCHWEITZER András: Jobboldali USA – baloldali Európa. Konzervatívnak születni. In: *HVG*, 2004. október 2. és RÉTI Pál: Konzervatív térhódítás Amerikában. Hangadó hagyomány. In: *HVG*, 2005. január 22.

329 Ebbe nyílván belejátszik az a nem elhanyagolható különbség az európai és az amerikai politikai fejlődés között, hogy előbbiben a szocialista, szociáldemokrata erők mindig komoly kormányzati tényezők voltak az első világháborút követő időtől, s a jóléti társadalmakat is ezek a politikai tényezők, illetve a kereszténydemokraták–keresztényszocialisták alkották meg; míg az USA esetében ilyen politikai elemekről egyáltalán nem beszélhetünk, a szociáldemokratikus gyakorlat jobbára a Demokrata Párt háza táján fordul elő, ott is jellegzetesen amerikai modell szerint (*New Deal*, *Fair Deal*, *New Frontier*, *Great Society*, *War on Poverty*, Clinton-éra).

330 A problémára kiválóan ráérez: MOLNÁR Tamás: Miért nem vagyok konzervatív? In: uő: Századvégi mérleg. Válogatott írások. Kairosz, Bp. 1999.

331 Idézi: MOLNÁR Tamás: Az értelmiség alkonya. Ford.: Mezei Balázs. Akadémiai, Bp. 1996. *Az amerikai értelmiségi*. c. fej. 252. oldal [Henry Morgenthau Jr. (1891–1967) Roosevelt gazdasági tanácsadója, majd 1934 és 1945 között pénzügyminisztere volt. Mérsékelten fiskális konzervatív meggyőződése ellenére minisztersége alatt ő vezényelte le a *New Deal*-t. A háború után működni kezdett Bretton Woods-i rendszer létrehozása is az ő nevéhez fűződik.]

vélt jobb társadalmat.[332] Ennyiben liberális premisszák alapján elgondolt politikai filozófiáról és ennek jegyében álló politikai cselekvésről beszélünk, annál is inkább, mivel az amerikai politizálás fő árama a felvilágosodást, a gazdasági utilitarizmust és az individuális protestantizmus örökségét vallja, utóbbit szekularizált formában.[333] Így igen nehezen képzelhető, hogy az amerikai konzervativizmus fő árama ne lenne a liberalizmus által végérvényesen megérintve.

Az egész angolszász konzervativizmus paradigmájára különben is jellemző, hogy Lord Acton óta az egyént védi az állam túlhatalmával szemben, az autonóm társadalmi egyesülést állítja az állami kényszerrel szemben, és a gazdaság korlátozásoktól mentes változatát tartja hasznosnak.[334] Minthogy ezek Európában – s onnan kiindulva – a klasszikus vagy óliberalizmus törekvéseivel egyek, ezért fordulhat elő, hogy az amerikai helyzet a konzervatívok számára nem más, mint hogy ezek megvédelmezését igyekeznek ellátni, azzal együtt, hogy a szabadság–egyenlőség-vitában az előbbire szavaznak. Harvey C. Mansfield, korunk legismertebb straussiánus politikai filozófusa konzervatív dilemmának hívja azt, amikor a konzervativizmus választás elé kerül: vagy a liberalizmus eredményeivel szemben veszi fel a harcot, vagy a liberalizmus hibáit igyekszik elkerülni, és a lassan haladást választja.[335] Kétség sem férhet hozzá, az amerikai konzervativizmus fő árama mindig az utóbbi alternatívát követte. Mansfield ugyan haloványan nyitva hagyja a lehetőséget, hogy a múltból építkező, a liberálisok által létrehozott *status quo*t megkérdőjelező konzervativizmus is szóhoz juthasson néhányszor, de mégis azt javasolja, hogy *„a konzervatívoknak fel kell vállalniuk a liberalizmus védelmezőjének szerepét”*, ami *„a liberális elvek védelmét jelenti, annak védelmét, ami a legértékesebb a liberalizmusban.”* – Csakhogy akkor mi marad a konzervativizmusból? Mint a disszertáció konzervativizmus-definíciót tárgyaló részében leszögeztük: *a konzervativizmus nem azonos a régi liberalizmussal*, hanem önálló, nem-ideologikus eszme.

Az amerikai konzervativizmus hagyományában, úgy véljük, Hamilton és John Adams nem kifejezetten a Mansfield által javasolt az utat választotta, hanem a politikai realizmus elvei mentén politizáltak a politikai racionalizmus ellenében. (Ez persze lefordítható konzervatív–liberális szembenállásra is és akkor sem azt fogjuk találni, hogy bármelyikük is a liberálisok után ment volna itt-ott javítgató szándékkal.) Mansfield megoldási javaslata ott sántít, hogy a liberálisok jó vívmányait védelmező és hangoztató konzervatívok egy idő után – főképpen az amerikai liberális dominancia körülményei között – könnyen mint mérsékelt liberálisok neveztetnek el, s ezzel a *konzervatív önfeladás*t már a szavak szintjén is elkezdi.

Hayek jegyzi meg némileg kárörvendően, hogy az amerikai politikai gondolkodás eredete liberális, ezért nem meglepő, ha az amerikai konzervativizmus tulajdonképpen liberális eszmékért küzd. A *Miért nem vagyok konzervatív?* című számvetésében így fogalmaz: *„amit Európában liberalizmusnak neveznek, az itt az az általános hagyomány volt, amelyre az amerikai államalakulat épült: az amerikai hagyomány védelmezője tehát európai értelemben liberális volt.”*[336] Ez a helyzet a történelem által állított csapda, pontosabban a liberalizmus csapdája a konzervativizmusnak. Bele kell lépnie, ha magát definiálni akarja, de szabadulnia nehéz. Az amerikai konzervativizmus önmagára találása a liberalizmus radikalizálása révén következett el. Az amerikai konzervativizmus ki is használta az alkalmat és a ’60-as évek végétől erősödő hullámokban vette be végül két ciklusnyi időre is a Fehér Házat Reagannel. Ez az időszak, amikor az amerikai konzervativizmus kormányzati pozícióba

---

[332] Ld. bőv.: LIPSET, Seymour Martin: American Intellectuals – Mostly on the Left, Some Political Incorrect. In: uő: American Exceptionalism: A Double-Edged Sword. W. W. Norton&Co. New York, 1996.

[333] LIPSET, S. M.: American Intellectuals: Their Political Status. In: *Daedalus*, 1959. nyár

[334] SCRUTON, Roger: A liberál-konzervativizmus és Közép-Európa. In: uő: Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék. Ford.: Jónás Csaba. Osiris, Bp. 1995. 25–26. oldal

[335] MANSFIELD, H. C.: A konzervativizmus dilemmája. Ford.: Zalotay Melinda. In: *Korrajz*. 2005. A XXI. Század Int. Évk. Szerk.: Körmendy Zsuzsanna. XXI. Század Int. Bp. 2006. 34–35. oldal

[336] HAYEK, Friedrich A. von: Miért nem vagyok konzervatív? (1960) Ford.: Atkári János. In: uő: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Madarász Aladár. Közg. és Jogi, Bp. 1995. 420. oldal

kerülve nem a liberális törekvések mérsékelt hangoztatását végezte, hanem az ’50-es évek elejétől megalkotni kezdett önálló konzervatív napirend szerint cselekedett. E harcban a neokonzervativizmus az egyik legerősebb előőrs volt.

Új forradalom – ébredő reakció

A fentiek megállapítása után számunkra egy kérdés látszik megválaszolásra méltónak: vajon mi történik, ha a konzervatívok, követve Mansfield tanácsát, folytonosan a liberálisok javaslatainak mérsékelt, lassú, reform-elvű megvalósításának platformját képviselik? (Ahogyan ezt sokáig az amerikai liberális konzervativizmus meg is tette.) Első közelítésben az, hogy így bizony filozófiailag megragadva a dolgot, azért mégiscsak a liberális program fog teljesülni, és a kimenetel nem, csak annak időpontja lesz kérdésessé. Ez azonban a liberalizmus érdeke és nem a konzervatívoké. A konzervatív napirend nem lehet a „liberalizmus *light*”, hanem önálló, hagyományelvű programot kell, hogy alkosson.

A liberalizmus alaptermészete, hogy a folytonos változtatások, a progressziós valóság-alakítások láncolatában nem ismer végpontot. Az egymást meghaladó periódusok sokaságát hátrahagyva a liberalizmus újabb és újabb horizont mögé akar tekinteni, amely így a felgyorsuló előrehaladás lineáris vonalán szab pályát az egyre radikálisabb és geometrikusabb változtatások számára. Amikor a liberálisok mellett megjelennek a még gyorsabb haladást követelők, akkor a konzervatívok, sokszor eltévesztve a történeti perspektíva értelmét, rögtön a liberálisok mellé állnak, megelőzendő a további „haladás” bekövetkeztét. Ilyenkor csupán azt felejtik el, hogy a liberálisoknál radikálisabb erők kiszabadulása számára ugyanaz a kéz bontogatta Pandora szelencéjét, amely a liberalizmus szabadelvűségét is előzőleg kiengedte. Metternich bölcsessége minden olyan konzervativizmus számára tanulság lehet, amelyet az ébredés a liberális haladás gyorsulása közepette ér. 1852-ben így emlékezett az Osztrák Császárság kancellárja: *„A forradalmak egyáltalán nem törnek ki hosszú előkészületek nélkül. Olyan elemek, amelyekből az összeomlás kifejlődhetik, minden körülmények között adottnak tekinthetőek. Kitörésük azonban csak úgy érik meg, ha a legfelsőbb hatalom vétkezik, és ennek következtében az erőszak akkor áll elő, ha a hatalom visszaél, vagy éppen gyakorlása elmulasztása miatt nem él azzal, amivel kellene.”* Majd így folytatja: *„A forradalom szelleme a hosszú politikai béke árnyékában és a császárság állami életével összefüggően fenntartott széles és sokféle kapcsolat zavaró befolyásával hatolt be. Ez a beférkőzés a kormányzat előtt nem volt ismeretlen, és azon szükség érzése, hogy ennek gátat kell szabni, előtte lebegett, s hamarosan utat tört a személyes felismeréstől a legfelsőbb szférákig.”*[337] – Tudjuk, hogy ekkor már késő volt. A konzervativizmusnak – az általunk korábban leírt tipológia szerint – pontosan azt kell tudnia, hogy a szükséges változtatásokat kézben tartó reformkonzervatív munkát mikor és miért kell felváltani az aktív – ha tetszik: a *preventív – ellenforradalmi* cselekvésével.

Az amerikai liberalizmus, amely alatt mi most csak a kulturális és nem a gazdasági liberalizmust (vagyis nem a klasszikus smithi és a neoliberális, hayekiánus–friedmani közgazdaságot) értjük, az alkotmány liberális és egalitárius premisszáinak kiterjesztését és mélységi bővítését célozta meg politikai gondolkodásában és ezt megvalósító cselekvéseiben. Az amerikai társadalom ily módon fokozatosan központosítottabb és egyenlőbb lett, amely kettő első ránézésre is egymásból következik, lévén az egalitárius kormányzati program csak erős és centralizált hatalmi központból vezényelhető le. A kormányzati liberalizmus mellé hatásosan párosult az emberjogi egyenlőség kimunkálása, amely az észak–déli háború után (1865) mintegy feltételezte az északi centralizáció jogérvényesítő/jogkiterjesztő hatásnak általánossá válását az államokban. A kulturális szabadelvűség igazi megismerése a második világháború utáni amerikai társadalom „kiváltsága” lett. Ekkorra az amerikai mítosz és a

[337] METTERNICH, Clemens Fürst, von: Mein Rücktritt im Jahre 1848. (1852) In: uő: Ordnung und Gleichgewicht. Ausgewälte Schriften. Hrsg., Nachw., Bibl.: Jean-Jacques Langendorf (Bibliothek der Reaktion) Karolinger, Wien–Leipzig, 1995. 62. és 63–64. oldal

protestáns puritanizmus, nem is beszélve a WASP-életérzés érvényességéről, jelentősen elhalványult, köszönhetően a modernitás technikai–technológiai következményeinek, az általános baloldali–liberális értelmiségi kurzusnak és a tömeges bevándorlás asszimilációt gyengítő hatásának. Az 1968-ra beérett termés általános kultúrsokkot okozva áttételesen a konzervatív Nixont juttatta hatalomra.

Az amerikai neokonzervatívok számára a ’60-as évek ellenkultúrája beleillett a hidegháború két táborának egyetemes összeütközését strukturáló törésvonalba, azaz a metapolitikai jobboldal (whigek, óliberalizmus, konzervativizmus, reakciós ellenforradalom) és baloldal (progresszivizmus, radikális liberalizmus, szocializmus, kommunizmus, nihilizmus) feszültségzónájába. Irving Kristol a hidegháború szovjetellenes, beavatkozás-párti neokonzervatív értelmiségije a két tömb közötti világpolitikai ellentétet a belpolitikai és kulturális életben is leképezte, mégpedig Amerikán belül. A társutas balosok és radikális liberálisok, az ellenkultúra terjesztői, az amerikai életforma felbomlasztói, az amerikai örökség elvesztegetői és a megbékéléspárti idealisták ellen szegezte itt idézendő, önvallomásos szavait – mégpedig éppen 1968-ban. Ezt olvassuk *Memoirs of a ’Cold Warrior’* című írásában:

> Nem vagyok képes megérteni azt az egyre népszerűbb gondolkodásmódot, amely szerint valamely mentális betegség dekadens társadalmunkban az egészség jele volna és hogy például egy skizofrén a végső valósággal közelebbi kapcsolatot ápolna, mint mi, a normális többség. S azt sem gondolom, hogy a homoszexualitás normális dolog volna, nem hiszek a drogokban sem, továbbá utálom a pornográfiát.
>
> Az én hidegháborúm ebben áll: hiszek az egyéni szabadságjogokban és a képviseleti demokráciában; a kapitalizmus helyes változatát minden más gazdasági rendszerrel szemben előnyben részesítem; hiszem, hogy a castroizmus nem lehet Latin-Amerika számára a megfelelő út; a maoizmus számomra éppoly gyűlöletes, mint a fasizmus, és nem is könnyen tudom megkülönböztetni őket egymástól; a harmadik világ fejletlen országai véleményem szerint nem reprezentálnak semmilyen jövőbeli alternatívát senkinek sem; és Che Guevara nem az én Robin Hood-om.[338]

A ’60-as évek elején kezdődő ellenkultúra hulláma az 1968-as csúcs után lecsillapodott ugyan, de a későbbiekben beépült a tömegkultúra szerkezetébe.

Tocqueville két veszélyt látott az amerikai demokrácia kimenetelével kapcsolatban, ám úgy tűnik, az amerikai demokrácia ma nem a despotizmus felé halad, mint azt Noam Chomsky és Michael Moore gondolja, hanem a végzetesen széteső társadalom irányába tart. Az amerikai politikai gondolkodásban a liberális irány ellensúly nélküli felerősödése és egyeduralkodóvá válása (vö. Trilling fentebbi véleményével) a további emancipáció erőltetésével és a társadalmi kohézió gyengülésének figyelmen kívül hagyásával a társadalom szövetének eloldásához vezet. Vagyis, Willmoore Kendall-lal egyetértve, *„Amerikában régóta liberális forradalom zajlik, amelynek célja új rend meghonosítása”*; a konzervativizmusnak ez ellen kell – már csak identitásának egyáltalában vett fenntartása érdekében is – önmagát meg- és elhatároznia.[339] Amiről Kendall beszél, az az ellenkultúra elleni konzervatív fellépés, ha tetszik ellenforradalom kívánalma, mégpedig azzal az *„ellen-Sionnal”* szemben, amit az Amerika alapítói által elképzelt *„új Sion”* ellen készül a liberális *mainstream* felépíteni.[340] Ezt az ellenforradalmat a korai neokonzervativizmus vélekedésünk szerint a ’80-as évek végéig vállalta is.

Fontos és megkerülhetetlen kérdésre térünk ki a továbbiakban, amely az amerikai önazonosság megőrzésében és a konzervatívok szerepében, lehetőségeiben fontos tényezőt

---

338 KRISTOL, Irving: Memoirs of a ’Cold Warrior’. (1968) In: uő: Neoconservatism: An Autobiography of an Idea. (2nd ed.) Elephant Paperbacks, Chicago, 1999. 468. oldal

339 KENDALL, 10. oldal

340 MOLNÁR: Az ellenforradalom. 173. oldal (Ld. még a szerzőtől: Fejezetek az Amerika-tanból. In: uő: Századvégi mérleg. 324–329. oldal.)

jelent. A társadalmak felbomlásának természetrajzában alapmegállapítás, hogy a belső koherencia megsérülése és ennek eszkalálódása, együtt járva a külső kedvezőtlen hatások ki nem küszöbölésével, bizonyosan végzetessé válik. Toynbee írja a következőket: *„A »belső proletariátus« a bomló társadalom határain belül lázong, bár az uralkodó kisebbség még a sarka alá tudja tiporni; a »külső proletariátus« a határokon kívül él, és elkeseredetten küzd az ellen, hogy beolvasszák."*[341] Amerika abban az állapotban van sok elemző szerint, hogy *„az uralkodó kisebbség"* korántsem oly hatalmas, és a *„külső proletariátus"* már nem kívül, hanem belül lázong, sokszor olvadva össze érdek és érték szerint a belsővel. Gunnar Myrdal korán rávilágított arra, hogy a feketék rendezetlen helyzete és az amerikai demokrácia mint politikai szisztéma és értékvilág nem egyeztethető össze egymással.[342] Figyelmeztetése után pontosan két évtizeddel a gond megoldódott, és az afroamerikai lakosság beolvadt az amerikai többségbe. Lassan-lassan azonban a kívülről jötteket – akik a WASP egy betűjének sem felelnek meg távolról sem – az amerikai társadalom nem tudja asszimilálni, mivel egyfelől eleve gyenge ehhez, másfelől pedig – jórészt ebből következve – az újonnan bevándoroltak nem is akarnak alkalmazkodni a többséghez.[343] A korlátlan migránspolitikának és az amerikai identitás feladásának egymást felerősítő káros hatására mutatott rá 1987-ben Allan Bloom, amikor az *„önfelszámoló liberalizmus"* következményeire figyelmeztetett.[344] A konzervatív, straussiánus kulturkritikus megállapította, hogy a pozitív diszkrimináció, a politikai korrektség, a korlátlan bevándorlás eredményeként megjelenő asszimilál(hat)atlan tömegek, a kreált kisebbségek felszabadító harcai mind-mind a '60-as évek ellenkultúrájának ultraliberális változatai. Ahogyan már a fentebbi fejezetek egyikében mondtuk, a konzervatív oldal jó része egyetért abban, hogy a multikultúra létében fenyegeti az amerikai álom megvalósulását. De nem csak Allan Bloom, Huntington vagy Molnár Tamás vette ezt észre, hanem a liberális Schlesinger is.[345] Kristol, a neokonok ősapja, ellentétben a mozgalom második nemzedékével, szintén erőteljesen érezte, hogy a liberalizmus megfékezésére van szükség. A multikulturalizmussal kapcsolatban vetette papírra a következő sorokat, 1991-ben: *„Egyetemeinken* […] *faji alapon nacionalista feketék, radikális feministák, »melegek«, leszbikusok és egy maréknyi demagóg – akik számtalan kisebbséget képviselnek – alkotnak egy nagy koalíciót.* […] *Ez a multikulturalista szövetség olyan ideológiát terjeszt, amelynek nevelési–oktatási elvei lényegében egy politikai programot alkotnak, amely mindenek előtt anti-amerikai és Nyugat-ellenes."*[346] A multikulturális társadalom ellentmondást nem tűrő liberális követelése jól demonstrálja számunkra, hogy az amerikai mítosz egymással belső koherenciában álló elemeinek szétbontása milyen kulturális sokkot és messze ható társadalmi következményeket von maga után.

Amerika nagyjából a '60-as évek közepe óta történelmének, vallásának és önmagába vetett hitének mélyülő válságát éli át. Ezt csak Nixon első ciklusa és Reagan nyolc éve tudta valamelyest megállítani és útjára indítani ezzel szemben egy jobboldali, konzervatív ellenforradalmat. Az ezredforduló idejére azonban a '60-as évek ellenkultúrája domináns, *mainstream* meggyőződéssé vált, számos olyan posztmodern elemmel bővülve ki, amelyet Kristol, Daniel Bell és Huntington oly hevesen kritizált már a '60-as évek végétől is. A Clinton-éra példátlan kormányzati balliberális–multikulturalista dömpingje fellazította a két

---

341 TOYNBEE: A. J.: A civilizációk megtorpanásának természete. (1939) In: uő: Válogatott tanulmányok. Ford.: Mesterházi Márton. Gondolat, Bp. 1971. 126. oldal

342 MYRDAL, Gunnar: Az American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy. Harper&Bros. New York–London, 1944.

343 HUNTINGTON, Samuel P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. (2004) Ford.: Szabó László Zsolt. Európa, Bp. 2005. 293–383. oldal

344 BLOOM, Allan: The Closing of the American Mind. Simon and Schuster, New York, 1987. 31–38. oldal (A munka kiváló recepcióját ld.: KINZEL, Till: Platonische Kulturkritik in America. Studien zu Allan Blooms: *The Closing of the American Mind*. Duncker u. Humblot Verl. Berlin, 2002.)

345 SCHLESINGER, A. M. Jr.: The Disuniting of America: Reflections on a Multikultural Society. W. W. Norton&Co. New York–London, 1992.

346 KRISTOL, Irving: The Tragedy of 'Multiculturalism'. (1991) In: uő: Neoconservatism. 32. oldal

ellenforradalmi elnök örökségét, sok konzervatív pedig elkezdett visszavonulót fújni. Közéjük tartoznak a neokonzervativizmus újgenerációs képviselői is, akik a belső védekezés napirendjét a külső demokratikus missziójáéra cserélték.

A forradalmak mindenkori logikája szerint azonban, amikor a védők feladják a küzdelmet évszázados értékeik védelmében, lényegében bármekkora támadó erő is könnyen át tud törni. 1789, majd 1848–49 után, a következtetéseket levonva, báró Eötvös József úgy írt, hogy egyetlen ok miatt *„hullott porba a fennálló rend”*, ez pedig *„abban rejlik, hogy senki sem mert a fennállónak védelmére kelni; és pedig azért nem, mivel azok, kiknek ez hivatásuk lett volna, s kiknek hatalmukban állott, nem hittek jogukban; s az épületet, mely általuk oltalmazandó lett volna, maguk is oly roskatagnak tartották, hogy az első rengés után odahagyták.”*[347] Amerika konzervativizmusa annak konzervatív méltatói – Kirk, Rossiter, Kendall, Kristol – szerint azért volt mindig is nehéz helyzetben, mert az ország szellemi arculatát a kezdetektől meghatározó liberalizmus az egyetlen potens és haladó ideológiának tetszett, amelyen belül lehetett csak elképzelni a politizálást. Az amerikai forradalom és az alkotmányozás folyamatának természete – amint erre már többször igyekeztünk rámutatni – *inkább* liberális volt, a konzervativitás a megőrzési tendenciában nyilvánult meg és az Alapító Atyák (főként Hamilton, Adams, Washington) lelkében élt, mintegy *„reflexívvé vált”* (Mannheim) hagyományos világképként. Jefferson korában, majd a kis megszakításokkal Jackson elnökségétől Roosevelt tizenkét évéig tartó hosszú időszak alatt a liberálisok minden politikai és társadalmi célja megvalósult, azaz a progresszív gondolat strukturálta az amerikai politika szerkezetét. Az amerikai konzervativizmus számára nem sok lehetőség és tér nyílott arra, hogy a sok esetben különben sem népszerű kívánságaikat politikai akaratra, méginkább tettre váltsák. Sokan megállapították azt is, hogy az amerikai értelmiség alapvetően liberális természete miatt a konzervativizmus nem is rendelkezett számottevő intelligenciával és ily módon a konzervativizmus vagy a kapitalista szabadverseny védelmezését jelentette – amelyet ráadásul nem is kérdőjelezett meg senki komolyan az 1930-as évekig – vagy pedig a déli és nyugati parti vallásos kisvárosi emberek hagyományos életvitelét. Mindez egy amerikai konzervatív eszme kialakulása számára orientációs pontként és hátországként egyáltalán nem rossz feltétel, de egy generális konzervatív gondolkodásmód és egy ebből származó jobboldali kormányzás számára elégtelen.

Tocqueville, Eötvös és Furet szerint a francia forradalom legalább annyira a potenciális védők öntudatlansága, kelletlensége, mint a forradalmi erők határozottsága miatt juthatott győzelemre. – Eötvös találó megjegyzése szerint: *„míg egyrészről a fennálló rend megtámadására csaknem az egész míveltebb osztály szövetkezett: úgyszólván senkit sem találunk, a ki a létező viszonyok védelmére felszólalna, s azokat fentarthatónak vagy csak törvényeseknek ismerné.”*[348] Amerika számára a konzervatív gondolat és politika megszerveződésére a fentiek miatt igen kevés lehetőség nyílott, ezért a hagyományosnak számító intézményrendszerek megvédése és a társadalom adott berendezkedésének megőrzése nem hogy öntudatlan, de szinte semmilyen konzervatívokra nem számíthatott. A progresszivista politizálás ezért bátran és majdnem minden korlát nélkül érvényesülhetett, amely vélekedésünk szerint jól mutatja, hogy az alapjában forradalmi eredetű ideológiák – köztük a liberalizmussal – mindig a végső kiteljesedés felé törekednek, azaz minél szélesebb és mélyebb téren kívánják kifejteni belső lényegüket. A liberalizmus esetében (is) ez a haladás korlátlanságának hite, amelyet a politikai racionalizmus hordoz. Amerikában a jeffersoniánus szabadság-kiterjesztő szándék azonban egy idő után Paine szellemében az egyenlőség keresésébe ment át, amely számos radikális és baloldali elem beszüremlése után a

---

[347] báró EÖTVÖS József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. (1851–54) (3. kiad.) Ráth Mór, Bp. 1885. 9–10. oldal

[348] TOCQUEVILLE, Alexis de: A régi rend és a forradalom. (1856) Ford.: Hahner Péter. Atlantisz, Bp. 1994.; báró EÖTVÖS József: A franczia forradalom okai. (1857) In: Báró Eötvös József Munkáiból. S.a.r. és bev.: Voinovich Géza. II. Franklin, Bp. 1907. 239. oldal (Az eredeti helyesíráson nem változtattunk.); FURET, François: A francia forradalom története. 1770–1815. (2. jav. kiad.) Ford.: Pőcz Erzsébet. Osiris, Bp. 1999.

New Deal-ben, de még inkább az ’60-as évek felfordulásában kulminált. Mindeközben viszont a konzervatívok már elkezdték öndefiníciós kísérletüket és az 1968-at megelőző évtizedben sikerre vitték azt.[349] Ennek politikai vetülete legelőször Nixon 1968-as megválasztásában, majd 1972-es újraválasztásának, végül Reagan kétszeres győzelmének (1980, 1984) tényében ragadható meg.

Az amerikai konzervativizmus ’50-es–60-as évekbeli ébredése *kulturális ellenforradalom*ként határozható meg, láttuk, Willmoore Kendall is azon a véleményen volt, hogy a konzervatív önmeghatározás a *liberalizmus ellen* szükséges. Itt, úgy érezzük, kicsit meg kell állnunk és Kendall általunk referenciaként kezelt ebbéli véleményét bővebben meg kell magyaráznunk! Kendall ugyanis igen korán, a ’60-as évek legelején felismerte, hogy Amerika szellemi környezetében jelentős változások mentek végbe, amelyek egy racionalista–(bal)liberális tábornak a konzervatív–tradicionalista felfogás ellenében véghezvitt győzelmét látszik mutatni. Ekkor tette fel a kérdést, éppen Kennedy-elnöksége idején, hogy vajon *mi a konzervativizmus?* A kérdés egyáltalában vett megfogalmazására azért volt szükség, mert vélekedése szerint a másfél száz éve tartó *„liberális offenzíva”* közepette a hagyomány erői elfeledték saját identitásuk gyökerét. A liberális és konzervatív táborok harcát Kendall mintegy a Carl Schmitt által használt barát–ellenség megkülönböztetéshez hasonlóan mutatta be, amikor így írt:

> Tézisem az, hogy létezik egy vonal, amely frontvonalhoz hasonlít […]. Továbbá azt is állítom, hogy ez a vonal egy olyan háború közepette húzódik, amely aktuálisan a haladásról szól. Ennek egyik, mégpedig bal oldalán liberális csapatok vannak (vessük közbe, hogy nagyon világos legyen: a front a bal és a jobb oldalakat választja el), a másik, jobb térfélen pedig a konzervatívok erői helyezkednek el.[350]

A sokak számára akkor és bizonyára most is esetleg „szélsőségesnek” tűnő kendalli kijelentés mély politikai filozófiai meggyőződésből ered. A ’60-as évek Amerikájában, majd éppen Kendall halálakor, 1967-ben még radikálisabban, egy év múlva pedig végsőkig eszkalált formában nyilatkozott meg egy hamisítatlan forradalmi szellemiség. A kérdés az volt – átadva a szót Kendall-nak –, hogy *„Amerika sorsa a Liberális Forradalom, vagy pedig az, amelyet az Alapító Atyák szabtak meg a köztársaságnak?”* – Hiszen Amerika életében egy valóságos forradalom megy végbe, amely új módszert és teljesen új rendet fog teremteni. A konzervativizmusnak pedig ehhez képest kell meghatároznia a saját nevét és jelentését: *„A konzervativizmus először és leginkább a forradalommal szembeni ellenállás.* […] *Aktuálisan a liberálisok támogatják a Liberális Forradalmat, a konzervatívok pedig ellenzik azt”* – írta Kendall. Ennek a feltevésnek a végső megértése abból származhat csak, ha úgy véljük: a liberalizmus mint politikai fenomén forradalmi szellemiség, forradalmi gyökerű ideológia és ezért forradalmi politikai következményekkel is jár. Kendall a liberális forradalom mozgatójának az egyenlőség iránti vágyat tartja, amely forradalmi attitűd és törekvés, *„hiszen a forradalomnak mindig előre kell mennie és folyamatosan haladnia kell, s ha azon vagy, hogy az embereket egyenlővé tedd, akkor ebben nem lehet megállni, nincs nyugvópont, mindig tovább kell haladod”*. A konzervatív ellenállás ezzel a törekvéssel csakis egy ellenforradalmi vektor iránymutatása szerint képzelhető el, amely Amerikában az ’50-es évektől kezdve érezhető volt és Nixon-, illetve Reagan alatt meg is fogalmazódott, illetőleg győzött.

Az amerikai konzervativizmus a ’80-as évekre szinte teljes paradigmaváltást tudott végrehajtani, persze nem függetlenül a világháborút követő évek készülődésétől. E hosszú, több évtizedes folyamat végül Reagan nyolc évében (1981–1989) érte el tetőfokát. A neokonzervativizmus ebben a törekvésben szervesen részt vett, kérdéses azonban, hogy a hidegháború utáni neokonzervativizmus vajon követi-e ezt az ellenforradalmi örökségét?

---

[349] Az amerikai konzervativizmus ébredése az 1945-öt követő években kezdődött el és az ’50-es évek volt az igazi otthona a konzervatív öndefiníciónak. (Ld. erről bőv. a hetedik fejezet második alfejezetében írottakat.)

[350] KENDALL, 7–8. oldal

Az amerikai konzervativizmus három mai meghatározó irányzata

Előzetes megjegyzések

Mielőtt komolyabban elemeznénk a jelenlegi amerikai konzervativizmus főbb irányzatait, meg kell jegyeznünk, hogy az örökség, amit megvédelmezni igyekeznek, egészen eltérő néhány esetben az európaiétól. Három dolgot tehát le kell szögeznünk! (1.) Amikor amerikai liberalizmusról beszélünk, akkor a kulturális liberalizmus szabadelvűségéről van szó, de amikor a gazdasági liberalizmusra térünk rá, akkor rögtön konzervatív értékbe ütközünk, hiszen a liberális, vagy klasszikus közgazdaság – tehát a tőkés gazdálkodás, a kapitalizmus – a *par excellence* hagyományos amerikai gazdasági rendszer. Irving Kristol meg is jegyzi, hogy *„Smith és Burke barátok voltak, akik nagyra becsülték egymás munkáit, és legjobb tudomásuk szerint nem volt olyasmi, amiben konfliktusuk vagy alapvető ellentétük lett volna."*[351] (2.) Amikor pedig baloldalról szólunk, akkor Amerikában az alatt nem is kifejezetten a szocializmust értik, hanem a közterhek növekedését előidéző központi redisztributív gazdaságot, amely a társadalmi egyenlőség növelését célozza és a szociális háló szélesítése, szemeinek sűrítése érdekében a nagy bürokrácia, az adóemelés, a központi tervezés gyakorlatát folytatja. Ez éles ellentétben áll a *„szabad versenyes rendszerrel"* (Thatcher), hiszen keynesiánus megoldásaival inflációt gerjeszthet, a teljes foglalkoztatásra törekedve lenyomja a béreket és bizonyos vállalkozást, befektetést visszafogó hatással is jár. (3.) Az amerikai politika harmadik nagy *issue*-ja, ügye, a külpolitikai cselekvés módozatai és elvei, már nem annyira egyértelműen párosíthatóak a liberális–konzervatív pólusokhoz, hiszen nem csak a nemzetközi kapcsolatok iskoláihoz való viszont kell előbb tisztáznunk, hanem az egyes korszakok ezekre gyakorolt hatását is figyelembe kell vennünk. Az azonban mégis elmondható, hogy az idealista iskolához inkább a liberálisok, míg a realistához a konzervatívok állnak közelebb.

Az amerikai konzervativizmust összefoglalóan jellemezve azt mondhatjuk, hogy az a főként a fentebb vázolt történelmi okokból kifolyólag – az ismétlés kedvéért: a puritán telepesek által alapított autonóm államokban nem volt monarchikus berendezkedés, rendi viszonyok vagy feudalizmus, s így a polgári–kapitalista viszonyok a vallásos értékekkel együtt természetesnek számítottak – és az európaitól eltérő fejlődési út miatt – a felvilágosodás vallásos tartalma, a „forradalom" mint történelmi folyamat eltérő lezajlása,[352] a liberális és a tradicionalista értékbázis körülbelül egyenlő érvényesülése – lényegesen eltér a kontinensétől. Az USA esetében az individuális vállalkozási késztetés, a *pioneer*-ek gazdasági térre átültetett bátor egyéni kezdeményezése és a függetlenségi harc patriotizmusa jelenti a vallás és a liberális szabadságjogok mellett az amerikai értékeket. Az Alkotmány, az Alapító Atyák, az elnöki hivatal – ami prezidenciális, sőt: egyfajta karizmatikus, tekintélyen alapuló berendezkedés nyilvánul meg benne –, a csillagos-sávos lobogó tisztelete, a demokratikus értékek és berendezkedés felsőbbrendűségébe, ill. az amerikai unió erkölcsösségébe vetett hit jelölik ki az amerikai nemzeti érzelem vonalait.

Az amerikai konzervativizmus tradicionális értékei nagyjából minden amerikai konzervatív áramlat programjában megtalálhatóak. Russell Kirk hat elemet sorol fel, amelyek helyénvalóságában nincs okunk kételkedni. Az amerikai konzervativizmus általánosságban tehát (1.) hisz a társadalmi rend morális alapjában; (2.) az emberi lényeg és így a társadalom különbözőségét, komplexitását nagyra becsüli, s ezért az uniformizálást elutasítja; (3.) a magántulajdon szentségét nem kérdőjelezi meg, s az emberek közötti (ebbéli) különbségek

---

351 KRISTOL, Irving: On the Political Stupidity of the Jews. In: *Azure*, 1990. ősz

352 Irving Kristol *Reflections of a Neoconservative. Looking Back, Looking Ahead* c. könyvében (Basic Books, New York, 1983.) szintén rávilágít a francia és az angolszász–skót felvilágosodás és ebből fakadóan a politikai forradalmak lényeges különbségeire, amelyet a mérsékelt reform megítélése, a realitások figyelembevétele és a hagyomány tiszteletben tartása jelez. Amint erről fentebb bővebben már szóltunk.

lerombolását (is) veszélyesnek tartja; (4.) gyanúval viseltetik a központosított hatalommal szemben s ezért a tekintély kiegyensúlyozott elosztását, a föderális megoldást kedveli; (5.) a kollektivizmus absztrakt terveitől idegenkedik s ehelyett a történelem emlékezetére és a személyesen elérhető eredményekre támaszkodik; végül (6.) a hirtelen változások és az ilyet célzó nagy tervek ellensége.[353]

Mindezekhez járul hozzá napjainkra a neokonzervatívokhoz csatlakozott neoprotestánsok felfogása a *pioneer*-ek és Izrael közötti párhuzamról, valamint a Reagan-korszakban gyakorlatba is átültetett konzervatív jóléti állam-kritika reneszánsza, amelyet eszmeileg a régi értékek – úm. a vállalkozói kedv, a központi kormányzat befolyásának csökkentése, a verseny szabadsága – táplálnak. Ez utóbbiak, valamint a demokrácia-export elképzelés azok a különbségek, amelyek leginkább megkülönböztetik a neokonzervatívokat napjaink többi konzervatív irányzatától. Amerikában ugyanis mostanra három fontosabb konzervatív erő alakult ki.[354] Van egyfelől (1.) az ún. *paleokonzervatív*oknak nevezett, Patrick J. Buchanan vezette, a *New Right* utódjának számító jobboldali csoport (őket *tradicionalistáknak* is nevezik), amelyet határozott Izrael-ellenességük, az *establishment*tel szemben megfogalmazott kritikájuk és antiliberalizmusuk tesz azzá, amik; megkülönböztetünk (2.) *libertárius*okat – főképp a Cato Intézet köré tömörülő csoportosulást –, akiket nemcsak gazdasági liberalizmusuk, hanem kulturális értelemben vett szabadelvűségük is a liberális abszolútum felé orientál inkább; végül a harmadik csoport, (3.) a *neokonzervatív*oké következik. A neokonzervatívok esetében jellemző egyfajta elitista megközelítés, kezdetben – itt főképp a Reagan-érát értem – a morális és hatalmi okokból is megfogalmazott antikommunizmus, amely ma az ideologikus természetű *Pax Americana* megteremtésére transzformálódott. A neokonzervatívok egyértelműen elutasítják az antiszemitizmust és a populista szókészletet – többek között ez különbözteti meg őket a sajátos amerikai radikális jobboldal rétegétől.[355]

Paleokonzervatívok

Az, amit paleokonzervativizmusnak, vagy őskonzervativizmusnak, tradicionális konzervativizmusnak, sőt *„organikus konzervativizmusnak”* (Magyarics Tamás) nevezünk, lényegében nem más, mint a neokonzervativizmus ’80-as évekbeli megerősödése előtt létező meghatározó konzervatív áramlat. A név, amelyet a neokonok adtak nekik, szintén azt jelöli, hogy valami hozzájuk képest vett „régi” konzervativizmusról van szó, amely valójában a korábban jelző nélküli amerikai konzervativizmus volt.[356] A neokonzervatívok szemében az 1990 után létrejövő paleokonzervativizmus azonban inkább radikális jobboldalként, izolacionista nacionalizmusként, illetve reakciós konzervativizmusként határozódik meg.[357]

Mindaz a helyzet, hogy a neokonzervativizmus lényegében a ’70-es évek közepétől–végétől átvette az amerikai konzervativizmus intellektuális életének vezetését, meglehetősen keserű kifakadásokra sarkallja a paleokonzervatív szerzőket. Miután a neokonzervativizmus kisiklott és bel-, illetve külpolitikájában Amerika érdekeivel ellentétes és antikonzervatív akciókat hajt végre, ez a palók számára azt bizonyítja, hogy a neokonzervatívok trójai falóként hatoltak be az amerikai konzervativizmus várába.[358]

---

353 KIRK, Russell: Prospect for Conservatives. Gateway Ed. Chicago, 1956. 36–39. oldal

354 Eligazításul ld. bőv.: KENNETH, M. D.–MEDCALF, L. J.: American Ideologies Today. McGrawhill, New York, 1993.

355 LÁNCZI András: A neokonzervatív filozófia. In: *Szombat*, 2004. 1. szám [A szöveg olvasható még: LÁNCZI András: Az utópia mint hagyomány. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. 185–194. oldal.]

356 Az irányzatra ld. többek között: FRANCIS, S. T.: The Paleo Persuasion. In: *The American Conservative*, 2002. december 12.; SCOTCHIE, Joseph: Revolt from the Heartland. Transaction, New Brunswick, 2002.

357 WOLFSON, Adam: Conservatives and Neoconservatives. (2004) In: The Neocon Reader. Ed. by Irwin Stelzer, Grove Press, New York, 2004. 219. oldal

358 GOTTFRIED, Paul: The Conservative Movement. Twayne Publ. Boston, 1993.; RAIMONDO, Justin: Reclaming the American Right: The Lost Legacy of the Conservative Movement. Forew. by Patrick J.

A paleokonzervatívok egyik hőse Robert A. Taft szenátor, aki az 1948-as republikánus elnökjelölti kampányban Eisenhowerrel szemben veszített. Hasonló módon járt mai legismertebb alakjuk, Patrick J. Buchanan is, aki id. George H. W. Bush-sal szemben veszített a Republikánus Párton belül 1992-ben, majd 1996-ban.[359] Az amerikai ókonzervativizmus, vagy nem-neokonzervatív konzervativizmus híven őrzi John Adams és Calhoun elveit, tűzkeresztségét a Franklin D. Roosevelttel szembeni évtizedes ellenállásuktól számítják (az *America First* mozgalomra gondolunk). Ebből is látszik, hogy a társadalom egyenlőtlen tagolódását, a szabad verseny szükségességét vallják, ám olyan kulturális értékek mentén képzelik el a társadalom kohézióját, mint a WASP-életmód, az igen hangsúlyos patriotizmus, a konföderációs (déli) hagyomány. A paleó meggyőződés szerint az állami beavatkozás eltúlzása bizonyosan rossz és rendkívül költséges is, ráadásul a tagállami szuverenitást sem tartja tiszteletben, viszont mindezt a kormány tekintélyvesztésére vezetik vissza. A kormány, a szövetségi intézmények, a tagállami adminisztráció, az egyházak és a bíróságok tekintélyének visszaállítása az a pont, ahol az amerikai paleokonzervativizmus sokkal inkább a premodern viszonyokhoz közeledik, mint a másik két irányzat. Az inkább az amerikai régi jobboldalhoz (*Old Right*) tartozó paleokonzervativizmust kulturális értékei Amerika múltjához kötik: partikulárisan amerikai és WASP értékeket véd, ugyanakkor bizonyos szempontokból csatlakozik a ’60-as évek végétől ébredező új amerikai jobboldalhoz (*New Right*) is, mivel az ellenkultúrával szembeni törekvéseit ma is erősen hangsúlyozza, a kormányzati kiadások radikális visszafogását követeli és érzékeny a külpolitikára.[360] A paleó meggyőződés tehát nehezen megfogható, mivel egyfelől szívesen érvényesíti a *Mélyközép* és a *Dél* politikai kultúrájában gyökerező agrárius–populista hangnemet a keleti parti *establishment*, az északi nagyvállalat-vezetők, a médiaelit, de a *„neocon clicque”* ellen is, másfelől pedig az antiegalitarizmus adamsi, calhouni hagyományát is folytatja. A paleó meggyőződés egyaránt vallja a jeffersoni konföderatív elképzelést és a hamiltoni ellenforradalmi vélekedést! A paleokonzervativizmus a tekintély és a kereszténység, az amerikai alapértékek és az elitellenesség összekapcsolásával jelentős kihívást jelent az őt meghatározni akaróknak. Annyi azonban bizonyos, hogy a második világháború utáni antikommunista hitvallást ma az antiliberalizmus jelszava váltotta fel náluk, s ez sokat elárul a paleó meggyőződés mibenlétéről.

A paleók által felszínen tartott ügyek közül kiemelkedik a nyugati, keresztény és amerikai családmodellbe bele nem illő jelenségek következetesen kemény bírálata. Jellemző szófordulattal Allan C. Carlson a posztmodern kort család-utáni kornak nevezte. Az abortusz és a melegházasság ellenzése a paleókat az európai jobboldal bátrabb irányzatához közelíti, s hasonló a helyzet a bevándorlás ellenzésével is. Ez, vagyis a migráció-ellenes kampány a paleokonzervativizmus legjelentősebb témája ma. A nem-európai bevándorlás ellenzéséről van szó, ezen belül is főképpen a dél-amerikairól és az afrikairól, de emellett az Ázsiából érkezők teljes korlátozását is hangoztatják. A paleó vélekedés szerint Amerika olyan ország felé tart, amelyből elvesztek az európai–amerikai értékek, posztindusztriális viszonyai közepette a bevándorlókból és a média által beszűkült tudatúvá tett csőcselékből álló tömeg öntötte el, amely sem az értékekre, sem a jövőre nem kíváncsi – ezt nem egyszer a Nyugat halálaként aposztrofálják, ahol a multikulturalizmus segítségével a liberális hegemónia uralma a teljes relativizmus megvalósításának lehetőségét érheti el.[361] Egyik szerzőjük, Thomas Fleming egyenesen az *„angolszász–kelta nemzet”* elvesztését prognosztizálja.[362]

Buchanan, ISI Books, Wilmington, 1993. A neokonzervatívok jobboldali kritikájára ld. még Patrick J. Buchanan lentebb idézendő munkáit.

359 MAGYARICS, 12. oldal

360 LEVITAS, Ruth: The Ideology of the New Right. Politiy Press, Cambridge, 1986.

361 GOTTFRIED, Paul: After Liberalism: Mass Democracy in the Managerial State. Princeton UP, Princeton, 1999.

362 FLEMING, Thomas: The Politics of Human Nature. Transaction, New Brunswick, 1988. Egy másik szerző, Kopff E. C. a klasszikus értékek felelevenítésére hív fel *The Devil Knows Latin. Why America Needs Classical Traditon* c. 2000-ben megjelent munkájában.

A migráció határozott visszautasítása tehát a paleokonzervatívok legkarakteresebb vonása ma.[363] Az illegális, tömegessé váló bevándorlás (*Illegal Mass Immigration*) meg nem akadályozása a paleók jogosnak tűnő félelmei szerint az európai multikulturális társadalom-modell amerikai kivitelezését jelentené. Ezzel Amerika eredeti WASP értékei, és a közösségi élet megszokott rendje végzetesen megbomlana. A kulturális diverzitás természetellenes felfokozása a társadalom kötelékeit akár egy-két generáció alatt eloldja és ezzel a liberális kulturális dominancia végett amúgy is széteső amerikai társadalom még jobban elveszti immunitását – mondják.[364] A bevándorlás akkor lett veszélyessé – írják –, amikor az eredeti szociokulturális közegükből kiszakadt és csak a megélhetésért Amerikába érkezők tömeges hulláma öntötte el az államokat. Ennek következtében olyan kompakt bevándorló társadalmak alakultak ki az USA-n belül, amelyek nem akarnak asszimilálódni és ezzel az amerikai értékek kivesznek a társadalomból. (Többen vizsgálták, hogy az amerikai életmódtól nem, csak bőrszínben elétérő ázsiai–amerikai közösségek sikeres beolvadást tudhatnak magukénak, míg az akár fehér vagy kreol, de más etnokulturális közegből érkező latinok meg sem próbálják azt.[365])

A paleó önmeghatározás fordulópontja az Öböl-háború volt, amikor is a korábbi, antikommunizmus inspirálta intervenciós külpolitizálást felváltották a be nem avatkozás elvére. Buchanan és társai azóta is azt hangoztatják, hogy a külső birodalom építése helyett a belső gondokra kellene koncentrálni, és mindezt összekötik a neokonzervatívok Izraelhez fűződő viszonyának olyan magyarázatával, hogy az USA fegyveres erejének felhasználását (is) a cionista lobbi vezeti. Buchanan szerint az USA *„alkotmányos köztársaság, nem pedig egy birodalom”*,[366] s nem a külső hatalom kiépítésére kell az amerikai adófizetők pénzét költeni, kitéve őket a terrorizmusnak, hanem az amerikai értékek belső megvédésére kell összpontosítani. Más szerzők az amerikai demokrácia válságára figyelmeztetnek és újra kiadják az *„Első Amerika!”* jelszót.[367] Buchanan megsemmisítő kritikája a neokonzervativizmusról úgy hangzott, hogy az *„a globalizáció, a külföldi intervenciók és a nyitott határok politikája”*. A paleó vélekedés a külpolitikát ma teljességgel másképp gondolja el, mint a neokonzervatív tábor. A gyakran nacionalista izolacionizmussal illetett jacksoniánus paleokonzervatív megközelítés szerint Amerika kimeríti erejét a világméretű szerepvállalásokban, s ehelyett egy visszafogott, realista vonal követését javasolják.[368]

A paleók és a neokonzervatívok közötti további különbség, hogy a szabad-kereskedelem és a világ globalizálódása körüli vitákban eltérő álláspontot képviselnek.[369] Míg az előbbiek a neoliberalizmus térnyerését káros, a nemzeti közösségeket felbomlasztó hatásúnak tartják, addig a neokonok támogatják a Nemzetközi Valutaalap, a Világkereskedelmi Szervezet és a Világbank tevékenységét, például olyan egyértelműen is,

---

363 Csak néhány munka a témára vonatkozóan: BUCHANAN, Patrick J.: The Death of the West: How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilisation. Thomas Dunne Books, New York, 2002. [Magyarul: A Nyugat halála. Hogyan veszélyezteti a kihaló népesség és a bevándorlók inváziója országunkat és civilizációnkat? Ford.: Stern Gabriella. Gede, Bp. 2007.]; uő: State of Emergency: The Third World Invasion and Conquest of America. uo. 2006; FRANCIS, S. T.: America Extinguished: Mass Immigration and the Disintegration of American Culture. uo. 2002.; WILLIAMSON, Chilton: The Immigration Mystique: America's False Conscience. Basic Books, New York, 1996.

364 SAILER, Steve: Fragmented Future: Multiculturalism doesn't Make Vibrant Communities but Defensive Ones. In: *The American Conservative*, 2007. január 15.

365 ROSE, Peter I.: Asian Americans: From Pariahs to Paragons. In: Clamor at the Gates: The New American Immigration. Ed. by Nathan Glazer, ICS Press, San Francisco, 1985. 181–212. oldal és HUNTINGTON, Samuel P.: Kik vagyunk? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. (2004) Európa, Bp. 2005. 350–388. oldal

366 BUCHANAN, Patrick J.: A Republic, Not an Empire: Reclaiming America's Destiny. Regnery, Washington, 1999.

367 RYN, Claes: America the Virtuous: The Crisis of Democracy and the Quest for Empire. Transaction, New Brunswick, 2003.; KAUFFMAN, Bill: America First! Its History, Culture and Politics. Prometheus Books, New York, 1995.

368 MEAD, Walter R.: The Jacksonian Tradition and American Foreign Policy. In: *National Interest*, 1999. 58. szám, 5–29. oldal

369 WOLFSON, i.m.

hogy utóbbi élén egy ideig a Bush által javasolt neokonzervatív Paul Wolfowitz korábbi amerikai védelmiminiszter-helyettes állt.

A paleokonzervativizmus olyan szerzők munkásságára alapozza szellemiségét, mint Burke, G. K. Chesterton és Belloc, Bernanos, T. S. Eliot és Wilhelm Röpke. A politikai filozófiát tekintve olyan neveket illik közéjük sorolni, mint Russell Kirk és Willmoore Kendall, újabban Mel Gibson filmrendezőt csakúgy soraikban tudják, mint a hozzá hasonlóan tradicionalista katolikus Molnár Tamást vagy a náluk jóval liberálisabb John Lukacsot.[370] (Különben is megfigyelhető, hogy a paleókhoz közeledik az amerikai katolikus jobboldal és a tradicionalista katolikus értelmiség is.) A thatcheri éra alatt tanácsadóként működő brit Roger Scrutont és lapját, a *Salisbury Review*-t is paleó fórumként tartják nyilván, Scruton gyakori szerző a *The American Conservative* hasábjain is. A Kendall és William F. Buckley Jr. által közösen alapított *National Review* adott kezdetben otthont a mozgalomnak, majd mára már a *The American Conservative*, a *Chronicles*, a *Chronicles Magazine*, az *American Renassaince* és a *Conservative Heritage Time* is őket erősíti. A *Chronicles*-t kiadó paleó agytröszt, a Rockford Institute mellett olyan intézeteket működtetnek, mint a neves Intercollegiate Studies Institut, a National Policy Institute vagy a St. Thomas More Society of Boston College. A nem-neokonzervatív amerikai konzervatív szerzők legnevesebbjei közé számít Buchanan mellett többek között George F. Will, Chilton Williamson Jr., Joseph Sobran (a *Chronicles* publicistája),[371] Thomas Fleming (a lap szerkesztője), a Carl Schmitt-szakértő Paul Gottfried, Samuel T. Francis, Mel Bradford és a Calhoun-kutató történész, Clyde N. Wilson.

Libertáriusok

A konzervativizmus természetrajzát tárgyaló alfejezetben már megállapítottuk, hogy az a szabadság és az egyenlőség értékei közötti választásnál az előbbit tünteti ki bizalmával. Olyan komplex rendszerben, mint a gazdaság és a társadalom összefüggése, különösen fontos kérdés a szabadság–egyenlőség közötti választás, hiszen a gazdaság korlátlan és államilag nem szabályozott működése magával hozhatja akár a társadalmi egyenlőtlenségek szélsőséges növekedését is. Márpedig a stabilitás szintén konzervatív alapérték.

Azok, akik a kapitalizmus ’70-es évek elejei válságakor a gazdasági krízist nem a rendszerben, hanem éppen az annak teljes kifejlődését gátló tényezőkben látták, sommásan fogalmazva a libertárius mozgalomhoz tartoznak. A jóléti állam (*Welfare State*) elleni fellépésük onnan táplálkozik, hogy abban nem csak a gazdasági szabadverseny kibontakozásának gátját azonosítják, hanem tágabb filozófiai értelemben magának a szabadságnak a bűnös korlátozását, sőt az ember elnyomatását.

Az ’50-es években, a konzervativizmus amerikai újrafelfedezése idejétől kezdve Peter Viereck, Clinton Rossiter és Russell Kirk keményen bírálta a libertáriusokat, utóbbi *„csacsogó különc kis szektának”* nevezte őket, utalva arra, hogy a J. S. Mill és von Hayek tanait követő, kizárólag gazdasági témákra érzékeny neoliberális csoport sohasem tudott nagy befolyásra szert tenni.[372] Ezzel kapcsolatban érdemes idézni azt az adatot, amelyet a Cato Intézet állapított meg, hogy a 2000 utáni választásokon a libertárius szavazók 13 %-ot produkáltak.[373]

A Hayek gazdaságfilozófiáját és Milton Friedman monetáris gazdaságpolitikáját kíméletlenül érvényesíteni akaró libertáriusok hozták létre 1977-ben Brink Lindsey vezetésével a Cato Intézetet, s még korábban, 1971-ben pártot is alapítottak Amerikai Libertárius Párt néven. A ’70-es évek elején a libertáriusok elszakadtak az addig velük együtt

---

370 Ez a rövid felsorolás is mutatja, hogy az amerikai konzervativizmus viszonyai közepette milyen gyorsan Buchanan táborában találja magát az, aki nem akar Bush-éba kerülni.

371 Fontos munkái: SOBRAN, Joseph: *Single Issues: Essays on the Crucial Social Questions*. (1983) és *The Conservative Manifesto*. (1984).

372 KIRK, Russell: Libertarians: The Chirping Sectaries. In: *Modern Age*, 1981. ősz, 345–351. oldal

373 Idézi: McCARTHY, Daniel: The Failure of Fusionism. In: *The American Conservative*, 2007. január 29.

menetelő keleti parti liberális republikánusoktól és nem értettek egyet a neokonzervatívok kemény kulturális konzervativizmusával és külpolitikai aktivizmusával.

A libertáriusok céljai röviden a következők: az önfenntartó egyén szabadságának lehető legteljesebb maximalizálása, ami a korlátok lebontását jelenti, vagyis az állam gazdasági beavatkozását, csakúgy mint tulajdonát nullára kell csökkenteni, hogy minden szolgáltatás a magántulajdonon alapuló verseny részese legyen s ezzel biztosíttassék minősége.[374] A libertárius felfogás szerint ugyanis a verseny szelekciója az egyetlen minőségbiztosító intézmény s amennyivel korlátlanabbul működik a piac, annyival lesz hatékonyabb.

A jóléti államot *Welfare Ghetto*-nak nevező radikális neoliberális gondolkodók vélekedését az ember nem-pesszimista felfogása uralja, mivel ők tulajdonképpen nem az emberi lényeg jóságával szemben szkeptikusak, mint a konzervatívok, hanem az állammal szemben. Azt mondják, hogy mivel az ember hozza létre az államot, ezért az tökéletlen, viszont a piacot a közmegegyezés hozta létre, s így az a maga útján járva tökéletesen működik, sőt az emberi társadalom stabil rendjét is képes biztosítani a gazdasági élet működtetésén keresztül. Ez a pánökonomista szemlélet meglehetősen ellentétes a konzervativizmus normatív, kultúra-centrikus felfogásával, amint arra Kirk is több helyen rámutatott.[375]

A libertáriusok társadalmi és külpolitikai programja, azaz a másik két nagy strukturáló tényezővel kapcsolatos vélekedésük meglehetősen háttérben marad. Az izolacionizmust nem azért vallják, mint a paleók, hanem azért ellenzik a beavatkozást, mert az sokba kerül és gazdaságilag improduktívnak tekintik. A kulturális élettel kapcsolatos vélekedésük meglehetősen változó, tekintve, hogy sem központi doktrína, sem egységes infrastruktúra nincs mögöttük, így e tekintetben beszélhetünk liberális és konzervatív libertáriusokról. Olyan ügyek mentén szakad a part közöttük, mint a melegházasság engedélyezése, a feminista mozgalomról és az abortuszról való gondolkodás vagy az egyházak közéleti szerepe. (Jellemző, hogy a liberális libertáriusok is ellenzik a pozitív diszkriminációt, mert az nem az egyéni teljesítmény alapján működik és ezzel torzítja a munkaerőpiac kívánatos tiszta viszonyait.) A belpolitikai ügyek között a libertárius vélemény leginkább a minél teljeskörűbb adócsökkentés, a privatizáció előmozdítása, a fegyverkezési és környezetvédelmi költségek radikális csökkentésének követelésében ismerhető meg. A libertáriusok konzervatívjai értékpártiságukat Amerikában a neokonok és a paleók által is vallottak mérsékelt változatában mutatják fel, míg a liberális libertáriusok értékmentességet hirdetnek, mondván, hogy az értékek is csak korlátozzák az egyéni kreativitást és az önmegvalósítást. A közelmúlt egyik elvetélt kísérlete volt, hogy az amerikai intézményi berendezkedést védő neoliberális struktúrakonzervatívok (vagy ún. fiskális konzervatívok) és a kulturálisan konzervatív módon gondolkodó libertáriusok összefogjanak az állam leépítését és a kapitalizmus kiteljesítését célzó program megvalósítására.[376]

A libertáriusok antropológiai felfogása szerint az ember önmagában vett érték, amelynek kamatoztatását tehetsége teljes és egyéni kiélésével érheti el, így az individualizmus az egyetlen morálisan elfogadható megközelítése úgy az egyénnek, mint a társadalomnak. A libertárius krédó szerint a személyes felelősségre és egyéni erőfeszítésre leginkább érzékeny rendszer a vállalkozások versenyén alapuló szabad piac, amelyet semmiféle állami beavatkozás nem korlátoz. Ennek hátrányát, *a társadalom szolidáris elvek hiányában való tulajdonképpeni felépíthetetlenségét* nem veszik figyelembe. Jellemző libertárius vélemény az állammal és az adózással kapcsolatban Frédéric Bastiat-é: *„Az állam egy nagy képzelődés,*

---

374 MAGYARICS, i.m. A köv. szöveggyűjtemény széles spektrumot vonultat fel libertárius szerzőkből: The Libertarian Reader. Classic and Contemporary Readings form Lao-tzu to Milton Friedman. Ed. by David Boaz, Free Press, New York, 1997.

375 Pl.: KIRK: Prospects for Conservatives. 5. oldal.

376 Ld. ennek egyik dokumentumát: HOPPE, Hans-Hermann: Democracy. The God that Failed: The Economics and Politics of Monarchy, Democracy and Natural Order. Transaction, New Brunswick, 2003.

amelyben mindenki megpróbál a másik költségére élni."[377] A libertárius cinizmus mögött valójában az állam túlterhelésétől való félelemnél – amely az amerikai konzervativizmus állam-kritikát jellemzi John Adams óta – jóval több is rejlik. A libertáriusok ugyanis a minimálállam melletti érvelésükben gyakran arra hivatkoznak, hogy az állam olyannyira szükséges rossz, hogy talán nem is szükséges. A neokonok megállnak ott, hogy megfelelő korlátokkal, de elfogadják az állam létét, mint természetes emberi alkotást, de túl nagy szerepet nem adnának neki. A libertárius érvelésnek nagy erőt adott Ernst F. Schumacher könyve, a *Small is beautifull* (1980), amelyben igyekezett kimutatni, hogy a termelés és a társadalom igényeinek kielégítése korántsem megoldott a modern ipari civilizációban, s lassan-lassan felemésztjük mind a természeti kincseket, mind pedig az emberi lényeg fedezeteit. Mindezt azzal magyarázta, hogy *„az óriás méretek hajszolása"* mint *„az önpusztítás szenvedélye"* veszélyként jelenik meg a modernitás horizontján is.[378] Ezért az embernek az univerzum egészéhez viszonyított méretét ajánlja a gazdasági és társadalmi rendszerek, intézmények mennyiségi mércéjéül is. Schumacher csupán kötete utolsó fejezeteiben foglalkozik a szocializmus és a köztulajdon kritizálásával, a nagyvállalatok, az óriásberuházások és a mammutcégek bírálatával, mint amelyek nem egyeztethetőek össze az ember természetével. A libertáriusok azonban sokkal inkább az állam leépítésére való összpontosítást vitték tovább a könyv mondanivalójából.

Úgy hisszük, a neokonok közé is sokszor elővigyázatlanul besorolt Robert Nozick talán mindennél tovább ment, hiszen egyenesen az anarchikus megoldást javasolta az állam helyett, a kapitalizmus minél nagyobb üdvére *Anarchy, State and Utopia* című 1974-es könyvében.[379] Az állammal szemben a piac a libertáriusok szerint az egyenlő partnerkapcsolaton, a teljesítménnyel tökéletesen arányos elosztáson (tehát az igazságosságon) és a gazdagság lehetővé tételén alapul.[380]

A libertárius értelmiség jobbára az újosztrák filozófia hayekiánus ága és a friedmani chicagói iskola mentén helyezkedik el, de a *Public Choice* és a *Rational Choice* elméleteit követő iskolák, ahogyan a játékelméleti fejtegetések is vonzzák őket. Amerikában a Cato Institute köre tömöríti a libertáriusokat, jelenlegi vezetője William Niskanen, Reagan egykori tanácsadója, az intézet alelnöke David Boaz. A Cato Intézet világszerte támogatja a *lassez faire* kapitalizmus elkötelezett híveit, kéthavi lapjában, a *Cato Policy Report*-ban az amerikai szerzők mellett jónéhány közép-európai libertárius is publikál.[381] A libertáriusok kurrensnek számító lapja a *Liberty Magazine*, szerkesztője Stephen Cox. A libertáriusok szélsőséges, a társadalmi és kulturális konzervativizmust mindenestől elvető szárnya az ún. *anti-state*, vagy *anarcho-kapitalistá*ké, ők a Lew Rockwell-fórum és az ezt működtető Ludwig von Mises Institut nevű agytröszt „szervezésében" tevékenykednek, legismertebb nevű szerzőjük Murray N. Rothbard volt. Ő a '90-es évek elején felújította a szövetségkeresést a jobboldal felé, mivel mind a paleók, mind ők ellenezték az Öböl-háborút, ezen a ponton akarta a hidat felállítani köztük. Ez azonban elég instabil alapnak bizonyult, végül néhány közös intézményi kutatási projekten kívül más nem valósult meg a tervből.[382] Azóta a libertárius értelmiség inkább a baloldalhoz vágyódik, értve ez alatt a kulturálisan szabadelvűeket. 2006-ban Ryan Sager, Markos Moulitsas és Brink Lindsay ki is adta a jelszót: *„liberálisok és libertariánusok fúziója*

---

377 Idézi: LICHTSCHLAG, André F. von: Für die Libertär-konservative Sezession. In: *Sezession*, 2003. október, 38. oldal

378 SCHUMACHER, Ernst F.: A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról. (1980) Ford.: Perczel István. Közg. és Jogi, Bp. 1991. 164. oldal

379 NOZICK, Robert: Anarchy, State and Utopia. Blackwell, Oxford, 1974. Nozick a racionális döntések elméletét is társítja államellenességéhez (*The Normative Theory of Individual Chioce*. 1990).

380 LICHTSCHLAG, 38. oldal

381 A Cato Intézetről kiváló összefoglalót adott: BUDAI Attila: Nem a kormányok művelnek csodákat, hanem a szabad emberek. A Cato Institute. In: *Kommentár*, 2007. 4. szám.

382 McCARTHY, i.m. A konzervatív–libertárius vitára: Freedom and Virtue: The Conservative/Libertarian Debate. Ed. by George W. Carey, Intell. Studies Inst. Willmington, 1998.

– *amit liberáltarianizmusnak hívunk"*.[383] A nevetségességig csavart libertárius öndefiníciós fogalmak jól jelzik, hogy a csoport inkább a gazdasági válságjelenségek mellett kivirágzó és gyorsan elszáradó valami, mintsem életerős, magában megállni képes politikai rendszer.

A publicisztikában sokszor előfordul az a hiba, hogy a republikánusok adócsökkentő, szabadpiaci jelöltjeit – legyenek azok bár paleo-, neo-, vagy pragmatikus konzervatívok – libertáriusnak nevezik. Ez a tévedés abból adódik, hogy a kapitalista gazdaság hagyományos rendjét megőrizni igyekvő konzervatívok egy kérdésben egy platformra kerülnek a minden korláttól mentes tőkés rendszer képviselőivel. Ez az egy kérdés azonban nem elegendő a szövetségépítésre, hiszen amellett a kulturális konzervativizmus és a külpolitikai vélekedés is rendre meghatározó szerepet visz. A libertárius politika tehát mindig a két szék közötti állapot potenciális helyzetében van. A paleóknak nem kellenek, hiszen túl liberálisok, míg a különben kulturálisan konzervatív szárnyukat eltávolítja erőteljes háborúellenességük a neokonoktól.[384]

Az amerikai libertáriusok legjelentősebb elméleti alkotói a német Hans-Hermann Hoppe,[385] Robert Nozick és az 1982-ben elhunyt írónő, Ayn Rand, aki irányregényekben fejtette ki filozófiáját, amelyet *objektivizmus*nak nevezett.[386] Rand individualizmusa már-már szélsőséges méreteket ölt, mikor az egyéni önmegvalósítás bármilyen korlátozását totalitarizmusnak nevezi és ezzel egyfajta kollektivizmus-paranoiát árul el magáról. Regényei a racionális önérvényesítés abszolút erkölcsösségét hirdetik, a kreatív, önérdekvezérelt és racionálisan döntő egyén felmagasztalását végzik el. Az emberi méltóságot egyedül megőrizni képes rendszer nem más, mint a kapitalizmus és nem a társadalom ilyen vagy olyan berendezése – szól a libertárius krédónak megfelelően az írónő mondanivalója, hiszen Rand regényei cselekvésének tendenciája szerint az egyéni boldogság keresésére csak ez ad objektív lehetőséget, s ennél fontosabb márpedig nincs. Rand, aki a Szovjetunióból vándorolt ki az Egyesült Államokba, új hazáját *„a világtörténelem leghatalmasabb, legnemesebb, és alapító eszméit tekintve egyedül erkölcsös"* országnak nevezte.[387]

Neokonzervatívok

Az amerikai neokonzervativizmus a '70-es évek óta a tudományos érdeklődés középpontjában áll. A neokonzervativizmusra vonatkozó tudományos, gazdaság- és eszmetörténeti, publicisztikai érdeklődés nem túlzott izgalom eredménye, lévén vele kapcsolatban az általános konzervatív paradigmának egy nagyon invenciózus, gondolatgazdag, intézményi hálózattal rendelkező, a kormányzati hatalomban is reprezentált jelenségéről van szó, amely a XX. század második felének egyik legérdekesebb intellektuális eseménye.[388] Magát a

---

383 Idézi: McCARTHY, i.m. és Left-Libertarianism and Its Critics: The Contemporary Debate. Ed. by Peter Vallentepe–Hillel Steiner, Palgrave, New York, 2000.

384 Bill Kauffmann, Jesse Walker és Justin Raimondo ugyan konzervatívnak tekinthető kulturálisan, de jól jelzi a neokonoktól őket elválasztó vonalat, hogy utóbbi szerkeszti az iraki beavatkozást hevesen ellenző Antiwar.com-ot.

385 HOPPE, Hans-Hermann: A Theory of Socialism and Capitalism. Kluwer Academic Publ. Boston, 1989. és The Economics and Ethics of Private Property: Studies in Political Economie and Philosophy. uo. 1993.

386 RAND, Ayn: *We the Living*. (1936); *The Fountainhead*. (1943); *Atlas Shrugged*. (1957); emellett kiadták naplóját *Journals of Ayn Rand* cím alatt (Ed. by David Harriman, Plume, Dutton, 1997.) és egy interjúit tartalmazó kötetet is *Ayn Rand, Libertarians and the Fifth Revolution* címen (Ed. by Jason Alexander, Sitnalta Press, San Francisco, 1988.).

387 Idézi: HALM, 105. oldal

388 Az igen széles irodalomból itt most csak az alapmunkák felsorolására szorítkozunk, amelyekből mi is merítettünk: DORRIEN, Gary: The Neoconservative Mind: Politics, Culture and the War of Ideology. Temple UP, Philadelphia, 1993.; DUBIEL, Helmut: Was ist Neokonservatismus? Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1985.; EHRMAN, John: The Rise of Neoconservatives: Intellectuals and Foreign Affairs, 1945–1994. Yale UP, New Haven, 1995.; GERSON, Mark: The Neoconservative Vision: From the Cold War to the Culture War. Madison Books, Lanhem, 1996.; HEILBURN, Jacob: They Knew There Were Right: The Rise of the Neocons. Doubleday, New York, 2008.; HOELVER, David J.: Watch on the Right. Univ. of Wisconsin Press, Madison, 1991. (különösen Irving Kristol, Jeane Kirkpatrick és Michael Novak személyére); LIPSET, S. M.: Neoconservatism: Myth and Reality. The Short Story Happy Life of

„neokonzervativizmus” fogalmat azonban viszonylag későn használták a később egységesnek látott jelenség-együttes megnevezésére. A *Demokratikus Szocializmus Mozgalom* tagja, Michael Harrington írta le először a *„neoconservative”* szót 1973-ban, alkalmazván azokra a volt liberálisokra és baloldali értelmiségiekre, akik a jóléti állam kritikája közben egyfajta új, amerikai értelemben vett gazdaság- és társadalompolitikai konzervativizmust látszottak vallani.[389] Nem kevésbé érdekes, hogy az elnevezést legelőször Irving Kristol vállalta büszkén önmeghatározásként, de csak a ’70-es évek végén.[390]

Amint azt már az elején jeleztük: az európai konzervatívok az amerikai neokonzervativizmust a liberalizmus felújított változatának tartják, amely sajátosan beágyazódott az amerikai kulturális konzervativizmus áramlatába, miközben külpolitikai vonalvezetését az imperialista és intervenciós szándéknak az izraeli érdekek védelmével való összhangba hozásával gyanúsítják. Egyetértve Egedy Gergely megállapításával, aki nézetazonosságát fejezi ki Vincent Adrew-val, a neokonzervativizmus *„a liberalizmus értékrendszerét a »hagyományos« liberális konzervatívoknál jóval harciasabban és elkötelezettebben képviseli, főként, ami a piac központi szerepét illeti”*.[391] Az amerikai neokonzervativizmus azonban túllépve a libertáriusok témaszegénységén, nagyon határozottan lépett fel a ’90-es évekig az amerikai értékek (*American Values*) védeleméért, továbbá a tradícionális társadalmi kapcsolatok és intézmények mellett, *„s ez kétségkívül a hagyományos konzervativizmus eszméköréhez kapcsolja”* őket (Egedy Gergely). A neokonzervativizmus liberalizmussal való gyanúsítása a Reagan-korszakra és az azt megelőző nixoni ellenforradalom idejére vonatkoztatva véleményünk szerint nem indokolt, hiszen a neokonzervativizmus masszív antikommunizmusa, kulturális antiliberalizmusa, a vallásos értékek melletti kiállása és az „amerikanizmus” mint nemzeti identitás megőrzésére tett kísérleteik nem ezt bizonyítják. Valószínűbb, hogy a neoliberális gazdaságpolitika iránti túlzott szimpátiájuk távolítja el őket konzervatív gyökereiktől, hiszen ez a társadalmi kohézió szétesésére egyáltalán nincs tekintettel, amit megtetéz még az is, hogy a fogyasztói társadalom iránti előzékenység és a devianciákkal szembeni semlegesség jellemzi. Ezért a neokonok ma inkább egy expanzionista libertáriusra hasonlítanak, mint egy kapitalista paleóra. A szabadpiaci rendszer elszánt védelmezése, a *think tank*-ekben folyó elméleti munka, a számtalan külkapcsolati elemzés a neokonzervativizmust offenzív *ideológia*ként engedi szemlélni, hiszen a liberálisokhoz hasonlóan doktrínaszerűen kidolgozott vélekedéssel rendelkeznek, amelynek – az a gyanúnk – dogmatizmusra való hajlamosítása szűk két évtizede lett a neokonzervativizmus látható vonzata.

Neoconservatism. J. F. Kennedy Inst. für Nordamerik. der Freien Univ. Berlin, Berlin, 1988.; MINKENBERG, Michael: Neokonservatismus und Neue Rechte in den USA. Neue konservative Gruppierungen und Strömungen im Kontext sozialen und kulturellen Wandels. Nomos, Baden-Baden, 1990.; MURRAY, Douglas: Neoconservatism: Why We Need It. Encounter Books, New York, 2006.; Neoconservatism. Ed. with an Introd. by Irwin Stelzer, (2nd ed.) Atlantic Books, London, 2005.; Neokonservatismus in den USA. Hrsg. von Jakob Schissler, Westdeutscher Verl. Opladen, 1983.; Neokonservatismus und ’Neue Rechte’. Hrsg. von Iring Fetscher, Beck, München, 1983.; ROUCAUTE, Yves: Le néoconservatisme est un humanisme. Presses Univ. de France, Paris, 2005.; STEINFELS, Peter: The Neoconservatives: The Men Who Changing America’s Politics. Simon and Schuster, New York, 1979.; The Neocon Reader. Ed. by Irwin Steltzer, Grove Press, New York, 2004.; The New Conservatives: Critic from Left. Ed. by Lewis A. Coser–Irving Howe, Quadrangle–The New York Times Books, New York, 1974.; THOMPSON, Bradley C.–BROOK, Yaron: Neoconservatism: An Obituary of an Idea. Paradigm Publ. New York, 2010.; VAÏSSE, Justin: Neoconservatism: The Biography of a Movement. Harvard UP, Cambridge, 2010.

389 HARRINGTON, Michael: The Welfare State and Its Neoconservative Critics. In: *Dissent*, 1973. ősz, 453–454. oldal

390 KRISTOL, Irving: Confessions of a True, Self-Confessed–Perhaps the Only–’Neoonservative’. (1979) In: uő: Reflections of a Neoconservative.

391 EGEDY Gergely: Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus? In: *Politikatudományi Szemle*, 2006. 2–3. szám, 8. oldal [A szerző tanulmánya a *Brit konzervatív gondolkodás és politika, XIX–XX. század* c. munkája (Századvég, Bp. 2005.) egy fejezetének változata.]; VINCENT, Andrew: Modern Political Ideologies. Blackwell, Oxford, 1992. 63–67. oldal

Röviden, lezárva e bekezdést, azt mondhatjuk, hogy az amerikai neokonzervativizmus a liberális gazdaságpolitika felújított változata,[392] de számos kulturális törekvése miatt az amerikai jobboldal vezető – uralkodó – ideológiája lett, s ebbéli helyzetét igyekszik stabilizálni az USA hanyatló világpolitikai és nemzetközi monetáris viszonyai megőrzését célzó akcióinak részéről gyakorolt erőteljes támogatásával. Az, hogy az amerikai neokonzervativizmus a posztbipolaritás viszonyai közepette elveszítette eredeti konzervatív attitűdjeit és ellenforradalmi mentalitását, csak még inkább aláhúzza Lipset megállapítását, amelyet még a Reagan-éra végén tett, vagyis, hogy a neokonzervativizmust koherens eszmerendszerként nagyon nehéz definiálni.[393]

A neokonzervatív meggyőződésnek, mint minden konzervativizmusnak, alapjául szolgáló múlt-központú időszemléletet nagyszerűen demonstrálja Charles Krauthammer egyik írása.[394] Ebben a Demokrata Párt és a neokon republikánusok különbségét abban láttatja, hogy míg előbbiek csak és kizárólag a jövőre koncentrálnak, addig ő és társai a múltból kiindulva csinálják politikájukat. Vagyis – így Krauthammer – a kérdés nem az, hogy kié a jövő, hanem hogy kié a múlt? Megjegyzi, hogy noha a posztmodern civilizáció a múltnélküliséget és a fiatalság fogyasztásközpontú életvezetését preferálja, mégis nem véletlen, hogy a legkonzervatívabb és egyben a legidősebb amerikai elnök (Ronald Reagan) olyan sikeres tudott lenni két cikluson keresztül is. A demokraták *„figyelemelterelése a múltról"* onnan is fakad, hogy a liberalizmus válságát el akarják leplezni – írja. Tágabb történetfilozófiai jelentőségű megjegyzése jól mutatja a neokonok konzervativizmusát: *„Végső soron a jövőről való beszéd* (*Future Talk*) *a liberálisok részéről annak deklarálása, hogy a múltat átengedték a konzervatívoknak, és összes esélyüket egy lapra tették fel, mégpedig arra a ragyogó hiú ábrándra, amely mindig a következő szemhatár mögött fekszik – s ez az, amit még senki sem látott."*[395] A múltalapú időszemlélet és az ember jóságával kapcsolatos szkepticizmus a neokonzervativizmust a konzervatív parabola íveivel párhuzamosnak mutatja.

A továbbiakban a neokonzervativizmushoz való első közelítést egy alapszöveg, mégpedig Irving Kristol *A neokonzervatív meggyőződés* című 2003-as írása alapján tesszük meg.[396] Irving Kristol már jóval korábban, 1976-ban összefoglalta *Mi is a neo-konzervativizmus?* című cikkében az akkor már egy évtizede körvonalazódó elképzelése alapelemeit.[397] Ezek között szerepel az állami paternalizmus baloldalinak minősített gyakorlata helyett a kiegyensúlyozott jóléti állam; a gazdaság tiszta piaci mechanizmusának és nem az állami beavatkozásnak az ideálja; a nyugati liberális–demokrata értékek, az amerikai szellemi hagyomány, a vallás és a család megerősítése; csupán az esélyegyenlőség biztosítása az állami egyenlősítés helyett; valamint külpolitikailag az izolacionizmus és a megbékélés helyett az aktív szerepvállalás javaslata. Az amerikai neokonzervativizmus Kristol egyszerű és érthető megfogalmazásában nem más, mint a szabadpiaci kapitalizmus etikai elvek mentén történő megőrzése a liberális tömegtársadalom hatékony konzervatív kormányzásának kivitelezésével együtt.[398]

---

392 MOLNÁR Tamás: Miért nem vagyok konzervatív? 287. oldal

393 LIPSET, S. M.: Neoconservatism: Myth and Reality. In: *Society*, 1988. július–augusztus

394 KRAUTHAMMER, Charles: Back to the Future. In: *Time*, 2005. június 21.

Charles Krauthammer már a neokonzervatívok második nemzedékéhez tartozik, gondolkodásával és ideologikus természetű külpolitikai elemzéseivel a kisiklott neokonzervativizmus egyik legfontosabb figurája. Krauthammer a '80-as évek közepén kezdett publikálni s egy szűk évtized múlva az új neokon nemzedék egyik vezető személyisége lett.

395 Uo.

396 KRISTOL, Irving: The Neoconservative Persuasion. In: *The Weekly Standard*, 2003. augusztus 25. [A szöveg részleteinek fordítása megjelent: *Szombat*, 2004. 1. szám. (Mi a saját fordításunkat használjuk.)] Kristol eszméinek részletes elemzésére ld. a következő, hatodik fejezet második, kifejezetten róla szóló alfejezetét.

397 KRISTOL, Irving: What is a Neo-conservative? In: *Newsweek*, 1976. január 19. Kristol idézett *Reflections of a Neo-Conservative* és *Neoconservativism: Autobiography of an Idea.* (Free Press, New York, 1995.) c. könyveinek esszéiben hasonlóképpen fejti ki elképzeléseit.

398 KRISTOL, Irving: What is Liberal – Who is Conservative? In: *Commentary*, 1976. szeptember

Kristol 2003-ban nem mozgalomként vagy Amerika konzervativizmusának általános áramlataként határozta meg a neokonzervativizmust, mondván, hogy az meggyőződés, csak visszatekintve összefoglalható szellemi magatartás és a politikáról való gondolkodás egyfajta módja. Rögtön cikke elején leszögezi a következőket, röviden summázva a neokonzervativizmus mibenlétét:

> […] a neokonzervativizmus történelmi feladata és politikai célja a következőképpen néz ki: a Republikánus Párt és általában az amerikai konzervativizmus (át)alakítása egy új típusú konzervatív politikává, amely alkalmas a modern demokrácia kormányzására. Hogy ez az új konzervatív politika határozottan amerikai, afelől nem lehetnek kétségeink. Nincs Európában hasonló neokonzervativizmus és a legtöbb európai konzervatív igen szkeptikus annak legitimációjával kapcsolatban.

A neokonzervativizmus liberális gyökereit Kristol nem leplezi el, amikor jövőbetekintő és nem nosztalgikus, *„vidám”* és reményteli szellemiségűnek nevezi, majd az előképek után nézve felsorolja Theodore Rooseveltet, FDR-t és persze Reagant, de megjegyzi: a neokonzervativizmus *„az olyan republikánus és konzervatív értékeken, mint amilyeneket Calvin Coolidge, Herbert Hoover, Dwight Eisenhower és Barry Goldwater képvisel – udvariasan keresztülnéz.”*

Nem elhanyagolható tény, hogy a rövid összefoglalás és néhány hős felvillantása után Kristol áttérve a politikai ügyekre, rögtön a gazdaságról alkotott meggyőződés részletezésébe kezd. A neokon gazdaságfilozófia – írja – a mindenki egyenletes növekedésének előmozdításában áll, amely nem jelenti az egyenlő, hanem csak a viszonylag egyenletes, egyszerre való növekedést. A neokonzervatívok olyan egyenletes és folyamatos növekedési politikát javasolnak, amely lassan, de minden társadalmi rétegre kiterjed, elsősorban azzal, hogy a középosztály adózás alól felszabaduló tőkéje befektetések és ebből következően munkahelyek révén „lecsorog”. Ez az ún. *„trickle-down economy”*, vagyis a „lecsöpögő gazdaság” elve. A közfinanszírozások elleni és az adócsökkentés melletti kiállásukat azzal magyarázza, hogy a neokonok *„nem szeretik a nagy államháztartási hiányt”*, a szabad verseny minél akadálytalanabb érvényesülését viszont igen. Az *„egyenlősítő illúziók”* és a demagógia ellenében nehéz harcot vállalnak a neokonok – írja –, amikor a jóléti államban koncentrált szolgáltatásokat privatizálni akarják; ugyanakkor Kristol elhatárolja magukat a libertáriusoktól, amikor Hayek félelmeit a szolgasággal kapcsolatban (*Út a szolgasághoz*. 1944.) eltúlzottnak nevezi. Végül Kristol az erős kormány mellett, de a tolakodó kormány ellen nyilatkozik.

A belpolitikai ügyekben, szűkebben a kulturális kérdések között Kristol azzal a világos mondattal teremt rendet, hogy a neokonok a kulturális szintsüllyedést, a demokrácia hanyatlását a tradicionális konzervatívokhoz hasonlóan látják, és ennek megállítása érdekében velük, illetve az *Új Vallásos Jobboldal*lal (*New Religious Right*) lépnek szövetségre, *„ellentétben azokkal a libertárius konzervatívokkal, akik konzervatívak a közgazdaságban, viszont kulturálisan igencsak hanyagok.”* Azaz a vallásos értékek tisztelete, a családi élet tisztaságának megőrzése és a hazafiasság teszi a neokonzervatívokat Európából nézve is konzervatívvá és ezzel Kristol teljesen tisztában van.

A külpolitika részletezése Kristolnál azzal kezdődik, hogy nincsen egységes, mindenki által elfogadott neokon külpolitikai nézetrendszer, *„csupán a történelmi tapasztalatokból származó attitűdök.”* A neokon külpolitika három forrása Kristol interpretációjában: (1.) a nemzet védelme a patriotizmus szellemében; (2.) a világkormány elutasítása és (3.) végül, mint legnyomatékosabb érv, a nagyhatalmi státus fenntartása, ennek minden szellemi és anyagi vonzatával együtt. Ez utóbbi alatt a neokonzervatívok „nagyapja” azt érti, hogy Amerikának a kis nemzetekkel ellentétben nemzeti érdekei nem a határainál kezdődnek, s így azok védelme sem magyarázható csupán a geopolitikai érvrendszerrel. Azaz:

> Egy nagyobb nemzetnek több extenzív megfontolása van. És olyan nagy nemzeteknek, amelyeknek ideológiai identitásuk (*Ideological Identity*) van, mint […] napjainkban az USA, elkerülhetetlenül ideológiai érdeklődést tanúsítanak az anyagi vonatkozásokon felül.

Kristol jellegzetes neokonzervatív magyarázattal szolgál arra, hogy az USA miért vállal szerepet Izrael mellett: *„az USA mindig kötelességének fogja érezni, hogy ha lehetséges, megvédje a demokratikus nemzeteket mind belső, mind külső antidemokratikus erők támadásaitól. Ez az, amiért nemzetünk érdekében állt a II. világháború idején Nagy Britannia és Franciaország megvédése, és emiatt érezzük úgy, hogy ma Izraelt meg kell védenünk, ha túlélése fenyegetve van”*. S ez az, amiért Patrick J. Buchanan gyakran súlyos jelzőkkel illeti a neokonokat, amikor elhangzik például a *„zsidókonzervativizmus”*, a *„cionista összeesküvés”* és *„Amerika izraeli elrablásá”*-nak vádja; de érdekes módon az amerikai és európai radikális újbaloldali körök retorikai készletében is benne foglaltatnak ezek a kifejezések, gyakran párosulva a *„fasiszta”* és a *„tekintélyuralmi”* jelzővel.[399]

Kristol érthető magyarázatot adva az amerikai világhegemónia kialakulására, a katonai kiadásoknak a gazdasági prosperitással való párhuzamos fejlesztését említi, míg Európában a jóléti állam kiépítése a hasonló pénzösszegeket felemésztette, a Szovjetunió pedig nem bírta a versenyt és kor-, illetve ésszerűtlen beruházásokat valósított meg. A következtetés azonban már nem annyira konszenzusképes: *„hogyha olyan erőnk van, mint most, vagy mi találjuk meg felhasználásának lehetőségét, vagy a világ nyújt lehetőséget erre.”* Ez nem ilyen egyértelmű, mivel ma az USA világhatalmi státusának restaurálása érdekében veszteséges és a stabilitást veszélyeztető háborúkat vív, főképpen abból a nem éppen konzervatív nézetből kiindulva, hogy az amerikai értékek (a liberális demokráciát értve ez alatt) világméretű terjesztésére van szükség.

Kristolnak igaza van, amikor a neokonok sikerét abban jelöli meg, hogy a hidegháború idején sikerült új, Amerikának kedvező világpolitika realitásokat kialakítaniuk az USA hatalmi potenciáljának bevetésével és ezen túl adekvát konszenzust teremtettek a gazdasági konzervativizmus és a kulturális konzervativizmus között. Ugyanakkor nem biztos, hogy 2003-as cikkének végkicsengése még sokáig prófétaként ünnepeltetheti őt: *„a neokonzervatívok második életüket kezdik élni akkor, amikor már temették volna őket.”* Kristol 2009 őszi halálával nem csak a mozgalom ősapja távozott a neokonzervativizmus első képviselői közül, hanem vele együtt az eredeti szellemiség utolsó őrzője is.

A neokonzervatív ellenforradalom kisiklása

Hogy az európai konzervativizmus és az amerikai neokonzervativizmus mennyire jelentős értékbeli és felfogásbeli eltérést mutat, azt többféleképp lehet érzékeltetni. Mint mondtuk, az amerikai rendszerben a hagyományos gazdaságnak a vállalkozáson alapuló, megkötöttségektől mentes kapitalizmus tekinthető, s ennek az Európából nézve liberális rendszernek a védelme jelent ott konzervativizmust, így a neokonzervativizmus is ennek a megóvására törekszik. Ahogyan Irving Kristol egyik könyve címében is fogalmazott: *„kétszeres éljen a kapitalizmusnak”*, hiszen ez az eredeti amerikai gazdasági rendszer, amely kulturális fékek beépítésével ráadásul működik is![400]

A neokonzervatívok állammal szembeni fenntartása szintén klasszikus liberális vonásnak tűnik az óceánon túlról: a neokonzervatívok azonban a liberális elképzelést szintén mint az amerikai társadalom történeti vívmányát kívánják megőrizni; s különösen a jóléti állam kritikájakor fogalmazták/fogalmazzák meg az állam leépítésére, a privatizáció beindítására, a bürokrácia csökkentésére és a központi kormány beleszólásának mérséklésére vonatkozó javaslataikat, amely azonban olyan prózai okok miatt történik, mint a támogatások,

---

399 A neokonzervatívokat a nem-liberális baloldal manapság a fentieken kívül leginkább vallási fundamentalizmussal, szélsőséges neoprotestantizmussal, imperializmussal illeti. (Ld. pl.: BRONNER, S. E.: A neokonzervativizmus építménye. Ford.: Farkas Gabriella. In: *Eszmélet*, 2004. 63. szám.)

400 KRISTOL, Irving: Two Cheers for Capitalism. Basic Books, New York, 1978.

a segélyek és az újraelosztás mechanizmusából keletkező „állami túlköltekezés” ellenzése. Ez a gazdaságfilozófiai program a liberális gazdaság és a hayekiánus–friedmani ökonómia érvkészletével dolgozik, az erre ráépült politikai–kulturális érvek pedig mára már csupán kiegészítői annak. Ezért tűnik igencsak különösnek Európából nézve, hogy az állam leépítését, a korlátozások nélküli *lassez faire*-kapitalizmus mindenható szabad piacát követelő neokonzervatívok vajon mitől is konzervatívok?[401] Erre a választ a neokon értékvilág és a neokonzervativizmus morális–normatív megközelítésű filozófiája adja meg, amely a hagyományos értékek – vallás, család, lakóhelyi közösség, nemzeti identitás – iránt a legmesszebbmenőkig megértő, sőt nem egyszer markánsan jobboldali.

Az neokonok szkepticizmusa a társadalomjobbító törekvésekkel kapcsolatban a jóléti állammal szembeni érvelésükben figyelhető meg, amikor azt nem csak, mint utópiát utasítják el, hanem Lord Actonig visszamenő politikai filozófiájukkal eleve a valamilyen generális célnak eszközként alárendelt államhatalom elképzelését utasítják el. Ehhez képest az államot egy adott emberi jelenségnek tartják.[402] A társadalmi ideológiák – mint a marxizmus – helyébe a neokon érvelés a hayeki, nem kevésbé ideologikus megoldást állítja, vagyis elismeri, hogy a társadalom bonyolult alrendszereinek összetett kérdéseire nem lehet *egy* válasszal megadni a feleletet, mégis egydimenziós módon egy megegyezéses térre – a piacra – bízná azt. Ez azonban nem kevésbé utópia. Először is azért, mert mindenki együttműködő érdekérvényesítését tételezi, amelyet eleve kizár egy valóban konzervatív emberkép. Nem hihetjük, főképp nem a *politikai realizmus*, a konzervativizmus szemszögéből, hogy a társadalomban kialakuló egyenlőtlenségekkel nem fog valamelyik fél – mint arra John Adams is figyelmeztet – úgy visszaélni, hogy az az állam fennállását és a társadalmi békét meg ne sértse. Másodszor pedig jól tudjuk, hogy a bonyolult állami rendszer egy még bonyolultabb nemzetközi és társadalmi rendbe illeszkedik, amelynek annyi kapcsolata van, hogy azokat nem lehet mind a piacra bízni, hadd alakítsa csak az ki a *„spontán rendet”* (Hayek). Harmadik ellenérvünk szinte triviális, mégis rögzítenünk kell: nincsen tiszta piac és nem létezik a tőkés gazdálkodás minden korláttól purifikált változata, ahogyan nem létezik olyan emberiség sem, amely ezt planetárisan meg tudná – vagy egyáltalán akarná – valósítani.

Ha röviden újra össze akarjuk foglalni, hogy mi a *mai* neokonzervativizmus, akkor azt mondhatjuk: gazdasági értelemben sajátosan amerikai, tehát európai szemmel (neo)liberális, míg kulturális tekintetben mára mérsékelten konzervatív iskola, amely emellett az amerikai értékeket – mint a demokrácia, a kapitalizmus, a liberális társadalom – terjeszteni akarja, abból a megfontolásból kiindulva, hogy az morálisan és gyakorlati értelemben is felsőbbrendű. Nem véletlenül írja Lánczi András, hogy *„a neokonzervativizmus elsősorban amerikai jelenség”*.[403] Az európai megközelítés helyett tehát sokkal több eredményre vezet, ha megpróbáljuk az amerikai értékviszonyokra függeszteni szemünket, és belátni, hogy az amerikai politikai kultúrában nincsenek tiszta liberális–konzervatív választóvonalak, s hogy az USA esetében *„a liberalizmus mindig át volt itatva bizonyos mértékű konzervativizmussal, és viszont”* (Magyarics Tamás).[404]

Végül, nem maradt más hátra, igyekezzünk mérleget készíteni a neokonzervativizmusról úgy is, hogy a konzervativizmusnak az első fejezetben meghatározott tipológiái közé igyekezzünk besorolni! Az rögtön látszik, hogy az amerikai neokonzervativizmus sikerességét annak köszönheti, hogy amerikai viszonyok közepette *a* status quo *konzervativizmusát az értékkonzervativizmussal együtt vállalta fel*, mégpedig átütő

---

401 Az amerikai konzervatív, illetőleg jobboldali vélekedést járja körül többek között a jóléti állammal kapcsolatban is: GLENNERSTER, H.–MIDGLEY, J.: The Radical Right and The Welfare State. An International Assessment. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, 1991.

402 MOLNÁR Attila Károly: A hetvenes évek konzervatívjai. [Előszó] In: SCRUTON, Roger: A konzervativizmus jelentése. (3. kiad.) Novissima, Bp. 2002. 6–7. oldal

403 LÁNCZI, i.m.

404 MAGYARICS, 5. oldal (Ahogyan ez általánosságban jellemző az angolszász politikai kultúrára. Vö.: MANNHEIM Károly: A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Ford.: Kiss Endre. Cserépfalvi, Bp. 1994. 184. oldal, 15. lábj.)

retorikai erővel, többnyire stílusos és intelligens kifejezésmóddal, a kormányzati menedzsment és a hatékony kampány eszközeit is biztonságosan kezelve (és ezzel a hatalom megragadására képesítést szerezve). Az általunk megállapított tipológia keretei közé illesztve, meg kell állapítanunk, hogy az amerikai neokonzervativizmus mind gazdasági, mind társadalmi–kulturális és külpolitikai szinten *a hatékony ellenforradalom fordulatát hajtotta végre* nagyjából a '60-as évek végétől kezdődően 1989–90-ig. Miről van szó? Pontosan arról, hogy (1.) a kulturális életben megmutatkozó emancipáló új liberális forradalom ellen felvette a küzdelmet és évtizedek alatt átformálta az amerikai kulturális közvélekedést; aztán (2.) az amerikai konzervativizmus által megőrzésre méltónak tekintett gazdasági rendszert sikeresen kiszabadította a Demokrata Párt központosító és balliberális jóléti államot építő hatalmából és visszakalauzolta a szabad vállalkozást ösztönző, állami korlátozásoktól mentesített tőkés gazdálkodás keretei közé; illetőleg (3.) a külpolitikai gondolkodás és cselekvés síkjain is érvényesítette a liberális doktrína nem-beavatkozó áramlatával szemben a saját realista nézetét, amelynek révén a szovjet blokk széthullása felgyorsítható volt.

Az amerikai *neokonzervatív ellenforradalom azonban kisiklott*, mivel a kulturális védekezést befejezettnek tekinti, ráadásul a neokonzervativizmus-inspirálta beavatkozások közepette korántsem Amerika szuverenitásának védelme és a realizmus megfontolásai vezetik. A korlátlan kapitalizmus létrehozásának utópiája ma már kifejezetten neoliberális és nem neokonzervatív elvnek számít, mivel bebizonyosodott, hogy a teljesen szabad(jára engedett) piac és az ennek nyomában járó államleépítés a társadalmi kohézió rombolását viszi végbe, s ennyiben inkább Hobbes, Hegel vagy Carl Schmitt államtanának érvényessége nyer ismételten fényes bizonyítékot, semmint Hayek vagy Fukuyama álmai.

Talán kissé erősnek tetszik Buchanan *bon mot*-ja, ám mégis igaz: *„A neokonzervatívok liberális összeesküvők konzervatív öltönyben."* A paleók vezetője azért mondja ezt, mivel úgy véli, az amerikai neokonzervativizmus a *Reagan Revolution* végén kezdte kisiklatni az amerikai belső nemzetépítést, és a nagy konzervatív elnök egykori alelnöke, id. George Bush alatt beavatkozott az Öböl-háborúba, majd ez a *„háborús párt"* azóta permanens demokratikus kereszteshadjáratot indított a világ több pontján. Mindez a háborúzás egyes lobbik érdeke csak, miközben az amerikai határok nyitva állnak, a középosztály gazdasági ereje összeomlóban van és az eredeti amerikai értékek megvédelmezése helyett a kormány a neoliberális gazdaságpolitika érvényesítésére törekszik.[405]

Irving Kristol fia, William Kristol, Joshua Muravchik, Norman Podhoretz, Charles Krauthammer és a Fehér Ház, illetve a Pentagon és a külügy neokon stratégái (Wolfowitz, Rumsfeld, Perle, David Frum, Abrams, Cohen) által vallott elképzelés az, hogy Amerika érdekei nem a saját határánál kezdődnek, hanem a demokratikus berendezkedés világméretű védelménél, ezért érdekszférája kiterjedt, amelyet hatalmi és morális okokból is meg kell védelmeznie.[406] Az amerikai hegemónia ilyen fenntartása és az állandó fegyveres kihívásoktól való megvédése eltér a nemzetközi kapcsolatok realista iskolájának tanításától, hiszen a valóság idealista megváltoztatására hív fel, ráadásul nem veszi figyelembe, hogy Amerika ereje ehhez nem elegendő. Amerika hegemonisztikus erőfeszítései – amelyet egy tévedésben lévő neokonzervatív csoport sugall, számtalan lobbitól is befolyásolva – a félbirodalmi helyzetből akarják a *Pax Americana* birodalmi legitimitását megteremteni, ám *„Amerika ehhez sem gazdaságilag, sem katonailag, sem ideológiailag nem elég erős."*[407]

---

405 BUCHANAN, Patrick J.: Where the Right Went Wrong: How Neoconservatives Subverted the Reagan Revolution and Hijacked the Bush Presidency. Thomas Dunne Books, New York, 2004.; BARTLETT, Bruce: Imposter: How George W. Bush Bankrupted and Betrayed the Reagan Legacy. Doubleday, New York, 2006.; SLIVINSKI, Stephen: Buck Wild: How Republicans Broke the Bank and Became the Party of Big Government. Nelson Current, Nahville, 2006.

406 BUCHANAN: Where the Right Went Wrong. Különösen: *The War Party Hijackers of American Foreign Policy*. c. fej.

407 TODD, Emmanuel: A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről. Ford. n. Allprint, Bp. 2003. 225. oldal

Mivel a külpolitikai napirend meghatározásában a neokonzervativizmus majdhogynem egyeduralkodóvá vált az elmúlt tíz évben a Republikánus Párton belül, ezért fenyegető a veszély, hogy a konzervatív programot általánosan a nemzetközi színtéren vívott drága és eredménytelen háborúkkal köti össze az amerikai közvélemény. Csökkentve ezzel nem csak a konzervatív győzelmek kilátásait,[408] de az amerikai konzervativizmusnak a hidegháború utáni neokonzervativizmustól való megszabadulásának lehetőségét is. Az amerikai expanzionizmus továbbá világszerte lerombolja az amerikai hegemónia maradékaival együtt az *eredeti* amerikai értékeket is, amikor a nagyhatalmi látszat fenntartását szolgáló háborúk igazságtalansága azok ellenzőinek szemében összemosódik az amerikai mítosz értékeivel.

A NEOKONZERVATIVIZMUS FILOZÓFIAI ÉS POLITIKAI, ESZMEI ÉS ELMÉLETI ORIENTÁCIÓI

A neokonzervativizmus eszmei alapjainak vizsgálatakor célszerűnek tartottuk, hogy a könnyebb átláthatóság és a tematikus rend megtalálásának kedvéért három témacsoportra bontsuk fejezetünket. Így (1.) elsőként a neokonzervativizmus filozófiai és politikai alapjait igyekszünk leírni; majd (2.) másodjára gazdaságfilozófiai felfogását közelítjük meg; végül (3.) a realizmust, a neokonzervativizmusra leginkább ható külpolitikai iskolát nézzük meg és a mai neokonzervativizmus nemzetközi kapcsolatokban követett doktrínáját írjuk le.

Elemzésünk közben végig azt tartjuk szem előtt, hogy világosan és pontosan leírjuk, mi is az a *három nagy ellenforradalmi aktus*, amelyet az amerikai neokonzervativizmus végrehajtott. Ezek ugyanis a következő irányokban hatottak. (1.) Az amerikai mítoszból és a nyugati kereszténység hagyományából eredő amerikai kultúra elleni forradalommal (diáklázadás, ellenkultúra, posztmodern, *New Left,* relativizimus és nihilizmus) szembeni jobboldali fellépés. (2.) A hagyományos amerikai gazdasági rendszert reprezentáló, az egyéni vállalkozáson *és* a protestáns munkaetikán alapuló szabadpiaci kapitalizmus – ami tehát az amerikai életforma eredeti termelési módja – megerősítése és öntudatos megvédelmezése a klasszikus ökonómiával szembeni forradalmat jelentő keynesi elmélettől s ennek gyakorlatától, a demokrata adminisztrációk által kiépített balliberális típusú jóléti államtól. (3.) Végül a külpolitikai elemzés tradicionális, konzervatívnak számító és az amerikai nemzeti érdekek–értékek védelmét különös figyelemben részesítő realista iskola pártfogása, mégpedig a liberális ideológia forrásvidékéből táplálkozó enyhülés-párti, az állami hatalmat és az erőt relativizáló, a nemzetközi intézményekben s valamiféle megbékélésben bízó idealizmussal szemben.

Eszmetörténeti fejezetünkben azt is igyekszünk megmutatni, hogy a neokonzervativizmus kisiklása nagyjából mikor, hol és miért következett be. Éppen ez lesz mondanivalónk lényege, hiszen Fukuyamával valljuk, hogy *„a neokonzervativizmus kulcsfontosságú alapelvei mélyen gyökereznek különféle amerikai hagyományokban”*, ám azt is gondoljuk, hogy ezektől éppen önnön gyökérmetszése révén távolodott el.

A neokonzervativizmus filozófiai és politikai alapjai

Leo Strauss és a straussziánusok

A neokonzervativizmus filozófiai kapcsolódási pontjait vizsgálva elsősorban azt kell megállapítani, hogy alapvetően egy morális–normatív megközelítésű, zsidó–keresztény – ezen belül a hidegháború után

[408] Ezt világosan bebizonyította a 2008 végi elnökválasztáson Obama McCain fölött aratott győzelme.

elsősorban ószövetségi és neoprotestáns – merítésű, a nyugati–atlanti kultúrkörhöz tartozó eszméről majd ideológiáról van szó. A neokonok a felvilágosodás korszakából Voltaire és Rousseau helyett inkább Hume-hoz és Locke-hoz fordulnak, de méginkább orientálja őket Platón, Xenophón, Burke, Lord Acton, Alexis de Tocqueville, a három Adams, a kortársak közül pedig kisebbrészt Russell Kirk és nagyobbrészt Leo Strauss munkássága. Irving Kristol nagyszerű szavait idézzük fel Straussról, amelyek szerint a filozófus legfőbb érdeme az, hogy a mi korunknál bölcsebb ókori görög szerzőkön keresztül közelítette meg a modernitást és felőlük magyarázta annak genezisét.

1.

Az amerikai neokonzervativizmusra nagy hatással volt *Leo Strauss*[409] filozófiai munkássága, főképpen politikai filozófiája (illetőleg az arra jellemző metodológia és filológiai igényesség) és Strauss normatív eszmerendszere. Leo Strauss (1899–1973) német ortodox zsidó családban született. 1921-ben doktorált filozófiai és természettudományos tanulmányai után, majd Berlinben az Akademie für die Wissenschaft des Judentums intézet teológiai kutatója lett. Egy ideig Freiburgban Husserl és Heidegger előadásait hallgatta. Itt kezdett el Biblia-kritika-interpretációval foglalkozni, amelyből Spinoza iránti érdeklődése keletkezett (*Die Religionskritik Spinozas als Grundlage seiner Bibelwissentschaft*. 1930). 1932-ben Rockefeller-ösztöndíjjal Franciaországba ment, ahol zsidó és iszlám filozófiát tanult, ezután négy év következett Nagy-Britanniában, itt Hobbes-t tanulmányozta (*The Political Philosophy of Hobbes*. 1936). Strauss 1938-ban tulajdonképpen emigrált az Egyesült Államokba, ahol előbb a Columbia University-n, majd New York-ban tanított. 1949 és 1968 között a Chicagói Egyetem népszerű politikai filozófia professzora volt, ahol meghatározó személyiséggé válva mára nem csak az ő gondolati hagyománya hat, hanem tanítványai, sőt azok tanítványai is ismert politológusok lettek.

Strauss a kortárs politikai filozófusok között nem csak azzal tűnik ki, hogy a klasszikus görög hagyomány felújítására törekedett, hanem azzal is, hogy életműve az egyaránt szenvedélyes bírálat–védelem erővonalak közepette áll, sőt tanítványainak a rá visszahárított kritikája is sokszor megfogalmazódik – igaztalanul – vele szemben.

Strauss filozófiai vizsgálódásának középpontjában a modernitás és a premodern gondolkodás, a hit valamint a racionalitás, azon belül is annak premodern és modern változatának antagonizmusa áll. A nyugati civilizáció és kultúra dinamizmusát röviden a hit és az ész, Jeruzsálem és Athén feloldhatatlan ellentétében látta, a nyugat alkonyát pedig e két ellentétes princípium közötti feszültség megszüntetésében.

Strauss politikai filozófiáját a klasszikus univerzális tudás, az ókori aktív bölcsesség és némiképp az európai zsidó–keresztény kultúra alapján fogalmazta meg, elképzeléseit szigorú etikai és erkölcsi mérce, valamint nagyfokú stiláris igényesség mentén dolgozta ki. A racionális–pozitivista, a materialista–marxista megközelítést egyaránt elutasította, de az egzisztencializmust és az általa mégoly tisztelt Heidegger nézeteit is elvetette, s helyettük az ókori auktorok: Platón, Arisztotelész, Thuküdidész, Xenophon szellemiségéhez nyúlt vissza

[409] Leo Strauss-ról magyarul ld. bőv. Lánczi András *Modernség és válság. Leo Strauss politikai filozófiája* c. kiváló könyvét (Pallas–Attraktor, Bp. é.n. [1999.]) és az általa írt *A XX. század filozófiája* c. kötet ([3. bőv. kiad.] Helikon, Bp. 2007.) Straussról szóló fejezetét. Továbbá: SMITH, Gregory B.: Ki volt Leo Strauss? Ford.: Fekete Eszter. In: *Világosság*, 1999. 7. szám. Leo Strauss magyarul megjelent művei: A politikai filozófia története. (1963) I-II. Szerk.: Leo Strauss–Joseph Cropsey. Európa, Bp. 1994. [Az I. kötet három Strauss-írását ford.: Berényi Gábor és Greskovics Endre.]; Lánczi András fordításában: Az üldöztetés és az írás művészete. (1952) Atlantisz. Bp. 1994. és Természetjog és történelem. (1953) Pallas–Attraktor, Bp. 1999.

és ezeket magyarázta sajátos, rá jellemző és különösen magas esztétikai színvonalon megalkotott kommentárjaival.

Strauss modernizmus-kritikája leginkább abból fakadt, hogy az európai alapértékek relativizálódását, az észbe vetett modern hit egyoldalúságát állapította meg, amelyet a modern tudományosság korlátlan önhittsége és a premodern objektív értékektől való elszakadás okozott.[410] A modernség válságát megállapítva Strauss arra a következtetésre jutott, hogy annak politikai filozófiája nem értékközpontú, mivel Machiavelli óta a politikai cselekvés megszabadult etikai–erkölcsi tartalmától (*Thoughts on Machiavelli*. 1958). A modern civilizáció és a kultúra válsága azonban felforgat olyan, konzerválandó rendszereket is, mint amilyen a demokrácia hatalomgyakorlási mechanizmusa és a klasszikus liberális szabadságjogok. Mindezek ellen ma – mondja Strauss – a tömegdemokrácia és az értékrelativizmus vonul fel, elpusztítással fenyegetve az ógörög alapú európai kultúra vívmányait. Ebből fakad Strauss sok esetben elitizmusnak minősített elképzelése, amelynek alapja egyrészt a Platón *Állam*ában lefektetett normák igenlése és a felkészült bölcsek irányította demokrácia képe. Ebből viszont az fakad, hogy ezt sokan alaposan félreértik.[411]

Ha az előbbi gyors értelmezésnél kissé jobban behatolunk Strauss filozófiájába, akkor talán bizonnyal megértjük Willmoore Kendall kijelentését, hogy Machiavelli óta ő volt a legnagyobb politikai filozófia nyelvén szóló tanító.[412] Strauss egész egyszerűen megkérdőjelezte és a saját rendszerét kidolgozva erős zárójelek közé tette a modernitás paradigmáját, amikor a klasszikus–antik–premodern filozófiát és az ennek alapjául szolgáló természetjogot tette meg az objektív igazságkeresés fundamentumául és mindenestől elutasította a relativizmust, annak előfeltételezőivel – a modernitás szülőivel – együtt: vagyis az ismeretelméleti, természettudományos megközelítéssel és a progressziós történelemszemlélettel. Így – egyetértve Lánczi Andrással – kimondhatjuk: *„Leo Strauss a modernség egyik legradikálisabb és legkövetkezetesebb huszadik századi kritikusa volt.”*[413]

Strauss-szal teljes mértékben azonos kiindulópontot választott magának Eric Voegelin is, aki az ’50-es évek Amerikájában szintén a modernitás válságának leküzdését gondolta el az antik és a középkori keresztény filozófia restaurálásával.[414] Strauss, akárcsak Voegelin, a filozófiát a tudás csúcsának tartotta, s ez alapján a politikát is filozófiai tudományként kezelte – s ezzel mindkettőjük visszaállította annak eredeti jelentését. Ugyan Voegelin nem a természetjog, még inkább nem a történetiség ignorálása mentén alkotta meg a maga rendszerét – ellentétben e szempontokból Strauss-szal –, mégis, ő is *„a politikatudomány restaurációjáról”* (*Restauration der politischen Wissenschaft*) beszél és ezt annak

---

410 *„Felfogása szerint a modern politikai gondolkodás az antik politikai filozófiai hagyománnyal való radikális szakítás folyamatában keletkezett. A hagyományos és a modern politikai gondolkodás szembeállítása a modernség válságára vonatkozó filozófiai álláspont alátámasztásául szolgál. A modernség válsága a nyugati racionalizmus válsága, a nyugati kultúra céljának az elhomályosulása.”* – írja Strauss alapmegállapításáról Lánczi. (LÁNCZI: Modernség és válság. 218. oldal) Ld. még: ZUCKERT, Catherine–ZUCKERT, Michael: The Truth about Leo Strauss: Political Philosophy and American Democracy. Chicago UP, Chicago, 2006. 35. oldal.

411 Kajtár Gábor azt állítja erről, hogy Strauss *„Platón arisztokratikus és kirekesztő* [sic!] *államát vette alapul”* a társadalmi bajok és a modernség válságának megoldásához, majd így folytatja Strauss gondolkodását rekonstruálva: *„Szükség van hazugságokra ahhoz, hogy el lehessen rejteni az emberek elől a politika valós világát, melyet csak kevesen ismerhetnek. Strauss hitt a hazugságok eredményességében és hasznosságában.”* (KAJTÁR Gábor: A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára. In: *Kül-Világ*, 2004. 2. szám) Mi viszont abban hihetünk, hogy az ilyen és ehhez hasonló, nem éppen szofisztikált kijelentések megakadályozzák Strauss árnyalt megértését. A hasonló vélekedések straussziánus kritikájára: ZUCKERT, 158–165. oldal.

412 KENDALL, Willmoore: The Conservative Affirmation in America. Gateway Ed. Chicago, 1985. 260. oldal

413 LÁNCZI: Modernség és válság. 17. oldal

414 McALLISTER, Ted V.: Revolt Against Modernity: Leo Strauss and Eric Voegelin and the Search for Postliberal Order. UP of Kansas, Lawrence, 1997.

megújításának (Er-*Neuerung*) nevezi.[415] Strauss ugyanezt a feladatot az antik filozófiához való *visszatérés*sel látta megoldhatónak.[416]

Strauss az antik filozófiát mint életmódot és *az élet realitásától el nem szakadt politikai gyakorlatot* végletes antagonizmusban látta a modernitással, amelynek viszonyai között az átpolitizálódott filozófia először arculatát, majd létezését veszíti el. Ám – így Strauss – a filozófia halála a gondolkodás mint olyan halálával egyenlő, ez pedig az ezektől megszabadult kor (a modernitás) elkerülhetetlen válságát jelenti. Strauss megállapítása szerint Machiavelli és Hobbes óta a politika nem a *jó rend* megtalálásának művészete, hanem a normatív és természetjogi dimenziótól mindenestül megszabadult érdekérvényesítés relativizáló cselekvése.

Strauss a *Természetjog és történelem* című 1953-as nagyhatású munkájában az ókori filozófia és a modernitás közötti különbséget a természetjogon, illetve a „történeti folyamaton" (az idézőjelbe tétellel Strauss gyakorlatát követjük) alapuló metódus differenciájában láttatja. A történelem megértése, a történelem egyáltalában vett értelmezése Strauss szerint a historcizmust eredményezte, amely teljesen új, modern paradigmaként jelentkezett és lecserélte az antikét. Ez magával hozta a politikai filozófia fokozatos elhalványulását és végül a modernitás válságát okozta, mivelhogy a modernitás eleve mint válság jött létre, s így, kimondva vagy sem: *önnön maga a válság*. Strauss tehát – munkája 1971-es, hetedik kiadásának előszavában leszögezve – tagadja a természettel szembeállított történelmet mint megkonstruált egyedi hagyományt.[417] A klasszikus auktorok – Strauss elsősorban Platónt, Thuküdidészt, Xenophónt, kisebb részt Arisztotelészt és Cicerót kommentálta – az ókori természetjogot követték, amely nem másból származott, mint a természet ember általi megismerésének vágyából, amely a filozófiát szülte. Az univerzumot és benne az embert eleve adottnak, soha sem változónak tartották, ennek folytán célból, erkölcsből is *egy* volt. A fordulópontot Arisztotelész jelentette, mivel ő volt az első, aki nem-teleologikusan fogta fel az univerzumot és az embert. Ugyanakkor a történelemnek a természettel való behelyettesítésére még senki sem gondolt. A törés ott ismerhető fel Strauss interpretációjában, amikor a történeti fejlődést mint egymást meghaladó időbeli folyamatokat igyekeztek megérteni, így a mindenkori történeti helyzet lett az igazságosság kritériuma, amely felfogás könnyen beláthatóan egyértelműen tagadja a rögzített igazság *Ideá*ját. Ezzel a szakadással a természetjog legitimációja megkérdőjeleződött és a válság minden lehetősége adottá vált.

Strauss szerint olyan, hogy „történeti folyamat" nincs, s valójában nem létezik a történelem sem olyan formában, ahogyan a historizmus véli. A történelem értelmének *ilyen* faggatása, illetve a történeti tapasztalatra való hivatkozás pedig vagy pesszimista (Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, Husserl, Heidegger; Huntington) vagy progressziós (Kant, Hegel, Marx; Fukuyama) dogmatizmus felé téríti el a gondolkodást vélekedése szerint. Mindez oda vezetett – írja Strauss –, hogy az esetek többségében ez a jövőbe utalt történeti haladás illúzióját alakítja ki, amely végül megszüli a történeti progresszió hitét. Ezzel szemben áll *„a klasszikus filozófia"*, amely *„a nem-historikus gondolkodás legtisztább formája"*.[418] Míg ugyanis a historizmus szerint a modernitás a történelem valóságossá válása, a történelem mondanivalójának megértése, addig erre Platón nem is gondolt, s a klasszikus filozófia enélkül állapította meg az univerzum és az ember abszolút helyét és rendjét. A historizmus mint gondolkodási paradigma – amely tehát a klasszikus (politikai) filozófia ellentézise – Hegellel érkezett tetőpontjára és vált következetesen végiggondolt történeleszemléletté és ebből erdeő filozófiává. Hegelnél egyenesen a világszellem (*Weltgeist*)

---

415 VOEGELIN, Eric: Die neue Wissenschaft der Politik. Eine Einführung. (1952) Wilhelm Fink Verl. München, 2004. 19–20. oldal

416 ZUCKERT, 36–45. oldal

417 STRAUSS: Természetjog és történelem. 7. oldal

418 Uo. 30. oldal

objektivációja a történelem, amely egy belső lényegtől – a szabadság kiteljesedésétől – hajtva *halad* a feltételezett vége felé.[419]

Leo Strauss célja tehát a historicizmus végső, megsemmisítő kritikájának kidolgozása volt – illetve ezen át a modernitásé. Gadamer egyenesen a természetjog és a természet apoteózisaként állítja be a *Természetjog és történelmet*, amelynek célja egy ahistorikus cezúra meghúzása lett volna. Gadamer elgondolkodtatóan írja, amikor ezt mondja Strauss tulajdonképpeni fő művéről: *„látszólag a modern történeti világnézet ellenképéhez, a természetjoghoz nyúl vissza,* […] *könyvének valójában mégis az az értelme, hogy ezúttal is a filozófia görög klasszikusait, Platónt és Arisztotelészt akarja bemutatni a természetjog igazi megalapozóiként, s be akarja bizonyítani, hogy filozófiailag mind a sztoikus, mind a középkori természetjog helytelen, a felvilágosodás koráról nem is szólva."*[420]

Strauss vélekedésének megfelelően a következő gondolatsor rekonstruálható. Minthogy *nincs* kényszerítő „történeti folyamat", ezért az antik filozófiát – amely tehát az ember önreflektív képességének egyetlen autentikus megjelenési formája – nem vissza kell hozni a múltból, hanem csupán *folytatni* szükséges. Ezzel a modernitás válsága, illetve a modernitás mint válság feloldható, filozófiai szinten legalábbis. Ez azonban annak politikai viszonyait is átalakítaná. A szókratészi és platóni filozófia tiszta formájának politikai következményei is vannak ugyanis, de ezek csak akkor relevánsak, ha a filozófia elgondolásának eredményeként jelentkeznek és nem fordítva. Ha kicsit mélyebben elmélkedünk Straussról, könnyen arra a meggyőződésre juthatunk, hogy a modernitás elleni támadása mindenkinél mélyebb volt.

Érdekes, hogy Strauss a premodern természetjogot történeti dimenzióba helyező és (ezzel) normatív premisszáitól megfosztó Hobbes-ban, de már őt megelőzően Machiavelliben gyanítja a végső modern lökés elindítását, de még Burke-öt is elmarasztalja! Itt kissé megállva jegyezzük meg, miért. Strauss szerint végzetes hiba, hogy a progressziót megkérdőjelező, kisebbségben lévő *„reakciós szerzők"* is közreműködnek a historizmus megalkotásában – ezzel saját mondandójuk legitimitását kérdőjelezve meg –, amikor a hagyományt a múlt értékes tartalmaként magyarázzák, és nem művelik tovább ehelyett az antik természetjogi magyarázatot. Strauss Burke-interpretációjában megjegyzi, hogy ugyan Burke az angol alkotmányt nem csak a történelem termékének tekintette, hanem az ész diktálta jelenségnek is – amely *„a véletlenszerű okozatiság nem szándékolt következménye volt"*[421] – mégis, hallgatólagosan a historicizmus talaján állt a múlthoz való viszonyának túlhangsúlyozása végett.

Végül, letéve a modern és a premodern közötti, politikai természetűként is szemlélhető vita értelmezésének alapkövét, így ír Strauss: a két paradigma közötti vita alapja az individualitás értelmezése. Burke nem értékelte ezt, Platón és Ciceró viszont igen, pedig *„az egyéninek a maga individualitásában való fejlődése egyáltalán nem káoszhoz vezet, hanem a* legjobb rend *táptalaja."*[422]

2.

Joggal kérdezhetjük: az itt előadottak vajon mennyiben orientálhatják egyáltalán egy nagyon is gyakorlati politikai iskola, az amerikai neokonzervativizmus szellemiségét?

Strauss platonizmusa, a Bibliához való kevésbé tapasztalható ragaszkodása eddig is elég nagy gondot okozott azoknak, akik megpróbálták konzervatív teoretikusnak beállítani. Strauss konzervativizmusa azonban nem kifejezetten politikai konzervativizmus és végképp nem 1789 a viszonyítási pontja, hanem Platón. Strauss különben is keveset szól a

---

419 HEGEL, G. W. F.: A szellem fenomenológiája. (1801) Ford.: Szemere Samu. Akadémiai, Bp. 1961.

420 GADAMER, Hans-Georg: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. (1960) (2. jav. kiad.) Ford.: Bonyhai Gábor. Osiris, Bp. 2003. 578. oldal

421 STRAUSS: Természetjog és történelem. 218. oldal

422 Uo. 223. oldal (Kiemelés tőlem.)

kereszténységről, de azt leszögezi, hogy míg a szókratészi elv – Carl Schmitthez hasonlóan – a barát és az ellenség megkülönböztetését tanítja, addig az ószövetségi hagyomány a próféták által az egyetemes béke eljöveteléről szól.[423] Ezzel szemben a klasszikus filozófia nem tartalmaz chialisztikus végpontot, hanem a *jó rend* megtalálásában kulminál. Strauss konkrétabban csak egy műben ír a Biblia és az antik filozófia alapján elképzelt politikai rendszerek különbségéről, s ebből is látszik, ugyan nem teljesen megállapíthatóan, hogy *talán* az Athén–Jeruzsálem egyensúly volna az általa elképzelt helyes megoldás, illetőleg a két „város" vitájának örök folytatása.[424] Az viszont elgondolkodtató, hogy a *Természetjog és történelem* lapjain kijelenti, meglehetősen logikus módon: *„ha az ember az isteni kinyilatkoztatásból tudja, hogy mi a helyes út, akkor nincs szükség arra, hogy önálló erőfeszítések által fölfedezze azt."*[425] Tehát a természetjog és az isteni kinyilatkoztatás mégis feloldhatatlanul ellentétes egymással. A történelmi tudatot a judaizmus és a kereszténység szentirataiban (*Tóra*, *Biblia*) könnyen felfedezhetjük, ráadásul mindkettő a múltat a jövőtől különbözőnek tartja, a kereszténység pedig még az ember által tapasztalható idő végét is megjövendöli; ezért joggal feltételezhetjük, hogy Strauss historizmus fogalmába ezek bőven belefférnek. Nem véletlen, hogy egy megállapítás szerint Strauss elutasította a keresztény hagyományt, amely igencsak problematikus tény az amerikai konzervativizmushoz való besorolásban.[426]

Sokkal valószínűbb azonban, hogy Strauss politikai–teológiai megközelítése azt mutathatja csak meg, hogy a filozófus értelmezésében a filozófia nem más jelentett, mint az önmegismerés autentikus útját.[427] Ily módon annál érdekesebb tehát, hogy Strauss baloldali kritikusai vajon miért tartják őt a „neokonok dédapjának", míg a paleók megkérdőjelezik konzervatív voltát is?[428] Pedig Strauss egy olyan nyilatkozata sem ismeretes, amelyben magát konzervatívnak nevezné, sőt a konzervativizmust is a historicizmus termékének tekintve, azt túl modernnek tartotta, egy helyen pedig egyenesen így ír: a konzervativizmus valójában *„identitását tekintve az, ami egykor eredetileg a liberalizmus volt."*[429]

Strauss szerint a liberális demokrácia a három modernista hullám eredményei közül az egyedül elviselhető. A Machiavelli gondolataiból származó liberális demokrácia megvédendő a Marxéból és Nietzschééből származó rendszerekkel szemben – gondolta –, hiszen relatíve lehetőséget ad arra, hogy a politikai moralitás és a szabadság maximalizálása szerint rendezzük be. A paleók ezért rendszeresen kritizálják is, mondván, Strauss el tudta képzelni a liberális demokráciát mint az emberiség összességének jó rendszert.[430] Pedig Strauss eredetileg arra gondolt, hogy a liberális demokrácia megóvható a weimarizálódástól – amit annak idején testközelből látott – az oktatással. Mégpedig úgy, ha olyan embereket nevel ki a

---

423 STRAUSS, Leo: The City and Man. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1964. 111. oldal

424 STRAUSS, Leo: Jerusalem and Athens. In: uő: Studies in Platonic Political Philosophy. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1983. [A szöveg Berényi Gábor magyar fordításában is megjelent *Jeruzsálem és Athén* címmel. In: *Világosság*, 1999. 7. szám.]

425 STRAUSS: Természetjog és történelem. 66. oldal

426 MERRILL, Clark A.: Leo Strauss's Indictment of Christian Philosophy. In: *Review of Politics*, 2000. tél

427 MEIER, Heinrich: Das theologisch–politische Problem. Zum Thema von Leo Strauss. J. B. Metzler, Stuttgart, 2003.

428 Az első kutató, aki Strausst mint a neokonok teoretikusát tartotta nyilván Shadia B. Drury volt. (Leo Strauss and the American Right. St. Martin's Press, New York, 1997.) Ő dolgozta fel Strauss politikai eszméit is. (The Political Ideas of Leo Strauss. Macmillan, London, 1988.) A straussi nézetek sokszor nem éppen épületes baloldali kritikája a *Humanitas* c. progresszív lap részéről gyakoroltatik rendszeresen. Egyéb kritikákra ld. még: WOLIN, Sheldon S.: The Presence of Past: Essays on the State and the Constitution. John Hopkins UP, Baltimore–London, 1989. Strauss kiegyensúlyozott, elfogadható méltatására ld.: LILLA, Mark: Leo Strauss: The European. In: *New York Review of Books*, 2004. október 21. és The Closing of the Straussian Mind. In: uo. 2004. november 4.

429 STRAUSS, Leo: Preface. In: uő: Liberalism Ancient and Modern. Foreword: Allan Bloom, Univ. of Chicago Press, Chicago, 1995. ix. oldal. (Ez a gondolat kísértetiesen hasonlít Hayek már többször idézett erre von. megállapítására!)

430 GOTTFRIED, Paul: Reconfiguring the Political Landscape. In: The Paleoconservatives: New Voices on the Old Right. Ed. by Joseph Scotchie, Transaction, New Brunswick, 1999.

liberális oktatás, akik az antik republikanizmus erényességét és a józan politikai gyakorlat ismeretét el tudják sajátítani. Így ír erről:

> A liberális oktatás az az eszköz, amellyel a tömegdemokrácia visszatéríthető oda, amit a demokrácia eredetileg jelent. A liberális nevelés az a szükséges kísérlet, amellyel arisztokráciát lehet létrehozni a tömegdemokrácia társadalmán belül. A liberális nevelés emlékezteti a tömegdemokráciát arra, hogy vannak még emberek, akiknek van fülük az emberi nagyság meghallására.[431]

A modern demokráciát Strauss valóban nem akarta eltörölni, hanem biztonságosabbá akarta tenni, pontosabban stabilizálni az antik értékekkel. Az viszont határozottan igaz, hogy Platónt és Arisztotelészt követve egyértelműen elutasította az egyenlőség eszméjét, mint amely a természettel nem egyeztethető össze. Ez annyiban rokonítható az amerikai neokonzervativizmus felfogásával, hogy Kristol és követői is antiegalitárius módon viszonyulnak a jóléti államhoz és *inkább kevesebb demokráciát szeretnének, mint nagyobb bizonytalanságot*.[432] Ez a megállapítás nem csak ortodox straussziánus, hanem általános konzervatív szemszögből is elfogadhatónak tűnik, Amerikában pedig főképp, ahol John Adams elméleti és gyakorlati politikai szinten is reflektált rá.

Strauss politikai gondolkodásába nagyszerű betekintést ad a Kojève-vel folytatott vitája (*On Tyranny: Including the Strauss–Kojève Correspondence*. 2000). A hegeliánus orosz–francia filozófussal szemben Strauss itt fogalmaz meg egyedül olyan vélekedést, amely rokonítható a neokonzervativizmussal. Strauss a vitában ugyanis határozottan óv a planetáris világállamtól, ennek tyrannikus világkormányzásától, amely abszolút egyenlősítést valósíthatna meg a relativizmus jegyében. Kojève viszont a hegeli történelemi jóslat beteljesedését vélte felfedezni korunkban és elő is vélte segíteni azt de Gaulle mellett tevékenykedve.[433] Strauss konkrét napi politikai kérdésben sohasem nyilatkozott, hacsak nem kétezeréves kérdésekben, a sztoicizmus vagy az epikureizmus ellen, a platonizmus javára.

A straussi hatás leginkább ott figyelhető meg, hogy sok méltatója és kritikusa a neokonzervatív külpolitikai straussi inspirációját gyanítja. Sokan egyenesen az egykori Strauss-szeminaristákban vélik megtalálni az amerikai külpolitika elhibázott lépéseinek konkrét felelőseit is.[434] Érdemes viszont figyelmeztetni Claes G. Ryn abbéli véleményére, hogy a Strauss és követői által vallottak gyakran eltérő tartalmúak, például abban is, hogy a mester nem tanúsított olyan nagy megértést a modern demokrácia iránt, mint tanítványai, de ebből az is következik, hogy egyáltalán nem akarta azt expanzív módon terjeszteni.[435] Ha jobban megnézzük, valóban csak annyit találunk, amit Kristol is mond, vagyis, hogy a legjobb külpolitikai indíttatást annyiban adta nekik Strauss, hogy kommentálta Thuküdidész írását a peloponnészoszi háborúról…[436] Mégis, elterjedt nézet, hogy id. Bush óta egy *„straussiánus klikk”* befolyása érződik az amerikai külpolitikán.[437] Míg mások azt erősítik, hogy lehet, hogy

---

431 STRAUSS, Leo: What is Liberal Education? In: Liberalism Ancient and Modern. 5. oldal

432 STEINFELS, Peter: The Neoconservatism: The Men Who Are Changing America's Politics. Simon and Schuster, New York, 1979. 66. oldal. Ez a gondolat főként Huntingtonnál fejeződik ki: HUNTINGTON, Samuel P.: The Democratic Distemper. In: *The Public Interest*, 1975. 41. szám.

433 LILLA, Mark: A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában. Ford.: Zsélyi Ferenc. Európa, Bp. 2005. *Alexander Kojève*. c. fej.

434 E kijelentést főként a baloldali amerikai értelmiség hangoztatja, amely összeesküvést szimatol a neokon külpolitika mögött. (Ld. pl.: LOBE, Jim: Neocons Dance a Strauss Waltz. In: *Asia Times Online*, 2003. május 9.) Shaida B. Drury id. könyvének tanúsága szerint szintén érintettnek véli Strauss-t az amerikai jobboldal különböző kellemetlen ügyeiben, amelyet viszont a Zuckert-szerzőpáros cáfol.

435 RYN, Claes G.: America the Virtuous: The Crisis of Democracy and the Quest for Empire. Transaction, New Brunswick, 2003. Mark Lilla szintén így vélekedik. (LILLA: The Closing of the Straussian Mind.)

436 KRISTOL: The Neoconservative Persuasion. In: *The Weekly Standard*, 2003. augusztus 25. A neokonok Straussra és hatására vonatkozó tisztázó írásait ld. többek között: BERKOWITZ, Peter: What Hath Strauss Wrought? In: *The Weekly Standard*, 2003. június 2. és LENZNER, Steven–KRISTOL, William: What Was Leo Strauss up to? In: *The Public Interest*, 2003. ősz.

437 NORTON, Anne C.: Leo Strauss and the Politics of American Empire. Yale UP, New Haven, 2004.

a tanítványi kör a neokonzervativizmus általunk kisiklásként értelmezett cselekvéseiért tényleg felelős, de ezért nem Strauss a hibás.[438] Egyre valószínűbb, hogy ez utóbbiaknak van igazuk. A neokonzervatív Kenneth R. Weinstein jegyzi meg, hogy noha az egykori Strauss-tanítványok akár az adminisztráció szintjén is jelen vannak a politikában, de a mesternek a döntéseikhez – főleg Irak megtámadásához vagy annak elméleti inspirálásához – semmi köze sincs.[439]

Strauss követői, az ún. *straussziánusok* két csoportját állapítja meg Lánczi.[440] A *Chicagói Iskolá*nak nevezett, straussi politikaelméletet követő egykori tanítványok köre egyfelől áll a többnyire zsidó származású volt baloldali és liberális személyekből, akikből aztán a neokon értelmiség első generációja lett. Ide tartozik Irving Kristol (*The Public Interest*) és Norman Podhoretz (*Commentary*). Egy másik csoportot alkot a kormányzati szereplők sokasága, például a volt CIA-főnök James Woolsey, a védelmiminiszter-helyettes Paul Wolfowitz és főnöke, Donald Rumsfeld, továbbá a Pentagon dezinformációs hivatalát (*Office of Special Plans*) vezető Abram Shulsky és a Pentagon-tisztviselő nemzetbiztonsági stratéga, Richard Perle.[441] Ezen csoport straussiánus voltát az lenne hivatott alátámasztani, hogy Strauss tanítványa volt Albert Wohlstetter külpolitikai elemző és Allan Bloom kulturkonzervatív szerző, márpedig előbbi Perle, utóbbi Wolfowitz tutora volt. A másik blokk, az ún. *keleti straussziánusok*, akik inkább a liberális demokrácia konzerválására, a kapitalista gazdaság fejlődési útjainak kutatására helyezik a hangsúlyt, és a globális demokrácia pacifista elkötelezettjei. A két csoport leginkább abban különbözik, hogy a neokonok igen nagy hangsúlyt fektetnek a társadalmat vezető intellektuális – és nem feltétlenül morális! – elit kialakítására, és nem titkoltan magukat tartják annak. (A straussziánusokra egyébként is igaznak vélik kritikusaik, hogy a mesterük által alkalmazott ún. „szoros olvasat" hermeneutikus, filológiai módszerét, amely a zártkörű, ezoterikus szövegmegismerést célozza,[442] a politikai életben is szívesen alkalmazzák, amikor hatalmi exkluzivitásra törekednek.)

Strauss tanítványai közül a neokonzervatív Martin Diamond, továbbá Harvey C. Mansfied, Thomas L. Pangle, Harry V. Jaffa és *Allan Bloom* (1930–1992) neve a legismertebb a tudományos életben. (Többi tanítványa és azok tanítványai inkább az adminisztráció, a Fehér Ház, a Pentagon és a kutatóintézetek, külpolitikai agytrösztök köré csoportosul. A média homlokterében is inkább ők állnak, a figyelem elsősorban rájuk irányul, amit ügyesen ki is használnak, ha nem irányítanak.) Allan Bloom is a Chicagói Egyetem hallgatója, Strauss tanítványa volt, leghíresebb műve a *The Closing of the American Mind* (1987), amelynek hatása az első neokonok eszmei fejlődésére már valóban nem igényel sok bizonyítást.[443] Bloom könyve lényegében a straussiánus filozófia konzervatív kultúrkritikába oltása, amely kiválóan bizonyította a '80-as évek végén, hogy a relativizmus, a nihilista viszonyulás a léthez és Amerika kulturális örökségének megtagadása válságot idézett elő az amerikai életben. Bloom közvetlenül az amerikai egyetemi oktatás válságát vizsgálta meg könyvében, amely távolabbról nézve a kultúra, a társadalom és a politikai válságáról szólt. A kifejezetten straussiánus módszerrel élő Bloom a filozófia átideologizálását nevezi a krízis kiáltó okának és Strauss Rousseau-, illetve Nietzsche-kritikáját tovább radikalizálva bennük ismeri föl a modern relativizmus és nihilizmus elindítóit. Meghökkentő érvelésével azt

---

438 LAQUEUR, Walter: Amerikas Neokonservative sind keine bösen Geister. In: *Welt*, 2003. június 12.

439 WEINSTEIN, Kenneth R.: Philosophic Roots, the Role of Leo Strauss, and the War in Iraq. In: The Neocon Reader. Ed. by Irwin Stelzer, Grove Press, New York, 2004. 203–212. oldal

440 LÁNCZI: Modernség és válság. 181. oldal; SPÖRL, Gerhard: Die Leo-Konservativen. In: *Der Spiegel*, 2003. 32. szám [Magyar nyelvű fordítása megjelent: A Leo-konzervatívok. Ford. n. In: *Valóság*, 2003. 11. szám.] A Zuckert-szerzőpáros a bevett kettős felosztáson túl ún. *Midwest*, azaz közép-nyugati straussziánusokról is beszél, akikhez magukat is sorolják. (ZUCKERT, *Straussian Geography*. c. fej)

441 KINZEL, Till: Leocons. In: *Sezession*, 2003. október, 46–47. oldal

442 A strausszianizmust leginkább beavatást igénylő szövegolvasási metódusnak tartja a köv. munka szerzője: SHERLOCK, Richard: The Secret of Straussianism. In: *Modern Age*, 2006. nyár, 208–216. oldal.

443 MURRAY, Douglas: Neoconservatism: Why We Need It. Encounter Books, New York, 2006. 35–41. oldal

mondja például, hogy a kultúrát értékeinek állandóságától megfosztó felvilágosodás munkáját a teljes rombolással Nietzsche fejezte be, amely az amerikai politikában úgy csatornázódott be, hogy *„a* New Left *Amerikában valójában egy nietzscheanizált–heideggerizált baloldal.”*[444] Az értékek relativitását, a kultúra tiszteletének teljes hiányát a modern filozófusok kártékonysága mellett az egalitarizmus amerikai térnyerésére vezette vissza, mondván*: „az egyenlősítés konformizmust követel”*, hiszen *„az egyenlősítés csakis észen alapul, ami pedig tagadja a kreativitást.”*[445] A konzervatív straussiánus megoldás a filozófia helyes rendjének visszaállítását diktálja. Bloom azzal zárja könyvét, hogy *„problémáink olyan nagyon és gyökerük oly mély, hogy megértésükhöz sokkal inkább kell a filozófia, mint bámikor máskor”*.[446] A régi értékek konzerválása és megújítása az az út, amely Amerika történelmének, kultúrájának és vallásának elgyökértelenítése után olyan visszahatást eredményezhet, amely *„az amerikai gondolat bezárulásának”* véget vethet, és újra felnyithatja azt – vallja a szerző.

Irving Kristol eszméi

Az amerikai konzervativizmus három legjelentősebb kortárs áramlatának összevetésénél már idéztük Irving Kristol manifesztum-számba menő írásait a neokonzervativizmus mibenlétére vonatkozóan. Most közelebb megyünk eszméihez, amelyek az *eredeti amerikai neokonzervativizmus* szilárd alaprétegét képezik.[447]

1.

Irving Kristol 1920-ban, a New York-i Brooklinban született ortodox zsidó családban. A New York City College-ban szerzett diplomát 1940-ben, ekkor lelkes trockista volt.[448] Trockizmusának a többiektől eltérő jellege azonban már ekkor meglátszott. Amint visszaemlékezésében fogalmaz: Lenin, Rosa Luxemburg és Trockij mellett megismerkedett Platónnal, majd Niebuhr, Paul Tillich és Maritain eszméivel is. Kristol így ír továbbá: *„Nagyon sok trockista fiatal életstílus tekintetében igen kicsapongó volt, de rám ezt egyáltalán nem lehetett elmondani. Trockista vagy sem, radikális vagy sem, a szívem mélyén polgár voltam. Nem szexkalandokat kerestem, hanem egy olyan nőt, akit szeretek és feleségül fogok venni.”*[449]

Kristol a világháború alatt a gyalogságnál szolgált 1941–44 között, megjárta az európai hadszínteret is, majd a háború után egy rövid ideig Marseilles-ben élt. Hazatérve kezdetben a *Commentary* főszerkesztője volt (1947–1952), apósa (Milton Himmelfarb) ugyanis a lapot kiadó *American Jewish Committee* munkatársa volt ekkor. Kristol 1953 és 1958 között a brit, CIA-támogatással kiadott londoni *Encounter* magazint szerkesztette, amely a hidegháború liberális Amerika-barát folyóirata volt.[450] 1959 és 1960 között a *Reporter* élén állt, 1961-től nyolc éven keresztül a neokonzervatív Basic Books kiadó alelnökeként tevékenykedett. A ’60-as évek végétől 1988-ig a New Yorki Egyetem professzora, 1988-tól pedig az *American Enterprise Institut* kutatója. Kristol alapította a *The Public Interest* (1965)

---

444 BLOOM, Allan: The Closing of the American Mind. Simon and Schuster, New York, 1987. 314. oldal

445 Uo. 201. oldal

446 Uo. 382. oldal

447 Kristolt a *„neokonzervativizmus zászlóvivőjeként”* mutatja be: STEINFELS, 81–107. oldal. Ld. még: DORRIEN, Gary: The Neoconservative Mind: Politics, Culture, and the War of Ideology. Temple UP, Philadelphia, 1993. *The Ideology of War: Irving Kristol*. c. fej.; MURRAY, 42–51. oldal.

448 Trockista éveiről is beszámol: KRISTOL, Irving: Memoirs of a Trockyist. (1977) In: uő: Neoconservatism: The Autobiography of an Idea. (2nd ed.) Elephant Papierback, Chicago, 1999. 469–480. oldal. A City College New York történetére és tanulóira ld. bőv.: DORMAN, Joseph: Arguing the World: New York Intellectuals in Their Own Words. Univ. of Chicago Press, Chicago, 2001.

449 KRISTOL, Irving: An Autobiographical Memoir. (1995) In: uő: Neoconservatism. 10. oldal

450 Az *Encounter*-nél töltött évekről: KRISTOL, Irving: My Cold War. (1993) In: uő: Neoconservatism. 481–486. oldal; STEINFELS, 82–84. oldal.

és a *National Interest* (1985) című neokonzervatív magazinokat. Előbbi lapot kezdetben Daniel Bell-lel, majd Nathan Glazer-rel szerkesztette. A külpolitikai kérdésekkel foglalkozó *National Interest*-t 2001-ig ő adta ki. 1972-ben a *The Wall Street Journal* szerkesztőségének tagja lett. Kristol könyvei a neokonzervatív eszmeiség eredeti, első generációs vélekedéseit dokumentálják. Ezek a kötetek a Kristol fontosabb korai esszéit tartalmazó *On the Democratic Idea in America* (1972); az amerikai gazdaság kulturális feltételeiről szóló, a *Wall Street Journal*-ba írott, erre vonatkozó esszéit tartalmazó *Two Cheers for Capitalism* (1978); a neokonzervatív meggyőződést összefoglaló *Reflections of a Neoconservative* (1983) és a szellemi mozgalom, s vele a szerző memoárja számos esszével együtt: a *Neoconservatism: The Autobiography of an Idea* (1995 és 1999). Ha még emlékezünk a disszertáció elején idézett véleményre Nisbettől – *„Burke a konzervativizmus Marxa"* –, kockáztassuk meg: Kristol pedig a neokonzervativizmusé!

Kristol felesége, Gertrude Himmelfarb is jelentős neokonzervatív író, gyermekük, William Kristol a *The Weekly Standard* főszerkesztője, a *Project for a New American Century* tervezőcsoport igazgatója, az amerikai neokonzervativizmus egyik legjelentősebb második generációs alakja. Irving Kristolt George W. Bush 2002 júliusában Elnöki Szabadság Érdemrenddel tűntette ki; 75. születésnapján a neokonzervatív értelmiség emlékkönnyvvel adózott előtte, annak ellenére, hogy a neokonzervativizmus első generációs vezetői közül ma inkább Norman Podhoretz-et követik.[451] Irving Kristol 2009. szeptember 18-án hunyt el, amely után azonnal megkezdődött értékelése, értelmezése és félreértelmezése is. A mélyebb és értőbb elemzések kimutatták, hogy Kristol alapvetően újította meg az amerikai jobboldal gondolkodását és saját neokonzervativizmusa több ponton eltért az őt követő nemzedékétől.[452]

Kristol kulturális meggyőződése maximálisan konzervatív; gazdasági elképzeléseit szintén erősen konzervatív módon a társadalom kulturális és szellemi, erkölcsi kondícióinak tükrében alakította ki, azaz az amerikai kapitalizmust az amerikai mítosz stabilizáló értékeivel együtt képzeli el; külpolitikai nézeteit tekintve a realisták mérsékelten morális felfogását a neokonzervatívok világpolitikai elköteleződései szerint módosította, de csak módjával.

A Kristol eszméibe való bevezetésül elsőként talán legjobb az amerikai forradalom konzervatív olvasatát adó szövegét megvizsgálni.[453] Amint az amerikai gondolkodás három pillérét tárgyaló fejezetben kifejtettük: az amerikai forradalom a mérsékelten liberális, az angolszász–skót felvilágosodásból származó elveket hatékonyan ültette át a tengerentúli gyarmatok valóságos életébe, amelyek amúgy is ezeknek megfelelően fejlődtek ki eredetileg is. A társadalom pluralitását és jogait, illetve szabadságait a közösségi élet intézményei (család, lokális lakóhely, egyház) tartották egyben és óvták meg a centrifugális erőktől. Kristol, akárcsak Arendt, Voegelin vagy Scruton, egyetért a Kirk által az amerikai forradalom belső, ún. „forradalmi" jellegéről vallottakkal:

> Általában véve az amerikai forradalom nem egy újítani akaró zűrzavar volt, hanem a gyarmati előjogok visszaállítása. Az akkori amerikaiak hozzá voltak szokva önigazgató voltukhoz, amit angolságukból (*Englishmen*) fakadó örökségüknek véltek és sajátos, csak rájuk jellemző jogként fogtak fel.[454]

Kristol hivatkozott tanulmányának elején az áll, hogy paradox módon *„a »forradalom« ideája, maga a szó, nagy elismerésnek örvend, de az amerikai forradalom nem."* Kristol célja az, hogy a forradalomnak az amerikai politikában megvalósult változatát

---

451 The Neoconservative Imagination: Essays in Honor of Irving Kristol. Ed. by William Kristol–Christopher DeMuth, AEI, Washington, 1995.

452 Ld. pl.: GEWEN, Barry: Irving Kristol, Godfather of Modern Conservatism, Dies at 89. In: *The New York Times*, 2009. szeptember 19.; VAÏSSE, Justin: Was Irving Kristol a Neoconservative? The „godfather" of neoconservatism started a movement that moved away from him. In: *Foreign Policy*, 2009. szeptember 23.

453 KRISTOL, Irving: The American Revolution as a Successfull Revolution. In: America's Continuing Revolution. Introd. by Stephen J. Tonsor, Anchor Books–Doubleday, New York, 1976.

454 KIRK, Russell: The Conservative Mind: From Burke to Eliot. (7th Rev. Ed.) Regnerey, Chicago, 1986. 72. oldal

elhatárolja a „forradalom” szó alatt általánosságban értett erkölcsi és politikai folyamattól és ezzel az amerikai forradalmat a sikeres és a megőrző, vagy alkotmányos forradalom jelentésével *rehabilitálja*. Kristol szerintünk nem csak újszerű, hanem helyénvaló vélekedése szerint ugyanis az amerikai forradalom volt a modern kor legelső és mindmáig az egyetlen sikeres, ilyen névvel illetett politikai megmozdulása. Mégpedig azért, mert olyan törvényeket hozott létre, amelyeket tiszteltek s ezeket az *Amerikai Alkotmány*ba foglalva kellő legitimitásukat objektív helyességük, szubjektív konszenzus övezte voltuk és ezekből fakadó vitathatatlan tekintélyük biztosította. Az amerikai forradalom azért nem haladta meg magát, mert az *Amerikai Alkotmány* a szabadság törvényi feltételeit maradéktalanul körülírta, ennek konszenzusos–legitim volta pedig *„megszilárdította a forradalom hatalmát”*.[455]

Kristol George Washington személyes karakterével bizonyítja, hogy ő – s vele az amerikai forradalom – nem volt „forradalmár” típusú, ellentétben Robespierre, Lenin, Maó és Fidel Castro személyiségével. Kristol Washingtont egyenesen az *unrevolutionary* (= nem-forradalmi, forradalmiatlan) kifejezéssel, az amerikai forradalmat pedig a *pseudo-revolution* (= ál-forradalom) jelzővel illeti. Azaz – amint egyik könyvének bevezetőjében írja – az angolszász–skót és a francia felvilágosodás, illetve az ebből származó forradalmak, valamint a modern kor két politikai magatartásának (politikai filozófia vs. utópikus ideológiák) abszolút ellentéte jól megragadható az amerikai és az *összes többi forradalom* különbségtételében.[456] Az amerikai forradalomnak az összes, 1789 óta tartó kontinentális forradalommal szembeni mássága abból fakad Kristol szerint, hogy emberképük és politikai filozófiai kiindulópontjaik *teljesen* különbözik. Az amerikai forradalom elvei az antik szerzők óta élő politikai filozófiai munkák elgondolásán és megértésén alapultak; a keresztény hagyományokat egyáltalán nem tagadta meg; mérsékelt filozófiai szkepticizmusát önmagára is vonatkoztatta; ezért nem alakult ki ideologikus dogmatikája. Az Alapító Atyák ugyanis tudták, hogy a nagyon heterogén, összetett, sokféle és mindenezek fölébe mobil amerikai lakosságnak megengedő, mérsékelt, lokálisan érvényesülő törvényeket kell adni, nem pedig központi direktívákat. Tehát igaz ugyan, hogy az amerikai forradalomból is új politikai rend született egy *„új politikai tudomány”* elemei szerint, de akik a régit elutasították, azok építették fel az új rendszert is, és eközben nem történt elitváltás, azaz a forradalom nem kezdte meg gyermekei felfalását valamilyen ideologikus dogma minél teljesebb érvényesülésére hivatkozva.[457]

Kristol több olyan jellemzőt is összegyűjt, amely kívülről is megkülönbözteti a forradalmakon belül ezek szerint nehezen értelmezhető amerikai államalapítást. Az amerikai forradalomban tehát: nem volt terror; nem volt tömegjelenségek kísérte összecsapás, sem harcoló frakciókra szakadó polgárháború; nem létezett dogmatikus ideológiája, tehát nem is üldözték a „forradalom elárulóit”, ilyenek különben sem lévén; *„enyhe és relatíve vérnélküli”* lefolyása híján volt utópikus felhangoknak. Ez utóbbi abból ered, hogy belső eszmei tartalmát tekintve a meglévő (amerikai) ember jelleméhez igazodó alkotmányt fogadott el, s nem olyan konstrukciót, amihez alkalmazkodni, hasonulni kellett volna. Kristol ezért az amerikai forradalmat *„vonakodó forradalomnak”*, fejlődéselvű, a politika reális feltételeit tiszteletben tartó politikai változásnak nevezi; ellentétben a francia vagy az orosz forradalmakkal, egyértelműen *nem-modern* forradalomnak tartja.

---

455 ARENDT, Hannah: A forradalom. (1963) Ford.: Pap Mária. Európa, Bp. 1991.

456 KRISTOL, Irving: Introduction. (1983) In: uő: Reflections of a Neoconservative: Looking Back, Looking Ahead. Basic Books, New York, 1983. x–xi. oldal

457 Ellentétben minden más forradalommal, amelyek nem mást céloztak, mint metapolitikai értelemben a modernizmus haladásának aktív politikai kierőszakolását. A „nagy francia”, az európai 1848-as, a francia 1870–71-es, az 1917-es orosz (szovjet) és az azt követő 1918–19-es kelet-európai, az 1968-as, a II. Vatikáni Zsinatot eredményező, a dekolonizációs és a posztmodern forradalom mind-mind olyan ciklust kezdett meg, amely önmaga folytonos meghaladó vonalán kiteljesedve valamilyen totális állapot elérését célozza. Ily módon *ezek a forradalmak önmaguk permanens forradalmasítását végzik el*. Az amerikai forradalom ezzel szemben nem haladta meg önmagát, sőt az azonnali stabilizációt valósította meg. (E nézetünkre ld. bőv. a negyedik fejezet *Jegyzet az amerikai forradalomról* c. részét.)

Kristol végül egy, munkáiban állandóan visszatérő jelentős – túlbecsülhetetlenül fontos – distinkciót tesz, amikor a demokráciát (*democracy*) és a köztársaságot (*republic*) azzal választja el, hogy előbbiben a köz (úgymint: többség) akarata dönt, míg utóbbiban a köz(összég) megegyezése. Ez a politikai filozófiai elhatárolás vezet oda, hogy Kristol megállapítja: a demokrácia a tömeg és a demagógok egymásnak kiszolgáltatott szenvedélyei által könnyen alájátható, míg a republikánus intézményrendszer a jogilag pontosan meghatározott és alkotmányosan rögzített szabadságok józan, mérsékelt rendjét jelenti. Ez pedig nem az egyenlőség mindenki között, hanem a szabadság mindenek fölött elvét követi.[458]

2.

Kristol kulturális konzervativizmusa – amely az első neokon nemzedék számára reveláció számba ment – jellegzetesen nagy vitákat váltott ki közte és az újbaloldali, illetve a liberális amerikai értelmiség között. A pornográfiáról és az obszcenitás nyílt, média által közvetített terjedéséről írott 1971-es dolgozata különösen fontos dokumentuma ennek.[459] Kristol dolgozatában az erkölcstelen irodalom, a televíziós erőszak, a média ledérséget árasztó napirendje s a pornográfia ellen nyilatkozik (utóbbit megkülönböztetve az erotikus tartalmú művészettől). A puritán, szigorú erkölcscsősz póza helyett – amibe a baloldali kritika akkor is és most is igyekszik őt helyezni – Kristol a társadalmi kohéziót mások mellett biztosító közerkölcs (*Common Moral*) nevében fejti ki abbéli vélekedését, hogy a személyes szféra liberális védelme nem tévesztendő össze a tekintély lerombolásával és a *közös erkölcsi normák* önkényes feszegetésével. Míg az obszcenitás látható térnyerését az utolsó nagy forradalomnak nevezi, addig a XX. század közepét a szexuális erkölcs radikális megváltozását – tulajdonképpeni eltűnését – eredményező korszakként azonosítja. Kristol érvelésében a közösségi élet és az amerikai életmód védelmét tekinti elsődlegesnek, amely vallásos, közelebbről protestáns megalapozottságú.[460] Ez, az amerikai mítosz természetéből adódóan, a franklini takarékos, mértékletes, sőt az *„aszketikus”* (Weber) magatartást és a munkamorált, valamint a családi gyarapodást primer társadalmi feladatnak tekintő viselkedést követel meg. Kristol tehát a ’70-es évek elején az ellenkultúra különböző deviáns hajtásai ellenében Franklinig, Washingtonig, Adams-ig megy vissza, amikor a protestáns amerikai nemzetet összetartó kulturális mag burkának lehántása ellen tiltakozik.

Kristol idézett írásában azt a mélyebb, a médiakritikán és az erkölcsök hanyatlásának szükséges megállapításán jóval túlmutató politikai filozófiai kérdést válaszolja meg, hogy a modernitás körülményei között, a tömegtársadalom kifejlődése és ezzel párhuzamosan az amerikai mítosz látható szétesése idején, vajon a marginális önmegvalósítás emancipálása-e a kívánatos, vagy pedig ellenkezőleg, a közérdek akár represszív eszközökkel történő megvédelmezése?[461] A válasz pedig úgy hangzik, hogy Kristol szó szerint a *cenzúra* mellett érvel, de nem a szabadságjogok antidemokratikus megsértésének eszközeként, hanem a nagyobb társadalmi megrázkódtatások elkerülése, megelőzése, illetve szabályozása érdekében engedélyezhető intézményként. Ez a gondolkodás az, amely a *preventív ellenforradalom* gyakorlatát sugallja. Idézett írása végén így szól: *„Ha érdekel életünk minősége a mi amerikai demokráciánkban: akkor a cenzúra mellett kell állnod.”*

Kristol az amerikai életforma gazdasági összetevőjét az amerikai mítosz elemei által korlátok között tartott kapitalizmus leírásakor vizsgálta meg. Szándékosan itt, és nem a

458 KRISTOL: The American Revolution as a Successfull Revolution. 19–20.

459 KRISTOL, Irving: Pornography, Obscenity, and the Case of Censorship. (1971) In: uő: On the Democratic Idea in America. Harper&Row, New York, 1972. Hasonló véleménnyel találkozunk köv. írásában is: KRISTOL, Irving: Sex and God in American Politics: What Conservatives Really Think? In: *Policy Review*, 1984. nyár.

460 HUNTINGTON, Samuel P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. (2004) Ford.: Szabó László Zsolt. Európa, Bp. 2005. *Angolszász–protestáns kultúra*. c. fej.

461 KRISTOL: Pornography, Obscenity, and the Case of Censorship. 41. oldal

következő, gazdasági alfejezetben tárgyaljuk Kristol ebbéli nézetét, hiszen ezzel is azt kívánjuk demonstrálni, hogy a neokonzervativizmus kezdetben a kulturális élet tág elemzésének keretében kezdte meg a tőkés gazdasági rendszer megőrzésének kimódolását, azaz a libertárius–neoliberális felfogással ellentétben a gazdaság kulturális környezetét hangsúlyozta és nem tért rá a hayeki piaci radikalizmus fényes ösvényére.[462]

Kristol a kapitalizmust a klasszikus amerikai gazdaság mentális és gyakorlati keretének tekinti. *„A kapitalizmus, mindenek előtt, a hagyományos amerikai gazdasági és társadalmi rendszer, mi, ellentétben más, európai nemzetekkel, mást soha sem tapasztaltunk meg. Azok pedig, akik a hagyományos intézményeket megőrzik és megvédik: a konzervatívok”* – írja a neokonzervativizmus kapitalizmushoz való viszonyáról.[463]

Kristol a kapitalizmust két ígéret beváltásával jellemzi. Mindkettő a *Függetlenségi Nyilatkozat*ban és az *Amerikai Alkotmány*ban deklarált individuális szabadságjogok kielégítésére való képesség szempontjából fogalmazódik meg. Eszerint tehát a kapitalizmus a legtöbbeknek adja meg az anyagi előmenetel egyenlő esélyeit, továbbá a személyes szabadság, főképp a döntés szabadsága és az egyéni tökéletesedés lehetőségét biztosítja, akár szellemi, akár anyagi értelemben.[464] Kristol szerint a kapitalizmus amerikai formája lehet igazságos, viszont elmúlt két évszázados fejlődése nem ezt mutatja. Különösen fájlalja, hogy a különben nagyra becsüléséről biztosított Hayek is elválasztja egymástól a kapitalista szisztémával szimbiózisban élő szabad társadalom eszményét és az igazságos társadalom ideáját.

Kristol a kapitalizmus gazdasági szabadságát és az emberi szabadságjogoknak ezen a téren is történő kifejtését a klasszikus közgazdászokhoz hasonlóan méltatja. Amint mondja, olyan államban, ahol kapitalizmus van, ott a társadalom számára történő állami redisztribúció nem képzelhető el, hiszen a gazdaság kapitalista alapja a piac, amely a szereplők befektetéseit a kereslet–kínálat körülményei közepette némi szerencsével együtt igazságosan jutalmazza. Ezzel a mechanizmussal szemben az elosztást három okból nevezi veszélyesnek, amely érvek nyugodtan nevezhetőek liberálisnak is. Egyfelől tehát Kristol szerint nincs érvényes és filozófiailag végiggondolható helyes metódusa az elosztásnak. Másfelől a közjó meghatározásához és az ez alapján arányosított visszaosztáshoz tekintélyelvű intézmények szükségeltetnének, ám *„ilyenhez* – mint írja – *nem szükséges a liberális társadalom.”* Harmadszor a liberális szabadságjogokon nyugvó demokratikus társadalom közmegegyezéssel hozott döntései a neokon teoretikus szerint arra is vonatkozik, hogy az anyagi javakból való részesedés a piacon, illetve az által történik. Végezetül Kristol vélekedése oda csúcsosodik ki, ahová Hayeké és Friedmané is, vagyis azzal érvel, hogy ha a szabadságot valljuk a legfontosabb politikai és filozófiai értéknek, akkor nem tekinthetjük lecserélhetőnek a kapitalizmust valamilyen egyenlőségelvű gondolatra.[465]

Kristol ugyanakkor nem bízik olyannyira a piacban, amennyire az emberi társadalom kulturális fedezeteiben. A Kristol által vázolt jól és igazságosan működő kapitalizmus feltételei a következők: puritán etika, valamint erős korreláció az egyéni erények (takarékosság, serénység, józanság, megbízhatóság) és a hatalomból, szerzett (elő)jogokból, vagyonból való részesedés között. Az igazságos kapitalizmus – amit Kristol megvalósultnak tekint az Alapító Atyák korában – akkor létezett, amikor nem csak szabad volt a társadalom,

---

462 Russell Kirk egyenesen azt hangsúlyozta, hogy a konzervatívoknak tk. nem a gazdasági problémákkal kell foglalkozniuk, hanem az azok hátteréül is szolgáló kulturális kérdésekkel.

463 KRISTOL, Irving: On Conservatism and Capitalism. (1975) In: uő: Neoconservatism. 230. oldal

464 KRISTOL, Irving: ’When Virtue Loses All the Loveliness’–Same Reflections on Capitalism and the Free Society. (1970) In: uő: On the Democratic Idea in America. 92. oldal. Kristol kapitalizmussal kapcsolatos nézeteit, főképp azok kulturális és mentális amerikai feltételeit bővebben kifejtette a *Two Cheers for Capitalism* (Basic Books, New York, 1976.) lapjain is. Kapitalizmus-felfogásának újszerűségére Murray Friedmann hívja fel a figyelmet (FRIEDMANN, Murray: The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectual and the Shaping of Public Policy. Cambridge UP, Cambridge, 2005. *Irving Kristol and a New Vision of Capitalism*. c. fej.).

465 KRISTOL, Irving: What is ’Social Justice’? (1976) In: uő: Neoconservatism. 254–256. oldal

de fennállt az ok-okozati összefüggés a társadalmi javak elosztása és a részesedők különböző morális képességei között. Röviden a szabad amerikai társadalomban az egyenlőtlenség morális különbségekhez igazodott, s mivel ez egy arányos, helyes rendet követett, igazságos is volt.[466]

Egy jellegzetes amerikai mondást idézve: a kapitalizmus akkor működik a legjobban, amikor a leg korlátlanabb – viszont ilyenkor a legrombolóbb is. Kristol magyarázatában az amerikai kapitalizmus a létrejöttét egyáltalán lehetővé tévő puritán erkölcsi kondíciók nélkül hanyatlik. A *„liberális kapitalizmus helyzete* [azért] *ingatag"* – írja –, mert a társadalmi közmorál és az egyéni erkölcs többé nem fedi egymást, a társadalmat közösséggé tevő intézmények tekintélye, illetve legitimitása fokozatosan megszűnőben van. A jelen helyzet – folytatja – a liberális, értékektől eltávolodott kapitalizmus, amely egy szabad, demokratikus társadalmat (*Free Democratic Society*) eredményezett, szemben a hajdani, puritán értékek által belülről vezérelt erényes kapitalista köztársaság közösségével (*Capitalist Republican Community*). De miről is beszél itt Kristol? – Szinte szó szerint alkalmazza a Tönnies által leírt különbségtételt a társadalom (*Gesellschaft*) és a közösség (*Gemeinschaft*) tekintetében, azaz a premodern és a modernitás elválását azonosítja.[467]

A kapitalizmust biztonságossá, „fenntarthatóvá" tenni igyekvő kristoli okfejtés oda csúcsosodik ki, hogy számára a vallás által közvetített erkölcsi rend alapján álló erényes közösség az, amely képes lehet társadalmi és működési zavarok nélkül hordozni a tőkés gazdálkodás rendszerét. Ugyanez a gondolat ott volt Franklin, Jefferson és Washington fejében is, ám – egy talán meglepő fordulattal – most magyar szerződől idézünk hasonló véleményt: *„*[szükséges a] *polgári erény és köz lélek, mellytül íhletve nagy és kicsi, egymást becsülve vagy legalább kímélve, és egymását szentnek tartva, ereje szerint törekedjék – és ebben lelje szomjának legédesb kielégítését – lehető legmagasbra fejteni ki a haza minden kincsét"*.[468] Kristol tehát a kapitalizmus amerikai ethoszát a posztindusztriális, urbanizálódott társadalom viszonyai között legitimációs válságban találja, mivel a morálfilozófiai és vallási megfontolás kiveszett a gazdasági rendszerből, az emberi egyenlőtlenséget a társadalom többsége nem fogadja el többé és a protestáns etika franklini parancsai immár érvényüket veszítették.[469]

Kristol a kapitalizmus és általában az amerikai élet(forma) elemzésekor kifejtett nézetei megfogalmazásakor nem mást javasol, minthogy *„a konzervatív értékek azok, amelyeket kétségbeesetten kell ma keresnünk."* Coleridge-re, Carlyle-ra és Newman bíborosra hivatkozik, mint akik szkeptikusak lévén az anyagi haladás és a korlátlan technikai fejlődés jótéteményei iránt, inkább a biztonságos, kulturális értékek által behatárolt változásokat részesítették előnyben. Azaz – megint Kristol kedvenc kifejezésével élve – az *„életminőség"* javulása volt filozófiájuk központjában, szemben a liberalizmus anyagi szemléletével. A Kristol által javasoltak *visszatérést* jelentenek ahhoz a hagyományhoz, amely a biztonságos haladás útjának kikövezését a kulturális értékek, a közerkölcs, a társadalmat összetartó intézmények részéről várja.

Kristol – az előbbiekben is megpendített – liberalizmus ellen megfogalmazott kritikájának legmélyebb gyökere a modernitás másképp való elképzelésére vezethető vissza. Amint írja, *„a modern, liberális, szekuláris társadalom azon az elven alapul, hogy nem létezik olyan felsőbb, autoritatív ismeret, amely a jó élet vagy az emberi boldogság igaz természetére vonatkozva. Ezen elv szerint az ilyen tudás csak egyéni preferenciák alapján szerezhető meg."*[470] Kristol nem gondolkodott a modernitás meghaladásán, vagy az az elé való

---

466 KRISTOL: 'When Virtue Loses All the Loveliness'–Same Reflections on Capitalism and the Free Society. 97. oldal

467 TÖNNIES, Ferdinand: Közösség és társadalom. (1887) Ford.: Berényi Gábor–Tatár György. (2. jav. kiad.) Gondolat, Bp. 2004.

468 gróf SZÉCHENYI István: A Kelet Népe. (1841) (Reprint) Közg. és Jogi, Bp. 1985. 195. oldal (Az eredeti helyesíráson nem változtattunk.)

469 KRISTOL, Irving: Capitalism, Socialism, and Nihilism. (1973) In: uő: Neoconservatism.

470 Uo. 96. oldal

visszatérésen, de a szekularizáció, az anyagiasság és a nihilizmus felől a liberalizmus által felidézett veszélyeket látott fenyegetni. A polgári társadalom válságát – az ellenkultúrát, a radikális baloldali mozgalmakat, a faji zavargásokat, a tekintélyvesztést, a vallási élet hanyatlását – arra vezette vissza, hogy a szekularizáció, a modernitás liberális mozgósítása révén megkérdőjeleződött az a legitimáció, amelynek szilárd morális alapja volt. Kristol tehát, ha valamit vissza akart állítani, akkor az a nyugati–amerikai társadalom összegyűjtött morális tőkéjének elvesztegetése *előtti* hagyományos vallásosság és az Alapító Atyák politikai filozófiájának megfontolásai voltak.

Egy Kristolra jellemző és a neokonzervativizmus *eredeti* paradigmáját szintúgy kiválóan kifejező merész idézettel zárjuk a „neokonzervativizmus nagyapja" gondolkodásának elemzését:

> A modern korban a haladás eszméje az életminőség elkerülhetetlen javulását az anyagi gazdagodástól remélte. Ennek a kétségbe vonása egyenlő *a modernitás politikai metafizikájának megkérdőjelezésé*vel és egyúttal a premodern politikai filozófia – Platón, Arisztotelész, Aquinói [Szent] Tamás, Hooker, Kálvin, stb. – felé történő elmozdulással. Számomra ennek a lépésnek a megtétele igencsak szükségesnek tűnik.[471]

Kristollal együtt a neokonzervatívok első nemzedékének számos más alkotója – Martin Diamond, Daniel Bell, Huntington – arra a következtetésre jutott, hogy a modernitás folyamata számos, a civilizációt és a kultúrát felbomlasztó hatással jár. Így Kristol a neokonzervativizmust és a progresszív balliberális modernizmust a következőképpen határolta el egymástól: *„Ha definiálni akarjuk ezt a két teljesen ellentétes felfogást, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyik modern és utópista, a másik pedig klasszikus és realista"*, és ezért a neokonzervativizmus *„premodern, ideológiák előtti"* kapcsolódási pontokkal rendelkezik – Strauss felé is! –, plasztikusabban szólva: *„a neokonzervatívok követik Arisztotelészt, tisztelik Locke-ot, de elvetik Rousseaut."*[472]

A neokonzervatív eszme ezen *„ideológiák előtti"* rétege volt az, amely Kristol nem kis érdemeinek köszönhetően a Reagan-éra végéig és még egy igen szűk évtizedig egy sajátos amerikai ellenforradalom kialakulását tette lehetővé. A kristoli út elhagyása vezetett oda, hogy a posztbipoláris neokonzervativizmus forradalmi ideológiává torzult, és nem hasonlít arra, ami az eszme eredetileg volt.

Daniel Bell és a posztindusztriális társadalom kihívásai

A XX. század nagy paradigmaváltásának, a posztmodernitásnak az előszele a '60-as években elsősorban *Daniel Bell*t[473] érintette meg, aki 1960-ban publikálta *The End of Ideology* című művét, majd a következő évtizedben már meggyőződéses neokonzervatívvá válva sorra adta ki könyveit (*The Coming of Post-Industrial Society*. 1973.; *The Cultural Contradictions of Capitalism*. 1976.), amelyekben a baloldali hullámtól kísérelte meg megvédeni az amerikai kapitalista gazdasági, és az emögé vetülő erkölcsi–eszmei–vallási berendezkedést. Bell neve mellett a Seymour Martin Lipset szerkesztette, a neokon Hoover Institut által kiadott *The Third Century: America as Postindustrial Society* (1979) című tanulmánykötet említendő meg, mint a posztindusztriális–posztmodern korszak kihívásaira (neo)konzervatív választ adó másik jelentős munka.

1.

---

471 KRISTOL: 'When Virtue Loses All the Loveliness'–Same Reflections on Capitalism and the Free Society. 106. oldal (Kiemelés tőlem.)

472 KRISTOL, Irving: Confession of a True, Self-Confessed–Perhaps the Only–'Neoconservative'. (1979) In: uő: Reflections of a Neoconservative. 75–76. oldal

473 Ld. bőv.: STEINFELS, 161–187. oldal. Magyar nyelvű felületes baloldali recepciója: BAYERNÉ MÉREI Éva: Daniel Bell és az amerikai neokonzervativizmus. In: *Filozófiai Szemle*, 1992. 5–6. szám. Bell eszmetörténeti helyére: LIEBOWICZ, Nathan: Daniel Bell and the Agony of Modern Liberalism. Greenwood Press, Westport–London, 1985.

A Nathan Glazer és Irving Kristol által alapított első neokon folyóirat, a *The Public Interest* szerkesztésébe 1965-től társalapítóként Bell is bekapcsolódott, majd hozzájuk csatlakozott Robert Nisbet szociológus is. Bell 1976-ig volt a lap társkiadója, 1973 és 1982 között viselte a lap szerkesztőbizottsági-elnöki címét. Innen nézve igen érdekes, hogy egyik fő munkájának 1978-as előszavába így írt: *„gazdaságilag szocialista, politikailag liberális, kulturálisan konzervatív vagyok."*[474]

Bell lengyel zsidó bevándorlók gyermekeként már New Yorkban született, 1919-ben. 1932-ben csatlakozott az amerikai Ifjúszocialisták Ligájához, a '30-as évek első harmadában egy trockista baráti körhöz tartozott. 1938–39-ben egy évet töltött a Columbia University-n, majd a sok későbbi neokonzervatívot kibocsátó New York City College-ban végzett szociológusként. Kezdetben szerkesztő, baloldali publicista volt (*The New Leader*, 1941–45; *Common Sense*, 1945; *Fortune*, 1948–58), 1959 és 1969 között a Columbia University szociológia tanára, majd a Harvardon helyezkedett el, ahol professor emeritus lett (1990). A '60-as években anti-sztálinista baloldali értelmiségiként, majd 1979-ben neokonzervatívként több elnöki bizottságba került be.

Első jelentős kötete, a *The End of the Ideology* (1960) nyomán honosodott meg az amerikai diskurzusban az *endizmus* kifejezés, amely a Fukuyama által negyven év múlva leírtakat előrevetítve arról értekezett, hogy a liberális demokrácia és a kapitalizmus tulajdonképpen győztes pozícióba került a világon.[475] Ugyanakkor – írta – az ideológiák ideje lejárt, a nagy várakozásokkal és az utópikus reményekkel együtt (ez a gondolata azonban már merőben eltér Fukuyama elképzelésétől). A szerzőt ért baloldali, humanista, progresszista támadások lassan – egy egész korosztállyal együtt! – őt is áttolták a csalódott, vagy *„a valóság által arcul csapott liberálisok"* (Kristol), azaz a neokonzervatívok formálódó táborába. Bell már az '50-es évek közepén foglalkozott az amerikai jobboldal felívelésével, majd 1960-ban is szerkesztett egy kötetet a témáról.[476] A '60-as évek végétől azonban már Irving Kristollal együtt jelentette meg a tanulmánykötéseteket, amelyek az ellenkultúra, a kapitalizmus és a gazdaságelmélet kérdésköreit tárgyalták – mégpedig neokonzervatív nézőpontból.[477] Ezek közül kiemelkedik a *The Crisis in Economic Theory* című, 1981-es kötet, amelybe a liberális, konzervatív és libertárius anti- vagy posztkeynesiánus közgazdászok írásait gyűjtötték össze. Az előszót Bell és Kristol együtt jegyzi, a záró esszé Kristolé. Mindketten állást foglalnak a keynesi iskola ellen, de a radikális újosztrák piaci liberalizmust is elutasítják, mondván, az nem érzékeny az ember irracionális és hagyományos társadalmi kötelékei iránt.[478]

Bell két legjelentősebb, már említett műve a *The Coming of Post-Industrial Society* (1973) és a *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976) a neokonzervatív Basic Books sorozatában jelent meg. Bell két kötetének meglátása nagyszerűen beigazolódott, amely nyilván nem csak a tudományos kutatás alaposságának, hanem a realista vélekedésnek is köszönhető. Bell posztindusztriális társadalomról szóló 1973-as munkája mára már a posztmodernt és annak évtizedes változásait megelőlegző szociológiai alapműnek számít. Szerzője adta a társadalomtudománynak az azóta hivatkozás nélkül használt *„posztindusztriális kor"* és *„információs társadalom"* kifejezéseket is. Bell jó szemmel vette észre, hogy a fejlett ipari kapitalizmus egyre inkább olyan metamorfózison megy keresztül, amelynek végén ipari jellege eltűnik, vagy legalábbis aránya jelentősen csökken, s helyette olyan gazdasági és társadalmi szerkezet alakul ki, amelyet az információhoz való hozzáférés, az információs csatornák szabályozása/uralása, a technológiai fejlesztések üteméhez való alkalmazkodás milyensége határoz meg. Ebben az új társadalmi rendszerben az ipar helyét a szolgáltatás veszi át, ez lesz a legnagyobb gazdasági szektor, míg az ipart a precíziós gyártás, és az újabb technológiák fogják jelenteni. Bell megállapítása szerint egy ilyen társadalomban az irányítás technicizált természetű lesz, ahol egy új osztály (*New Class*) fogja tervezett úton, a média, a tömegkommunikációs eszközök segítségével az állam életét irányítani. Ez viszont azzal a veszéllyel jár, hogy a *„tudásipar"* tagjai a bürokrácia és a társadalom-mérnökség

474 BELL, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism. Basic Books, New York, 1978. xi. oldal

475 BELL, Daniel: The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Idea since the Fifties. Free Press, Glencoe, 1960.

476 The New American Right. Ed. by Daniel Bell, Criterion Books, New York, 1955.; The Radical Right: The New American Right Expanded and Updated. Ed. by Daniel Bell, Doubleday, New York, 1963.

477 Confrontation: The Student Rebellion and the Universities. Ed. by Daniel Bell–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1969.; Capitalism Today. Ed. by Daniel Bell–Irving Kristol, uo. 1971.

478 The Crisis in Economic Theory. Ed. by Daniel Bell–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1981. (BELL, Daniel: Modells and Reality in Economic Discourse.)

háttérideológiája révén egy *„ellenséges kultúrát”* (Trilling) szolgáló rendszert honosítanak meg.[479]

Bell szerint az emberi termelés és civilizáció fejlődésében három szakaszt különíthetünk el: a preindusztriális, az indusztriális és a posztindusztriális kort.[480] A preindusztriális kort az elsődleges gazdaság, azaz a mezőgazdaság és a kézművesség termelése jellemzi, kulturális karakterét tekintve múltorientált, tradicionalista, a hagyományközpontúság által meghatározott politikai gyakorlattal. Az ipari szerkezetváltás a másodlagos, azaz gyártási–előállítási gazdasági berendezkedésnek kedvez. Itt, a gépi és technikai világ által meghatározott társadalomban a kísérletezés sikere, a gazdasági növekedés volumene szabja meg a kulturális viszonyokat. Ennek megfelelően a politika demokratikus. Az új, radikális változásokat hozó ipar utáni kor a társadalmi, vagy kapcsolati tőke befektetésén, az információ elosztása körüli pozíción keresztül strukturálja újra a társadalmat. Ez a feldolgozó, újrahasznosító, szolgáltató gazdaság kora, ahol az igazgatás, az adatforgalom, a tudás, az intellektuális javak birtoklása, a technológiai fejlesztések irányítása és a professzionális termelés jut vezető helyhez. Az elméleti ismeretek kodifikációja és a jövőorientált politikai berendezkedés jegyében fogant civilizáció a kapitalizmus szerkezetét tartalmilag őrzi meg, de formailag jelentősen megváltoztatja. Ennek a *„harmadik technológiai forradalomnak”* természetesen meglesznek a maguk társadalmi és kormányzati következményei is.[481] Bell ezek közé számította a technológiai változásokat kikényszerítő–ellenőrző új elit megjelenését és a kapitalizmus, illetve a fogyasztói társadalom nyomában felbukkanó társadalmi ellentmondásokat is. Bell szerint *„a posztindusztriális társadalom alapvető elve az, hogy az elméleti tudás kodifikációját követően központi szerepet játszik, mint a társadalmi változások új irányítója.”* E változások kézben tartója a *„tudás elit”*, amely inkább befolyásol, mint kormányoz, bár, amint Bell mondja, a politika és a technika nagymértékű – az információ, a kommunikáció közös elitjei általi – összefonódása ez utóbbira is lehetőséget teremthet.[482]

2.

A kapitalizmus kulturális következményeinek és a posztindusztriális társadalom kialakulásának elemzése során Bell nem osztotta a liberális–progressziós és a baloldali–marxista értelmiség véleményét. Előbbiek ugyanis várakozással voltak a tradíciók maradékait is lebontó információs társadalom felé, mondván, az a diszkriminációt meg fogja szüntetni. A frankfurti iskola (főként Marcuse, Adorno, Horkheimer) ebben az új civilizációs rendben pedig a kapitalizmus továbbélését látta, pontosabban annak kifinomultabb változatát, amelyben az osztályharcot elaltatni szándékoznak.

Bell mindkét véleménnyel szemben állt. A balliberális progresszióval nem értett egyet, hiszen Kristolhoz hasonlóan a régi amerikai kapitalizmus erényeit feloldó új kortól tartott, másfelől a radikális új baloldal félelemeit viszont nem osztotta. Bell tehát a kulturális életben bekövetkező negatívumokkal foglalkozott, amelyek közé sorolta, hogy a jóléti társadalom fogyasztásközpontúsága és az információs társadalom laza munkaetikája kialakíthat olyan helyzetet, amikor a kulturális elit már nem tartja tiszteletben a társadalom etikai normáit és (a ’60-as évek végéhez hasonló) tekintély-, illetve közösségellenes magatartást tanúsít. Mindennek oka, hogy *„a modernitás legfőbb problémája a hitetlenség, amely spirituális*

---

479 BELL, Daniel: The Coming of Post-Industrial Society. Basic Books, New York, 1973. 478–479. oldal

480 BELL, Daniel: Technology, Nature and Society: The Vicissitudes of Three Worlds Views and the Confusion of Realms. In: *The American Scholar*, 1973. 42. szám, 385–404. oldal

481 BELL, Daniel: The Third Technological Revolution and Its Possible Socio-Economic Consequences. Univ. of Salford Press, Salford, 1988. (Ugyanezt – a Bell által a ’60-as évek vége óta vallott nézetet – fogalmazta meg más politikai elkötelezettséggel: BRZEZINSKI, Zbiegniew: Between Two Ages. Viking, New York, 1971.)

482 BELL, Daniel: Az információs társadalom társas keretrendszere. Ford.: Rédey Szilvia–Földvári Balázs. In: *Információs Társadalom*, 2001. 1. szám, 3. és 28. oldal

válság […] *és a nihilizmus felé vezet minket."*[483] Való igaz, ebbéli megállapítása sokkal érvényesebbnek tűnik ma, mint a két ellenvélemény.

Bell, ahogy Kristol és a korai neokonzervatívok mindegyike, a kapitalizmus etikai bázisa mellett foglalt állást, és a '70-es évek gazdasági krízisét nem a tőkés rendszer belső hibáira vezette vissza, hanem éppen a belőle kivett etikai alapot hiányolta, vagy az ellene kifejlődő érzelmeket okolta.[484] Különösen figyelemreméltó és az amerikai neokonzervativizmus különös, de nem érthetetlen belső logikáját demonstrálja, hogy Bell a modernitás gazdasági formáját, az Amerikában klasszikus hagyománynak számító kapitalizmust premodern értékekkel akarja körülbástyázni, hogy az megőrizhető legyen.[485]

Bell és Kristol, valamint a *The Public Interest* és a *Commentary* szerzői (rajtuk kívül Norman Podhoretz, Huntington, Nathan Glazer, Robert Nisbet, S. M. Lipset) a formálódó neokonzervatív tábor közös véleményének adtak hangot a '60-as–70-es években, amikor arra figyelmeztettek, hogy a posztindusztriális korba való átmenet során nem csak a gazdasági és az ezzel párhuzamos társadalmi szerkezetváltást kell ellenőrzés alatt tartani, hanem olyan folyamatokat is vissza kell fogni, amelyek az állam anyagi–adminisztratív túlterhelésére és a kulturális dekadenciára mutatnak. A jóléti állam túlköltekezéséből, a '60-as években csúcsán járó baloldali hullám következményeiből (ellenkultúra, a szovjet befolyás növekedése, szekularizáció, dekolonizáció, a tekintély válsága) azt vonták le, hogy az amerikai intézményekkel szembeni bizalom, az amerikai politikai értékek legitimációja és a kulturális kohézió veszélyesen megingott. A válság – mert részükről ennek realizálásról volt szó – teljes körű és további mélyülése lehetséges. Ezzel szemben Bell és Kristol az amerikai mítosznak, a vallás szerepének, a kapitalizmus erkölcsi dimenziója kibontásának tulajdonított olyan erőt, amely megállíthatja a válságot, sőt egy új amerikai évszázadot indíthat útjára. Vagyis Bell kulturális konzervativizmusa optimista volt annyiban, hogy az amerikai élet krízisjelenségeit megfelelő óvintézkedésekkel és a hagyományok újrafogalmazásával megoldhatónak vélte. Ez a jellegzetesen neokon nézet azt a hagyományt folytatta, amelyet Reinhold Niebuhr kezdett el, s az amerikai demokrácia kulturális fékeit követelte vissza.

Az intézményi válság lezárását Bell és társai egyértelműen a Demokrata Párti adminisztráció befejezésével képzelték el, hiszen az állami jótékonykodás – ahogyan a jóléti államot nevezték – a közigazgatás felduzzasztását jelenti, a pénzeszközök fölötti állami gondoskodást és ezzel a beruházások visszafogását eredményezi. Emellett a fogyasztói társadalom – amint Bell erre figyelmeztetett – olyan jelenségeket produkál, ha csak nem fordítják vissza az erkölcsi hanyatlást, mint az öngondoskodás (*self-help*) elfelejtése, az önmegvalósításhoz való állami hozzájárulás követelése és a társadalom szövetének szétroncsolódása az újabb és újabb emancipációs hullámokkal. Ezzel szemben az amerikai polgári értékek (*Bourgois Values*) megerősítésére van szükség, és arra, hogy az ország kormányozhatóságát a jóléti állam leépítésével lehetővé tegyék. Bell a vallást ebben a folyamatban elkerülhetetlenül újradefiniálandónak tekintette.[486]

Az amerikai örökség és a neokonzervatívok

A modern korban Nagy Britannia kivételével – amelynek a mai sapig nincsen írott alkotmánya – talán egyetlen olyan országot találunk, amely intézményes rendjét tekintve folyamatosságot, következetes hagyományőrzést és stabilitást mutat fel. Egyedül az Egyesült Államok ugyanis az, amely modern, képviseleti demokráciaként parlamentáris kormányzati- és köztársasági államformáját kétszáz éven keresztül sértetlenül megóvta, földjére 1812 óta

---

[483] BELL: The Cultural Contradictions of Capitalism. 28. oldal

[484] Ld. még a hasonló felfogásra: HIRSCH, F.: Social Limits to Growth. Routledge&Kegan Paul, London, 1977.

[485] Bell-nek a premodernitás iránti vonzódásáról ad hírt Mattiew Arnold XIX. századi költőről írott dolgozata. (The Revolt Against Modernity. In: *The Public Interest*, 1985. 81. szám)

[486] BELL, Daniel: The Return of the Sacred? (1977) In: uő: The Winding Passage. Essays and Sociological Journeys. 1960–1980. Abt Books, Cambridge, 1980.; STEINFELS, 181–184. oldal

idegen hadsereg nem lépett, 1865 óta belső háború nem pusztította, és alkotmányának, intézményi rendjének megóvását történelme során végig a lehető legkövetkezetesebb módon vitte végbe. Éppen ezért elkerülhetetlen, hogy a neokonzervativizmus eszmetörténetének felvázolása során meg ne emlékezzünk arról, hogy ők hogyan látták az amerikai örökséget és annak adaptációját. Jegyezzük azonban meg itt is: mára a neokonzervativizmus jelentősen eltávolodott ellenforradalmi kiindulási pontjától és az amerikai örökség iránt nem tanúsít kellő figyelmet, sokkal inkább saját rendszere terjesztésére keres módot világszerte.

A ’70-es évek közepén azonban – s még egy másfél évtizedig – nem volt ez így. Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* kettőszáz éves évfordulójára reprezentatív, a *Public Interest* cikkeiből összeállított neokonzervatív kiadvány jelent meg, amely az elmúlt két évszázad folyamataival, az amerikai örökséggel és a jelen kihívásaival vetett számot. A neves neokonzervatív szerzők mindegyike az amerikai mítoszt, az amerikai alkotmányos rendszert és az amerikai hagyományt, ezek intézményeit és ígéreteit vizsgálták, illetve ezek adaptációjának lehetőségeit járták körbe a tömegdemokrácia és a posztindusztriális–kommunikációs–információs társadalom Amerikájában.[487]

Az amerikai politikai örökség vizsgálata három dokumentum alapján végezhető el – mi is ezt tettük a negyedik fejezetben –, amelyek név szerint a *Függetlenségi Nyilatkozat*, az *Amerikai Alkotmány* és *A föderalista*. A kötet szerzőinek mindegyike megőrzendőnek, egyszer és mindenkorra leszögezett politikai igazságnak tartja a három dokumentum mondanivalóját; ezzel egyértelmű bizonyságot adnak arról, hogy az amerikai mítosz ezen objektivációit tekintik az amerikai intézményi és morális stabilitás alapjának.

Daniel Patrick Moynihan – a szkeptikus, demokrata párti neokonzervatívok vezető személyisége – előszavában Hamiltont idézi, aki az amerikai forradalom lényegének a szabadság intézményes biztosítását tekintette, mint a *„politika új tudományát”* (*New Science of Politics*) megalapozó princípiumot. Ennek jegyében írja Moynihan, hogy a kétszáz éves rendszer a nyugati–keresztény értékek szerint fogalmazódott meg a XVIII. század végén, de ami akkor biztos hit volt, abban az amerikai társadalom és a nyugati civilizáció sem olyan biztos már.[488] Moynihan ebben látja az amerikai instabilitás okát, és bizonnyal nem téved.

Nem véletlen, hogy a straussziánus politikai filozófus, *Martin Diamond* elemzi az amerikai alapdokumentumok egymáshoz való viszonyát.[489] Az amerikai politikai hagyomány örök kérdése az Alapító Atyák két közösen írott munkájának, azaz a *Függetlenségi Nyilatkozat*nak és az *Amerikai Alkotmány*nak az értelmezése, azaz az alkotmányos demokrácia milyenségének meghatározása. Diamond fő kérdése, hogy az amerikai történelem és politikai tudat tradicionálisan balliberális értelmezése helyes-e, vagyis az alkotmányozás során megakadályozták-e a *Függetlenségi Nyilatkozat* jeffersoniánus egyenlőség- és demokrácia-központú tendenciájának kibontakozását; vagy éppen a konzervatív magyarázat a helyes, amely szerint a szabadság biztosításának intézményesítését hajtották végre és konzerválták. Diamond – az ellenforradalmi értelmezéshez hűen – természetesen utóbbit választja és a régi iskolát újítja fel, amennyiben vélekedése szerint a *Függetlenségi Nyilatkozat* a szabadságot deklarálta, amit az alkotmányozás végpontján álló konstitúció jogi keretekbe helyezett és érvényesülését intézményes úton biztosította. Azaz – s a politikai filozófiai mondanivaló mélysége itt tárul fel: – az amerikai forradalom lényege nem az

---

[487] The American Commonwealth – 1976. Ed. by Nathan Glazer–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1976. [A továbbiakban: TAC.]

A kötet előszavát az ekkor éppen demokrata szenátorjelöltségére készülő Daniel Patrick Moynihan írta, a szerzők a következők: Aaron Wildavsky, Daniel Bell, Irving Kristol, James Q. Wilson, Martin Diamond, Nathan Glazer, Robert Nisbet, Samuel P. Huntington és Seymour Martin Lipset. Nem gondoljuk mellékesnek, hogy a kor összes ismert és magának nevet szerző neokonzervatív szerzője felvonul a kötetben, amelyből csak Norman Podhoretz maradt ki.

[488] MOYNIHAN, Daniel Patrick: Introduction: The American Experiment. In: TAC, 2–6. oldal

[489] DIAMOND, Martin: The Declaration, and the Constitution: Liberty, Democracy, and the Founders. In: TAC, 39–55. oldal. [Diamond írta *A föderalista*ról szóló részt a Strauss által szerkesztett idézett politikaelméleti könyvben. (A politikai filozófia története. II. Ford.: Tagai Imre.)]

egyenlőség, hanem a szabadság biztosítása volt. Diamond szerint a *Függetlenségi Nyilatkozat* is csak az egyenlőnek való teremtetettséget (*„All Men are Created Equal”*) rögzítette, amiből egyenlő politikai jogok és a szabadság egyenlősége következik, de nem a szociális és szellemi–mentális egalitás tételezése.[490] Mindezzel éles ellentétben áll a liberális magyarázat, amely úgy hamisítja meg és magyarázza félre az amerikai örökséget, mintha az Alapító Atyák szándéka a demokrácia, mint a szabadság magasabb fokának deklarálása lett volna, csak a föderalisták ezt megakadályozták.[491] Diamond értelmezése szerint a demokrácia csupán egy a többi kormányzati forma között, amely a szabadság amerikai jelentését politikai úton képes megőrizni a maga tisztaságában.[492] Ugyanakkor a demokrácia, akárcsak az ember, hajlamos a rosszra, ezért az Alapító Atyák számos féket, ellensúlyt építettek az egyenlőség és a bizonytalanság megelőzése érdekében, és a lassú reformot helyezték előtérbe a *„vízionárius változtatások”* (Kirk) helyett. Az ehhez való visszatérés jelentheti az amerikai örökség helyes adaptációját.

Az amerikai intézményrendszer hanyatlása és az amerikai morál megromlása olyan folyamat a korai neokonzervatív kritika szempontjából, amely elkerülhetetlenül a szabadságtól való megfosztottsághoz, a nemzeti büszkeség elhalványodásához fog vezetni. A konzervatív politológus, *Robert Nisbet* Burke, Hamilton és Tocqueville megállapításainak felhasználásával az amerikai társadalom politikához való hozzáállásának megváltozását vizsgálja, amelyet összefüggésbe hoz az intézményi berendezkedés megingásával és az ország kormányozhatóságának veszélybe sodródásával.[493] A kormányozhatóság legitimitása Nisbet szerint röviden a *tekintélyen*, az *ígéretek betartásán* és a *demokratikus választás felhatalmazásán* alapul. Az alkotmány szerzői és *A föderalista* írásai a helyi, közösségi véleményt – amely a *„nemzeti karakter”* kifejeződése – csatornázták be a politikai véleménynyilvánítás intézményes rendjébe. Ez Nisbet kifejezésével a *Public Opinion*, azaz a nemzet egyetértését kifejező közvélemény, a közösség véleménye, amelynek formáit Arisztotelész, Locke, Montesquieu, Burke és az Alapító Atyák is ismerték. Ezzel szemben áll a *Popular Opinion*, azaz a tömeges népszerű vélekedés, vagy politikai hiedelem, amelyet Rousseau és a jakobinus spekuláció fogad el társadalmi autoritásnak. Nisbet szerint tehát az alkotmány által szabályozott, föderális elvek mentén működő, korlátok között érvényesülő szövetségi köztársasági kormányzat az eredeti amerikai politikai örökség, amelyet felbontani igyekszik a posztindusztriális társadalom mechanizmusa, főként a tömeg média által felerősített vélekedésének politikai közakaratként való beállításával. A Hamilton–Jefferson-vita óta fel-fellángoló kérdésben tehát Nisbet – és az ellenforradalmi neokonzervativizmus egésze – a konzervatív, föderalista–republikánus alkotmány-értelmezést támogatja, amely szerint az intézmények rendjét mindenkorra rögzíti az *Amerikai Alkotmány*, amelyek szerepe az, hogy az embert mérsékeljék és a rosszra való hajlamát megfékezzék – ellentétben a jeffersoniánus, nem is beszélve a painei megoldásról, amely a folyamatos demokratizáció, a

---

490 A *Függetlenségi Nyilatkozat* szó szerint így fogalmaz:

> Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert Teremetője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az élethez és a szabadsághoz, valamint *a jog a boldogságra való törekvésre*. Ezeknek a jogoknak a biztosítására az emberek kormányzatokat létesítenek, amelynek törvényes hatalma a kormányzottak beleegyezésén nyugszik.

A Kontinentális Kongresszus Függetlenségi Nyilatkozata. Philadelphia, 1776. július 4. In: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980. Szerk.: Bődy Pál–Urbán Aladár. Ford.: Gál Zoltán és ts. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 2001. 112. oldal (Kiemelés tőlem.) [A továbbiakban: SzGy.]

491 A kérdéskör részletekbe menő elemzésére ld.: LÉVAI Csaba: A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről. L'Harmattan, Bp. 2003.

492 Jelentős momentum, hogy Diamond esszéjében *A föderalista* 9. esszéjére hivatkozik, amelyet Hamilton írt.

493 NISBET, Robert: Public Opinion Versus Popular Opinion. In: TAC, 166–192. oldal

tömeg véleményének előnyben részesítése és az egyenlőség keresése felé indul el.[494] Az amerikai rendszert felbomlasztó erők az egyenlőség érvényesítését akarják – írja Nisbet –, amely azonban veszélyes, hiszen *„a numerikus többség – amint Madison és Burke is tudta – despotizmushoz vezet”*,[495] ráadásul ennek zsákutcáira már Tocqueville is figyelmeztetett. Mindennek tükrében Nisbet úgy véli, hogy a nemzeti közvélemény történeti időben, lassan és egyetemes politikai és morális átalakulások mentén változik csak, s így az ez alapján létrejövő kormányzat stabil; ellentétben a közvélekedéssel, amely *ad hoc* jellegű, s így ennek figyelembevétele óhatatlanul *„veszélynek vezeti a nemzetet”* (Széchenyi). Nisbet meglátása szerint *„ma egyre nehezebb meghatározni mi pontosan a közvélemény – az alkotmányos alapokon működő politikai közösség gondolata –, és mi a népszerű vélekedés, ez az önjelölt néptribunok, populista demagógok és a média által generált valami.”*[496] Világos beszéd: a Daniel Bell által feltárt posztindusztriális–kommunikációs társadalomban egyre jelentősebb hatalomra szert tevő média[497] manipulálja, irányítja és felerősíti a népszerű hiedelmeket, illetve elő is állítja, mintegy „gyártja” azokat. Nisbet szerint a kormányzati krízis, amely az ’50-es évek végétől jellemző Amerikában, a tekintélyvesztésből és a széteső, ám mégis homogenizált társadalom zavarából ered. A megoldás ellenforradalmi előjelű: Nisbet a tekintély és a közösségi társadalom *visszaállítását* sugallja![498]

Az amerikai instabilitás okait *Samuel P. Huntington* még világosabban, mert a konkrét politikai cselekvéshez közelebb menve határozza meg.[499] A jellegzetes neokonzervatív érvelés itt úgy hangzik, hogy a ’60-as években radikálisan megnyilatkozó politikai felbomlás két okra vezethető vissza, amelyek azonban ugyanannak az éremnek az oldalai: egyik a kormányzati túlterhelés, másik az amerikai intézményrendszer legitimitásának, tekintélyének megingása. A ’60-as évek tiltakozó mozgalmai, a kampányok mediatizálása, az ideológiai tévutak, az amerikai kultúra kritikája mind az egyenlőség iránti vágyat jelenítik meg; miközben a kormányzat költekezik, az alkotmánnyal ellenkező túlvállalásokat tesz és bürokráciát épít ki. Ezek gyökere ott lelhető fel – írja Huntington –, hogy a bizalom, a legitimitás, a hitelesség, a tekintély és a nemzeti egység hite elveszett a ’60-as évek végére, mivel több, a nemzetet megosztó vita (ellenkultúra, faji kérdés, Vietnam, Watergate-ügy) került felszínre; másfelől viszont az amerikai demokrácia intézményi rendje instabillá vált, főképpen a demokrácia kiterjesztésének és az egalitárius várakozásoknak a hatására. A politikai elit öntudatának és tekintélyének hite szintén elveszett: *„a politikai vezetőknek is kétségeik vannak uralmuk legitimitása felől. Ők is részesei a kor demokratikus, részvételi, egyenlőségelvű ethoszának, és ettől kezdve ők is kérdéseket tesznek fel a hierarchiát, a korlátokat, a fegyelmet, a titoktartást és a politikai trükköket illetően – amelyek bizonyos tekintetben mind a kormányzás elkerülhetetlen velejárói.”*[500] Az *„elnök intézmény hanyatlása”*, a média abnormális befolyása, az amerikai civilizáció alapértékeinek, valójában az amerikai mítosznak a megtámadása mind az instabilitás elősegítői, amivel szemben Hunington John Adams-re hivatkozva a következőket szegezi: szükséges a kormányzat mögötti etikai dimenzió restaurálása, a tekintély visszaállítása, a gazdasági növekedés

---

494 A Hamilton–Jefferson-vitának, ennek az amerikai politikai rendszerben alapképletként szolgáló kérdésnek a jelentőségét a negyedik fejezetben, az amerikai gondolkodás két ágának bemutatása során már tárgyaltuk.

495 NISBET, 176. oldal

496 Uo. 192. oldal

497 A média mint a negyedik hatalmi ág elgondolkodtató felfogására ld.: POKOL Béla: Médiahatalom. Válogatott írások. Windsor, Bp. 1995.

498 A szöveg keletkezésével egy időben jelent meg Nisbetnek a tekintély alkonyáról írott kiváló munkája, amely hasonló diagnózist állított fel. (Twillight of Authority. Oxford UP, New York, 1975.) A tekintély válságának kérdése egyszersmind a neokonzervativizmus ’60-as–70-es évekbeli fő problémája is. (STEINFELS, 63–69. oldal)

499 HUNTINGTON, Samuel P.: The Democratic Distemper. In: TAC, 9–38. oldal

500 Uo. 24. oldal

A hagyományos társadalmak vezető elitjének önmagába vetett bizalmának megingását, saját uralma önkezétől való delegitimálását Molnár Tamás a forradalmakat mindenkor megalapozó körülménynek tartja. (MOLNÁR Tamás: Az ellenforradalom. Ford.: Turgonyi Zoltán. Kairosz, Bp. 2005. 31–42. oldal)

korlátainak tudatosítása, az alkotmányos rend megvédelmezése és az iránta való tisztelet felélesztése. Végső konklúzióként a következő, nagyon megfontolandó, de állandó balliberális támadásokat kivívó véleményét idézzük: *„A demokrácia ereje a '60-as évek Amerikájában hozzájárult a demokratikus zavarodottsághoz, ami egyfelől az állami aktivitásban, másfelől a kormányzati tekintély hanyatlásában mutatkozott meg."* Így: *„A politikai demokrácia kiterjeszkedésének kívánatos volna korlátokat szabnunk. A demokrácia ugyanis annál tovább él, minél kiegyensúlyozottabban működtetjük."*[501] Azaz a demokrácia a kormányozhatóság érdekében a kiegyensúlyozottságot, az érzelmektől való óvakodást és a lassú reformmunkákat kívánja meg, összhangban az amerikai élet hagyományaival és a tekintéllyel, amelyet az intézmények folyamatossága és a vezetők hitele, legitimitása adhat meg.[502] Huntington – azon kevesek egyike, akik a demokrácia fékeit John Adams óta komolyan vették – véleménye után, jelezve annak szerves konzervatív voltát, idézzük Reinhold Niebuhr híres megállapítását:

> A demokráciának egy sokkal ellenállhatatlanabb legitimációra és reálisabb igazolásra van szüksége, mint amit az a liberális kultúra adni volna képes neki, amellyel a modern korban összekapcsolódott. Az emberi természettel és történelemmel kapcsolatos optimizmus, amely a demokratikus krédó történetileg szerves része, bizony könnyen veszélybe sodorhatja a demokratikus társadalmat.[503]

A neokonzervativizmus óliberális eszméi jól tetten érhetőek *James Q. Wilson*, Nathan *Glazer* és *Irving Kristol* szövegeiben. Ha jól belegondolunk, akkor azonban az európai lockei és montesquieui liberalizmus amerikai adaptációjában az emberi jóság és antropológiai optimizmus helyett az állam túlterjeszkedésének és általa az emberi szabadság megkötésének félelmét látjuk. James Q. Wilson esszéjében a XIX. század óta egyre csak duzzadó szövetségi–kormányzati adminisztratív apparátus elnehezedését, bürokratizálódását vezeti végig az amerikai történelemben. Meglátása szerint éppen az ún. progresszív–liberális kormányzatok (Cleveland, T. R. Roosevelt, Wilson, FDR, Johnson) alatt növekedett meg az állam hivatali személyzete, amivel a legnagyobb gond a klasszikus neokon érvelés szerint az, hogy ezáltal az állampolgárokat szabályozni és irányítani – azaz a társadalmat megtervezni – akarják.[504] Nathan Glazer írása az amerikai bírósági rendszer, különösen a Legfelsőbb Bíróság megváltozott helyzetére reflektál, amennyiben az aktivizmust gyakorol és a politikát kvázi-alakító tényező lett, ellentétben az *Amerikai Alkotmány* neki kijelölt helyével. Glazer az Elnöki Hivatal és a Kongresszus dualitását gondolja az Alapító Atyák szellemének megfelelő politikai munkamegosztásnak, ahol a Legfelsőbb Bíróság a konzervatív fék szerepét tölti be. Ezzel szemben az 1954–68 közötti időszakban a bírósági tekintélyt a társadalom progressziós alakítására, szabályozások sokaságának beépítésére használták fel, ami hozzájárult hitelvesztéséhez is – írja.[505] Irving Kristol az Alapító Atyák örökségébe szervesen illeszkedő amerikai kapitalizmusról értekezik, ám rögtön esszéje elején eloszlatja azt a tévhitet, mintha az alkotmány megszövegezői libertáriusok vagy szociáldarwinisták lettek volna; viszont azt is leszögezi, hogy a gazdaságba való kormányzati beavatkozást is elutasították. Kristol esszéjében az amerikai gazdasági rendszert az előzőekben bemutatottak szerint kezeli: azaz a polgári ethosz és a protestáns etika keresztmetszetébe helyezi, mint olyan gazdasági

---

501 HUNTINGTON, 30. és 38. oldal

502 Huntington ebbéli véleményét az itt elemzett írása előtt egy évvel napvilágot látott és a Trilaterális Bizottság elé terjesztett társszerzős munkájában is kifejtette. (CROZIER, Michael–HUNTINGTON, Samuel P.–WATANUKI, Joji: The Crisis of Democracy: A Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission. New York UP, New York, 1975.) A kormányozhatóság egyébként is a korabeli neokonzervativizmus kitüntetett kérdése volt. (MINKENBERG, Michael: Neokonservatismus und Neue Rechte in den USA. Neue konservative Gruppierungen und Strömungen im Kontext sozialen und kulturellen Wandels. Nomos, Baden-Baden, 1990. 92–95. oldal.)

503 NIEBUHR, Reinhold: The Children of Light and the Children of Darkness: Vindication of Democracy and a Critique of Its Traditional Defenders. Nisbet&Co. London, 1945. *Foreword*. v. oldal

504 WILSON, James Q.: The Rise of the Bureaucratic State. In: TAC, 77–103. oldal

505 GLAZER, Nathan: Toward an Imperial Judiciary? In: uo. 104–123. oldal

struktúrát, amely a liberális demokrácia kereteibe természetes módon illeszkedik. Kristol írásának voltaképpeni célja mégis inkább az, hogy bebizonyítsa: a populistáktól kezdve, a XIX. század végétől a *New Deal*-ig tartó progresszív reformizmuson át a '60-as évek radikális baloldali törekvéseiig jelen van az amerikai szellemi életben a vágy, hogy a kapitalizmust megrendszabályozzák és az egyenlőséget ez által (is) elérhetővé tegyék. *„Nagy a különbség azok között, akik »régi liberálisok« – és akiket ma gyakran neveznek »neokonzervatívnak« –, és azok között, akik valójában új liberálisok, s ténylegesen az európai értelemben vett »baloldalon« állnak."*[506] – hiszen a társadalommérnöki státusban tevékenykedő ún. *New Class* – a '60-as évek nagy társadalmi programjainak működtetői és propagandistái – minden tekintetben individualisták, kulturális, illetve külpolitikai kérdésekben akár szélsőségesen is liberálisok, ám ha a kapitalizmusról van szó, akkor nagyon is kollektivisták.[507] Nem kell feltétlenül egyetérteni Kristol kritikájával, de ha a '60-as évek Amerikájának felfordult, az amerikai örökséget elvesztegetni akaró körülményei felől tekintünk e megállapításaira, akkor érthetővé válik az az ellenforradalom, aminek Kristol is a támogatója volt, és ami ezekből a szavakból is kikövetkeztethető. Az eredeti bűn az volt – írja Kristol –, hogy a franklini, telepes-kapitalizmust, benne az amerikai protestáns vállalkozó morálját megtámadták és ennek távolabbi, a posztindusztriális társadalomban láthatóvá váló eredménye az állami szabályozások és a bürokratikus ellenőrző hivatalok lettek, amelyek megtagadták az amerikai forradalom elvét: azaz a gazdaságot (mint magánszféra) újra összekötötték a politikával (mint közszféra), amit pedig az alkotmányozás során kifejezetten elválasztottak egymástól.[508] Ezzel pedig a szabadságnak a *Függetlenségi Nyilatkozatban* megfogalmazott elvei egyikét utasították el.[509]

A neves politológus, *Seymour Martin Lipset* – akárcsak Robert Nisbet vagy Huntington – kevésbé említtetik a neokonzervatívok között, pedig ő is részt vett abban az offenzívában, amely az amerikai mítoszt érő támadásokra a '60-as évektől kezdve felelt és tette mindezt a neokonzervativizmus nevében. Lipset sokat emlegetett és valóban zseniális esszéjében[510] az amerikai társadalom létrejöttét, a telepestársadalom működését, az ennek hátteréül szolgáló amerikai mítoszt moralistának, a puritán protestantizmus belső logikája szerint működőnek nevezi, amelyből egyenesen következik az ember tökéletesíthetőségének hite – azaz az utópikus várakozások egyáltalán nem idegenek tőle. Ezt főképp a külpolitika moralista megközelítésével szemlélteti, amely miatt Amerika minden fegyveres konfliktusa keresztes hadjáratnak, a gonosz elleni harcnak és missziónak tűnik, ahol a nemzeti érdek megvédelmezése az amerikai értékek terjesztésének perspektívájába kerül. Lipset nagyszerű fordulattal mutatja ki, hogy a vietnami háború katasztrofális veresége és a nukleáris fegyverek elterjedése megmutatta Amerikának: az ellenség – azaz a gonosz (*evil*) – teljes megsemmisítésének évszázados koncepcióját nem lehet fenntartani, főként, hogy az e mögött álló morális háttér is kiveszett már. Eközben azonban az amerikai moralizmus szekularizált változata beépült a liberális politizálásba, amely egy egyre láthatóbb balkanyar következtében a társadalmi progressziót, az egyenlőség keresését, a társadalom megváltoztatását, a radikális intézményi változtatások véghezvitelét érti morális politikai cselekvés alatt.[511] Ezt jelzi a *New Class establishment*-jének munkássága, az egyetemi élet balratolódása és a Demokrata Párt radikalizálódása is, például az 1972-es McGovern-kampány alatt. Lipset tisztában van azzal, hogy ez a kettős változás az amerikai moralizmusban a posztindusztriális átmenet természetes

---

506 KRISTOL, Irving: On Corporate Capitalism in America. In: uo. 131. oldal

507 Kristol fogalmaz így szó szerint. (Uo. 134. oldal)

508 Ez az egyik lényeges különbség Amerika és Európa között, utóbbi ősi politikai alapjai ugyanis nem minden esetben választják el a köz- és a magánszférát, sem vallási, sem gazdasági tekintetben.

509 Bővebben arról van szó, hogy az egyéni boldogság keresésére vonatkozó jog fentebb is idézett passzusát közüggyé emelték és ezzel a szabadság egyenlősége felől a társadalmi egyenlőség felé tolták el az amerikai rendszer szerkezetét.

510 LIPSET, Seymour Martin: The Paradox of American Politics. In: TAC, 142–165. oldal

511 A '60-as évek tiltakozó mozgalmai, az egyenjogúsítási harcok, a különböző ellenkultúrák, az újbaloldal amerikai megjelenése, a kisebbségi mozgalmak, a háborúellenes tüntetések mind ez alatt értendőek.

velejárója, mégis beteg és dekadens fejleménynek tartja. De félreértés ne essék: a radikális jobboldali, vagy egyenesen szélsőjobboldali moralizmust is elutasítja;[512] a szöveg lényege pedig éppen az, hogy Lipset a kétpártrendszerben és az amerikai intézményi struktúrában eleve benne rejlő mérséklésben leli meg a helyzet stabilizálásának és a *visszafordítás*ának lehetőségét.

A kötet záróakkordja *Daniel Bell* alkotása, amely éppen nem az amerikai felsőbbrendűség illuzórikus fenntartásának hitét táplálja, hanem az *„amerikai különlegesség”* (*American Exceptionalism*) végét jelenti be és a további teendőket részletezi.[513] Bell szerint Amerika specialitása abban állt, hogy az első demokrácia volt, a szabadság megőrzését és biztosítását integrálta politikai filozófiájába és középosztályi társadalomként létezett. Láttuk: az eddig ismertetett szerzők vélekedése szerint korukban már egyik sem áll csorbítatlan valóságában; ám Bell nem kifejezetten erre koncentrál, hanem azt regisztrálja, hogy a világ is megváltozott Amerika körül. A *Manifest Destiny* Amerikája a múlté, ugyanis a világgazdasági rendszer és a nemzetközi politikai környezet Amerikát a másokkal való kooperációra kényszeríti; továbbá a világ globalizálódásának folyamata és a posztindusztriális, technicizált kommunikációs társadalom létrejövése nem ad lehetőséget Frederick Jackson Turner agrárius *„frontier-demokráciájának”* jelenkori identifikálására. Ily módon Amerika missziós küldetése elveszett, az amerikai különlegesség véget ért. Amint erre a kötetben Nisbet is figyelmeztetett, Amerikának egyetlen sajátos jellemzője maradt, mégpedig alkotmányos berendezkedése és intézményi felépülése.[514] Ennek megőrzése márpedig hatékony konzervatív munka lehet, de emellett érdemes (lett volna) megfogadni Bell véleményét is, különösen a hidegháborús győzelem után. Bell ugyanis 1976-ban felteszi a kérdést, hogy *„hisz-e még Amerika az »amerikanizmusban«?”* Majd azt tanácsolja, hogy itt az ideje, hogy Amerika önmagára koncentráljon, sorsából fakadó misszióját immár önmagán végezze el.

Nem lényegtelen információ, hogy a neokonzervativizmus a Bell által írott számvetés konklúzióját nem fogadta meg, hanem a kommunizmus legyőzése után Amerikát arra bíztatta, hogy saját rendszerét – amely ekkor már egyre távolabb került az Alapító Atyákétól – terjessze el a világon a demokrácia exportjával. A posztbipoláris világrend körülményei között a ’76-os kötet szerzői közül sem Huntington, sem Nisbet, sem Bell, sem pedig Lipset sem követte a neokonzervatívokat ezen a kisiklott pályán. Irving Kristol vonakodott együttműködni a posztbipoláris neokonzervatív napirendet kidolgozó új generációval, amit a ’90-es évek végétől helyette szívesen megtett Norman Podhoretz.

Fukuyama, a liberális demokrácia világi prófétája

Francis Fukuyama (1952) japán származású amerikai társadalomtudós, közgazdász, leginkább *A történelem vége és az utolsó ember* (1992) írójaként ismert, amit a demokrácia világméretű kiterjedéséről és a neoliberális kapitalista gazdaság, valamint a liberális–demokratikus jogállam szimbiózisának rendszeréről, mint a *„történelem végét”* jelentő eljövendő korszakról publikált. A kötet egy korábbi cikk jócskán kibővített változata, amely a neokonzervatív *The National Interest*-ben jelent meg.[515] Fukuyama a ’80-as évek végétől két évtizeden keresztül a neokonzervativizmus második nemzedékének egyik kulcsfigurájának számított, és tétele maradandó és árulkodó nyomokat hagyott maga után az ideológiává torzulás folyamatában.

---

512 Ld. erről társszerzővel írott munkáját: LIPSET, Seymour Martin–RAAB, Earl: The Politics of Unreason: Right-Wing Extremism in America, 1770–1970. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1970.

513 BELL, Daniel: The End of American Exceptionalism. In: TAC, 193–224. oldal

514 NISBET, 222. oldal

515 FUKUYAMA, Francis: The End of the History? In: *The National Interest*, 1989. nyár, 3–18. oldal

1.

Fukuyama a Cornell Egyetemen diplomázott klasszikatudományokból, majd a Harvard Egyetemen szerzett PhD-fokozatot politikatudományból. Kezdetben a Rand tudományos kutatóintézet munkatársa volt, majd a Reagan-külpolitika politikai tervező részlegénél dolgozott.[516] (1981–82-ben, majd 1989-ben a külügyminisztérium alkalmazásában állt közel-keleti és európai politikai–katonai szakértőként.) 1996-tól a Mason Egyetem, 2000-től a John Hopkins Egyetem professzora. Ide az egyetem akkori dékánja, Paul Wolfowitz segítségével került. A jeles neokonzervatív védelmiminiszter-helyettes az amerikai State Department-ben is egyengette később Fukuyama útját. Fukuyama a világ tudományos életének fősodrába tartozik, liberális felfogású, akit egy ideig inkább neokonzervatív társadalomtudósként tartottak számon. (Nyilván azért is, mivel Fukuyama a *The Public Interest* szerkesztőségének tagja volt.) Ma a nemzetközi politikai gazdaságtan professzora, a Johns Hopkins Egyetem Felsőfokú Nemzetközi Tanulmányok Központjának oktatója a Paul H. Nitze Intézetben.

Fukuyama 1992-es könyve azzal gazdagította a neokonzervatív érvtárat, hogy leírta és elemezte az amerikai jobboldal mélyrétegeiben régóta meglévő tudatot, hogy az amerikai intézményi és társadalmi rendszer, a liberális *perpetum mobile*, azaz a kapitalista piacgazdaság és a demokratikus szabadságjogokon alapuló társadalmi modell a történelem legjobban működő rendszere és mint ilyen, a lineáris történeti folyamat utolsó állomása – innen a kissé vulgáris kifejezés: *„a történelem vége”*. (Fukuyama értelmezésében a liberalizmus a törvényes demokrácia és a szabad piacgazdaság kiszámítható, könnyen korrigálható társadalmi, kormányzati és gazdasági mechanizmusa.[517])

Fukuyama kötete Hegel teleologikus történelemszemléletén, az őt máig legismertebben kommentáló Alexander Kojève megállapításain[518] és Nietzsche önkényes átértelmezésén alapul. Fukuyama egy *liberális hegeliánus*, aki szerint a Nietzsche által a *Zarathustrá*ban rettegve megálmodott *„utolsó ember”* valóban el fog jönni, de nem szükséges őt meghaladni, sőt a cél éppen a történeti folyamatok vele való megállítása. Fukuyama az *„utolsó embert”* – akiről kötete utolsó fejezete szól – nem a nietzschei értelemben, azaz *„emberalatti emberként”* szemléli, hanem *az ember befejezése*ként üdvözli. A fukuyamai konstrukció alapja Hegelnek a világtörténelem menetéről megfogalmazott gondolata. Hegel írja, hogy *„a szellem* (*Geist*) *szubsztanciája a szabadság”*, sőt *„az emberiség végcélja”* a szabadság, *„amelynek elérését maga elé tűzi a világszellem* (*Weltgeist*)*, s abszolút hatalom hajtja őt végtelenül, hogy azt megvalósítsa a maga számára.”* Így a világtörténelem hegeli interpretációjában annak célja az, hogy *„a szellem eljusson annak tudásához, ami valójában, s tárgyává tegye ezt a tudást, megvalósítsa létező világgá”*. Végső axiómaként Hegel a következőt fogalmazza meg: *„A világtörténet* […] *azt tárgyalja, hogyan fejlődik a szellem tudata szabadságáról, és hogyan valósítja ezt meg az ilyen tudat.”*[519] A hegeliánus világtörténelem tehát – ha látszólag ezzel ellentétes folyamatok közbevetésével is (vö. *„az ész csele”*!), de – a szabadság kiteljesedése felé tart, amely folyamat alkotja az emberiség történelmének leglényegét, belső dinamikáját pedig a szabadság fokozatos objektivációja adja. Fukuyama a hegeli szabadság szellemi szubsztanciáját nem is észrevétlenül helyettesíti a liberális demokrácia politikai és a feltétlenül vele együt járó kapitalizmus gazdasági rendszerével. Ahogyan Marx az osztályharcot tette a történelem hajtóerejévé, úgy Fukuyama a liberális demokrácia elterjedését. Hegel azonban olyan megállapításokat is tett a világtörténelemről, amelyeket Fukuyama nem épített bele elméletébe, jelezve, hogy csak a hegeli történetfilozófia modelljét használta fel, annak minden tartalmi elemét nem.[520] Fukuyama történetfilozófiája így inkább egy hegeliánus keret, amelybe kantiánus tartalmat töltött.

---

516 Ettől nyilván nem független és Fukuyama neokonzervatívként való számon tartásában szintén lényeges információ, hogy 1979-ben a szovjetek új stratégiáját vizsgálta a legrégebbi neokon folyóirat hasábjain. (FUKUYAMA, Francis: The New Soviet Strategy. In: *Commentary*, 1979. október) A köv. fejezetben aprólékosan be fogjuk mutatni, hogy a Podhoretz-féle *Commentary* ekkoriban már elkezdte félfordulatát, amely teljessé 1991–92-ben vált.

517 *„A világ túlértékeli az amerikai imperializmust.”* Interjú Francis Fukuyamával. (Réti Pál) In: *HVG*, 2004. február 28.

518 KOJÈVE, Alexander: Introduction à la lecture de Hegel. Gallimard, Paris, 1968.

519 HEGEL, G. W. F.: Előadások a világtörténelem filozófiájáról. (2. kiad.) Ford.: Szemere Samu. Akadémiai, Bp. 1979. 44., 51. és 52., ill. 126. oldal

520 Hegel ugyanis úgy fogalmaz, hogy *„az állam a szabadság világi megvalósulása”*; másutt pedig transzcendens távlatot ad elméletének, íme: *„Csak az a belátás békítheti ki a szellemet a világtörténettel és a valósággal, hogy az, ami történt és mindennap történik, nemcsak* [hogy] *Istentől jön, és nincs Isten nélkül, hanem lényegileg magának Istennek a műve.”* (Uo. 746. oldal)

A történelem vége tulajdonképpen egy naiv, leegyszerűsített, optimista vakhit kötetnyire bővített kifejtése, gondolatmenete katasztrofálisan egyszerű. A könyv a liberális értelmiség partikuláris vágyai utópikus kivetítésének klasszikusan posztmodern példázata. A messzemenő következetés alapjául szolgáló fukuyamai totalitarizmus-bírálat az arendti és popperi megalapozott liberálkonzervatív kritikák híg utánzata, s inkább azt igyekszik közvetve bebizonyítani, hogy a liberális demokrácia rendelkezik egyes egyedül legitimitással, mégpedig a jólét és a politikai szabadság együttes megteremtése által. (A fukuyamai gondolatban tehát klasszikus politikai filozófiát vagy a hatalom alaptermészetének ismeretét kár volna keresnünk.)

Bővebben és higgadtabban arról van szó, hogy a kommunizmus és vele a totalitárius paradigma planetáris méretű bukása közepette Fukuyama a liberális demokráciának, mint az amerikai típusú kapitalizmus természetes és adekvát politikai rendszerének (J. Schumpeter) hasonló méretű elterjedését prognosztizálja. Mondván:

> Most, az 1990-es évek elején megállapíthatjuk, hogy az emberiség nem agyalt ki új gonoszságokat, sőt a világ mint egész több tekintetben *jobb* lett.[521]

Jegyezzük meg, a Fukuyamánál összehasonlíthatatlanul realistább Huntington a XX. század végén szintén egy *„harmadik hullámot”* (*Third Wave*), a demokratizálódás újabb világáramlatát állapította meg, de azt nem tette a világtörténet abszolútumává.[522]

Fukuyama történelemfelfogása egy tipikusan XIX. századi történetfilozófiai konstrukción felépült ideológia, valamiféle „liberális marxizmus”. Ám már a XIX. század derekán sem volt mindenki meggyőződve ennek helyességéről. Jellegzetes realista, konzervatív érveléssel így írt Széchenyi 1841-ben, leszámolva a már akkor is meglévő progresszivista vágyakkal:

> Oh volna a világ […] csak félig meddig olly tökéletes, mint vajmi szép szívű és jó fejű, de kormányzási tekintetben még sem elég mélyen látó hazánkfia azt óhajtaná […] – ej beh dicső volna az! egy olly paradicsom – oh mennyei érzés! – melly még Rousseau-nak az ember primitiv létérül festett képét is túlhaladná, hol nincs első, nincs utolsó, de minden egyenlő, szeretet uralkodik csak, és dolgozni sem kell […] hol senki sem kénytelen izzadni, egy csepp vér sem foly soha […]!
>
> A bajak azon tengerébül azonban, mellyek ide lent agyagsorsunkhoz kötvék, illy andalgás, illy mámor ki nem emel, ki nem ment soha, valóban nem. Itt egyedül, és az is csak bizonyos pontig, a férfiúban lakó cherúbi szikra, a legfőbb értelem […] vezethet egyenként és annál inkább egész népeket a gyarló emberi erővel elérhető üdvnek révpartjába.
>
> Nyomor és inség az emberi nemet mindig fogja nyomni, s a tökélyesedés bármilly progressiv lépcsőjén fejlődjék is ki léte, addig, míg él, míg e földet lakja, egyesnek mint népnek boldogsági köre határozott leend.[523]

Azaz az emberi természet megváltoztathatatlan kondíciói miatt lehetetlenség tökéletes embert, tökéletes békét és tökéletes világot teremteni – mindez csak vágyakozás vagy racionalisztikus számítás spekulációja lehet.

Fukuyama szerint az egyetlen globálisan legitim rendszer a liberális demokrácia, mégpedig azért, mert jólétet teremt a gazdasági prosperitás révén; mert racionálisan kormányozható s mert eddig minden ellenfelét legyőzte. A liberális demokrácia planetáris elterjedésével érkezünk el *„az emberiség ideológiai fejlődésének végpontjához”*, majd megszűnnek a háborúk is, minthogy ezek a rendszerek egymás ellen nem lépnek fel agresszíven. A modern technika világméretű expanziója a társadalom kiegyenlítődését és a *„kölcsönös elismerés”* (Hegel) korát eredményezi *majd*, felépülhet végre a szabadpiaci kapitalizmus s ezzel a liberális demokrácia globális rendje. Ezzel a történelem beteljesíti magát, mivel az az erő, amely hajtotta, egyetemes kielégülést nyer. Történeti események lesznek még – írja Fukuyama –, de a nagy kataklizmák, háborúk és ideológiai harcok kora egyszer s mindenkorra lezárul. Fukuyama szerint az *„egyetemes kölcsönös elismerés”*

---

521 FUKUYAMA: A történelem vége és az utolsó ember. (1992) Ford.: Somogyi Pál László. Európa, Bp. 1994. 37. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

522 HUNTINGTON, Samuel P.: The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Univ. of Oklahoma Press, Oklahoma, 1991.

523 SZÉCHENYI: A Kelet Népe. 190. és 191. oldal

minél teljesebb megvalósulása által hajtott történelem akkor fejeződhet be véglegesen, ha már nem lesz olyan konfliktus, amely *„ellentmondássá”* növekedne. Ha ennek fenyegetését ki sikerülne küszöbölni – írja –, akkor teljes lesz a liberális demokrácia legitimitása, a történelem pedig nem folytatódik az ez által uralt világban. Filozófiailag könnyen belátható: a *„kölcsönös elismerés”* csak a *„kölcsönös megegyezés”* alapján definiálható egyenlőségelvet követve érhető el[524] – amely gondolat nem más, mint a szükségletek teljes kielégítése után áhítozó utópia, azaz *„örök eretnekség”* (Molnár Tamás).

Fukuyama szerint a történelem nem az adott események sorát jelenti, hanem *„az egyetlen, összefüggő és következetes fejlődési folyamatot”*, amelyben világosan felismerhető a kantiánus várakozás, azaz az *„egyetemes béke”* utópiája, amelyet most, aktuálisan a liberális demokrácia és a kapitalizmus teremthetne meg. A Fukuyama által melegen üdvözölt *„liberális világforradalom”* (az ő kifejezése!) tehát egyetemes jelentőségű:

> […] ami diadalmaskodik, az nem annyira a liberális gyakorlat, mint inkább a liberális *eszme*. Vagyis a világ igen nagy részén jelenleg nincs olyan egyetemességre törekvő ideológia, amely versenytársa lehetne a liberális demokráciának, és nincs más egyetemes legitimációs elv, mint a népfelség. […] Még a nem demokraták is kénytelenek lesznek a demokrácia nyelvét használni, hogy indokolni tudják, miért tértek el az egyetemes normától.[525]

A helyzet tehát az, hogy Fukuyama a XX. század utolsó két évtizedének globális változásaiból csak egy ismérv szerint válogatott, hogy alátámassza hitét, *„mintha az »egyetemes történelem« a liberális demokrácia irányába haladna.”* Egy fejezetcímben megállapítja például, hogy *„nem állnak barbárok a kapuk előtt”*, ám még csak nem is sejti, hogy a hidegháborús stabilitás lebomlása bizonyosan kellemetlen, instabilizáló, anómiás jelenségeket is ki fog termelni. Az az értelmiségi remény, mely szerint bizonyosan igaz, hogy *„a gazdasági fejlettség és a demokrácia közti kapcsolat korántsem véletlen”*, megakadályozza a világ realitásával való szembenézést, például, hogy a nemzetek nem mindegyike járta végig a humanizmus–szekularizáció–modernitás lineáris haladás-állomásait. Ebből kifolyólag pedig annyi út lehetséges, ahány kultúra, s mindez abban a kontextusban szemlélhető csak a realitáshoz legközelebb eső eredményt ígérve, amelyet a történelem adott szituációja alkot meg. Nincs tehát sem egyetemes világtörténelem (Kant, Hegel), sem pedig univerzális megoldás az ún. „emberiség” számára (Fukuyama), hanem sokkal valószínűbb a civilizációk és kutúrák egymásutánisága (Spengler, Toynbee) vagy egymásmellettisége (Frobenius, Huntington).

2.

Fukuyama az 1990-es évek közepén kénytelen volt néhány nem éppen bíztató jellel szembesülni, amely talán megzavarhatja a liberális demokrácia üdvtörténetének belső egységét. Ilyen volt a már *A történelem végé*ben jelzett veszély, az iszlám ébredése, amelyet 1992-ben a fasizmushoz hasonlított és az egyetlen számottevő antimodern áramlatként tartott számon.[526] Fukuyama konzervatív fordulatát onnantól szokás számítani, amikor felismerte – a neokonzervatívokhoz hasonlóan –, hogy a liberális demokrácia és a kapitalizmus világméretű elterjedése nem valósítható meg bizonyos premodern értékek nélkül. A liberális rendszer védelme tehát a konzervatívokra hárul. A *Bizalom* (1995) és *A Nagy Szétbomlás* (1999), valamint a *Poszthumán jövendőnk* (2002) című kötetei már Fukuyama félelmeiről tanúskodnak.

Az évezredfordulót megelőző harminc–negyven év, az 1960-as évektől a ’90-es évek végéig terjedő korszak egyértelműen a felbomlás kora volt – írja Fukuyama. Már Daniel Bell figyelmeztetett a posztindusztriális társadalom megszületésének fájdalmaira, és az információs-, fogyasztói- vagy élménytársadalom bizonyos nemkívánatos jeleire. Fukuyama azt állapítja meg, hogy a *„Nagy Szétbomlás”* a család atomizálásával, az oktatás eltömegesedésével, továbbá a bűnözés látható növekedésével, olyan jelenségek kíséretében, mint a szexuális forradalom, az emancipációs hullámok és a társadalmi bizalmatlanság, mind a konzervatív

---

524 FUKUYAMA: A történelem vége és az utolsó ember. 290. oldal

525 Uo. 82. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

526 Uo. 338–339. oldal. Az iszlám ébredését fenyegetésként megélő vélekedésre ld. még többek között: ROY, Olivier: Globalized Islam: The Search for a New Ummah. Columbia UP, New York, 2004.

diagnózisok igazát bizonyítják.[527] Fukuyama megfigyelései szerint a hanyatlás kultúrafüggő, ugyanis Japán és Európa katolikus társadalmaiban üteme lassabb, míg az angolszász–skandináv, protestáns országokban sokkal látványosabb. Ugyanakkor a *„Nagy Szétbomlás"* a modernizáció elkerülhetetlen végkifejlete, amely csupán időben tolható ki és csak intenzitása csökkenthető – írja.[528] A Fukuyamára továbbra is jellemző optimista prognózis szerint viszont ezt követően az emberi természetnek megfelelően új normák alapján új erkölcs fog születni, amelyen felépül egy új társadalmi rend (ez volna a *„Nagy Újjászületés"*). Egy önmagától, a bizalmon és a *„társadalmi tőke"* újratermelődésén keresztül megszilárduló spontán rendről van tehát szó. Az összetett, hálózatos, információs társadalom nem a korábbi indusztriális állam kereteiben születik *majd* újjá, hanem a hierarchia–vertikális elrendeződés–centralizáció hármasa helyett az önszerveződést, az egalitárius mellérendelést és a horizontális decentralizációt valósítja meg. Jegyezzük meg, hogy ez az *új világ* nehezen illeszthető bele egy konzervatív elgondolás kereteibe; több elemző ki is mutatta, hogy Fukuyama társadalmi tőkéje valójában a tőkés gazdaság hatékonysági faktorainak egyike csupán, nem pedig a társadalom hagyományos elemeinek megőrzésre méltó eleme.[529]

Fukuyama szerint tehát a liberális demokráciának a közösségi erkölcs és a *„társadalmi tőke"* a kötőanyaga, nem a vallás vagy az állam. Minthogy a kapitalizmus *„erkölcsteremtő erő a modern társadalmakban"*, ezért elősegíti a spontán rendszer kialakulását, megteremti a lehető legtöbb jólét lehetőségét mindenkinek és üzleti szelleme fejleszti a *„társadalmi tőke"* felhalmozását. Mégis, Fukuyama könyvében üdvözli a kulturális konzervativizmus trendjét, az erkölcs, a munkaetika, a családközpontú gondolkodás és a felelősségvállalás feltámadását, noha továbbra is szekuláris marad.

Már csak egy komponens van hátra a neokonzervatív ideológi „felépítményéből": a külpolitika expanzionista felfogása. Lássuk, Fukuyama mit teljesít ebből!

Már 1992-es utópikus kötetében nyíltan kimondja: *„a nemzeti érzés politikailag végképp semlegessé válik"* majd, így a háború és a barát–ellenség megkülönböztetés nagy érvrendszere összeomlik, a világbéke kanti álma pedig beteljesedhet. Fukuyama mégsem a külpolitikai institucionalizmus iskoláját folytatja, hiszen nem bízik a világkormányban és az ENSZ-ben, hanem inkább a transznacionális hálózatok funkcionalista szervezetrendszerét jelöli meg a nemzetközi rend biztonságát természetes – spontán – módon stabilizáló rendként.[530]

Az előbbiek fényében különösnek tetszik, hogy Fukuyama a Clinton-adminisztráció alatt együttműködött azzal a neokon csoporttal, amely már a 2001-es tragédia előtt a Szaddam-rezsim leváltását követelte, mégpedig fegyverrel. 1998-ban ő is ott volt a *Project for a New American Century* által támogatott, Szaddam elleni háborút sürgető levél aláírói között. Ehhez képest 2002 óta azt mondja, hogy elítéli a demokrácia erőszakos terjesztését, hiszen a liberális piacgazdaság és a demokratikus berendezkedés létrejötte elméletileg a modernizáció szükséges velejárója, annak mintegy következésképpen bekövetkező természetes okozata.[531] Fukuyama az iraki háborúval szembeni első kritikáját, ezzel a neokonoktól való eltávolodásának dokumentumát 2004 közepén jelentette meg. Ennek nyomán zajlott le a Fukuyama–Krauthammer-vita, amelyben a renegát filozófussal szemben a neokon keménymaghoz tartozó Krauthammer védte meg a Bush-adminisztráció tanácsadóinak unilaterális álláspontját.[532]

Mi történt? – kérdezhetjük. Fukuyama válasza szerint: *„Irak történt"*.[533] Fukuyama 2006-ban azt írta, hogy ezzel sem az volt a baj, hogy megtörtént, hiszen *„senkinek sem kell szégyenkeznie amiatt, hogy támogatta az iraki beavatkozást"* az emberi jogok védelme érdekében; hanem az előkészítetlenség, a beavatkozás módja a probléma, és az, hogy az USA az egész intervenciót az unilaterális világrend létrehozása érdekében csinálta.

A 2002 óta egyre közelebb lévő iraki invázió meglépésétől Fukuyama ugyanúgy óvott, mint az egykori neokon ENSZ-nagykövet, Jeanne Kirckpatrick. Állápontjuk viszont markánsan eltérő forrásokból táplálkozott. Fukuyama szerint az iraki fiaskó azért történhetett meg, mert a *hard liner* neokonzervatívok abból indulnak ki, hogy a hidegháború után a belül üresnek bizonyuló diktatúrákat csupán egy erős ütés kell, hogy érje kívülről, s azok rögtön összeomlanak. Ezt követően pedig a modern liberális demokrácia

---

527 FUKUYAMA, Francis: A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Ford.: M. Nagy Miklós. Európa, Bp. 2000. 15. oldal

528 Uo. 181. és 191. oldal

529 Ld. pl. a köv. kiváló tanulmányt, amely Fukuyamát egyenesen neoliberális teoretikusnak minősíti: RAMACHANDRA, Byrappa: Social Capital: Fukuyama in the Henhouse, and Other Dangers to the Family and Community. In: *Öt Kontinens*. Szerk.: Majoros István. ELTE BTK, Bp. 2007.

530 FUKUYAMA: A történelem vége és az utolsó ember. 403. oldal

531 *„A világ túlértékeli az amerikai imperializmust."* Interjú Francis Fukuyamával.

532 FUKUYAMA, Francis: The Neoconservative Moment. In: *The National Interest*, 2004. nyár és KRAUTHAMMER, Charles: Democratic Realism: An American Foreign Policy for a Unipolar World. AEI, Washington, 2004.

533 Gewandelter Wortführer. *„Die Neocons zogen die falschen Schlüsse."* Interview mit Francis Fukuyama. (Charles Hawley) In: *Der Spiegel Online*, 2006. március 24.

felépíthető a romokon, mivel minden ember természetes vágya a *Democracy Project*-ben való aktív részvétel. Nos, mintha Fukuyama is valami hasonlóról beszélt volna, egy évtizeddel az iraki beavatkozás megtervezése előtt! Ám szerinte nem erről volt szó, hanem arról, hogy a neokon stratégák félreértették őt. *„1992-es könyvem úgymond marxista volt – egy időbe telő társadalmi evolúció folyamatát írta le. A neokonzervatívok, mint William Kristol és Robert Kagan – amely klikk még mindig Bush környezetéhez tartozik – viszont inkább leninista"*[534] – mondja szellemesen Fukuyama, hiszen a történelem szükségszerűen bekövetkező menetét erőszakkal akarják meggyorsítani. Ezzel szemben *„a liberális demokrácia iránti vágy valójában csak idővel alakul ki az emberekben, nemegyszer a sikeres moderizáció melléktermékeként"*[535] – állítja továbbra is.

Fukuyma 2006-os kötetében *Amerika válaszúton* cím alatt fejti ki véleményét arról, hogy Amerikának mit kell és szabad tennie.[536] Eszerint az amerikai értékek valóban biztonságosabbá és a liberális demokrácia számára otthonosabbá tennék a világot, de ezen multilaterális módon kell gondolkodni, azaz a fegyveres beavatkozás helyett az ún. *„realista wilsonizmus"* (Fukuyama kifejezése) békés, kulturális és gazdasági *soft-power* arzenálját kell igénybe venni. Az Irakhoz hasonló beavatkozásokkal ugyanis csak az Amerika-ellenesség fokozódását lehet elérni, ráadásul az ilyen akciók kontraproduktív módon a Közel-Kelet demokratizálását is megállítják. Fukuyama 2006-os, őt a neokonoktól végleg eltávolító írása hatodik fejezetében a társadalom átalakításának bemutatására vállalkozik, mondván, a világméretű liberális demokrácia institucionalista módon közelíthető meg sikeresen, azaz a demokrácia és a kapitalizmus planetáris rendjéhez az ezek elveinek megfelelően működő intézmények szükségesek. Az USA pedig technológiai, pénzügyi és innovációs eszközökkel fejlesztheti ezeket. Az azonban továbbra sem tisztázódik, hogy a világnak az atlanti civilizációtól eltérő kultúrájú és a demokratikus–(neo)liberális–kapitalista értékrendszert esetleg ez okból el nem fogadó része miért akarna ilyen értékek szerint élni? Ha csak Fukuyama fenn nem tartja továbbra is a történelem egyirányúsításának vágyálmát, amelyet maga a történelem cáfol meg minden pillanatban.

Következtetések

A fentebbiekben érdekes összehasonlításra kerülhetett volna sor, ha Strauss ahistorikus természetjogi érvelését szembeállítottuk volna Fukuyama liberális optimizmus diktálta naiv történetfilozófiájával. De ez a vita, ugyan Fukuyama–Huntington relációban, már a kettőezres évek elején tisztázódott.[537] A kérdés viszont azonos: optimista vagy realista, esetleg pesszimista világfelfogást kell-e követnünk (különösen konzervatívként), s ezek köré milyen bizonyítékokat lehet csoportosítani?

A kérdés bal- és jobbfelé elágazó következtetésekre vezet, ti. egyaránt lehetőséget ad a fukuyamai optimista haladáshitre (ez volna az ideologikus megoldás), de Strauss, illetve Kristol nyomán a klasszikus politikai filozófia és a politikai realizmus suggalta konzervativizmusra is. Talán eddig sem tartottuk titokban, hogy vélekedésünk szerint az amerikai politikai gondolkodás alaptermészetében rejlik az utópikus–ideologikus térfélre való csúszás mindenkori veszélye. Amíg a neokonzervativizmus tudatában volt annak, hogy a *jó rend* modernkori objektivációját, azaz az amerikai kormányzati rendszert megőrizni és konzerválni kell, addig az eszme védve volt a geometrikussá torzulástól. (E korszak kulcsszereplői a Strauss írásain okult Kristol, Bell, Lipset, Nisbet, Huntington és Diamond). Miután azonban az USA a hidegháborút győzelemmel zárta, egyesek ebből a történelem orákulumának szavát vélték meghallani, és úgy hitték, hogy a liberális demokráciára a világ egészének szüksége van. Ekkor kezdte meg a neokonzervativizmus ideológiává válásának folyamatát. (Ebben van eltagadhatatlanul nagy szerepe Fukuyamának, Joshua Muravchiknak, William Kristolnak, Krauthammernek.)

---

534 Idézi: MOLL, Sebastian: Francis Fukuyama: Abschied von den Neocons. In: *Der Spiegel Online*, 2006. március 21.

535 FUKUYAMA, Francis: A történelem a történelem végén. Ford. n. In: *HVG*, 2007. április 14.

536 FUKUYAMA, Francis: Amerika válaszúton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség. Ford.: Tomori Gábor. Századvég, Bp. 2006. [Fukuyama a könyv egy fejezetét közölte a *New York Times* 2006. február 16-ai számában, amely igen nagy publicitást hozott. A szerző ezzel is a neokonzervatívokkal ápolt, nagyjából két évtizedes kapcsolata megszakításának véglegességét akarta jelezni.]

Az USA „visszaterelését" más liberális szerzők is megpróbálták, de sajnos legtöbbször olyanok, akik némiképp elő is készítették ezt a hegemóniát. (Ld. pl.: SOROS György: Az amerikai hatalmi lufi. Az amerikai hatalom visszaterelése a helyes útra. Ford.: Gebula Judit–Várszegi Sarolta. Scolar, Bp. 2004.)

537 Ld. többek között: CSIZMADIA Sándor: Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban. In: *Magyar Tudomány*, 2002. 6. szám; STANLEY, Kurtz: The Future of „History": Francis Fukuyama vs. Samuel P. Huntington. In: *Policy Review*, 2002. június; TREMBECZKI István: A történelem gyermekei. In: *Valóság*, 2002. 12. szám.

A neokonzervativizmus tehát nem egységes szellemi tábor, de nincs is kifejezetten neokonzervatív politikai filozófia vagy politikaelmélet. Ráadásul mindez időtől is függő. Az 1989–91-es, valóban világtörténeti változások a neokonzervativizmus esetében ugyanis jól elkülönítenek két felfogásbéli változatot; az előtt a *politikai realizmus*, azt követően pedig a *politikai racionalizmus* jellemző rá. Ennek megfelelően beszélhetünk neokonzervatív *eszmé*ről, majd 1991–92 utáni neokonzervatív *ideológiá*ról.

A neokonzervativizus elsődleges felismerése a '50-es évektől az volt, hogy a gazdasági, kormányzási–politikai és társadalmi krízisek oka a *kulturális válság*ra vezethető vissza. A társadalom eredeti keresztény és amerikai értékeinek elhalványulása vélekedésük szerint a baloldali progresszió következménye volt. Ennek kulturális vetülete az emancipációs hullámok meg-megújuló támadása, közpolitikai eredménye pedig, hogy *„az emberek egyre többet követelnek a kormánytól és a politikusoktól"*.[538] Ez leépíti a klasszikus amerikai erények – munka, család, szorgalom, felelősség, öngondoskodás, közösség – bástyáit, amelyek a társadalmat megvédelmezni voltak hivatottak a posztindusztriális kapitalizmus amúgy is érezhető erodáló hatásától. Ebben az átmenetben szükségesnek gondolták, hogy a liberális politika túlhajtásait lenyessék, sőt magát az egész progressziós paradigmát (amelybe a progresszív behaviorizmus, az újbalos neomarxizmus és a balliberális Demokrata Párti értelmiség egyaránt bele tartozik) leváltsák. Bell, Kristol és Moynihan ezért kereste a *„posztliberális új berendezkedést"*, amely *„hatékony gyógyszer lehet az ellenkultúra fertőzésével szemben"*.[539] Emlékezzünk: Strauss és Voegelin rendszeresen és átütő erővel fogalmazta meg filozófiai szinten ugyan ezt!

A posztbipoláris neokonzervativizmusban számos társadalomtudós és filozófus munkássága nyomán kristályosodott ki az a nézet, hogy a XX. század utolsó felének globális változásai lehetőséget adnak az amerikai típusú liberális demokrácia és a vele együtt járó kapitalista termelési mód általános elterjedésére és *elterjesztésére*. Az alapkérdést azonban az új neokonzervativizmus nem tette fel: vajon *ez* az amerikai liberális demokrácia az volt-e, amelyet az Alapító Atyák megteremtettek? De felmerül az a kérdés is, hogy ők valójában nem a neoliberális rendszer egészére gondoltak-e elterjesztendő „értékként"? Az egész emberiség számára megfelelő rendszer képzete persze egyáltalán nem kompatibilis a konzervativizmus sokszínűséget, változatosságot és egyedi, konkrét (például nemzeti) problémára szerves választ adó paradigmájával. Ezzel ellentétben ezt semmi más nem táplálja, mint a tőke egyetemességébe vetett neoliberális hit – avagy a *„tőke misztériuma"* –, amely szerint a kapitalizmus mindenhol be fog válni.[540] Ezt az antikonzervatív hitet erősítette meg Fukuyama könyve a történelem végéről és ezt értették félre a neokon agytrösztök stratégái, mert annak *elterjesztésére* vállalkoztak. Ma, az amerikai offenzíva lassú leblokkolódása következményeként és a neoliberális gyakorlat kudarca miatt, az 1989–91-es helyzet nem áll fenn. Úgy tűnik: vége az *„unipoláris pillanat"* (Krauthammer) és az *„egyetemes elismerés"* (Fukuyama) korának. A történelem pedig folytatódik.

A XX. század második felében formálódó új realitások – amelyek a konzervatív társadalmi rendet is fenyegethetik – kikövetelték a maguk változásait a kormányzás és a társadalom, de a gazdaság irányításának terén is. Ezeket az érték- és *status quo*-konzervativizmus egyaránt biztonságos, zavarmentes keretek közötti igyekezett kézben tartani, több-kevesebb sikerrel. Ehhez adott megfelelő tapasztalatot és távlatot a politikai filozófia klasszikus értékeinek adaptációja.[541] A neokonzervativizmus a XX. század második felében ezt az utat járta, egészen a hidegháború végéig, hiszen formailag érték és egyben *status quo* konzervativizmusként szerveződött meg. Ütőképességét pedig az adta, hogy tartalmilag ellenforradalmi volt.

Kérdés, hogy a premodern értékek visszaillesztésére kísérletet tevő Strauss, Voegelin, Kirk és Kristol konzervatív hagyománya mennyiben érvényesül akkor, amikor a neokonzervativizmus lassan két évtizede nem erre, hanem az *újra* válságban lévő amerikai politikai–gazdasági–társadalmi rendszer terjesztésére törekszik? A válasz egyszerű: a neokonzervativizmust straussziánus befolyásoltsággal „gyanúsítók" tévedésben vannak, hiszen a neokonzervatív ellenforradalom kisiklásának egyik oka éppen abban keresendő, hogy túl keveset vettek át Straussnak a klasszikus politikai filozófiából származó premisszáiból. Így a platonikus államblcselet által inspirált *jó rend* megtalálásának amerikai vállalkozása nem folytatódott egy idő után. Ez az a pont, ahol az amerikai neokonzervativizmus a *jövőre* vonatkozó ideológikus konstrukciók kidolgozását kezdte meg és ideológiává válva nem tudta tovább folytatni a hatékony kulturális ellenforradalom filozófiai megalapozottságú kulturális és politikai útját.

---

538 Idézi: STEINFELS, 59. oldal

539 Idézi: uo. 67. oldal

540 A kapitalizmus *nem egyetemes* voltát erősíti meg: SOTO, Hernando de: The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. Bantam Press, London, 2000.

Még a kapitalizmus sem egységes egész, noha paradigmaként a gazdaság egységes elmélete. Gyakorlata azonban, éppen az általunk is hangsúlyozott kulturális különbözőségek miatt, jelentősen eltér, hiszen az egyes kultúrák a kapitalizmus természetét nagyban módosítják. (Ld. pl.: DORE, Ronald: Stock Market Capitalism, Welfare Capitalism: Japan and Germany vs. the Anglo–Saxons. Oxford UP, London, 2000.)

541 Ennek következetes végiggondolására kiváló példa: LÁNCZI András: Válság és politikai filozófia: politikai bölcselet vagy politikai tudás. In: *Kommentár*, 2007. 4. szám. A konzervatív filozófus kitűnő írása könyvünk nem egy megállapításának hátterét befolyásolta jótékonyan.

A neokonzervativizmus gazdaságfilozófiája és gazdaságpolitikája

Hayek piacfilozófiája

Friedrich A. von Hayek (1899–1992) körül állandósult a vita, hogy konzervatívnak avagy liberálisnak kellene-e tartanunk őt. A döntést nehézzé teszi, hogy Hayek politikai filozófiai írásaiban Burke-re és Tocqueville-re liberális szerzőkként hivatkozik. A neokonzervativizmus eszmerendszerében Hayek inspirátorként előkelő helyet kap, lévén az amerikai gazdasági rendszer eredendő liberalizmusát konzervatívként akarta megvédeni, és többször is a hagyományok mellett nyilatkozott.

1.

Az osztrák arisztokara von Hayek a Bécsi Egyetemen szerzett jogi és politikai tudományi doktorátust (1921 és 1923), majd 1923–24-ben tanársegéd volt a New York University-n. A ’30-as években a London School of Economics kurzusait látogatta, illetve tanított is ott. 1938-ban Angliában telepedett le, miután emigrált Ausztriából. 1944-es *Út a szolgasághoz* című könyve tette ismertté a nevét, már ezzel az ajánlólevéllel kelt át az óceánon, és kezdett 1950-től a Chicago Universitiy-n tanítani. A kötet az ’50-es évekbeli amerikai konzervatív ébredés számos munkásának (libertáriusoknak: Frank S. Meyer, Frank Chodorov és konzervatívoknak: William F. Buckley Jr., Barry M. Goldwater, Richard Weaver) gondolatvilágát termékenyítette meg. Hayek 1962 és 1968 között a Freiburgi Egyetem professzora volt, majd Salzburgban is előadott. Fő kutatási területe a politikai filozófia, a közgazdaságtan és később a nyelv volt. 1974-ben Nobel-díjat kapott gazdaságtudományi tevékenységéért, 1991-ben pedig az Amerikai Elnöki Kitűntetést kapta meg. Nixon, Margater Thatcher és id. George Bush különös figyelmet tanúsított közgazdasági megállapításai iránt, ma leginkább a libertáriusok tűzik zászlajukra nevét; Hayek ún. *Austrian School*-ja a ma neoliberálisnak mondható gazdaságfilozófiát alapozta meg és Milton Friedman *Chicagói Iskolá*jának elméleti hátteréül szolgál.

A továbblépéshez Hayek elméleti orientációs pontjainak legalább körvonalakban való ismertetése elkerülhetetlennek látszik. Tudnunk kell, hogy a határhaszon elméletet többek mellett kidolgozó XIX. századi liberális közgazdász, Carl Menger munkái voltak rá kezdetben a legnagyobb hatással[542] és együtt dolgozott a libertáriusok másik nagy ikonjával, Ludwig von Mises-szel. Hayek olyan szerzők írásaiból merített, mint Hume, Mandeville, Ferguson, Adam Smith, Lord Acton, Burke, Tocqueville és James Madison. Ennél a meglehetősen eklektikus névsornál még jellemzőbb, hogy unokatestvére, Wittgenstein kulturális konzervativizmusát osztotta, de politikai konzervativizmusában és pesszimizmusában már nem követte.

Nem érdektelen feltenni a kérdést, hogy Hayek vajon milyen érvek szerint tudta Hume-ot, Burke-öt és Tocqueville-t egy sorba illeszteni? A válasz az, hogy amint *Igaz és hamis individualizmus* (1946) című írásában fogalmaz: kétféle individualizmus létezik, és a felsoroltak mind amellett folytatták munkásságukat, amelyik a józan észt és a szabadság rendjét tiszteletben tartja.[543] A másik, a hamis individualizmus lényegében a kollektivizmus szállászcsinálója, mivel karteziánus–racionalista premisszából indul ki és ezért hajlamos a tervezésre, a valóság átszabására. Ez Rousseau, Voltaire és Marx útja. Hayek ezt nevezi *„konstruktivista hibának”*, hiszen a tervezés absztrakt valóságkonstrukciót posztulál, szemben az emberi hagyomány által felhalmozott biztos tudással, a társadalmilag elfogadott, közmegegyezéssel szentesített

[542] Hayek írt előszót Carl Menger munkáihoz (1933) és közgazdaságtudományi alapvetéséről külön is értekezett (1973). Hayekre gyakorolt hatására ld. bőv.: SHEARMUR, J.: The Austrian Connection: Hayek’s Liberalism and the Thought of Carl Menger. In: Austrian Philosophy and Social Thought. Ed. by B. Smith–W. Grassl, Croom Helm, London, 1986. Kettejük tárgyalására ld. még: NYÍRI Kristóf: Európa szélén. Eszmetörténeti vázlatok. Kossuth, Bp. 1986. 26–33. oldal. Az újosztrák iskolára: KIRZNER, Israel M.: The ’Austrian’ Perspective. In: The Crisis in Economic Theory. i.m.

[543] HAYEK, Friedrich A. von: Igaz és hamis individualizmus. (1946) Ford.: Atkári János. In: uő: Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Vál.: Madarász Aladár. Közg. és Jogi, Bp. 1995. [Olvasható még: A valódi és a hamis individualizmus. Ford.: Kontler László. In: Az angolszász liberalizmus klasszikusai. II. Szerk.: Ludassy Mária. Atlantisz, Bp. 1993.]

szabályokkal, a nem-tervezett – lassú, szerves vagy spontán – evolúciós változásokkal.[544] Mindezek a meglátások Hayeket egyértelműen a konzervatív gondolkodás fontosabb érveit felsoroltató szerzővé avatják. De menjünk tovább! *Miért nem vagyok konzervatív?* (1960) című tisztázó írásában üdvözli, hogy a konzervativizmus a hagyományt és az intézményi folytonosságot őrzi; hogy a szervességet és a közösség által alkotott entitásokat tiszteletben tartja; valamint hogy szkeptikus az emberi értelemmel; hogy a természetes változatosságot és sokszínűséget nem akarja egyenlősítéssel redukálni; továbbá hogy minden tervezés sikerességével szemben erős gyanúval viseltetik.[545] Azaz Hayek annyiban konzervatívnak vallhatná magát, hogy a jövőben prognosztizált megtervezett változásokat nem kívánja, ehelyett a közösség időben lassan végrehajtott eredményeit őrizné inkább meg. Ugyanakkor, a konzervativizmust el is marasztalja, mivel az általa legalább ennyire fontosnak, ha nem fontosabbnak tartott *„spontán”, most* lezajló fejlődést a konzervatívok nem üdvözlik. Másik, a konzervativizmust elmarasztaló, de az előbbinél sokkal megszívlelendőbb megállapítása így szól:

> […] a konzervativizmus természeténél fogva nem kínálhat alternatívát azzal az iránnyal szemben, amelyben *haladunk*. Az aktuális tendenciákkal szemben lelassíthatja a kedvezőtlen *fejlődési folyamat*okat, de mivel nem mutat más irányt, nem akadályozhatja meg a folytatódásukat.[546]

Hayek szerint tehát a konzervativizmus innováció hiányában csak szalad az események után, aminek fő oka, hogy a spontaneitással szemben is ellenszenvet táplál, illetve, hogy nincsen átfogó cselekvési terve. Tehát:

> Lehet, hogy a konzervativizmus gyakran hasznos gyakorlati életelv, de nem nyújt számunkra olyan iránymutatást, amely befolyásolhatná a hosszú távú fejleményeket.[547]

Pontosan ez, a *„gyakorlati életelv”* volna azonban a konzervativizmus immanens ereje, s Hayek olyasmit kér számon rajta, amit természetéből adódóan kell megtagadnia. Ennek a fontos, Hayeket a konzervativizmustól elszigetelő különbséget emelte ki az őt Oakeshottal való termékeny összehasonlításában Mándi Tibor.[548] A szerző végkövetkeztetése kiválóan rávilágít arra, hogy jobb Hayeket meghagyni a liberális táborban, annál is inkább, mert ő maga *„a piac spontán rendjén”* gondolkodva végső soron elérkezett az ideológia birodalmába. Mándi szerint ugyanis *„Hayek azt szeretné elérni, hogy a racionalizmus kecskéje is jóllakjon, és a tradíció káposztája is megmaradjon. Az ilyen esetekben azonban sajnálatos módon gyakori, hogy végül nem érjük el egyiket sem.”* Mindez jól érthető, ha visszautalunk arra, hogy Hayek a konzervativizmus gyakorlatiasságát abból a szempontból bírálta, hogy az képtelen elméletivé válni.

Hayek valójában, ahogyan ezt a következőkben megvizsgálandó előképválasztásaiból is látni fogjuk, *nem konzervatív*, hanem egy *old fashioned*-liberális, régimódi skót whig, és vele inkább a klasszikus liberalizmus éledt újjá (J. Gray), mintsem a liberális konzervativizmus vagy ennek bármilyen variánsa.[549]

Míg Oakeshott inkább Montaigne-ig, Pascal-ig „ment vissza” konzervatív meggyőződést és racionalizmus-mentes politikai identitást keresni (Strauss pedig Platónig), addig – mint mondtuk – Hayek a skót felvilágosodás, Adam Smith és olyan konzervatívok, mint Lord Acton írásait vette elő. Az még érdekesebb, hogy Burke és Tocqueville is liberálisként szerepel nála. Mandeville-ről írott esszéjében kiemeli,

---

544 HAYEK, Friedrich A. von: Ész és evolúció. (1976) és uő: A konstruktivizmus hibái. (1970) In: Hayek és a brit felvilágosodás. Tanulmányok a konstruktivista gondolkodás kritikájának eszmetörténeti forrásairól. Bev., szerk.: Horkay Hörcher Ferenc. Ford.: Horkay Hörcher Ferenc–Kiss Balázs. PPKE, Bp. 2002.

545 HAYEK, Friedrich A. von: Miért nem vagyok konzervatív? (1960) Ford.: Atkári János. In: Piac és szabadság. [Olvasható még: Miért nem vagyok konzervatív? Ford.: Balogh Katalin. In: Az angolszász liberalizmus klasszikusai. II.] Nem mellékes, hogy Hayek ezt az írást a *The Constitution of Liberty* c. (Univ. of Chicago Press, Chicago, 1960. 397–411. oldal) liberális hangvételű munkájában jelentette meg.

546 Uo. 421. oldal (Kiemelés tőlem.)

547 Uo. 435. oldal

548 MÁNDI Tibor: Oakeshott és Hayek. A modern konzervativizmus Janus-arca. In: *Politikatudományi Szemle*, 2002. 3–4. szám. Más megközelítésre és meglehetősen félremagyarázott, Hayeket a konzervativizmushoz kötni igyekvő megoldásra ld.: LUDASSY Mária: Szabadság egyenlőség nélkül. F. A. Hayek konzervatív liberalizmusa. In: uő: Szabadság, Egyenlőség, Igazságosság. Magvető, Bp. 1989.

549 GRAY, John: Friedrich A. Hayek and the Rebirth of Classical Liberalism. In: *Literature of Liberty*, 1982. tél; GISSUARSON, H. H.: Hayek's Conservative Liberalism. Oxford UP, Oxford, 1987.

Mindezt kiválóan bizonyítja *A liberális társadalmi rend alapelvei* (1966) c. írása is (Ford.: Atkári János. In: Piac és szabadság).

hogy a *Méhek meséjé*nek óliberális szerzője már utalt arra, *„miként alakította ki magát egy rend terv nélkül”* és észrevette, hogy az egyéni érdek követése *„hasznos eredményeket hoztak mások számára”* is, hiszen cselekvéseink szándékolatlan, el nem tervezett következményekkel együtt valósulnak meg.[550] Hayek Hume-interpretációja szerint az utilitarista filozófus szintén a *„nem tervezett, »maguktól nőtt« intézmények”* iránti szimpátia és a haszonelv társadalmi értékességének észrevétele szempontjából elemzendő.[551]

A Hayek által előszeretettel használ *spontaneitás*-fogalom lehetővé teszi, hogy az egyszer kialakult és azóta működő, majd egy idő után hagyományossá vált intézményeket konzervatívként védelmünkbe vegyük. Az viszont súlyos félreértése lenne a konzervativizmusnak, ha a spontaneitás által (véletlenül) kialakított intézményeknek pusztán ettől a ténytől értéket tulajdonítanánk. Az „éppen így” való, tervezettség nélküli, azaz spontán kialakulás csupán a létrejövés egyik és nem is biztos, hogy a legjobb módja. A spontaneitás intézményes, keretbe foglalt volta Hayek írásaiban a *piac*. A piac az, amely megtestesíti a spontaneitást és folyton újra is termeli a létrejövésnek ezt a módját. Hayek azonban történeti genezisétől elszakítva kezeli a piacot, mintha egy gazdasági társadalmi-szerződés megkötéséből előállónak vélné, s reá bízza az emberi viszonyrendszerek spontán kialakuló rendszerét. A piac ezzel a spontaneitás tere, működési mezeje, vagy még inkább őre lesz, s ezzel már jóval túlnő a társadalomban neki járó helyen s ráadásul csúnya racionális feltevéssé is válik. (Minthogy *ilyen* piac nem létezik, ezért csakis valamilyen absztrakció terméke lehet.)

Hayek a spontaneitás, a közösségi megegyezés, a hagyomány és a szerves evolúció minden elvárását megtestesítő intézménynek, entitásnak a piacot tekintette. Más szavakkal: Hayek szerint az egyetlen nem-tervezett, evolúciós úton létrejött intézmény, ami a közmegegyezésen alapul és hagyománya is van, ráadásul a spontaneitást magát jelenti: a *piac*. Hayek felületes konzervativizmusa alól kibújik a felvilágosodás örökségének számító antropológiai optimizmus, amely nála a liberális absztraktció tárgyul választott piac idealizálását eredményezi. Ha mást nem is, Keynes következő konzervatív megjegyzését mindenképpen meg kellett volna szívlelni: *„A közgazdaságtan elveiből nem vezethető le hibátlanul az, hogy a felvilágosult magánérdek mindig a társadalmi érdekeknek megfelelően működik. Az sem igaz, hogy a magánérdek általában felvilágosult.”*[552] Hayek szkepticizmusa, amellyel a racionális társadalom-tervezést övezi, nem elegendő ahhoz, hogy bármilyen konzervatívként tekintsünk rá. Mivel a kulturális és erkölcsi követelményeket egyáltalán nem kapcsolta a gazdaság kérdéseihez – amint tette ezt Kirk, Kristol és Bell – ezért az előbbi megjegyzésünk helyénvalóságában nincs okunk kételkedni. Hayek szkepticizmusa nem terjedt ki a piacra, és azt sem vonta kétségbe, hogy az ember jó, sőt azt hangoztatta, hogy az emberi önzés a közjót segíti elő. Itt pedig már a liberalizmus kezdődik.

Hayek ismeretelméletéből táplálkozik antropológiai képe, ebből társadalomfilozófiája, amely végül a gazdaságfilozófiai elképzeléseinek ad keretet. Egy 1978-as előadásában kitűnő összefoglalását adja ennek. Az idézet alapján betekinthetünk Hayek gondolkodásának folyamatába, amely az emberi lényegről alkotott képének részletezésével kezdődik és a piac idealizálásával végződik: *„az emberek majd rá fognak jönni, hogy a XX. században uralkodó legelterjedtebb eszmék: igazságos elosztást nyújtó tervgazdaság, a represszív és konvencionális erkölcsök alóli fölszabadulás, permisszív nevelés mint a szabadsághoz vezető út, s a piac helyettesítése hatalmi testületek racionalitásával – a szó szoros értelmében babonákon alapulnak.”*[553]

2.

Hayek egyértelműen liberális volta mellett szól a következő idézet: *„a liberális köztes pozíciót foglal el a szocialista és a konzervatív között: éppoly távol áll tőle a szocialista nyers racionalizmusa, aki minden társadalmi intézményt a maga egyéni észjárásának megfelelő módon akar újjáalkotni, mint az a miszticizmus, amelyhez a konzervatív oly gyakran kénytelen folyamodni.”*[554] S hogy piacfilozófiájához közelebb kerüljünk, jegyezzük meg: Hayek attól félt leginkább, hogy a középre helyezett liberalizmus ellen egyszerre lázadnak fel a perifériák: a szocializmus és a konzervativizmus.

Az *Út a szolgasághoz* címét Hayek saját bevallása szerint Tocqueville egy kijelentéséből vette, miszerint a kollektivizmus *„az új szolgaság formája”*. Az 1944-ben megjelentetett munka, amely Hayeket az amerikai konzervatívok körében igen népszerűvé tette (*„mélyenszántó elemző mű”* – írta róla Milton Friedman), alaptétele, hogy a német és az angol politikai eszmények szembenállása – amely a végéhez közeledő II.

---

550 HAYEK, Friedrich A. von: Dr. Bernand Mandeville (1670–1733). (1966) In: Hayek és brit felvilágosodás. 9. és 11. oldal

551 HAYEK, Friedrich A. von: David Hume (1711–1776) jog- és politikafilozófiája. (1963) In: Hayek és brit felvilágosodás. 24–25. oldal

552 KEYNES, J. M.: A *laissez faire* vége. (1926) Ford.: Breuer András. In: Alapművek, alapirányzatok. Szerk.: Bekker Zsuzsa. Aula, Bp. 2000. 352. oldal

553 Idézi: NYÍRI, 33. oldal

554 HAYEK: Miért nem vagyok konzervatív? 429. oldal

világháborúnak a háttere volna – a kollektivizmus és az individualizmus dichotómiájában jelenik meg.[555] A tekintélyelv és a kollektivizmus összefogása, azaz a konzervatív és a szocialista elv egymásra találása az, amely a kezdő fejezet címével is kifejezve: *„elhagyta az utat”*. A jobb- és baloldali antiliberális, piacellenes, autoriter és kollektivista erők szövetsége megsemmisítéssel fenyegeti a szabadságot, amikor az államot felhatalmazzák a gazdasági tervezéssel, amikor ellenőrzést gyakorolva totalizálják a társadalmat, amikor az elosztás igazságosságára hivatkozva megszűntetik az egyenlőtlenséget és vele a szabadságot. Érvei, amelyek 1944-ben különös erővel hatottak az angolszász liberális demokráciákban, valójában paranoid vonásokkal terhesek és a társadalmi szolidaritásra semmilyen tekintettel nem lévő alternatívát fogalmaznak meg. Hayek könyvének alaptévedése abban áll, amelyben a tőle származtatható neoliberalizmusé is: a társadalom mint közösség szolidáris összetartozását feltételező igazságosságot (szándékosan?) összetéveszti az egyenlővé tétellel.

Hayek a szocializmus és a jóléti állam ellen írott munkáiban[556] arra helyezi a hangsúlyt, hogy a piacba való bármilyen beavatkozást racionalizmussal gyanúsítson és a szabadság elleni vétekként bélyegezzen meg. Egy helyen azt írja a „társadalmi igazságosság” (Hayek idézőjele!) felől elmélkedve, hogy *„szabad emberek társadalmában e kifejezésnek nincs semmi értelme”*, mivel egy ilyen közösségben eleve nem jöhet létre (re)disztribúció, hiszen nincs, aki/ami elosszon.[557] Figyeljük csak meg! – Hayek nem a társadalmi egyenlőség lehetetlenségéről beszél, hanem azonnal az igazságosság társadalomban való akármilyen érvényesülését veti el! A piacot a nyereség orientálja és rögzített üzleti szabályok keretezik, s amíg a játékszabályokat mindenki betartja, addig a piac belső mechanizmusa mindenkinek megadja az egyenlő esélyt önhaszna allokációjára – véli Hayek. Ezért – szól a jóléti állam hayeki bírálata – *„csalás az, ha bizonyos egyének vagy csoportok az államhoz fordulnak segítségért, hogy bizonyos jó dolgokat irányítson hozzájuk.”*[558]

Vonjuk le a következőket, megértve, hogy Hayek a neokonzervatív ideológia befolyásolásában milyen helyet jelöl ki magának! Észre kell vennünk, hogy Hayek a társadalmi intézmények és a hagyomány evolucionista–funkcionalista felfogását követi, értékességüket hasznuk felől ítélve meg. A *piac filozófiájá*nak megteremtésével olyan elgondolásnak adott hangot, amely igencsak hasonlít a racionalista felvilágosítók egyik-másik ötletére, íme:

> […] mindenki, legyen gazdag vagy szegény, jövedelmét a hozzáértés és a *véletlen* vegyes *játéká*ból származó eredménynek köszönheti, ahol is az aggregált eredmények s a részesedések csak azért akkorák, amekkorák, mert *belegyeztünk*, hogy ez a játékot játsszuk. Ha pedig egyszer belegyeztünk, hogy részt vegyünk a játékban, s hasznot húztunk az eredményeiből, akkor *erkölcsi kötelességünk* tiszteletben tartani az eredményeket, még ha ellenünk fordulnak is.[559]

Miközben Hayek az imént fölényesen az erkölcsre hivatkozott a vesztesek előtt, két dolgot tett meg: (1.) gondolatmenetéből kizárta a morális tartalmat, amikor a skót felvilágosodás utilitarista felfogását radikalizálta, ez pedig *„rendszerének egységét feloldja, és a piaci rendszer meggyőző normatív védelmét ellehetetleníti”*;[560] továbbá (2.) piacfilozófiája látványosan a társadalmi szerződés megkötését posztulálja, amely nem több racionalista konstrukciónál, amelyet pedig oly nagyon igyekezett elkerülni.

A gazdasági élet jelenségeinek a társadalom reális kulturális viszonyaihoz való hozzá nem kapcsolása – mi több: Hayek esetében elválasztása – egy pusztán ökonómiai gondolkodás létrejöttét idézi elő, amely Marx materiális megközelítésétől csupán annyiban különbözik, hogy a haszonelvűséget (profitéhséget?) tartja szem előtt és nem a gazdasági résztvevők „osztályhelyzetét”. Ám sajnos azt kell mondanunk, hogy az *Überbau* ugyanaz marad. Irving Kristol, amikor azon elmékedett, hogy a *„gazdasági racionalizmus”* hogyan befolyásolta az ökonómiai gondolkodást, több mint megszívlelendő eredményre jutott. Egyik írásában olvassuk, hogy Adam Smith *„gazdasági embere”* sem élhet olyan, Istentől és kulturális hagyományoktól megfosztott univerzumban, ahol csak determinisztikus materiális törvények vannak. Ezt egyenesen *„szocialista utópiának”* nevezi, ám már ez előtt felfedezi ennek polgári ihletettségű változatát az 1870 után kibontakozó szcientista, pozitivista, egyoldalúan racionalista *„közgazdasági forradalomban”*.[561] Amikor

---

555 HAYEK, Friedrich A. von: Út a szolgasághoz. (1944) Ford.: Mező György Iván. Közg. és Jogi, Bp. 1991.

556 Ld. pl.: HAYEK, Friedrich A. von: A végzetes önhittség: a szocializmus tévedései. (1980) Ford.: Pásztor Eszter. Tankönyk. Bp. 1992.

557 HAYEK, Friedrich A. von: A társadalmi igazságosság atavizmusa. (1976) Ford.: Tóth Sándor. In: Piac és szabadság. 211. oldal

558 Uo. 217. oldal (Hayek ehelyett csupán *„szerény minimumot”* javasol a játék nagy veszteseinek.)

559 HAYEK, Friedrich A. von: A liberális társadalom alapelvei. Ford.: Atkári János. In: Piac és szabadság. 339. oldal (Kiemelés tőlem.)

560 GRAY, John: A skót iskola a kortárs közgondolkodásban. In: Hayek és a brit felvilágosodás. 102. oldal

561 KRISTOL, Irving: In: Rationalism in Economics. (1981) In: The Crisis in Economic Theory. 208. oldal

Kristol elítéli e szellemiség kollektivista–egalitárius változatát, ugyanakkor elutasítja a csak és kizárólag individuális döntés hátterében álló, *„csupán racionális kalkuluson alapuló”* gondolkodást is. Írása végén kiemeli: a posztkeynesiánus megoldást Amerika hagyományai miatt nem látja üdvösnek, de az újosztrák gazdaságfilozófiát is elutasítja, bár megjegyzi, hogy utóbbi *„racionalizmusa sokkal érdekesebb”*. Ettől azonban még racionalizmus marad, amelytől Oakeshott különösen óvott a politikai és társadalmi életben. A gazdaság világa márpedig ezeken belül csatornázódik és nem ezeken kívül, pláne nem ezeken felül működik.

Hayek inkább a szabad piac ideológusa volt, mintsem a gazdaság teoretikusa volt. Azért merjük ezt kijelenteni, mert számára a gazdaság kevesebb volt, mint a piac, utóbbi ugyanis *„felfedező folyamat”*, *„játék”*, saját belső mechanizmussal rendelkező univerzum, a tudás és a haszon egyetemes allokációs eszköze (vagy még inkább célja?).[562] *Ez* a piac azonban egyszerűen absztrakció, mivel Hayek *„extrém libertárius álláspontja”* (Kristol) csak tiszta formájából indul ki hatásait megmagyarázandó; születését egyfajta modern társadalmi szerződés előzményéből származtatja (akárcsak a maga rendszerét a balliberális Rawls) és ezzel mind az államtól, mind a társadalomtól, de még a gazdasági rendszertől is elszeparálja. Kristol Hayeket kritikával illetve nagyon bölcsen jegyezte meg, hogy az ortodox piacfilozófia mérlege csak egy szűk akadémiai körben nem csal, de az állam és a társadalom reális javainak – hatalom, (elő)jog, vagyon – elosztását a piac alapján nem lehet meghatározni.[563] Tegyük hozzá: főképpen nem igazságosan, márpedig a konzervatív berendezkedésű állam célja *ezt* is elősegíteni.

Mivel Hayek a piacot mesterségesen függetleníti az embertől – ezenközben egy racionalista absztrakciót hozva létre –, ezért nincs azon mit csodálkozni, hogy piacfilozófiájából hiányzik a társadalometika.

Friedman és a monetarizmus

Hayek elméletéből táplálkozott *Milton Friedman* (1912–2006) chicagói professzor gazdaságfilozófiája, amelyért 1976-ban ő is Nobel-díjat kapott. A közgazdaságban *Chicagói Iskolá*nak nevezett monetarista vagy manapság neoliberálisnak hívott elméletet megalapozó Friedman a keynesizmus teljes revízióját hirdette meg. Ennek főbb pontjait az állam piacról való kivonulása, az ún. kínálati gazdaságpolitika alkalmazása, a profitközpontúság és az adócsökkentéssel elért fogyasztásnövekedés jelentik. Friedman 1962-es nagyhatású könyve, a *Capitalism and Freedom* már igen korán a neoliberális revízionizmus szerint érvel a kínálati gazdaságpolitika mellett, amely aztán a Reagan-korszakban teljes kibontakozásában mutatkozott meg. A neokonzervatívok ekkor kormányzati pozícióba kerülve ott folytatták a kormányzati cselekvést, ahol a korábbi egyetemi elmélkedéseket abbahagyták: a *Reagonomics*-nek nevezett monetáris–neoliberális gazdaságpolitika, s ennek zászlóshajója, az adócsökkentés mögött ők álltak; mindezen folyamatok éppen akkor bontakoztak ki, amikor általánosan érezhető volt a ’70-es évek óta a jóléti államok válsága. Az állami újraelosztás és a szociálpolitikai támogatások leépítése, az állami szektor privatizációval való visszaszorítása, valamint a középosztály adócsökkentéssel történő ösztönzése jelentette gazdaságpolitikájuk gerincét, s innen már megérthető, hogy a neokonzervatívok miért viselteltek az amerikai kormányzati politika *New Deal–Great Society* vonalával oly ellenségesen.

1.

Friedman magyarországi eredetű zsidó családban született 1912-ben. 1932-ben a Rutgers College-ban, egy év múlva Chicago-ban szerzett diplomát, 1946-ban pedig PhD-fokozatot a Columbia University-n. Kezdetben a *New Deal* koncepciója mellett állt, aminek okát később ő sem értette. Ekkor a pénzügyminisztérium szóvivője volt, ám 1946-ban már éleshangú brosúrát adott ki, amely kifejezetten antikeynesiánus elveket fogalmazott meg.[564] Friedman 1946-tól a Chicago University-n dolgozott, egészen 1976-os nyugdíjba vonulásáig. 1977 és 2006 között a neokonzervatív Hoover Institute kutatójaként tevékenykedett. Friedman számos tanácsadói és tudományos társaságbéli tagsági viszonyt mondhatott magáénak. 1937 és 1981 között a

[562] HAYEK, Friedrich A. von: A piac mint felfedező folyamat. (1968–69) Ford.: Tóth Sándor. In: Piac és szabadság.

[563] KRISTOL: ’When Virtue Loses All the Loveliness’ – Same Reflections on Capitalism and the Free Society. 98. oldal

[564] LÓRÁNT Károly: Milton Friedman öröksége a globális és a magyar gazdaságpolitikában. In: *Magyar Nemzet*, 2007. január 13.; Milton Friedman ellenforradalma. In: *HVG*, 2006. november 25.; BOSANQUET, Nick: Friedman. (1983) In: Az új jobboldal és a jóléti állam. Vál., szerk.: Bujalos István–Nyilas Mihály. Ford.: Békési József–Mekis Péter. Hilscher Rezső Szocpol. Egyes.–ELTE Szoc. Munka és Szocpol. Tsz. Bp. 2002. 59–83. oldal. Friedman és felesége emlékiratai is megjelentek *Two Lucky People* címen (Univ. of Chicago Press, Chicago, 1998.).

National Bureau of Economic Research tagja volt, az 1981-ben Reagan által létrehozott kormányzati gazdasági bizottság szakértőként foglalkoztatta, az Amerikai Gazdasági Társaság elnöke és az Amerikai Filozófiai Társaság tagja volt, ahogyan a Tudományos Akadémiának is. Három, nagyon markánsan konzervatív kampányt csinált végig gazdasági tanácsadóként: 1964-ben Barry Goldwater szenátorért, négy év múlva Nixonét és végül 1980-ban Reagan első kampányát. 1988-ban Elnöki Szabadságdíjjal tűntette ki Ronald Reagan.[565]

Nagyon nehéz kérdés – de témánk szempontjából megkerülhetetlen –, hogy Friedman, akire a neokon értelmiség gazdasági orákulumként hivatkozik, vajon liberális vagy konzervatív volt-e? Ha gazdaságilag nézzük, és már tudjuk, hogy ezen a téren Amerikában a liberális a konzervatív, akkor bátram mondhatjuk: Friedman Hayekhez hasonlóan (neo)liberális volt. Ráadásul úgy véljük, Friedman kulturális konzervativizmusa nem mutat olyan erős jeleket. Ő is megindokolja historizáló, az amerikai telepesekre visszautaló magyarázataiban az amerikai gazdaság születésétől fogva kapitalista voltát, de nem hangsúlyozza a tőkés gazdaságot szükségszerűen kordában tartó értékeket, amint teszi azt Daniel Bell, Irving Kristol, vagy náluk jóval mérsékeltebben Fukuyama. Így azt kell gondolnunk, hogy noha Friedman a hayeki elvek gazdasági megvalósítója, és ezért a neokonzervativizmus számára konzervatívként könyvelhető el, ám a kapitalizmushoz az amerikai mítosz stabilizáló elveit nem illeszti oda. Friedman megelégszik ezzel a hűvösen semleges kijelentéssel, amikor a nagykapitalista amerikai vállalkozók össztársadalmi hasznát igyekszik bizonygatni: *„akár nyertek, akár vesztettek, a társadalom mint egész hasznot húzott kockázatvállalásukból.”*[566] Emellett nem árt tudnunk, hogy Friedman elszántan ellenezte a sorkatonai szolgálatot, a lágy drogok használatának tiltását és örök vesszőparipája maradt a magániskolák alapítása, amely ugye nem csak az állam felügyelete alól venné ki a gyerekeket, hanem a vallásos jobboldal kezéből is az iskolai ima követelésének helyszínét.

Friedman alaptétele, hogy a politikai és a gazdasági szabadság *ugyanazon* szabadságelvűség két oldala, egyik a másik nélkül nem létezhet. Így ír:

> […] nagyon szoros összefüggés van a gazdaság és a politika között […] Először is a gazdasági szabadság megteremtése már önmagában alkotóeleme a tágan meghatározott szabadság fogalmának, tehát *a gazdasági szabadság már önmagában is cél*. Másodsorban a gazdasági szabadság a politikai szabadság megteremtésének nélkülözhetetlen feltétele.[567]

Egy értékkonzervatív óvakodik így beszélni, hiszen a gazdasági szabadság soha sem előzheti meg a szabadság egyéb téren való érvényesülését. De menjünk tovább. Friedman több helyütt kifejti, hogy a liberalizmus – amelyet meg kell védeni a kollektivizmustól – eredetileg azt jelenti, hogy a politikai szabadelvűséget a gazdasági *lassez faire*-vel együttesen alkalmazzuk. Az állam tehát csak az emberi közösség azon célra alkotott szervezete, hogy e kettő zavartalanságát biztosítsa. S ha még nem elégednénk meg ezekkel és nem látnánk bizonyítva Friedman liberális voltát, álljon itt egy nagyszerű idézet tőle, amely tipikusan liberális társadalom-felfogásáról tájékoztat: *„a polgár nem ismer semmilyen más nemzeti célt, mint a polgárok egyéni céljainak összességét”*.[568]

Friedman főként J. S. Mill-re, Adam Smith-re és Jeffersonra hivatkozott, mondván, hogy vélekedéseik ugyanannak a szellemiségnek, a szabad(ság-)elvűségnek az etikai, gazdasági és politikai oldalai. Ennek megfelelően arra következtetett, hogy az állam *ab ovo* veszélyes, mivel hatalmat koncentrál, ezért Friedman visszanyúlva Smith-hez, a „láthatatlan kéz” megléte mellett érvel, illetve a *„szabályozók zsarnokságáról”* értekezik.[569] Ez az a pont, ahol elemeznünk kell Friedman jóléti államot érintő erőteljes kritikáját.

---

565 Életrajzára felhasználtuk: Milton Friedman. Senior Research Fellow. In: www.hoover.org/bios/friedman.html [A neokonzervatív Hoover Institut honlapján található életrajz.] és EBENSTEIN, Alan: Milton Friedman. Macmillan, New York, 2007.

566 FRIEDMAN, Milton–FRIEDMAN, Rose D.: Választhatsz szabadon. (1980) Ford.: Galambos János. Akadémiai–MET Publ. Corp. Florida–Bp. 1998. 141. oldal [Friedman szintén feleségével együtt publikálta *The Tyranny of the Status Quo* c. könyvét (Penguin Books, Harmondsworth, 1985.).]

567 FRIEDMAN, Milton [Rose D. Friedman közreműködésével]: Kapitalizmus és szabadság. (1962) Ford.: Suzanne M. Bősze. Akadémiai–MET Publ. Corp. Florida–Bp. 1996. 9. oldal (Kiemelés tőlem.)

568 Uo. 1. oldal

Friedman 1976-ban úgy írt a liberális *Newsweek*ben, hogy az Egyesült Államok és ez által (!) más országok jóléte akkor volt a legnagyobb, *„amikor a korlátlan individualizmus a legnyersebb formájában mutatkozott* [meg]*.”* (Idézi: KRUGMAN, Paul: Ki volt Milton Friedman? Ford.: Pályi Sándor Márk. In: *BUKSZ*, 2007. tavasz, 86. oldal.)

569 FRIEDMAN: Választhatsz szabadon. 1–10. oldal

Friedmannek a *Welfare State* elleni kritikája a szokásos *liberális neokonzervatív* tételeket sorakoztatja föl: a jóléti állam indokolatlanul növeli a bürokráciát és ezzel kormányozhatatlanná teszi az államot, ráadásul drága; racionalista tervezést valósít meg a gazdasági eredmények előrelátása érdekében; a redisztribúció révén egyenlősít; gazdaságilag kontraproduktív, hiszen a beruházásokra ellenösztönzően hat; nagy adóival az emberektől elveszi keresetüket, amivel szintén negatívan hat a munkára, a befektetésekre.[570] Ezek az érvek nagyrészt megállják a helyüket annyiban, amennyiben a társadalmat csak gazdasági metszetben látjuk és kissé el is túlozzuk a jóléti állam valóban jelentkező negatív hatásait. Friedman a Fukuyamától már ismert érvvel igyekezett 1980-as televíziós műsorában feleségével együtt meggyőzni hallgatóit, amikor azt mondta, hogy ahol a kapitalizmus bevezették és *„lehetővé tették a szabad piac működését, ott az egyszerű ember olyan életszínvonalra tehetett szert, amilyenről azelőtt nem is álmodhatott."*[571] Egy sereg kérdést tehetünk fel ezzel kapcsolatban, kezdve ott, hogy vajon ki az *„egyszerű ember"*; hogy mi a kijelentésre a bizonyíték az amerikaiétól eltérő kultúrák számára, azaz *vajon miért volna egyetemes érvényű a kapitalizmus*? A válaszadást elnapolva most legyen annyi elég, hogy Friedman és a neoliberális érveket hangoztató neokonzervativizmus sokszor a kapitalizmus korlátlanná tételének térfelére csúszik át, holott eredeti célja a Demokrata Párt kvázi-szociáldemokrata kormányzati politikájának kulturkonzervatív kritikája volt.

Friedman *liberális neokonzervatív* magyarázatától eltér a *konzervatív neokonzervativizmus* jóléti állam-kritikája. Irving Kristol ugyanis, egyetértve az előbbi kifogásokkal, azt jegyzi meg, hogy az igazi probléma az '50-es évektől tartó egyenlősítő-kurzus, amelynek a '70-es évekre létrejött intézményes formája a jóléti állam. Ez pedig gazdasági kontraproduktivitása mellett valójában azért veszélyes, mert a hatalom állami újraelosztását végzi a központi redisztribúció mögött. Kristol kifejti, hogy a jóléti állam a társadalmi sokszínűség megszűntetésére tör, márpedig az egyenlőtlenségek megszűntetése a társadalom funkcionális együttműködését tenné lehetetlenné. Kristol konzervatív kritikája ugyan igazat ad tehát a kapitalista termelési rendszer monetarista védelmezőinek, de ennél sokkal tágabb perspektívát vázol fel a bírálat elvégzése közben, hiszen gazdasági elgondolásait a társadalmi és etikai mezőbe helyezve teszi meg.[572] Jelentős véleménynek tartjuk Kristol részéről annak megállapítását, hogy konkrétan Friedman és Hayek elveivel szemben a konzervatívoknak mást is hangoztatniuk kell: *„a vallás és a polgári ethosz is kell a kapitalizmus megvédelmezéséhez. De a vallást ma nem tartják eredményre vezetőnek s az üzletemberek a polgári ethoszt zavarbaejtő régimódiságnak tekintik. Ezek az értékek, elválva a kapitalizmustól, azt okozzák, hogy annak konzervatív védelmezői minden erkölcsi megfontolás nélkül maradnak."*[573] Ez pedig egy megelehősen problematikus konzervativizmushoz vezet – ha az *ilyen* egyáltalán *még* konzervativizmusnak tekinthető.

2.

A jóléti állam-kritika friedmani érvkészletének további magyarázatához térjünk kicsit vissza megint Hayek-hez, némi háttérinformációért!

Hayek a '70-es évek elején fogalmazta meg azt, hogy a pénzügyi válság oka a keynesi gazdaságpolitika, amely a teljes foglalkoztatásra törekszik, államilag növeli a pénzkínálatot és nagy költségvetési deficitet kénytelen realizálni a jóléti kiadások többletköltsége miatt. *„Ezért a sorscsapásért* [ti. a gazdasági válságért a '70-es évek elején] *nem a piacgazdaság (vagy a »tőkés rendszer«) a felelős, hanem elhibázott monetáris és költségvetési politikánk."* – írta.[574] Hayek a keynesi gazdaságpolitikát forradalomként fogta fel, amely az eredeti, klasszikus gazdaságfilozófia ellen lázadt fel. E forradalom győzelme lett a jóléti állam. A *„»keynesi forradalom« epizódjával"* (Hayek) szemben állna tehát a neoliberális–neokonzervatív „monetáris ellenforradalom". Az való igaz, hogy Keynes forradalmasította *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* (1936) című könyve mondanivalójával a közgazdasági gondolkodást. A keynesi forradalomnak ellenálló *„reakciós lelkek"* (Friedman) nevében szólt *A monetáris stabilitás elmélete* (1959), amelyben Friedman kidolgozta a könyv címéül szolgáló és később ezzel az elterjedt elnevezéssel számon tartott

---

570 A jóléti állam neoliberális–neokonzervatív kritikájára: Az új jobboldal és a jóléti állam. i.m.; GENNERSTER, Howard–MIDGLEY, James: The Radical Right and the Welfare State: An International Assessement. Barnes&Noble Books, Hemel Hempstead, 1991.; OFFE, Claus: Democracy against Welfare State? Structural Foundations of Neoconservative Political Opportunities. In: *Political Theory*, 1987. november, 501–537. oldal; The Common Good: Social Welfare and the American Future: Policy Recommendations of the Executive Panel. Ford Foundation, New York, 1989.

571 FRIEDMAN: Választhatsz szabadon. 149. oldal

572 KRISTOL, Irving: About Equality. (1972) In: uő: Neoconservatism. 171. oldal és uő: Taxes, Poverty and Equality. In: *The Public Interest*, 1974. 37. szám

573 KRISTOL, Irving: On Conservatism and Capitalism. (1975) In: uő: Neoconservatism. 234. oldal

574 HAYEK, Friedrich A. von: Harc a keynesi infláció ellen. (1972–74) Ford.: Tóth Sándor. In: Piac és szabadság. 120. oldal

neoliberális elméletet.[575] Ezt később valóban előszeretettel nevezte ellenforradalomnak, például egyik 1970-es londoni beszédében; de megtették ezt mások is, egy szerző például Friedman monetarizmusát egyenesen az ésszerű gazdaság realista tételének és szó szerint liberális ellenforradalomnak nevezi.[576]

Friedman az 1929-es nagy gazdasági világválságot is az állami szerepvállalás eltúlzásával magyarázta, és a később jelentkező, a jóléti állam működési zavaraiból eredő problémákat is a keynesiánus megoldásokra vezette vissza.[577] Ezzel szemben azt javasolta *A fogyasztási függvény elmélet*ében (1957), hogy ezeket felejtsék el, hiszen a munkanélküliség soha sem küszöbölhető ki, s miután a magas infláció mesterséges előidézésével a foglalkoztatás teljesen le is fedné a munkaképes lakosságot, akkor újra ki fog alakulni a munkanélküliség.[578] Friedman és a neoliberális *Chicagói Iskola* fő tétele közelebbről tehát az, hogy az infláció és a munkanélküliség között fordított arány van. Ha ugyanis a munkanélküliség csökken, akkor a fogyasztói árak nőnek, mert a kereslet megnő, ami megbontja a piac kialakult egyensúlyát. Erre a megoldás az – javasolja Friedman –, hogy csökkenteni kell a pénzkínálatot, akár a foglalkoztatás szintjének mérséklésével is, ami lehűti a gazdaságot és megfékezi az inflációt.[579]

Friedman végső soron az állam fiskális – azaz politikai okokból a gazdaságot korrigáló – cselekvését helytelenítette, és ezzel szemben javasolta azt, hogy az állam csak és kizárólag monetáris úton szabályozzon – akkor se sokat –, azaz csupán a pénzkínálat nagyságát manipulálja. Egy 2000-ben vele felvett interjúban így fogalmazott: *„A Fed* [az Amerikai Egyesült Államok Központi Jegybankja – B. M.] *egyedüli feladata az árak stabilizálása, de azt is csak az általános árszínvonalra értve, nem a tőzsdei árakra.”*[580]

A friedmani monetarizmus a Fed 1973-ban hivatalosan is elfogadott programja lett, ám 1984-ben letettek róla, mivel a munkanélküliség kétszámjegyűvé vált. A monetarizmus hívei az elmélet sikeres gyakorlatára példaként a Pinochet vezette Chilét szokták felhozni, ahol 1973 és 1990 között valóban szárnyaló gazdaságot eredményezett, de korántsem egyenletes színvonalat mutatva (1982-ben ugyanis összeomlott a chilei gazdaság).[581] Chile volt a világ első országa, ahol privatizálták az egészségügyet, amit egyértelműen a chicagói iskolát kijárt – Santiago de Chilében *„chicagói fiúknak”* is nevezett – közgazdászok sugalmazták. A következő beszédes, akár ismerősen is hangzó 1980-as idézet Friedmantől származik: *„Véleményünk szerint semmilyen érv nem szól a szocializált egészségügy mellett. Ellenkezőleg, a kormány máris túl nagy szerepet játszik az egészségügyi ellátásban.”*[582] A latin-amerikai és néhány kelet-európai országban a XX. század utolsó évtizedében bevezetett monetáris gazdaságpolitika hosszú távon mindenhol kudarcot vallott és a japán buborékgazdaság 1990-es évek elején történt kipukkadásakor sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.[583] Nem valószínű tehát, hogy a friedmani elvek abszolútumai volnának a közgazdaság-elméletnek. Főképp, ha emellett azt a korántsem teoretikus tényt is megemlítjük, hogy a friedmani neoliberális gazdaságpolitika a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap programjává vált a ’80-as évek eleje óta. A nemzetközi hiteleket és kedvezményes kölcsönöket ahhoz köti a két szervezet, hogy az azokat igénylő ország belpolitikai rendjét a neoliberális elvárásokhoz igazítsa.[584] Friedman ugyanis a

---

575 FRIEDMAN, Milton: A Program for Monetary Stability. Fordham UP, New York, 1959.

576 FRIEDMAN, Milton: The Counter-Revolution in Monetary Theory. Wincott Found. by the Inst. of Economic Affairs, London, 1970.; WILLES, Mark H.: ’Rational Expectations’ as a Counterrevolution. In: The Crisis in Economic Theory.

577 FRIEDMAN, Milton–SCHWART, Anna J.: A Monetary History of the United States, 1867–1960. Princeton UP, Princeton, 1963. [Részlete megjelent több más tanulmányával együtt: FRIEDMAN, Milton: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok. Ford.: Király Júlia–Száz János. Vál.: Riesz Miklós. Bev.: Szalkai István. Közg. és Jogi, Bp. 1986.]

578 KRUGMAN, 82. oldal

579 MATOCSY György: A neoliberális gazdaságpolitika téveszméi. In: *Polgári Szemle*, 2007. 7–8. oldal, 12–13. oldal

Matolcsy és a neoliberalizmus konzervatív bírálói szerint ez nem törvényszerű, hiszen az esetleg növekvő árakat az importverseny letöri, ráadásul az inflációt a munkanélküliséggel arányban is láttuk növekedni, ahogyan a reálkeresetek csökkentésével fordított arányban is.

580 The Economy’s New Clothes: Milton Friedman on the New Economy. 2000. március 10. (Peter Robertson) (Megtalálható a Hoover Institut id. honlapján.)

581 Friedman kötetet is jelentetett meg chilei elképzeléseiről: FRIEDMAN, Milton: Chile y su despegne económico. Univ. Técnica del Estado, Santiago de Chile, 1975. Ld. még: RAMOS, Joseph R.: Neoconservative Economics in the Southern Cane of Latin America, 1973–1983. John Hopkins UP, Baltimore, 1986.

582 FRIEDMAN: Választhatsz szabadon. 114. oldal

583 KRUGMAN, 84–87. oldal

584 Itt tehát már nem arról van szó, hogy a politikai és a gazdasági szabadság kölcsönösen feltételezik egymást (ahogyan Friedman egyik korábban idézett kijelentése szól), hanem arról, hogy a neoliberális gazdaság neoliberális társadalom- és kulturpolitikát *követel*. – Ezek pedig kifejezetten hagyományellenes tendenciákat mutatnak.

védővámok világméretű lebontását és a határok teljes gazdasági átjárhatóságát irányozta elő, mint olyan követelményeket, amelyek a hayeki tiszta piachoz minél közelebb vihetik a világkereskedelmet.

A hayeki piaci elvek gyakorlati útját kidolgozó Friedman elvi megfontolása az állam gazdasági szerepe ellen a következőképpen rekonstruálható. Azt a pénzt, amit az egyén munkával megkeres, nem költheti el magára, hiszen adó és egyéb járulék (áfa, társasági adó, stb.) formájában az államnak kell, hogy adja. Vagyis egyfelől *nem áll szabadságában* megtartani azt, ami az övé; másfelől ezt a konkrét pénzt az állam elosztó rendszerén keresztülfolyatva olyannak adja, aki valamilyen közszolgáltatást vesz igénybe. Ezzel a tetszetős magyarázattal azonban az a baj, hogy a liberális és már idézett tételből indul ki, amely a társadalmat *csak és kizárólag* az egyének számtani összegének tekinti. Így nem ismeri a társadalom organikus (Burke) vagy közösségi (Tönnies) genezisét, ebből kifolyólag nem tudja értelmezni a társadalmi kockázatközösség és felelősségvállalás fogalmait. De a mérsékletét sem, hiszen a jóléti állam itt-ott valóban megmutatkozó diszfunkciósságának kritikáját a végletekig feszíti. Ezzel pedig az állam és a társadalom, mint az adott, konkrét nemzeti közösség kerete ellen foglal állást, mégpedig a piac idealizálása és egyidejű totalizálása révén előálló *amorális neoliberalizmus* felépítése érdekében.

A mérséklettel kapcsolatban rögzítsük, hogy Friedman a rá jellemző túlzással ilyen leegyszerűsítésekre is elragadtatta magát: *„A jelenlegi jóléti programok többségét sohasem kellett volna törvénybe iktatni. Ebben az esetben sokan azok közül, akik jelenleg ezektől a programoktól függnek, saját lábukon álló egyénekké, nem pedig az állam gyámolítottjaivá váltak volna. Rövid távon egyeseknek ez valószínűleg könyörtelen megoldásnak tűnhet, mert nem maradna számukra más választás, mint a rosszul fizetett, ellenszenves munka.”*[585] Azon túl, hogy egy közgazdász egész egyszerűen nem fogalmazhat ilyen triviálisan, fontoljuk meg, hogy vajon Friedmannek miért nem az a problémája, hogy a munkát rosszul fizetik meg?

Mindazonáltal a jóléti állam neoliberális kritikája lényegében annak neokonzervatív kritikájával is egyenlővé tehető, hiszen mindkettő a nagy költségvetés és annak nagy hiánya miatt fakad ki; azonosak továbbá az állami tulajdon leépítésének kívánalmában és a privatizáció igenlésében; egyek a kollektív munkabér-megállapodások és a tripartit alkuk ellenzésében; a társadalombiztosítási intézményeket és az azokat fenntartó bürokráciát nem győzik helyteleníteni; az adócsökkentés és a társasági adó eltörlése szintén állandó témájuk. A neoliberális és a neokonzervatív gazdaság szintén ugyanazt a neoliberális, vagy más néven monetarista gyakorlatot takarja.[586] A neoliberális törekvés annyiban tér el a neokonzervatívtól, hogy a minimális állam tételét az egyén korlátlan szabadságának lehetővé tétele érdekében is elengedhetetlennek tartja (vö. Hayek, Friedman).[587] A neokonzervativizmus ’50-es–60-as évekbeli kezdeteitől a ’80-as évek végéig azonban erősen hangsúlyozta a hagyományos kulturális tényezők (család, egyház, takarékosság, mértékletesség, felelősség) és az amerikai hagyományok fontosságát, azaz a társadalom közösségi szövetét egybentartó csomók feladhatatlanságát. A klasszikus vagy liberális gazdaságpolitika fölújítása – amit neoliberalizmusnak hívunk – viszont a piac minél jobban való megtisztítását igyekszik elérni. Ez a kettő együtt nem vállalható. Friedman és Hayek is csak az egyiket, az utóbbit helyezi előtérbe érvelésekor. A neokonzervativizmus általunk ezért is kisiklásként értelmezett fordulata után szintén így jár el.

Novak és a kapitalizmus erkölcse

Tudnunk kell, hogy az amerikai neokonzervativizmus egyáltalán nem osztja Weber nézetét a kapitalizmus természetéről, noha például Kristol és Michael Novak a geneziséről nála mondottakat büszkén vállalja. Utóbbi, aki a neokonzervatív „mozgalom” egyetlen jelentős és befolyásos katolikus teológus gondolkodója, a többiekhez hasonlóan nem volt mindig a kapitalizmus elkötelezettje. Akárcsak Kristol, Bell, Lipset, James Burnham, Sidney Hook vagy Niebuhr, ő is marxistából szelidült a ’60-as években konzervatívvá, hogy aztán a ’70-es évektől erőteljesen hitet tegyen az amerikai értékek neokonzervatív adaptációja mellett, amelybe a kapitalizmus erkölcsi erővel való felruházása is benne foglaltatik.

A továbbiakban Novak – aki a II. vatikáni zsinat reformjai iránt elkötelezett modernista katolikus – *A demokratikus kapitalizmus szelleme* (1982) című könyve alapján igyekszünk elvégezni annak vizsgálatát, hogy vajon a kapitalizmusnak a neokonzervativizmus milyen etikai dimenziót tulajdonít? Azt azonban

---

585 FRIEDMAN: Választhatsz szabadon. 119. oldal

586 ILLÉNYI, Domonkos: Zusammenhänge zwischen der Gesellschaftstheorie des Neoliberalismus und Neokonservatismus und seine Friedensstrategie. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*. Tom. XX. Eger, 1990.

587 EGEDY Gergely: Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus? In: *Politikatudományi Szemle*, 2206. 2–3. szám, 19. oldal

előrebocsátjuk, amit egy lábjegyzetben Novak is megemlít: a neokonzervativizmusra *„a »neoliberalizmus« igazságosabb elnevezés lett volna”*.[588]

Novak 1982-es munkája tulajdonképpen az utolsó jól hallható kísérlet volt arra, hogy a kapitalizmust a keresztény etikához közelítsék, sőt úgy tűntessék fel, mint a kereszténység szabad akarat-tételének autentikus gazdasági rendjét. Novak hivatkozik a nála jóval konzervatívabb Kristol *Two Cheers for Capitalism* című munkájára, amikor idézi kijelentését: a kapitalizmusnak *„kár volt az erkölcsi horgonyt felhúznia.”*[589] A kapitalista gazdaság erkölcsi oldalának magyarázatakor mégsem az azt stabilizáló, Franklintól Tocqueville-en át Bellig és Kristolig hangoztatott elemeket veszi elő, hanem a hayeki és friedmani szabadságközpontúságot és individualitás-maximalizáló hatást – mint erkölcsi kategóriákat! – vonultatja fel. Milyen távol van ez Kristol véleményétől, aki szerint az önérdek-érvényesítés korlátlansága ugyan hatalmas lökést adhat a gazdaságnak, de a társadalmi rendet s ezzel az amerikai kapitalizmus legitimációját szétmorzsolja; vagy Bell aggódásától, amikor a *„középosztály életstílusa”* és a *„protestáns erkölcsben gyökerező munkaetika”* veszélyeztetését látja a korlátlan kapitalizmus *„bomlasztó hedonizmusa”* részéről.[590] Ugyan Novak kimondja, hogy célja annak cáfolata, miszerint a kapitalizmus önmaga kulturális erőtartalékait élné fel a gazdasági haladás és a nyereségelvű prosperitás felpörgetésekor,[591] de ezt meggyőzően mégsem sikerül kifejezésre juttatnia. Könyve éppen ezért az a pont, ahonnan a posztbipoláris neokonzervativizmus előrevetülő torzulása már igen jól látható.

Az is elgondolkodtató, hogy Novak kötetében a vallási tekintélyek közül a „kötelező” Ágoston–Tamás páros túl főleg a II. vatikáni zsinatot elfogadó liberálisokra hivatkozik (magára VI. Pálra például) és sohasem a Katolikus Egyházról beszél, hanem mindig a júdaizmusról *és* a kereszténységről, utóbbi alatt is érezhetően inkább a szabadelvű amerikai protestantizmus árnyalatait értve.

Novak és vele a neokonzervatívok neoliberális gazdaságfilozófusai arra helyezik a kapitalizmus-értelmezés hangsúlyát, hogy kijelentik: a demokratikus kapitalizmus *„három összefüggő alrendszert alkot: elsődlegesen a piac által irányított gazdaság; az egyénnek az élethez, szabadsághoz és a boldogság kereséséhez való jogát tiszteletben tartó alkotmány; és olyan kulturális intézményrendszer, melyet a minden embert megillető szabadság és igazság eszméi irányítanak.”*[592] S ha nem tudnánk, Novak ki is mondja, hogy a minél szélesebbre tárt *„liberális erkölcsi és kulturális rendszer”* az, amelyre a legutolsó szabadság-kívánalom leírásakor gondol. A szabadság értelmezése és a liberalizmus ideologikus doktrínája tehát megint összemosódott, és innen már csak egy ugrás a novaki következtetés: *„polgári demokrácia* kizárólag *a piacgazdasággal együtt létezhet.”*[593]

Miután rövid úton beláttuk, hogy Novaknál, akárcsak Hayek vagy Friedman esetében, szintén liberális és *nem konzervatív* szerzővel van dolgunk, menjünk tovább. A fenti idézetből is talán látszik, hogy Novak, mint a neokonzervativizmus egésze is, az amerikai rendszer megvédelmezésére szabta paradigmáját. Novak szerint az USA plurális társadalom, s mivel a kapitalizmus sem a tradicionális közösséget, sem a szocialista kollektivizmust nem tűrheti el jellemzőinél fogva, ezért ez felel meg neki a legjobban. A novaki kapitalizmus összetartó ereje és önmagát stabilizáló, a lehető legtöbb lehetőséget mindenkinek biztosító voltának legitimációja az, hogy a pluralista amerikai társadalom középpontjában egy szabadon értelmezhető transzcendens *„üres szentély”* áll, amely biztosítja az *„erkölcsi haladást”*.[594] Röviden álljunk meg, és értelmezzük, hogy vajon a szabad, egyéni, autonóm vizsgálódás nyomán felderengő istenkép és az etikai progresszió hite mennyiben jelenthet egyáltalában konzervatív kulturális programot? Novak emberképe, ismét csak azt látjuk: liberális és nem konzervatív; társadalomképét a mobilitás és nem a statika belső dinamizmusa jelenti, amely pedig a modernista gazdasági és az ehhez kapcsolódó politikai felfogás sajátja.[595] Ám a láthatóan az Egyesült Államok modern – vagy azzá vált – berendezkedésére szabott neoliberális–neokonzervatív magyarázat végül kénytelen beismerni Novak révén: *„A keresztény szimbólumokat nem helyezhetjük a plurális társadalom középpontjába* [Írja a katolikus teológus, (neo)konzervatív szerző! – B. M.]. *Nem tehetjük ezt tiszteletből a bennük rejlő transzcendencia iránt, melyet mások esetleg más utakon*

---

588 NOVAK, Michael: A demokratikus kapitalizmus szelleme. (1982) Ford.: Gieler Gyöngyi. General Press, Bp. é. n. [1994] XIX. fej. 2. lábj. 445. oldal [Talán nem felesleges a kötet mondanivalóját azzal árnyalni, hogy az amerikai kiadást a neokon *American Enterprise Institut* finanszírozta, de/és magyar kiadásához a balliberális Lengyel László fűzött egy meglehetősen értékelhetetlen előszót.] Novakra ld.: DORRIEN, i.m. *The Renewal of Whiggerly: Michael Novak*. c. fej.

589 KRISTOL: Two Cheers for Capitalism. 270. oldal

590 KRISTOL: Two Cheers for Capitalism. és BELL: Cultural Contradictions of Capitalism.

591 Ez a gondolat – amelyet Novak tehát érvényteleníteni törekszik – olyan konzervatívok fejében is jelen volt, mint Széchenyi, XIII. Leó pápa, Max Weber, Paul Tillich, Reinhold Niebuhr, Spengler, Jünger, Karl Jaspers, Heidegger, Szolzsenyicin, Molnár Tamás.

592 NOVAK, 16. oldal

593 Uo. (Kiemelés tőlem.)

594 Uo. 61–63. oldal

595 MOLNÁR Tamás: Modernség. In: uő: A jobb és a bal. Tanulmányok. Kairosz, Bp. 2004. 111–127. oldal

közelítenek meg." Novak azonban sietve hozzáteszi: *„a plurális társadalom mélyén rejlő filozófia egybehangzik az emberi életről szóló zsidó és keresztény tanításokkal, melyekben benne foglaltatik a történelemről, a bűnről és a közösségről szóló tanítás is."*[596] Amint az előbbi idézetek igazolják, Novak konzervativizmusa – ha lehet egyáltalán ilyenről beszélni – igencsak félénk, a (neo)liberalizmusnak messzemenő engedményeket tevő felfogás, amely a torzított amerikai kapitalizmusnak a liberális teológia felőli apologetikáját szolgálja.

Novak Smith „láthatatlan keze" meglétének bizonyításakor nem áll meg annak a piaci racionalitással való egyenlővé tételében – amint tette azt Hayek –, hanem egyenesen teológiai úton igyekszik elvégezni azt. Könyvét mások mellett e szavakkal zárja: *„A demokratikus kapitalizmus rendszere úgy lett megformálva, hogy lehetővé tegye a bűnös emberek számára, hogy kihasználják a Teremtőtől kapott szabadságot"*. – A kötet másik helyén pedig szintén Heyekhez hasonlatosan hitet tesz amellett, hogy *„a rend magától is létrejöhet a szabadság gyakorlásából."*[597] Ismét optimista emberképpel dolgozó szerzőt hallottunk tehát, nem pedig egy realista konzervatívot.

Mégis, Novak, akárcsak az őstojás Hayek vagy Friedman, látványos gesztusokat tesz a konzervatívoknak, amikor arról beszél, hogy az egyenlőség soha sem érhető el, míg *„a demokratikus kapitalizmus célja* […]*, hogy a lehető legszélesebb körben elterjessze a szabadságot. Felismeri, hogy az egyének hihetetlen különbözőségeket mutatnak, és hogy azok a kultúrák érnek el jobb eredményeket, melyek felkészítik az embereket arra, hogy értelemmel, bátorsággal és akaraterővel nyúljanak a szabad lehetőségek után."*[598] Ám mindhárman egyetértenek abban is, hogy ezt csak a piac biztosíthatja leghatékonyabban. Másképpen fogalmazva, immár magyar szerzőtől idézve, a feladat az, hogy *„tökéletlen emberekből* […] *társadalmat kell szervezni* […]. *E tekintetben viszont a piac az összes eddigi kísérletnél jobban vizsgázott."*[599] Az ilyen és ehhez hasonló érvelések közben az egyenlőséget és az igazságosságosságot igyekeznek azonossá mosni, ráadásul konzervatívként a társadalmat a piacra látszanak bízni, aminek abszurditására még visszatérünk.

A kapitalizmus neokonzervatív védelme erkölcsi okokkal igyekszik tehát bizonyítani, hogy a hiba nem a rendszerben van, hanem az azt eltorzító jóléti államban, illetve az erkölcsi legitimációját biztosító értékek elhagyásában. Mégis, utóbbi helyett – amely a konzervativizmus számára kétség kívül nyomósabb kell, hogy legyen – sokszor a neoliberális érvkészlet kerül elő. Eszerint a kapitalizmus az egyetlen rendszer – s nem csak gazdasági –, amely a szabad emberek szabad döntéseinek összjátékából spontán módon megszülető rendet megalkothatja (Hayek), s amely a szabad piac segítségével a saját felelősséget és a munkával megszerezhető saját jólét lehetőségét leginkább előmozdítja. A kapitalizmus társadalmi kerete ráadásul – mondják – nem érzéketlen a szegénységgel szemben, hiszen *„a* piaci alapon szerveződő társadalmak*ban az altruizmus sokkal erősebb: az adott társadalom szegényeinek támogatására érkező önkéntes adományok jelentősek"*.[600] A kérdés persze adott: vajon hogyan lehetséges az, hogy normálisnak és az emberi lét belső lényegének megfelelőnek tekintsük, hogy *piaci alapon szerveződjék meg egy társadalom* – ahogyan az idézet kiemelt része állítja? A társadalom ugyanis, természetes keretével, az állammal, és szakrális intézményrendszerével, az egyházzal együtt, egy háromszöget alkot, amelynek határain belül ugyan az élet anyagi követeléseinek fedezésére fenn kell hogy álljon a piac és ennek kerete, a gazdaság ilyen vagy olyan rendszere (legyen az akár éppen a kapitalizmus) – de hogy ez alapján szerveződjön meg a társadalom, az több, mint kétséget ébresztő. Annál is inkább így van ez, mivel a Novak és mások által is a kapitalizmus neoliberális mutációjának magyarázatára keresett keresztény érvek megdőlnek, ha azzal szembesítjük próbálkozásukat, hogy a kereszténység emberképe a *perszonalizmus*on, ebből levezethető társadalometikája pedig a *szolidaritás*on alapul.[601] Ez élesen szemben áll a neoliberális kapitalizmus individualista logikájával, amellyel sehogy sem sikerülhet kibékíteni a kereszténységet, ha csak nem lúgozzuk ki belőle a perszonalizmus–szolidarizmus-vonal adekvát következményét, ami nem más, mint az emberi egymásrautaltságból eredő kölcsönös kiszolgáltatottságot feloldó *igazságosság* társadalmi érvényesítése. Ennek megvalósítási módját már lehet vitatni, keresztényként és konzervatívként egyaránt, de fontosságát egyik kiindulópontból sem – legalábbis hitelesen nem.

Következtetések

[596] NOVAK, 82. oldal
[597] Uo. 402. és 134. oldal
[598] Uo. 145. oldal
[599] SZALAI Ákos: Keresztény–kapitalista gondolatok. In: *Kommentár*, 2006. 4. szám, 14. oldal
[600] Uo. 9. oldal (Kiemelés tőlem.)
[601] HORKAY HÖRCHER Ferenc: Önérdek és szolidaritás. Hozzászólás Szalai Ákos *Keresztény–kapitalista gondolatok* című írásához. In: *Kommentár*, 2007. 1. szám, 17–20. oldal

A jóléti állam kritikája Amerikában a ’60-as–70-es évektől erősödött fel, akkor, amikor a végleg kifejlődött új jobboldal s ennek húzóereje, a neokonzervativizmus az 1964-es elveszített Goldwater-kampányig uralkodó régi jobboldalt intellektuálisan lecserélte. Aktivistább és közgazdaságibb szemléletű, az egyetemekre és a kutatócsoportokba bejutott értelmiségi tagjai a jóléti állam elleni érvelésükben egyszerre alkalmazták a neoliberális–monetarista teóriát (Hayek, Friedman) és a kulturális konzervativizmus érveit (Kristol, Bell, Lipset), valamint az új jobboldal tömegtársadalom-kritikáját (Glazer, Huntington). Már 1952-ben jelent meg a szolgáltató államot, mint a túlterjedő központi irányítás és a bürokrácia fészkét bíráló munka,[602] majd főképp a Johnson-féle *Great Society* valóban utópikus terveivel kapcsolatban merültek fel komoly aggályok, többek között olyanok tolla nyomán, mint a neokon Nathan Glazer.[603] A ’70-es évek közepén Huntington a demokrácia válságának előidézésével vádolta a jóléti államot, mondván, az állami feladatvállalás antidemokratikus; lerombolja az amerikai értékeket, amikor kormányozhatatlanná, pontosabban *„túlkormányzottá”* (Friedman) teszi a társadalmat és a tekintélyvesztés irányába hat; továbbá az öngondoskodásról is leszoktatja az embereket.[604] A ’80-as években, különösen pedig a friedmani elvek hivatalossá tételével, a Reagan-adminisztráció alatt a neokonzervatív–neoliberális jóléti állam-kritika szinte általános politikai vélekedésnek volt mondható a konzervatívok között.[605] Mindezek intellektuális és közgazdasági kiindulópontjai azonban már megvoltak Hayeknél is. 1966-os *A liberális társadalom alapelvei* című dolgozatában és a keynesi gyakorlatot kritizáló munkáiban korán megalapozta a jóléti állam bírálatát. Még előbb, az 1960-ban született *A szocializmus hanyatlása és a jóléti állam felemelkedésé*ben pedig azt állítja, hogy a szocializmus összeomlott, de a társadalmi igazságosság iránti utópikus–racionalista várakozása megmaradt – a jóléti állam formájában tehát a régi kollektivista tartalom éled újjá.[606]

De mi is a jóléti állam? Röviden az, amikor az állam a közrend fenntartásán kívül a társadalmi igazságosság érvényesítésével is foglalkozik adminisztratív eszközeit igénybe véve. Erre mondta a magát libertáriusnak valló, kritikusai szerint inkább anarcho-kapitalista Robert Nozick, hogy az állam a bűn és az erőszak megakadályozását tekintve szükséges (de rossz) intézmény, viszont *„bármilyen, ennél kiterjedtebb állam megsértené az egyének azon jogát, hogy ne legyenek kényszeríthetőek”*.[607] A Beveridge-tervtől (1942) számított jóléti állam szociáldemokrata identitású szervezet, hiszen a szociális igazság maximalizálására törekszik, mégpedig külön erre a célra létrehozott bürokráciával és kormányzati programokkal, például a társadalombiztosítás kiterjesztésével és a szociális háló minél sűrűbbre szövésével. A jóléti állam gazdasági célja a piaci erők korrekciója, a jövedelmek állami újraelosztásával a relatív vagyoni egyenlőség megközelítése, a társadalmi kockázat csökkentése és Keynes javaslatainak megfelelően a gazdaság állami beruházásokkal és állami tulajdonnal való „vegyesítése”.[608] A jóléti állam tehát a piacgazdaság rendszerét megőrzi, de működési mechanizmusába legalább annyira bele is szól, csökkentve a piac társadalmi kockázatait és realizálva az ebből származó nyereség viszonylag egyenlő társadalmi elosztását.

A jóléti államot illető kritika – amelyet nem csak neokonzervatív vagy neoliberális szerzők végeztek[609] – azonban felhívja a figyelmünket arra, hogy vajon az államosított gazdaság (kommunizmus) és a neoliberális szabadversenyes kapitalizmus között van-e olyan alternatíva, amelyet nem fed le a szociáldemokrata vagy balliberális jóléti állam modellje sem? – Létezik, mégpedig a *szociális piacgazdaság* nyugat-német megoldása.[610] Ez az általunk fentebb már kijelentettekkel összhangban azt mondja, hogy a gazdaságnak van nem gazdasági előfeltétele, és ily módon a gazdaság nem lehet független az államtól és

602 POUND, Roscoe: The Rise of the Service State and Its Consequences. In: The Welfare State and the National Welfare. Ed. by S. Glueck, Cambridge UP, Cambridge, 1952.

603 GLAZER, Nathan: The Limits of Social Policy. In: *Commentary*, 1971. szeptember

604 HUNTINGTON, Samuel P.: The Crisis of Democracy. In: CROZIER–HUNTINGTON–WATANUKI, i.m.

605 Ld. a neokon szerzők munkái közül a ’80-as évek sikerkönyvét: MURRAY, Charles: Losing Ground: American Social Policy, 1950–1980. Basic Books, New York, 1984.

606 HAYEK, Friedrich, A. von: A szocializmus hanyatlása és a jóléti állam felemelkedése. (1960) In: Az új jobboldal és a jóléti állam.

607 NOZICK, Robert: Anarchia, állam és utópia. (1974) In: Az új jobboldal és a jóléti állam. 84. oldal

608 A jóléti állam politikai gazdaságtana. Szerk., bev. tan.: Csaba Iván–Tóth István György. Osiris–Láthatatlan Koll. Bp. 1999.

609 Ld. pl. a köv. baloldali szerzőket: GOUGH, I.: The Political Economy of the Welfare State. McMillan, London, 1979.; O’CONNOR, J.: The Fiskal Crisis of the State. Basic Books–St. Martin’s, New York, 1973.; OFFE, Claus: Contradictions of the Welfare State. Hutchinson Ed. London, 1984.

610 ERHARD, Ludwig: Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft. Econ Verl. Düsseldorf, 1992. Kiváló elemzése olvasható: VONYÓ Tamás: Modell Deutschland. A nyugat-német gazdaság hosszú távú fejlődésének növekedéselméleti és gazdaságpolitikai elemzése. Pannónia Kvk. Pécs, 2006.

benne a társadalomtól.[611] Ez a helyzet pedig a társadalometika meglétét követeli ki, amelynek autentikus forrása Nyugaton a kereszténység.

Végül, ha a neoliberalizmus és a konzervativizmus furcsa, mert filozófiai–ontológiai és társadalompolitikai ellentétektől feszített szövetségére még egy pillantást vetünk, akkor azzal a kérdéssel szembesülünk *ismét*, hogy vajon a gazdasági prosperitás és a társadalmi stabilitás – amelyet az igazságosság érvényesülése bizonnyal elősegít – fordított arányban állnak-e egymással?[612] Egyes közgazdasági és szociológiai elemzések szerint nem feltétlenül. A továbbiakban csak néhány példát mondunk a társadalmi igazságosság alkalmazásának gazdaságot (is) fejlesztő vagy biztonságosabbá tévő jellegére. Az államilag szabályozott munkaerőpiac szükséges, hiszen a nemzetközi gazdasági trendekhez az egyes országok munkaerőpiaca nem tud azonnal alkalmazkodni és strukturális változások idején ágazati problémák alakulhatnak ki a teljesen rugalmas munkaerőpiacon. A kollektív béralku bizalomerősítő hatású, az elérhető közszolgáltatások pedig szociális biztonságérzetet adnak, ami a munkamorált javítja. A munkanélküliség csökkentése több adóalanyt, több anyagi biztonságban élő családot jelent, azzal együtt, hogy a fogyasztói keresletet is növeli. Egyes társadalmi javak – mint a tudás, a nevelés, az innovatív kutatás, a társadalmi- és kapcsolati tőke, a bizalom, a gazdasági és politikai rendszer legitimitása – nem fejezhető ki anyagiakban vagy a piac nyelvén, de ezek mégis befolyásolják a gazdaság szerkezetét.[613] Tiszta piac tehát, akárcsak modern társadalmi szerződés – nem létezik. A társadalom *van* s ennek érdekei az elsődlegesek, még a piaccal szemben is.

A neokonzervativizmus eltérése eredeti felfogásától jól megállapítható Kristol és Bell kulturális felfogásától Friedman piaci ortodoxiájáig, majd tovább az ezredforduló utáni neoliberális neokonzervativizmus megjelenéséig. Kristol azonban nagyon világosan kifejtette már a ’70-es évek végén, hogy a neokonzervativizmus milyen elveket vall e téren:

> Tocqueville szelleméhez hűen a neokonzervatívok nem gondolják, hogy a liberális–demokratikus kapitalizmus minden elképzelhető világok közül a legjobb volna – de azt igen, hogy a lehetséges világok adott körülményei között az. […] A neokonzervatívok, noha a piacot a gazdasági mechanizmus lényegének tartják, nem libertáriusok olyan értelemben, ahogyan Friedman és Hayek az.[614]

A neoliberális nézet – amint láttuk – végeredményben tehát nem is az egyenlőség ellen küzd, hanem *expressis verbis* a társadalmi igazságosság ellen. Ám ne feledjük: a társadalmi igazságosság nem a vagyon egalizálását takaró fikció, hanem a közjóhoz (*bonum commune*, *Common Good*) történő minél közelebb kerülés filozófiája.

A nemzetközi kapcsolatok neokonzervatív megközelítése

Realisták a liberális idealizmussal szemben

A nemzetközi kapcsolatok elméletének tudománnyá válását ma már egyértelműen a realizmust is megalapozó Hans Morgenthau nevéhez köti a szakirodalom. Az amerikai külpolitikai elmélet és gyakorlat hatása a nemzetközi kapcsolatok alakulására mindig is olyan nagy jelentőségű volt bizonyos okok miatt, hogy nem véletlen, ha a német emigráns által elméleti tudománnyá tett nemzetközi tanulmányokat (*International Studies*) Amerikában művelik a legprofesszionálisabb szinten.[615] A diszciplínát megalapító

---

611 Ennek igényes elméleti kidolgozására: EGEDY Gergely: Gazdaság versus társadalom. In: uő: Konzervativizmus az ezredfordulón. Magyar Szemle Kvk. Bp. 2001. 80–81. oldal.

612 A hatékonyság–egyenlőség probléma alapvető irodalma: OKUN, Arthur: Equality and Efficiency: The Big Trade-off. Brooking Inst. Washington, 1975.

613 JACKSON, Andrew: Miért nem kell választanunk a társadalmi igazságosság és a gazdasági növekedés között? Az egyenlőség–hatékonyság kompromisszum mítosza. Ford.: Goda Ferenc. In: *Esély*, 2007. 2. szám

614 KRISTOL: Confession of a True, Self-Confessed–Perhaps the Only –’Neoconservative’. 76. oldal

615 Éppen ezért itt most csak az amerikai külpolitikát érintő fontosabb műveket soroljuk fel. Magyarul: MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Eötvös, Bp. 2000. Angolul: BLECHMANN, Barry–KAPLAN, Stephen: U. S. Military Forces as a Political Instrument. In: *Political Science Quarterly*, 1979.; CLINE, Ray: World Power Trends and U. S. Foreign Policy. Westview Press, Colorado, 1980.; KISSINGER, Henry: American Foreign Policy. Norton, New York, 1974.; MOLNAR, Thomas: The Two Faces of American Foreign Policy. Bobbs–Merril, Indianapolis, 1962.

Morgenthau realista volt az emberi természet és a hatalom kérdésére nézve, amely vélekedés háttérforrását, mint tudjuk, a konzervatív emberképből nyeri.

1.

A „van” és a „legyen”/„kell” szembenállása, közkeletű német kifejezéssel: a *Sein* és a *Sollen* ellentéte a nemzetközi kapcsolatok tudományát is meghatározza, megint kissé leegyszerűsítve a konzervativizmus és a liberalizmus sémáiba is beilleszthető módon. Arról van szó, hogy inkább a nemzetközi kapcsolatok milyenségét igyekszünk-e megmagyarázni és az abban résztvevők viselkedésére keresünk válaszokat, esetleg magát a szerkezetet kíséreljük meg megérteni (amint a realizmus teszi); vagy pedig a rendszer számára akarjuk megadni/meghatározni a helyes(nek vélt) működés feltételeit (ahogyan az idealizmus gondolja)? A realizmus és az idealizmus – a nemzetközi kapcsolatok elemzésének két legfontosabb eszmei iskolája – az ember, az állam, a nemzetközi rendszer viszonylatában ellentétes meggyőződést vall.[616] Kant és Hobbes felfogása az emberi természetről, illetve arról, hogy az milyen és hogy annak milyennek kellene lennie, kiválóan demonstrálja a két iskola közötti különbséget.

A kategorikus imperatívusz erkölcsi erejét Kant az államok között is érvényesíteni szerette volna és egy világméretű, ma planetárisnak mondott kozmopolita békerendszert feltételezett, amely fölött egy minden államot tagjául tudó világkormány őrködik. Kant szerint ugyanis:

> A tökéletes polgári alkotmány elérésének problémája nem független az államok külső viszonyainak törvényességétől, s ez utóbbi nélkül nem oldható meg.[617]

Azaz Kant gondolatát folytatva a teleologikus történeti fejlődés – amely az emberek közötti „tökéletes” rendszer létrejöttét célozza – nem csak az államokon belül, hanem éppen annyira az államok közötti viszonyra is érvénnyel bír. Kant szerint a háború és a nyomor csak arra való, hogy az államokat rákényszerítse, hogy racionális módon belássák viselkedésük tarthatatlanságát és ennek folytán *„kilépjenek a vadság törvény nélküli állapotából, s népszövetséget alkossanak, amelyben minden állam, a legkisebb is, nem saját hatalmától vagy jogi megítélésétől, hanem egyedül e nagy népszövetségtől, az* egyesült *hatalomtól és az egyesült akarat törvényes döntésétől várhatja biztonságát és jogait.”*[618] Kant *Az örök békéről* című programjában bizonyságot adott arról, hogy – amint azt a liberális institucionalista idealizmus is gondolja majd – az örök béke filozófiailag posztulálható (de legalább morális okokból feltétlenül elképzelendő), ám mivel az államok közötti viszony természetes állapota az állandó háborús fenyegetettség, így a béke univerzális és minden időkre szóló rendjét *meg kell szervezni*, azaz (egy progresszív) politikai belátás útján *mesterségesen kell létrehozni*.[619]

Kant nézetével diametrálisan ellentétes az, amit Hobbes fogalmazott meg őelőtte egy évszázaddal. Hobbes, belátva az emberi tökéletlenségnek az államok egymáshoz való viszonyában is megjelenő következményét, így írt:

---

616 A nemzetközi kapcsolatok eszmei iskoláira ld. a köv. munkákat. Magyarul: BÍRÓ Gáspár: Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába. Teleki László Alap. Bp. 1998.; EGEDY Gergely: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. HVG–ORAC, Bp. 2007.; GALLÓ Béla: A túlélés tudománya. A nemzetközi politikai viszonyok vetélkedő elméletei. Helikon, Bp. 2000.; KISS J. László: Változó utak a külpolitika elemzésében. Osiris, Bp. 2009. Angolul: GRIFFITHS, Martin: Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation. Routledge, London–New York, 1992.; OLSON, W. C.: The Theory and Practice of International Relations. (7th ed.) Englelwood Cliffs, New Jersey, 1987.; REYNOLDS, P. A.: An Introduction to International Relations. Longmann, London–New York, 1994.; THOMPSON, K. W.: Idealism and Realism: Beyond the Great Debate. In: *British Journal of International Studies*, 1977. július. Kifejezetten a realizmusra: HERZ, John: Political Realism and Political Idealism. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1951.; Perspektiven des Realismus. Hrsg. von Siedschlag A. Leske+Buderich, Opladen, 2001.; SMITH, Michael J.: Realist Thought from Weber to Kissinger. Louisiana State UP, Baton Rouge, 1986.; WALTZ, Kenneth: Realist Thought and Realist Theory. In: *Journal of International Affairs*, 1990. 1. szám.

617 KANT, Immanuel: Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. (1784) Ford.: Vidrányi Katalin. In: uő: Történetfilozófiai írások. Ictus, Bp. 1995–97. 50. oldal (Az eredetiben végig dőlttel szedve.)

618 Uo. 51. oldal (Kiemelés az eredetiben.)

619 KANT, Immanuel: Az örök béke. Filozófiai tervezet. (1795–96) Ford.: Mesterházy Miklós. In: uő: Történetfilozófiai írások.

> […] a királyok és a szuverén hatalmasságok függetlenségük következtében minden időben féltékenykednek egymásra, gladiátorok módjára viselkednek, fegyvereiket egymásra szegezik […]. Ez pedig háborús magatartás.[620]

Amint azt Reinhold Niebuhr bölcsen megállapítja, Hobbes realizmusa abból eredt, hogy az egyének és az államok erkölcse között különbséget tett.[621] (Fentebb láttuk: Kant éppen ezt nem tette meg, mert az államokra is érvényesnek gondolta az egyének közötti erkölcsi normákat.) Hobbes mindezt azért tette, mert vélekedése szerint amit az állam a maga keretein belül törvényeivel ér el, azt kívül háborúval kénytelen.[622] Hobbes gondolata a klasszikus filozófia szerint és a nemzetek közötti természetjogi viszony elgondolása alapján ment végbe, s arra mutatott, hogy noha a társadalmakon belül lehetséges rendet teremteni egy bizonyos megegyezés és normatív elvek szerint, amelyeket a hatalom tart fenn (!), ám a társadalmakat keretező államok bonyolult viszonyaiban erre nincsen megoldás. (Kant viszont úgy vélte, hogy *kell*, hogy *legyen*.) Hobbes gondolatmenetében *„a mindenkinek mindenki ellen folytatott háborújából következik az is, hogy semmi se lehet igazságtalan. Mert a helyes és helytelen, az igazságosság és igazságtalanság fogalmáról ilyen körülmények között nem beszélhetünk.* Ahol nincs közhatalom, ott nincs törvény*, ahol nincs törvény, ott nincs igazságtalanság."*[623] Ahhoz, hogy az *„áldatlan állapotot"* meg lehessen szüntetni, fel kellene függeszteni az állami önzést – ez a természet megtagadása volna –, vagy pedig az államoknak is „társadalmi szerződést" kellene kötniük egymással, amelyet egy központi erő, a hobbesi *„közhatalom"* nemzetközi megfelelője – a világ *Leviathán*ja? – majd be is tartat. Carl Schmitt, Morgenthau, Niebuhr és Waltz nem hitt ebben és kifejezetten óvott a világállam–világkormány kantiánus álmodozásától. Ehelyett mindannyian a potenciális háború szereplőinek ereje által elosztott hatalomról (*Balance of Power*) szóltak.

A nemzetközi kapcsolatokra alkalmazott Hobbes-interpretáció kulcsmondata a következő a *Leviathan*-ban: *„a nemzetközi jog és a természeti törvények azonos fogalmak."*[624] S mik a természeti törvények? – Hobbes erre úgy felel, hogy általános szabály,

> hogy *mindenki békére törekedjék, ameddig csak annak elérésére reménye van, ha pedig erre nincs többé reménye, a háború minden eszközét és előnyét igénybe veheti és felhasználhatja*. Ennek a szabálynak első fele az első és alapvető természeti törvényt foglalja magába, nevezetesen, hogy *békére törekedjünk, és őrizzük meg a békét*. A második fele pedig a természetjog summáját tartalmazza, nevezetesen, hogy *minden rendelkezésünkre álló eszközzel megvédhetjük önmagunkat*.[625]

Pontosan ez: *háború* az a pont, ahol a realizmus a legvalóságosabban és a legtragikusabb következményeinek levonásáig látja a nemzetközi rendszer törvényszerűségeit. A felvilágosodás koráig természetesnek tekintették a fegyveres összeütközést, amelyet a megromlott emberi természet elkerülhetetlen velejárójának tekintettek. A felvilágosodás küszöbén írta *Giambattista Vico* lakonikus egyszerűséggel *Az új tudomány*ban: *„háborúkat azért indítanak, hogy a népek biztonságosan élhessenek békében"*[626] Négy év múlva a nála sokkal szabadelvűbb *Montesquieu* meglepően hasonló véleményt fejtett ki Hobbes-szal. Nála ezt olvassuk:

> Az államok élete olyan, mint az embereké. Az embereknek joguk van arra, hogy önvédelemből öljenek; az államoknak joguk van arra, hogy fennmaradásukért háborút viseljenek.

---

620 HOBBES, Thomas: Leviathan. Vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma. (1651) Ford.: Vámosi Pál. Magyar Helikon, Bp. 1970. 110. oldal [A továbbiakban id. Hobbes-fordítás von. szöveghelyét itt jobbnak ítéltük a korábbi fordításával felcserélni.]

621 NIEBUHR, Reinhold: Nations and Empires: Recurring Patterns in the Political Order. Faber&Faber, London, 1960. 193. oldal

622 HOBBES, Thomas: Leviathán vagy az egyházi és világi állam formája és tartalma. (1651) Ford.: Vámosi Pál. Bev.: Ludassy Mária. Kossuth, Bp. 1999. I. 146. oldal

623 Uo. 170. oldal (Kiemelés tőlem.)

624 Uo. 355. oldal

625 Uo. 172. oldal (Kiemelés az erdetiben.)

626 VICO, Giambattista: Az új tudomány. (1744) Ford.: Dienes Gedeon–Szemere Samu. Bev. tan.: Rozsnyai Ervin. (2. kiad.) Akadémiai, Bp. 1979. 129. oldal

> […] Az állam is azért viselhet háborút, mert a saját fennmaradása éppannyira igazságos, mint a másoké.
>
> […] az államok között az önvédelem természetes joga néha a támadás szükségét is maga után vonja, nevezetesen, ha az egyik nép azt állítja, hogy a béke további fenntartása egy másikat abba a helyzetbe hozhat, hogy őt elpusztítsa, és ha e pusztítás megakadályozására az adott pillanatban a támadás az egyedüli mód.[627]

A háború kérdésének klasszikusa, *Carl von Clausewitz* többek között e megállapítással kezdte *A háborúról* című könyvét:

> Emberbaráti lelkek könnyen úgy képzelik, hogy az ellenfél vérontás nélkül is lefegyverezhető vagy leverhető. […] Bármily tetszetősen hangzik is, szét kell foszlatnunk ezt a téves felfogást, mert a veszéllyel járó dolgoknál – már pedig a háború ilyen – a jóhiszeműségből fakadó tévedések a legkárosabbak.[628]

Vagyis a háborúval kapcsolatban a lehető legrealistább és a legkevésbé humanitárius vagy egyszerűen csak naiv álláspontot kell elfoglalnunk. Clausewitz alapmegállapítása szerint a háború a politika természetes és magától értetődő tényezője, amelyben eszközként használjuk az erőszakot egy adott cél – mégpedig akaratunknak az ellenfélre való rákényszerítése – érdekében. A háború maga tehát politikai természetű – vagyis az államok közötti politikai kapcsolatokban mindig ott lappang a háború potenciális lehetősége. Ennek kitörése idő, állami akarat és az adott történeti szituáció kérdése. Nincs tehát háború politika nélkül, és nagyon valószínű, hogy ez fordítva is igaz. (Ez utóbbi következtetés levonása, igaz, már több bátorságot és keserűséget igényel, de nem haszon nélküli megtenni.)

Rengeteg vitát váltott és vált ki ’30-as évekbeli megfogalmazása óta *Carl Schmitt*nek a háborúra vonatkozó nézete. A kiváló jogász és politikai gondolkodó ugyanis a politika depolitizálására irányuló demokratikus vágyakozás ellenében úgy érvelt, hogy a politika alapja a *„politikai”* (*die Politische*), azaz a politikai folyamatok konfliktusos szelleme. Ennek két mozgatója pedig az *állam* és a *barát–ellenség megkülönböztetés*.[629] A schmitti *politika*inak alapvető kritériuma a *barát* és az *ellenség* elválasztása és konkrét megnevezése, amely aztán a háborúban mint *ellenségesség* objektiválódik és a végletekig feszül. Schmitt a politika konfliktusos, kvázi-háborús értelmezését a legmélyebb rétegéig fejtette fel, amikor így írt:

> A politikai ellentét a legintenzívebb és legvégsőbb ellentét és minden konkrét ellentétesség annál inkább politikaivá válik, minél inkább közeledik a legszélső ponthoz, a barát/ellenség-csoportosításhoz.

> A háború csupán az ellenségesség legvégsőbb megvalósítása. Nem szükséges, hogy mindennapi, normális legyen, s az sem, hogy valamiféle eszményi vagy kívánatos dolognak érezzék, ellenben valóságos lehetőségként adottnak kell maradnia mindaddig, amíg az ellenség fogalmának megvan az értelme.[630]

Schmitt azzal, hogy a politika konfliktusos élét a maga reális valójában felmutatta és ezzel a *politikai* fogalmát bevezette, lényegében helyezte más alapra a politikaelmélet – és ebből egyáltalán nem csupán távolról következően a nemzetközi kapcsolatok elméletének – szempontrendszerét. Az állam, amely a *jus belli* gyakorlásának szuverén döntését meghozza, a *„legvégsőbb politikai eszközt”* veszi igénybe és ezzel a *politikai* jelentését ismét érvényesíti a világban. Schmitt különösen realista szempontból fontos megállapítása szerint ugyanis *„egy végérvényesen pacifikált földgolyón”* nem lenne értelme a barát–ellenség

---

627 MONTESQUIEU, C. L. de S.: A törvények szelleméről. (1748) Ford.: Csécsy Imre–Sebestyén Pál. Utószó: Hahner Péter. Osiris–Attraktor, Bp. 2000. II. rész, 10. könyv, 225–226. oldal

628 von CLAUSEWITZ, Carl: A háborúról. (1830) Ford.: Réczey Ferenc. Zrínyi, Bp. 1961. I. 38. oldal

629 SCHMITT, Carl: A politikai fogalma. (1932) Ford. és utószó: Cs. Kiss Lajos. In: uő: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, Bp. 2002. [Ld. még: SCHMITT, Carl: A háború és az ellenség fogalmak értelmezése. (1938) Ford. Szabó Márton. In: Az ellenség neve. Szerk.: Szabó Márton. Jószöveg Kvk. Bp. 1998.]

630 Uo. 21. és 23. oldal

megkülönböztetésnek és mint ilyen, *politikai* nélküli lenne. Ekkor nem történne más, mint megvalósulna a kanti *„örök béke”* és Fukuyama prognózisa a *„történelem végéről”* beteljesedne.

Összefoglalva az eddigieket a – liberális bázisú – idealizmus és a – konzervatív hátterű – realizmus közötti alapvető különbség a *háború*hoz való viszonyukból könnyen levezethető. Míg előbbi meg akarja szüntetni a háborút, mondván, hogy az *rossz*, ezzel az emberi lényeg olyan absztrakcióját kívánja megalkotni, amelyből generálisan hiányzik a háborúskodásra való hajlam. Az idealizmus célja tehát Kant nyomán az *„örök béke”* elérése, amely az emberi együttélés ideologikus tendenciájú konstrukciója. Ehhez képest a realizmus az emberi természet változtathatatlan kondíciói egyikeként tekint a háborúskodásra, amit viszont az emberi lét objektív külső feltételeiből (szűkösség) is magyaráz. A realizmus tehát a valóság keretein belül gondolja át az emberi együttélés problémáit és nem kívánja meghaladni az ember ontológiai kondícióit és környezete korlátait. Arra építi elképzelését, ami *adott*, és nem arra, aminek adottnak *kellene lennie*.

Az emberi lét adott valóságát felismerő és ennek – akár kellemetlen – koordinátáihoz igazodóan döntő realista iskola alapvető vélekedése a konzervativizmus radikális és végletekig feszített változata, csak éppen nem kulturális, vagy belpolitikai szinten, hanem a nemzetek közötti kapcsolatok elgondolásakor. Egy nagyon pontos és kiválóan összefoglaló megállapítást idézünk a realizmusról, hogy mondandónkat alátámasszuk: *„a klasszikus realizmus a XX. század fenyegetéseire és tragédiáira egy* par excellence *konzervatív válasszal állt elő* […]. *Az önmagát a nacionalizmus és a tömegtársadalmak kontextusából kinőtt ideologikus külpolitikával szemben definiáló diskurzus célja a külpolitika szférájának delineációja, és ennek révén autonómiájának helyreállítása volt, amely lehetőséget teremt a külpolitika történelmileg igazolt klasszikus, elitista gyakorlatának felújítására.”*[631] 1939-ben a baloldali Edward Hallett Carr már megfogalmazta ennek világos magyarázatát, mégpedig az utópista és a realista relációjában. Azzal érvelt, hogy míg az utópista a jövőben gondolkodik és a *„kreatív spontaneitás”* erejében hisz, addig a realista a múlt bázisán állva az ok és okozat összefüggésében gondolja át, hogy az adott körülmények között mit lehet tenni.[632] Továbbmenve azt írta az előbbieket az ideológus és a gyakorlati típus ellentétére konvertálva, hogy míg *„a radikális szükségszerűen utópista, addig a konzervatív realista. Az entellektüel, a teóriák embere, a baloldal felé halad, mégpedig éppolyan természetességgel, ahogyan a bürokrata, a gyakorlatias ember pedig a jobboldal felé tart.”*[633] Ennek összefüggését a nemzetközi kapcsolatok elméletében felismerni nem túl nehéz, csupán az egyes elméletek valósághoz való viszonyának milyenségét kell megvizsgálnunk.

Míg a történelem során az erő alkalmazásának szükségességét és a hatalom érvényesítésének egyedülállóan fontos szerepét az államok vezetői mindig világosan felismerték, addig az I. világháborút követően a nemzetközi hangulat egy békés világ kialakítására és egy ebben való demokratikus megegyezésre törekedett.[634] (Egyáltalán nem más kérdés, hogy a Versailles-környéki békék ostoba döntései éppen ezt ásták alá.) Az idealizmus, amely ekkor főképpen Woodrow Wilson demokratikus internacionalizmusa révén győzedelmeskedhetett, abból az *optimista, haladáselvű* és *demokratikus* premisszából indult ki, hogy a valóságosan is létezőnek tételezett emberiség normális állapota a béke, s ezt bontja meg a háború. A béke egyedül legitim állapotának biztosítására pedig nemzetközi törvények a legalkalmasabbak, amelyeket minden szereplő elfogad, és egy központi szerv (akkor a Nemzetek Szövetsége, ma az ENSZ) tartat be. Kant álma ekkor beteljesülni látszott, de nem több mint néhány évre csak. A nemzetközi feszültségek aktiválódása nyomán ugyanis a ’30-as évekre bebizonyosodott, hogy ez az optimizmus teljességgel alaptalan volt. Az előbb idézett kiváló brit baloldali elemző, E. H. Carr híres 1939-es munkájában utópizmusnak nevezte a liberális, vagy idealista internacionalizmust, és vele szemben kimondta, hogy mivel a világ a szűkösség viszonylatai között él, ezért a javak elosztása körül egy nem-morális harc folyik a résztvevők között. Carr nem tett mást, mint egy kvázi-marxista közgazdasági érv mellett a hobbesi realizmus újradefiniálását bontotta ki. A nemzetközi kapcsolatok szemléletmódját a valósághoz visszavivő Carr szerint a moralitás és a hatalom kettőse mozgatja a nemzetközi politikát, ahol az előbbi realizálódása sokkal nehezebb, mint az utóbbié.[635]

Noha 1944–45-ben több intézmény is létrejött a világbéke biztosítására (Bretton Woods-i rendszer, ENSZ), 1946–47-re mégis végérvényesen bebizonyosodott, hogy a realizmus jobban le képes írni a világrendszer természetét. 1948-ban jelent meg *Hans Morgenthau* tankönyve a nemzetközi viszonyok elemzésének metódusáról, amely egyértelműen konzervatív emberképből indult ki, amikor az államok közötti hatalmi vetélkedést arra vezette vissza, hogy az ember tökéletlen és a bűn állapotában van.[636] Ez a

---

631 ROMSICS Gergely: A totalitarizmussal szemben. A külpolitikai realitás visszaszerzése és a polisz utópiája. In: *Korrajz*. 2007. A XX. Század Int. Évk. Szerk.: Lánczi András–Horváth Miklós. Bp. 2007. 164. oldal

632 CARR, E. H.: Twenty Years Crisis 1919–1939. An Introduction to the Study of International Relations. (1939) Harper&Row, New York, 1964. 11. oldal

633 Uo. 19. oldal

634 EGEDY: Bevezetés a nemzetközi kapcsolatok elméletébe. 31–32. oldal

635 CARR, 95–101. oldal

636 MORGENTHAU, Hans: Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace. Knopf, New York, 1949. Morgenthau gondolatainak elemzésére: GELLMAN, P.: Hans Morgenthau and the Legacy of Political

nézet, nem elhanyagolható módon, a neokonzervativizmust szintén inspiráló *Reinhold Niebuhr* egyik korai könyvének mondanivalójára vezethető vissza, amely ezt a fajta antropológiai realizmust elsőként vallotta az amerikai értelmiségi diskurzusban.[637] Morgenthau az '50-es évek elején a nemzeti érdek elsődlegességét mint a nemzetközi színtér dinamikáját adó erőt értelmezte, és az Egyesült Államoknak is ennek érvényesítését ajánlotta a hidegháború során.[638]

Morgenthau élesen fogalmazott tankönyve felütésében: *„A nemzetközi politika, mint minden más politika, a hatalomért folytatott harc."*[639] Azt már Carr felfedte, hogy az államok közötti viszony alakulása a katonai erő milyenségén, a gazdasági teljesítőképességen és a propaganda használatán múlik.[640] A hatalom, amelyet e harcban az államok bírnak, Morgenthau felfogása szerint az akarat érvényesítésének eszköze és az erőn kívül számos más meghatározó eleme van, úm. az államok geostratégiai helyzete, természeti adottságai, ipari kapacitása, katonai potenciálja, népességük, nemzeti moráljuk és diplomáciai képességük.[641] Az államok összeötközése, érvelt Morgenthau, mindig potenciálisan adott lehetőség a nemzetközi rendszerben, hiszen míg az államok belső politikája (*Domestic Polics*) ezt kivételes helyzetként kezeli, addig az államok közötti politika (*International Politics*) természetes velejárójának kell tekintenünk a *„szervezett erőszakot"*. Morgenthau erő- és államközpontú felfogása nem engedte meg, hogy az ideológiáknak bármilyen érvényességet is tulajdonítson a nemzetközi kapcsolatokban. Sőt, úgy vélte: ezek, mint a politikai cselekvés morális megokolásai, csupán a hatalmi küzdelem valódi természetéről való beszéd helyettesítését látják el. A nemzetközi politikában mégis azonosított ilyen ideológiákat, mégpedig a *status quo* ideológiáját (a berendezkedést felrúgni kívánó szándék ellen), a terjeszkedés ideológiáját (valamilyen érték vagy hit expanzióját alátámasztandó) és a nemzeti önrendelkezés ideológiáját.[642] Ezektől függetlenül eljárva elemzésében úgy írt, hogy a szuverén nemzetállamok közötti erő kiegyenlítése teremtheti meg egyedül azt a hatalmi egyensúlyi helyzetet (*Balance of Power*), amely a hosszútávú nyugalom garanciája lehet.[643]

A realizmus nagyon fontos eszméje a világkormány elutasítása. Carr érvelt úgy, hogy egy nemzetközi közösség (*International Community*) lérejötte csupán ésszel elképzelhető vízió, mivel abban sem a reális kapcsolatok kialakítása, sem pedig a társadalmakat strukturáló egyéb elemek nem épülnek ki. Éppen ezért nemzetközi morál sem létezhet – írta.[644] Morgenthau könyve megjelenésével egy időben fogalmazta Reinhold Niebuhr az ENSZ legitimációját megkérdőjelező esszéjét, amelyben a nemzetközi társadalmi szerződés illúzióját bírálta.[645] Egyetértve Niebuhr-ral, mondjuk ki, hogy az emberi természet jóságával szembeni megalapozott konzervatív szkepticizmus tanítása szerint az államok viszonylatában (is) mindig lesznek olyanok, akik felrúgják az elképzelt szerződést, ha saját érdekük úgy kívánja. Emiatt egy világkormány szisztémája mindig nagyon sérülékeny helyzetben lesz. A *világkormány* idealista közmegegyezése ugyanis egy tökéletesen koherens, konfliktusok és külön állami akaratok nélküli *világtársadalmat* igényel, amelynek *világközvéleménye* uniformizált módon fogadja el nap mint nap a *világrendszer* ésszerű és morális legitimációját. Ilyen – márpedig – nincsen. Niebuhr szavaival: *„tudnunk kell a rendszerépítés határairól és a kormányzás társadalom-teremtő határairól is."*

A realizmus továbbfejlesztése azóta egységes iskolát alakított ki Morgenthau elvei körül, amely teljes mértékben ellentétes az idealizmussal és annak metateoretikai alapjával: az emberi jóságba vetett hittel, valamint metapolitikai hátterével: a liberalizmussal. Ha össze szeretnénk foglalni a realizmus alapjait – amely a neokonzervatív külpolitikai stratégiaalkotást hosszú ideig meghatározta –, akkor a következő jellemzőket jegyeznénk fel.

Összefoglalva tehát a realisták szerint a nemzetközi rendszerben a hatalom elosztása és az államok érdekeinek érvényesítése határozza meg az azt strukturáló konfliktusokat. A nemzetközi rendszernek tehát alanyai, aktorai az államok, amelyek eszközként az erőt használják. Az államok jogilag, geopolitikai jellemzőiket tekintve, hatalmi potenciáljuk mértékét nézve és demográfiai erejükből adódó egyéb

---

Realism. In: *Review of International Studies*, 1988. 14. szám; ROHDE, Christoph: Hans J. Morgenthau und der weltpolitische Realismus. Verl. für Sozialpol. Wiesbaden, 2004.

637 NIEBUHR, Reinhold: Moral Man in Immoral Society: A Study in Ethics and Politics. Scribner, New York, 1932. Niebuhr ebbéli gondolatainak elemzésére: ROHDE, Christoph: Das Bild des politischen handelnden Menschen im Christlichen Realismus. Ars Una Verl. Neuried, 1996.

638 MORGENTHAU, Hans: In Defence of the National Interest. Knopf, New York, 1951. és Another Great Debate: The National Interest of the United States. In: *American Political Science Review*, 1952. december, 961–988. oldal

639 MORGENTHAU: Politics among Nations. 13. oldal

640 CARR, 102–145. oldal

641 MORGENTHAU, 80–104. oldal

642 Uo. 63–68. oldal

643 Uo. 125. oldal

644 CARR, 162. oldal

645 NIEBUHR, Reinhold: The Illusion of World Government. (1949) In: Christian Realism and Political Problems. Faber&Faber, London, 1954. 24–38. oldal

adottságaikat tekintve sem egyenlőek. A nemzetközi rendszer ilyeténképpen felfogva anarchiaként létezik, amelybe logikát az egyes államok önérdekeinek összeütközése visz.[646] Az államok cselekvéseik során azt tekintik elsődlegesnek, hogy a *„szent önzésnek”* megfelelően – amely az *„uralkodási ösztönből”* (Morgenthau), hovatovább a *„hatalom akarásából”* (Nietzsche) ered – maximalizálják hatalmukat adott geopolitikai vagy akár annál tágabb térségükben. Mindazonáltal az államok azonban saját biztonságuk növelésére is állandóan kísérletet tesznek, ez viszont a háborúk állandóvá válásának egyik racionális határául szolgál. Az előbbiekből következik, hogy inkább a háborút kell a természetes állapotnak tartanunk (Hobbes), ebből következően pedig a béke csak a háború nélküli (időleges) állapotot jelenti (von Clausewitz). Az államok közötti viszonylatban a háború legitim eszköz – erősíti meg Raymond Aron többszöri állásfoglalása[647] –, tehát a morális megfontolásoknak, amint E. H. Carr mondja, nagyon kevés tere nyílik a nemzetközi kapcsolatokban. Ezek felismerése elkerülhetetlenné teszi, hogy meg nem mondjuk, mi az *„ellenség neve”* (Carl Schmitt), amely viszont a barát–ellenség megkülönböztetésének meghaladhatatlan igazságát előfeltételezi. A nemzetközi rendszerben a konfliktus után kialakult erőegyensúly teremt nyugalmi helyzetet (von Metternich), amely nem máson múlik, mint a hatalmi kiegyensúlyozottságon (Kissinger). (Ez a szemlélet megint visszautal minket a konzervativizmushoz, hiszen ami ott a kötelesség teljesítéséből származó [elő]jog, az a realizmusban a konfliktusban részt vevő felek „jutalmául” szolgáló erőegyensúlyi helyzet és az ez által biztosított előnyök élvezete.) Nem véletlen tehát, hogy a realisták nem valamilyen absztrakt, demokratikus döntéshozatallal előállított nemzetközi törvényt tekintenek a stabilitás előfeltételének, hanem a *hegemónia nélkül* cselekvő független államok közötti kialakuló, de erőn alapuló egyensúlyt. Kissinger éppen a Szent Szövetségről – mint konzervatív realista megoldásról – írott munkájával igyekszik ezt bizonyítani.[648] Ugyan Aron kétségbe vonta, hogy az államok érdekeltek lennének az erőegyensúly fenntartásában, Morgenthau mégis amellett foglalt állást, hogy annak megszegője ellen szükségképpen kialakuló koalíció visszaállítaná azt, vagy puszta létrejötte is elrettentően hatna egy egyensúly-ellenes terv végrehajtójára. Egy ilyen nézőpontból kiindulva talán nem meglepő, ha a realisták minden világkormányra vonatkozó burkolt vagy nagyon is nyílt javaslatot elutasítanak, és ehelyett az államok között valamilyen konfliktus után kialakult egyensúlyt tartják az egyetlen rendszerező és stabilizáló tényezőnek.[649]

A realisták az idealistákkal vívott első, jobbára elméleti kérdések mentén kialakult vitát lényegében megnyerték, majd a Morgenthau elveivel nagyszerű fedésben lévő Kennan-jelentés gyakorlati alkalmazásával Eisenhower-ig bezáróan sikeresen képviselték doktrínájukat. *George F. Kennan*, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete 1947-ben közölt összefoglalójában olyan stratégiát körvonalazott a Szovjetunióval szembeni amerikai magatartás számára, ami a realista iskola feltartóztatási politikáját teremtette meg. Íme:

> […] világos, hogy az Egyesült Államok szovjet politikája fő alkotóelemének az orosz expanzív törekvések hosszú távú, türelmes, ugyanakkor határozott és éber *feltartóztatás*ának kell lennie.
>
> […] a nyugati világ szabad intézményei elleni szovjet nyomás olyan valami, amit fel lehet tartóztatni az *ellenerők* megfelelő és éber alkalmazásával az állandóan változó földrajzi és politikai pontokon […].
>
> A politikai küzdőtéren a Szovjetuniót továbbra is vetélytársnak, nem pedig partnernek kell tekintenünk. […] a szovjet politika nem *a béke elvont szeretetét* és a stabilitást fogja tükrözni, nem is a valós hitet abban a lehetőségben, hogy a szocialista és a kapitalista világ képes lesz boldogan együtt létezni, hanem inkább egy óvatos és kitartó nyomást, amely az ellenséges befolyás és *a rivális hatalom legyengítésé*re irányul.

---

646 WALTZ, Kenneth: Man, the State and War: A Theoretical Analysis. Columbia UP, New York, 1959.

647 ARON, Raymond: Les guerres en chaïne. Gallimard, Paris, 1951. és Paix et guerre entre les nations. Calmann–Lévy, Paris, 1962.

648 KISSINGER, Henry: A World Restored: The Politics of Conservatism in a Revolutionary Era. Metternich, Castlereagh and the Problem of Peace, 1812–1822. Houghton Mifflin, Boston, 1957.

649 Ld. bőv. a kortárs realizmus egyik legjelentősebb amerikai alakjának erre vonatkozó írását: MEARSHEIMER, John J.: The False Promise of International Institutions. In: *International Security*, 1994. 3. szám.

> Ez igazolhatja, hogy az Egyesült Államok ésszerű önbizalommal a határozott „feltartóztatás" politikájának útjára lépjen, mely változatlan ellenállást tanúsítana minden olyan helyen, ahol jelei mutatkoznak annak, hogy az oroszok *megsértik a békés és stabil világrendet*.
>
> Valójában az amerikai politika lehetőségei semmi esetre sem korlátozódnak arra, hogy csak tartsuk a *status quo*t és reméljük a legjobbakat.[650]

Ez a hosszú, de a realista felfogást annál jobban demonstráló idézet szerint tehát az államok közötti jószándék vagy szeretet absztrakció, a fennálló stabilitás az erő egyensúlyának és semmi másnak az eredménye, ezt a rendet fenn kell tartani, és válaszcsapással kell megtorolni minden ezt megsértő aktust. Nem véletlen, ha az olyan realisták, mint Henry Kissinger és Kenneth Waltz, a hidegháborút a relatíve stabil világrend modelljeként tudták elképzelni.[651]

2.

1945-öt, majd méginkább 1947-et követően az Egyesült Államok számára létkérdés volt egy olyan nemzetközi szemléletmódnak az érvényesítése, amely az ország nemeti érdekeit kendőzetlenül képviseli és reálisan számol az ellenfél erejével és érdekeivel. 1960-ban, a hidegháború másfél évtizedét értékelendő és bizonyos fejlődési irányokat megállapítandó, Niebuhr úgy írta le a bipoláris világszituációt, hogy két érdek- és értékvezérelt birodalom áll szemben egymással, amelyek ereje kiegyenlített.[652] A szovjet tábor ideologikusabb és a *„forradalmi utópia illúziójából"* keletkezett monolitikus–totalitárius hatalom, amelynek természetes, Lenintől és Trockijtól eredő felfogása az expanzió, az ideológia terjesztése. Ezzel szemben az USA egy gyaramati rendszer elleni lázadásból keletkezett, mégis birodalmi állam, amely azonban szövetségi rendszerét nem monopolizálja. E helyzetben – írja Niebuhr – az ENSZ pedig csupán egy, nem is túl erős szereplő, amely nem lesz képes *„alkotmányos világrendet"* kialakítani.

A hidegháború kezdeti fázisában, az '50-es években az amerikai liberális idealisták és a konzervatív realisták megtalálták a közös hangot. Niebuhr és Morgenthau, akárcsak a liberális Schlesinger és a volt kommunista Sidney Hook hasonlóképpen antikommunista meggyőződést vallott, de Schlesinger a liberalizmus planetáris elterjedésében hitt, míg Niebuhr az emberi tökéletlenségben. Schlesinger továbbá egy demokratikus világkormányt vizionált, Niebuhr pedig csupán a nemzeti érdek érvényesítésének valóságát fogadta el tényként.

A realisták és az újjáéledő idealizmus második nagy vitájára a '70-es években került sor, amikor a világgazdaság szerkezetváltásával egyidejűleg kibontakozott a Nixon és Kissinger által is támogatott *détente*, felerősödött az ENSZ aktivizmusa és az NGO-k is fejlődésnek indultak. A liberális Keohane és Nye ekkor erősen megkérdőjelezte, hogy (továbbra is) csak az államok volnának a nemzetközi kapcsolatok egyedül jelentős alakítói.[653] Az új kihívásra már a neorealisták válaszoltak, mégpedig kétféleképpen. Robert Gilpin az addig valóban elhanyagolt gazdasági kutatásokat társította a realizmus megállapításaihoz;[654] *Kenneth Waltz* viszont tovább erősítette azt a tételt, hogy a nemzetközi rendszerben az államok belső világa lényegében nem érdemel túlzott figyelmet, hiszen csak külpolitikájukkal kapcsolódnak ahhoz.[655] Ezt a nézetet erősítette tovább Wolfers ún. biliárdgolyó-modellje, aki Morgenthaut is átértékelte annyiban, hogy a biztonság keresésére (tehát az ütközés elkerülésére) és nem a hatalom érvényesítésére koncentrált a nemzetközi rendszer leírásakor.[656]

A korai realizmus és a neorealizmus közötti lényeges különbség, hogy Waltz Morgenthau-nál sokkal teoretikusabban eljárva már nem hivatkozott az emberi természetre, és a nemzetközi rendszert külön,

---

650 KENNAN, George F.: A szovjet vezetői gyakorlat gyökerei. (1947) (Részlet) In: SzGy. 419–422. oldal (Kiemelés tőlem.) Kennan véleményét híres, „X" aláírással közölt cikkében is kifejtette: The Sources of Soviet Conduct. In: *Foreign Affairs*, 1947. július.

651 WALTZ, Kenneth: The Stability of a Bipolar World. In: *Daedelus*, 1964. nyár

652 NIEBUHR: Nations and Empires. 11–12. és 217. oldal

653 KEOHANE, Robert–NYE, Joseph: Transnational Relations and World Politics. Harvard UP, Cambridge, 1971.; KEOHANE, Robert: After Hegemony. Princeton UP, Princeton, 1984. A neorealizmus kritikájára ld.: Neorealism and Its Critics. Ed. by Robert Keohane, Columbia UP, New York, 1986.

654 GILPIN, Robert: The Political Economy of International Relations. Princeton UP, Princeton, 1989.

655 WALTZ, Kenneth: Theory of International Politics. Random House, New York, 1979.

656 WOLFERS, Arnold: Discord and Collaboration. John Hopkins UP, Baltimore, 1962.

önmagában álló és belső szabályokkal magyarázható univerzumnak tartotta.[657] A klasszikus realizmus és a neorealizmus közötti különbség jól megragadható Morgenthau és Waltz felfogásának különbségében, hiszen előbbi a nemzetközi rendszer jellemzőit az államok aktivitásából származtatta, míg utóbbi szerint a nemzetközi rendszer az, amelyik a hozzá alkalmazkodó államokat sikerrel jutalmazza, a nonkonform állami cselekvést pedig büntetni.

Az amerikai külpolitika orientálására beszédes nevű elemző folyóiratot (*National Interest*) alapító *Irving Kristol* a realizmus érdekkövető álláspontját mérsékelt, ámde határozott morális tartalommal igyekezett megtölteni a '60-as évek végén. 1967-es írásában úgy fogalmazott, hogy *„a nagyhatalmi helyzet felelősséggel jár – mégpedig az erő bevetésének felelősségével."*[658] Amerika nem kereste a nagyhatalommá válást – írta Kristol –, hanem csak a történeti szituáció tette azzá. Ereje folytán nagyhatalom, azaz *„imperiális hatalom"*, amely azonban *nem* jelent egyet a birodalommal. Kialakult helyzetéből három feladat háramlik rá: (1.) biztosítani nemzeti érdekeit a másik nagyhatalom ellenében; (2.) más nemzeteket olyan értékek elfogadásában és kormányzati érvényesítésében segíteni, amelyek összhangban állnak Amerikáéval és (3.) a fegyveres konfliktus lehetőségét minimalizálni.[659] Kristol mérsékelten moralista realizmusa az amerikai érdekek maximális megvédésének és az amerikai értékeket felsőbbrendűnek tartó vélekedés kettősségéből származott. Ez azonban már Niebuhr-ra is jellemző volt. Míg Niebuhr szerint *„a Szovjetunió lett az egyenlősítés hitének központja, addig Amerika mindig is a szabadságé volt és ma is az."*[660] Vagyis a hidegháború realistái morális elvek mentén is érveltek a harc fenntartása és megnyerése mellett – de erre az erőt akarták használni.

Az enyhülés idején és főként a Reagan-korszakban, a neokonzervatív külpolitikai vélemények kialakulása ott volt megfigyelhető, hogy tetten érhetővé lett a realizmus még konzervatívabbá válása az amerikai nemzeti érdek abszolút kihirdetésével és a szovjet fenyegetés további meglétének hangsúlyozásával. Már a '60-as évek végétől létrejött egy, a demokraták realistáit és az antikommunista republikánusokat összefogó gondolkodásmód. A jeles Demokrata Párti szenátor, *Henry M. Jackson* és a realizmus keményvonalát erősítő *Paul Nitze* hasonlóképpen a Szovjetunióval szembeni bizalmatlanságot vallotta. Nitze odáig ment, hogy a hidegháborút valóságos fegyveres konfliktusként fogta fel és éppen ezért támogatta a vietnami háborút is. Nixon és Kissinger 1971–72-es Kína-politikája, az olajválság (1973) gazdasági hatása, a dekolonizáció utolsó szakaszának kimenetele (1974–75), a Vörös Khmerek hatalomrakerülése (1974–75), az iráni iszlám forradalom és a teheráni válság (1978–79), az afganisztáni szovjet agresszió (1979) és a latin-amerikai–karibi térség amerikai térnyerésre potenciálisan kínálkozó lehetőségének beszűkülése megrendítette sok konzervatívban a békés egymás mellett élés illúzióját. Ezt követően éppen a neokonzervatívok első generációjához tartozó Norman Podhoretz fejtette ki, hogy a veszély korántsem múlt el.[661]

A Chicago University-n oktató *Albert Wohlstetter*, az általa támogatott Richard Perle, illetve Paul Wolfowitz, nemkülönben a szovjetológus Condoleezza Rice, vagy Paul Nitze nem osztották a *détente* reményeit. Mind azt hangsúlyozták, hogy az elrettentés feladása csak a terjeszkedés folytatására ösztönzi Moszkvát, amelyben pedig meg lehetne akadályozni a fegyverkezési verseny beindításával. Az elrettentéshez és a katonai erő alkalmazásához visszatérő, immár neokonzervatív realizmus emellett a kommunizmus feltartóztatásának doktrínáját morális–ideológiai okokból is tovább folytatta. Efölött márpedig nem lehet elsiklanunk, hiszen a realizmus eredetileg éppen az idealista liberalizmus ideológus volta miatt is ellenkezett azzal, most pedig a realisták vették fel a politikai–eszmei legitimáció érveit.

Wohlstetter maga nem tekinthető kifejezetten neokonzervatívnak, de híres, '50-es évekbeli állásfoglalásától kezdve[662] az ortodox realista álláspontot képviselte és számos ügyben – mint a *détente*, a SALT-megállapodás, a fegyverzetkorlátozás – a radikális elutasítást támogatta. Tanítványa, Richard Perle – az iraki háború héjáinak egyike, Pentagon-tanácsadó – a Reagan-kormány nemzetközi biztonságpolitikával foglalkozó védelmiminiszter-helyetteseként Wohlstetter elveit a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani. Ekkor, a '80-as évek elején a nemzetközi kapcsolatok wohlstetteri, ún. *Chicagói Iskolá*ja az amerikai kozmányzat elfogadott nézetévé vált, többek között a neokonzervatívoknak is köszönhetően.

---

657 A realizmus–neorealizmus különbségtétel egyedülálló magyar irodalméra ld.: ROMSICS Gergely: A lehetetlen művészete. Diplomácia, erőegyensúly és vetélkedés a klasszikus realizmus elméletében. Osiris, Bp. 2009.

658 KRISTOL, Irving: American Intellectuals and Foreign Policy. (1967) In: uő: On the Democratic Idea in America. i.m. 88. oldal

659 Uo. 87–88. oldal

660 NIEBURH: The Illusion of World Government. 37. oldal. Ld. még: Why is Communism So Evil? (1953) In: Christian Realism and Political Problems.

661 PODHORETZ, Norman: The Present Danger. In: *Commentary*, 1980. március

662 Wohlstetter akkor az első és a második csapás, illetve a nukleáris elrettentés mellett nyilatkozott, amely az Eisenhower-adminisztráció hivatalos programja lett. Wohlstetter emellett a nem-nukleáris fegyverzet fejlesztését is nagy fontosságúnak tartotta. (WOHLSTETTER, Albert: The Delicate Balance of Terror. In: *Foreign Affairs*, 1959. január)

A késői Nixon-, a Ford-, majd a Carter-adminisztráció bírálatától a Reagan-éra antikommunista aktivizmusáig eljutó és közben kifejlődő neokonzervatív külügyi vélekedésnek az adott jelentős lökést, hogy a ’60-as–70-es évek kommunista terjeszkedése az amerikai érdek háttérbe szorulását nagyon is reális módon tárta fel, s közben ennek ideológiai konzekvenciái is megmutatkoztak (dekolonizáció, szovjetbarát trimondializmus, maoizmus, *New Left*, szélsőbaloldali terrorizmus, ellenkultúra, anti-amerikanizmus).

Samuel P. Huntington már 1957-ben írott, *A katona és az állam* című kötetében konzekvensen képviselte a realizmus biztonságpolitikai megfontolásait. Huntington könyvében a háborúval kapcsolatos realista nézet pontos kifejtését így olvassuk:

> Az államok szakadatlanul vetélkednek, s a háború csupán ennek a versengésnek a fokozódása, ami kirobbantja a katonai biztonság mindenkor jelenlévő válságát. A háború mindig valószínűnek tűnik, s végül elkerülhetetlenné válik.[663]

E Clausewitz-cel rokon nézetek majd az első Reagan-korszakban válnak az amerikai külpolitikai doktrína részévé. Újabb, Huntingtontől kölcsönzött egyértelmű szavak következnek, amelyek megmutatják, hogy a Reagan-korszakban a neokonzervativizmus identitása milyen forrásokból táplálkozhatott:

> A katonai biztonság követelményei és az amerikai liberalizmus értékei közötti feszültség hosszú távon csak a biztonságot fenyegető veszély enyhülése vagy a liberalizmus meggyengülése révén oldható fel.[664]

Nem kell magyarázni, hogy az amerikai életformát és az Egyesült Államok hatalmi érdekeit fenyegető kommunizmus biztonsági kockázata Huntington későbbi magyarázataiban sem látszik csökkenni. A korai neokonzervativizmus számára logikusan csak a liberalizmus – mint politika, mint kulturális törekvés, mint idealista külügyi elmélet – meggyengülése lehetett az amerikai (hatalmi) érdekek kellő biztosításának előfeltétele. S abban, hogy a liberalizmus mindhárom téren meggyengült – az amerikai érdek pedig következetes képviselőket talált magának – nekik is nagyon jelentős szerepük volt. Később azonban változás állt be. Huntington nyomán a Paul Wolfowitz, Rice, Richard Perle, újabban Robert Kagan, William Kristol, Charles Krauthammer neveivel fémjelezhető neokonzervatív külpolitika ugyan továbbra is a biztonság maximalizálására összpontosít, ám vélekedésünk szerint a Huntington által ennek feltételéül szabott antiliberális fordulatot a mai neokonzervativizmus *már* nem ambicionálja. Sőt, éppen ellenkezőleg, hiszen a világkereskedelem és a kormányzati politika világméretű (neo)liberalizálására törekszenek.

A neokonzervatívok realizmusát nem lehet *Jeanne Kirkpatrick* nevének említése nélkül elemezni. A neokonok „nagyanyja”, az USA Reagan által kinevezett ENSZ-nagykövetasszonya 1982-es nagyhatású írásában azt fejtegette, hogy az autokratikus, vagy egyenesen totalitárius rezsimek a világ kormányzatai között mindig is jelen lesznek, demokratizálásuk erővel sem lehetséges minden körülmények között. Ám – mint Kirkpatrick fogalmazott – erre semmi szükség sincs, hiszen Amerikának nem ideológiai alapon kell szövetségeseket keresnie, hanem józan, realista módon – azaz érdekből.[665] Írásában, amely először három évvel korábban a neokonzervatív *Commentary*-ban jelent meg, úgy fogalmaz, hogy a tekintélyelvű rezsimek elleni amerikai állásfoglalás – amint az a Carter-éra emberjogi aktivizmusának idején történt – aláássa ezeket a rendszereket, amelyek lehet, hogy nem demokratikusak (ám nem is totalitáriusok!), de a szovjet szféra kiterjedésének potenciális gátjai lehetnek.[666] Kirkpatrick olyan antikommunista tekintélyuralmi diktatúrákra

---

663 HUNTINGTON, Samuel P.: A katona és az állam. A civil és a katonai szféra viszonyának elmélete és politikája. (1957) Ford.: Félix Pál. Zríny–Atlanti Kutató és Kiad. Ts.-Alap. Bp. 1994. 69. oldal. A háborúra ld. még a neokonzervatív szerzők közül: KAGAN, Donald: On the Origins of War and the Preservation of Peace. Doubleday, New York, 1995.

664 HUNTINGTON: A katona és az állam. 445. oldal

665 KIRKPATRICK, Jeanne: Dictatorship and Double Standarts: Rationalism and Reason in Politics. Simon and Schuster, New York, 1982. [A kötet korábbi, tanulmány-méretű változata is megjelent: *Commentary*, 1979. november, 34–45. oldal.] Kirkpatrick vélekedésének értő elemzésére: EHRMAN, John: The Rise of Neoconservatism. Intellectuals and Foreign Affairs, 1945–1994. Yale UP, New Haven, 1995. 119–121. oldal. (A következő, hetedik fejezet Reagan-érát tárgyaló alfejezetében külön és részletesen kitérünk a ’70-es–80-as évek neokonzervatív külügyi felfogására.)

666 A tekintélyelvű és a totalitárius rezsimek megkülönböztetésében tehát Kirkpatrick átveszi Brzezinski és Carl J. Friedrich érveit. (BRZEZINSKI, Zbiegniew–FRIEDRICH, Carl J.: Totalitarian Dictatorship and Autocracy. [2nd ed.] Harvard UP, Cambridge, 1965.) Ugyanezt megtette Moynihan is, amikor a diktatúrát pragmatikusnak, a totalitárius államot ideologikusnak tekintette. (MOYNIHAN, D. P.: The Politics of

gondolt, mint Chile, Dél-Afrika, Dél-Korea, Indonézia, a sah Iránja, Nicaragua, Rhodézia, Salvador és Tajvan.

A realizmus főbb jellemzőinek és a neokonzervativizmus ehhez való kapcsolódási pontjainak rövid felvázolását azzal zárjuk, hogy a Reagan-érában mind a nemzetközi rendszer morgenthaui szemléletmódja, mind a neokonzervatív külpolitikai gondolkodás sikeres elméleti és gyakorlati szerepet vitt. A két „harcoló" fél közül a globális hidegháborút túlélő–megnyerő Egyesült Államok 1989–91 után elhatározó válaszúthoz érkezett. Ekkor a neokonzervativizmusnak is döntenie kellett, hogy visszatér-e a *„normális helyzetbe"* (Kirkpatrick), vagy pedig a *„liberális világforradalom"* (Fukuyama) terjesztésére vállakozik?

A továbbiakban Huntington civilizáció-elméletének rövid elemzésével itt megszakítjuk a történeti magyarázatot, majd a globalizáció kihívásaira válaszoló és immár teljes eszmei–gyakorlati fegyverzetében elénk álló új neokon külügyi elmélettel folytatjuk.

Huntington és a civilizációk összecsapása

Samuel P. Huntington (1927) jeles neokonzervatív szerző, a Harvard University professzora, Amerika kulturális értékeit, a realista elemzés módszereit nagyra tartó politikatudós 2008 karácsonyán hunyt el. 1993-ban, a *Foreign Affairs* lapjain publikált feltevését három év múlva könyvé bővítve adta ki, amely elgondolás azóta is nagy vitákat vált ki.[667]

Huntington véleményünk szerint a legnagyobb tettet azzal vitte véghez, hogy az egységes emberi történelem posztulálását illúziónak minősítette, és Kant, Hegel, Marx, illetve Fukuyama ellenében Spengler, Frobenius, Toynbee, Broughel civilizáció-paradigmáját választotta. Ez azzal együtt értendő, hogy Huntington az ezek közötti konfliktust, és nem az egységes emberiség egy cél felé tartó haladását tartja a történelem motorjának. Huntington a hidegháború végével eljövő új világrend fájdalmas kialakulását a '90-es évektől számítja, és utalva Fukuyama tételének hiábavalóságára, így ír:

> A hidegháború befejezésének pillanatában az eufórikus hangulat a harmónia érzetét keltette, de hamarosan kiderült róla, hogy nem egyéb illúziónál. A kilencvenes évek elején a világ megváltozott, de nem lett feltétlenül békésebb. *A változás elkerülhetetlen volt, a haladás azonban nem.*[668]

Huntington szerint elméletének alanyai, a civilizációk[669] – így, mindig többes számban – *„az emberek legmagasabb szintű kulturális csoportosulásai és egyben a kulturális identitás legtágabb szintjei"*. A civilizációk több politikai entitást (államot) és kormányzati formát foglalhatnak magukba (kivéve Japánt, amely egy civilizáció és egy ország). Az elmélet tárgya pedig úgy hangzik, hogy posztbipoláris korban a konfliktus, amely a realistáknál állam és állam között szemlélendő, Huntington szerint a geopolitikai vagy ideológiai eredőjű összecsapások helyett civilizációk közöttivé alakult át, de a *konfliktus* továbbra is strukturáló tényezője marad a világrendszernek. Míg a hidegháború, illetve már az 1917-es szovjet forradalom is bipoláris világhelyzetet alakított ki, addig – mondja Huntington – korunk az első olyan történeti szituáció, amikor több civilizáció egymásmellettisége és ebből eredő konfliktusa határoz meg egy multipoláris összeütközés-láncolatot. Más szavakkal Huntington szerint ma *„a civilizációk közötti súrlódások az emberi létezés legfőbb konfliktusfelületei."* Kicsit távolabbról nézve tehát Huntington azt állapítja meg, hogy a világ sokszínűségét a nemzetközi szituáció speciális kétpólusossága bipolarizálta 1945/47 és 1989/90

Human Rights. In: *Commentary*, 1977. augusztus) Kirkpatrick értékelésével hasonló gondolatokra ld.: MURAVCHIK, Joshua: The Uncertain Crusade: Jimmy Carter and the Dilemmas of Human Rights Policy. Forew. by Jeane Kirkpatrick. Hamilton Press, New York, 1986. 59–60. oldal.

667 HUNTINGTON, Samuel P.: The Clash of the Civilisations? In: *Foreign Affairs*, 1993. nyár; A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. (1996) Ford.: Gázsity Mila és ts. Európa, Bp. 2004. Huntington hazai recepciójára ld.: ROSTOVÁNYI Zsolt: Civilizációk háborúja? In: *Külpolitika*, 1997. 4. szám és Civilizációk a civilizációk ellen? A hidegháború utáni nemzetközi rendszer antinómiái. In: *Külügyi Szemle*, 2002. 1. szám. A könyv által kirobbantott vita: Samuel P. Huntington's *The Clash of Civilisations?* The Debate. Ed. by Gideon Rose–James F. Hoge, Jr. Foreign Affairs, New York, 1999. [A szerzők: Samuel P. Huntington, Fouad Ajami, Robert L. Bartley, Liu Binyan, Jeane Kirkpatrick, Kishore Mahburani, Gerard Piel, Albert L. Weeks.]

668 HUNTINGTON: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. 31. oldal (Kiemelés tőlem.)

669 Huntington „hét+egy" civilizációt tart számon: kínai, japán, hindu, iszlám, ortodox, nyugati, latin-amerikai, és a kérdéses afrikai.

között, de e helyzet megszűnésével ismét visszaállott a többtényezősség, ahol a multipolaritás tényezői a civilizációkon keresztül realizálódnak.

Huntington fő kérdése, hogy ebben a helyzetben a *nyugati civilizáció* mit tehet? A nyugati civilizációt Huntington egy egyre jobban összeolvadó európai és amerikai fő részre, illetve Kanadára, Ausztráliára és Új-Zélandra osztja. Vélekedése szerint a Nyugat történetileg nyugati keresztény (katolikus és protestáns), európai, majd ezzel párhuzamosan fejlődő amerikai kultúrát jelent. Érdemes följegyezni, hogy Huntington szellemesen tagadja a liberálisok fő tételét, miszerint a Nyugat és a modernizáció mint szellem és folyamat azonosak volnának. S teszi ezt azért, mert mint mondja: a Nyugat a modern kurzus kezdete előtt is létezett már, ráadásul ismerünk nem-európai, vagy nem-nyugati modernizációt is (Japán, Kemal Atatürk, iszlám reformmozgalmak). A Nyugat Huntington alig cáfolható megállapítása szerint mára egyszerre vezető hatalma a világnak, de egyszerre hanyatló fázisba lépett civilizáció is.[670] Mondja ezt úgy, hogy leszögezi: *„a Nyugat tartós, ellenállhatatlan, egyirányú hatásgyakorlása az összes többi civilizációra”* évszázadokig fennállt, de a XX. század folyamán elérte határait. Eközben a hidegháború következtében (is) anyagi és szellemi értelemben egyaránt kifáradt, ráadásul demográfiai hátrányba kerülése sem vitatható tény. A Nyugat tehát többé nem egyetemes. Huntington megállapítása szerint olyan folyamatok indultak be a ’60-as évektől egyre gyorsuló ütemre váltva, mint az iszlám ébredése, a nem-nyugatiak visszaőshonosodása, a nagyarányú bevándorlás a Nyugat területére és a nem-keresztény vallási érzelmek revitalizációja. Ilyen körülmények között a Nyugat fenyegetettsége állapítható meg, amit tovább erősít például Japán technológiai fölénye, Kína egyre inkább érezhető gazdasági és népesedési fejlődése, továbbá az iszlám – mint vallás, életforma és program[671] – térítés és demográfiai reprodukció révén történő ugrásszerű terjedése (miközben a kereszténység már egyik módon sem képes növelni táborát).

Huntington könyvéből sokan az iszlám civilizáció és a Nyugat közötti elkerülhetetlen fegyveres konfliktus kialakulását olvasták ki, amelyet megerősített az is, hogy a szerző olyan *„törésvonal háborúkról”* beszél – Boszniában, Csecsenföldön, Koszovoban, Szomáliában, a Közel-Keleten, Afganisztánban és Libanonban – amelyek mellett egyértelműen meg lehet húzni *„az iszlám világ véres határait”*.[672] Huntington azt is írja továbbá, hogy az iszlám újjászületés és a többi nem-nyugati civilizáció visszaőshonosodása az egyre hanyatló Nyugat érdekeltségeit lépésről-lépésre szorítja vissza, miközben egymással szemben is hajlamosak az ellenségeskedésre, ám a többi nem-nyugati civilizáció többnyire ekkor is az iszlámmal kényszerül összeütközni (Indonéziában, Ceylonon, a Kaukázusban és Kasmírban, Thaiföldön). Huntington ugyanakkor nem mondja, hogy a civilizációk katasztrofikus összecsapása szükségszerűen bekövetkező folyamat, csak látható tényeket igyekszik egy trend részeiként beazonosítani.

Kötete vége felé számos stratégiai cél – köztük az atlantizáció felgyorsítása, Latin-Amerika nyugatosítása, a japán–nyugati viszony elmélyítése, Oroszország érdekeinek a Nyugat részéről való respektálása – mellett Huntington azt is megjegyzi azonban, hogy *„a legfontosabb: fel kell ismerni, hogy a* más civilizációk ügyeibe való beavatkozás valószínűleg a létező legnagyobb veszélyforrás*, mely bizonytalansághoz és potenciálisan globális konfliktusokhoz vezet”*.[673] – Egy újabb intés, amelyet vélekedésünk szerint a neokonzervatív stratégák nem vettek figyelembe, s ezzel az irányzat félrecsúszását még jobban felgyorsították.

Huntington elméletének – amely lényegében *realista modell*ként, mintsem ideologikus próféciaként kezelendő – kommentálása közben sokszor említik meg azt, hogy a neokonzervatívok tőle tanulták a nyugati–demokratikus–kapitalista és a muszlim–diktatorikus–teista civilizációk elkerülhetetlen összecsapásának katasztrofizmusát. Nos, úgy véljük, az előbbiekben felsorakoztatott idézetek és kommentárjaink világosan megmutatták, hogy Huntington csupán realista módon veszi számba az eltérő kultúrkörök (*civilisation*) természetes expanziós kísérleteit, amely nem jelenti azt, hogy akarná is azok összeütközését. Főképp, hogy a kötet megszületésekor Huntington már nem tartozott azon neokonzervatívok közé, akik 2001 után éppen saját maguk gerjesztették fel az iszlám civilizáció Nyugat-ellenességét azzal, hogy fegyveresen léptek egy másik civilizáció földjére.

Huntingtonnak az új neokonzervativizmus részéről való el nem fogadását megerősítendő idézzük a hozzá hasonlóan a neokonzervatívok első generációjához tartozó Michel Novak könyvét, amelyet már az iraki háború után írt.[674] Novak – aki a második generációval gondolkodik együtt – kifejezetten Huntington

---

670 HUNTINGTON: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. 119–121. oldal

671 A téma az 1978–79-es iráni iszlám forradalom után vált aktuálissá és több elemzés született már a ’80-as években is a témáról. (Pl.: HUNTER, S. T.: The Politcs of Islamic Revivalism: Deversity and Unity. Indiana UP, Bloomington, 1988. Magyarul ld.: ROSTOVÁNYI Zsolt: Az iszlám világ és a Nyugat. Interpretációk összecsapása avagy a kölcsönös fenyegetettség mítosza és valósága. Corvina, Bp. 2004.)

672 Az idézetek a kötet 10. fejezetének és annak harmadik alfejezetének címei.

673 HUNTINGTON: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. 539. oldal (Kiemelés tőlem.)

674 NOVAK, Michael: The Universal Hunger of Liberty: Why the Clash of Civilisations is Not Inevitable. Basic Books, New York, 2004.

könyvére válaszol, amikor úgy ír, hogy a civilizációk összecsapása elkerülhető, amennyiben a *„szabadság iránti éhségnek”* minden nép enged. Ez pedig nem más, mint a liberalizmus hármas téren – úgymint: kulturális (!), gazdasági és politikai – kibontakozó expanziójának való engedelmeskedés. Ezek közül a legnagyobb erővel *„a kapitalizmus, azaz a gazdasági szabadság”* terjed – véli Novak –, amelyet a *„zsidó-keresztény kultúra”* magába fogadott, míg az iszlám nem. A cél tehát, hogy a muzulmán világ is szabad legyen, mindhárom téren – szól Novak. Az iraki háborút pontosan ezzel igazolta többek között a második generációból Robert Kagan, aki Huntingtont gúnyosnak szánva minden jelző nélkül *csak* realistának nevezi.

A neokonzervatív „demokratikus realizmus”

A bipoláris rendszer kvázi-biztonságos és kiszámítható rendszerének felbomlása az amerikai külpolitikát a másik hegemóniára törekvő nagyhatalom lététől megfosztotta, s ezenközben ehhez hasonló nagyjelentőségű változásként indul meg a globalizáció bonyolult jelensége. Ez a realista iskolát azzal szembesítette, hogy a nemzetállam keretei igencsak átjárhatóvá, az állam cselekvésének határai pedig relatívabbá váltak.[675] A globalizáció strukturális változásait a demokratizáció előrehaladásaként értékelte sok szerző, és a nemzetállamok akarata intenzitásának és érvényének a globalizáció általi behatárolása a realisták ellenében megszülető ún. neoliberális iskola fő érvéül szolgált.[676]

A globalizáció és a totalitárius szovjet modell bukása a neoliberálisokat – köztük Fukuyamát – (korai) örömmel töltötte el, a realisták részéről azonban felmerült annak a veszélye, hogy a nemzetközi rendszer a káosz, a hobbesi anarchia és az erőszak eszkalálódása révén a biztonságra potenciálisan veszélyt jelentő államoknak és a szintén ilyen természetű nem-állami szereplőknek fog kedvezni.[677] Éppen ez okból véli úgy a terror elleni háborút üdvözlő neokonzervatív Robert Kagan, hogy lehet, hogy a történelem véget ért Európában, de az Egyesült Államok egy új háború – azaz a történelem – kellős közepén van.[678]

A globalizáció folyamata nagyon nehezen volna értelmezhető az egyenletesség jegyében, hiszen – ahogyan erre a disszertáció bevezetőjében is utaltunk – számos, egymással ellentétes mozgással terhes, örökkön átépülő rendszert jelent. Való igaz, hogy a nem-állami aktorok, a transznacionális szereplők, az NGO-k és az elektronikus tömegkommunikáció révén a személyek egyre nagyobb befolyást gyakorolnak a világrendszerre, de az állam továbbra is megkerülhetetlen tényező marad.[679] A „világkormány”, amelyre a neokonzervatívok fő kritikája évtizedek óta irányul, ugyanakkor a XXI. századba átlépő ENSZ-ben sem látszik megtestesülni, főképp a világszervezetnek az új évezred elején tervbe vett, de sikertelen megújulása (2005) után. Az ENSZ olyan kritikusai, mint a neokon John Bolton – aki cinikus módon az USA ENSZ-nagykövete volt – ugyan főleg az USA és Izrael elleni döntései és a terrorizmus elleni tehetetlensége miatt kárhoztatja a szervezetet,[680] annyi azonban bizonyosan jogos a bírálatból, hogy az ENSZ csupán elnehezedett és legitimitással nem bíró anakronizmusa a nemzetközi rendszernek.

A hidegháború kemény, de kiszámítható viszonyainak végével és a puha, de beláthatatlan új nemzetközi körülmények között két vélekedés alakult ki a neokonzervatív táborban az USA külpolitikáját tekintve. Jeanne Kirkpatrick az 1989–90-ben kialakult *„normális helyzethez”* szabott amerikai magatartást javasolt, amely számolt volna azzal a reális szituációval, hogy az USA ugyan potenciálisan esélyes a világ vezető hatalmának betöltésére, de nem biztos, hogy erre szüksége van.[681] Ezzel szemben az unipoláris lehetőség

---

675 HELD, David: Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance. Polity Press, Columbia, 1995.; HOLTON, Robert: Globalisation and the Nation-State. Macmillan, Basingstoke, 1998.; SCHOLTE, J. A.: Globalisation: A Critical Introduction. uo. 2000. Magyarul ld.: KISS J. László: Globalizálódás és külpolitika. Teleki László Alap. Bp. 2002.

676 Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate. Ed. by David Baldwin, Columbia UP, Columbia, 1994.

677 A globalizáció mint a szétesés folyamata jelenik meg több munkában is: BRZEZINSKI, Zbiegniew: Out of Order: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-first Century. Scriber, New York, 1993.; FLORY, Maurice: Orde et désorde dans le monde. In: *Cahiers Français*, 1993. december; L’orde mondial relâche. Éd. Zaki Laidi, Presses de la Fond. Nat. des Sciences Politiques, Paris, 1993.

678 KAGAN, Robert: Of Paradise and Power: America vs. Europe in the New World Order. Knopf, New York, 2003. [A kötet magyarul is megjelent: Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világrendben. Ford.: Meszerics Tamás. (Biztonság a XXI. században) Zrínyi, Bp. 2007.]

679 Ld. ennek dilemmáira: FUKUYAMA, Francis: Államépítés. Kormányzás és világrend a 21. században. (2004) Ford.: Kitta Gergely. Századvég, Bp. 2005.

680 BOLTON, John: Should We Take Global Governance Seriously? In: *Chicago Journal of International Law*, 2000. 2. szám

681 KIRKPATRICK, Jeanne: A Normal Country in a Normal Time. In: *National Interest*, 1990. ősz, 40–44. oldal

elszalasztását kérte számon a másik, az ennél ideologikusabb utat választó neokon szerzőpáros, William Kristol és Robert Kagan. Ők olyan napirendet vázoltak az USA számára, amely a(z általuk jócskán félreértelmezett) reagani cselekvést folytatná, csak más ellenséggel szemben.[682] (Abszolút figyelmen kívül hagyva ezzel, hogy a Reagan-éra és a posztreagani korszak történeti szituációja mennyire más.) Kagan egyenesen úgy véli, hogy a hidegháború után sem a *„szűk nacionalizmust”* védő realisták, sem az idealista–institucionalista liberálisok nem akarták kihasználni az unipoláris világrend lehetőségét és nem lehetséges – de nem is szabad – *„visszatérni a normalitáshoz.”*[683]

A hidegháború utáni realista érvek ambivalenciája ott válik láthatóvá, hogy a ’90-es évek két nagy beavatkozása, az Öböl-válság megoldása (1991) és Jugoszlávia bombázása (1999) egyszerre erő és ennek felhasználására felhatalmazó nemzetközi „törvény” (az ENSZ BT határozatai) alkalmazásával valósult meg. Azóta is kérdés, hogy a humanitárius beavatkozás vagy kreatív intervencionizmus vajon a realista erőegyensúly-megőrzés érdekében történt-e, avagy ellenkezőleg, a liberális idealisták elvei szerint, azaz a demokrácia mint univerzális rend elterjesztését elősegítendő? Az erőalkalmazás realista tétele manapság az Egyesült Államok nemzetközi cselekvése révén úgy látszik bebizonyosodni, hogy az USA akár egyedül is képes cselekedni. Ám a szintén realista tétel a hegemónia elutasításáról már nem tűnik olyan egyértelműnek, hiszen éppen a neokonzervatívok azok, akik külügyi „szóvivőjük”, Charles Krauthammer révén az unipoláris világszituáció kialakítását igyekeznek erővel, de ideológiailag is legitimálni.[684] Ez utóbbi legitimitás pedig nem másból fakad, mint a liberális demokrácia egyetemesnek szánt elvéből. Itt azonban jegyezzük meg, hogy egyetemes érvényű politikai doktrínának a nemzetközi kapcsolatok leírásában való alkalmazása kifejezetten a liberális idealizmus sajátja. Első közelítésünk tehát azzal az eredménnyel zárulhat, hogy a hidegháború utáni neokonzervatívok erőszakos, Amerika hegemóniájára vágyó idealisták, illetve az amerikai hegemónia és a világdemokrácia iránt elkötelezett realisták.

Miről van tehát szó a neokonzervativizmus nemzetközi fogalomalkotásakor? Ahogyan John Ehrman írja a neokon külügyi politizálást 1945 és 1995 között összefoglaló munkájában: a neokonzervatívok ebbéli elmélete lassan, az idealista liberálisok és a militáns, nacionalista, antikommunista realisták egyetértő tagjainak vélekedéséből alakult ki, de másvalami is hozzájárult ehhez.[685] Ez pedig a neokonzervatívok már többször emlegetett ’30-as–40-es évekbeli előélete. A neokonzervatívok első nemzedékének külpolitikai téren is aktív figurái közül ugyanis Kristol, Nathan Glazer, Sidney Hook és maga Wohlstetter is *trockista* volt, a későbbi generációból pedig Penn Kemble, Joshua Muravchik, Carl Gersham követett fiatal korában radikálisan baloldali nézeteket a Szocialista Pártban, amelyet akkoriban a volt trockista Max Schachtman vezetett. Az antikommunista *National Review* szerkesztője, James Burnham Schachtmannal együtt szintén antisztálinista baloldali volt a II. világháború alatt.[686]

A kiábrándult baloldaliak az ’50-es évek végétől kezdődően egyre inkább a jobboldalra csúsztak át. Mint kimutattuk, ez szimultán ment végbe kulturális konzervatívvá válásukban, gazdasági szemléletváltozásukban, de külpolitikai nézeteiket tekintve is. Sokan közülük, ahogyan trockista korukban, úgy később is úgy fogták fel a nemzetközi folyamatokat, mint egy küzdelmet, amelynek végén valamilyen ideológia által dominált világrendszer fog létrejönni. A hidegháború alatt a realista–antikommunista meggyőződésű és ezért az enyhülést, illetve az azt elősegítő Kissinger-doktrínát ellenző neokonok folyamatosan fenntartották morális–ideológiai meggyőződésüket – Norman Podhoretz-cel, Kristollal az élen –, amely a Reagan-éra alatt győzelmesnek mutatkozott. Ez azt a következtetést vonatta le a második neokonzervatív nemzedékkel, hogy a liberális demokrácia és a kapitalista gazdasági rendszer globális elterjedésének immár semmilyen ellenfele nincsen, tehát minden az azt legkonzekvensebben képviselő és egyúttal a legerősebb nemzetközi aktor: az Egyesült Államok szándékától függ. Egyik jeles képviselőjükkel, Joshua Muravchik-kal szólva tehát a *„demokrácia exportja”* a trockista permanens forradalommal, a szocializmus planetáris elterjesztésének útjával egyezik, csak eltérő tartalommal bír.[687]

Míg az első generáció végleg szakított a trockista epizóddal, addig a posztbipoláris neokonok mintha visszataláltak volna egy, a kommunista világforradalommal párhuzamosan futó ösvényre. A trockista gyökerek elhagyása ellenére ugyanis a planetáris forradalom képzete a neokonzervatívok második

---

682 KRISTOL, William–KAGAN, Robert: Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. In: *Foreign Affairs*, 1996. július–augusztus, 18–32. oldal

683 KAGAN: Édenkert és hatalom. 87–88. oldal

684 KRAUTHAMMER, Charles: The Unipolar Moment. In: *Foreign Affairs*, 1990–91. tél [Ld. még: In: ALLISON, G.–TREVERTON, G. (ed.): Rethinking America’s Security. Beyond Cold War to a New World Order. W. W. Norton, New York, 1992. 238–248. oldal.]

685 EHRMAN, i.m.

686 JUDIS, John B.: Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution. In: *Foreign Affairs*, 1995. július–augusztus. A trockizmust vádját fenntartó további irodalmak pl.: MISIK, Robert: Bolschewismus von Rechts. In: *taz*, 2003. március 17.; SCHWARTZ, Stephen: Trotskycons? Past and Present. In: *National Review Online*, 2003. június 11.

687 Idézi: JUDIS, i.m.

generációjának – William Kristol, Robert Kagan, Charles Krauthammer, ide tartozik az elsőből Joshua Muravchik is – életében mégis visszahatni látszik. Ahogyan Bush fogalmazott, a *„globális demokratikus forradalom”* korában élünk, és az USA külpolitikai cselekvésének célja, hogy az egész Földön elősegítse a liberális demokrácia politikai emancipációját.[688] Ezt a nem éppen konzervatív, még kevésbé realista nézőpont kulcskifejezését először a neokonzervatív Michael Leeden használta, 1996-ban.[689] Leeden, a neokon *American Enterprise Institut* kutatója, nem mellesleg a terror elleni háború vezető ideológusa. Az univerzális emberi jogok világméretű érvényesítéséért harcoló kortárs neokon külpolitika ambivalenciája nem csak ott mutatkozik meg, hogy a francia forradalom idején deklarált internacionális, ideologikus törekvést visz bele eredetileg realista vélekedésébe, hanem ott is, hogy az emberi jogokra mégsem minden esetben érzékeny (ld. a palesztinok izraeli jogfosztását, a pakisztáni ellenzék elnyomását vagy a törökországi kurdok helyzetét – mindhárom állam az USA szövetségese!).

A neokon külpolitikai vélekedés tehát a hidegháború lezárulta és a globalizáció ezzel egyidejű, egyre gyorsabb kifejlődése közepette olyan alternatívát kínál az amerikai – és *csak amerikai* – érdekek védelmének, amely egyszerre idealista, mert a nemzetközi rendszerben ideológiai tartalmat tételez, s egyszerre realista, mert módszertanát tekintve a morgenthaui elveknek felel meg. A kizárólag amerikai használatra szánt neokon külügyi vonalvezetés abban mutatkozik meg leginkább, hogy Charles Krauthammer például egyértelműen nacionalista érdekek mellett nyilatkozik; míg Muravchik az USA keresztes háborújának nevezi a terror ellenes küzdelmet, Ben Wattenberg pedig az új *Manifest Destiny*-t láttatja ugyanebben.

A neokonzervativizmus hidegháború utáni mutációjának külpolitikai vélekedése deklaráltan nem jelző nélküli realista, hanem valami egészen más. Joshua Muravchik emlékezete szerint a ’90-es évek első harmadában alakult ki az azóta is meghatározó neokonzervatív gondolat, amely *„kombinálja az erőt az idealizmussal”*, aminek következtében ekkortól kezdve a *„neokonzervatívok sokkal idealistábbak, mint a* [realista] *konzervatívok, de sokkal militaristábbak, mint a liberálisok.”*[690] A realizmus idealizmussal beoltott változatára majd az évtized közepe után rakódik rá a *Pax Americana* ideologikus–utopikus vállalkozása és alkot olyan elegyet, amely majd Afganisztánban és Irakban robban 2001 után. Erről írja Robert Kagan, hogy Amerika olyan morális elvek mentén cselekvő *„hiperhatalom”*, amely *„az amerikai unilaterális erő”* bevetésének akarásán alapul, s minősíti az ez által meghatározott kort a *„moralitás és hegemónia”* világrendjének.[691]

Charles Krauthammer – aki az új neokon külpolitika ideológusának tekinthető – úgy véli, amint már többször mondtuk, hogy a Szovjetunió bukásával eljött a lehetőség egy unipoláris, az Egyesült Államok világméretű hegemóniáját biztosító világrend létrehozására. Ebbéli véleményét 1990-es idézett írása után is fenntartotta, sőt 2002-ben meg is erősítette.[692] A nemzetközi helyzetet Krauthammer szeptember 11-e után is úgy látta, hogy *„az unipoláris pillanat unipoláris korszakot eredményezett”*.[693] Két év múlva, az afganisztáni és iraki háborúk állandósulása közepette Krauthammer továbbra is fenntartja vélekedését, amely beépült a második Bush-adminisztráció külügyi doktrínájába is. 2004-ben tehát úgy vélekedik, hogy a *„demokratikus realizmus”* – amelynek az idealista internacionalizmus intervencionalista változatának kellene lennie – az a teória, amely szellemileg lefedi az unipoláris világot építő Egyesült Államok cselekvését.[694] A hidegháború utáni neokonzervativizmus külpolitikai paradigmáját, Charles Krauthammer szavaival tehát a *„demokratikus realizmust”*, a következő pontokba szedett felsorolással foglalhatjuk össze.

(1.) 1990–91 után az *„unipoláris pillanat”* kihasználására nyílott lehetőség, amely egyet jelent az amerikai hegemónia kiterjesztésével; vagyis a bipoláris világrend után eljöhet az unipoláris. Ezt meg is hirdette id. George Bush, amikor 1990. szeptember 11-ei kongresszusi beszédében azzal érvelt a *New World Order* mellett, hogy abban az USA mint felelős aktor biztosítani tudja a nemzetközi rendszer stabilitását. Az USA azért képes a *„jóindulatú hegemónia”* kiépítésére, mert megőrizte befolyását a hidegháború után is, mert presztízse a kommunizmus bukásával felértékelődött és mert erőpotenciálja neki a legnagyobb (pénzügyi, katonai, nukleáris, geopolitikai és diplomáciai értelemben egyaránt).

---

688 Idézi: LAUGHLAND, John: Painting the White House Red. In: *The American Conservative*, 2006. január 16.

689 LEEDEN, Michael: Freedom Betrayed: How America Led a Global Democratic Revolution, Won the Cold War, and Walked Away. AEI, Washington, 1996.

690 MURAVCHIK, Joshua: Can the Neocons Get Their Groove Back? In: *Washington Post*, 2006. november 19.

691 KAGAN: Édenkert és hatalom. i.m. Kagan a *„moralitás és hegemónia”* címet adta Amerika külpolitikáját áttekintő munkája utolsó fejezetének. (Kagan, Robert: Dangerous Nation: America’s Foreign Policy from Its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century. Knofp, New York, 2006.)

692 KRAUTHAMMER, Charles: The Unipolar Moment Revisted. In: *National Interest*, 2002. 70. szám, 5–20. oldal

693 Idézi: FUKUYAMA, Francis: The Neovonservative Moment. In: *National Interest*, 2004. nyár

694 KRAUTHAMMER, Charles: Democratic Realism: An American Foreign Policy for a Unipolar World. AEI, Washington, 2004.

(2.) Az új világrend értékalapú és *nem* erőegyensúly szerint stabilizálódó lesz, azaz a biztonságot nem a kiegyenlített hatalomelosztás viszi bele, hanem a mindenki által elfogadott értékkompromisszum, illetve az ezt kierőszakoló hatalomérvényesítés, ami az USA feladata. Mivel nincs ellenpólus, ezért a hatalmi kiegyensúlyozottság eleve értelmezhetetlen, a liberális demokrácia a globalizáció folyamata során pedig elterjed, illetve elterjeszthető egy *világhegemón* által. – Mindez a nézetrendszer a realisták Hobbes-tól von Clausewitz-en át Schmittig és Morgenthauig hangoztatott téziseit pontról pontra tagadja.

(3.) Az USA biztonságpolitikai megfontolásai egyetemes érvényűek, hiszen a liberális demokrácia irányába mutató nemzetközi trend – amit Fukuyama aláír, Huntington szkepticizmussal szemlél – elősegítését végzi és biztosítását garantálja. Ez röviden a demokrácia exportjára bíztatja a vérmesebb neokonzervatívokat, akik közé Joshua Muravchik, Charles Krauthammer, Robert Kagan és William Kristol tartozik.[695]

(4.) 2001 után a nemzetek feletti kormányközi szervezetek – csúcsán a tehetetlen és ráadásul az USÁ-t gátoló és közel-keleti szövetségese ellen is többször nyilatkozó ENSZ-szel – képtelennek mutatkoznak megakadályozni a legnagyobb fenyegetést jelentő (iszlám) terrorizmust. Ebben a helyzetben az USA-nak *érdek- és értékszerinti* kötelessége is, hogy cselekedjen. Az Egyesült Államok neokonok által meghatározott védelmi-, biztonság- és külpolitikája tehát, Kajtár Gábort idézve, *„az unilateralizmusnak és a multilateralizmusnak egy ideális keveréke, mely szerint Amerika keresi az együttműködést másokkal, de azok elutasító magatartása esetén elég erős ahhoz, hogy egyedül cselekedjen."*[696] Az USA egyedül való cselekvését Wolfowitz nyers magyarázata szerint a nemzetközi közösség úgyis elfogadja majd,[697] míg a nála ideologikusabb William Kristol és Robert Kagan az amerikai intervenciók legitimitását a *„jóindulatú hegemóniát"* az *„amerikai kivételesség"* respektálásán keresztül elfogadó világban keresi.[698]

(5.) A globális liberális demokrácia kialakítását megkönnyíteni az ebben történeti beágyazottsága révén leginkább tapasztalt Egyesült Államoknak a feladata. Ez az *„amerikai kivételesség"* tudatának nemzetközi elfogadtatását előfeltételezni. Norman Podhoretz ez utóbbi megállapítás teoretikai legitimálására fejlesztette ki az ún. *„új nacionalizmus"* eszméjét, amelyet az amerikai misszió-tudat és a demokratikus értékvilág felsőbbrendűségének meggyőződése táplál. A neokonzervatív érvelést erősen karakteressé tevő nemzetépítés (*National-Building*) programja szerint Amerikának segítséget kell nyújtani a demokratikus kormányzati formára áttérő államoknak.[699] Robert Kagan és William Kristol is azzal indokolta az iraki háborút, hogy *„az egész arab világ számára pozitív hatású lesz, ha* Amerikának sikerül felépítenie *a demokratikus Irakot."*[700]

(6.) A neokonzervatív doktrína megtestesült az Amerikai Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Stratégiájában (2002), amely a demokrácia exportja mellé odailleszti a *„megelőző csapás"* fogalmát és az antidemokratikus vagy az emberi jogokat megsértő államok szükséges rendszerváltásának akár fegyveres előmozdítását is (*Resim Change*). Ez a világot még biztonságosabbá és a liberális demokrácia számára még otthonosabbá teszi – vallják.

(7.) A *post 9/11 World* a hidegháború után sem maradt sok ideig konfliktusok nélkül, sőt ezzel jött csak el a *„IV. világháború"* (Norman Podhoretz) ideje, amelyet a liberális demokráciát megvédelmező erőknek kell megnyerniük.[701] A harmadik világháború után, amely alatt az új neokonzervatívok a hidegháborút értik, a szeptember 11-ei támadással következett el a negyedik világháború világos pillanata. Ennek viszonyai között,

---

695 Muravchik volt az első, aki Krauthammer mellett, elsőként fogalmazta meg az amerikai világhegemónia szükségességét, és a demokrácia exportját egyenesen az amerikai sors beteljesedésének nevezte. (MURAVCHIK, Joshua: Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny. AEI, Washinton, 1991. és The Imperiative of American Leadeship: A Challenge to Neo-Isolation. uo. 1996.)

696 KAJTÁR, i.m.

697 WOLFOWITZ, Paul: Clinton's First Year. In: *Foreign Affair*, 1994. január

698 KRISTOL, William–KAGAN, Robert: Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy. Encounter, San Francisco, 2000. Kristol és Kagan, illetve Wolfowitz megoldásainak „legitimitását" cáfolja: TICKER, Robert W.–HENDRICKSON, D. C.: The Sources of American Legitimacy. In: *Foreign Affairs*, 2004. június.

699 America's Role in National-Building: From Germany to Iraq. Ed. by James Dobbins et al. Rand, Santa Monica, 2003.; FUKUYAMA: Államépítés. Kormányzat és világrend a 21. században. *Nemzetépítés*. c. fej.; RADA Péter: A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. In: *Külügyi Szemle*, 2006. 3–4. szám. A nemzetépítés feldolgozására ld. a köv. alapos tanulmánykötetet: Nation-Building: Beyond Afghanistan and Iraq. Ed. by Francis Fukuyama, John Hopkins UP, Baltimore, 2006.

700 KAGAN, Robert–KRISTOL, William: Why We Are at War? In: *The Weekly Standard*, 2003. október 17. (Kiemelés tőlem.)

701 PODHORETZ, Norman: World War IV: How It Started, What It Means, and Why We Have to Win. In: The Right War? The Conservative Debate on Iraq. Ed. by Gary Rosen, Cambridge UP, Cambridge, 2005. [Az írás először megjelent: *Commentary*, 2004. szeptember.]; HALPER, Stefan–CLARKE, Jonathan: America Alone: The Neoconservatives and the Global Order. Cambridge UP, Cambridge, 2005. *The neoconservative 'World War IV' and Its Impact on American Society*. c. fej.

ebben a harcban, a kialakuló új világrend, tehát a planetáris méretekben kiépülő liberális demokrácia és a kapitalista gazdaság együttese erősen fenyegetve van. Amerikának tehát védekezni kell, ám jobb a megelőzés. A *„terror ellenes háború”*, amelyet a neokonzervatív stratégák dolgoztak ki, épp ezt fedi le teljes mértékben.[702]

A neokonzervatívok külpolitikai napirendjét szeptember 11-e után léptették életbe, amikor is a globális, terrorizmus ellen vívott hadjárat (*War on Terror*) a neokonzervatív stratégia minden fentebb bemutatott elemét mozgósítani kezdte.[703] Az új neokonzervativizmusnak 2001. szeptember 11-e után megerősödő és az amerikai külpolitikán markánsan látszó elméleti törekvése, hogy a terrorizmust a II. világháború Németországának és a hidegháború Szovjetuniójának szerepébe illesszék, s az ez elleni harcot globális méretekre bővítsék. E képlékeny, nem-állami aktorral pedig mintegy negyedik világháborút vívva terjesszék a demokrácia exportjával együtt saját neoliberális gazdasági rendszerüket, amelyek egyúttal az amerikai hegemónia lépésről lépésre való megszilárdítását eredményeznék. Az egyre irracionálisabbá váló és a realizmussal immár köszönő viszonyban sem lévő neokon külügyi napirend azonban könnyen lehet, hogy fantomokkal küzd, amelyek azonban akár önbeteljesítő jóslatként vissza is hathatnak.[704] Hiszen, amint Fukuyama ezzel kapcsolatban fogalmaz: *„immár Irak lépett Afganisztán helyébe mint a dzsihadista terroristákat mágnesként vonzó kiképző terep és hadműveleti bázis, ahol temérdek a megtámadható amerikai célpont.”*[705]

A neokonzervatívok és Izrael

Végül a neokonzervatív külpolitikai stratégákat és publicistákat állandóan érő váddal, Izrael iránti túlzott elkötelezettségükkel kell röviden foglalkoznunk.

Az amerikai neokonzervatívokat Izrael legjobb barátainak minősítő kifejezések egyre inkább megállni látszanak helyüket, főképp, hogy ezt a neokonzervatívok sem tagadják. Ennek legjobb bizonyítékai Charles Krauthammer, Joshua Muravchik és Podhoretz írásai, illetve utóbbi önvallomásai, amelyek világosan rámutatnak arra, hogy szerintük Amerika demokráciáért vívott hatalmi és morális harcában egyetlen szövetségese van, Izrael, amelynek védelme így az USA érdeke is.[706] Podhoretz egy interjújában kifejtette, hogy az amerikai neokonzervativizmus mint Izrael szövetségese egyértelműen a zsidó állam barátjának mutatkozik, aminek oka, hogy 1967 után felcserélődött a politikai oldalak hozzáállása a zsidó államhoz: a baloldal – és főleg a radikálisok – egyértelműen anticionista irányba fordultak, míg a jobboldal felismerve szövetségesét, megértővé vált iránta.[707] De emlékezzünk: fentebb Kristol-tól is olvastunk olyan nyilatkozatot, hogy Izrael mint a Közel-Kelet egyetlen demokratikus és Amerika-barát állama, az USA feltétlen segítségére kell, hogy számíthasson túlélése érdekében. Kristol egy másik egyértelmű, a neokonzervatívok számára ma különösen lényeges mondata erre vonatkozóan így hangzik:

> Az amerikai zsidóság túlélése Izrael nélkül nincs biztosítva és Izraelé sem az Amerikában élő zsidók nélkül. Egyik közösség sem képes az egészséges zsidó politikai hagyomány kifejtése

---

[702] Az amerikai terror ellenes háborúra ld. a köv. kiváló összeállítást: *Hadtudomány*, 2007. 1. szám.

[703] A terror elleni háború lényegében minden pontját vitatja erősen kritikus munkájában a köv. liberális szerző, aki a neokonzervativizmusból származtatja bírálata tárgyát: FARER, Tom J.: Confronting Global Terrorism and American Neo-Conservatism: The Framework of a Liberal Grand Strategy. Oxford UP, Oxford, 2008.

[704] RUNCIMAN, David: The Politics of Good Intentions: History, Fear and Hypocricy in the New World Order. Princeton UP, Princeton, 2006.

[705] FUKUYAMA: Amerika válaszúton. 191. oldal

[706] Krauthammer a *Jewish World Review*-ban önálló rovattal rendelkezik (www.jewishworldreview.com). Muravchik a *Commentary* állandó szerzője, az ezredforduló után különösen az arab rezsimek demokratikus reformjával foglalkozik, a neokonzervativizmus zsidó gyökereit sem tagadja el. (Ld.: MURAVCHIK, Joshua: The Neoconservative Cabal. In: *Commentary*, 2003. szeptember.) Elsősorban Podhoretz 1979-es visszaemlékezésére gondolok, ahol az amerikai zsidó értelmiség jobboldali fordulatát, annak okát elemzi. (PODHORETZ, Norman: Breaking Rank: A Political Memoire. Harper&Row, New York, 1979.)

[707] *„Ellentétes trendek az amerikai zsidóságban.”* Interjú Norman Podhoretz-cel. (Manfred Gerstenfeld) Ford.: Gadó János. In: *Szombat*, 2004. 1. szám

Az Izrael államot érő bírálatoknak és az anticionizmus érveinek a *baloldal* részéről való elhangzása aggasztó jel a neokonzervatív értelmiség számára. Az ilyen jelenségek ösztönözték Podhoretz-et is, hogy a neokonzervatív jobboldal és annak keresztény cionista–evangéliumi neoprotestáns csoportjaiban keressen szövetségest.

> nélkül élni, ami arra tanít minket, hogy gondolkodjunk reálisan politikánkról, gazdaságunkról és külpolitikánkról.[708]

> A neokonzervatív ideológia saját projudaista neoprotestáns vélekedésével ráerősít az amerikai külpolitika és Izrael érdekeinek szinkronba hozását követelő hangokra. Izrael amerikai megvédelmezésének biblikus érvekkel való alátámasztása a Bush második megválasztásában nagy szerepet játszó evangéliumi mozgalom részéről hallható leginkább. *„Bush-t szoros kötelék fűzi Izraelhez* […]. *A Fehér Ház összes lakója közül alighanem ő Izrael legjobb barátja"* – vallja sokat sejtetően Podhoretz idézett interjújában.

Annyit bizonyosan leszögezhetünk tehát, hogy a neokonzervatív külpolitikai érvelésnek Izraelt kitüntetett helyen kezelő rendszerében megint nem csupán színtiszta érdekérvényesítésről van szó, mivel a neokonzervativizmus erős ideológiai elkötelezettsége itt is átüt. A neokonzervatívok Izrael iránti többrétegű elkötelezettségére és annak okaira jó példa egy általuk Bush-hoz írt 2002-es levél, amelyben az elnök Izrael-barát politikáját üdvözlik. A *Project for a New American Century* (PNAC) nevű reprezentáns neokonzervatív agytröszt levele így szól:

> Mint liberális demokrácia, amelyet civileket ölő gyilkosok támadnak, Izraelnek rendíthetetlen támogatásra van szüksége. Ez a támogatás rendkívül lényeges ahhoz, hogy Izrael szabad és demokratikus nemzetként élhessen, s erre csak az Egysül Államok képes, ereje és befolyása által.
>
> Senki sem kételkedhet abban, hogy az USA és Izrael ellensége közös. Mindketten az Ön által helyesen megfogalmazott „gonosz tengelye" célkeresztjében állnak. Izrael először is azért, mert a barátunk, másodszor pedig azért, mert a liberális és demokratikus alapelvek – amik amerikai értékek – szigete a zsarnokság, az intolerancia és a gyűlölet tengerében.
>
> Izrael harca a terrorizmus ellen a mi harcunk is. Izrael győzelme a mi győzelmünk fontos állomása. Mind morális, mind pedig stratégiai okokból Izrael mellett kell állnunk a terrorizmus elleni háborúban.[709]

Az egyértelműen fogalmazó idézet közlése után jegyezzük meg, hogy a neokonzervatív és az izraeli érdek egységét leginkább a JINSA (*Jewish Institute for National Security Affairs*) nevű, az 1973-as Yom Kippur-i háború után alapított szervezet demonstrálja, amely talán legerősebben képviseli az amerikai és az izraeli védelmi és biztonsági együttműködés programját. A szervezet általánosan neokonzervatívként ismeretes, az előző levél aláírói között is szereplő tagjai: John Bolton, Douglas Feith – aki tagja a *Zionist Organisation of America*-nak is –, Michael Leeden, James Woolsey, Paul Wolfowitz.[710] A JINSA mellett az amerikai neokonzervatívokat és cionista izraeli politikusokat tömörítő AIPAC (*American–Israel Public Affairs Comitee*) a legjelentősebb olyan szervezet, amely deklaráltan vallja, hogy *„Amerika és Izrael egyedülálló partnerkapcsolatot épített ki, hogy közös stratégiát valósítson meg a Közel-Keleten, amely mindkettejük számára eredményes lehet."*[711]

A neokonzervativizmus Izrael melletti szoros elköteleződése azzal is kapcsolatban áll – amint erre sok szerző figyelmeztet –, hogy az eszmerendszer meghatározó ideológusai, az azt terjesztő publicistái és a kormányzati hatalomba bekerült képviselői maguk is zsidó

---

708 KRISTOL, Irving: On the Political Stupidity of the Jews. In: *Azure*, 1999. 8. szám

709 Letter to George W. Bush, President of the United States of America. Washington D. C. 2002. április 3. (Részlet) In: www.newamericancentury.com. Az aláírók között találjuk többek között William Kristolt, Robert Kagant, Norman Podhoretz-et, Richard Perle-t. (A levélre és aláíróira még visszatérünk a hetedik fejezet utolsó alfejezetében.)

710 Információk a JINSA hivatalos honlapjáról (www.jinsa.org).

711 Idézve az AIPAC hivatalos honlapjáról (www.aipac.org).

származásúak.[712] Kevéssé cáfolható bizonyíték erre, hogy az Irving Kristol, majd Norman Podhoretz által szerkesztett *Commentary* magazin – a neokonzervatívok legjelentősebb havi fóruma – nem mellesleg egyben az *American Jewish Comitee* lapja is.

De mi is következik mindebből, eltekintve most a népszerű összeesküvés-elméletek által adott leegyszerűsítő magyarázatoktól?[713] Az izraeli és amerikai érdekek látványos egybeesését és együtt, néha szimultán történő megvalósításukat két dolog magyarázza: egyfelől az 1967 óta egyre csak erősödő *stratégiai szövetség*ük; másrészt az Amerikában működő *izraeli lobbi*. Előbbi ok, azaz a stratégiai partnerség olyannyira erős, hogy az Egyesült Államok 1976 óta dollár milliárdokat költ Izrael gazdasági, katonai és technikai, logisztikai fejlesztésére, méghozzá oly mértékben, mint a második világháború óta soha. (Izrael évente három milliárd dollár támogatásban részesül az Amerikai Egyesült Államok költségvetése – azaz az amerikai adófizetők – terhére.) Izrael kitüntetett katonai fejlesztése azonban lassan azzal fenyeget, hogy az USA egyedülálló haditechnikai fölényéről csak múlt időben lehet majd beszélni. A második ok, az izraeli lobbi megléte alig cáfolható ténye az amerikai politikának. Az izraeli lobbi legerősebb szervei, az AIPAC és a JINSA mellett számos olyan szál szövődött az elmúlt évtizedekben a neokonzervatívok különböző csoportjai között, amelyek csak erősítették amúgy is Izrael-párti elkötelezettségüket. A neokonzervatívokhoz felzárkózott vallásos jobboldalhoz tartozó személyiségek, mint Garry Bauer, a néhai Jerry Falwell (a *Moral Majority* alapítója) és a CBN csatornát létrehozó Pat Robertson például nyilvános TV-műsorokban nyilatkozott Izrael mellett, ideológiájuk és projudaista vallási meggyőződésük Izrael feltétlen támogatását diktálja.[714] Az ilyen csoportosulások militáns, a neokonzervatívok támogatását is élvező kiváló példája a 2006 februárjában alapított CUFI. A *Christians United for Israel* nevű szervezetet John Hagee teleevangelizátor hozta létre, mint ő mondta, *„az AIPAC keresztény változataként”*. A szervezetet az evangéliumi gyülekezetek Izrael-barát összefogásának ernyőjéül szánták, alakuló konferenciáján jelen volt Izrael volt ENSZ-nagykövete, Dore Gold és a neves republikánus politikus, Newt Gringrich; mindketten rövid beszéddel is méltatták a szervezet fontosságát.[715] A neokonzervatív politikusok közül is sokan vállalják egyoldalú szimpátiájukat. Tom DeLay, a képviselőházi republikánus többség volt vezetője és Dick Armey szintén elkötelezett Izrael-barát meggyőződést árul el, utóbbi ki is jelentette: *„külpolitikai vonalon nálam a No. 1. Izrael támogatása”*.[716] A neokonzervativizmus zászlaját legrégebben lobogtató lap, a *Commentary* olyan publicistákkal dolgozik, mint Joshua Muravchik és Charles Murray, volt szerkesztője, Norman Podhoretz egyértelmű izraeli elkötelezettsége pedig évtizedek óta közismert. Az amerikai média hangvételét is sokan az Államokban működő zsidó lobbival hozzák összefüggésbe, amely a neokonzervatív csatornák (*Fox News*) esetében igaz is.[717] A Bush-adminisztráció különösen Izrael-barát fordulatára Podhoretz idézete már felhívhatta a figyelmünket, most álljon itt azok névsora, akik ennek gyakorlati megvalósításában is részt vettek: John Bolton (az USA volt ENSZ-nagykövete), Elliot Abrams (Bush Közel-Kelet-tanácsadója), Lewis I. Libby (az alelnök stábfőnöke), Richard Perle (Pentagon-tanácsadó), Paul Wolfowitz (védelmiminiszter-helyettes, majd a Világbank elnöke), Douglash Feith (a védelmi minisztérium helyettes államtitkára), David Wurmser és William Benett (oktatási miniszter) stb.

Az itt előadott száraz tényeket természetesen lehet konspiratórikus vagy szélsőséges értelmezési keretbe illeszteni és megtalálni „a zsidókonzervatív”-okban „az Új Világrend urait” vagy „az imperialista világösszeesküvés kapitalista hiénáit”. Ezt a zsákutcát azonban semmi esetre sem javasoljuk. Amerikában köztudott a neokonzervatívok zsidó szociokulturális háttere, kár volna tehát most „felfedezni” ezt és ujjal mutogatva rá rögtön a Bush-rezsim Izrael-barát álláspontjával összemosni. Amint az amerikai konzervativizmus minden árnyalata, úgy az ottani baloldal és a liberális értelmiség is számos zsidót tudhat

---

712 E kérdésnek külön könyvet szentelt a szintén zsidó származású neokonzervatív Murray Friedman. (FRIEDMAN, Murray: The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy. i.m.)

713 A továbbiakban a köv. írásra támaszkodunk: MEARSHEIMER, John J.–WALT, Stephen M.: The Israel Lobby and U. S. Foreign Policy. In: *London Review of Books*, 2006. 6. szám. [A nagy vihart kavart munkát publikálták a Harvard Egyetem honlapján (a John F. Kennedy School of Government Inst. gondozásában), majd bővebben tárgyalva, könyv változatban is megjelent, azonos címmel (Strauss and Giroux, New York, 2007.).] Ld. továbbá más beállításban is tárgyalva a kérdést: PODHORETZ, Norman: Israel and the United States: A Complex History. In: *Commentary*, 1998. május.

714 HAMBURGER, Tom–VANDEHEI, Jim: Chosen People: How Israel Became a Favorite Cause of Christian Right? In: *Wall Street Journal*, 2002. május 23.; NUSSBAUM, Paul: Israel Finds an Ally in American Evangelicals. In: *Philadelphia Inquirer*, 2005. november 17.; FRIEDMAN, *Jews and the Christian Right*. c. fej.; TODD Emmanuel: A birodalom után. Tanulmány az amerikai rendszer széteséséről. Ford. n. Allprint, Bp. 2003. 140–141. oldal

715 DOUGHERTY, Michael B.: Zealous for Zion. In: *The American Conservative*, 2007. augusztus 27.

716 Questions for Dick Armey: Retiring, Not Shy. (Jake Tapper) In: *New York Times Magazine*, 2002. szeptember 1.

717 A volt amerikai elnök, a demokrata Jimmy Carter szintén a médiában érvényesülő Izrael-barát elfogultságról ír. (CARTER, James Earl: Palestine: Peace and Not Apartheid. Simon and Schuster, New York, 2006.)

soraiban, aminek oka szociológiai összefüggésekkel jól magyarázható. Vannak köztük vallásosak és szekuláris, vagy éppen konvertita értelmiségiek, cionisták éppen úgy, mint Izrael kritikusai. A neokonzervatívok esetében arról van szó, hogy Izraelhez való viszonyuk csak az 1967-es háború után kezdett el egyáltalán definiálódni, majd a hidegháború végéig ez egy stratégiai partner természetszerű támogatásában nagyjából ki is merült. (Amíg Izrael kormányfőit az állam alapításától kezdve évtizedeken keresztül a Munkapárt adta, addig a neokonzervatívok csak egy ki szocialista országot láttak benne.) Az újgenerációs neokonok érzelmi és ideológiai elkötelezettsége amúgy is erősebb lévén, ők Izraelben valóban hídfőállást látnak egy antidemokratikus térség „megtérítésében", amellyel Izrael biztonságának is nagyon sokat ártanak. Ha keményen akarunk fogalmazni, akkor nyugodtan kijelenthetjük: az 1991–92 utáni neokonzervativizmus nem a „Washington–Tel Aviv tengely" összeesküvését műveli, hanem a világot akarja demokratizálni. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ha van neokon összeesküvés (ami nincs), akkor az egy „világdemokratikus" – és nem valamilyen „zsidó" – összeesküvés.

Röviden térünk ki arra, a mind retorikájában, mind pedig célkitűzéseiben nagyon jellemző munkára, amelyet Podhoretz publikált a *Commentary*-ban 2007 nyarán.[718] A cikk amellett érvel, hogy Iránt igenis bombázni kell, hiszen Ahmedinejad elnök nyíltan arra szólított fel, hogy *„Izraelt le kell törölni a térképről"*, márpedig ez olyannyira vetíti előre a negyedik világháború további eseményeit, amint azt a saját korában kellően komolyan nem vett *Mein Kampft* tette a második világháborúval kapcsolatban – írja Podhoretz. A neokonzervatív szerző szerint Irán a *„második holocaustot"* készíti elő, s éppen azon van, hogy a terroristák kezébe saját maga által kifejlesztett nukleáris fegyvert adjon. A cikk egyik helyén Podhoretz szó szerint így fogalmaz: *„az iszlamofasiszta terrorizmus legnagyobb támogatója Irán, amely a IV. világháború ellentétes frontján áll."* Itt jegyezzük meg, hogy Bush elnök 2006 őszén szintén azzal érvelt, hogy az *„iszlám fasizmus"* elleni küzdelem a jelenkor ideológiai harca, amelyet Amerika vív a nácik mai megfelelői ellen.[719] Végül, visszatérve Podhoretz cikkének fő – és itt most számunka legfontosabb – mondanivalójához, azzal érvel egy, az Egyesült Államoktól óriási távolságra lévő és az iraki káosz szomszédságában fekvő ország bombázása mellett, hogy ha nem csapnak le rá megelőző jelleggel, akkor annak elnöke először Izraelt, majd az USA-t fogja elpusztítani. A némileg hisztérikus hangnem és a paranoid félelem természetesen elhanyagolható lenne, ha nem olyan valaki írta volna, aki az amerikai biztonsági érdekek megfogalmazásában és azok izraeli elvárásokhoz való igazításában nem töltött volna be több mint meghatározó szerepet.

Az amerikai neokonzervativizmus az amerikai nemzet védelmére, kulturális értékeinek restaurálására és az amerikai gazdasági rendszernek az amerikai mítosz stabilizáló értékeivel való megerősítésére törekedett kifejlődésekor. Azt, hogy az amerikai neokonzervativizmus kisiklott, az is nagyszerűen bizonyítja, hogy mára az amerikai hegemónia megteremtésének vágya, illetve a világ egydimenziós ideológiai fejlődésébe vetett hite által vezetve olyannyira kiáll Izrael mellett, amely már saját nemzeti érdekeit is fenyegeti. Gondoljunk csak óriási energiaszükséglete fedezésének közel- és közép-keleti politikája miatti nehézségére, az iszlám terrorizmustól való félelmére, az Izrael biztonságának garantálására (is) indított iraki háború óriási ember- és anyagveszteségére, továbbá arra, hogy technológiai fölényét egy általa támogatott baráti ország részéről kénytelen fenyegetve érezni.[720]

Következtetések

A kortárs neokonzervativizmus külpolitikai nézeteinek itt áttekintett ambivalenciája kapcsán arról van szó, hogy az amerikai hegemónia kialakítására egyre szélesedő nemzetközi rést nyitó kezdeti globális szituáció a neokonzervatívok számára az unipoláris világ kialakítására mutatott, s ezt ideológiailag is igyekeznek alátámasztani. Ez két okból is problémás: (1.) a hegemónia helyett a realizmus – a neokon külpolitika eredeti elméleti alapja – célja az erőegyensúly megteremtése; (2.) a realizmus a külpolitikai elemzésben ódzkodik minden ideológiai megfontolástól. Mindkét tétel Morgenthau aranyszabálya.

Az amerikai külpolitikai vonalvezetést a két ifj. Bush-ciklus alatt nagyban meghatározó személyek befolyása ott válik érezhetővé, hogy a 2000-ben folytatott republikánus kampány alatt George W. Bush még meglehetősen izolacionista nézeteket vallott, majd 2001 szeptemberében a legélesebb fordulat állt be ebben.[721] Chaney alelnök és Bush első ciklusának kormányzati tanácsadója, a második ciklus

---

718 PODHORETZ, Norman: The Case for Bombing Iran. In: *Commentary*, 2007. június

719 Idézi: KERESZTES Imre: Jön a farkas? In: *HVG*, 2006. szeptember 9.

720 Erre és az USA-t Izrael részéről érő nemzetbiztonsági kockázatra hozzuk fel bizonyítékként, hogy 2004-ben Larry Franklin Pentagon-tisztviselő lebukott információknak egy izraeli diplomatának történő kiszolgáltatásáért. (Forrás: MEARSHEIMER–WALT, i.m.)

721 DAALDER, Ivo H.–LINDSAY, James M.: America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy. Brookings Inst. Press, Washington, 2003. [Meg kell jegyeznünk, hogy a kiváló és informatív kötet szerzői a

külügyminisztere: Condoleezza Rice; a védelmiminiszter Donald Rumsfeld és helyettese, Paul Wolfowitz; végül a Pentagon-tanácsadó Richard Perle a *„demokratikus imperializmus”* és a nacionalizmus között elhelyezkedve azt a politikát testesíti meg, amelyet Krauthammer *„demokratikus realizmus”*-nak nevez. Nem tévedünk sokat, ha az afganisztáni és az iraki háború megindítása mögött őket sejtjük, főképp, ha szeptember 11-e után maga Chaney mondta, hogy a tetteseket megbüntetendő Szaddam rezsimjét kell megtámadni, majd a 2003 tavaszi háború előtt így beszélt: *„a világ jó oldala mi vagyunk és szövetségeseink, akik a mi gondolkodásunkat követik és akik követni fogják”*.[722] Ennyit egyébként az ideológia szerepéről a nemzetközi rendszer neokonzervatív olvasatában. Az ideológia megvalósítására pedig álljon itt egy idézet a kisiklott neokonzervativizmus elnökétől. George W. Bush 2006 nyarán, Salt Lake City-ben az *American Legion* tagjait köszöntve így beszélt:

> Az a háború, amit ma vívunk, sokkal több, mint egy katonai konfliktus. Ez ugyanis a XXI. század döntő ideológiai összeütközése (*Ideological Struggle*). Az egyik oldalon azok állnak, akik hisznek a szabadság és a mérséklet értékeiben, s abban, hogy mindenkinek joga van vallását és a szólás szabadságát gyakorolni, továbbá szabadon élni. A másik oldal azoké, akiket a zsarnokság és a szélsőségek vezetnek; ők azok jogát védik, akik a kevesek fanatikus uralmát akarják gyakorolni a többség felett.[723]

A neokonzervativizmus világméretű amerikai fellépést sürgető vélekedése annyiban is távol áll a realizmustól, hogy meglehetősen kétes logikával 2001. szeptember 11. után Amerika a neokonok sugallatára államokat büntet egy nem-állami szereplőnek, az al-Quaidának tulajdonított terrorcselekményért. Ahogyan Douglas Faith, a védelmiminisztérium titkárhelyettese fogalmazott: *„az egyes államok által támogatott terrorizmus volt legfontosabb stratégiai alapvetésünk, amin maga a terror ellenes háború elmélete is nyugszik”*.[724] Ez a kijelentés azt a gyanút ébresztheti a neokonzervatív külügyi vélekedést ismerőkben, hogy nem a különben is bizonyítatlanul maradt iraki al-Quaida-szál volt a 2003-ban lezajlott háború igazi kiválót oka, hanem valami egészen más. A neokonzervativizmus eközben olyan, az új világrendet fenyegető ellenségeket is talál, amelyek államként nem mondhatóak a terrorizmus támogatóinak, annál inkább az amerikai hegemóniát potenciálisan veszélyeztető fejlődő hatalmaknak. A teljesen jelentéktelen, bár Japánt és Amerika dél-korai szövetségesét rakétákkal elérő Észak-Korea ellen a neokonok nem sürgetnek támadást, annál inkább az Izraellel határos libanoni Hezbollah-területek és Szíria ellen. Ennél többet mond, hogy a neokonzervatívok által összeállított feketelistán Irán továbbra is jelen van, de nemrég Oroszország és már szeptember 11-e előtt Kína is rákerült arra.[725] A neokonzervatív célpontok kérdésére tehát a válasz csak az lehet, hogy nem is kifejezetten az antidemokratikus rezsimek – amelyek közül többel az USA jó szövetségi viszonyt ápol (Egyiptom, Kuvait, Pakisztán, Szaúd-Arábia) – jelentik a veszélyt az új világrendre, hanem a *Pax Americana* hegemonisztikus berendezkedésére potenciálisan ellenható *bármilyen* hatalmi központok. Amelyek azonban már valóban vagy tekintélyelvűek, vagy anti-demokratikus rendszerek, s ez az összefüggés sem a véletlen műve. (Kína kommunista diktatúra kapitalista gazdasággal; India nem-nyugati típusú demokrácia; Japán egy kvázi-egypártrendszer sajátos demokratikus keretben; Irán iszlám köztársaság, teokratikus vezetéssel; Oroszország pedig biztosan fejlődik egy nemzeti típusú autoriter rendszer felé, amely cárság cár nélkül.) A Kirkpatrick által megfogalmazott realista kettős mérce ma úgy módosul a neokonzervativizmus második nemzedékének fejében, hogy a nem-demokratikus, de antikommunista pólus kicserélődik a

---

Clinton-kormányzat Nemzetbiztonsági Tanácsának belső munkatársai voltak, amely tény a szakértelem mellett elfogultságról is bizonyságot ad.]

722 Idézi: MARSHALL, Joshua M.: Remaking the World: Bush and the Neoconservatives. In: *Foreign Affairs*, 2003. november–december

723 Idézi: BUCHANAN, Patrick J.: Can We Win the Ideological War? In: *The American Conservative*, 2007. augusztus 27.

724 Idézi: MARSHALL, i.m.

725 ENGDAHL, William F.: Was werden die nächste vier Jahre Bush-Regirung bringen? In: *Zeit-Fragen*, 2005. január 24.

mérsékelt arab rezsimekre, vagy az USA-t támogató bármilyen államokra, míg a Szovjetuniót az egyenletben az iszlám terrorizmus helyettesíti. Utóbbi pólus részei azonban ténylegesen az USA unipoláris akaratát megbénító más hatalmi aktorok.

A terror elleni háború alatt tehát hegemóniaépítés folyik az unipolaritás jegyében. Ennek ideológiai fátyla a világdemokratizáció. A látását csak zavarja, hogy az új neokon generáció nem tudni, melyiket gondolja komolyabban: Amerika egyeduralkodó világhelyzetének elérését vagy pedig a planetáris demokráciát? A dolgot akkor tudjuk megérteni, ha megértjük: agyukban a kettő egy. Az *„unipoláris pillanat”* azonban – ha volt is – már biztosan elmúlt, mivel egy multicentrikus világrend készül kialakulni, amelyik az erőegyensúlynak és nem az unipoláris hegemóniának kedvez.[726]

Az itt felsoroltakon túl az iraki háború elhúzódása és gerillaháborúba torkollása, nem is beszélve az ezt kísérő polgárháborús terror eszkalációjáról, a neokonzervatívok számára mégis a *„demokratikus realizmus”* és a *„demokratikus internacionalizmus”* belső ellentmondásokban bővelkedő szövetségének fenntartását mutatja. Robert Kagan, William Kristol, Charles Krauthammer a terrorizmus elleni globális amerikai hadviselés további szükségességéről beszél, mondván, hogy az az egyetemesen jó rendszer terjesztéséért folyik, amit éppen aktuálisan az Egyesült Államok képes véghez vinni fegyverei által.[727] Ahogyan George W. Bush fogalmazott 2005-ös és 2006-os, az Unió helyzetéről tartott szokásos elnöki beszédeiben: Amerika fog véget vetni a világon még mindig uralkodó zsarnokságnak és ezzel ő fogja a demokrácia planetáris uralmának alapjait is megvetni. Ez a nemzetközi egyedül-cselekvés többek között azért is bajosan egyeztethető össze a realizmussal, mivel a nemzetépítés ennek szerves részét képezi. A nemzetépítés pedig kifejezetten nem konzervatív elv, hiszen ugyan államot lehet kívülről létrehozni („finnlandizáció”, szatelizálás, dekolonizáció, ENSZ-gyámság), de nemzetet soha. Főképpen nem olyan országokban, ahol Amerika megszállóként igyekszik a helyi kultúrával ellenkező alkotmányos, demokratikus, liberális államot felépíteni. Ennek a nemzetépítésnek – amely, mint mondtuk, a neokon külügyi vonalvezetés veleje – alig leplezhető kudarcát látjuk Afganisztánban és Irakban. *A rendkívül költséges, meggondolatlan, a térséget destabilizáló és a terrorizmust kitermelő amerikai beavatkozások kontraproduktivitása biztosan a neokonzervatív vélekedés kudarcát is jelentik egyben.*

A neokonzervatív ellenforradalom kisiklása a harmadik nagy téma, a külpolitikai elmélet és nemzetközi cselekvés tekintetében vélekedésünk szerint a következőkben ismerhető fel. A hidegháborúban a realista iskola ideológiailag és morálisan (is) elkötelezett, mert erősen antikommunista és a *détente* folyamatát éppen ezért ellenző konzervatívok a Reagan-adminisztráció idején hathatósan képviselték elképzelésüket, amely sikerrel is járt. A Szovjetunió megszűnte, amely visszatekintve valóban a *„gonosz birodalma”* (Ronald Reagan) volt, azonban olyan egyensúlyfelbomlást eredményezett – a globalizáció ambivalens trendjeinek intenzív kibontakozásával együtt! –, amely Amerikát érthetően nem hagyhatta hidegen. Egy elemző szerint ekkor *„két igazi nagyhatalom állt szemben egymással, közülük az egyik, a szovjet birodalom összeomlott. Igaz, közben a másik, az amerikai szintén bomlásnak indult.* […] *a kommunizmus hirtelen bukása az Egyesült Államok abszolút hatalmának* látszatát *eredményezte.”*[728] Tegyük hozzá: nem véletlenül és csalóka módon, hiszen a Reagan-éra neokonzervatív külpolitikai napirendje is aktívan hozzájárult a Szovjetunió széteséséhez. A hibát a neokonzervatívok ott vétették, hogy ezt követően egy hegemón birodalmat kezdtek építeni, amikor ki akarták használni a különben sem sokáig tartó *„unipoláris pillanatot”*.

A neokonzervatívok az 1991-es Öböl-háborús győzelmen okulva tehát elkezdtek eltérni eredeti megfontolásaiktól. Unipoláris–demokratikus világ létrehozásába, új világrend kierőszakolásába és kétes kimenetelű háborúkkal birodalomépítésbe fogtak. Az amerikai (világ)hegemónia öncélú érvényesítésének dokumentált formája az 1992-es *Defense Planning Guidance*, amelyet a Pentagon egyik akkori vezetője, Paul Wolfowitz segítségével állítottak össze. Ilyenek továbbá az 1997-ben alapított PNAC tanulmányai is. A neokonzervatív elveket így fogalmazza meg a PNAC önjellemzése: „[célunk az, hogy] *Amerika egyedülálló szerepet játszhasson* […] *egy olyan világrend fenntartásában és kiterjesztésében, amely kedvező biztonságunk, fejlődésünk és értékeink megőrzése szempontjából.”*[729] – Nem realista hitvallást olvasunk, hanem egy hegemonisztikus törekvést ideologikus legitimációval fedő neoliberális–demokratikus internacionalista programot.

---

[726] Ezt az amerikai törekvések olyan egymástól igen eltérő eredményre jutó elemzői is megerősítik, mint Huntington, Fukuyama és Emmanuel Todd. Mindhárman az iszlám ébredését, Ázsia technikai fejlődését, gazdasági prosperitását és az orosz hatalmi erőpotenciál várható visszatérését jelzik. Ld. még: ZAKARIA, Fareed: A posztamerikai világ. Ford.: Szigeti Judit Eszter. Gondolat, Bp. 2009.

[727] KAGAN, Robert–KRISTOL, William: The Right War for the Right Reasons. In: The Right War? és KRAUTHAMMER, Charles: In Defence of Democratic Realism. In: uo.

[728] TODD, 226. oldal (Kiemelés tőlem.)

[729] A PNAC id. hivatalos honlapja. (www.newamericancentury.org)

A nemzetközi rendszer erőegyensúlyának elgondolása helyett *az amerikai neokonzervativizmus elhagyta realista megfontolásait* és a neoliberális tartalmúvá lett idealista tanokat átvéve az amerikai hegemónia nyers kiépítésére (*Pax Americana*), vagyis az unipoláris *New World Order* létrehozására törekszik. A 2003 óta tartó iraki háborúban azonban valóban vizsgázik a realizmus és a neokonzervatív *„demokratikus realizmus"* – ahogyan John Mearsheimer állítja.[730] Ám egyre inkább úgy tűnik, (megint) az előbbi áll közelebb a valósághoz.

A NEOKONZERVATIVIZMUS BEÁGYAZÓDÁSA AZ AMERIKAI KONZERVATIVIZMUSBA

Míg az előző fejezetben a neokonzervativizmus filozófiai és politikai, illetve eszmei és elméleti forrásvidékét jártuk be, a hangsúlyt a szellemi inspirációra téve, úgy most a neokonzervativizmus történeti kialkulását vizsgáljuk meg. A '40-es évek közepétől 2008-ig áttekintett történeti utat úgy követjük végig, hogy ezenközben az amerikai konzervativizmus egészét is felfestjük ennek hátteréül. Jelen fejezetben a fontosabb eszmetörténeti csomópontok reményeink szerint éppen úgy kitapinthatóak lesznek, mint a neokonzervativizmus szervezeti fejlődése és az amerikai konzervatív jobboldalba való fokozatos beágyazódása. Kronologikus sorrendben haladunk és évtizedenként megállva mutatjuk be, hogy Amerika konzervativizmusa és a benne egyre markánsabb éllel rendelkező neokonzervativizmus miképpen fejlődött. A II. világháború végétől, illetve a hidegháború elejétől (1945/47) az unipoláris világrend kialakítását célzó kísérlet egyre nyilvánvalóbb válságáig (2001–2008) áttekintett idő mintegy hatvan évet ölel fel. Vizsgálatunk során az egyes évtizedek tendenciáit és szellemi jelenségvilágukat mind a világszituációban, mind Amerika életében, mind annak konzervativizmusában és végül a neokonzervativizmusban is igyekszünk tetten érni.

Ám, ahogyan az előző fejezetben, úgy most is konkrétan meg kívánjuk határozni, hogy a neokonzervatív ellenforradalom mikor és hol, miképpen és kik által siklott ki. Éppen ezért a történeti útban bekövetkezett végzetes törést követő, új vagy posztbipoláris neokonzervativizmus elemzésének legalább akkora helyet szentelünk, mint a hidegháború alatti neokonzervativizmusnak. Az egyszerűség kedvéért: a hidegháborús neokonzervatív ellenforradalom négy évtizede fog itt szemben állni a posztbipoláris éra forradalmi neokonzervativizmusának húsz évével.

A neokonzervativizmus ilyetén két részre osztása azt is meg fogja mutatni, hogy az 1989–91-et követő majd' húsz év első fele az aktív készülődés ideje volt, míg a 2000 utáni évtized viszont egy kvázi hatalomban töltött korszakot jelentett. Ez utóbbi az a periódus, amikor az új neokonzervativizmus lényegében Amerika külpolitikai vonalvezetését meghatározta és az eszme kisiklását a maga teljes egészében bevégezte.

Az amerikai konzervativizmus hagyományai

Az amerikai konzervativizmus periodizációja

Amint az amerikai politikai gondolkodást bemutató fejezetünkben kifejtettük, az USA konzervativizmusa mindig egy erősen liberális meghatározottságú politikai gondolkodás keretén belül kellett, hogy érvényesüljön, noha Russell Kirk, Willmoore Kendall például az amerikai alkotmányozás folyamatát, az amerikai forradalmat és az azt követő időszakot is konzervatívnak nevezete, mert az a lassú, organikus fejlődés, a mérséklet és inkább a biztonságos keretek közé helyezett szabadság, mintsem az egyenlőség keresésének jegyében állt. Talán sikerült kimutatnunk szintén az előbbiek során, hogy az amerikai állam megalapításakor vélekedésünk szerint konzervatív és liberális értékek is jelen voltak – szerintünk előbbiek túlsúlyával –; a kérdésünk mármost az, hogy Jefferson elnökségének korszaka óta miért utóbbiak domináltak mégis, illetve, hogy e dominanciának mi és mikor vetett véget? A következőkben az amerikai

[730] MEARSHEIMER, John: Hans Morgenthau und die Irak-Krieg. Realismus versus Neokonservatismus. In: *Merkur*, 2005. 677–678. szám

konzervativizmus történetét John Adamstől a *New Deal* időszakáig vezetjük végig, jóllehet méltatlanul rövid és gyakran csak jelzésértékű fejtegetésekkel.

Kezdjük azzal a nem túl meglepő, de elgondolkodtató állítással, amit Clinton Rossiter is megjegyez az amerikai konzervativizmusról szóló könyvében: *„Az amerikai politikai hagyomány az amerikai történelem terméke."* De menjünk tovább, hiszen érdemes Rossiter fejtegetését idézni erről bővebben is: *„Amerika az az ország, ahol szó szerint csak lehetőségeket lehetett látni: sűrű erdők, feltöretlen szűz földek, ismeretlen folyók, kihasználatlan erőforrások. A határvidék azokat hívta és érintette meg, akik e kihívásokra tudtak válaszolni, de azok is jöttek, akik nem. Ennek a következménye olyan szavakkal írható le, mint »vállalkozás«, »energia«, »teljesítmény«, »individualizmus«, »haladás« és »mobilitás«; mind olyan kifejezések, amelyek le képesek írni az ember új típusának megdöbbentő zarándoklatát, amely addig haladt előre, amíg bírta. Az amerikai politikai tudat liberális volt, hiszen a változás és a haladás az amerikai életforma része volt."*[731] Mindez igaz, de az is, hogy ezt jól tudták az alkotmányozás résztvevői is, és éppen ezért az antropológiai realizmus, illetve teológiai és politikai filozófiai belátásuk arra ösztönözte őket, hogy olyan társadalmat alkossanak a közösségből, amely a hagyományos életforma, az addig kifejlődött szabályok, szokások és a morális fékek révén kordában tudja tartani az embert. Ez tehát egy meglehetősen dualisztikus politikai világot alakított ki, amelyben a liberális dominanciájú korok át voltak hatva bizonyos, ez ellen készülődő konzervatív törekvésekkel is, de meg kell jegyezni, hogy az amerikai konzervativizmus győzelme idején sem a kontinentális konzervativizmusban ismeretes reakcionárius nézet terjedt el a jobboldalon belül, noha ellenforradalmi jelek időnként jól felismerhetőek voltak rajta. Ebből is látható, hogy az ellenforradalom inkább irány és forma, amelyen belül a tartalom meglehetősen eltérő lehet az adott nemzet történeti, kulturális, mentális meghatározottságai miatt.

Az amerikai ellenforradalom – benne kitüntetett helyen a korai neokonzervativizmussal – tehát végeredményben akkor alakult ki, amikor a liberalizmus elkezdett megváltozni, s a problémássá váló főárammal szemben felébredt egy olyan irányzat, amely az óliberális, vagy angolszász–whig liberalizmust – amely az amerikai alkotmányozáskor mint föderalizmus és whigizmus volt jelen – igyekezett megvédeni, konzerválni, de közben reakcióként fogalmazódott meg a balliberális törekvésekkel, az ellenkultúrával és a *New Left*-tel szemben.[732]

Különösen érdemes a fentiek fényében az amerikai konzervativizmus-kutatás elterjedt periodizációs sémáját megismernünk és átvennünk.

(1.) John Adams elnöki ciklusa 1801-ben lejárt, az amerikai állam élére nagyjából Nixonig, vagy Reaganig nem került olyan mértékben konzervatív elnök, mint amilyen ő volt. A föderalizmus és Adams ettől némileg jobboldalibb konzervativizmusa jelentette az amerikai politikai gondolkodáson belül a konzervativizmus őskorát.

(2.) A második kor nehezen közelíthető meg, hiszen létezett egyfelől a déli konzervativizmus, amely nem vált az amerikai jobboldal gondolati főáramává, másfelől a polgárháború után, 1865-től általában is az északi politika befolyása érvényesült a köztársaság életében. Így az amerikai konzervativizmus második korszakának határai 1865 és a századforduló között vonhatóak meg. Ez a *lassez faire*-kapitalizmus ideje, amely a konzervativizmus liberális áthallásait sok szempontból megerősítette.

(3.) A XX. század elejétől 1945-ig az amerikai konzervativizmust a kulturális pesszimizmus, a tömegtársadalom kritikája, az iparosítás és a modernizáció árnyoldalainak feltárása foglalkoztatta, azzal együtt, hogy a korszak végén a nagy társadalmi tervek elutasítását a *New Deal*-re reagálva feleleventette.[733]

(4.) Az amerikai konzervativizmus negyedik nagy korszaka az '50-es évek újjáéledésétől egészen Reagan második ciklusának végéig tart. Ezen belül érdemesnek látszik Barry M. Goldwater, az egyik legkonzervatívabb déli republikánus szenátor és 1964-es konzervatív elnökjelölt szakaszolását idézni. Goldwater szerint tehát: *„A modern Republikánus Pártot lehet úgy is szemlélni, mint három egymást követő nemzedék törekvéseinek történetét. Az első az '50-es években bukkant fel – kis csoport, amely identitását kereste és a növekvő kormányzati hatalommal viaskodott. A második generáció a '60-as–70-es évek ellenkultúrája idején nőtt fel. Ezek a fiatal republikánusok már sokkal mélyebb és biztosabb konzervatív filozófiával rendelkeztek, öntudatuk is stabilabb volt. E robbanékony évek dacára szilárd eszmei irányt vittek végig. A harmadik hullám Ronald Reagan 1980-as megválasztásához kötődik. Fiatalok milliói – akik jól*

---

731 ROSSITER, Clinton: Conservatism in America: A Thankless Persuasion. Forew. by George F. Will (2nd rev. ed.) Harvard UP, Cambridge, 1982. 68. és 69. oldal. Az amerikai politikai gondolkodás alapvetően liberális jellegére ld. még: HARTZ, Louis: The Liberal Tradition in America. Harcourt Brace&World, New York, 1955. és STEINFELS, Peter: The Neoconservatism: The Men Who Are Changing America's Politics. Simon and Schuster, New York, 1979. 2–3. oldal.

732 STEINFELS, 3. oldal

733 A periodizációra ld.: LORA, Ronald: Conservative Mind in America. Rand McNally&Co. Chicago, 1971. 53. oldal

tudták, miben hisznek – áradásával esett ez egybe. Ők megakasztották és át is vették a liberálisoktól az ideológiai offenzívát, és elkezdték az ország irányításának megváltozatását."[734]

(5.) Az ötödik korszak, amely a neokonzervativizmus kisiklásának ideje is egyúttal, a posztbipoláris világrend felbomlásának idejétől számítandó és nagyon korai volna bármit is megállapítani végével, de kimenetelével kapcsolatban is. Nagyon valószínű azonban, hogy az amerikai konzervativizmus ma ismét korszakhatárhoz érkezett, amelyben nagy szerepe van a neokonzervativizmus domináns meggyőződéssé és hamarosan kisiklott ideológiává válásának.[735]

Az amerikai konzervativizmus vázlatos története

Russell Kirk a korai, tulajdonképpen antik és premodern műveltségű amerikai konzervativizmus nagy feladatát a forradalom vívmányainak megvédésében és a mérsékelt amerikai köztársasági rendszer intézményeinek megóvásában jelöli meg. *George Washington* elnöksége (1789–1797), majd alelnökének, *John Adams*-nek az adminisztrációja (1797– 1801) valóban konzerválta és stabilizálta az amerikai alkotmányos köztársaság intézményét és szellemiségét. Az 1800-as, döntő választás során Adams volt alelnöke, Jefferson győzött. Lipset a választást sorsdöntőnek nevezi, mivel az adamsi konzervatív föderalistákat ekkor győzte le (végleg) a *„virginiai dinasztia"*, azaz a jeffersoniánus Demokrata–Republikánus Párt.[736] A Jefferson-éra (1801–1809) egy sokkal demokratább, Washington és Adams korához képest mindenképpen baloldalibb adminisztráció volt.[737] A Jeffersont követő volt föderalista Madison (1809–1817), majd később az ő irányvonalukat beteljesítő Andrew Jackson (1829–1837) pedig egy kifejezetten progresszív vonalat vitt.

Az Adams-éra után két olyan elnöke volt az Egyesült Államoknak, akik az ő nemes hagyományát folytatták. Egyikük *James Monroe* volt (1817–1825), a másik pedig a második elnök fia, és Monroe egykori külügyminisztere, majd utódja, *John Quincy Adams* (1825–1829), aki a Monroe-doktrínát is megszövegezte. James Monroe – Kirk szavai szerint – az amerikai forradalom nemzedékének utolsó hangja volt, mégpedig a konzervatív és mérsékelt politikai filozófia tudatos kifejtőjeként. Az 1820-as évek végén megírt munkájában Monroe a szuverenitás és a kormány elszeparálása és a hatalom kiegyensúlyozott megosztása körül elmélkedik, mondván, hogy a francia forradalom alatt a terror állami megvalósulása éppen a népszuverentiásnak a kormánnyal történt összeolvasztásából eredt. Monroe munkájában azt az érvelést és nézetrendszert viszi tovább, amelyet John Adams alkotott meg; azaz a hatalom korlátlanságát (despotizmus) és a tömegpolitizálást (demokrácia) egyazonképpen utasítja el, hogy aztán az *Amerikai Alkotmány* alapján érveljen a hatalom megosztása és a népképviselet kiegyensúlyozott megvalósítása mellett.[738]

Adams elnöki ciklusát követően az amerikai konzervativizmus kormányzati elvből kulturális attitűddé válva délre vonult. Két alakot szokás kiemelni ebből az 1865-ig tartó időszakból. Kirk ezt a szakaszt egyenesen *„déli konzervativizmus"* címszó alatt folytatja. Ekkor *John Randolph* (1773–1833) és *John C. Calhoun* (1782–1850) dél-karolinai szenátor révén az amerikai konzervativizmus olyan értékeket vallott magáénak, mint a helyi szokásjog és a lokális kormányzat tisztelete, a mezőgazdasághoz kapcsolódó életforma védelme, a protestáns és angolszász magkultúra őrzése, s vele az individualizmus felmagasztalása.[739] Clinton Rossiter Calhount nem is alaptalanul egyenesen reakciósnak nevezi, mivel tagadta az emberek közötti egyenlőséget, kulturális pesszimizmusa pedig a társadalmat belülről felbontó erők elleni haraggal párosult írásaiban.[740]

---

[734] GOLDWATER, Barry M.–CASSERLY, Jack: Goldwater. Doubleday, New York, 1988. 384. oldal

[735] Az amerikai konzervativizmus nagy, hatodik korszaka talán a paleokonzervativizmus, a jobboldali libertárius iskola, a kulturális tradicionalizmus és az alkotmányvédők uniójával teljesedik ki. (Ld. bőv.: EDWARDS, Lee: The End of Conservatism? Heritage Lectures No. 1120. 2009. április 27.; WEYRICH, Paul M.–LIND, William S.: The Next Conservatism. Saint Augustines Press, South Bend, 2009.)

[736] LIPSET, S. M.: The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective. W. W. Norton&Co. New York, 1979. 44. oldal. Bőv. tárgyalja: FORLING, John: Adams vs. Jefferson: The Tumultuous Election of 1800. Oxford UP, Oxford, 2004.

[737] ADAMS, Brooks: History of the United States During the Administration of Jefferson and Madison. (1899–91) Prentice-Hall, New York, 1963. Vol. 1. 105–107. oldal

[738] MONROE, James: The People, the Sovereigns: Being a Comparison of the Government of the United States with Those of the Rebuplics which Have Existed Before, with the Causes of their Decadence and Fall. (1825–31) Introd. by Russell Kirk, James River Press, Cumberland, 1987. 7–15. oldal

[739] KIRK, Russell: The Conservative Mind: From Burke to Eliot. (7th rev. ed.) Regnery, Washington, 1995. 150–184. oldal

[740] ROSSITER, 120–121. oldal. A déli konzervativizmus nem csak Randolph és Calhoun alakjában manifesztálódott. A többi személyre ld. a köv. kiváló összefoglalást: GENOVESE, Eugene C.: The Southern Tradition: The Achievement and Limitation of an American Conservatism. Harvard UP, Cambridge, 1994.

Kirk szerint ugyan *„az* [1865 után] *elítélt déli konzervativizmus az íratlan szokásjog nevében küzdött, amely harc a modern amerikai élet zavaros körülményei között sem halt meg”*,[741] mégis, a polgárháború végétől az első világháború befejezéséig tartó korszakot (1865–1918) a *„csalódott konzervativizmus”* cím alatt tárgyalja. A déli értékek elleni fegyveres győzelemtől kezdve nagyjából fél évszázadig az amerikai intellektust a New England-i értelmiség adta, amely az indusztrializáció, ezzel együtt a centralizáció és a kapitalista termelés elősegítése szempontjából mérlegelte politikai gondolkodását. Ez a gondolkodás pedig megakasztotta az amerikai konzervativizmus megerősödését, mivel a jelentkező főáramú konzervatív törekvések jellegzetes liberális követelésekkel párosultak. A *„Gilded Age”* (Mark Twain) három meghatározó figurája *William Graham Sumner* (1840–1910), *Stephen J. Field* (1816–1899) és *Andrew Carnegie* (1835–1919) volt.[742] Sumner az egyik legismertebb alakja annak az ún. *lasser faire konzervativizmus*nak, amely az Alapító Atyákétól meglehetősen eltérő *post-bellum* korban a szabadságjogokhoz a vállalkozás szabadságát, a verseny *teljes* szabadságát társította és ezzel együtt logikus módon a szociális szerkezetbe való bele nem avatkozást hirdette. Sumner számára a gazdasági szabadság a demokratikus értékhierarchia önálló és magasan reprezentált része volt.[743] 1870-től különben is tapasztalható az a törekvés, hogy az amerikai konzervativizmus új legitimációt találjon magának, mégpedig nem kifejezetten a politikai filozófia, a morális–vallásos megokolás vagy az Alapító Atyák hagyománya körül keresve azt. Ezzel szemben legitimációs bázisként az önérdekvezérelt és versenyelvű társadalom képe jelent meg többek között Sumner gondolkodásának horizontján is. A Yale-en tanító Sumner a következőkben foglalta össze a sokak számára szociáldarwinizmusnak tekintett gondolatát: *„A két egyedüli dolog, ami az emberi jólétről beszél, az a kemény munka és a takarékosság (technikailag ez a munkás és a tőke), s annál inkább kifejezőbbek ezek, minél jobban a derék élet megvalósítására, a tőke felhalmozására és olyan család létrehozására mutatnak, ahol a gyermekek iparkodók és önmegtagadóak.”*[744] Sumner munkáiban kézzelfoghatóan jelenik meg a protestáns munkaetikai szekularizációjának folyamata, az ember szabadságának az egyenlőség fölé rendelése gazdasági érdekek miatt és a társadalmi tagolódás tőke általi megvalósításának végiggondolása. Kortársa, a szintén puritán New England-i családból származó Stephen J. Field a Legfelsőbb Bíróság tagja volt 1863 és 1897 között. A puritán etikai és az amerika individualizmus adekvát kifejeződése vélekedése szerint saját korában a vállalkozáson alapuló kapitalizmus volt. Field Sumnernél konzervatívabb gondolkodásában a kapitalizmus morális alátámasztása is megfigyelhető és John Adams-hez hasonlóan elismerte a természetes elit kiválasztódását.[745] Az üzleti élet szempontjából mérlegelt politizálás leginkább a neves gyáros, a skót származású unitárius Andrew Carnegie *Triumphant Democracy* (1886) című munkájában érhető tetten, amelyben az amerikai ipari–technológiai haladást a demokráciát kiteljesítő erőként üdvözli, amely számunkra legalábbis kétségbe vonja a különben általánosan elterjedt konzervatívként való beállítását. 1900-ban írott *The Gospel of Wealth* című könyve szintén a szabadversenyes tőkés termelés progresszivista felfogásáról árulkodik.[746]

Az 1865-től 1918-ig terjedő korban azonban nem csak a kapitalista és iparosító liberális kurzust visszatükröző konzervatív gondolkodás volt jelen, jóllehet az adamsi hagyomány háttérbe szorult. John Quincy Adams egykori elnök két unokája: *Henry* (1838–1918) és *Brooks Adams* (1848–1927) megfogalmazta az iparosítással és ennél távolabbra tekintve az egész modernizációval kapcsolatos fenntartásait is. A későbbi kulturkritika és a konzervatív ébredés *Vordenker*jei a materializmus, az individualizmus és a tömegessé váló demokrácia ellen fejtették ki nézeteiket. Brooks Adams művek sorában adott erősen konzervatív választ a korai amerikai tömegtársadalom kihívásaira, amelyekben a társadalmi kötelességeket és a morálisan alátámasztott Egyesült Államokat védelmezte, visszaidézve John Adams írásainak hangvételét. Történész bátyja halála után kiadta Brooks Adams kéziratát, amely a demokrácia elfajulásáról szólt.[747]

---

741 KIRK: The Conservative Mind. 184. oldal

742 Munkásságukra, irányvonalukra felhasználtuk: McCLOSKY, R. G.: American Conservatism in the Age of Enterprise, 1865–1910. Harper&Row, New York, 1964.

743 Uo. 15. oldal. Ld. még erre von. még a köv. baloldali munkát: HOFSTADTER, Richard: Social Darwinism in American Thought, 1860–1915. Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1944.

744 SUMNER, William Graham: War and Other Essays. Ed. with an Introd. by Albert G. Keller, Yale UP, New Haven, 1911. 186. oldal

745 McCLOSKY, 90. és 124–125. oldal

746 ROSSITER, 131. oldal

747 ADAMS, Brooks: The Revolt of Modern Democracy Against Standarts of Duty. (1916) In: The Portable Conservative Reader. Ed. by Russell Kirk, Pengiun Books, New York, 1982. 350–359. oldal. Brooks Adams von. művei: *The Law of Civilisation and Decay*. (1895); *America's Economic Supremacy*. (1900); *The New Empire*. (1902); *The Theory of Social Revolutions*. (1913). Brooks Adams-ről ld. bőv.: ANDERSON, Thornton: Brook Adams: Constructive Conservative. Ithaca UP, New York, 1951.; Henry Adams von. művei*: History of the United States of America*. (1889–91); *Rule and Phase Applied to History*. (1909); *The Degradation of the Democratic Dogma*. (1919) [Posztumusz]. Az Adams család meghatározó szerepére

Két kor közé szorult értelmiségiek (ki)útkeresésének tűnhet az 1918 és 1945 között alkotók időszaka, amelyet Kirk a *„kritikai konzervativizmus”* névvel illet. A XX. század első harmadában a filozófiai, irodalmi konzervativizmus jellemző, amelynek három alakja *Irving Babbit* (1865–1933), *Paul Elmer More* (1864–1937) és *George Santayana* (1863–1952). Mindhárman a polgárháború lezárulása környékén születtek, megjelenésük új nemzedéket és új felfogást jelentett. Babbit az utilitarizmus, a John Deway révén igen elterjedt és a liberalizmus ismeretelméleti alapjául szolgáló behaviorizmus ellen lázadt, amikor Amerika spirituális megújulását, a puritán erkölcshöz való visszatérést hirdette meg.[748] Babbit Burke és Rousseau politikai felfogását vetette össze, amelynek következtetése úgy hangzott, hogy a természettudományos világnézetből fakadó felfogás, amely a társadalom mechanikus és racionalisztikus felfogását vallja, a reális szociális élet leképezésére tökéletesen alkalmatlan.[749] Az anglikán teológus More a köz- és a magánerkölcs összekötését tartotta a tömegtársadalom válságának megoldására alkalmasnak. Az Európában náluk ismertebb, spanyol–amerikai családból származó és 1912-ben a kontinensre vissza is költöző Santayana a liberalizmus, a haladás, a gazdasági fejlődés időlegességét, ingatagságát mutatta ki. Santayana a liberalizmus-kritikában odáig ment, hogy *„illékony korszaknak”* nevezte a szabadelvűség által dominált évszázadokat, és felrótta, hogy a liberalizmus a szabadság következményei alól is fel akarja szabadítani az embert.[750] Santayana valójában a konzervativizmus szkepticizmusának, realizmusának, óvatos bölcsességének mindenkori konzekvenciáit vonta le egy liberális korban, amikor a hagyomány, az erkölcs, a társadalmi rend ellen ható tendenciákat kritizálta.[751]

Theodore Roosevelt 1901 és 1909 közötti két, külpolitikailag imperialista, belpolitikailag a centralizációs–progresszivista liberalizmust megvalósító adminisztrációjának szellemisége Woodrow Wilson demokrata párti két ciklusa alatt (1913–1921) teljesedett be, immár liberális internacionalista külügyi vonalvezetéssel. Végül Franklin D. Roosevelt hosszú, 1933 és 1945 közötti időszaka zárta le a XX. századi liberális demokrata kurzust.[752] A konzervatívok számára meglehetősen előnytelen évtizedekben a racionalista reformpártiság, a társadalom tervezhetőségének elgondolása és kormányzati megvalósítása érvényesült, míg az erre adandó konzervatív válaszok jobbára kimerültek az egyéni vállalkozás szabadságának kiszélesítésében és a kormány második világháború alatti külpolitikai tevékenységének támogatásában. Történt egy elszigetelt kísérlet ugyan a déli hagyományok felélesztésére, de ez is inkább kulturális és nem politikai önmeghatározásra volt elegendő.[753] A ’20-as–30-as évek Nagy Depressziója a gazdasági tervezést és a központi irányítást erősítette meg, amely képes a nemzet versenyképtelen részét is a relatív jólétben részesíteni.[754] A ’30-as években az *America First* mozgalom és a különböző hazafias szervezetek (*Sons of the American Revolution* és *Daughters of the American Revolution*) kampányoltak a *New Deal* „szocializmusa” ellen, ám ez a Republikánus Párt vagy az általánosabban vett konzervatív gondolkodás számára perspektívát, Amerika számára pedig kormányzati alternatívát egyaránt nem kínált.[755] Ily módon a progresszív reformok időszaka egészen Truman elnökségéig, azaz az ’50-es évek elejéig meghatározta az amerikai politikai gondolkodást és a kormányzati cselekvést.

Az amerikai konzervativizmus a második világháború végére a szellemi innováció hiányában, az öndefiníciós kísérletek elmulasztásában, a politikai jövőtlenségben és a határozott amerikai jobboldali vélekedéshez adandó javaslatainak ismeretlenségében volt mindössze elmarasztalható... A Rooseveltet követő Truman-adminisztrációhoz fűződő ambivalens hozzáállása szintén nem segített abban, hogy ne csak a Demokrata Párthoz vagy a *New Deal*-hez képest határozza meg magát, hanem önmagában is vállalható konzervatív paradigmát alkosson. Az ’50-es évek generációs váltása, a hidegháború kihívásai és a Santayana fellépése óta érezhető *konzervatív fordulat* lassú beállása változatott ezen a helyzeten. A konzervativizmus intellektuális szklerózisa a Roosevelt-éra után mintha oldódni látszott volna.

---

felhasználtuk: BROOKHISER, Richard: America’s First Dinasty: The Adamses, 1735–1918. Free Press, New York, 2002.

748 KIRK: The Conservative Mind. 419. oldal; LORA, *The New Humanism of Irving Babbitt and Paul Elmer More*. c. fej.

749 BABBIT, Irving: *Rousseau and Romanticism* (1919) és *Democracy and Leadership* (1924)

750 SANTAYANA, George: The Irony of Liberalism. (1922) In: The Portable Conservative Reader. 467–480. oldal

751 GRAY, John: George Santayana and the Critique of Liberalism. In: *The World and I*, 1989. február

752 MAGYARICS Tamás: Az amerikai politikai konzervativizmus. In: *Múltunk*, 2003. 4. szám, 9–11. oldal

753 LORA, *The Southern Agrarians and the Modern Industrial Society*. c. fej. A kötetet, amelyre hivatkozik, 12 déli agrárius értelmiségi jegyezte *I’ll Take My Stand: The South and the Agrarian Traditon* (1930) címmel.

754 McELVAINE, Robert: The Great Depression in Historical Perspective. In: Major Problems in American History, 1920–1945. Documents and Essays. Ed. by Colin Gordon, Houghton M. Co. Boston–New York, 1999. 2–10. oldal

755 SCHLESINGER, Arthur M., Jr.: The Coming of the New Deal: The Age of Roosevelt. Houghton M. Co. Boston, 1988. *The Rise of a Conservative Opposition*. c. fej.

A második világháború végétől a hidegháború végéig

Konzervatív fordulat egy „normális évtizedben”

Az amerikai konzervatívok számára az ’50-es évek az újjászerveződés, az ébredés, az öndefiníciós kísérletek megindítása és a lassú egyesülés ideje volt. Nem véletlen, ha éppen a második világháborút követő másfél évtizedben következett ez be. Ugyan a konzervativizmus ekkor is viszonylag kisebbségi politikai nézet volt, de az amerikai társadalom sok szempontból őrizte régi hagyományait, a ’30-as éveknek az értelmiség körében dúló baloldali hulláma épp úgy ismeretlen volt *már*, mint a ’60-as évek ellenkultúrája *még*. Az amerikai ember számára az ’50-es évek a nagy megrázkódtatások nélküli normális élet, a lassú építkezés, a kitartó társadalmi konvenciók és a viszonylagos gazdagodás évtizede volt. Az ’50-es évek Amerikáját sok konzervatív éppen ezek miatt nevezi *„normális évtizednek”*.[756]

A II. világháború végén végbement értelmiségi politikai véleményváltozás jócskán rásegített az ’50-es években érezhetően újradefiniálódó konzervativizmus feléledésére. A neokonzervativizmus személyi állományának kialakulása szintén ehhez az évtizedhez köthető.

1.

Az ’50-es évek egyik legjelentősebb szellemi eseménye a liberalizmussal való gyanakvás növekedése volt. A szovjet valóság megismerése lehetetlenné tette a társutas amerikai értelmiség morális tekintélyének további fenntartását, az amerikai intézményi rendnek, az amerikai életformának a megvédelmezése – az egyre kifulladóban lévő demokrata párti kurzus megkérdőjelezésével együtt – reális lehetőséget alakított ki a konzervatív gondolkodás áttörése számára.[757]

Az amerikai konzervatív ébredés legfontosabb indikátora – hangos ébresztőórája – a kommunizmus volt. *Lionell Trilling* ki is mutatta, hogy a szovjet kommunizmus, a kelet-európai országok moszkvai szatellizációja, Csang Kay Sek Kínából való kiszorítása és a vörös rendszer terjeszkedésének veszélye egyszerre legitimálta az amerikai liberálisok és konzervatívok antikommunista törekvéseit.[758] Az antikommunizmus volt az a közös minimum, amelyben az amerikai konzervativizmus minden irányzata megegyezett. A szakirodalomban széles körben elfogadott nézet, hogy ekkor három nagyobb áramlat létezett az amerikai konzervativizmuson belül.[759] (1.) A klasszikus, keleti parti republikánus politikát űző libertárius konzervativizmus a gazdasági szabadság védelmét tekintette elsődlegesnek és ezért állt szemben a kommunizmussal. Hayek 1944-ben megjelent *Út a szolgasághoz* című könyve eszmei érveket adott a kezükbe. Legfontosabb képviselőik Frank Chodorov, Ludwig von Mieses, az éppen alkotni kezdő Milton Friedman, Frank H. Knight és Henry C. Simons voltak. (2.) A tradicionalista, az amerikai értékeket morális, vallásos és hazafias okokból védelmező konzervatívok csoportjához tartozó értelmiségiek közül kiemelkedett Richard Weaver, Peter Viereck, Russell Kirk, Willmoore Kendall és Robert Nisbet. Ők úgy vélték – nem is alaptalanul –, hogy a szovjet kommunizmus az amerikai életforma, történelem és kultúra totális antitézise. (3.) Az antikommunizmust saját magáért, mint külön politikai programot követő harmadik csoport színes összetétele jól mutatja az egész amerikai konzervativizmus útkeresésének irányait. A Robert Welch vezette John Birch Society, a liberális Arthur M. Schlesinger Jr., az éppen Nagy Britanniában lapkiadóként tevékenykedő Irving Kristol vagy a mccarthysták, az őket támogató William F. Buckley Jr., Whitakker Chambers és a gazdaságilag libertárius Frank S. Meyer neve említendő meg azok között, akik több politikai irányból érkeztek, de nagyjából egyfelé tartottak a szovjet fenyegetés és annak Amerikára gyakorolt veszélyeinek értékelésekor.

---

[756] WEYRICH, Paul M.–LIND, William S.: The Next Conservatism. In: *The American Conservative*, 2007. február 12. Vö. egy ezzel szemben inkább szkeptikus véleménnyel: LUKACS, John: Az Amerikai Egyesült Államok XX. századi története. Ford.: Zala Tamás. Európa, Bp. 2002. 87. oldal.

[757] KIRK, Russell: Prospect for Conservatives. Gateway Ed. Chicago, 1956. 10–11. oldal

[758] KIMMAGE, Michael: Lionell Trilling’s *The Middle of the Journey* and the Complicated Origins of the Neo-Conservative Movement. In: *Shofar*, 2003. 3. szám, 48–63. oldal [Trilling *The Middle of a Journey* c. munkájáról van szó (Viking. New York, 1947).]

[759] NASH, George: The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945. ISI Books, Wilmington, 1998. 74. oldal; MINKENBERG, Michael: Neokonservatismus und Neue Rechte in den USA. Neue konservative Gruppierungen und Strömungen im Kontext sozialen und kulturellen Wandels. Nomos, Baden-Baden, 1990. 70–74. oldal. A témára magyarul ld. bőv.: ORBÁN Anita: Az antikommunizmus hatása az amerikai konzervativizmusa. Hamvas Int. Bp. 2003.

Az amerikai konzervativizmus kialakulásához korántsem távolról kapcsolódik a ’40-es évek liberális értelmiségének antikommunistává válása, amely egy általános jobbratolódás nem is lényegtelen mellékszíntere volt. E fordulat leglátványosabb jele Arthur M. Schlesinger Jr. *The Vital Center* című 1949-es könyve volt, amelyben bölcsen az amerikai demokrácia központi értékeinek megvédelmezését nevezi a politikai oldalakat egyesítő elemnek.[760]

Az ’50-es évek szellemi életében lezajló lassú jobbra tolódás egyik fontos és el nem mellőzhető szálát éppen a neokonzervatív Daniel Bell fejtette fel. *The End of Ideology* című 1960-as kötetében visszatekint a ’30-as évektől kezdődő intellektuális mozgalmakra, és arra a nagyon figyelemreméltó megállapításra jut, hogy az ’50-es években a szellemi élet konzervatív fordulata összekapcsolódott egy generációs váltással.[761] Bell szerint tehát a’30-as évek baloldali vagy egyenesen radikális, kommunista és trockista fiataljai egyszerre léptek az alkotói tevékenységük kezdetét jelentő 30-as éveikbe, s így egy rövid zavaros ideológiai útkeresés után az évtized végére megtalálták identitásukat és politikai felfogásuk kikristályosodott. A II. világháború vége felé 20-as–30-as éveiben járó generáció szellemi orientációváltását legjobban éppen a neokonzervatívok tekintetében lehet demonstrálni. A ’60-as–70-es évekre vezető neokon szerzők mind ekkor, 1945-öt követően kezdték meg lassú fordulatukat, illetve ébredésüket. Ben Wattenberg szerint ezért 1950 körül már lehet beszélni a *„neokonzervativizmus alapító atyáinak”* megszületéséről.[762] A legidősebbek közülük Nisbet (1913), Bell (1919), Kristol (1920) és Lipset (1922) voltak, ők a legszellemdúsabb szerzők és teoretikai szinten a legkomolyabb teljesítményt nyújtók. Jeane Kirkpatrick (1926) és Midge Decter, illetve Huntington és Moynihan (1927), valamint Glazer (1929) hozzájuk képest később születtek, majd őket követik a náluk is fiatalabbak, de még a „30 évesek” generációjához tartozók: Aaron Wildavsky és Norman Podhoretz (1930), James Q. Wilson (1931), valamint Michael Novak (1933). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a neokonzervativizmus második generációját éppen a legfiatalabbak közül kötik össze ketten a régiekkel – Podhoretz és Novak ugyanis a hidegháború utáni neokonzervativizmus számára is orientációs pontként szolgál. Különös helyzetben van Joshua Muravchik, aki 1947-es születésű és magát az első neokonzervatív nemzedék legifjabb tagjának tartja, noha korban mégis a második neokonzervatív nemzedékhez sorolhatnánk. Muravchik azonban a baloldaltól való elfordulását – megint saját bevallása szerint – még Podhoretz-cel és Kirkpatrick-kal csinálta végig.[763]

Az ’50-es évekbeli új generáció gondolkodásának irányait jelzi a következő megállapítás Ronald Lora konzervativizmus-kutatótól: *„Nem volt teljesen és minden esetben világos, hogy mit ellenez az új konzervativizmus* (*New Conservatism*)*: általánosságban ez lehetett a liberalizmus, a pragmatizmus, utilitarizmus, az etikai relativizmus, a vallástalanság, az indusztrializmus és a fogyasztásközpontúság vagy éppen a Szovjetunió.”*[764] A „30 évesek” generációja azonban mégis tudott egy valamit, azt, hogy régi elveiket megtagadva valami teljesen új felé kell keresésüket folytatniuk. Az olyan kiábrándult liberálisok, mint Podhoretz és Nathan Glazer neokonzervatívokká váltak, míg Sidney Hook, Lionell Trilling és Daniel Patrick Moynihan liberálkonzervatív elveket kezdtek vallani. Éppenséggel Bell, csakúgy, mint Kirkpatrick és Kristol, Sidney Hook és Seymour Martin Lipset vagy Reinhold Niebuhr, akárcsak a még a spanyol polgárháborúban is harcoló Willmoore Kendall, a baloldalon kezdték pályafutásukat és a második világháború végére fordultak jobbra. A fordulópont nem függetleníthető két történeti szituációtól: attól, hogy a II. világháborúban a 30 évesek formálódó generációja Amerika mellé „sodródott” a nácizmus elleni harc miatt (sokan mint sorköteles korú katonák is), s attól, hogy a hidegháborúban a sztálinizmus elleni állásfoglalásuk stabilizálta ezt a helyzetüket.[765] Való igaz, és Európából – pláne Kelet-Európából – nehezen megérthető az az amerikai értelmiségi attitűd, amely a hidegháborút egzisztenciális küzdelemnek fogta fel, s amely a Lipset által is leírt moralista amerikai politikai kultúrának szerves része volt.[766] A volt baloldaliak és progresszív liberálisok először ún. *Cold War Liberal*-lá váltak, majd sokuk egy évtized múlva neokonzervatívként folytatta útját.

---

760 Artur M. Schlesinger Jr. mint történész egyébként a *New Deal*-ről progresszista szemszögből írt, a mérsékelt baloldalhoz tartozván később Kennedy és Johnson támogatója volt.

A liberális értelmiség antikommunista elkötelezettségére: BLOOM, Alexander: Prodigal Sons: The New York Intellectuals and Their World. Oxford UP, New York, 1986. *Liberal Anticommunism*. c. fej.; EHRMAN, John: The Rise of Neoconservativism: Intellectuals and Foreign Policy, 1945–1994. Yale UP, New Haven, 1995. 1–18. oldal.

761 BELL, Daniel: The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. Free Press, Glencoe, 1960. *The Mood of Three Generations*. c. fej.

762 Think Tank: Lipset and Friends. Part 1. (Ben Wattenberg) 2003. [Ben Wattenberg *Think Tank* c. interjúsorozata.] In: www.pbs.org/thinktank/transcript1250.html.

763 Joshua Muravchik levele Békés Mártonhoz. 2008. február 13. (A szerző tulajdonában.)

764 LORA, 176. oldal

765 STENFELS, 25–29. oldal

766 HALPER, Stefan–CLARKE, Jonathan: America Alone: The Neo-Conservatives and the Global Order. Cambridge UP, Cambridge, 2004. *Introduction*, 1. oldal

Az ’50-es évekbeli fordulatnak jól látható jele volt, amikor az *American Jewish Comittee* lapja, a *Commentary*, a liberális *Partisan Review* és a balos *New Leader* közös platformot alkotott a kommunizmus ellen. Az antikommunista, kormány- és CIA-támogatásban részesülő szervezet körül kezdtek megjelenni azok az értelmiségiek, akik az amerikai külpolitikai szerepvállalást nem tudták elképzelni a békés együttélésben kimerülő passzivitásban, elutasították az izolacionizmust és meg voltak győződve országuk morális és intézményi felsőbbrendűségéről.

Az előbb már szóba került Sidney Hook szerepét kár volna említetlenül hagyni, hiszen éppen Kristol emeli ki többször is jelentős szerepét a ’40-es évek végi–50-es évek elejei eszmélésben.[767] Hook nemzedéke egyik legjelentősebb pragmatista filozófusa volt, aki szakítva ifjúkora erőteljes baloldali (sőt kommunista) felfogásával, a ’30-as évek közepétől az antitotalitárius értelmiség központi alakjává vált. Richard Rorty jegyzi meg róla: *„Amikor a nagy gazdasági válság alatt egy egész seregnyi entellektüel sorakozott fel a sztálinizmus mellé, a Deway első számú tanítványának számító Sidney Hook körül gyülekező kicsiny csoport tartotta elevenen a politikai erkölcsöt az értelmiség körében.”*[768] Hook – aki 1929-ben még lelkendezve tért haza a Szovjetunióból – a második világháború után is folytatta akkor már egy évtizedes harcát a totális ideológiák ellen. Mint Lionell Trilling, ő sem lett vallásos konzervatív, de a közéleti etikát és a kulturális hagyományokat nagyra tartotta. Sidney Hook, a New York University filozófia tanszékének vezetője magát John Dewey követőjének tartotta, aki négy ellenséggel száll szembe, amelyek: a szovjet kommunizmus, a fasizmus, a vallási fundamentalizmus és az antiszemitizmus. Ez az álláspont tökéletesen lefedte a ’45 után kialakuló és később neokonzervatívnak nevezett értelmiség korabeli álláspontját. Hook még 1939-ben megalapította a *Committee for Cultural Freedom* nevű szervezetet, amely kommunista-ellenes baloldali és liberális értelmiségieket tömörített. A szervezetet támogatta több – főként a Hitler–Sztálin paktum miatt – kiábrándult baloldali értelmiségi, az *American Jewish Committee*, maga John Dewey, a lapok közül a *The New Republic* és a *The Nation*, valamint mások mellett James Burnham és John Dos Passos.[769] Tíz év múlva, immár a hidegháború helyzetére reagálva alakult meg az *American Committee for Cultural Freedom*, amely az amerikai demokratikus értékek megvédelmezésére jött létre. A Hook által elnökölt szervezet tagjai között James Burnham mellett ott volt alelnökként Arthur M. Schlesinger Jr. és Reinhold Niebuhr, valamint Daniel Bell. A szervezet adta ki a *Partisan Review*-t. Ezt követően, a nyugati világ egészének értékeit és intézményrendszereit megvédendő alakult meg szintén Hook révén egy átfogó értelmiségi fórum, a *Congress for Cultural Freedom*, amely előbbi szervezettel aktív összeköttetésben állt.[770]

Ezekben az években a későbbi neokonzervatív értelmiség derékhada már az amerikai értékek és a hidegháborús győzelem iránt elkötelezett szerzővé vált. Sidney Hook-hoz fűzte szellemi kapcsolat azokat a volt City College of New York-beli hallgatókat, akik a neokonzervatív értelmiség vezetői lesznek, úgymint Kristol, Bell, Glazer és Lipset. A személyi hálózat pedig gyorsan szövődni kezd. Glazer és Podhoretz ekkor antikommunista liberálisokként definiálták magukat.[771] A ’40-es évek végén, a korai ’50-es években a *Commentary*t szerkesztő Kristol már együtt dolgozott Nathan Glazerrel, a lap ekkor az antisztálinista liberális zsidó értelmiség szócsöve volt, amely a *The Nation*, a *The New Republic* és a *The New York Times* hasonló köreivel működött együtt. Kristol az évtized végén egy rövid ideig az *American Comittee for Freedom*-nál is dolgozott ügyvezető titkárként, ahová Sidney Hook protezsálta be.[772] Ekkor Daniel Bell a szervezet párizsi fiókjánál töltött egy évet és a *Congress for Cultural Freedom*-nál dolgozott. Egy 1952-es *Commentary*-beli cikkében Kristol a koreai háborút nem támogató liberális értelmiségnek üzent hadat, ugyanabban az évfolyamban, amelyben Leo Strauss *Üldöztetés és az írás művészete* című könyvét is recenzeálta.[773] Kristol később, az ’50-es évek első felében az *American Commitee for Cultural Freedom*-hoz hasonlóan CIA-támogatásból tevékenykedő *Encounter* magazint szerkesztette Londonban.

Feljegyzésre érdemes, hogy a ’40-es évek második felében George Orwell, aki éppen az *1984*-en dolgozott, két cikket is írt a *Commentary*-nak.[774] Norman Podhoretz úgy jellemzi őt, hogy *„Orwell, ha ma élne, biztosan neokonzervatív lenne”*, hiszen a később neokonzervatív fordulatot végrehajtó amerikai baloldali

---

767 KRISTOL, Irving: Life with Sidney: A Memoir. (1983) In: Sidney Hook: Philosopher of Democracy and Humanism. Ed. by Paul Kurtz, Prometheus Books, Buffalo, 1983.

768 RORTY, Richard: Professzionális filozófia, transzcendentalista kultúra. (1976) Ford.: Beck András. In: A filozófus az amerikai életben. Szerk.: Beck András. Tanulmány–Pompeji, Pécs, 1995. 190. oldal

769 HOOK, Sidney: Out of Step: An Unquiet Life in the 20th Century. Harper&Row, New York, 1987. 248–262. oldal

770 Uo. 420–422. és 432–450. oldal

771 MINKENBERG, 78–80. oldal

772 EHRMAN, 5. oldal

773 KRISTOL, Irving: An Autobiographical Memoir. (1995) In: uő: Neoconservatism: The Autobiography of an Idea. (2nd ed.) Elephant Papierback, Chicago, 1999. 15–20. oldal

774 ORWELL, George: The British General Election. In: *Commentary*, 1945. november és Britain’s Struggle for Survival. In: uo. 1948. október

kortársainál jó másfél évtizeddel korábban belátta a forradalmi és az embert ellenőrizni, egyenlősíteni, a társadalmat megtervezni akaró ideológiák végzetességét.[775]

Ha kíváncsiak vagyunk arra, hogy a korai ’50-es években általánosságban mit gondolt a később neokonzervatívvá váló értelmiségi csoport, olvassuk csak el szellemi mentoruk, Sidney Hook vélekedését! *„Az első csoport, akiket az* American Congress for Cultural Freedom *vezető tagjai reprezentáltak, s akiknek én lettem a vezérszónokuk, felismerte, hogy az első és legfontosabb dolgunk a Nyugat megvédése és túlélésének biztosítása”* – emlékezik Hook. Majd egy 1952-es vélekedését idézi, amely szerint az amerikai társadalom, kultúra, gazdaság, intézményrendszer *„kritikusan, de támogatandó”*, főleg, ha ennek alternatívája bármilyen – aktuálisan éppen a szovjet-típusú – totalitarianizmus.[776]

A szovjet fenyegetés táborképző hatása és a generációváltás kiemelt fontossága mellett jegyezzük meg, hogy az elsősorban német anyanyelvű emigránsok is hozzásegítették az amerikai konzervativizmust az ébredéshez. A német zsidó Hans Morgenthau és Leo Strauss, az Ausztriát 1938-ban elhagyó Eric Voegelin, a teológus Paul Tillich vagy a Nagy Britanniában alkotó osztrák Hayek jelentős befolyást gyakorolt a konzervatív gondolkodásra. Jellemző módon a New York-i készülődő neokonzervatív értelmiség az európai zsidó emigránsok gondolatai mentén kezdett el ébredni, hiszen Strauss politikai filozófiájukat, Morgenthau pedig külpolitikai elképzeléseiket formálta.

2.

Az amerikai szellemi élet ’50-es évekbeli konzervatív fordulatát általánosan művek, személyek, folyóiratok sokaságához illik kötni. A következőkben mi is ezt a hagyományos és jól kitaposott utat választjuk.[777]

Az első, nem csak gazdaságilag, hanem kulturális értelemben is határozottan konzervatív szellemiségű munka *Peter Viereck* (1916–2006) *Conservatism Revisted* című 1949-es munkája volt, amelyben a szerző az amerikai konzervatív hagyomány újrafelfedezését hajtotta végre. Viereck szerint a konzervativizmus a liberális kurzus korában az irodalmi életben, a kritikában csatornázódott és az ideológiákból származó forradalmak elleni lázadásként jelentkezett. Az év során Pulitzer-díjjal kitüntetett Viereck később John Adams-től Churchill-ig vezette végig a konzervativizmus történetét.[778] A teológiai protestáns ortodoxia gyakorlata *Reinhold Niebuhr* (1892–1971) és *Paul Tillich* (1886–1965) részéről az ’50-es években valóságos egyetemi vallásos hullámot indított útjára.

Niebuhr már 1944-ben megfogalmazott ún. *„keresztény realizmusa”* visszakanyarodott a konzervativizmus antropológiai felfogásához és az amerikai demokrácia teológiai megalapozottságú védelmét szorgalmazta munkáiban.[779] Az első neokon nemzedék is hivatkozási alapul választotta Niebuhrt, akinek fő felismerése az volt, hogy a modern liberális demokrácia nem elég erős ahhoz, hogy megvédje saját rendszerét. Ezért azt ajánlotta, hogy a társadalom és a politika fedezze fel újra a közösségi fékeket, a morális elveket és a kereszténység által is vallott antropológiai realizmust. Niebuhr írta a II. világháború végén:

> A modern demokratikus elmélet túlságosan szekuláris ahhoz, hogy megértse vagy felmérje az ember transzcendens kapcsainak súlyát. Ezért van, hogy nagyon sokszor az egyént tekinti minden elejének és végének, vagy éppenséggel kollektivizmusba tér ki és ez megsemmisíti az egyént.[780]

---

775 PODHORETZ, Norman: If Orwell Were Alive Today. (1982) In: The Bloody Crossroads: Where Literature and Politics Meet. Simon and Schuster, New York, 1986. 57. oldal

776 HOOK, 567. oldal

777 A továbbiakban a köv. munkákra alapozzuk mondanivalónkat: KIRK, Russell: The Conservative Movement: Then and Now. The Heritage Found. Lecture 1. é. n.; LORA, 136–177. oldal; NISBET, Robert: Konzervativizmus: álom és valóság. Ford.: Beck Péter. Tanulmány, Pécs, 1996. 120–121. oldal

778 VIERECK, Peter: *Conservatism Revisted: The Revolt Against Revolt, 1815–1949.* (1949) és *Conservatism: From John Adams to Churchill*. (1956)

779 NIEBUHR, Reinhold: *The Children of Light and the Children of Darkness*. (1944). Egyéb von. művei: *Moral Man and Immoral Society: Study in Ethics and Politics*. (1932); *The Nature and Destiny of Man*. (1948); *Christian Realism and Politcal Problems*. (1953); *Man’s Nature and His Communities*. (1965). Niebuhr eszméire ld. a köv. kiváló gyűjteményt: Reinhold Niebuhr: His Religion, Social, and Political Thought. Ed. by Charles W. Kegley–Robert W. Bretall, Macmillan, London, 1961.

780 NIEBUHR, Reinhold: The Children of Light and the Children of Darkness: A Vindication of Democracy and a Critique of Its Traditional Defenders. Nisbet&Co. London, 1945. 58. oldal

A megoldás a modern liberális demokrácia vallásos értékekkel való stabilizálása és biztonságot adó intézményekkel való körülbástyázása. Más szavakkal a vallásos ember restaurálása a szabad társadalomban. Niebuhr demokrata volta megkérdőjelezhetetlen, hiszen az igazság és a mérséklet kiszámítható társadalmi megvalósulását látta a demokráciában, de realista emberképe nem engedte, hogy ennek fenntartását a gyengécske liberális–demokratikus értékekre bízza. Mindezt azért gondolta, mert úgy vélte: a demokratikus elmélet optimizmusa, haladás-hite és elhibázott emberképe veszélynek teszi ki a parlamentáris kormányzati rendszereket. Saját szavaival: *„az emberi természet keresztény felfogása sokkalta fejlődőképesebb perspektívát nyit a demokratikus társadalmaknak, mint az az optimizmus, amivel a demokrácia történeti útja során együtt járt, vagy az az erkölcsi cinizmus, amely zsarnokságba hajszolja a társadalmat.”*[781]

Robert Nisbet (1913–1996) 1953-as *The Quest for Community* című munkájában szintén a társadalom közösségi felfogását hangsúlyozta és a szabadság intézményi és erkölcsi korlátaira mutatott rá.[782] De hogy csak a fontosabb műveket és alkotóikat említsük meg: Eliseo Vivas könyve, a *The Moral Life and the Ethical Life* (1950), Francis Wilson *The Case of Conservatism* című munkája (1951), John Hallowell-től a *The Moral Foundation of Democracy* (1954), Gordon Harris *Road to the Right*-ja (1954) és William F. Buckley Jr. *God and Man at Yale* (1951) című kötete az egyetemi oktatásról, mind a konzervatív vélemény megerősödését mutatták az ’50-es évek első harmadától kezdődően. Ekkora az amerikai konzervativizmus arca végleg megváltozott, és nem hasonlított sem a keleti parti gyáros, sem a Dél után nosztalgiázó farmer, sem pedig az anglofil regényíró ábrázatára.

Az előző fejezet elején már bemutattuk Leo Strauss és Hans Morgenthau korszakos jelentőségű munkásságát, amelyet a modernitást kritizáló *Természetjog és történelem* (1953), valamint a realizmus megalapítását jelentő *Politics among Nations* (1948) jelöl. Strauss törekvéseivel meglehetősen egybevágó vonalon haladtak *Eric Voegelin* (1901–1985) kutatásai. A politikai filozófia klasszikus alapokon történő felélesztését ambicionáló tudós a modern gondolkodás gnosztikus és forradalmi alapjait támadta meg nagyszabású írásaival.[783] Voegelin a demokrácia etikai alapjait és a politikai filozófia bölcsességét hangsúlyozta, mely utóbbi a modernista gnosztikus racionális tudás helyett az emberre öröktől fogva jellemző adott kondíciókból indul ki. 1952-es *The New Science of Politics* című könyve revelációszerűen hatott a liberális alapokon elgondolt politika meghaladásában érdekeltekre.[784]

Az amerikai történelem kutatásában az eredet, a mítosz, a puritán etika felértékelését, jelentésének és tiszteletének visszaállítását végezte el *Daniel J. Boorstin* (1914–2004) számos kötete, aki a napi politikában is konzervatív nézeteket képviselt.[785]

Von Hayek, von Mises, Röpke, Schumpeter munkásságának megismerése nyomán kibontakozott a *New Deal* ellenzését központi témául emelő amerikai konzervativizmus gazdaságfilozófiai érdeklődése is, noha ennek gyakorlati megfogalmazására Friedman munkásságáig várniuk kellett. A kapitalizmusnak mint Amerika eredeti és megőrzésre méltó gazdasági formájának a méltatása már az ’50-es években elkezdődött.[786]

Számos személy nevét kell még felsorolnunk akkor, ha érzékeltetni akarjuk az amerikai szellemi életben zajló változás munkásainak nagy számát. Az előbbieken kívül jelentős szerepe volt a konzervatív fordulatban a következő értelmiségieknek: Richard Weaver, Clinton Rossiter, Anthony Harrigan, Will Herberg, Walter Lippmann, Raymond English, Thomas Cook, August Heckscher, John Blum, Arthur Burns, John Dos Passos stb.

Az amerikai konzervativizmus megújításában játszott főszerep azonban kétség kívül *Russell Kirk*-öt (1918–1994) illeti. A michigani családból származó Kirk második világháborús szolgála után az első amerikai volt, aki diplomát szerzett a skóciai St. Andrew University-n (1953). Könyvé bővített, első kiadását

---

781 Uo. *Foreword*. Vii. oldal

782 NISBET, Robert: The Quest for Community. Oxford UP, New York, 1953.

783 McALLISTER, Ted V.: Revolt Against Modernity: Leo Strauss and Eric Voegelin and the Search for Postliberal Order. UP of Kansas, Lawrence, 1997.

784 VOEGELIN, Eric: The New Science of Politics. Chicago UP, Chicago, 1952.; Order and History. Vol. 1-5. Louisiana State UP, Baton Rouge, 1956–1987. Ld. bőv. róla: BERGBAUER, Harald: Eric Voegelin’s Kritik an der Moderne. Egon Verl. Würzburg, 2000.; COOPER, Barry: Eric Voegelin and the Foundations of Modern Political Science. Univ. of Missouri Press, Columbia, 1999.; G. FODOR Gábor: Voegelin for Beginners. Útmutató Eric Voegelin politikai filozófiájához. In: *Kommentár*, 2006. 6. szám és uő: Kérdéstilalom. Eric Voegelin politikai filozófiája. L’Harmattan, Bp. 2004.; RUSSELL, Greg: Eric Voegelin and Reinhold Niebuhr on the Moral Resources of Democracy. In: *Modern Age*, 2006. ősz.

785 BOORSTIN, Daniel J.: *The Last World of Thomas Jefferson*. (1948); *The Genius of American Polics*. (1953); *The Americans*. Vol. 1-2. (1958–66); *America and the Image of Europa: Reflections on American Thought*. (1960); *The Imagine, or What Happened to the American Dream*. (1961); *An American Primer*. Ed. by Daniel J. Boorstin (1966); *The Decline of Radicalism: Reflections on America Today*. (1969)

786 Pl.: BERLE, A. A.: *The Twentieth Century Capitalist Revolution*. (1954); LILIENTHAL, David: *The Big Bussiness: The New Era*. (1953).

követően még hatszor kibocsátott munkája nem csak a Burke-recepció tulajdonképpeni útra indítását jelentette, hanem az amerikai konzervativizmus öntudatának felébresztését is hagyományai tudatosítása által.[787] A *The New York Times* könyvről írott recenziója egyenesen úgy fogalmazott, hogy az *„öntudatot és genealógiát adott az amerikai konzervativizmusnak és beindította a háború utáni korban mozgalmát."* A kiadó, Henry Regnery így emlékezett vissza a nagyhatású könyv fő mondanivalójára: *„Kirk nem csak azt bizonyította be, hogy a konzervativizmus tisztességes és szellemileg tiszteletre méltó pozíció, hanem hogy az amerikai politikai hagyomány integráns része."*[788] A csillogó és ugyanakkor nyugodt stílusú esszéiről, szellemhistóriákat feldolgozó regényeiről, Burke, John Adams, Santayana és T. S. Eliotról írott munkáiról ismert Kirk a konzervatívok számára azóta is viszonyítási pontul szolgáló munkák sorát adta ki.[789] Kirk kezdetben a michigani állami egyetem oktatója volt, majd élete végéig a Hillsdale College-ban tanított és a Heritage Foundation kutatójaként tevékenykedett, és összesen tizenkét amerikai egyetem és kollégium tiszteletbeli doktora volt. Kirk élete nagy részét feleségével együtt a csak Piety Hill néven ismert házukban töltötte, ahol gyakran vendégeskedett a konzervatív értelmiség és számos politikus. Reagan 1989-ben az Elnöki Polgári Éremmel tüntette ki. Russel Kirk a konzervativizmus leírásánál a morális–erkölcsi felfogást, a társadalom hierarchikus felépítését és a metafizikai–transzcendens belátást hangsúlyozza, emellett esszéiben megjelenik a gazdasági és bármilyen típusú egyenlőség elutasítása, az ésszerű reformoknak a gyors változtatásokkal szemben való előnyben részesítése. Kirk az antik, a keresztény és az európai, különösen az angolszász politikai és filozófiai hagyományt tartotta fontosnak az amerikai konzervativizmus felélesztése és általában az Államok kulturális tudtának megerősítése érdekében.[790] Jellemző gondolat, amely visszaemlékezésében központi helyet foglal el, hogy önmagát a modernitás ellenségének tekintette, ami abban is megnyilvánult, hogy a gépkocsit *„mechanikus jakobinizmusnak"* nevezte, nem nézett TV-t és nem használt számítógépet.[791] Kirk az '50-es évek végén erősen ellenezte a konzervatívoknak a libertáriusokkal kötendő szövetségét, az Öböl-háború idején pedig szó szerint úgy fogalmazott az általa már a '80-as évek végén elítélt neokon lobbiról, hogy az Tel Aviv és nem Washington érdekeit védi. A neokonzervatívok Kirk-recepciója se nem túl bő, se nem túl megértő. Adam Wolfson – a *Public Interest* volt szerkesztője – szerint Kirk konzervativizmusa inkább tradicionalizmus volt, a burkeiánus vonal felélesztésével pedig, mivel az arisztokratikus és reakciós volt, nem tudott tágabb befolyásra szert tenni.[792] Amely kijelentés nem kifejezetten helytálló és nem is méltányos.

Kirk-nél kevésbé ismert, de az amerikai konzervatív fordulatban mégis elsődlegesnek számító szerepet játszott *Willmoore Kendall* (1909–1967). Az oklahomai metodista lelkészgyerek 18 évesen végezte el az állam egyetemét, húsz évesen már könyve jelent meg. Oxfordi tanulmányai után a spanyol polgárháborúban vett részt, de Orwellhez hasonlóan keserű csalódással tért haza. Ezt követően az Illionis University-n tanult, ahol megírta fontos munkáját Locke-ról (*John Locke and the Doctrine of Majority Rule*. 1959). Kendall ezt követően a Yale-en tanított, ahol a liberális kollégákkal hamar kibékíthetetlen ellentétbe került. Egy évtized múlva katolizált és a dallasi katolikus egyetemen tanított tovább korai, 1967-es haláláig. Kendall az amerikai történelmet konzervatív szemszögből nézte, amikor a társadalom etikai és hagyományos kapcsaira utalva az Egyesült Államok politikai rendszerének lockeiánus eredetét elutasította. Kendall az egalitarizmus, a társadalmi radikalizmus és liberális individualizmus filozófiai ellenzésétől a konkrét konzervatív ellenforradalom következményéig jutott el.[793] Érdekes és kissé disszonáns ugyanakkor, hogy a pályája végén kimondottan antiliberális, jobboldali konzervatív Kendall Rousseau-t nagy politikai filozófusnak tartotta.[794] Még különösebb a Kendall és Kirk közötti feszültség, ugyanis előbbi az Egyesült Államok vallásos, össznemzeti alapítását erősítette meg, míg Kirk elitista, arisztokratikus meggyőződése közismert. Kendall Kirk és Richard Weaver konzervativizmus-fogalmával is vitázott, mivel saját értelmezésében a *status quo*

---

787 KIRK, Russell: The Conservative Mind: From Burke to Santayana. Regnery, Chicago, 1953. [A kötet anyagát Kirk később T. S. Eliot munkásságáig terjesztette ki.]

788 REGNERY, Henry: Memoirs of a Dissident Publisher. Harcourt Brace J. New York, 1979. 146. oldal

789 Különösen: KIKR, Russell: A Program for Conservatives. Gateway Ed. Chicago, 1954. és ennek bővített változata: Prospects for Conservatives. uo. 1956.

790 EAST, J. P.: Russell Kirk as a Political Theorist. In: *Modern Age*, 1984. tél, 33–44. oldal

791 KIKR, Russell: The Swords of Imagination: Memoirs of a Half-Century of Literary Conflict. William B. Eardmans Publ. Grand Rapids, 1995.; WHITNEY, Gleaves: *The Swords of Imagination*: Russell Kirk's Battle With Modernity. In: *Modern Age*, 2001. ősz

792 WOLFSON, Adam: Conservatives and Neoconservative. (2004) In: The Neocon Reader. Ed. by Irwin Stelzer, Grove Press, New York, 2004. 217–219. oldal (A továbbiakban: TNR)

793 KENDALL, Willmoore: The Basic Symbols of the American Political Tradition. Luoisiana State UP, Baton Rouge, 1970.; The Conservative Affirmation in America. Gateway Ed. Chicago, 1985. [A kötetek posztumusz jelentek meg.]; továbbá: Democracy and the American Party System. Ed. by Austin Ranney–Willmoore Kendall–Earl Lantham, Harcourt Brace and Co. New York, 1956.; Liberalism vs. Conservatism. The Continuing Debate in American Government. Ed. by KENDALL, Willmoore–CAREY, G. W. Princeton UP, Princeton, 1966.

794 HART, Jeffrey: The 'Deliberate Sense' of Willmoore Kendall. In: *New Criterion*, 2002. március

mindenkori megvédőit azonosította a konzervatívokkal, más kérdés, hogy saját korában ő már ellenforradalmi, antiliberális konzervatívként nevezte meg magát.[795] Kendallt többen, köztük a straussiánus Herny V. Jaffa is, a populista amerikai *Új Jobboldal* teoretikusának vélik.[796] Tovább menve Kendall recepciójában és az őt körülvevő ellentmondások vázolásában, tegyük hozzá: Jaffa mestere, Leo Strauss viszont így nyilatkozott róla: Kendall nemzedéke *„legjobb hazai elméje”*, aki *„az egyetlen ember, aki nem látogatta az óráimat, de csodálatos módon megértette, hogy én mit gondolok és mik a szándékaim.”*[797]

Az amerikai konzervativizmus újjászervezéséhez elengedhetetlen volt olyan folyóirat alapítása, amely kizárólag konzervatív nézeteknek enged teret, mégpedig mind kulturális és társadalmi, mind gazdasági és külpolitikai értelemben. 1955-ben Kendall egyik tanítványával, a szintén katolikus William F. Buckley Jr.-ral (1925–2008) együtt megalapította a *National Review*-t. A szerkesztést később teljesen átvevő Buckley (Kirk-öt kivéve) jóformán az egyetlen volt kortársai közül, aki pályája kezdetétől fogva konzervatív, sőt határozottan jobboldali nézeteket vallott. Akárcsak a másik jelentős konzervatív személyiség, Richard Weaver, ő is a kulturális antiliberalizmus útját járta, a szabadversenyes kapitalizmus von Hayek és von Mises által javasolt változatát részesítette előnyben és aktív antikommunizmust sürgetett a kül- és belpolitikában egyaránt.[798] Buckley eredetileg 1959-ben írott *Up From Liberalism* című könyvének újrakiadott verzióját nem más, mint Barry M. Goldwater látta el előszóval, aki így vélekedett az akkori amerikai konzervativizmus természetéről: *„a konzervatív vonal ezt jelenti: egyéni szabadság, helyi kormányzat, nemzeti szuverenitás és az élet vallásos szemszögből való megközelítése.”*[799] A *National Review* szintén ezt az irányt követte. Olyan személyek írtak a folyóiratba, akik meghatározó szereppel bírtak az ’50-es évek jobboldali fordulatának kimunkálásában: Whitakker Chambers, John Chamberlain, James Burnham, Kendall és Kirk, Frank S. Meyer, a lap szerkesztésében is részt vevő L. Brent Bozell, Max Eastman, a libertárius Frank Chodorov, a katolikus Molnár Tamás, továbbá Gerbart Niemeyer, Will Herberg stb.[800]

A lap irodalmi szerkesztője, a gazdaságilag libertárius, külpolitikailag antiizolacionista Frank S. Meyer ötlötte ki a számos, konzervatívnak mondható irányvonal és politikai platform összefogására a *fúzionizmus*t. Az elképzelés, amely ekkor még nem valósult meg, azt célozta, hogy jöjjön létre egy olyan konzervatív tábor, amely kulturálisan ellenforradalmi, gazdaságilag a maximális szabadság pártján áll és antikommunista külpolitikát szorgalmaz. Végül, az egyre inkább külpolitikai tematikájúvá váló *National Review*, a belpolitikai antikommunista fellépésért lobbizó *Young Americans for Freedom* és a Meyert is tagjai között tudó *American Conservative Unio* összefogása a ’60-as évek közepére valamelyest megvalósította a fúziót.[801] Ez egybe esett Barry M. Goldwater ’64-es elnökjelölti kampányával.

Kirk vezetésével 1957-ben egy máig működő színvonalas, főként kulturális, tudományos és vallási kérdésekkel foglalkozó lap jött létre, amely a modernitás, a liberalizmus, a progresszió és a materializmus oppozíciójaként funkcionált. A *Modern Age*-et, útjára indító, Kirk által írott bevezetőesszé egy passzusa így szólt*: „Amerikában rengeteg tér van a liberális és radikális zsurnalizmus számára, mi reméljük, hogy egy konzervatív lap számára is van még hely. A* Modern Age *konzervatív politikát szeretne folytatni”*.[802] A lap célja az amerikai konzervativizmus megújítása, felélesztése volt az Alapító Atyák eredeti üzenetének aktualizálásával, az azt megelőző antik, keresztény és európai szellemi hagyomány beépítésével. Kirk személyes programjával ez egyértelműen egybeesett, amely nem más volt, mint egy keresztény, angol–amerikai gyökerű, spirituálisan és tradicionalista érvekkel megalapozott amerikai konzervativizmus létrehozása. A *Modern Age*, amelyet Kirk két évig szerkesztett, lapjain publikált többek között: Menczer Béla, Kendall, Eliseo Vivas, John Lukacs és Molnár Tamás, Richard Weaver és Peter Viereck, Frank S. Meyer, valamint Röpke, Ortega és Ezra Pound.

Az ’50-es évek során a folyóiratok (*Commentary*, *Natonal Review*, *Modern Age*, *Orbis*) és a konzervatív személyiségek körül iskolák, körök épültek ki. Ezeken túl Henry Regnery kiadója, az Intercollegiate Studies Institut kurzusai és lapja, az *Intercollegiate Review* már megfelelő indulási bázis jelentettek a konzervatív nyilvánosságnak. Míg a katolikus konzervatívok a Dallasi Egyetemen és San Francisco-ban gyülekeztek, addig a Chicago University gondozásában jelentek meg többek között Strauss, Voegelin, Morgenthau, Vivas,

---

795 KENDALL: The Conservative Affirmation in America. xxiii–xxv. oldal

796 JAFFA, Herny V.: Willmoore Kendall: Philosopher of Consensus? In: uő: American Conservativism and American Founding. Carolina AP, Durham, 1984.; FRANCIS, Samuel: Prophet of the Hearthland. In: uő: Beautiful Losers: Essays on the Failure American Conservatism. Univ. of Missouri Press, Columbia, 1993.

797 Willmoore Kendall and Leo Strauss in Correspondence. In: Willmoore Kendall: Maverick of American Conservatism. Ed. by John A. Murley–John E. Alvis, Lexington Books, Lanham, 2002. 237. és 258. oldal

798 LORA, *William F. Buckley, Jr. and the ’National Review’*. c. fej.

799 GOLDWATER, Barry M.: Introduction. In: BUCKLEY, William F., Jr.: Up From Liberalism. (1959) Introd. by Barry M. Goldwater, Forew. by John Dos Passos, Bantam Books, New York, 1968. ix. oldal

800 LORA, 195–197. oldal. A lapról ld.: HART, Jeffrey: The Making of the American Conservative Mind: *National Review* and Its Times. ISI Books, Willmington, 2005.

801 McCARTHY, Daniel: The Failure of Fusionism. In: *The American Conservative*, 2007. január 29.

802 KIKR, Russell: Apology for a New Review. In: *Modern Age*, 1957. nyár

Hallowell, Boorstin kötetei, ahol többük tanított is. Az egyetem, ahol a konzervatív szerzők többsége megfordult, fészkévé vált a későbbi neokonzervatív értelmiségnek is. Kristol például Strauss 1949-es chicagói filozófiatanárrá történő kinevezését olyan *„intellektuális sokknak”* nevezi, amely a klasszikus politikai filozófia létjogát állította vissza.[803]

Érdemes megemlíteni – ahogyan erre az előző fejezetben már többször utalásszerűen ki is tértünk –, hogy *a neokonzervativizmus mindhárom nagy szerkezetalakító nézete a Chicagói Egyetemről származik*. A később kialakuló neokonzervativizmus politikai filozófiája csakúgy, mint közgazdasági nézetei és külpolitikai vélekedése a *Chicagói Iskolá*hoz tartozik, aminek kitüntetett személyei Leo Strauss és Allan Bloom; von Hayek és Milton Friedman; valamint Hans Morgenthau és Albert Wohlstetter.

3.

Most, hogy az ’50-es évek szellemi változásait bemutattuk, el kell mondanunk, hogy a konzervatív fordulat ekkor egyelőre csak értelmiségi együttgondolkodásként jelentkezett, egyetemi előadások és kötetek, folyóiratcikkek, kultur- és eszmetörténeti tanulmányok formájában manifesztálódott, a politikai életben semmiképp sem jelent meg még számottevően. Az ’50-es évek konzervatív fordulatának politikai eredményeire várni kellett még, amit jól jelez, hogy a „konzervatív” szót mint pozitív politikai jelzőt Eisenhower használta először, 1960-ban.[804]

Rooseveltet Truman két elnöki ciklusa követte (1945/48–1952), aki elődje belpolitikáját folytatta és *Faire Deal*-t ajánlott az amerikaiaknak. Egyetlen, az amerikai konzervativizmusnak azóta is szemére vetett momentum ragadható meg komoly jobboldali kezdeményezésként, Joseph McCarthy visconsini szenátor harca a kommunisták ellen, amely egy erőteljes konzervatív akcióként jellemezhető. A McCarthy vezette Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság (HUAC) tagja volt a fiatal republikánus képviselő, Richard Nixon is, aki elérte 1948–50 közötti az ún. Hiss–Chambers ügy végigvitelét. A Bizottság előtt 1947-ben és 1951-ben is vallomást tett Ronald Reagan, a hollywoodi színészek antikommunista szakszervezeti vezetőjeként.[805] Ezekben az években az antikommunista abroncs olyan erős volt, hogy a volt liberális vagy radikális, későbbi neokonzervatív értelmiség sem McCarthy küldetését vagy céljait, hanem csak munkássága hangvételét, módszerét bírálta.[806]

Az antikommunista hullám leginkább Truman alatt érződött, amikor számos értelmiségi (Buckley, a *National Review* köre), politikus (Nixon és Goldwater) és külügyekkel foglalkozó szakértő (Morgenthau) ítélte el az elnököt határozatlannak tartva őt a koreai háború idején.[807] Az 1952-es választáson a konzervatív Taft szenátor nem tudott a GOP elnökjelöltje lenni, a Szenátusba azonban bekerült McCarthy támogatója, Barry M. Goldwater. Az 1952-es választáson ugyan győzött a háborús hős, Dwight D. Eisenhower, de az elnök a Republikánus Párt centrista, pragmatikus vonalát képviselte; két cikluson keresztül mellette maradó alelnöke, Richard M. Nixon – aki 1946-ban antikommunista kampánya eredményeképp került a Képviselőházba, 1950-ben Kalifornia jobboldali szenátora lett – nem tudta érvényesíteni az általa képviselt határozottabb konzervatív vonalat. Eisenhower és külügyminisztere, John Foster Dulles, CIA-igazgató testvérével együtt, a konzervatívok és az antikommunista liberálisok ellenérzését váltották ki, amikor azok véleménye szerint a kommunista világgal szemben nem léptek fel elég keményen.

Mindebből az következik, hogy az ’50-es évek konzervatív kibontakozása egy jellegzetesen kulturális, intellektuális, szellemi áramlat volt, amelynek sok időre volt szüksége ahhoz, hogy politikai térre is

---

803 KRISTOL: An Autoboigraphical Memoir. 7. oldal

804 LUKACS, John: Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet. (2005) Ford.: Komáromy Rudolf. Európa, Bp. 2008. 34. oldal

805 ORBÁN, 14. és 40. oldal; GELLMAN, Irwin F.: The Contender: Richard Nixon: The Congress Years, 1946–1952. Free Press, New York, 1999.

A Hiss–Chambers ügy arról híres, hogy a konzervatív fordulat egyik jeles írója, a volt kommunista Whitakker Chambers a Bizottságban megvádolta a neves liberális politikust – aki a Carnegie Alapítvány a Nemzetközi Békéért vezetője volt –, hogy kommunista és neki korábban – amikor még ő is kommunista volt – fontos információkat szolgáltatott ki. Nixon elérte, hogy a tagok egy része által nem támogatott nyomozást mégis lefolytassák. McCarthy szenátor munkájáról és személyéről nem más, mint William F. Buckley Jr. írt később elismerő hangvételű könyvet John B. Jusis-szal. (Patron Saint of the Conservatives. New York UP, New York, 1988.) A tradicionalista konzervatívok kifejezetten üdvözölték McCarthy szenátor és a HUAC munkáját, amelyet Amerika szabadságának megvédésért folytatott. (William F. Buckley, Jr. and the Editors of *National Review*: The Committe and Its Critics. Putnam, New York, 1962.)

806 STEINFELS, 30. oldal

807 Cold War Critics: Alternatives to American Foreign Policy in the Truman Years. Ed. by Thomas G. Paterson, Quadrangle, Chicago, 1971.

átcsapjon. Ha kis túlzással is, de elmondható, hogy a konzervatív fordulat a vallási ortodoxia visszatérésével kezdődött (Niebuhr, Tillich), filozófiai értekezésekkel folytatódott (Strauss, Voegelin), és az ’50-es években a kultur- és eszmetörténet-írásban kulminált (Viereck, Kirk, Kendall, Boorstin). Azok a személyek, akik politikailag is végiggondolták a konzervatív fordulat lehetőségeit, viszonylag kevesen voltak ekkor még (Buckley, Goldwater, Meyer, Nixon). Vagyis, az ’50-es évek amerikai konzervativizmusa egy olyan fejlődési utat mutat, amely kifejezetten hagyománytisztelő módon alakult, hiszen Donoso Cortéz szavainak megfelelően a politikai kérdések gyökereinél kezdte azok megválaszolását, azaz vallási kiindulópont felől került egyre közelebb a konkrét politikához.

Ideje, hogy mérleget vonjunk az 1945-től az ’50-es évek végéig tartó első konzervatív hullám tevékenységéről, eredményeiről. E másfél évtized törekvésének irányát tekintve jobboldali volt, tartalmáról szólva pedig konzervatív. A fordulatnak, amely a további évtizedekben is folytatódott és 1980-ban érett be, három évtized kellett kiteljesedéséhez.[808] Az ’50-es évek új konzervativizmusa több irányban bontakozott ki s éppen ezért nehéz megmondani, hogy végső célja mi is volt. Buckley fogalmazta meg nagyon világosan az ’50-es évek végére, hogy mi ellen indított lázadást. A liberális értelmiségről írja:

> […] úgy vélik, az emberi természet tökéletesíthető és a társadalmi haladás lehetséges, […] az igazság szerintük változékony és empirikusan meghatározott; az egyenlőség számukra kívánatos dolog és az állam erejével akarják elérni azt; a társadalmi és egyének közötti különbségek, ha nem racionálisak, ellenzendőek és tudományosan cáfolhatóak – gondolják –; s úgy vélik, a társadalom és benne az emberek egy racionális–tudományos paradigma szerint megszervezhetőek.[809]

Mindezekkel az elvekkel a konzervatív fordulat libertárius, kulturális konzervatív/tradicionalista és antikommunista–realista, illetve mérsékelten liberális tagjai nem értettek egyet. Észre kell tehát venni, hogy a sokszor hangsúlyozott közös kapocs, azaz a kommunizmus elutasítása mellett épp annyira jelentős volt az ’50-es évek fordulatában a liberális kurzus elutasítása is. Éppen Podhoretz nyilatkozik erről nagyon világosan, amikor az 1945 után alkotni kezdő 30 évesek körében egy *„konzervatív reakciót”* állapít meg, azzal együtt, hogy az egész korra jellemzőnek tart egyfajta hagyományos, konzervatív *„morális klímát”* és ennek *„kulturális jellemzőit”*.[810] Vélekedése szerint a marxizmus, a szocializmus, a kommunizmus mindenestől való elvetése mellett már ekkor jelen volt a balliberálissá változó amerikai liberális értelmiség útjának elutasítása és ezzel szemben egy generális értékpárti gondolkodás megerősödése is.

A francia katolikus André Maurois 1946-ban a Kansas University-n oktatott és a következőket figyelte meg a liberális értelmiséggel kapcsolatban: *„Aki amerikai értelemben liberális, az nem követ az angol liberálisával azonos vonalat. Az amerikai liberálist lényegileg az ellenzékiség jellemzi s az sem reakciós, sem pedig konzervatív. Ami a szó pozitív tartalmát illeti, abból a gazdasági liberalizmus náluk ki van zárva. Az amerikai liberális ugyanis híve a széleskörű állami ellenőrzésnek.* […] *Külpolitikailag a háború előtt és alatt ellensége volt a fasizmusnak. A győzelem óta az amerikai liberálisok megoszlottak, egyesek a Szovjetunió, mások a Nyugat mellett vannak”*.[811] Érthető tehát, hogy azok, akik a gazdasági liberalizmussal nem értettel egyet és ráadásul a kommunizmussal is meg kívántak egyezni, nem férhettek bele a konzervatív fordulatba, míg a szabadpiacot és a hidegháborús erőfeszítéseket is pártoló liberális értelmiség igen. E liberálisokból – a ’40-es évek elején Kristol és Podhoretz ilyen volt – lettek a későbbi neokonzervativizmus tagjai.

A nem egészen egy évtized múlva egymásra találó neokonzervatív értelmiségiek közül Kristol, Galzer és Podhoretz kiábrándult baloldali liberálisként az amerikai szabadságjogok védelmét szorgalmazta írásaiban, ők ekkor már jól ismerték egymást. Kristol, Glazer és Bell, Lipsettel és Sidney Hook-kal együtt járt a City College of New York-ba, míg Kristol és Moynihan 1958-ben kötött barátságot. A neokonzervativizmus személyi állományának kialakulása tehát az ’50-es évekbeli konzervatív fordulattal esik egybe. Ám ekkor, az ’50-es években még nem beszélhetünk neokonzervativizmusról, de arról igen, hogy annak későbbi megalkotói a kialakuló konzervatív áramlattal (együtt) úsztak.

---

808 KIRK: The Conservative Movement: Then and Now.

809 BUCKLEY, 7. oldal

810 PODHORETZ, Norman: The Young Generation. (1957) In: uő: Doing and Undoings: The Fifties and After in American Writing. Straus&Giroux, New York, 1964. 106–107. oldal

811 MAUROIS, André: Amerikai napló. (1946) Ford.: Molnár Imre. Magyar Téka, Bp. 1948. 63–64. oldal (A fordításon javítottunk.)

Robert Nisbet, aki írásaival szintén hozzájárult az ’50-es évek fordulatához, így ír a korról: *„mindent összevetve, a konzervatív reneszánsz az 1950-es évek végére már nagy erőkkel folyt”*; John Lukacs az ’50-es évek végét egyenesen a posztliberális kor kezdetével azonosítja.[812]

Felfordulásból ellenforradalom

A ’60-as évek nem csak Nyugat-Európában, hanem Amerikában és a világ többi részén is a hagyományos struktúrák felgyorsuló lerombolódásának ideje volt. A nyugat-európai egyetemek hallgatóinak zavaros lázadása megtalálta tükörképét az amerikai intézmények diákjainak viselkedésében is, ám nem árt megjegyezni, hogy a kaliforniai Berkeley-en a diáklázadás már 1964–65-ben lezajlott, míg Rómában, Berlinben, Párizsban csak 1967–68-ban következett be ehhez hasonló. De Amerikában ez együtt jelentkezett a faji zavargásokkal, a protest-mozgalmak radikalizálódásával és az ellenkultúra más többi áramlatával. Ezt kísérte világszerte az afrikai dekolonizáció felgyorsulása (1960-at az ENSZ Afrika évének nyilvánította) és a szovjet térnyerés látványos hulláma – például a csehszlovákiai szovjet agresszió (1968) –, valamint a vietnámi háború eszkalálódása, továbbá a szexuális forradalom kibontakozása és a II. vatikáni zsinat liberalizmusa (1962–65), de a *New Left* és a posztmodernitás megjelenése, vagy a kínai kulturális forradalom (1966–67).

Mindezek a folyamatok egy egységes szellemiség más-más megjelenési formái voltak, amelyek azonban az évtized végére kiváltották a maguk *reakció*ját. Ez a reakció juttatta Nixont a Fehér Házba, és ez az, amelynek egyik áramlata volt a neokonzervatív ellenforradalom is, amely éppen ekkor, a ’60-as évek közepén szerveződött meg.

1.

Az 1960-as elnökválasztás során a volt alelnök, Richard Nixon indult az USA máig egyetlen katolikus későbbi elnöke, John F. Kennedy ellen. Nixon konzervatív kampányt folytatott, amelynek révén a keleti parti liberális republikánusok vezetőjét, Nelson Rockefellert kiszorította és a saigoni amerikai nagykövetet, Henry Cabot Lodge-ot választotta alelnök-jelöltjének. Nixon így nyilatkozott egyik 1960-as kampánybeszédében:

> Egy jobb Amerikát kell építenünk… amelyben láthatjuk milliónyi, nem csak amerikai ember álmának megvalósulását – egy teljesebb, szabadabb, gazdagabb életet, olyat, amelyet csak el lehet képzelni az emberiség történelmében.
>
> […] Az egyetlen válasz a kommunista világgal kapcsolatos stratégiára, az a szabad világ győzelme.
>
> A mi válaszunk a kommunista forradalom fenyegetésére az amerikai forradalom eszméinek felújítása… ami már most is ott él mindenütt az emberek szívében és lelkében.
>
> Én hiszek az amerikai álomban, mert már láttam megvalósulni a saját életemben.[813]

Nixon azonban veszített, ami nem csak a demokraták kampányának és Kennedy megnyerő külsejének volt köszönhető, hanem annak is, hogy a Republikánus Párton belül harc folyt a konzervatívok és az északi és keleti parti „Rockefeller-republikánusok” között, akiket Goldwater egyenesen *„a Demokrata Párt halovány utánzatának”* nevezett. Mégis, 1960-tól a GOP-on belül is megfigyelhető egy jobboldali fordulat, ami még jobbára csak a déli, közép-nyugati és nyugati parti középosztály szavazóinak gondolkodásában érvényesült.[814]

Kennedy halála és alelnöke, Lyndon B. Johnson rövid kormányzása után 1964-ben került sor ismét elnökválasztásra. Az addigi idők legkonzervatívabb republikánus elnökjelöltje Barry M. Goldwater arizonai

---

812 NISBET, 121. oldal; LUKACS, John: Újvilág, óvilág. In: Egy eredendő bűnös vallomásai. Ford.: Barkóczi András. Európa, Bp. 2001. 92. oldal

813 Idézi: MAZO, Earl–HESS, Stephen: Nixon: A Political Portrait. Harper&Row, New York, 1968. 228–229. oldal

814 GOLDWATER–CASSERLY, 121. oldal

szenátor lett. Kérdés, hogy miért éppen ő? Egyfelől Eisenhower visszavonult, Nixon elindítására senki sem gondolt a négy évvel korábbi – ugyan nem túl sokon múló – veresége után, a Rockefeller-szárny pedig gyenge volt. Az 1964-es elnökválasztás egybeesett Goldwater, a *National Review* és a *Young Americans for Freedom* fél évtizedes törekvésével, hogy a GOP-on belül jobboldali vezetést valósítsanak meg.[815] A Goldwater-kampány határozottan konzervatív volt, az elnökjelölt a vallásos és vidéki életformának az amerikai álomban betöltött szerepét hangsúlyozta, az amerikai örökség védelmét összekapcsolta az erőteljes külföldi szovjetellenes fellépések követelésével, a központi kormányzat leépítését, adócsökkentést és az egyéni vállalkozás akadálymenetesítését ígérte. Rockefeller és Henry Cabot Lodge is elindult ugyan a republikánus előválasztásokon, sőt Nixon sem támogatta Goldwatert, mégis sikerült elnökjelöltté választatnia magát. Nem mellékes, hogy ellenfelei azzal vádolták meg, hogy a John Birch Society, a Ku Klux Klan és a déli populisták támogatását bírja. Goldwater támogatói között valóban ott volt Welch szervezete és a déli államok republikánusai is, de kevésbé hangsúlyozzák, hogy az 1964-ben alapított *American Conservative Unio* is felsorakozott mögötte, akárcsak Reagan, aki 1964 októberi *Time for Choosing* című nagy beszédében mellette nyilatkozott.[816] Végül Goldwater katasztrofális vereséget szenvedett Johnsontól, amikor 27 millió szavazata állt szemben a demokrata jelölt 43 milliójával. Jellemző, hogy Goldwater ugyanakkor tarolt a déli államokban (Arizona, Alabama, Georgia, Louisiana, Mississippi, Dél-Karolina).[817]

A konzervatív politika megújítása és ennek a Republikánus Párton belüli elképzelése Goldwater-rel együtt bukott el a ’60-as évek közepén. A szenátor konzervativizmusának eredménytelensége számos értelmiségit győzött meg arról, hogy egy sokkal integránsabb, intellektuálisabb és a modern tömegdemokrácia kihívásaira választ adni képes konzervatív alternatívára van szüksége Amerikának.[818] E felismerés generálta a neokonzervativizmus megszületését is.

A ’60-as évek közepére számos korábbi baloldali és liberális, köztük sok, a City College of New York-ból ismerős értelmiségi – úgymint Irving Kristol, Daniel Bell, S. M. Lipset, Nathan Glazer, D. P. Moynihan – gondolta úgy, hogy a GOP helyett egy értelmiségi kört kell képezni ahhoz, hogy hosszú távra ki lehessen dolgozni egy megfelelő teoretikai és cselekvési tervet Amerikai kormányzásának új módjára. Kristol a *National Review* körének mondanivalóját és a Goldwater-kampányt egyenesen *„vulgárisan antiliberális polémiának”* nevezi és antiintellektuális vonallal azonosítja.[819] Ő és társai ezért a ’60-as évek közepén – és még egy jó évtizedig – még a Demokrata Párt felé orientálódtak és a ’64-es elnökválasztáson sem támogatták Goldwatert, hanem Glazer szerint mind Johnson mellett voksoltak.

Eközben az amerikai zsidóság körében is megfigyelhető volt egy komoly jobbra tolódás, amely azért érdemel különös figyelmet, mert az amerikai, főképpen a New York-i értelmiség meglehetősen nagy részben zsidó szociokulturális háttérrel rendelkezett, mind a jobb-, mind a baloldalon. A mi szempontunkból pedig azért is rendkívüli fontosságú momentum ez, mivel a neokonzervatív elit is igen nagy részben mondható zsidó gyökerűnek. Az amerikai zsidóság konzervatív irányba fordulását jól kifejezte az 1960-tól Podhoretz szerkesztése alatt álló *Commentary* irányvonala[820] és a kialakuló, később neokonzervatívnak nevezett

---

815 Uo. 133. oldal. Ld. még: GOLDWATER, Barry M.: With No Apologies: The Personal and Political Memoirs of US Senator Barry M. Goldwater. W. Morrow Co. New York, 1979.; GOLDBERG, Robert A.: Barry Goldwater. Yale UP, New Haven, 1995. A ’60-as évek amerikai konzervativizmusára felhasználtuk: ANDERS, John A.: The Other Side of the Sixties: Young Americans for Freedom and the Rise of Conservative Politics. Rutgers UP, New Brunswick, 1997.

816 MAGYARICS: Az amerikai politikai konzervativizmus. 23. oldal és ORBÁN, 28. oldal; McEVOY, James III.: Conservatism or Extremism: Goldwater Supporters in the 1964 Presidential Election. In: The American Right-Wing: Readings in Political Behavior. Ed. by R. A. Schoenberg, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1969.

817 GOLDWATER–CASSERLY, 220. oldal

818 Az egész ’60-as évek republikanizmusára ld.: BRENNAN, Mary C.: Turning Right in the Sixties: The Conservative Capture of the GOP. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1995.

819 KRISTOL, Irving: American Conservatism 1945–1995: Thirtieth Anniversary Issue. In: *The Public Interest*, 1995. ősz

820 PODHORETZ, Norman: Making It. Random House, New York, 1967. és Breaking Ranks: A Political Memoire. Harper&Row, New York, 1979.

Érdemes megjegyeznünk, hogy a Kristolnál egy évtizeddel fiatalabb irodalomkritikus Norman Podhoretz-cet John Ehrman nem tekinti a legjelentősebb és főként nem a legmeggyőzőbben neokonzervatív szerzőnek, amivel mi is egyetértünk. Podhoretz sokkal inkább maradt mérsékelt liberális, mint Kristol, Kirkpatrick vagy Bell, s nem lett a neokonzervatív mozgalom ikonja sem – legalábbis a ’90-es évek közepéig nem. Éppen ezért nem meglepő, ha a neokonzervativizmus kisiklásakor, az azzal egy időben fellépő új nemzedéknek ő lett a vezetője, míg Kristol háttérbe szorult. (Podhoretz-re ld.: EHRMAN, 42–43. oldal; DORRIEN, Gary: The Neoconservative Mind: Politics, Culture, and the War of Ideology. Temple UP, Philadelphia, 1993. *The Culture of Appeasement: Norman Podhoretz*. c. fej.; WINCHELL, Mark R.:

értelmiség több zsidó származású tagjának felhagyása a balliberális politika támogatásával. Ha röviden végigtekintünk a zsidó származású és ekkor, a ’60-as években végleg pre-neokonzervatívnak tekinthető személyeken, akkor a következőt látjuk. Az amerikai ortodox zsidó felmenőkkel bíró Irving Kristol és felesége, a szintén amerikai–zsidó Gertrude Himmelfarb ugyanúgy Brooklynban született, mint Sidney Hook és Podhoretz, előbbi ausztriai, utóbbi galíciai zsidó szülők gyermekeként. Podhoretz felesége, Midge Decter Minnesotában született amerikai–zsidó lány volt; Lipset orosz emigráns zsidó szülők gyermekeként látta meg a napvilágot New Yorkban, ahogyan Aaron Wildavsky is, akinek a szülei ukrán zsidók voltak. Bell és Glazer szintén izraelita hátterű. Nagyjából mindannyiuk a ’60-as évek elejére fejezi be konzervatív fordulatát, majd az évtized közepére–végére egységesnek mondható tábort képeznek.

Visszatérve az amerikai zsidóság szellemi orientációváltásához, bocsássuk előre, hogy az amerikai zsidóság ’60-as évek közepétől végbemenő konzervatív fordulata kulturális, gazdasági és külpolitikai okokra egyaránt visszavezethető. Lipset megállapítása szerint a zsidó közösségeket világszerte liberális–baloldali orientációjúnak szokás tekintenti, mivel 1789 óta a politikai progresszió őket is felszabadította, s azóta a haladó mozgalmak szellemi vezetői között nagy számban voltak jelen. Ám mind a kapitalizmusban betöltött szerepük, mind tradícióikhoz való ragaszkodásuk és a cionizmus baloldali elutasítása sokszor árnyalja ezt a különben is elnagyolt képet.[821] Amerikában számos olyan jelenség következett be 1960-tól, amely kifejezetten eltávolította a zsidó közösségeket a *mainstream* balliberális kurzustól. Ezek között található az Izrael ellen korán megfogalmazott imperializmus-vád 1967 utáni felerősödése és a haramdik világ általi karanténba szorítása; az amerikai *New Left* anticionista–trimondialista szimpátiája; valamint az új, fekete nacionalizmus megjelenése, amely sokszor antiszemita és konkrétan zsidóellenes megfogalmazásokkal élt. Ehhez járul hozzá a kapitalizmusnak a zsidósággal és az amerikai fehér középosztály „bűneivel” való összekötése a ’60-as évek radikális ideológiáinak részéről.[822] A zsidó értelmiségben bekövetkezett jobboldali fordulat óriási nyereség volt Amerika és konzervativizmusa számára.

A többségében középosztálybeli izraeliták az ellenkultúrát és az antikapitalista törekvéseket elutasították, akárcsak a keleti blokk Izrael-ellenességét – amely tehát az 1967-es hat napos háború után erősödött fel – és a ’60-as évek végétől megjelenő újbaloldali és afroamerikai anticionizmust.[823] Az amerikai zsidóságnak és vele az értelmiség egy jelentős részének szellemi változását elősegítette az is, hogy személy szerint a zsidó származású Goldwater és a római katolikus Buckley *National Review*-ja támogatta Izraelt, és 1967 után *„sokan úgy vélték a jobboldalon, hogy Izrael legyőzte az arabokat, azaz Amerika egyik szövetségese aratott győzelmet a kommunista világ barátai fölött.”*[824] Noha az amerikai zsidó értelmiség e jobboldali fordulatának kiteljesedésére még a következő évtized közepéig kellett várni, s csak Reagan 1980-as megválasztásakor regisztrálható egyértelműen konzervatív szimpátiájuk, mégis fontos, hogy a Podhoretz szerkesztette *Commentary* a zűrzavaros évtizedben sikerrel kezdte meg „begyűjtésüket” a (neo)konzervatív mozgalomba. Így az amerikai zsidóság természetes szövetségesre talált azok között, akik szociokulturálisan és politikailag is kötődtek a hasonló gondolkodáshoz. Ők voltak a neokonzervatívok, amiről Glazer így írt*: „az ideális amerikai zsidó hang a konzervatív demokrata pártié.”*[825] A neokonzervatívok egészen 1980-ig ezen a hangon szólaltak meg.

Kristol ezerszer idézett mondata így szól a ’60-as években neokonzervatívvá váló gondolkodókról: *„a neokonzervatívok olyan liberálisok, akiket arcul csapott a valóság.”*[826] A ’60-as évek közepe táján bekövetkező és a későbbiekben még vázolandó események meggyorsították egy új, az eddigiekhez képest is más konzervativizmus kialakulását. Az amerikai konzervativizmus ugyanis szembe találta magát a radikális baloldallal, az USA biztonsági érdekeit figyelmen kívül hagyó és ezzel társutassá váló balliberális értelmiséggel és a Johnson-adminisztráció nagyszabású, nagy költségvetést igénylő, a társadalmat az egyenlőség felé tolni akaró kormányzati intézkedéseivel (*Great Society*, *War on Proverty*). Amit Kristol

---

Neoconservative Criticism: Norman Podhoretz, Kenneth S. Lynn, and Joseph Epstein. Twayne Publ. Boston, 1991.)

821 LIPSET, S. M.: The Left, the Jews and Israel. (1969) In: uő: Revolution and Counterrevolution: Change and Persistance in Social Structures. (Rev. ed.) Transaction, New Brunswick, 1988. 375–376. oldal

822 Uo. 384–390. oldal

823 ROSENBERG, Bernard–HOWE, Irving: Are American Jews Turning Toward the Right? In: The New Conservatives: Critique form Left. Ed. by Lewis A. Coser–Irving Howe, Quadrange–The New York Time Books, New York, 1974. 64–89. oldal. A *Commentary* megvilágító erejű cikkek sorát publikálta a zsidóság konzervatív fordulatának okaira fókuszálva. Néhányat felsorolunk: PERETZ, Martin: The American Left and Israel. In: *Commentary*, 1967. november; GLAZER, Nathan: Blacks, Jews, and Intellectuals. In: uo. 1969. április; RAAB, Earl: The Black Revolution and the Jewish Question. In: uo. 1969. július.

824 LIPSET: The Left, the Jews and Israel. 398. oldal

825 Idézi: EHRMAN, 129. oldal

826 The Neoconservative Imagination. Ed. by Christopher DeMuth–William Kristol, AEI, Washington, 1996. 176. oldal. A neokonzervatív értelmiségnek korábbi liberális és baloldali elveivel való szakítására: PODHORETZ, Norman: Breaking Ranks. és Ex-Friends. Free Press, New York, 1999.

népszerű és sokat citált mondata tömören fogalmazott meg, azt fejtette ki bővebben Glazer, amikor arról írt, hogy az általában liberális és demokrata párti amerikai értelmiség a ’60-as évek felfordulása miatt *„deradikalizálódott”* és konzervatív elveket kezdett vallani.[827]

Az előbbiek tükrében nem hathat meglepően, hogy Nisbet szerint *„a neokonzervativizmus az 1960-as évek szülötte”*. Nincs okunk arra, hogy ne adjunk neki igazat, bár meg kell jegyezni – John Ehrman nyomán –, hogy a neokonzervativizmus végső, szellemi és teoretikai megszilárdulása inkább 1968 után, sőt az ezt következő évtized első harmadában következett be.[828]

Norman Podhoretz jegyzi meg a következőket a ’60-as években formálódó neokonzervatív értelmiségről: *„A neokonzervativizmust többnyire a New York-i zsidó értelmiség mozgalmaként azonosítják, és nem lehet kérdéses, hogy sokan a régi radikálisok közül, akiket aztán neokonzervatívnak neveztek, zsidó származású értelmiségiek voltak, akik New Yorkban dolgoztak vagy onnan jöttek. De* […] *rá kell mutatnom, hogy azok a* liberálisok*, akiket arcul csapott a valóság, hogy neokonzervatívvá legyenek, többnyire nem voltak zsidók, úgymint James Q. Wilson, Daniel P. Moynihan, Jeane Kirkpatrick, Michael Novak, Richard J. Neuhaus, William J. Bennett és George Weigel.”*[829] Podhoretz idézi Moynihan kevésbé idézett, de Kristol *bon mot*jához hasonlóan elmés megjegyzését, amely arra vonatkozik, hogy a neokonzervatívok tulajdonképpen a liberalizmus baloldalivá válása után hasonlóképpen döntöttek, mint az a *„jó katolikus, akit kiközösített az egyház, majd azt mondta: oké, akkor protestáns leszek”*.

A neokonzervatív szellemi mozgalom születése korántsem fogható meg egy konkrét konzervatív ideológia kialakításának keresésével, annál inkább folyóiratok és személyek hálózatának felderítésével. Tudnunk kell ugyanis, hogy a neokonzervatívok csak a ’70-es évek közepére–végére találtak el a Republikánus Pártba, de már sokkal korábban, 1965-ben készen állt szellemi fészkük, az Irving Kristol és Daniel Bell által alapított *The Public Interest*. A lap szerzőgárdája, noha eszmeileg egyáltalán nem volt még egységes, reprezentálja a neokon értelmiség krémjét: Kristol, Bell, Glazer, Moynihan, Huntington és James Q. Wilson, továbbá Charles Murray, Irwin Stelzer, David Brooks, majd később Fukuyama, Krauthammer, William Kristol, George F. Will állandó szerzőkként szerepeltek évtizedeken keresztül a lapban.[830] Ahogyan Krauthammer fogalmazott a *Public Interest* „nekrológjában”: *„Kristol magazinja nem csak új eszméket kultivált, hanem szerkesztők, szerzők és tudosók nemzedékét indította útjára.”*[831]

A *Public Interest* megalapításának körülményeire térünk ki, amikor Nathan Glazer 2005-ben írott soraiból idézünk, amelyekben emlékezik a folyóiratra annak megszűnésekor. Ezzel egyúttal a lap alapítóinak kapcsolataira is fény derül és szocializációs mezejükre is kiléphetünk. Glazer így emlékezik vissza 1965-re:

> Amikor Daniel Bell és Irving Kristol egy lap alapításáról kezdtek beszélni, éppen a californiai Berkeley Egyetemen tanítottam, miután egy évig a Kennedy-adminisztrációban dolgoztam a *Housing and Home Finance Agency*-nél. Nagyon szívesen bekapcsolódtam kettejük beszélgetésébe, amikor meghívtak, s éppen New Yorkban voltam. Korábban írtam a *New Leader*-be, ahol akkor Bell volt a vezető szerkesztő, ő pedig a *Commentary* szerzője volt, amikor én ott dolgoztam. Kristol akkor lett szerkesztő a *Commentary*-nél, amikor én már az voltam, és sokszor írtam korábban a szerkesztése alatt álló *Encounter*-be és a *Reporter*-be. Bell az új lapról egy Berkeley-i látogatása alkalmával beszélt nekem.[832]

A pontosan négy évtizedig, 2005-ös megszűnéséig fennálló folyóirat főképp társadalmi kérdésekkel foglalkozott, olyanokkal, mint hogy a gazdaság fejlődésének milyen kulturális feltételei vannak, a szegénység csökkentése vajon lehetséges-e kormányzati tervekkel, Amerika milyen kulturális és mentális állapotban van, a jóléti állam milyen kontraproduktív jellemzőkkel írható le, a család, a kisközösségek és a vallás vajon a posztmodernitás felé tartó tömegtársadalomban milyen szerepet kell, hogy kapjon? A neokonzervativizmus intellektuális megerősödése egybeesett azzal, hogy az egész amerikai konzervativizmusnak – amelynek ekkor egy még nem meghatározó szeletét alkották – problémát okozó kérdésekre igyekeztek válaszokat adni. Az ’50-es évek ébredő konzervativizmusa, annak libertárius,

827 GLAZER, Nathan: On Being Deradicalized. In: *Commentary*, 1970. október

828 EHRMAN, 35. oldal

829 PODHORETZ, Norman: Neoconservatism: An Eulogy. In. *Commentary*, 1996. március, 20. oldal (Kiemelés az eredetiben.) A New York-i értelmiségről ld. Alexander Bloom id. munkáját, valamint: JUMONVILLE, Neil: Critical Crossings. Univ. of California Press, Berkeley, 1991. A neokonzervativizmus *par excellence* zsidó genezisét, zsidó mozgalmi jellegét és izraelita tagjainak jelentőségét (túl)hangsúlyozza: HEILBURN, Jacob: They Knew There Were Right: The Rise of the Neocons. Doubleday, New York, 2008.

830 KRISTOL: An Autobiographycal Memoir. 29–30. oldal; MINKENBERG, 81. oldal; STEINFELS, 5. oldal

831 KRAUTHAMMER, Charles: Our Own Cool Hand Luke. In: *Washington Post*, 2005. április 29.

832 GLAZER, Nathan: Neoconservative from the Start. In: *The Public Interest*, 2005. tavasz

tradicionalista, antikommunista ágazata ekkor együtt haladt a neokon értelmiséggel, hiszen mindegyikük számára fontos volt az állami kiadások csökkentése és a szabadpiaci kapitalizmus korlátainak lebontása, a szovjet terjeszkedés blokkolása, a liberális kulturális kurzus dominanciájának lerombolása, valamint a modernitás és a progresszió iránti szkepszis elmélyítése.[833]

A *Public Interest* köré csoportosuló *„arcul csapott liberálisokról”*, kiábrándult baloldaliakról, a nagy tervekkel szemben szkeptikus (pre-)konzervatívokról azt írja Kristol, a lap egykori, Bellel, majd Glazerrel együttműködő alapító–társszerkesztője, hogy elsődlegesen a Johnson-adminisztráció szociális intézkedéseivel szemben fejtették ki publicisztikájukat. Vélekedésük szerint ugyanis a balliberális jóléti társadalom megalkotásán fáradozó elnöki programok *„mobilizálták a városi szegényeket, különösen a feketéket”* és a *„szegénységet militáns politikai akcióként, méghozzá forradalmi akcióként definiálták”*, s mindez Kristol szerint a jakobinusokhoz hasonlította a ’60-as évek washingtoni demokrata pártiak elitjét és az általuk felszított társadalmi feszültségek szereplőit.[834]

A lap jelentősége a neokonzervativizmus egységes gondolatiskolává formálódásában aligha értékelhető túl. Mint az akkori idők legautentikusabb szereplőjét, Irving Kristolt idézzük:

> Ha a *Public Interest* megalapítására visszagondolunk, akkor a „neokonzervativizmus” eredetére tekintünk vissza (bár ezt a kifejezést ekkor még senki sem használta), noha a lap belső köre magát liberálisnak, esetleg disszidensnek és revízionistának tartotta. Köztünk én voltam a legkonzervatívabb [értsd: kulturális értelemben – B. M.], Nagy Britanniai tartózkodásom túlságosan is gondolatgazdag, öntudatos konzervatívvá tett. Ugyanakkor az Egyesült Államokban a konzervativizmust ekkor két dolog reprezentálta: Goldwater kampánya, amelyet még mindig a *New Deal* ellen folytatott, amivel egyikünk sem szimpatizált, és a *National Review*, amit pedig túl jobbosnak találtunk. […] a jobboldalon tulajdonképpen én álltam, Dan Bell (jobboldali szocdem vélekedéséhez mindig hű maradva) a baloldalon, a többiek meg valahol középen. Realista meliokraták voltunk, szkeptikusak a kormányzati programokkal szemben, amelyek figyelmen kívül hagyták a történelmet és az akadémikus baloldali eszmék gyakorlatát jelentették.[835]

A *Public Interest* köre tehát elsődlegesen a Johnson-adminisztráció gyakorlata és a balliberális értelmiség ezt legitimáló véleménydömpingje ellen szerveződött meg és véleménynyilvánításai kifejezetten a *Domestic Policy* körül mozogtak. Glazer idézett visszaemlékező cikkében írja is, hogy a neokonzervatívok *„szkeptikusak voltak a* Great Society *spekulatív és a »társadalom-mérnökség« felé mutató ideológiai tendenciái iránt, ahogyan a* War on Poverty*-vel is fenntartásaik voltak, vagy a polgárjogi mozgalom pozitív diszkriminációvá válásával szemben is.”* Glazer azonban hozzáteszi azt is, hogy megoldásaik alapjai négy elven felépülve fogalmazódtak meg, amelyek a következők voltak: tekintély, protestáns etika vagy hagyományos vallás, erkölcs és a klasszikus politikai filozófia. Glazert idézve:

> Kezdtük felismerni, hogy egy jobb és kiegyensúlyozottabb társadalom megteremtésében a siker kulcsa – ha van egyáltalán – olyan dolgoktól függ, mint a hagyományos orientáció, az „értékek”, vagy – ha tetszik – „erények”; és sokkal inkább ezeken, mintsem a társadalom tudományos megtervezésén vagy a „társadalom-mérnökség” gyakorlatán.[836]

A lap szerzőinek írásait átvizsgálva azt találjuk, hogy az leginkább a szociális reformok előre nem látható következményeit, be nem jósolható eredményeit ecsetelték, a társadalom-mérnöki politizálást, a racionálisan megtervezett programokat utasították el és az amerikai életformából fakadó szorgalomra helyezték a hangsúlyt. Kristol egyenesen úgy fogalmazott, leszűrve évekkel később a *Great Society* tanulságait, hogy a szegények támogatása két okból problémás: nem helyes, ha a kormány dönti el, hogy ki a rászoruló, hiszen ezzel – mint a *War on Poverty* programmal – megosztja a nemzetet és egyfajta *„szegénységi csapda”* alakul ki, hiszen az állami támogatás ellenösztönző hatású lehet.[837] A neokonzervatívok úgy látták: a ’60-as évek középső harmadában politikai okokból megtett reformlépések az egyenlősítés, a központi tervezés és az általános, tervezett megoldások eszméiből táplálkoztak.[838] Az egyenlősítés és az egalitárius ideológiák

---

833 NISBET, 124–125. oldal
834 KRISTOL: American Conservatism 1945–1995.
835 KRISTOL: An Autobiographycal Memoir. 31. oldal
836 GLAZER: Neoconservative from the Start.
837 KRISTOL, Irving: Social Reform: Gains and Lesses. (1973) In: uő: Neoconservatism. 202–203. oldal
838 STEINFELS, 219–224. oldal

elutasítása az egyik legjellemzőbb neokonzervatív tétel volt. Glazer 1971-ben így fogalmazott a korról: *„az egyenlősítés forradalma a modern világ legfontosabb társadalmi jelensége. Ez nem csak az egyenlő politikai jogokat és az egyenlő hatalmat követeli, hanem a gazdasági életben, a társadalmi státusokban és minden tekintélyben. Nincs ma olyan pont, ahol ez a forradalom megállni látszana."*[839]

A szociológus Nathan Glazer különösen azt hangsúlyozta vonatkozó írásaiban, hogy tudásbeli korlátaink és a szándékolatlan következmények miatt a társadalom egyenlővé tételének, átalakításának kívánalma a gyakorlatba ültetve káros következményekkel jár.[840] A *„társadalompolitika korlátait"* hangsúlyozó Glazer a jóléti programokat egy látens kirekesztési és deszocializáló hatással gyanúsította, mondván, hogy azok a szegénység újratermelődését eredményezik, lerombolják a segélyben részesülők önbecsülését és meg is bélyegzik őket.[841] Glazerrel az élükün a *War on Poverty*-ben a neokonzervatívok nem a megoldást látták, hanem a szegény-probléma veszélyes kiélezését és az amerikai kapitalizmus megfosztását társadalmi és kulturális fedezeteitől.[842] Hasonlóan írt Aaron Wildavsky is a *Commentary*-ben, aki a *Great Society* koncepciójában az egyenlősítő kormányzat, a diszfunkciós állami költekezés, a költségvetési egyensúly iránti érzéketlenség és a bürokrácia növekedésének programját látta.[843]

A szintén társadalmi kérdésekkel foglalkozó James Q. Wilson a kriminalisztikai statisztikákat áttekintve jutott arra a megállapításra, hogy a főként a nagyvárosokban növekvő bűnözés a kulturális és morális hanyatlás jele.[844] A bűnözés, a pauperizáció és az etnikai kérdés összekötődése – noha ez a demokrata párti liberálisoknak nem tetszett – különösen fontos vizsgálat tárgya lett neokonzervatív körökben. Amint Aaron Wildavsky is kimutatta: a feketék által gyakorlolt nagyvárosi verbális és fizikális erőszak az európai neomarxista–újbaloldalnak (Marcuse, Rudi Dutschke, Daniel Cohn Bandit) és a harmadik világ dekolonizációs harcát követő erőszakhullámnak, illetve annak teoretikusainak (Franz Fannon, Sartre) amerikai megfelelője.[845]

Az amerikai etnikai kérdésre érzékeny nokon szociológus, publicista, Daniel Patrick Moynihan[846] több kormányzat alatt (Kennedy, Johnson, Nixon, Ford) dolgozott a szociálpolitika terén. A '60-as–70-es évek szociális krízisét később visszatekintve úgy jellemzi, mint amely a család válságában és a foglalkoztatottság szakadékaiban lelte gyökereit. A széteső, apa nélkül felnövő nemzedék, a városi elszigetelődés (szuburbanizáció), a munkanélküliség feketék körében való többgenerációssá válása, a magas adók, amelyek a családokat sújtják, Moynihan értékelése szerint az ifjúsági lázadásokban, a kriminalisztikai statisztikák elszomorító eredményeiben és az amerikai nemzet kettészakadásában mutatkozott meg. Az utcai erőszak és a fiatalok dekadens viselkedése tehát röviden a családban centrális jelentőségű apai tekintély eltűnésének volt betudható.[847] Moynihan 1963-ban Nathan Glazerrel együtt írott *Beyond the Melting Pot* című könyvében New York etnikai töredezettségére, a vallási, faji, nyelvi és műveltségi különbségekre mutatott rá, majd két év múlva kiadta nagy port felvert munkáját, a *The Negro Family*-t.[848] Moynihan könyve lényegében az Amerikai Munkaügyi Minisztériumban készített jelentése volt, amely a feketék támogatásában a családszerkezetük, szokásaik figyelembe vételét ajánlotta. 1970-ben, Nixonnak készített családpolitikai

---

[839] GLAZER, Nathan: The Limits of Social Policy. In: *Commentary*, 1971. szeptember [Ld. még: GLAZER, Nathan: The Limits of Social Policy. In: Perspectives on Social Welfare. Ed. by Paul E. Weinberg, Macmillan, New York, 1974.]

[840] Uo.

[841] GLAZER, Nathan: Affirmative Discrimination. Basic Books, New York, 1975.

[842] GLAZER, Nathan: Paradoxes of American Poverty. In: *The Public Interest*, 1965. ősz

[843] WILDAVSKY, Aaron: Government and the People. In: *Commentary*, 1973. augusztus

[844] WILSON, James Q.: Varietes of Police Behavior: The Management of Law and Order in Eight Communities. Harvard UP, Cambridge, 1968. és Thinking About Crime. Basic Books, New York, 1975.

[845] WILDAVSKY, Aaron: The Empty-Head Blues: Black Rebellion and White Reaction. In: *The Public Interest*, 1968. nyár

[846] Moynihanról ld.: TYLER, Gus: The Politics of Pat Moynihan. In: The New Conservatives: A Critique from Left. 181–192. oldal. Újabb életrajzként felhasználtuk: HODGSON, Godfrey: The Gentleman from New York: D. P. Moynihan. A Biography. Houghton Mifflin, Boston, 2000.

Steinfels könyvében véleményünk szerint aránytalanul nagy fejezetet szentel Moynihannak, akinek a pályája nem tipikus neokonzervatív út, bár alakja meghatározó volt a '60-as évek közepétől a '70-es évek második feléig. (STEINFELS, 110–160. oldal) Szintén kiemeli Moynihan jelentőségét John Ehrman, aki különösen külpolitikai véleményére helyezi a hangsúlyt, és úgy jellemzi őt, mint az első neokonzervatív értelmiségit, aki a nagypolitikába bekerült. (EHRMAN, 63–96. oldal) Ebbe a beállításba nincs okunk kételkedni.

[847] MOYNIHAN, Daniel Patrick: Family and Nation. (The Godkin Lectures, Harvard University) Harcourt Brac J. Publ. New York, 1986. 9., 11., 28. oldal

[848] MOYNIHAN, Daniel Patrick–GLAZER, Nathan: Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricians, Jews, Italians and Irish of New York City. MIT Press, Cambridge, 1963.; MOYNIHAN, Daniel Patrick: The Negro Family: A Case of National Actions. US Department of Labor, Washington, 1965.

memorandumában a feketékről így szólt: *„Az antiszociális magatartás a fiatalkorú feketék körében kiemelkedően magas. A fehérek rasszista megnyilvánulásain kívül ez a legnagyobb probléma,* […] *és részben ez segíti elő a fehérek irányából tapasztalható rasszista magatartást is. A fekete amerikaiak bántalmazzák egymást.”*[849] Az amerikai négerprobléma 1965 után, amikor a Johnson-kormány a bevándorlási törvényt liberalizálta, újabb lökést kapott, mivel az Amerikára zúduló új migráció a faji problémát többdimenzióssá változtatta. Ez volt az a pont, amikor a multikulturális társadalom előreláthatólag csőddel végződő illúzióját a demokraták elkezdték felépíteni – a neokonzervatívok pedig kritizálni.

A neokonzervatívok számos társadalomtudóst tudhattak maguk között – Lipset, Bell, Moynihan, Glazer, Novak –, akik az állami költekezésben és a nagy washingtoni programokban a posztmodernitás gazdasági és társadalmi átalakulásaira való téves reagálást látták. A *Public Interest* lapjain rendre felbukkant a Bell által megfogalmazott technológiai–posztindusztriális átalakulás haszonélvezőinek kutatása.[850] A *New Class* fogalmáról van szó, amely a társadalom tervezőire, a programok kiötlőire és végrehajtóira, az ezeket népszerűsítő médiamunkásokra, a progresszív reformok iránt elkötelezett agytrösztök liberális értelmiségijeire vonatkozott. Michael Novak ezt úgy fogalmazta meg, hogy *„A GNP több mint 35%-át a tudásipar állítja elő: szövetségi és állami kormányzati dolgozók, kutatók, jogászok, tervezők, tanácsadók, oktatók, adatkezelők, újságírók, szociális munkások és mások. Legtöbbjük a beavatkozó, kiterjedő államtól kapja életlehetőségeit és annak is a híve. Legtöbbjük demokrata párti.”*[851] Podhoretz a ’60-as évek nagy kormányzati programjait és az ellenkultúrát a *New Class* képviselőin keresztül látja összekötöttnek.[852] Amint írja, a diáklázadások politikai szóvivői, baloldali szociológusok, dekadens avantgarde művészek, a liberális média hírgyárosai hamarosan egy homogén tábort képeztek, amelynek célja nem más volt, mint egy romboló kulturkritika érvényesítése az amerikai mítoszból eredő értékek, az amerikai hagyományok ellen. A ’60-as évek végére a szellemi élet meghatározó értelmiségijei, az akadémiai és egyetemi élet szereplői, a társadalom technikai irányítói és a tömegkommunikáció véleményformálói mind a *New Class*-hoz tartoztak, amely ideológiáját és politikai ambícióit tekintve a neokonzervatívok szemében erős Amerika-ellenességet árult el. A neokonzervatívok *New Class*-kritikája tehát analóg a demokrata párti és balliberális értelmiség bírálatával, hiszen e csoportok nagyjából valóban le is fedték egymást.[853] A kérdés feloldását kitüntetett helyen kezelte a korabeli neokonzervatív publicisztika, amit jelez, hogy a *Public Interest* első száma vezető helyen közölte Moynihan esszéjét, amelyben egy *„professzionális elit”* létrejöttét sürgeti, mint amely képes lehetne a kezdeményezést a *New Class* kezéből kivenni és a politikai filozófia, a morál, valamint az amerikai középosztály értékei szerint hajtaná végre a szükséges társadalmi változásokat célzó *konzervatív reform*okat.[854]

Amint az idézett szerzők és témáik is talán mutatják: az amerikai társadalom az 1960-as évtizedben egy egyre szélesedő társadalmi spektrumot elérő és folyamatosan, minden területen mélyülő *kulturális válság* állapotában volt. Az amerikai intézményrendszer delegitimálódása, a külpolitikai sikertelenség (Vietnam), a posztmodernitás társadalmi és mentális viszonyai felé való egyre erőteljesebb konvergálás, az értelmiségi kiútkeresés zsákutcái, az etnikai és faji zavargások egy egységes, több részből összeálló, de integráns egészet képező krízis megannyi jelenségei voltak. A már akkor is ellenkultúrának (*counterculture*) nevezett *forradalom*nak nem volt közvetlen kiváltó oka, komoly szociális vagy gazdasági krízis, esetleg politikai és kormányzati csőd nem előzte meg, mégis forradalomként zajlott le, mert egy permanens, önnön hullámait meghaladó folyamat volt.

2.

[849] MOYNIHAN, Daniel Patrick: Memorandum Nixon elnök részére. (1970) (Részletek) In: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez. 1620–1980. Szerk.: Bődy Pál–Urbán Aladár. Ford.: Gál Zoltán és ts. Dialóg Campus, Debrecen, 2001. 441. oldal [A továbbiakban: SzGy.] Ld. még: MOYNIHAN, Daniel Patrick: The Politics of a Guaranted Income: The Nixon Administration and the Family Assistance Plan. Random House, New York, 1973.

[850] Bell alapvető és az előző fejezetben méltatott munkája erre von.: BELL, Daniel: The Coming of Post-Industrial Society. Basic Books, New York, 1973.

[851] NOVAK, Michael: Make Room for Family Democrats. In: *Washington Star*, 1976. augusztus 29.

[852] PODHORETZ, Norman: The Adversary Culture and the New Class. (1979) In: uő: The Bloody Crossroads. 116. oldal

[853] STEINFELS, 194–197. és 210–213. oldal

[854] MOYNIHAN, Daniel Patrick: The Professionalization of Reform. In: *The Public Interest*, 1965. ősz

Az ellenkultúra kezdetén, 1965-ben Lionell Trilling így írt: *„A XX. század első negyedének végétől napjainkig kialakult egy jelentős csoport Amerikában, amely természetesnek tartja az ellenséges, ellenszegülő kultúrát* (*Adversary Culture*)*.”*[855] Ez szolgált a ’60-as évek ellenkultúrájának alapjául.

Az ellenkultúrát a neokonzervatív értelmiség úgy azonosította, mint a kultúra – amerikai, nyugati, fehér, keresztény, emberi – elleni lázadást, azaz végső soron az utolsó, kvázi-vallásos tartalmú entitást megszentségteleníteni akaró fenoménT.[856] A kultúra ellen Kristol egy 1870 és 1950 közötti modernista támadást már azonosított, s ezt a munkát fejezte volna be a ’60-as éveket mélyen átható ellenkultúra. *„Az ellenkultúra »posztmodernista«”* – írja Kristol, majd hozzáteszi, hogy az irodalomban és művészetben több mint fél évszázada kialakult modern kultúrkritika ebben kulminált, amikor minden tradicionális forma, intézmény, tekintély és szellemiség ellen felkelt. Jegyezzük meg, hogy a kezdetben az *Arts Magazine*-t szerkesztő, később a *The Nation* művészetkritikusaként (1865–82) tevékenykedő Hilton Kramer éppen a ’60-as évek művészetekben megnyilvánuló szélsőséges jelenségei miatt fordult el a baloldali értelmiségtől és lett neokonzervatív. Kramer sokat adott a neokonzervatív ellenállásnak azzal, hogy a ’60-as évek új művészeti jelenségeit és a posztmodernt ellenezve az *„esztétikai nihilizmus”* kritikáját adta több kötetében is.[857] A neokonzervatívok korán és pontosan észrevették, hogy az esztétikai radikalizmus hamarosan kulturális, majd politikai radikalizmussá válik.

Térjünk vissza Kristol-hoz, aki nagyszerűen érti miről volt szó: az ellenkultúra a modernitás viszonyai között még továbbélő premodern értékek ellen lázadt, s ennyiben a posztmodern forradalomról való beszéd értelmes. Az ellenkultúra egyik legerősebb vonulata a tekintélyellenesség volt, ezt láthatta Európa a párizsi és nyugat-németországi diáklázadásokban, de bekövetkezett ez Amerikai nagy egyetemien is. E diáklázadásokat oktatóként tapasztalta meg Bell a Columbia University-n, Glazer és Lipset pedig a Berkeley-n. A diáklázadások, amelyek a ’60-as évekbeli baloldali hullám leglátványosabb jelenségei voltak, tulajdonképpeni gyökerüket a tekintélyellenességben, a hagyományos nyugati intézmények tiszteletének hiányában és a hagyományos kultúra legitimitásának megkérdőjelezésében lelték fel.[858]

A diáklázadások – véli Allan Bloom – tulajdonképpen az egyetemek tudás-tekintélyét igyekeztek lerombolni, amikor a vélemény nyilvánítás szabadságára hivatkozva az egyetemek épületeit tömegmozgalmi találkahellyé, radikális politikai eszmecserék terepévé tették. Ezzel pedig a régi világ értékeiből még megmaradt kis szigetet mosták el.[859] Érdemes idézni véleményét arról is, hogy miként hozta létre ’68 generációja önmagáról azt az illúziót, amelyet azóta is sokat hallunk. Ennek hamisságát Bloom így jellemzi:

> A mítoszok egyik legerősebbike az volt, hogy az ’50-es évek a szellemi konformizmus és sekélyesség kora volt, míg a ’60-as évek az izgalomé és az érdekes kérdések soráé. A mccarthyzmus – úgy felidézve, hogy ez legyen a sztálinizmus igazságtalanságban „méltó” párja – szimbolizálta volna a szürke és szennyes évtizedet, míg ezzel szemben állna a lángoló ’60-as évek és „a mozgalom”, valamint a feketék, a nők és a dél-vietnámiak felszabadítása. […] Ezzel ellentétben azonban az igazi dogmatizmus és a trivialitás éppenhogy a ’60-as években vette kezdetét.[860]

Az ellenkultúra első mély elemzője Theodore Roszak a ’60-as évek kulturális és politikai turbulenciáját több szociális és kulturális tendencia összegződésére vezette vissza. Roszak meggyőző érvelése arra mutat rá, hogy az ifjúság demográfiailag megnövekedett száma, ellenkezésük a technokrata civilizációval szemben és ehelyett az élmény- és élvezetközpontú orientációjuk vezetett a politikai környezet megváltozásának keretében az ellenkultúra kialakulásához.[861] A diáklázadások társadalmi okát ma a II. világháború utáni ún. *baby boom*-generáció felnövekedését kísérő konfliktusokban keresik, mint például a tömegoktatás kihívásai

---

855 TRILLING, Lionel: Beyond Culture: Essays on Literature and Learning. Viking Press, New York, 1965. xiii. oldal

856 KRISTOL, Irving: Counterculture. (1992) In: uő: Neoconservatism. 136–137. oldal

857 Ezzel kapcsolatos legfontosabb műve: KRAMER, Hilton: The Age of the Avant-Garde: On Art Chronicle of 1956–1972. Straus&Giroux, New York, 1973. Ld. még tőle: The Twilight of the Intellectuals: Culture and Politics in the Era of the Cold War. Ivan R. Dee, Chicago, 1999. és The Triumph of Modernism: The Art World, 1985–2005. uo. 2006.

858 NISBET, Robert: The Degradation of the Academic Dogma: The University in America, 1945–1970. Basic Books, New York, 1971.

859 BLOOM, Allan: The Closing of the American Mind. Simon and Schuster, New York, 1987. 313. és 320–321. oldal

860 Uo. 322. oldal

861 ROSZAK, Theodore: The Making of a Counter Culture: Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition. Anchor Books, Garden City, 1969.

és a diploma utáni elhelyezkedés nehézsége, amely a társadalom és annak intézményei elleni kritika radikális folytatására bíztatta a fiatalokat. Mindez persze előzményeit az ’50-es évek ideológiai erjedésében, a *beat*-korszak ambivalens moralitásában és a baloldali hullám 1945 utáni folyamatos áradásaiban leli fel. Valószínű, hogy igaza van Gerd-Rainer Horn-nak, amikor az 1968-cal fémjelzett korszak tárgyalását 1956-tal kezdi és a húsz év múlva bekövetkezett portugál forradalommal zárja.[862]

A diáklázadás neokonzervatív értékelésésnek átfutása meggyőzhet minket arról, hogy a mozgalom kulcskérdésnek tekintette azt, ám ennél többet is tett: annak egész szellemi és szociológiai inspirációját felderítette.[863] Nathan Glazer elsőként számolt be a *Commentary* hasábjain naplószerűen a kaliforniai Berkeley-n történtekről, majd beszédet tartott, amelyben kifejtette, hogy az egyetem alkotmányosságát és az amerikai demokrácia alapjait sértették meg a radikálisok.[864] Lipset – aki a kérdéssel a legelmélyültebben foglalkozott – úgy véli, hogy a tekintély, a hatalom, a fegyelem és a rend elleni lázadás volt az, ami a Berkeley-n 1964–65-ben történt, és szó szerint forradalomnak nevezi azt.[865] Lipset az amerikai diákmozgalmaknak egy egész kötetet szentelt, amely e szavakkal kezdődik: *„1964–65 óta, a Berkeley-i lázadástól számítva ifjúsági felfordulás van az amerikai egyetemeken.”*[866] Lipset a fentebb már idézett okokat említi meg: a II. világháború utáni generációváltás beérését, a posztindusztriális társadalomba történő átmenet zavarait, a tömegoktatás üzemszerűségének kibontakozását és egy általános bel- és világpolitikai frusztráció hatásait. De Lipset tovább megy és a lázadás – amely a könyv kiadása (1972) idején már világosan láthatóan egy része volt egy nagyobb forradalomnak – szociokulturális, eszmei és politikai motívumait is számba veszi. Vélekedése szerint ugyanis a ’60-as években a lázadók generációja okafogyottnak látta a hidegháborús antikommunizmust és általában is eltávolodott az idősebbektől, akinek a világát kritikusan szemlélte. Ezt erősítette fel Lipset magyarázatában az európai újbaloldal és a neomarxizmus megjelenése, a harmadik világ mozgalmai, köztük a maoizmus, a polgárjogi mozgalom egalitarizmusa, a demokraták hatalomátvétele Kennedy-től kezdve (1961), a kubai krízis (1961–62) és a vietnámi háború ellenzése (1964). Lipset a lázadás felidézésében kiemelkedő fontosságot tulajdonít a generációs különbségnek; ezt csak erősítette a ’60-as évek ifjúsági szubkultúrája, amely különösen dekadens irányba térítette ki a diákmozgalmakat. Nagyon jellemző továbbá, hogy Lipset felmérése szerint a lázadók vezetői és az abban résztvevők az iskolázott baloldali, illetve progresszív liberális családok gyermekei voltak, és pedig mind sokkal radikálisabbak, mint szüleik.[867] Az pedig nyilván nem véletlen, hogy a ’60-as években a Berkeley volt az egyik legbaloldalibb egyeteme, erősen progresszista–radikális vezetéssel, oktatói gárdával.

Lipset nagyon korán, 1965 januárjában megfogalmazott meglátása szerint:

> A Berkeley-i lázadás nem csupán kaliforniai specialitás. Az egyetemi politikai akciók ezen új stílusa ugyanis megjelenhet más campusokon, sőt akár az ország politikai életében is. […] A hallgatók baloldali mozgalmai növekednek és talán ki is bővülnek a faji diszkrimináció, valamint a külpolitikai ügyeivel.[868]

Ez így is lett, ám a ’60-as évek felfordulását már megelőzte Kristol okfejtése szerint a modernitás radikális kitörése és követte számos más forradalmi jelenség. Az ellenkultúra egészéből a diáklázadások méltán emelkednek és emeltetnek is ki, de tovább kell mennünk azzal, hogy a hagyományos formák számára nem volt kegyelem a művészeti, zenei, építészeti életben sem (sőt, mint mondtuk, sokkal korábban ott kezdődött!), a tradicionális nyugati formák lerombolása ott is bekövetkezett, akárcsak az egyetemen és a

---

862 HORN, Gerd-Rainer: The Spirit of ’68: Rebellion in Western Europe and North America, 1956–1976. Oxford UP, Oxford, 2007. és YANKELOVICH, Daniel: Changing Youth Values in the ’70’s: A Study of American Youth. JDR 3rd Fund, New York, 1974.

863 Az erre von. alapvető irodalomból: Confrontation: The Student Rebellion and the Universities. Ed. by Daniel Bell–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1969.; LIPSET, S. M.: Rebellion in the University: A History of Student Activism in America. Routledge&Kegan Paul, London, 1972.; LIPSET, S. M.–SCHAFLANDER, G. M.: Passion and Politics: Student Activism in America. Little Brown, Boston, 1971.; Students in Revolt. Ed. by S. M. Lipset–Philip G. Altbach, Houghton Mifflin, Boston, 1969.; The Activists: A Profile. In: *The Public Interest*, 1968. ősz, 38–50. oldal; The Berkeley Student Revolt: Facts and Interpretations. Ed. by S. M. Lipset–Sheldon S. Wolin, Doubleday, New York, 1965.

864 GLAZER, Nathan: What Happened at Berkeley? In: *Commentary*, 1965. december; FSM: Freedom Fighters or Misguided Rebels? (1965) In: The Berkeley Student Revolt. [Az FSM a Berkeley-i baloldali diákok *Free Speech Movement* nevű szervezete volt, amely elvileg a szólásszabadságért küzdött, valójában anarchista és trockista elveket is vallott.]

865 LIPSET S. M.: The Lessons of Berkely. (1965) In: The Berkeley Student Revolt. 340. oldal

866 LIPSET, S. M.: Rebellion in University. xiii. oldal

867 Uo. 80–83. oldal

868 LIPSET: The Lessons of Berkely. 349. oldal

templomban. A ’60-as évek ellenkultúrájának másik nagy iránya a tekintélyellenesség után a vallásellenesség volt, a harmadik pedig a család mint intézmény lerombolására tett kísérlet. Az ifjúsági lázadás számtalan jelensége: a szexuális forradalom, a szabadszájúság, az uniszex öltözködés, a beatzene, a test és az egészség rombolása (drogok, alkoholizmus), a homoszexuális propaganda, a feminizmus, a hippi-kommunák és a pornográfia *„szemétáradatának”* (John Lukacs) számtalan más megnyilvánulása mind ez utóbbit célozta. A neokonzervatív kulturális ellenforradalom szóvivője, Irving Kristol világos látleletet ad: *„Az ilyen különböző szexuális heterodoxiák igazi tárgya a család szétrombolása volt, mint olyan, az emberi társadalom központi intézményéé, ami az ortodoxia citadellájaként fogható fel.”*[869]

Az ellenkultúra tehát a modernitás széttartó tendenciáinak összesűrűsödése volt, a posztmodern radikális megnyilvánulása, forradalmi kirobban(tá)ása.

Az ellenkultúra valóságos sokként érte Amerika társadalmát. A legkülönbözőbb területeken megnyilvánuló lázadás – és ezek politikai vonaláról még nem is beszéltünk! – a kultúra, a család, az egyház, a tekintély, az intézményi rend, az oktatás és a művészet hagyományos formája és tartalma ellen indított meg-megújuló támadásokat. Fukuyama értékelése szerint azért, mert *„e mozgalmak mindegyike olyan társadalmi szabályok, normák és törvények ellen küzd*[ött]*, amelyek szükségtelenül korlátozzák az egyén választásait és lehetőségeit”*.[870] A mozgalommá alakuló ellenkultúra azonban ennél mélyebben támadta meg az adott kultúrát, mivel a totális deszakralizációra tett kísérletet (Molnár Tamás). Nagyon jelentősnek tartjuk az ellenkultúra meghatározásakor a lengyel Ryszard Legutko értékelését. A konzervatív szerző szerint az 1968-cal csúcsra járatott ellenkultúra tulajdonképpen nihilista, program nélküli és következésképpen jövőtlen ideológia volt, az utópiának a jelenben kiélhető, az élvezeten, a fogyasztáson, egy nagy extázison és szélsőséges élményszerzésen alapuló addig ismeretlen változataként. Legutko témánkra leginkább vonatkozó megjegyzése így szól: *„világnézetük ellentétben állt az amerikai mitológiával.”*[871] Azaz nem volt más, mint *„nihilista antikultúra”* (Kristol).

Legutko különbséget tesz az ifjúsági szubkultúrává váló ellenkultúra és az a mögött álló *„ideológusok”* között. S méltán, hiszen a következő évtized elejére lenyugvó ellenmozgalmak előtt és után is voltak ugyanebben a mederben folyó eszmék, gondolatok, ideológiák. A feminista mozgalom és a meleg büszkeség terjesztői lassacskán egy konkrét ideológiává sűrítették addigi lázításaikat a keresztény–nyugati–amerikai családmodell ellen; a feketék egyenjogúságát követelő mérséklet mozgalmak mellett a *Black Panthers*, a *Nation of Islam* és Malcom X marxizmust, iszlám ébredést és antiszemitizmust ötvöző ideológiája jelent meg;[872] a vietnami háború elleni protestmozgalmak hamarosan szélsőbaloldali, trockista és főként maoista szárnyakat növesztettek; de a protestáns amerikai mítosz megtámadása sem merült ki a hippi-kommunák megalapításában, hanem ideológiai offenzíva indult ellene az újbaloldal részéről. Hamarosan a volt liberális és baloldali értelmiség egy része is radikálisabb útra tért, amikor felbontva a liberális konszenzust, sokan közülük a frankfurti iskola, a radikális pszichoanalízis, a kommunista-barát trimondializmus és a marxizmus különböző mutációinak farvizein kezdtek el evezni, és megszületett a *New Left*.[873] Az újbaloldal az európai társutas kommunistákhoz és neomarxista éretlmiségiekhez hasonlóan a szovjet rendszerrel való hosszútávú együttélést, a harmadik világ megértését hangsúlyozták, miközben a kommunista rendszerek bűnei (Gulag, Kelet-Berlin, 1956, kínai kulturális forradalom, 1968) fölött farizeus módon átsiklottak, mondván, a lényeg a termelő eszközök „köztulajdonba” helyezésén van. A dekolonializmus erőszaka (Kenya, Kongó, Kambodzsa) és a szovjetbarát rezsimek megerősödése újabb és újabb tápot adott eközben ahhoz, hogy

---

869 KRISTOL: Counterculture. In: uő: Neoconservatism. 142. oldal

870 FUKUYAMA, Francis: A Nagy Szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. (1999) Ford.: M. Nagy Miklós. Európa, Bp. 2000. 29. oldal

871 LEGUTKO, Ryszard: Gondolatok az ellenkultúráról. In: uő: A demokrácia csúfsága. Ford.: Pálfalvi Lajos. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005. 147. oldal

872 A fekete nacionalizmus, sőt marxizmussal és iszlámmal átitatott erőszakos szeparatizmus nagyon fontos a ’60-as évek ideológiai káoszának elemzésekor, mert ezek a szélsőséges mozgalmak a fekete egyenjogúság mérsékelt követeléseit is elutasították, a fehérek bizonyos köreiben rasszista válaszreakciókat keltettek és az amerikai társadalom, az amerikai nemzet megbontását okozták. (ROBINSON, Dean: Black Nationalism in American Politics and Thought. Cambridge UP, Cambridge, 2001. *Malcolm X and the Nation of Islam.* c. fej.)

873 HODGSON, Godfrey: America in Our Time: From World War II to Nixon. What Happened and Why? Princeton UP, Princeton, 2005. von. részek; BOCCIOCCO, E. J.: The New Left in America. Hoover Inst. 1974. ld. még: DIGGINS, John P.: The Rise and Fall of the American Left. W. W. Norton, New York, 1992. *The New Left.* c. fej.

Jegyezzük meg, hogy a liberális és baloldali értelmiség egy részének radikalizálódása nem csak Amerikában történt meg, hanem Franciaországban is. (Erről tudósít kiválóan: SÉVILLIA, Jean: Az értelmiség terrorizmusa 1945-től napjainkig. Ford.: Buzogány Orsolya. Kairosz, Bp. 2005.) Ez is azt bizonyítja, hogy itt egy általános világáramlatról van szó.

Amerika több ellenforradalmi szövetségesét (Spanyolország, Portugália, görög junta, Tajvan, Dél-Korea, Dél-Vietnam) az újbaloldal ideológusai a fasizmus utolsó bástyáinak tartsák és eképpen bélyegezzék meg.

Amerikában a hazafiasság és a társadalmat összetartó kapcsok elleni lázadásként jelentkeztek tehát mindezek a mozgalmak és ideológiák, s a kulturális hagyományrombolás után hamarosan elkezdődött a külpolitikai véleményalkotásban is a bomlás, néha egészen szélsőséges Amerika-ellenességgel párosulva, majd az amerikai gazdaság alapját jelentő értékeket is elkezdték megkérdőjelezni. Kristol írja, hogy az amerikai polgári, protestáns ethosz, a joguralom, a szabad vállalkozás, a munkaetika elleni támadások új forradalomként ásták alá az amerikai életformát.[874] Vélekedése szerint – amit minden neokonzervatív osztott – a kapitalizmus elleni támadások okai is kulturális végokokra vezethetőek vissza:

> A XVIII. századi kapitalista forradalom azért volt sikeres, mert az alapvetően szekuláris, racionalista gondolkodásába befogadta a zsidó–keresztény erkölcsi hagyományt. Eközben azonban ezt a morális tradíciót kiszakították vallásos közegből. Ezért beszélünk a XIX .században minden nyugati nemzetnél a „hit válságáról".[875]

E válság végpontja volna a '60-as évek dekadenciája.

A '60-as évek ellenkultúrája elleni neokonzervatív lázadás végső soron azt ismerte fel, hogy a művészeti és vallási életben megmutatkozó radikális modernitás áthullámzott a kultúra és az egyetemi élet területére, hamarosan pedig az erkölcs, majd a politikai és társadalmi élet felszínén keltett zavart. Az első generációs neokonzervatívok házaspárjának hölgytagja, Midge Decter egyenesen *„anti-amerikanizmusnak"* nevezte 1968-ban e tendenciákat, férje pedig – megpendítve a nagyon korai neokon külpolitikai elkötelezettség morális okait – így emlékezett vissza a vietnami háborúra: *„Kezdetben elleneztem a vietnámi beavatkozást, mivel arrogáns ostobaságnak tartottam* […]. *De sohasem tudtam úgy szemlélni Amerika vietnámi szerepvállalását, mintha Amerika és vezetői a gonoszság képviselői lennének. A '60-as években Amerika-barátnak lenni annyit tett, mint szovjet-ellenesnek a '30-as években."*[876]

3.

A neokonzervatívok a válság megoldására egyértelmű választ adtak: *kulturális ellenforradalmat* hirdetve a társadalom morális, vallásos, szakrális alapjaihoz való visszatérést javasolták.[877] Podhoretz kijelentése több mint megfontolandó: szerinte a '60-as években *„az ellenkultúra elleni utálata több embert nyert meg a neokonzervativizmusnak, mint bármely más ügy."* Másutt – egyetértésünkkel találkozva – azt állítja, hogy az ellenkultúrával a legkövetkezetesebben a neokonzervatívok vették fel a harcot, amikor az amerikai életforma és a protestáns etika, a vállalkozáson alapuló szabadpiaci kapitalizmus és az amerikai külpolitikai érdekek mellett álltak ki.[878] Podhoretz ebben bizonyosan nem téved, cseppet sem. A neokonzervatív ellenforradalom illeszkedett az ellenkultúrával szemben feléledő ellenérzések politikai artikulációjába.

„Neokonzervatív reakció" – eképpen nevezi meg a német nyelvterület legismertebb neokonzervativizmus-kutatója a '60-as évek neokonzervatív mozgalmának irányultságát.[879] Michael Minkenberg szerint a neokonzervativizmus azokra a társadalmi és kulturális változásokra reagált jobboldali, konzervatív és hagyományelvű alternatívával, amely egy egységes ellen-hullámba illeszkedik. Ebbe tartozna rajta kívül Amerikában az Goldwater utáni jobboldal (*New Right*), a '70-es években kialakuló új és erősen vallásos amerikai jobboldal (*New Religious Right*), valamint az európai Új Jobboldal (*Neue Rechte*, *Nouvelle Droite*) és a thatcheri, illetve reagani kormányzati politika is. Minkenberg vélekedése szerint a

---

874 KRISTOL, Irving: The Cultural Revolution and the Capitalist Future. (1992) In: uő: Neoconservatism. 127. oldal

875 Uo. 133. oldal

876 DECTER, Midge: Anti-Americanism in America. In: *Harpers*, 1968. május; PODHORETZ: Breaking Ranks. 219. oldal

877 Az ellenkultúrával szembeni ellenforradalomra ld.: Die 68er und ihre Gegner – Der Wiederstand gegen die Kulturrevolution. Hrsg. von Hartmuth Becker–Felix Dirsch–Stefan Winckler, Leopold Stocker, Graz, 2003.; GERSON, Mark: The Neoconservative Vision: From the Cold War to the Culture War. Madison Books, 1997. *Muggled by Reality: The Counterculture and Ideology in the Sixties.* c. fej.

878 PODHORETZ: Neoconservatism: An Eulogy. 22. oldal és The Adversary Culture and the New Class. 132–134. oldal

879 MINKENBERG, 40. oldal. Fontos megemlítenünk, hogy az amerikai Peter Steinfels is reakciónak nevezi a korai neokonzervatív eszmét. (STEINFELS, 291. oldal)

neokonzervativizmus a régi, tradicionalista konzervativizmust élesztette újjá Amerikában, amikor a hagyományt felszámolni igyekvő, vagy azzal ellentétes társadalmi és kulturális fordulatokkal szembeszállt. Konkrétan pedig arra gondol, hogy az újbaloldal és a posztindusztriális társadalom kialakulásának következményei váltották ki a *neokonzervatív reakció*t, amely a polgári és kapitalista keret és a benne lévő tartalom védelmére kelt, s egy elitmozgalmat jelentett.[880] Mindez a vélekedés egy erősen posztmarxista előfeltételezés meglétére utal, de a megállapítás megállja a helyét: az amerikai neokonzervativizmus a ’60-as évek zavaros kulturális, ideológiai, gazdasági és külpolitikai helyzetére adott olyan választ, amely a hagyományos rendet vette védelmébe. Értve ez alatt azt, hogy a neokonzervatívok megvédendőnek nyilvánították az amerikai kultúrát, a protestáns etika által biztonsígossá tett szabadpiaci termelési módot, az amerikai kormányzati rendszert és a szovjet tömbbel szemben aktív fellépést hirdettek a nemzeti érdek védelmével együtt. Minthogy az értékek megvédése és a stabilitás, a mérséklet megőrzése konzervatív attitűdöt feltételez, és a ’60-as években ez egy általános forradalmi hullám kibontakozása közepette, egy azzal teljesen ellentétes irányultsággal fogalmazódott meg a neokonzervatívok köreiben, ezért adekvát megoldás az amerikai neokonzervativizmust ellenforradalmi áramlatként azonosítanunk. Amely egyben azt is jelenti, hogy eszmei tekintetben maximálisan konzervatív fenoménről alkotunk fogalmat, amelynek politikai iránya nem lehet más, mint jobboldali, a haladás elutasítása miatt pedig filozófiailag egy vállaltan reakciós elméletről beszélünk.

Lipset az ellenkultúra ellenhatását érzékelve így írt 1972-ben:

> Sok diákmozgalom meggondolatlansága, parlamenten kívüli, vagy egyenesen illegális számításai, proklamációi, amelyek *a társadalmi rend forradalmi megdöntését hirdették*, az utcai erőszak gyakorlata, nos, ezek a választásokon a mérsékelt, konzervatív és megfontoltságot mutató pártok *visszavágás*át eredményezték.
>
> Franciaországban a diáklázadásnak egy nagyon lényeges következménye az volt, hogy az ország első olyan többségi párt által gyakorolt kormányzata jött létre, amely jobboldali volt. Vagyis, meg lehet állapítani, hogy a diáktüntetések megerősítették a konzervatív erőket, vagy egyenesen hatalomba – sőt: többségi kormányzásba – segítették őket. Hasonló megállapítás a kaliforniai, illetve az egész amerikai politikával kapcsolatban is tehető. A Berkeley-i zavargás 1964-ben Reagan kormányzóvá választásában játszott meghatározó szerepet, az 1968-as chicagói tüntetés pedig Nixonnak segített.[881]

Amint tehát másutt már mondtuk, a ’60-as évek végére a baloldali hullám csúcsra jutott és ideológiai, szellemi apálya következett be. A baloldali front fragmentálódni kezdett, számos egymással ellentétes szektára bomlott, az amerikai liberális demokrácia viszont képtelen volt megújítani magát. Az ellenkultúra azonban hamarosan felébresztette saját ellentétét, és ebből lassan előállt az amerikai nemzeti identitás megerősödése, a fehér középosztály büszkesége és az ’50-es évek konzervativizmusának az amerikai politikai életben való jobboldali transzformálódása. Ez a szellem juttatta hatalomra Nixont az 1968-as választáson és Franciaországban ez stabilizálta de Gaulle elnökségét is. Nixon és de Gaulle reprezentálja azt a – jóllehet nem túl széleskörű – politikai változást, amelyet mi *ellenforradalmi fordulat*ként azonosítunk. (Eközben azonban a görög és a portugál rendszer erodálódása, a dekolonizáció folytatódása és a II. vatikáni zsinat liberális reformjai jól mutatják az egyetemes felbomlás tendenciáinak további erős jelenlétét.)

Az 1968 ellen megfogalmazódó ellenszenv és ennek politikai artikulációja hasonlított az 1789-cel szembeni kritikákhoz és az azokból előálló ellenforradalomhoz.

Nixon, a republikánusok között antikommunista, jobboldali vélekedéséről régóta ismert egykori alelnök, 1968-as elnöki kampányában a *„törvény és rend”* jelszavával érvelt. Nagy beszédében az *„elfelejtett amerikaiak”* képviseletéről és Amerika katonai fölényének visszaszerzéséről szólt.[882] 1968-ban Nixon győzelme a mérsékelt demokrata Hubert H. Humphrey ellen jórészt abból fakadt, hogy kampányában érvelt a kormányzati központosítás és az ellenkultúra ellen, jelentős déli szavazatokat szerezve meg ezzel. (Tegyük hozzá: mind a ’68-ban őt támogató Goldwater, mind Nixon és Reagan is, Délről jöttek, Arizonából és Kaliforniából!) A Nixon-kampány győzelme nehezen volna túlértékelhető Amerika konzervativizmusa szempontjából. A Johnson-adminisztráció hibáinak kihasználása, a Demokrata Párt ellentétes társadalmi rétegeket megnyerni akaró politizálásának csődje (például a fehér munkások hagyományos demokrata-pártisága nem volt összeegyeztethető a fekete emancipáció támogatásával) esélyt adott arra, hogy a GOP

880 MINKENBERG, 290–291. oldal

881 LIPSET: Rebellion in University. 249–250. oldal (Kiemelések tőlem.)

882 GRAUBARD, Stephen: Az elnökök. Az amerikai elnöki hivatal átalakulása Theodore Roosevelttől George W. Bushig. Ford.: Märcz Róbert. Alexandra, Bp. 2007. 434. oldal

véget vessen a Demokrata Párt ’30-as évek óta tartó dominanciájának és erre Nixon 1972-es újraválasztása újabb bizonyítékot is szolgáltatott.[883]

Nixon hatalomra jutása tehát a változás egyértelmű jele volt. A gazdasági recesszió megoldásaként a *Great Socitey* lebontásának vágya, illetve ennek alternatívájaként a gazdasági versenyt támogató vállalkozásközpontú erők kerültek előtérbe (Nixon gazdasági tanácsadóként Milton Friedmant is foglalkoztatta). Az új republikánus elnök beszédírója a konzervatív nézeteiről közismert Patrick J. Buchanan lett, a külügyi tanácsadást, majd később a tárcát is egy vérbeli realistára, Kissinger-re bízták. Nixon 1968-as önmeghatározása így szólt:

> Értem Amerika szerepét a világban és nem vagyok izolacionista. Támogatom például a külföldi segítségnyújtást. […] Nagyon világossá akarom tenni ugyanakkor, hogy más nemzeteket arra kell bíztatnunk, hogy felelősséget vállaljanak, de nem gondolom, hogy ki kell vonulnunk a világ ügyeiből. Konzervatív vagyok, vagy liberális – kérdezik? A nemzetközileg aktív politizálás támogatója vagyok. […] Teljességgel elutasítom a totalitarizmus minden formáját, a szabadságot viszont messzemenőkig támogatom. […] A faji kérdésben liberális álláspontot vagyok. De gazdaságilag konzervatívnak tartom magam. […] Pragmatikus vagyok, de nem úgy, hogy mindent jónak tartanék, ami működik. Pragmatista vagyok, aki mélyen hisz olyan eszmékben, amik sohasem változnak. Ha bármilyen címke illene rám, az a következő volna: *nem vagyok extrém*.[884]

A neokonzervatív mozgalomba sok irányból érkező szerzők ekkor, a ’60-as évek végén inkább csak azt tudták, hogy mi ellen határozzák meg magukat: Amerika védelmi politikájának feladása, *New Class*, ellenkultúra, radikális társadalmi tervek stb. A közös cél azonban még nem volt kiforrott, amit jól jelzett az is, hogy az amerikai konzervativizmus általános Nixon-pártisága közepette Kristol és társai konzervatív demokrata Humphreyt támogatták a ’68-as kampányban – két év múlva viszont az elnök meghívásának engedelmeskedve a Kristol-házaspár Nixonnal ebédelt együtt.[885]

Nixontól Reaganig

Az amerikai konzervativizmus nem igyekszik túlértékelni a Nixon- és a Ford-adminisztrációt, annál inkább az őket követő Carter-éra utáni Reagan-korszakot. Ám éppen 1968 és 1980 között voltak már láthatóak olyan jelek, amelyek az amerikai társadalomban a felfordulás évtizedének örökségével szembeni ellenállást erősítették fel. Ez az a kor, amikor a neokonzervativizmus is egységes táborrá rendeződik össze és megkezdi kritikai munkásságának továbbfejlesztését egy alternatívát nyújtó konzervatív napirenddé.

A ’80-as évek *konzervatív forradalmának* előkészítése a Nixon- és a Ford-adminisztrációk alatt kezdődött el és a Carter-kormányzattal szembeni ellenállás növelte erejét. A neokonzervativizmus az 1970-es évtizedben hatékony együttgondolkodást végzett és közben intézményi struktúrája is végleg kialakult. Ezek eredményeképpen úgy tudott átlépni a *Reagan Revolution* időszakába, hogy az amerikai konzervativizmusba végleg beágyazódott, sőt a többi árnyalattól markánsan elválasztható tábort képzett. Önállóvá vált.

1.

A kvéker felekezethez tartozó, kétszázötven éve érkezett ír családban született Richard M. Nixon az első professzionális amerikai kampányt folytatta 1968-ban. Rockefeller ugyan republikánus elnökjelöltként lépett fel és a konzervatív, valamint libertárius szárny együtt elindította Reagant, de Nixon győzelme mind a republikánus előválasztásokon, mind az elnöki versenyben magabiztos volt.

---

883 A Nixon-koalíció klasszikus összefoglalása és az 1968-as győzelem hasonló értékelése felhasználtuk: PHILLIPS, Kevin: The Emerging Republican Majority. Arlington House, New Rochelle, 1969. Vö.: BECK, Paul A.: Incomplete Realignment: The Reagan Legacy for Parties and Electors. In: The Reagan Legacy: Promise and Performance. Ed. by Charles O. Jones, Chatnam House Publ. Chatnam, 1988. 147. oldal.

884 NIXON, Richard M.: Speaks. (1968) Közli: MASO–HESS, 315–316. oldal (Kiemelés tőlem.)

885 KRISTOL, Irving: Why I Am for Humphrey? In: *The New Republic*, 1968. június 8.; STEINFELS, 87–88. oldal

Ha gyorsmérleget készítenénk a Nixon-adminisztrációról (1969–74), a következőt látnánk: Nixonnak kormányzata alatt sikerült visszaszorítania a bűnözést; a vietnámi csapatokat leépítette, majd a kambodzsai és laoszi beavatkozás után a délkelet ázsiai háborút befejezte; a Legfelsőbb Bíróság tagjai közé konzervatív jogászokat jelölt; 1972-ben aláírta a SALT I-et Brezsnyevvel. Nixon 1972-ben, az amerikai történelem addigi legbaloldalibb demokrata párti kampányát folytató George McGovern szenátorra földcsuszamlásszerű vereséget mért (az arány 47 millió szavazat volt 29 millió ellen). Ekkorra már az amerikai zsidóság, a katolikus értelmiség, a demokraták kiábrándult liberálisai, a fehér munkásság és a hagyományosan konzervatívabb nyugati és déli államok szavazói is támogatták Nixont.[886] Az 1974-es Watergate-botrány egy fejlődő, jól induló, körvonalazódó *konzervatív többség*et kiépítő pályafutás folytatását tette lehetetlenné, amely ennél távolabbi hatását erkölcsi és legitimációs válságban fejtette ki. A média hiszterizáló hatása, a bestseller könyvek dömpingje nem csak Nixon renoméját kezdték ki, hanem az amerikai politikai élet – benne a konzervatívok – elfogadottságát is csökkentették.[887]

Nixon első és második, félbeszakadt ciklusa alatt a neokonzervatív értelmiségiek által egy évtizede kidolgozni kezdett alternatívák az amerikai konzervativizmus generális programjául szolgálhattak (volna). Javaslataik az amerikai kultúra és identitás megerősítését, a gazdaság élénkítését, a külpolitikai vonalvezetés határozottabbá tételét célozták. Éppen ezért nem mindenben voltak megelégedve Nixonnal. Az *„amerikai Disraeli”* (Moynihan) ugyan új többséget tudott kovácsolni a ’60-as évek zavaros társadalmi és kulturális megrázkódtatásai után,[888] de a kommunista világgal szembeni fellépésbe a neokonok külpolitikai mesterei (Paul Nitze, Albert Wohlstetter) nem tudták beleilleszteni az 1971–72-es Kína-nyitást, a szovjetekkel való tárgyalásokat és a fegyverzetkorlátozást célzó megegyezést (SALT I.). A neokonok és a határozott antikommunista fellépés mellett kiálló jobboldal kritikái főképp Kissingert érték, aki nemzetbiztonsági tanácsadóként és 1973-től külügyminiszterként a Nixon- és Ford-adminisztráció nemzetközi politizálását is a *détente* folytatásában határozta meg.[889] Podhoretz emellett külön aláhúzza a neokonzervatívok Izrael melletti érzelmi, stratégiai és ideológiai elkötelezettségét, amelyet sem Kissinger, sem Nixon vagy Ford nem látszott kellőképpen érvényesíteni.[890] A neokonzervatívok a libertáriusokkal együtt a gazdasági keynesizmus lebontását sem tartották eléggé erőteljesnek és főképp Nixon második ciklusával nem voltak megelégedve e tekintetben. A Nixon-éra óriási hibája volt a déli, a katolikus és a konzervatív republikánusok szemében, amikor a Legfelsőbb Bíróság egy konzervatív bíró elnöklete alatt 1973-ban engedélyezte az abortuszt.

Mindennek eredménye az lett, hogy a neokonzervativizmus, amely a ’60-as évekre két jelentős folyóirattal, egyetemi bázissal, könyvkiadóval (*Basic Books*) és számos kiváló elmével rendelkezett, egy időre *még nem* tagolódott be a Republikánus Pártba és tovább tartott vándorlása a politikai élet perifériájáról a centrum felé. Kristol szerint a neokonzervatívok számára az ellenkultúra és a diáklázadás jelentette azt a sokkot, amely rádöbbentette őket, hogy valójában polgárok (*Bourgois Types*), és a ’72-es McGovern-kampány fordította el őket végleg a demokratáktól.[891] Mégis, amíg a GOP-ba be tudtak szivárogni, várni kellett Reagan megválasztásáig, vagyis még egy évtizedig.

A neokonzervatívok számára a ’70-es évek tekinthető a felkészülés periódusának. Szervezeti kereteik, intézményi bázisuk ekkorra szilárdult meg, terjeszkedett ki és tett szert az értelmiség körében, majd a társadalmi diskurzusban is egyre nagyobb szerepre. Daniel Bell művei, az Irving Kristol és Nathan Glazer által 1973-tól együtt szerkesztett *The Public Interest,* a Norman Podhoretz vezette *Commentary* magazin szellemileg alapozták meg a neokon befolyást, s közben az egyetemeken is rohamosan terjedtek nézeteik, a gazdasági neoliberalizmus, a monetarizmus is ekkor bontakozik ki, Hayek 1974-ben, Friedman 1976-

886 A Nixon-éráról: AMBROSE, S. E.: Nixon. Vol. 2-3. Simon and Schuster, New York, 1987–91.; GRAUBARD, 426–463. oldal. Reformjaira, kormányzati cselekvésére: PARMET, Herbert S.: Richard Nixon and His America. Little Brown, Boston, 1990. Visszaemlékezése: The Memoirs of Richard Nixon. Grosset&Dunlop, New York, 1978. Kifejezetten a külpolitikai vonalvezetésről, annak ellentmondásairól is: The Nixon–Kissinger Foreign Policy: Opportunities and Contradictions. Ed. by Fred Warner Neal–Mary Kersey Harvey, Center of the Study of Dem. Inst. Santa Barbara, 1974. Ld. még Nixon politikai pályafutására 1968-ig: S. E. Ambrose fent már id. munkájának első kötete; MASO–HESS, i.m. és NIXON, Richard M.: Six Crises. Doubleday, New York, 1962.

887 A témára pl.: KUTLER, Stanley I.: The Wars of Watergate: The Last Crisis of Richard Nixon. Knopf, New York, 1990.; RANGELL, Leo M. D.: The Mind of Watergate: An Exploration of the Compromise of Integrity. W. W. Norton&Co. New York, 1980. és WOODWARD, Bob–BERNSTEIN, Carl: The Final Days. Simon and Schuster, New York, 2006.

888 MASON, Robert: Richard Nixon and the Quest for a New Majority. Univ. of North Carolina Press, Chapel Hill, 2004.

889 MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Eötvös, Bp. 2000. 401–410. oldal

890 PODHORETZ: Neoconservatism: An Eulogy. 22. oldal

891 KRISTOL: An Autobiographycal Memoir. 32. oldal

ban kapja meg a Nobel-díjat munkásságáért. A'70-es években alakult a *Heritage Foundation*[892] (1973) és a *Comitee for the Survival of a Free Congress* (1974), amely alapítványok és szervezetek jelentős háttértámogatást nyújtottak a neokonzervatívoknak a többi konzervatív áramlathoz tartozó csoport mellett. A kezdetektől inkább a libertáriusokhoz közelebb álló *Cato Institute* 1977-ben jött létre.

A '70-es évek általános gazdasági recessziója, az ipari stagnálás, az olajválság, a deindusztrializáció olyan hangokat erősített fel, amelyek a minimálállamot, az adók csökkentését, a szociális kiadások lefaragását, az állam túlterhelésének megszűntetését követelték. A '70-es évek utolsó harmadában megjelenő vallási ébredés katalizátorként hatott a populista jobboldalra, amely a déli tradicionalistákat egyesítette az ébredő evangéliumi mozgalommal. Az ún. *New Right* egy, a '60-as évek Goldwater-kampányára emlékeztető, de megújult jobboldali politikai mozgalomként jelentkezett. A gazdaságilag libertáriusok a '70-es évekre meghatározó szerepet vittek a republikánusok közgazdasági programalkotásában. A jobboldal kulturális, gazdasági és külpolitikai értelemben is konzervatív beállítottságú értelmiségét pedig a neokonzervatívok tudták hatékonyan összefogni. Mindezek a folyamatok némileg átstrukturálták az amerikai konzervativizmus 1945 óta kialakult szerkezetét.

Ahhoz, hogy a '70-es évek változásait, benne az amerikai konzervativizmus alakulását és azon belül a neokonzervativizmus beágyazottságát végigkövessük, érdemes pillantást vetnünk az évtized szellemiségére. Több mint nagy jelentőséggel teli az, hogy a '68-as baloldali csúccsal egy esztendőben egy régi, centrista konzervatív (Nixon) vette be a Fehér Házat, akit négy év múlva nagy többséggel választottak újra. Majd kényszerű távozása után alelnöke (Ford) vezette az országot két évig, akit pedig minden idők legkonzervatívabb demokrata elnöke (Carter) követett,[893] hogy olyan valakinek adja át a vezetést két ciklusnyi időre, akit egyenesen *a konzervatív elnök*nek lehetne nevezni (Reagan).

A Nixon- és a Ford-érát a korszak jeles ismerője, James A. Reichley határozottan konzervatív periódusnak nevezi, mind társadalom-, gazdaság- és külpolitikai tekintetben. A kutató Nixon kétszeres győzelmét, a mögötte felsorakozó *New Majority*-t és a Ford alatt is kitartó konzervatív támogatást annak tudja be, hogy az akkori amerikai konzervativizmus inkább mentális mintsem világnézetileg meghatározott négy áramlatát egyaránt sikerült megnyerniük. Reichley szerint a '60-as évek végétől a '70-es évek közepéig a következő négy szárny létezett. (1.) A *„rendíthetetlenek"* csoportja, akik a kisvárosi WASP középosztálybeliekre jellemzően a '60-as évek végére öntudatosodtak, hőseik Taft és Goldwater szenátorok voltak. (2.) A *„fundamentalista"* antikommunisták a déli és délnyugati államok konzervatív szavazóit fedték le, az előbbiektől antiizolacionista felfogásukkal különböztek. (3.) A *„mérsékeltek"* a republikánusok centrista, Henry Cabot Lodge és Nelson Rockefeller köré rendeződő szárnya volt. Végül a (4.) *„progresszisták"* következnek, akik '68-ban Romney-t támogatták és nem szándékoztak leépíteni a demokrata adminisztrációk vívmányait.[894] Nixon és Ford idején a konzervatív alternatívák úgy képviseltettek, hogy a kulturális kérdésben a mérsékeltek, a rendíthetetlenek és a fundamentalisták is a rendpárti elnököt támogatták; a gazdasági ügyekben ugyan leépítették a jóléti állam túlzásait, de megőrizték a szociális háló nagy részét, s ez a progresszistákat is kielégítette; végül a külpolitikában csupán a fundamentalisták vágyai

---

892 A neokonzervatívokat befogadó szervezetek közül ma kiemelkedő szerepet játszik a *Heritage Foundation*. Az 1973 óta kutatási és képzési–oktatási intézményként működő agytrösztöt Joseph Coors coloradói sörgyártulajdonos és Paul Weyrich alapította Richard Mellon-Scaife támogatásával. Az intézmény kezdetben teljes mértékben Russell Kirk vonalát képviselte. A később neokonzervatívokat is befogadó *think tank* célja a konzervatív közpolitikai kutatás segítése és a tartalmi politika formálása. Értékei között a szabad vállalkozást, a korlátozott kormányzatot, az egyéni szabadságjogokat, a tradicionális amerikai értékeket és a határozott nemzeti védelmet jelöli meg. *„Olyan Amerikát akarunk, amely védett és biztonságos, ahol az oktatásban, egészségügyi ellátásban és nyugdíjbiztosításban lehetőség van a választásra, ahol alacsonyak és átláthatóak az adók, ahol a tehetség szabja meg a munkavállalást, ahol a kormányzat csak saját feladataira koncentrál és nem lépi át a határait.* […] *Álmunk egy olyan Amerika építése, ahol virágzik a szabadság, a lehetőségek, a fejlődés és a civil társadalom"* – vallják a *Heritage* alapítvány túlnyomórészt vállalkozó és szakértő tagjai. A neokonok közül tagok többek között: Richard Armitage, William J. Bennett, Kristol és Podhoretz feleségei, Gertrude Himmelfarb, ill. Midge Decter, utóbbi Donald Rumsfeld életrajzírója. (In: www.heritage.org.)

893 Carter már 1976-ban újjászületett, azaz hívővé lett kereszténynéként jellemezte magát, georgiai kormányzósága alatt konzervatív demokrataként igyekezett magáról képet kialakítani, aki a déli értékeket mérsékelten képviseli. Mindezek ellenére a neokonzervatívok – főként külpolitikája és elnöksége után követett idealizmusa miatt – lesújtóan vélekednek róla. (Pl.: MURAVCHIK, Joshua: Our Worst Ex-President. In: *Commentary*, 2007. február.)

894 REICHLEY, James A.: Conservatives in an Age of Change: The Nixon and Ford Administration. Brookings Inst. Washington, 1981. 22–34. oldal

nem lettek kielégítve, de a másik három csoporté igen, mivel befejeződött az aktív beavatkozás politikája és Chile kivételével az USA a *détente*-et támogatta.[895]

Nixon alatt ugyan Friedman gazdasági tanácsadóként tevékenykedett, de a jóléti állam radikális elvetése nem történt meg olyan erőteljesen, mint majd Reagan idején. Az 1969-ben meghirdetett állami program, a *New Federalism* is csak a szövetségi kormány lokális ellensúlyozására adott lehetőséget. A *Public Interest* állandó szerzője, Daniel Patrick Moynihan, aki Kennedy és Johnson alatt a munkaügyi miniszter helyettese volt, 1968-ban a Nixon kampánystáb tagja volt és később is az elnök köréhez tartozott. 1973–75-ben Amerika indiai nagykövete volt, majd Ford az USA ENSZ-nagykövetévé nevezte ki. Moynihan is csupán a jóléti rendszer korrekciója mellett állt ki, de nem az ellen. 1976-ban demokrata színekben New York szenátora lett és később is megtartotta demokrata párti elkötelezettségét, s a párt jobbszárnyát erősítette. Jellemző, hogy Moynihan szenátorrá választását támogatta Henry Jackson, Norman Podhoretz és a fiatal Elliott Abrams.[896] Mindezzel azt akartuk csupán mondani, hogy a neokonzervatívok olyan reprezentáns személyisége, aki közülük először kapott kormányzati pozíciót, sem épült be minden szempontból a Nixon-republikánusok közé.

A neokonzervatívoknak a kor amerikai konzervativizmusába való beágyazódását jól mutatja, hogy míg Nixont első ciklusa alatt végül többnyire mégis támogatták, addig – főképp külpolitikájával való elégedetlenségük okán – 1972-ben nem sorakoztak fel mögötte. Kivéve a Kristol-házaspárt, akik mindketten támogatták Nixon újraválasztását, jelezve, hogy a realista konzervativizmus egyáltalán nem állt távol a neokonzervativizmustól.[897] A neokonzervatívok többsége ezzel szemben Nixon újraválasztása helyett, őrizve a Demokrata Párttal fenntartott kapcsolataikat, szinte egységesen Henry „Scoop" Jackson szenátor mellett kampányolt a *Coalition for a Democratic Majority* nevű, a Demokrata Párt realista jobbszárnyát tömörítő szervezet keretében. A Jackson és McGovern közötti különbség nem csak utóbbi erősen baloldali és az ellenkultúrával szimpatizáló beszédeiben ragadható meg, hanem külpolitikai programjukban is. Jackson a '70-es évek elején ugyanis ellenezte az enyhülést, nem értett egyet a McGovern-kampány *Come Home, America!* jelszavával, ám a Nixon–Kissinger vonalat viszont túl puhának tartotta. Utóbbit azért kritizálta hevesen, mert a *détente* által Amerika *„stratégiai sebezhetőségét"* látta növekedni. A *Coalition for a Democratic Majority* keretében dolgozva Moynihan, Hubert Humprey és az ő 1968-as beszédírója, Ben Wattenberg, Jeane Kirkpatrick, Elliott Abrams, Richard Perle, Max Kampelmann, Podhoretz felesége, Midge Decter és Richard Pipes történész Jackson stábjának volt a tagja 1972-ben, a média segítségével támogatta őt Lipset és Bell, Podhoretz, Earl Raab, Nathan Glazer és Michael Novak.[898] A személyi kapcsolatok tekintetében fontos, hogy Perle ekkor Jackson titkára volt, a későbbi kisiklott neokonzervativizmus fő szerzője, Joshua Muravchik pedig 1979-ben a *Coalition for a Democratic Majority* igazgatójaként dolgozott.

Nixon külpolitikája egyáltalán nem nevezhető neokonzervatív programnak, aminek a teljes megvalósítására megint csak a '80-as évekig kellett várni. Kristol, Richard Pipes és Podhoretz a Nixon-éra alatt az ún. *Cold Warrior*-ok, a hidegháború kompromisszummentes „héjái" voltak. A Nixon- és a Ford-éra nemzetközi magatartásával való elégedetlenség vezetett oda, hogy a '70-es évek első harmada–közepe tekinthető a neokonzervatív külpolitikai vélekedés egyáltalában vett konkrét kialakulása idejének.[899] A kérdés kidolgozója két külpolitikai szakértő, Robert W. Tucker és Walter Laqueur volt. Előbbi a realista politika lényegét, azaz az erő alkalmazásának eltagadhatatlan fontosságát és használata felelősségének renoméját állította vissza, és figyelmeztetett rá, hogy ha Amerika érdeke úgy kívánja, azt haladéktalanul be kell vetnie. Tucker azonban ekkor is és a későbbiekben is tisztában volt azzal, hogy noha Amerikának érdekei határaitól távol is vannak a hidegháború szerkezete miatt, ám mégsem birodalomként kell viselkednie.[900] Laqueur, aki lényegében a *Commentary* nemzetközi ügyekért felelős szakértője volt, a hidegháborút globális harcként definiálta, ahol a Szovjetunió nem a *status quo* megőrzésére, hanem terjeszkedés révén a győzelemre törekszik, s ezért a *détente* óriási hiba, hiszen Amerika érdekeit veszélyezteti. Az állam erejének használata tehát az egyetlen lehetőség – írta ő is –, amely megvédheti az Egyesült Államok érdekeit és értékeit.[901] A két

---

895 Uo. 34–37. oldal

896 Uo. 68–75. és 165–167. oldal; EHRMAN, 91. oldal

897 HALPER–CLARKE, 67. oldal

898 A *Coalition for a Democratic Majority* történetére és összetételére felhasználtuk: EHRMAN, 58–61. oldal és MINKENBERG, 83–85. oldal. Jackson politikáját a neokonzervatív összefüggésekre érzékenyen tárgyalja: KAUFMAN, Robert G.: Henry M. Jackson: A Life in Politics. Univ. of Washington Press, Seattle, 2000.

899 Ld. bőv.: MÁNDI Tibor: Realizmus, idealizmus és „neorealizmus". Az amerikai külpolitika válsága az 1970-es években és a neokonzervatív fordulat. In: *Politikatudományi Szemle*, 2008. 1. szám.

900 EHRMAN, 50–54. oldal. Fontosabb korabeli művei: TUCKER, Robert W.: Naton or Empire? John Hopkins UP, Baltimore, 1968.; The Radical Left and American Foreign Policy. uo. 1971.; A New Isolation: Threat or Promise? Universe, New York, 1972.

901 EHRMAN, 54–56. oldal

szerző, másokkal – mint Nitze, Wohlstetter, Kristol, Perle – együtt a realizmus felélesztését és az erő alkalmazásának antiliberális doktrínáját hozta létre.

Ford elnök (1974–76), noha csak két évig volt hivatalban, Richley szerint olyan *„burkeánus konzervatív”*, aki vallásos és a nagy tervek ellensége volt, ám konzervativizmusa nem állt meg a szabad vállalkozás hangozatásánál. Annál érdekesebb, hogy Ford alelnöknek azt a Nelson Rockefellert választotta, aki a ’60-as évek eleje óta a republikánusok liberális, keleti parti *establishment*-jéhez tartozott.[902] Ford 1976-os vereségéhez ez is hozzájárult, mivel a déliek és a konzervatív republikánusok nem támogatták, noha a ’76-os republikánus elnökjelölő kampányban Goldwater is mellette sorakozott föl, mégpedig a szintén elinduló libertárius–konzervatív Reagan ellenében. Kormányzását megnehezítette, hogy nem választott elnök volt és külpolitikájában nem mutatott erélyt.

Ford alatt a *détente* csődje végérvényesen bebizonyosodott, amely nyilván szerepet játszott abban, hogy a Demokrata Párt héjái a fészkükben maradtak és nem repültek (még) át a republikánusokhoz. A külügyminiszterként az enyhülésen dolgozó Kissinger neokonzervatív kritikáját Jackson szenátor tette jól hallhatóvá a ’70-es évek közepén. Richard Perle-t 1969-ben maga Wohlstetter ajánlotta Henry Jackson-nak, akinek titkára lett. Perle egy vele készített interjúban azt mondta, hogy noha Jackson *„jeles költekező volt, mivel hitt a nagy jóléti programokban”* és kulturális kérdésekben sem mutatott éppen tradicionalizmust, mégis mellette álltak a neokon értelmiségiek.[903] Jackson ugyan Nixon első ciklusa alatt külügyi kérdésekben a Nixon-republikánusokkal szavazott és a keleti tábor megosztása érdekében az elnök Kína-politikáját is üdvözölte, de a Szovjetuniót soha sem ismerte el és a végső győzelemben reménykedett a megegyezés helyett. A Szovjetunióból kivándorolni szándékozó zsidók érdekében fogalmazta meg Jackson és Vanik a róluk elnevezett kereskedelmi-törvény módosítást (1974), amely korlátozást léptetett életbe olyan államokkal szemben, amelyek nem liberalizálják emigráns-politikájukat. Az ezzel szembeni és a ’73-as Jom Kippur-háború idején megnyilatkozó, Kissinger részéről tanusított érdektelenség azonban végleg megrontotta Jackson és Nixon kapcsolatát. Perle így szól erről: *„Nagyon erősen hittük, hogy Izrael az egyetlen olyan közel-keleti állam, amellyel filozófiailag egyetértünk és értékeink azonosak. Az izraeliek meg akarták magukat védeni, s ehhez kellett az USA diplomáciai, politikai és esetlegesen anyagi segítsége is. Ők voltak a régió szovjet törekvéseinek hullámtörői”*.[904] Jackson volt titkárának emlékezése szerint éppen a Ford-adminisztráció alatt mutatkoztak egyértelmű jelei az enyhülés teljes krízisének, amelyek közül a következőket emelte ki név szerint: Dél-Vietnamnak a békeszerződéssel ellentétes észak-vietnami elfoglalása az USA kivonulása után (1974–75), Kambodzsa destabilizálódása és a kínaiak által támogatott Vörös Khmerek forradalma (1975), a portugál gyarmatbirodalom felbomlása következtében marxista rezsim hatalomra jutása Mozambikban és kubai intervenciósok megjelenése Angolában (1975). Mindezek a jelenségek a neokonzervatívok erő-alapú realizmusát erősítették fel, mivel nem hitték, hogy Kissinger szintén realista tétele a *Balance of Power* elve szerint kívánatos volna a terjeszkedő kommunista birodalommal.

Nem meglepő tehát, ha a neokonzervatívok 1972-höz hasonlóan 1976-ban is Henry Jacksont, a Demokrata Párt *Cold Warrior*-ját támogatták, aki Amerika nemzeti érdekei és a realizmus mellett továbbra is maximálisan elkötelezett volt.[905] Jackson azonban most Carter ellen veszített a demokrata előválasztásokon, aki pedig legyőzte Ford-ot.

2.

A neokonzervativizmus szellemi munkásait gyakran téveszti össze még a szakirodalom is neokonzervatív vagy annak nevezett politikai program megvalósítóival, a kormányzati rendszerekben dolgozókkal. Éppen ez történt Donald Rumsfelddel is. Rumsfeld, aki a kisiklott neokonzervativizmus egyik vitathatatlanul legfontosabb külpolitikai stratégája, 1963-ban került a Képviselőházba, ahol általában a konzervatívokkal együtt szavazott. 1969-ben Nixon felkérte az *Office of Economic Opportunity* vezetésére, majd két év múlva egy másik kormányzati hivatal élére került. Rumsfeld 1967–70-ben, 1971–72-ben az elnöki kabinet tagjai volt, 1973-ban Brüsszelben a NATO-központban képviselte az USA-t nagykövetként, majd Ford alatt az elnök stábfőnöke lett (1974–75). Miután korán ellentétbe került Rockefellerrel, saját kört épített ki, amelynek egyik fontos tagja Richard Chaney volt. 1975-ben, amikor Rumsfeld lett az USA történetének legfiatalabb védelmi minisztere, Chaney vette át helyét a főtanácsadói székben. Rumsfeld 1977-ig volt védelmi miniszter,

902 REICHLEY, 285–287. oldal

903 Interview with Richard Perle. The National Secutity Archive. Ep. 19. 1999. március 30. (Olvasható a George Washington University hivatalos honlapján. In: www.gwu.edu/~nsarchiv.)

904 Uo.

905 STEINFELS, 9. és 50–51. oldal. Ebből is látszik, hogy a neokonzervatívok a ’70-es évek közepén is bizonytalankodtak a két párt között s majd csak az évtized legvégére választják végleg a republikánusokat.

ekkor megkapta az Elnöki Szabadság Érmet, Chaney ugyanebben az évben a Képviselőházba távozott.[906] Rumsfeld és Chaney, a posztbipoláris neokonzervatív kormányzati részleg talán legtöbbet kritizált személyiségei karrierjük felívelését Ford alatt kezdték meg. Ford mellettük számos más, később fontos szerephez jutott kormányzati emberrel vette körül magát: James Bakert Chaney helyetteséül nevezte ki, nemzetbiztonsági főtanácsadóként Brent Scowcroft szinén ekkor kerül az adminisztrációba, George W. H. Bush pedig a CIA főnöke lett. E személyi döntések három következő konzervatív elnök (Reagan, id. és ifj. Bush), azaz összesen öt kormányzati ciklus összetételére lesznek majd befolyással![907]

Mindezek a főként később, 1980 után fontossá váló személyi kapcsolatok azonban talán kevésbé lényegesek ahhoz képest, hogy a neokonzervativizmus szellemi megerősödése folytán az amerikai konzervativizmusban egyre jelentősebb helyet jelölt ki magának. Igaz tehát, hogy a később neokonzervatívnak nevezett kormányzati emberek tagjai voltak a Nixon és a Ford kabineteknek, ám ennél jelentősebb volt, hogy az adminisztrációk tagjai olvasták a neokonzervatívok írásait! A neokonzervatívok a ’60-as évektől kezdve komoly szervező és tudományos munkát fejtettek ki az intellektuális élet területén. Ideológiailag egységes, magas szakmai szinten álló, jól szervezett intézményhálózatot hoztak létre – illetve átvették az irányítást a régebb óta létezőkben – s így egy politikai tervezőhálózat birtokába jutottak, megtámogatva ezt folyóiratok, periodikák és könyvkiadók sokaságával. Pokol Béla megállapítása szerint az amerikai politikai életben a ’70-es évek közepétől jelentek meg legelőször a konzervatív vagy libertárius alapítványok és *think tank*ek, amelyek *„szellemi–közéleti befolyása közvetlenebb politikai akaratképzési formává alakult át* […] *hatott a nagy pártok belső működésére, a politikus-kiválasztó mechanizmusokra és a politikai karriervonalakra is.”*[908] Az egyik legrégebben működő és legtámogatottabb konzervatív intézet, az *American Enterprise Institut* 1977-re az első, neokonzervatív többségű agytröszt lett, Kristol 1977-ben vált tagjává, amikorra Milton Friedman, James Q. Wilson, Robert Nisbet, Martin Diamond, Daniel J. Boorstin, Lipset, Michael Novak és Jeane Kirkpatrick is már ott dolgozott.[909]

Szintén a ’70-es évek utolsó harmadában indult be a külpolitikai elemzések neokonzervatív megközelítésének elősegítésére a Paul Nitze alapította és vezette *Committe on*

---

906 REICHLEY, 303–312. oldal. A két politikus hivatalos életrajza elérhető volt a Bush-kormány Fehér Házának honlapján is. (In: www.whitehouse.gov/government/rumsfeld-bio.html és www.whitehouse.gov/vicepresident.)

907 GRAUBARD, 475–476. oldal

908 POKOL Béla: Politikai agytrösztök, alapítványok és közvetlen akció csoportok – a politikai akaratképzés struktúraváltozása. In: *Jogelméleti Szemle*, 2004. 4. szám és uő: Deformált demokrácia: a politika háttérszerveződései. In: *Valóság*, 2005. 5. szám; GÖMÖRI Endre: Vagy mi, vagy a Gonosz. In: *Egyenlítő*, 2003. 2. szám; Csizmadia Ervin: Politika és értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok. Századvég, Bp. 2003. Ld. bőv.: RICCI, David M.: The Transformation of American Politics: The New Washington and the Rise of Think Tank’s. Yale UP, New Haven, 1993.

909 KRISTOL: An Autobiographical Memoir. 33. oldal; STEINFELS, 11. oldal; RICCI, 160–164. oldal

A legismertebb és legreprezentánsabb neokonzervatív agytrösztnek az 1943-ban alakult, Washington-ban működő *American Enterprise Institut for Public Policy Research* (AEI) tekinthető. Az intézet alapértékeiül a személyes vállalkozást, a minimálállamot, Amerika kulturális és politikai életképességének fokozását, valamint az erős nemzeti védelmi politikát és a nemzetközi aktivizmust jelöli meg. Az AEI kutatásait a neoliberális gazdaság és kereskedelem, a szociális jólét, az állami adók és kiadások, a nemzetközi kapcsolatok, a kül- és védelem-, ill. biztonságpolitika és az amerikai közpolitika, valamint a politológia témáira összpontosítja. Az AEI befolyásos lapja a *The American Enterprise*, az intézmény könyvkiadással is foglakozik. Összeköttetései a kormányzattal igen szorosak, leginkább a hivatalos adminisztráció, az üzleti élet, a közgazdaságtudomány művelői felé bír komoly befolyással, 50 állandó tudóst és számos országosan ismert közgazdászt, politológust és külpolitikai szakértőt foglalkoztat, több mint száz egyetemi és kutatóközponti munkatársa van, munkáját magánszemélyek, nagyvállalkozók, alapítványok és társaságok, cégek finanszírozzák. Volt és jelenlegi tagjai közül érdemes kiemelnünk olyan jelentős neokon személyiségeket, mint Irving Kristol, Jeane Kirkpatrick, Michael Leeden, Joshua Muravchik, Michael Novak, Richard Perle, Charles Krauthammer, Gary Bauer, Richard Chaney és felesége, Lynne Chaney, valamint Newt Gringrich. (In: www.aei.org.) Az intézmény támogatásából leginkább Richard Mellon-Scaife, a 2003. év 224. leggazdagabb amerikai vállalkozója – akkor a világ 427. leggazdagabb embere! – veszi ki a részét, aki ugyanakkor jelentős összegeket áldoz a *Heritage Foundation*, a *Hoover Institut* és a *Cato* működtetésére is.

a Present Danger nevű szervezet, amely amellett, hogy más politikai állásponton lévőket is befogadott, főképp neokon intézményként funkcionált. Nitze intézetének tagja volt többek között Perle, Podhoretz és Decter, Lipset, Max Kampelmann, Kirkpatrick és Tucker, George Schultze és 1979-től Ronald Reagan; fórumaként a *Commentary* szolgált.[910] A szervezet véleményét közvetítette Podhoretz egyik híres cikke, amely az 1980-as elnökválasztás idején a Carter-doktrína érvénytelenségét és Amerika védtelenségét hangsúlyozta.[911] A Nitze vezette szervezet többet tett annál, minthogy külpolitikai kritikát gyakorlolt a *détente*-tel szemben, ezen túlmenően ugyanis a neokonzervativizmus addig tulajdonképpen nem is létező külpolitikai orientációjának cövekeit verte le. Az ezen felépített realista–antikommunista nézetrendszer az Egyesült Államok aktív nemzeti védelmét és a szovjet kommunizmus, illetve a vele szövetséges világ visszaszorítását vallotta. S tette mindezt a klasszikus realizmus érveivel alátámasztva és az amerikai nemzet érdekeinek védelmét morális és politikai elkötelezettséggel kombinálva. A neokonzervativizmus a ’60-as évek elejei kezdeteitől fogva nem rendelkezett a nemzetközi rendszer természetére vonatkozó nézetekkel, a *Public Interest* is csak belpolitikai és gazdasági, illetve kulturális kérdésekkel foglalkozott. Azzal, hogy a *Committe on a Present Danger* többségében neokonzervatív tagokkal megalakult és a *Commentary* publikálta írásaikat, lényegében elkezdődött a neokonzervativizmus külpolitikai napirendalkotása. Ez a tény főleg a Carter-adminisztráicó végére lesz döntő fontosságú és megelőlegzi a Reagan-éra nemzetközi cselekvésének irányait is.

A ’70-es évek közepére az amerikai neokonzervativizmus vezető személyiségei a kutatóintézetek és alapítványok tagságai mellett egyetemi karrierjüket is kiépítették. Mind a Harvardon szereztek professzori címet: kormányzati politikából Huntington és James Q. Wilson, szociológiából Lipset és Daniel Bell, oktatás- és társadalompolitikából Nathan Glazer. Kristol ugyanekkor a New York University professzora volt. A Berkeley, a Chicago University, az MIT és a Stanford számos előadási lehetőséget, katedrát adott nekik, így nem tévedés, ha Steinfels az *„értelmiségiek pártjának”* nevezi a ’70-es évek neokonzervativizmusát.

A Kristol és Glazer által immár egy évtizede működtetett *Public Interest* mellett a ’70-as évek elejére egy másik havilap, az 1945 óta is rangos *Commentary* lépett a kifejezetten neokonzervatív orgánumok közé, addig ugyanis nem csak neokon véleményeknek adott hangot. Norman Podhoretz főszerkesztősége alatt a *Commentary* igazi neokonzervatív intellektuális erőddé vált, amely az akkor megfogalmazott és ma is vallott programját tekintve nem mutat különbséget. Eszerint a lap *„elsősorban a neokonzervatív mozgalom otthona, ez az oldala a ’60-as évek Amerika-ellenes radikalizmusa idején jelentkezett először és ma is markánsan őrzője és terjesztője a demokráciának és a nyugati értékeknek.* […] *A* Commentary *mindig különös figyelmet tanúsít a zsidóság és Izrael állam ügye iránt.”*[912] A *Commentary* szerzőgárdája általában a zsidó származású neokonzervatívok közül került ki, Kristol és Glazer – az egykori szerkesztők – mellett publikált Podhoretz lapjában annak felesége (Midge Decter) és Kristol apósa (Milton Himmelfarb), Sidney Hook, Peter Berger, továbbá Bell, Lionel Trilling és Gershom Scholem, de a katolikus teológus Michael Novak és James Q. Wilson vagy a fiatal Fukuyama is.

A *Public Interest* és a *Commentary* mellett a ’70-es évek elején egy harmadik, főként a konzervatív üzleti körök véleményét tolmácsoló lap kezdte meg a neokonzervatív offenzíva támogatását. A *Wall Street*

---

910 EHRMAN, 112–113. oldal. Néhány publikáció, amely megvilágítja a szervezet elkötelezettségét és célját: LAQUEUR, Walter: The West in Retreat. In: *Commentary*, 1975. augusztus; PODHORETZ Norman: Making the World Safe for Communism. In: uo. 1976. április; GLAZER, Nathan: American Values and American Foreign Policy. In: uo. 1976. július; TUCKER, Rober W.: Beyond Detente. In: uo. 1977. március; RUSTIN, Bayard–GERSHAM, Carl: Africa, Soviet Empire, and the Retreat of American Power. In: uo. 1977. október.

911 PODHORETZ, Norman: The Present Danger. In: *Commentary*, 1980. március

912 A lap hivatalos honlapjáról: www.commentary.com. Ld. még a főszerkesztő visszaemlékezését: PODHORETZ, Norman: Editing *Commentary*: A Valedictory. In: *Commentary*, 1995. június.

Journal szerkesztőségi oldalát szerkesztő Robert Bartley 1972 májusában interjút készített Kristollal *Irving Kristol and Friends* címmel, amely a későbbi szoros együttműködés nyitánya lett.[913]

Az említett lapok köré gyűjtött neokonzervatív értelmiség munkamegosztása és politikai stratégiája jól körvonalazódott, hiszen míg a *Public Interest* bel-, köz- és társadalompolitikai témákról közölte cikkeiket, addig a *Commentary* kül- és nemzetközi politikával foglalkozott, a *Wall Street Journal* pedig a republikánusok számára kínált gazdaságpolitikai véleményeket. Ugyanekkor Huntington a *Foreign Policy* társszerkesztője volt, Lipset és Wattenberg pedig a *Public Opinion*-t szerkesztette.

A neokonzervatív mozgolódást a baloldal a ’70-es évek első harmadában már cikkek és kötetek révén többször regisztrálta. 1974-ben egyik jeles személyiségük, John Epstein úgy írt, hogy a ’60-as évek jobboldalon belüli szellemi változásainak egyik legfontosabb következménye a következő évtized elején megerősödő neokonzervativizmus lett.[914] Epstein szerint Kristol, Glazer, Bell és Podhoretz révén a neokonzervativizmus az ’50-es években kialakult új konzervativizmuson (*New Conservatism*) belüli, egyre markánsabbá váló áramlattá vált, amely joggal érdemli meg a neokonzervativizmus (*Neoconservatism*) elnevezést. Jegyezzük meg, hogy ezt a nagyon fontos összehasonlítást Russell Kirk is megteszi és a neokonzervativizmus kilépését is megállapítja az amerikai konzervativizmus ’50-es évekbeli ébredésétől számított hullámából.[915] Vagyis a neokonzervativizmus önálló politikai erővé a ’70-es évek közepére szerveződött meg.

Eközben persze nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a liberalizmus ’60-as–70-es évekbeli metamorfózisát annak baloldalivá válásában láttassuk. Ennek oka az volt, hogy a Demokrata Pártot 1932-től meghatározó északi liberalizmus támogatói a ’60-as években átköltöztek a republikánusokhoz, majd az évtizedben bekövetkezett a liberálisok radikalizálódása, és az emancipációs forradalom hatására 1972-től egyfajta balliberális irányt kezdett követni a párt. Podhoretz ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy a *„neokonzervatívok liberalizmusa ó volt és nem új”*, mivel a régi, amerikai óliberális értékeket védték, méghozzá éppen a liberalizmus baloldali radikalizálódása idején.[916] Kristol ugyanerről ír, amikor a régi, Alapító Atyák által vallott whig liberalizmus elvesztegetését kéri számon a baloldali térfélre csúszó amerikai demokrata párti liberalizmuson. Ilyen beállításban a neokonzervativizmus valóban az eredeti amerikai liberális értékeket megvédő, azokhoz ragaszkodó áramlatnak tűnik, amely a hozzá tapadó külpolitikai üzenetek és kulturális konzervativizmus miatt sajátos amerikai ellenforradalomnak látszik.

A balra tolódott liberalizmus és a Demokrata Párt a ’70-es évek közepére már semmiképpen sem adhatott helyet a neokonzervativizmusnak – elkezdődött hát a Republikánus Pártba tartó hosszú menetelésük. Nem volt más lehetőség, hiszen, Kristol idézve: „[ekkor már] *a militáns liberalizmus és a militáns szekularizmus* […] *dominálta a Demokrata Pártot, az oktatási rendszert, a médiát, a bíróságokat”*, a megoldás csak az lehetett, hogy a neokonzervatívok azt sugallják a republikánusoknak, hogy *„legyenek előre tekintők, mintsem hátranézők”* és azt tanácsolják nekik, hogy *„a pátnak sokkal »ideologikusabbnak« kell lennie”*.[917] A ’70-es évek második fele – talán az elbukott ’76-os Jackson-kampány idejétől számítva – a neokonzervativizmus számára a Republikánus Párt intellektuális bevételének kora volt. A *Coalition for a Democtaric Majority*-ben ugyan még 1979-ben is Kirkpatrick, Podhoretz, Kampelmann, Muravchik és társaik domináltak és mindegyre megpróbálták a pártot a McGovern- és az annál azért mérsékeltebb Carter-féle vonaltól eltávolítani, ám ez nem sikerült.[918] Az áttörő változást az 1980-as választás hozta

[913] KRISTOL: American Conservatism 1945–1995. és uő: An Autobiographical Memoir. 32. oldal

[914] EPSTEIN, John: The New Conservatives: Intellectuals in Retreat. In: The New Conservatives: A Critique from Left. 10–11. oldal

[915] KIRK: The Conservative Movement: Then and Now.

[916] PODHORETZ: The Adversary Culture and the New Class. 133. oldal

[917] KRISTOL: American Conservatism 1945–1995.

[918] A neokonzervatívok liberális szárnyát képviselő és a Demokrata Párt megváltoztásának munkáját végző Kirkpatrick a ’70-es évek legvégén is elhatárolódott a GOP-tól, ám 1980-ban már a Reagan-csapat egyik

meg, amikor ők is Reagan mellé álltak. Be kellett látniuk, hogy a Demokrata Párt jobbszárnya sohasem lesz elég erős a pártbéli hatalomátvételhez, amelynek felismeréséhez főleg az segítette hozzá a neokonzervatívokat, hogy Carter és a demokrata vezetés nem volt hajlandó héjaként viselkedni.

Kristolnak a ’70-es évek közepén írott *Wall Street Journal*-beli cikkei nagyon világosan mutatják, hogy mi volt a neokonzervatívok alapvető problémája a GOP-pal. Elsőként az, hogy nem volt jövőstratégiája, hiszen semmilyen jövőorientált perspektívát nem vázolt a nemzet elé. Ebből fakadt – mondja Kristol –, hogy a republikánusok csak akkor tudtak nyerni, ha a demokraták veszítettek és akkor sem tudtak többséget szerezni mindkét házban.[919] A GOP hibája tehát, hogy nem alkotott konzervatív programot, olyan cselekvési tervet, amely a jövő alakítását célozza. Mindezt Kristol arra vezeti vissza, hogy a Republikánus Párt vezetői üzletemberek és nem államférfiak, akik pénzügyi gondolkodásukkal nem képesek a modern demokrácia hatékony konzervatív kormányzására. Kristol a republikánusok kritizálásban odáig ment, hogy a konzervatív kormányzatokat (Eisenhower, Nixon, Ford) két Demokrata Párti uralom közötti interregnumnak nevezte.[920] A republikánusok alternatívátlanságára vezette vissza Kristol azt is, hogy az Eisenhower-, a Nixon- és a Ford-kormányzat is lényegében a demokraták őket megelőző ciklusainak kritizálásából merítette mondanivalóját, amely egy idő után mindig kevésnek bizonyult.[921] A Republikánus Párt kristoli kritikája súlyos volt, de egyáltalán nem alap nélküli. Ez a különben helyénvaló megállapítás ugyanis azért tapint a lényegre, mivel a konzervativizmust általánosságban jellemző tényen alapul. A neokonzervatív szellemi mozgalom – talán a New York-i értelmiség sajátosságai miatt is – sokkal optimistább, ideologikusabb és dinamikusabb volt, mint a Republikánus Pártot vezető üzletemberek és a *grass roots* republikánus vidéki fehér szavazók. Kristol és társai tulajdonképpen olyan valamit kértek számon Amerika konzervatív pártján, amely nem kifejezetten konzervatív dolog, ám ennek integrálásának elmulasztása valóban ahhoz vezetett volna, hogy a GOP önerőből soha, csak ellenfele hibáiból tudott volna kormányra kerülni.

3.

A ’70-es években a neokonzervatívok annyiban jelentettek más irányvonalat a republikánusok többi áramlatához képest, hogy a libertárius üzleti szemlélet gazdaságpolitikáját ugyan osztották, de a kapitalizmus kulturális feltételeit is legalább annyira hangsúlyozták és nem elégedtek meg a manchesterizmust támogatók egyoldalú ökonómiai gondolkodásával. A párt kisvárosi, középosztályi és WASP értékeket képviselő konzervativizmusán ugyanakkor annak korlátoltságait, populista felhangjait és antiintellektualizmusát kérték számon. Az izolacionista külpolitikát határozottan elutasították és az antikommunizmus ideológiai, valamint a realizmus hatalompolitikai fegyverét egyesítették a nemzetközi cselekvés elméletének megalkotásakor.

Az amerikai konzervativizmus Nixon és Ford után olyan átalakuláson ment végig, amely már körvonalazta a Reagan-koalíciót. Ennek a több, egymástól különböző konzervatív tábort eredményező folyamatnak a neokonzervativizmus későbbi kapcsolataira nézve is fontos következményei voltak. Az elkövetkezőkben számba vesszük a ’70-es években kialakult-megszilárdult három nagy konzervatív áramlatot s ezeknek a neokonzervativizmushoz való viszonyát.

(1.) Az új amerikai konzervativizmus ’50-es évekbeli kezdeteikor már jelen volt, majd a ’64-es Goldwater-kampány idején csak tovább erősödött a jóléti államot bíráló, a

---

legerősebb embere volt. (KIRKPATRICK, Jeane: Why We Don’t Become Republicans? In: *Common Sense*, 1979. ősz)

919 KRISTOL, Irving: The Republican Future. (1976) In: uő: Neoconservatism. 344–346. oldal

920 KRISTOL, Irving: ’The Stupid Party’. (1976) In: uő: Neoconservatism. 350. oldal

921 KRISTOL: The Emergence of Two Republican Parties. (1983) In: uő: Neoconservatism. 356. oldal

kommunistaellenes beavatkozást támogató és a kulturális kérdéseket kompromisszumok nélkül megközelítő jobboldaliak áramlata. A ’70-es évek elejétől *New Right* néven vonult be a politikai diskurzusokba az amerikai konzervativizmusnak a neokonok mellett szintén ekkor megszilárduló szárnya. A *New Right* folytatta a *New Deal* kritikáját, Goldwater már-már libertárius gazdasági programját és a *Great Society*-t kiépítő demokrata jóléti állam bírálatát, beleértve utóbbiba az elhatalmasodó állami bürokrácia összekötését az északi és keleti parti liberális értelmiséggel és a *New Class*-szal. A tradicionális értékeket antiliberális érvrendszerrel megtámogatva védelmezték és felhasználták ebben azok vallásos újjáfogalmazását is. A *New Right* folytatta az antikommunista tradíciót a nemzeti önvédelem növelésének követelésével és a hazafias retorikával együtt.[922] A *New Right* annyiban tért el a neokonzervativizmustól, hogy a végső jobboldali politikai fordulatot kizárólag a Republikánus Párttól várta és sokkal inkább épített a Mélyközép populista hagyományaira és a déli–délnyugati tradíciókra, mint az értelmiségi, társadalomtudós, egyetemen és agytrösztökben dolgozó neokonzervatívok. A *New Right* számos jeles republikánus személyt mondhatott magáénak, úgymint Nixon konzervatív beszédíróját, Ford tanácsadóját, Patrick J. Buchanan-t, a Nixon-adminisztráció pénzügyminiszterét, Texas korábbi kormányzóját, John Conally-t és a nativista–populista George Wallace-t. Ők, kiegészülve a *National Review* körével, az *American Conservative Union*-nal, 1976-ban mind Reagan mögött sorakoztak fel és aktívan kampányoltak mellette.[923] Reagan ellenében a párt ekkor Ford-ot választotta konzervatív elnökjelöltnek, akivel veszítettek is Carter ellenében. A *New Right* és a neokonzervatívok nem találtak egymásra, főképp azért, mert utóbbiak az *Új Jobboldal*t az ’50-es években a *National Review* köré gyülekező csoport visszhangjának tartották, és nem is tévedtek ebben. Sokat mondó tény, hogy a *New Right* nagy öregje, Patrick J. Buchanan a mai paleók vezére, akivel élesen szemben áll a „neokonzervatívok nagyapjának” a fia, William Kristol.

(2.) Ahogyan a *New Right*, úgy a libertáriusok köre sem szervesült a neokonzervativizmussal a ’70-es évek során, aminek fő oka a kulturális és a külpolitikai kérdés kezelésének gyökeresen eltérő megoldása volt, hiszen a neoliberális gazdaságpolitikát támogatók sem a kulturális szabadelvűséget nem utasították el (ahogyan Friedman sem!), sem az amerikai külpolitikai offenzívát nem támogatták. Kristol meg is jegyzi, hogy a republikánusok között is sokan voltak, akik a gazdasági konzervativizmus mellett hangosan érveltek, de amikor kulturális kérdésekre terelődött a szó, akkor szekuláris, balliberális lózungokat hangoztattak. A neokonzervativizmus márpedig erejét éppen annak köszönhette, hogy mindkét kérdésben keményen konzervatív álláspontot foglalt el, megerősítve ezt egy szintén erőteljes külpolitikai napirenddel, amely az Egyesült Államok érdekeinek és az amerikai értékrendnek a győzelmét szolgálta.[924]

(3) A neokonzervatívok potenciális szövetségese nem lehetett más az újabb konzervatív áramlatok közül, mint a vallásos jobboldal, amely éppen a ’70-es évek végén kezdett el kiépülni szellemi és intézményes szempontból is. A szövetség szorossá válására ugyan az új évezred elejéig várni kellett – ám akkor rögtön választást is nyertek 2004-ben! –, de a két tábor közötti adekvátnak látszó közeledés addig is folyamatos volt. Kristol jegyzi

---

922 A *New Right* eszméire: MINKENBERG, 110–118. oldal; The Ideology of the New Right. Ed. by Ruth Levitas, Polity Press, Cambridge, 1986.; The Old Right, the New Right and the State. Ed. by Andrew F. Johnson–Brian Jenkins, Bishop’s UP, Lewiston, 1991.

923 A *New Right* áttekintésére felhasználtuk az irányzattal nagyon kritikus Jeane Kirkpatrick írását: KIRKPATRICK, Jeane: Why the New Right Lost? In: *Commentary*, 1977. február, 34–39. oldal. Kirkpatrick a köv. munkákat említi az amerikai *Új Jobboldal* kurrens szövegeiként: PHILLIPS, Kevin: *The Emerging Republican Majority*. (1969) és *Mediacracy: American Parties and Politics in the Communications Age.* (1975); RUSHER, William A.: *The Making of a New Majority Party*. (1975); BUCHANAN, Patrick J.: *Conservative Voters, Liberal Victories: Why the Right Has Failed?* (1975); WHALEN, Richard J.: *Catch a Falling Flag*. (1972) és *Taking Sides: A Personal View of America from Kennedy to Nixon*. (1974).

924 KRISTOL, Irving: The New Face of American Politics. (1994) In: uő: Neoconservatism. 369. oldal

meg, hogy Reagan 1980-as megválasztásakor már látszottak jelei annak, hogy a tradicionális értékek védelmének frontjára lépő politizáló neoprotestáns mozgalmak és a neokonzervativizmus együtt nagyon hatékony erő lehet. A szövetség valóban kézenfekvőnek látszik: a neokonzervatívok támogatták az amerikai mítosz mélyáramát jelentő protestáns értékeket és a vallásos érzelmeket mindig is nagyra tartották Amerika kulturális és gazdasági önmeghatározásában; a külpolitikai szerepvállalást a *New Religious Right* is osztotta – amelynek törzse a neoprotestantizmus volt –, igaz ugyan, hogy nem realista, hanem biblikus alapon, de ez a lényegen mit sem változtat; végül a gazdasági kérdésben is közös nevezőt tudtak találni, mivel a neokonzervatív értelmiség és a neoprotestáns mozgalmak tagjai is nagyra értékelték az egyéni erőfeszítést, a protestáns munkamorált s mindketten adócsökkentésért lobbiztak.

Az ún. neoprotestáns vagy evangéliumi gyülekezetek Amerikában a ’70-es évek elején kezdtek el kialakulni,[925] egy fél évtized múlva szaporodni, majd a következő évtizedben ugrásszerűen megnőtt a számuk. A neoprotestáns, vagy evangéliumi mozgalom három jellemzővel rendelkezik, amelyek: a Biblia szoros, szó szerinti értelmezése, a hívő életét megváltozató, őt újra születetté (*New-Born* vagy *Born Again*) tevő élmény és Krisztus kereszthalálának értelmezése.[926] Az amerikai protestantizmust újraértelmező, bizonyos teológiai szegmenseiben radikalizáló vallásos mozgalomról van tehát szó, amely a karizmatikus meghatározottságú pünkösdiánus, adventista és a hagyományosnak számító amerikai protestáns egyházak (mennoniták, kvékerek, baptisták, metodisták) köréből kikerülő hívők vallásos–spirituális megújulását fogta össze. A neoprotestáns, evangéliumi gyülekezetekre jellemző a puritanizmus mentalitásának politikai, gazdasági, külügyi térre való átvitele, csakúgy, mint az életben a szó szerinti Biblia-magyarázathoz kötött belső meggyőződés végsőkig való kiterjesztése. Ennek eredménye, hogy a neoprotestáns vagy evangéliumi ébredés hamarosan az *Új Vallásos Jobboldal* életre hívását eredményezte, amely már kifejezetten puritán kulturpolitikát, kapitalista gazdaságfilozófiát és keményvonalas külpolitikát hirdetett.[927] Tegyük hozzá: az angolszász protestantizmusban, főképp a nonkonformista és puritán gondolatban benne rejlő fundamentalizmus az amerikai neoprotestáns, evangéliumi mozgalmakban éri el végső kifutását, ami egyúttal az *Új Vallásos Jobboldal*t sem hagyta érintetlenül.[928]

Nem meglepő, hogy a balliberális jóléti állam, az ellenkultúra és a külpolitikai enyhülés minden pontjával szemben megfogalmazódó neokonzervatív ellenforradalom teológiai és morális megalapozottságot találhatott a ’70-es évek végén kezdődő neoprotestáns ébredésben. Emiatt sok szerző szorosan össze is köti a két irányzatot.[929] A vallásos ébredés különben is számos, az amerikai jobboldalra, azon belül is különösen a neokonzervativizmusra jellemző politikai következtetéssel rendelkezett, amelyeket bibliai igehelyekre vezettek vissza. A neoprotestáns, evangéliumi mozgalom különösen a vidéki, középosztálybeli fehérek között hódított, mégpedig délen, délnyugaton és közép-nyugaton, az ún. Bibliaövezetben (*Bible Belt*). Emellé kell illesztenünk azt, hogy számos újjászületett és

---

925 KELLEY, Dean: Why Conservative Churchs Are Growing? Harper&Row, New York, 1972.

926 NOLL, Mark A.: The Scandal of the Evangelical Mind. W. B. Eerdmans, Grand Rapid, 1994. 8. oldal

927 A *New Religious Right* eszméire: BRUCE, S.: The Rise and Fall of the New Christian Right. Clarendon Press, Oxford, 1988.; DIAMOND, S.: Spiritual Welfare: The Politics of the Christian Right. South End Press, Boston, 1989.; GANNON, T. G.: The New Christian Right in America as a Social and Polical Force. In: *Archives de sciences sociales des religions*. Paris, 1981. július–szeptember; HILL, Samuel S.–OWEN Dennis E.: The New Religious Political Right in America. Abingolon, Nashville, 1982.; LIENISCH, Michael: Right-Wing Religion: Christian Conservatism as a Political Movement. In: *Political Science Quarterly*, 1982. ősz.

928 Az angolszász puritanizmus fundamentalista jellegzetességeire: BARR, James: Fundamentalism. S. M. Press, London, 1977. A *New Religious Right* fundamentalista tartalmára: CHANDER, Ralph C.: The Wicked Shall not Bear Rule: The Fundamentalist Heritage of the New Christian Right. In: New Christian Politics. Ed. by David G. Bromley–Shupe Anson, Mercer UP, Macon, 1984.

929 Ld. pl. a köv. igen korai tanulmánygyűjteményt: The Neoconservatism as a Social and Ecclesiastical Phenomenon. Ed. by Joseph Baum. In: *Concilium*, 1981. 1. szám.

hivővé vált keresztény csatlakozott hozzájuk, akik a városi középkorú fehér középosztályiak köreiből kerültek ki. A *new-born* jobboldali keresztények, evangéliumiak és a neokonzervatívok közös elnöke George W. Bush (2001–2008) volt, aki magát megtért metodistának tartja és mindkét kabinetjében felülreprezentált volt a neokonzervatív és evangéliumi hátterűek száma.

1979-ben *Jerry Falwell* (1933–2007) virginiai baptista prédikátor, lelkipásztor megalapította a *Moral Majority*-t, amelynek célja a neoprotestánsok szervezett jobboldali véleménynyilvánításának intézményesítése volt. A szervezet létrehozásában nagy szerepet játszott Paul Weyrich, aki Joseph Coors-szal együtt alapította hat évvel korábban a *Heritage Foundation*-t. A mozgalom nemcsak a kisegyházak gyülekezetire, hanem tucatnyi lapra, rádióra és TV-csatornára is támaszkodott (CBN, azaz *Keresztény Rádióhálózat*, *Egyházi Rádió- és Televízióadók Nemzeti Szövetsége* stb.). Falwell szónoklataiban közéleti témává tette a feminizmust mint családellenességet, elítélte a homoszexuális propagandát, hevesen ellenezte az abortuszt és az eutanáziát, kiállt a pornográfia és a szekuláris liberalizmus ellen. Falwell a *Moral Majority*-t a jóléti állam és az ellenkultúra kritikája, illetve ezzel szemben a protestáns valláserkölcs, a középosztály, a *„nemzetvédelem”* (*National Defense*) és az antikommunista szerepvállalás szolgálatába állította. Falwell egyik nyilatkozata szerint ugyanis *„az a gondolat, hogy a vallás és a politika nem tartoznak össze, az ördög sugallatára alakult ki azért, hogy a kereszténységet saját országuk meghatározásától visszatartsák.”*[930] Falwell célja az volt, hogy *„az erkölcsi tisztaság visszatérjen Amerikába”* és az ameerikai nemzet megint keresztény legyen, azaz alapítói protestáns hitének spirituálisan megújult formáját vallja.[931] Falwell és társa, a szintén televíziós prédikátor (vagy ún. teleevangelista) Pat Robertson élénk tevékenységet fejtett ki a republikánus jelöltek mellett, Falwell például élő adásban prédikált Reagan mellett 1980-ban. A ’70-es évek végétől a neoprotestáns vallásos jobboldal vezető személyiségévé váló Falwell, James Robinson és Pat Robertson sorra vette elő a neokonzervatívok között is érvénnyel bíró érveket. Hamarosan létrejött egy, nevében is Amerika megmentését célzó szervezet és programot adott ki *New Christian Nation* címen. A *Moral Majority* mellett a *Christian Freedom Foundation* valamint az 1974-től működő *Third Century* kiadó is kivette részét az Amerika újraevangelizálását követelő mozgalomból. A republikánusok között John Conlan kongresszusi képviselő és a Goldwater-, illetve a Reagan-kampány egyik vezetője, Rus Walton – a jelszóvá lett *One Nation Under God* (1974) című könyv írója – tartozott az első neoprotestáns–evangéliumi republikánus politikusok közé.

Az amerikai *New Religious Right* hatékony szövetségese lett tehát a neokonzervativizmusnak, amelynek eredményét az 1980-as győzelem és ifjabb Bush második ciklusa is bizonyít. Falwell kulturális témákra összpontosító politikai prédikációi a 2001-es terrortámadás után, de már azt megelőzően is alkalmazkodtak a neokonzervatívok Izrael-barát vélekedéséhez és a neoprotestáns, evangéliumi mozgalom hamisítatlan fundamentalista vallásos irányvonalat vett, amelynek jelei már a *Moral Majority* idején és a *New Religious Right* kezdeteikor is tapinthatóak voltak.[932]

4.

A ’60-as évekkel szemben a rákövetkező évtized tehát egyfajta konzervatív elmozdulást mutatott, a *Newsweek* 1977 végén fel is tette a költői kérdést – a neokonzervatívoktól sem

930 Idézi: DAUM, Josef: Neue Christliche Rechte – Wie aus „vergessenen Amerikanern” die „Moralische Mehrheit” wurde. In: *Sezession*, 2007. június, 39. oldal.

931 MINKENBERG, 118–126. oldal. Gondolataira: FALWELL, Jerry: Listen America! Doubleday, Garden City, 1980. és The Fundamentalist Phenomenon: The Resurgence of Conservative Christianity. Ed. by Jerry Falwell, uo. 1981.

932 GEORGIANNA, Sharon L.: The Moral Majority and Fundamentalism: Plausability and Dissonance. E. Mellen Press, Lewiston, 1989.

függetlenítve a választ –, hogy Amerika vajon jobbra tart-e?[933] A válasz annyiban igen, hogy amint mondtuk, a ’60-as évek turbulenciájára természetes módon érkezett egy *konzervatív visszahatás*. Ez a *reakció* csak erősödött Jimmy Carter alatt (1977–1981), hiszen az elnök külpolitikájával maximálisan elégedetlen realisták és neokonzervatívok kritikája egy nagyon lényeges ponton helyes volt: a *détente* miatt szovjet térnyerés volt tapasztalható a harmadik világban és több helyen kommunista vagy szovjetbarát rezsimek jutottak hatalomra (Afganisztán, Angola, Etiópia, Kambodzsa, Laosz, Mozambik, Nicaragua). Emellett folyamatosan jelen volt a liberális értelmiség enyhülés-pártiságának Amerika-ellenes vonzata is.[934] Ennek a neokonzervatívok részéről történő radikális szóvátételével nem más történt, mint az, hogy a poszt-vietnami helyzetben felélesztették az amerikai érdek- és értékrendszer megvédelmezésének szellemét s ezzel újabb lökést adtak annak az ellenforradalomnak, amely a kulturális, majd a gazdasági–társadalmi témák terén már folyt.

De a Carter-adminisztráció külpolitikájának neokonzervatív kritikája megkerülhetetlen a tekintetben is, hogy vajon miért távolodtak el a Demokrata Párttól? A problémára fentebb már utaltunk, amikor azt mondtuk, hogy az elnök 1978–80-ban sem volt hajlandó a *détent*-tel felhagyni és Amerika pozícióinak megvédelmezésében keményebb külügyi vonalvezetést diktálni. A ’70-es évek legvégének fő kérdése konzervatív körökben ugyanis nem csak a növekvő infláció és az azzal párhuzamosan emelkedő munkanélküliség megállítása volt, hanem Amerika világban betöltött szerepének megváltozott helyzete.[935]

Jeane Kirkpatrick, a ’70-es évek végi neokonzervativizmus külügyi szakértője a ’90-es évek végén adott egy interjút, amelynek felhasználásával rekonstruáljuk a neokonzervatívok vélekedését.[936] Kirkpatrick a kérdésre, hogy miért következett be a döntő váltás a neokonzervatívok között a republikánusokra, úgy válaszolt, hogy annak legfőbb oka az enyhülési folyamattal való szkepticizmusuk volt. Míg Carter és a balliberális demokraták bíztak ugyanis a Szovjetunió evolutív megváltozásában, a fegyverzet-ellenőrzésben és az ENSZ-ben, addig a neokonzervatívok nem. Kirkpatrick szerint a *Committee on the Present Danger* tagjai úgy vélték, hogy a Szovjetunió ugyan nem lett erősebb a *détente* alatt, de agresszívebbé vált és terjeszkedése számos ponton jól látható volt: támogatta a terrorizmust, a dekolonizáció utolsó felvonásába aktívan bekapcsolódott és fegyverkezni kezdett. Míg ezzel párhuzamosan Amerika és nyugati szövetségesei tért veszítettek, *„a világ pedig veszélyesebb hely lett, mint a* détente *előtt.”* Különösen a karibi térség és Közép-Amerika kommunista-barát rezsimjei (Nicaragua, Kuba), a délkelet-ázsiai vörös terjeszkedés (Laosz, Kambodzsa), az afrikai marxista államok kialakulása (Mozambik, Angola) és világszerte számos támogatott kommunista mozgalom (Jemenben, Angolában) jelezte Kirkpatrick és társai akkori értékelése szerint, hogy az enyhülést Moszkva tulajdonképpen csak kihasználta és továbbra is az erőben és a befolyás érvényesítésében hisz, mintsem a békés egymás mellett élésben. E folyamat végpontját jelezte az afganisztáni bevonulás. A neokonzervatívok realista elemzői ebből arra következtettek, hogy a Nyugat vezető ereje, az USA is az erő és az érdekérvényesítés politikáját kell, hogy folytassa, ha meg akarja védeni nemzeti érdekeit és a szabadságot.

A Carter-féle külpolitikát továbbá azért is állandóan vitatták, mert az nem csak a kommunista rendszerek embertelenségét pellengérezte ki, hanem Amerika szövetségeseinek emberjogi mulasztásait is szóvá tette, meggyengítve ezzel ezeket. Kirkpatrick realizmus-diktálta megfogalmazása szerint:

---

933 America Turning Right? In: *Newsweek*, 1977. november 7. 34–44. oldal

934 EHRMAN, 105–122. oldal. Carter külpolitikájára pozitív értékeléssel: CARTER, Jimmy: Keeping Faith. Bantam Books, New York, 1983.; BRZEZINSKI, Zbiegniew: Power and Principle. Farrar, New York, 1983. Ellenkező előjelű, neokonzervatív értékelésére ld. Joshua Muravchik előbbiekben és a későbbiek folyamán még idézett, erre von. munkáit.

935 SCHISSER, Jakob: Human Rights, Détente, and Neocons in American Foreign Policy. In: Neo-Conservatism: It Emergence in the USA and Europe. Ed. by Kroes Rob, Free UP, Amsterdam, 1984.

936 Interview with Dr Jeane Kirkpatrick. The National Secutity Archive. Ep. 19. 1999. február 28. (Olvasható a George Washington University hivatalos honlapján. In: www.gwu.edu/~nsarchiv.)

> Ez történt Iránban és Nicaraguában s mindkettőben az emberi jogok nevében, amellyel a Carter-adminisztráció tulajdonképpen nem tett mást, minthogy asszisztált a sah és Somoza rendszerének aláásásához. Persze, nem mintha bármelyik rendszer jó kormányzat lett volna, de mégis, mindkettő jobb volt azoknál, amelyek követték őket [azaz Khomeini iszlamista és a szandinisták kommunista rezsimje – B. M.].

A carteri emberjogi napirend kérdéséből a második neokonzervatív generáció korábban szilárdan demokrata tagja, Joshua Muravchik doktori disszertációt írt, amelyet Kirkpatrick látott el előszóval. Kirkpatrick itt leszögezi, hogy *„nem csak a rutin* Realpolitik*, hanem morális ügy is Amerika külpolitikája”*, tehát az emberjogi napirend nagyon is helyes, de ennek távolabbi célja a szovjet érdekszféra felgöngyölítése.[937] Azaz – Kirkpatrick érvelése szerint – az emberjogi kérdés az USA külpolitikájának immanens része, de jó fegyver is; amelyből az is kiolvasható, hogy az emberjogi és a nemzeti érdek védelme egymással párhuzamosan végezhető, de ha kell, akkor utóbbi alá kell rendelni célként az előbbit.[938] Muravchik kötetében kissé máshogy értékeli az emberjogi kérdést. Mint Jackson-demokrata, úgy vélelekedett, mint Kirkpatrick, de az emberjogi kérdést nem gondolta annyira instrumentalizálhatónak. Muravchik a hidegháború harcát 1986-os könyvében nem két értékrend, hanem egyenesen két ideológia küzdelmének tekinti, ahol Amerikának az emberjogi dimenziót külügyi vonalvezetésének közepébe kell helyeznie. Ő éppen azért bírálja meg Cartert, mert az nem képviselte ezt elég hatékonyan és nem volt hajlandó keményebb (akér fegyveres) eszközökkel is fellépni ezek megsértőivel szemben.[939] A végső konklúzió, a Carter-adminisztráció Muravchik által kiállított bizonyítványa meglehetősen homályos. Négy pontot azonban ki lehet emelni ezek közül. Muravchik tehát elítéli Cartert azért, mert (mintha) többet várt volna tőle; mert Carter nem jól – ugyanis bizonytalanul – használta az emberjogi kártyát; illetve az USA szövetségesei ellen is érvényesítette azt direkt vagy indirekt módon; és végül mivel az adminisztráció nem teljesítette eredeti ígéretét, hogy az emberjogi ügyet külpolitikája ideológiai kardjaként fogja forgatni.[940]

Minthogy Carter kormányzatába egyetlen demokrata párti héját sem vont be – emlékezik Kirkpatrick – ezért ő és társai belátták a *Coalition for a Democratic Majority* csődjét és tevékenységük súlypontját áttették a *Committe on the Present Danger*-be. (Ez az átzsilipelés nagyon jelentős volt a neokonzervativizmus eszmei fejlődésében!) Többek között ennek következményének állítja be Kirkpatrick azt, hogy Reagan végül nyerni volt képes 1980-ban. Richard Allen és Kirkpatrick – mindketten a szervezet alapító tagjai voltak – a ’80-as választás idején Reagan külpoltikai tanácsadóiként tevékenykedtek, előbbi az elnök első nemzetbiztonsági tanácsadója lett, utóbbit ENSZ-nagykövetté nevezte ki. A célt, amely Kirkpatrick szavaival nem volt más, mint *„visszaállítani a Nyugat katonai erejét és Amerika akaratát”*, 1980 után több neokonzervatív számára immár kormányzati feladatként kellett értelmezni.

A ’70-es évek konzervatív fejlődésének különösen a neokonzervatívok helyzetére érzékeny elemzése nem fejezhető be anélkül, hogy meg ne állapítsuk: az évtized végére olyan világpolitikai és gazdasági helyzet állt elő, amely szinkronban haladva az amerikai politikai életben tapasztalható jobboldali irányváltással, nagyszerű lehetőséget kínált az amúgy is ambiciózus, szervezeti és teoretikai szinten is immár teljesen készen álló neokonzervatívok számára, hogy a gyakorlatban is megvalósíthassák elképzeléseiket. Noha a ’80-as évtized, a Reagan-korszak, nem csak az övék volt, de az határozottan megállapítható, hogy politikai vélekedésük lényegében minden eleme szerephez jutott benne.

---

937 KIRKPATRICK, Jeane: Foreward. In: MURAVCHIK, Joshua: The Uncertain Crusade: Jimmy Carter and the Dilemmas of Human Rights Policy. Forward by Jeane Kirkpatrick, Hamilton Press, New York, 1986. x. oldal

938 Erről is szólt többek között Kirkpatrick híres 1979-es, másutt már id. cikke. (KIRKPATRICK, Jeane: Dictatorship and Double Standarts. In: *Commentary*, 1979. november, 34–45. oldal)

939 MURAVCHIK: The Uncertain Crusade. 3. oldal

940 Uo. *Evulating the Carter Policy*. c. fej.

A Reagan (Counter)Revolution

Amerika XX. századi történetében nem volt olyan jelentős republikánus elnök Reagant kivéve, akire referenciaként és orientációs pontként tudna hivatkozni a konzervatív oldal. Reagan stílusa és kormányzati cselekvése, személyes habitusa és gondolkodásmódja, adminisztrációjának tevékenysége olyan nyolc évet adott Amerikának, amely befejezte az ’50-es évek óta tartó konzervatív fordulatot és valódi konzervatív forradalmat robbantott ki. A *Reagan Revolution* azonban – éppen ezért – inkább Reagan-ellenforradalom volt. Forradalmisága az Alapító Atyák korának amerikai forradalma értelmében nyilatkozott meg és akként is értendő. – Viszont a ’60-as évek turbulenciájára, Kennedy, Johnson, illetve Carter kormányzati örökségére és a hidegháborús helyzetre aktív ellenforradalmi választ adott.

Krauthammer szerint *„Reagan igazi politikai oximoron volt: egy optimista konzervatív”*. Éppen emiatt volt lehetséges, hogy a neokonzervativizmus eszméje alapmotívumul szolgált a Reagan-érához. A ciklus második felében azonban érezhetővé vált a neokonzervativizmusban eleve benne rejlő jónéhány problémás tendencia felerősödése, de a neokonzervatív újrafogalmazás sikeres alternatívája is. Azaz a későbbi kisiklás előrevetítése, de az ennek megállítására való törekvés már itt, a Reagan-éra végén is tapasztalható volt.

1.

Irving Kristol a *Wall Street Journal*-ban az 1976-os elveszített konzervatív kampány idején Ford mellett és Reagan ellen felsorakozva, a következőket írta: *„S ha Reagan győzött volna, mi különbség lenne? Képes lett volna talán egy konzervatív Amerikát létrehozni, ahogyan megtette ezt Kaliforniával?”*[941] A neokonzervatív szerző azonban nem egészen egy évtized múlva már azt írta ugyanabban a lapban, hogy az 1980-as választás hozta meg a GOP, a neokonok és egész Amerika nagy változását, ugyanis Reagan képes volt a gazdasági növekedést, a kulturális konzervativizmust, a külpolitikai aktivizmust és egy előretekintő republikánus politikai perspektívát felvázolni a választók elé, akik aztán hatalomra is juttatták. Kristol kérdése ezek után az volt, hogy vajon Reagan képes lesz-e a *New Conservative Agenda*, azaz egy új amerikai konzervatív stratégia és a hozzá tartozó politikai napirend megteremtésére is?[942] A válaszunk röviden, hogy ahogyan kaliforniai kormányzóságához hasonlóan járt el elnökként, úgy képes volt a konzervatív napirend megteremtésére is.

A neokonzervatívok „társutasai” közé sorolható Robert Nisbet jegyzi meg ezzel egybehangzóan, hogy a reagani fordulópont lényegében *„egy gerillaharcnál sokkal nagyszabásúbb terv* [volt]*; olyasmi, ami inkább az erényesség hódító háborújához hasonlítható”*. A *„kőkemény konzervatív republikánus”* Ronald Reagan ugyanis az 1980-as éveket megelőző három évtized összes konzervatív fejlődési irányát integrálta és egyben be is tetőzte.[943] Az amerikai jelenkori konzervativizmus mércéjét minden időkre rögzítő Reagan a Jefferson óta – azaz majdnem két évszázada – háttérbe szorított konzervatív politikai mezőt ismét büszkén vállalta fel elnöki hivatali ideje alatt (is). A *„liberális évszázad”* – amint Kristol nevezi az 1870 és 1970 közé eső periódust – örökségével sok tekintetben szakító Reagan-éra minden bizonnyal az amerikai konzervatív megújulás kiteljesedése volt, amelyhez persze szükséges volt a Nixon–Ford-adminisztrációk folytonosságot teremtő időszaka is.

Reagan egy illionisi ír katolikus családban született, amely protestáns hitre tért. Reagan magát az 1960-as republikánus kampány alatt megtérő Nixon-párti konzervatívnak nevezi, mondván: *„1960-ban jöttem rá, hogy az igazi ellenség nem a* big business*, hanem a*

---

941 KRISTOL: The Republican Future. 345. oldal

942 KRISTOL: The Emergence of Two Republican Parties. 357. oldal

943 NISBET, 117. oldal. Ld. még: TYGEL, John: Ronald Reagan and the Triumpf of the American Conservatism. Longman, New York, 2004.

big government.”[944] 1964-ben már Goldwater kampányát támogatja Kaliforniában, akinek *The Conscience of a Conservative* (1960) című könyve saját bevallása szerint elmélyítette és tudatossá tette konzervatív meggyőződését. Két év múlva Kalifornia kormányzóválasztásán indul, határozottan antikommunista, klasszikus kapitalista, hazafias és jobboldali retorikával felvértezve. Jegyezzük meg, hogy négy évvel korábban, 1962-ben Nixonnak ugyanitt nem sikerült kormányzóvá választatnia magát. Azóta azonban bekövetkezett a ’60-as évek középső harmadának felbomlási hulláma, a kilenc kaliforniai campuson szintén kitörtek a diákzavargások. Reagan annak tulajdonította győzelmét, hogy a két párt mérsékeltjeit sikerült meggyőznie, természetesen a jobboldali szavazók és a fehér munkások voksaival együtt.[945] Reagan-nek Kalifornia 1970-ben újabb négy évre bizalmat szavazott. A neokonzervatív James Q. Wilson így írt a *Commentary*-ban Reagan első kormányzói ciklusát méltatva: Reagan állama *„reakciós, visszatekeri az időt arra a pontra, amikor az élet még könnyebb volt, az értékek kevésbé bonyolultak és a tízparancsolat elég volt útmutatónak.”*[946]

Reagan 1968-ban a konzervatív Nixon, a liberális Rockefeller és a centrista Romney mellett indult a GOP elnökjelöltségéért, de veszített, majd az elnökjelölő konvenció után Nixont népszerűsítette utazások sokaságával. 1976-ban Ford ellenében indult, ekkor a *big govenment* és nem a Nixon–Ford örökség ellen kampányolva: a kormányzati kiadások visszafogása, az adócsökkentés, a bürokrácia leépítése mellett szónokolt, a republikánus külpolitikát azonban már jobbról támadta.[947] Reagant Ford ugyan felkérte alelnökének, de már ekkor látható volt, hogy ő a négy évvel későbbi megmérettetésre gondol.

Reagan a Demokrata Párt balliberális kormányzati tevékenységét a neokonzervatívokhoz hasonlóan értékelte a ’70-es években. Álljon itt egy rá jellemző kifakadás:

> Ma, ha visszanézünk arra a rengeteg központi programra, nehezen találunk egyet is, amely a szegényeken vagy a nemzet egészén segített volna. A pénz többsége az ezekhez szükséges adminisztrációra ment el. Ezermilliárdokat költöttek el szegénységi programokra [utalás a *War on Poverty* és a *Great Society* terveire – B. M.], de a támogatottak helyzete mégis nehezebb lett. […] Ám a pénzek elpocsékolása nem hasonlítható az emberi lehetőségek elfecsérléséhez. Rengeteg emberi energiát vesztegettek el ezek a programok, elvették a munkakedvet, szétverték a családokat, növelték a női- és gyermekszegénységet, rontották az iskolák helyzetét és szétoldották a jószomszédi viszonyokat.[948]

Reagan a ’76-os kampány alatt azokat az elveket hangoztatta, amelyeket már lassan több mint egy évtizede képviselt, s amelyek a neokonzervatív napirenddel feltűnő azonosságot mutatnak: vallásos–konzervatív társadalomkép, szabadpiaci kapitalizmus és az állam leépítése, Amerika nemzeti érdekeinek aktív megvédése és a Szovjetunió visszaszorítása.

Reagan a Carter-adminisztráció négy éve alatt szellemileg teljesen felkészült a liberális kormányzás lezárására. Érvei, amelyeket a demokraták ellen sorakoztat fel, magukon viselik a neokonzervatív érvkészlet legtöbb elemét. A kommunizmussal szembeni látható amerikai térvesztést nem csak a külpolitikai akciótlansággal, hanem az USA önbizalomvesztésével is összekötötte, azaz morális kérdésként is kezelte a szovjet terjeszkedést. A társadalom és a gazdaság konzervatív megközelítésére pedig elég

---

944 REAGAN, Ronald: An American Life: The Autobiography. Simon and Schuster, New York, 1990. 21. és 132., 135. oldal. (Reagan levelei és naplói is olvashatóak: Reagan: A Life in Letters. Ed. by Kiron Skinner, Free Press, New York, 2003.; The Reagan Diaries. Ed. by Douglas Brinkey, HarperCollins, New York, 2007.) A korai évekre: REAGAN, Ronald: Where’s the the Rest of Me? Duell, Sloun and Pearce, New York, 1965. Reagan életére felhasználtuk: CANNON, Lou: President Reagan: The Role of a Lifetime. Simon and Schuster, New York, 1991.

945 REAGAN, 152–153. oldal; DALLEK, Matthew: The Right Moment: Ronald Reagan’s First Victory and the Decisive Turning Point in American Politics. Oxford UP, New York, 2004.

946 WILSON, James Q.: A Guide to Reagan Community: The Political Culture of Southern California. In: *Commentary*, 1967. május

947 REAGAN, 177. és 200–201. oldal; GRAUBARD, 501. oldal

948 REAGAN, 199. oldal

elolvasnunk, mint mondott a Carter-éráról: *„A mi országunknak nincs szüksége társadalom-mérnökökre, vagy gazdasági tervezőkre. A mi gazdasági rendszerünk a kereslet–kínálat törvényén és az egyéni döntésen alapul”*. Másutt, az 1980-as elnöki vitában így nyilatkozott: *„úgy gondolom, hogy a szabad magánvállalkozások jobban ki tudják elégíteni az emberek szükségleteit, mint a kormányzat.* […] *a szabályozások ezrei, melyek az üzleti vállalkozásokat minden irányból támadják és valójában a* személyes életünk jelentős részét is fenyegetik*, szükségtelenek,* […] *drágítják országunk termelését; és az inflációhoz is hozzájárulnak. Én sokkal* szabadabbnak szeretném látni országunkat*, olyannak, amilyenek valaha voltunk.”*[949] A központi, állami tervezés ellenzése, a szövetségi szint helyett az állami és a lokális döntéshozatal támogatása, a klasszikus amerikai gazdasághoz való *visszatérés* hangoztatása és számos, a kulturális konzervativizmus inspirálta megnyilatkozás Reagant az amerikai alaphagyományok integráns megvédelmezőjeként engedi szemlélni.

1980-ban a republikánus jelöltségért még ellene induló George H. W. Bush-t felkérte alelnökének, és a republikánus páros viszonylag nagy arányban le is győzte Cartert. Nagy előrelépést jelentett, hogy noha a Képviselőház még mindig demokrata többségű volt, ám a Szenátus 1948 óta ekkor lett először republikánus vezetésű.[950] Ily módon Eisenhower óta Reagan volt az első *többségi konzervatív elnök*, akit újra is választottak.[951]

A Reagan-győzelem értékelése – amely az amerikai konzervativizmus irányzatainak korabeli számbavételére is alkalmas – úgy fest, hogy a minimálisabb, bürokráciájától megszabadított állam melletti reagani érvek, akárcsak a kapitalizmus vállalkozói és szabadpiaci elveinek hangoztatása a libertáriusok és a neokonzervatívok között talált visszhangra; a külpolitikai aktivizmus, a republikánus patriotizmus és a könyörtelen antikommunizmus mind a neokonzervatív, mind pedig a *New Right* körében jó fogadtatásra lelt; a helyi közösségek, a vallásos értékek, a családra való gyakori hivatkozás és a nagy tervek elutasítás a vallásosak és szintén az előbbi két konzervatív tábor szavazatait nyerték el.[952] Az 1980-től 1988-ig tartó, egy 1984-es fölényes újraválasztást is magáénak tudó Reagan-koalíció a Nixon által összekovácsolásra előkészített *új többséget* hozta össze és bővítette ki a vallásos jobboldal, a neokonzervatív értelmiség és a *New Right* megnyerésével.[953] A déli populizmus, a régi, goldwateri antikommunizmus, a keleti parti üzleti élet, a fehér közép- és munkásosztály, a neokonzervatív értelmiség és az *Új Vallásos Jobboldal* hívői mind képviselve voltak Reagan szókészletében és politikai cselekvésében is. Reagan győzelme szociológiailag annak tulajdonítható, hogy a nyugati, közép-nyugati és déli vallásos, fehér közép- és kispolgárság gazdasági és kulturális konzervativizmusa miatt rá adta szavazatát; a felső középosztály, a keleti parti republikánus üzleti élet pedig elsősorban beruházásösztönző és adócsökkentő ígéreteinek beváltásában bízott. Vagyis, a nagy autóval járó, háromgyermekes fehér családapa, zöldövezeti kis kertes házában éppen úgy Reagant támogatta, mint az a New York-i üzletember, aki hetente Washingtonba utazott befolyásos republikánus szenátor barátainál lobbizni. Azaz a Reagan-koalíció igen széles tömegbázist ölelt fel, amelyben a keményvonalas külpolitikai realisták, a (neo)liberális gazdaságpolitika támogatói, a katonai–ipari komplexum tagjai és a vidéki vallásos Amerika mind belefért.[954]

Összességében tehát elmondható, amit Paul A. Beck is hangsúlyoz a Reagan-örökséget elemző egyik írásában, hogy az elnök ideje alatt *„konzervatív politikai filozófia*

---

949 Uo. 205. oldal és Jimmy Carter és Ronald Reagan elnökjelölti vitája. (1980) In: SzGy. 467. oldal (Kiemelés tőlem.)

950 BECK, 151. oldal

951 Thatcher egykori tanácsadója Reagan megválasztását a liberális korszak hanyatlása jelének tekinti. (O'SULLIVAN, John: Az elnök, a pápa és a miniszterelnük. Ford.: Árokszállásy Zoltán. Helikon–Heti Válasz, Bp. 2010)

952 NISBET, 118. oldal

953 JUDIS, John B.: Conservatism and the Price of Success. In: The Reagan Legacy. Ed. by Sidney Blumenthal–Thomas Byrne Edsall, Pantheon Books, New York, 1988. 152. oldal

954 SLOAN, John W.: The Reagan-Effect: Economics and Presidential Leadership. UP of Kansas, Lawrence, 1999. 311. oldal

határozta meg a politikai napirendet, ugyanis Ronald Reagan készen állt a gazdasági és társadalmi–kulturális konzervativizmus egyesítésére pártjában. […] *A konzervativizmus e két erejét összefogta és ezzel megalapozta a többségi Republikánus Párt létrejöttét.*"[955] Reagan tehát a neokonzervatívokhoz hasonlóan a liberális gazdaságpolitika, a kulturális konzervativizmus és a külpolitikai realizmus metszéspontját találta el, s ezzel az élet- és kormányképes amerikai jobboldal minden releváns mondanivalóját integrálta.

A posztmodern korba való átmenet, a posztindusztriális társadalom kialakulásának kulturális veszteségei és a hagyományos viszonyok lerombolódásának ütemváltásai olyan kihívást intéztek a '80-as évek amerikai élete felé, amelyekre Reagan és általánosságban az amerikai konzervativizmus hagyományelvű válaszokat adott.[956] A megválasztásakor is idős, 69 éves, Amerika-szerte filmjeiből jól ismert elnök vallásos, családszerető, visszafogottan öltözködő ember benyomását keltette, akinek beszédei az amerikai hazafiasságról, a szabadság megvédelmezéséről, az amerikai örökség megőrzéséről és Isten ígéretének teljesítéséről szóltak. Optimista, de hagyományszerető, képzeletgazdag, de realista, energikus és karizmatikus, de régimódi elnökként az amerikai konzervativizmus benne találta meg legújabbkori ikonját.[957] Sok mindent elmond Reagan-ről, hogy elnöki szobája falára két képet tett ki: Calvin Coolidge elnökét[958] és Churchillét.

Reagan első hivatali évében nagy beszédet tartott, amely számos ponton egyezett az amerikai neokonzervativizmus gazdasági programjával. Ám tegyük hozzá gyorsan: ez nem a libertárius, hanem a kristoli neokonzervatív gazdaságfilozófia volt, amely a kulturális értékek által kísért tőkés gazdálkodás előnyben részesítését jelentette. Reagan így beszélt ekkor:

> A jelen válságában a probléma megoldása nem az állam, hanem az állam a probléma. Sok ideje elcsábított minket az a gondolat, hogy a társadalom túl bonyolult ahhoz, hogy az önkormányzás alapján működjék, hanem egy elitcsapat által kell kormányozni a népet, mégpedig a nép helyett. De vajon ki képes köztünk magát irányítani, s ki lenne képes másokat? […] Az én törekvésem az, hogy a központi kormány és az állami beavatkozás nagyságát és befolyását csökkentsem, s különbséget tegyek a szövetségi, valamint a tagállami szintek, továbbá az egyének között. Tudnunk kell ugyanis, hogy nem a szövetségi kormány csinálta az államokat, hanem azok hozták létre őt. […] A haladás azonban csak lassú lehet, lépésről lépésre, óvatosan történhet, nem mérföldes léptekben, de, rögzítsük, hogy haladni akarunk. Időbe telik, amíg ezt az óriási üzemet, az államot, visszavezetjük oda, ahová kell, és mérsékeljük a jelenleg büntetésszámba menő adókat. Ez lesz a legelső dolgunk, amit kompromisszum nélkül meg is fogunk valósítani.[959]

A kisebb kormány és a bürokrácia leépítése, együtt az 1981-es adócsökkentéssel és a rá egy év múlva elfogadott neoföderatív programmal – amely a központi költségvetés tehermentesítését és a szociális kiadásoknak az államokra hárítását végezte el – a klasszikus amerikai konzervativizmus szája íze szerint történt. Az 1981–82-es költségvetés a kiegyensúlyozottságra, a jóléti kiadások visszafogására és a magasabb adósávban lévők

---

955 BECK, 164. oldal

956 Reagan konzervatív Amerikájára ld.: COLLINS, Robert M.: Transforming America: Politics and Culture During the Reagan Years. Columbia UP, New York, 2007.; DIGGINS, J. P.: Ronald Reagan: Fute, Freedom, and the Making of History. Norton&Co. New York, 2007.; WILLS, Garry: Reagan's America. Doubleday, Garden City, 1987.

957 REEVES, Richard: President Reagan: The Thriumph of Imagination. Simon and Schuster, New York, 2006.

958 Ez a választás valóban nagyon jellemző Reagan-re. Calvin Coolidge (1923–1929) pontosan az ellenkezője volt a szintén republikánus Theodore Roosevelt-nek, mivel nem volt progresszív és izolacionista politikát folytatott. Reagan-nek azért tetszett, mert csökkentette az adókat, takarékoskodott, visszafogta a szövetségi kormányzat kiadásait, elnöki ciklusa pedig gazdasági növekedéssel esett egybe. Coolidge konzervativizmusára példa, hogy nem ismerte el a Szovjetuniót, nem csatlakozott a Népszövetséghez, nem avatkozott Európa ügyeibe, vallásos és takarékos életvitelt folytatott, antikommunista republikanizmusa pedig régimódisággal párosult.

959 REAGAN, 227. oldal

adócsökkentésére összpontosított,[960] ettől várta ugyanis a *„lecsöpögő gazdaság”* jegyében a fent képződő több jövedelem befektetés és munkahelyteremtés formájában való lejjebb vándorlását. Mindezen nem nehéz a neokonzervatívok keze nyomát felfedeznünk, főleg ha tudjuk, hogy már az 1980-as kampány gazdasági oldalát is ők, pontosabban a *Wall Street Journal* köre (Irving Kristol, Jude Wanniski, Arthur Laffer, Robert Mundell) dolgozta ki.[961] Az ún. *supply-side economics*, azaz a kínálati gazdaságpolitika, Friedman elvei szerint ment végbe. Ennek gyakorlatát, mivel az a Reagan-adminisztrációra különösen jellemző volt, *Reagonomics*-nek is nevezik.[962] A reagani gazdaságpolitika lényege abban állt, hogy a tőkét és a kereslet–kínálat viszonyait mindenkor tükröző piacot hagyni kell (*lassez faire*) érvényesülni. A négy fő pont, ami a *Reaganomics*-et jellemzi, mind ennek logikus következménye: (1.) az infláció leszállítása, mégpedig a munkanélküliség szintjének változására való tekintet nélkül, ugyanis a pénz stabilitásának visszaállása után a munkaerő is felszívódik; (2.) a világgazdaság liberalizálása az USA szempontjából jó, hiszen piacokat nyit meg és ezzel a hazai termelékenységet ösztönzi; (3.) az adócsökkentés növeli a lakossági megtakarításokat, de hozzájárul a befektetések ösztönzéséhez is; (4.) deregulációra van szükség, azaz az államnak kevesebb törvényt kell hozni és a privatizáció beindítására van szükség.[963] Ebből is látszik, hogy a *Reaganomics* fő ellensége a ’70-es évek óta párhuzamosan növekvő infláció és a munkanélküliség volt, amelyek leküzdését a deregulációs gazdaságpolitikára és a piac felélénkítésére bízta. A kor, a ’80-as évek, világszerte egyébként a hasonló értékeknek és megoldásoknak kedvezett. A nyugati típusú demokráciákban a neoliberális, vagy klasszikus gazdaságpolitika több kormányzati rendszerben is utat talált: Amerikában Reagan, Nagy-Britanniában Thatcher alatt, Nyugat-Németországban Helmuth Kohl, Japánban Yasuhiro Nakasone, Franciaországban pedig éppen a szociáldemokraták által.[964] Az amerikai és a brit vezetők szoros, értékek, világnézet és érdekek alapján álló együttműködése arra mutatott, hogy a klasszikus, Keynes előtti állapotaihoz visszatérő gazdaságpolitika, a kulturális konzervativizmus és a realista nagyhatalmi politika egy új fejezetet nyit a nyugati demokráciák életében.[965] A több szempontból ellenforradalminak is nevezhető ’80-as évtized főként brit és amerikai kormányzati gyakorlatát már a korban sok elemző nevezte neokonzervatívnak.[966]

A két Reagan-ciklus külpolitikája egymástól meglehetősen eltérően alakult, amely nem belső ellentmondásból, hanem egy átgondolt stratégia taktikai megvalósításáról tanúskodik. Arról van szó, hogy a harcos antikommunizmussal, az aktív feltartóztatás programjával, az USA világhatalmi potenciálja restaurálásának gondolatával érkező Reagan,

---

960 Ez természetesen meglátszott a jóléti állam leépítésében is. Ez az a pont, ahová Moynihan már nem követte a neokonzervatívokat, mivel a Reagan-éra szociálpolitikájával egyáltalán nem volt elégedett. (MOYNIHAN: Family and Nation. *’In the War on Poverty, Poverty Won’.* és *Common Good?* c. fej.)

961 JUDIS: Conservatism and the Price of Success. 153. oldal

962 BARTLETT, Bruce: Reagonomics: Supply-side Economics in Action. Quill, New York, 1982.; LEKACHMAN, Robert: Greed is Not Enough: Reagonomics. Pantheon Books, New York, 1982.

963 McCRACKEN, Paul W.: Reagonomics: A Midterm Examination. In: GALBRAITH, John K.–McCRACKEN, Paul W.: Reagonomics: Meaning, Means, and Ends. (The Charles C. Moskowitz Memorial Lectures. Vol. 24. College of Business and Public Administration New York Univ.) Free Press, New York, 1983. 61. oldal [A kötet másik, baloldali szerzője ezzel szemben a reagani gazdaságpolitikát *„supply-side aberration”*-nek nevezi, amely ahelyett, hogy a kapitalizmus megszervezését tenné, szabadjára engedi azt. (Uo. 38–39. oldal)] Reagan gazdaságpolitikájának neoliberális minősítését árnyalja egykori költségvetési tanácsadója: STOCKMAN, David: The Triumph of Politics: How the Reagan Revolution Failed. Harper&Row, New York, 1986. A *reagonomics* sikerében kételkedik: PIERSON, Paul: Dismantling the Welfare State: Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment. Cambridge UP, Cambridge, 1994.

964 KUTTLER, Robert: Reaganism, Liberalism, and the Democrats. In: The Reagan Legacy. 102. oldal (Amint az előző fejezetben már említettük, nyugati típusú, de nem demokratikus, hanem autoriter rendszerek is működtettek a *reagonomics*-hoz hasonló gazdasági rendszert, mint például Chile és Dél-Korea.)

965 A Conservative Revolution? The Thatcher–Reagan Decade in Retrospect. Ed. by Andrew Adonis–Tim Hames, Manchester UP, Manchester, 1994.

966 Pl.: Die Neokonservatismus – die Leitidee der achtziger Jahre? Hrsg. von Lothar Bossle, Naumann, Würzburg, 1981. és Neo-Conservatism: Its Emergence in the USA and Europe. i.m.

miután a fegyverkezési verseny révén megroppantotta a Szovjetunió gazdasági erejét és számos ponton fegyveres beavatkozást vagy ilyenek támogatását vitte véghez, a következő szakaszban a tárgyalásos megegyezést folytatta. Ehhez hozzájárult persze az is, hogy az 1985-ben pártelnökké választott Gorbacsov politikája a leszerelést és a kommunista birodalom lassú lebontását célozta. Reagan 1990-ben megjelent emlékiratának elején leszögezi: *„1981-ben kemény programot kezdtünk katonai erőnk újjáépítéséért”*, mert *„tudtam, hogy Lenin óta minden kommunista vezető el volt kötelezve a demokratikus és szabad vállalkozáson alapuló rendszerek megdöntésére.”*[967] Reagan és a realista külpolitika felújítását végző neokonzervatívok úgy vélték: a *détente* folyamatát és a leszerelés processzusát a szovjetek új technológiák kifejlesztésére, fegyverkezésük újraindítására és a harmadik világ országaiban való befolyásszerzésre használták ki. Ezt tudatosította Carter alatt elkezdődött afganisztáni bevonulás és a teheráni követség balmázsa is.

Az 1982 decemberében elfogadott *National Security Decision Directive* és az 1983 márciusában meghirdetett SDI (*Strategic Defense Initiative*) az USA aktív védelmi politikáját és a másik nagyhatalommal való konfrontáció lehetősége felé való nyitottságot mutatta. Ezzel Reagan is tisztában volt. Nagyon őszinte szavai erről vallanak: *„Nem fogunk tétlenkedni, ha az oroszok felfegyvereznek és anyagilag támogatnak terroristákat és demokratikus kormányokat forgatnak fel. A mi politikánk erőn és realizmuson alapult. Békét akartam, de olyat, amely erőn és nem egy darab papíron nyugszik.”*[968]

Reagan úgy gondolta, Amerika a szabad világ vezetője és mércéje, amely ennélfogva nem engedheti meg magának, hogy ne támogassa azokat az országokat, amelyek a kommunizmussal küzdenek. Reagan maga írja, hogy amikor Amerika ezt a missziót a második Nixon-ciklustól kezdve abbahagyta, a kommunista fenyegetés nőttön nőtt (Vietnam, Kambodzsa, Laosz, Angola, Mozambik, Közép-Amerika).[969] Reagan alatt az amerikai segítség főleg a közvetlen geopolitikai fenyegetést jelentő latin- és közép-amerikai–karibi térségben bontakozott ki, hiszen a kubai ellenzék, a nicaraguai kontrák, a salvadori junta pénzügyi, fegyveres, logisztikai támogatása mindig prioritást élvezett.[970] Emellett az afganisztáni mudzsahedek felfegyverzése, az eritreai és kambodzsai antikommunista lázadók támogatása, a lengyel Szolidaritás pénzelése és az érdemel említést, hogy Reagan a kongresszussal visszavonatta a Clerk-határozatot, amely megtiltotta az angolai antikommunista erők támogatását. Az 1983-as grenadai invázió és az európai rakétatelepítés, vagy Líbia bombázása 1986-ban azonban megmutatta, hogy Reagan nem csak a távolból vagy közvetetten hajlandó támogatni a szovjet terjeszkedést gátló erőket, hanem aktívan és közvetlenül is képes a feltartóztatáson túlmenően a felgöngyölítés politikáját folytatni. Jegyezzük azonban meg: Reagan külpolitikájában végig a vörös birodalom perifériáján lépett fel keményen, míg a tárgyalásos megoldást óvatosan és körültekintően vitte végig a központban. A második ciklus külpolitikájának mássága könnyen megragadható a Gorbacsovval 1985-től folytatott tárgyalások sorozatában (Genf, Reykjavík, Washington, Moszkva). Mindez azonban nem következett volna be, ha Reagan nem lazítja fel a szovjet befolyási övezetet és nem demonstrál erőt. A reagani külpolitikai napirend realista pragmatizmusát, de értékvezéreltségét is kiválóan mutatja, hogy míg Nicaraguában a kormányellenes ellenforradalmár lázadókat (kontrák) támogatta, addig Salvadorban a jobboldali rezsimet, amelyet a nicaraguai szandinista kormány által támogatott kommunista erők támadtak.

2.

[967] REAGAN, 14. oldal

[968] Uo. 267. oldal

[969] Reagan szerint: *„A mi politikánk az volt, hogy a mi nagy demokráciánknak speciális kötelessége más népek szabadságának elérését elősegíteni.”* (Uo. 265. oldal)

[970] CAROTHERS, Thomas: In the Name of Democracy: US Policy Toward Latin America in the Reagan Years. Univ. of California Press, Berkeley, 1993.

A Reagan-éra legérdekesebb fejleményei a külpolitika terén bontakoztak ki és világtörténeti kontextusban is ezek a leglényegesebbek.

Reagan külpolitika stábján belül vita alakult ki a mérsékeltnek tekinthető külügyminiszter, George Schultz és a védelmi miniszter, Caspar Weinberger között. Kettejük ellentéte a szovjetek elleni beavatkozás mikéntjében volt, a Pentagon sokkal inkább a keményebb fellépések barátjának számított. A Reagan-adminisztráció egyik legjelentősebb kormányzati változása volt, hogy a *National Security Council* kiemelkedő jelentőségűvé lett, egyik tagja, Reagan nemzetbiztonsági tanácsadója, Colin Powel tábornok volt.[971] A Fehér Házba vonuló Reagan–Bush-páros és az adminisztráció végig a nyolc év során megosztott volt abban a tekintetben, hogy a markánsabb, vagy a mérsékeltebb vonalat kell-e vinni a kormányzásban. Reagan és a neokonzervatívokkal, a *New Right*-tal szimpatizálók köre, egyetértve például olyan kormányzati emberekkel, mint Patrick J. Buchanan, mind a bel-, mind a külpolitikában a határozott cselekvést javasolták; míg Bush és néhány társa a mérsékletet és a megegyezésre való készséget hangsúlyozta. Reagan a külpolitikában az antiizolacionista politikát képviselte, ezt támogatta 1981-ben kinevezett ENSZ-nagykövete, a neokonzervatív Jeane Kirkpatrick is. Richard Perle, a Pentagon helyettes vezetője, Caspar Weinberger és Donald Regan külügy- és pénzügyminiszterek, William J. Casey, a CIA főnöke, William Clark nemzetbiztonsági tanácsadó, vagy James Watt belügyminiszter szintén a *hardliner*ek közé tartoztak. Bush 1980-as kampányfőnöke, az 1980–85 között stábfőnök James Baker, aki később pénz- és belügyminiszter lett, George Shultz külügyminiszterrel (1982–89) együtt a pragmatikusokhoz tartozott, akárcsak az alelnök maga és a korábbi külügyminiszter (1981–82), Alexander M. Haigh tábornok is. Az egész kormányzat nyolc évét vizsgálva megállapítható, hogy 1984-ig a pozíciók nagyobb részét a pragmatikusok töltötték be, a markáns vonalat képviselők ezután sem tudtak ugyan áttörni, de jelentős átrendeződés volt megfigyelhető. A második ciklusban (1985-ben) lemondott Kirkpatrick, Baker lett a pénzügyminiszter, a külügyér Shultz maradt, Donald Regan lett az elnök stábfőnöke és a keményvonalas Edwin Meese az igazságügyi tárca birtokosa, Buchanan felelt 1985 és 1987 között a Fehér Ház kommunikációjáért. 1986 és 1987 között a radikálisok közül azonban többen távozni kényszerültek (főképp az iráni–kontra ügy miatt): Weinberger és Buchanan elköszönt a Fehér Háztól, Perle és a Pantagon vezetője, Fred Ike szintén távozott, John Poindexter nemzetbiztonsági tanácsadó lemondott, Donald Regan szintén menni kényszerült a stábfőnöki pozícióból, a CIA-főnök elhunyt.

A Reagan-éra talán legfontosabb neokonzervatív személyisége Jeane Kirkpatrick volt.[972] Az elnök 1981 elején nevezte ki ENSZ-nagykövetnek, tagja volt a Nemzetbiztonsági Tanácsnak, katolikus létére a zsidó lobbizással foglalkozó *Anti-Defamation League*-nak (ADL), az *American Enterprise Instutit* kutatója és a Georgetown University professzora volt. Már az 1980-as kampány idején Reagan külpolitikai tanácsadójaként tevékenykedett, rendszeresen írt a *The New Republic*-ban és a *Commentary*-ba.[973] Ha betekintünk Kirkpatrick eszméibe, könnyen felfedezhetjük a neokonzervatívok realizmusának ideológiai

---

971 IGNATIUS, David: Reagans Foreign Policy, and the Rejection of Diplomacy. In: The Reagan Legacy. 174–212. oldal. Reagan egész külpolitikai programjára ld. még: Eagle Defiant: US Foreign Policy in the 80's. Ed. by Kenneth A. Oye–Robert J. Lieber–Donald Rotschild, Brown, Boston, 1983. Mindennek neokonzervatív értékelésére: TUCKER, Robert W.: Reagan's Foreign Policy. In: *Foreign Affairs*, 1988–89. 1. szám.

972 Kirkpatrick személyére, az általa követett külpolitikára és a Reagan-adminisztráciában betöltött szerepére felhasználtuk: EHRMAN, 149–155. oldal. Ld. bőv.: FINGER, S. M.: The Reagan–Kirkpatrick Policies and the United Nations. In: *Foreign Affairs*, 1983–84.; GERSON, Allan: The Kirkpatrick Mission. Free Press, New York, 1991.

973 Kirkpatrick több kötetet adott közre: *Leader and Vanguard in Mass Society*. (1971); *Political Woman*. (1974); *The New Presidential Elite*. (1976); *Dictatorship and Double Standard*. (1982).

befolyásoltságait.[974] Kirkpatrick ugyanakkor sokkal inkább nevezhető óliberális, mintsem konzervatív neokonzervatívnak, amikor beszédeiben következetesen ütközteti Amerika értékeit a marxizmussal, de mindig *„liberális demokráciáról”* és a társadalom, a gazdaság *„klasszikus liberális”* értékeiről beszél, noha azok Amerika esetében épp annyira konzervatív normák is.[975] Kirkpatrick szerint a szovjet expanzió látható jelei közepette ezen terjeszkedés megállítása a szabadság és a liberális demokrácia védelemével, de az USA stratégiai érdekeivel is egybeesik. Amint fogalmazott: *„Annak a meggyőződésnek a megerősödése, hogy az amerikai erő szükséges a modern világban a liberális demokrácia túléléséhez, az elmúlt évtized legfontosabb fejlődése az Egyesült Államok külpolitikájában.”*[976] Egy másik helyen azt mondja, az optimizmus és a megbékélés helytelen illúzió, a szovjetek az enyhülést ugyanis terjeszkedésre használták fel, s az ’50-es évek ideológiai válsága ellenére beavatkoztak Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, amely sorozatot Afrikában és Ázsiában folytatták tovább. A Szovjetunió egyenrangú partnerként való elfogadását egyenesen defetizmusnak nevezi, és meglehetősen éles hangon ítéli el Kissinger, illetve a Carter-korszak külügyi koncepcióját.[977] Kirkpatrick realizmusa a nemzetközi szervezetekkel szembeni ellenszenvében is megnyilvánult. 1981-ben kijelentette, hogy *„az ENSZ csöndes”*, ha szovjet, vagy kelet-európai állampolgárok sérelmére elkövetett hatalmi visszaélésekről, kubai emberjogi sérelmekről vagy Pol Pot és Idi Amin Dada uralma alatti atrocitásokról van szó, ám amikor az USA szövetségeseiről (Chile, Dél-Afrika, Izrael) kell ilyen tekintetben szavazni, akkor a helyzet már merőben más.[978] Hasonló okokból beszélt Kirkpatrick az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt híres *Blame America First* című beszédében arról, hogy a keleti blokk válságai és harmadik világbeli szövetségesei bűneinek elleplezésére mindig Amerika hibáztatása a legalkalmasabb dolog. Éppen ezért Kirkpatrick és a neokonzervatívok többször rámutattak, hogy az ENSZ-ben a kommunista blokk és ázsiai, afrikai szövetségesei, Kubával és a velük szolidaritást vállaló arab államokkal együtt Amerikát izolálják és Izraelt bűnbakként kezelik.[979] Kirkpatrick ENSZ-béli érvelésekor gyakran nyúlt vissza a korábbi fejetben már idézett 1977-es *Commentary*-ban írott cikkéhez, amely stratégiai okokból az antikommunista autoriter rezsimek Amerika általi megvédelmezését célozta.

A neokonzervatívok Reagan külpolitikáját nagy vonalakban támogatták, hiszen az izolacionizmus végét remélték tőle és Amerika hatalmi erejének látványos növekedésétől más mellett a belpolitikai közérzet javulását is várták. A kor baloldali izolacionizmusa nem csak a szovjetekkel szembeni idealizmusa miatt zavarta őket, hanem azért is, mert Amerika érdekeit eközben az figyelmen kívül hagyta. Kirkpatrick ENSZ-politikája a klasszikus realista világkormány-ellenességet helyezte gyakorlatba, egyfelől azért, mert a szervezeten belül

---

974 Ezt a köv. beszédgyűjteménye alapján tesszük meg: KIRKPATRICK, Jeane: The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy. Forew. by Robert Nisbet, AEI, Washington, 1983. E kötet folytatásának tekinthető: Legitimacy and Force. Transaction, New Brunswick, 1988.

975 Fontos adalék, hogy Kirkpatrick önmagát *„óliberális neokonzervatívnak”* tartotta, akit az ellenkultúra ábrándított ki a kortárs amerikai liberalizmusból. (KIRKPATRICK, Jeane: Neoconservatism as a Response to the Counter-Culture. [2004] In: TNR, 235. és 240. oldal)

976 KIRKPATRICK, Jean: The Reagan Phenomenon and the Liberal Tradition. (1981) In: uő: The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy. 14. oldal (Az eredetiben végig kiemelve.)

977 KIRKPATRICK, Jeane: The Reagan Reassertion of Western Values. (1981.) In: uő: The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy. 28–36. oldal

978 KIRKPATRICK, Jeane: Human Rights and Wrongs in the United Natons. (1981) In: uő: The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy. 48–50. oldal

Amerikának az ENSZ BT-ben való elszigeteltségét Moynihan is észrevette, aki 1975–76-ban képviselte hazáját a BT-ben. Meglátása szerint főképpen a volt brit gyarmatok önállódása után erősödött meg a harmadik világbeli el nem kötelezett vagy társutas delegációk hangja. (MOYNIHAN, Daniel Patrick: The United States in Opposition.. In: *Commentary*, 1975. március) Ezzel szemben az USA-val többnyire együtt szavazó államok a következők voltak: Ausztrália, Chile, Dél-Afrika, Dél-Korea, Dominikai Köztársaság, Izrael, Kanada, Nagy-Britannia, Tajvan, Új-Zéland.

979 KIRKPATRICK, Jeane: Standing Alone. (1981) és Israel as Scapegoat. (1982) In: uő: The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy. 79–80. és 109–118. oldal

Amerika sokszor nem volt képes érdekeit képviselni a szavazásokkor, másfelől, mivel az ENSZ-szel szembeni teoretikus szkepticizmus sugallta azt. Charles Krauthammer írta 1985-ben a következő sorokat, amelyek két évtized múlva – immár teljesen más történeti környezetben! – szintén sokszor megfogalmazódnak tolla alatt: *„Ma, amikor Amerika szuperhatalom, nem elég példát mutatni. Akció, néha unilaterális cselekvés szükséges. Az amerikai erő garantálja ugyanis a szabadság túlélését."*[980] Krauthammer, akárcsak Kristol, azonban mégsem támogatta feltétlenül Reagan segítségnyújtási politikáját a külföldi antikommunista felkelőknek, de a kommunizmus visszaszorítása és felgöngyölítése nem volt vitatott részükről soha sem. A '80-as évek közepétől a különben Reagan-nel szemben egyre kritikusabbá váló Moynihan így beszélt 1983-ban: *„Jogunk van segítséget nyújtani El Salvador kormányának és felelősségünk is, hogy így tegyünk."*[981]

Reagan külpolitikáját Kristol, Tucker és Kirkpatrick mégis – morális és realista okokból egyaránt – támogatta, megértette és igazolta. Nem úgy, mint Podhoretz, aki a '80-as évtizedben egyre jelentéktelenebbé váló lapjában úgy tűnt, Amerika érdekeinek védelmét a világdemokrácia elterjesztése útján csak egy közbeeső állomásnak tartja. Éppen ezért a realista Reagant azzal vádolta, hogy az enyhülés Nixon–Kissinger féle programját folytatja – amelyben azonban nem volt igaza. Jellemző, hogy míg a neokonzervatívok túlnyomó többsége az elnök politikáját támogatta és ezzel a Reagan-koalíció összetartását növelte, addig Podhoretz a következőképpen fogalmazott – előrevetítve ezzel az eszme kisiklásának egyik okát –: *„Reagan sokkal inkább politikus, mintsem ideológus"*.[982] Ezzel szemben azt kellett volna figyelembe venni, amit Huntington írt éppen Podhoretz lapjában, pár évvel korábban:

> Az amerikai hatalom kiterjedése nem szinoním fogalom a szabadság expanziójával, bár szignifikáns együttjárás azért tapasztalható az amerikai erő felemelkedése és hanyatlása, illetve a szabadság és a demokrácia előre- és visszafejlődése között.[983]

Végezetül, a neokonzervatívok többsége Reagan külpolitikájának főképp azért volt elkötelezettje, mert az a realizmust és a kommunizmus elleni (hideg)háború ideológiai dimenzióját egyszerre vállalta fel. A Nixon–Kissinger-páros enyhülési politikáját kontraproduktívnak, a Carter-féle emberjogi nemzetközi napirendet erélytelennek tartották, utóbbira azért is haragudtak, mert azzal vádolták, hogy Amerika érdekeit – akárcsak Izraelét – figyelmen kívül hagyta.[984] A neokonzervativizmus végső soron azért volt a reagani ún. „kis hidegháború" legaktívabb támogatója, mert nem gondolta, hogy a demokratikus Egyesült Államok és a totalitárius szovjet rendszer erkölcsileg azonosak, vagy morálisan egyenlőnek lehetne őket tekinteni. Az amerikai közvéleményben a '80-as években is hangadó újbaloldali vagy társutas liberális politikusok (J. K. Galbraith, Arthur Schlesinger) szemükben *„anti-antikommunisták"* voltak, akik Amerika érdekeit veszélyeztetik.[985]

---

980 KRAUTHAMMER, Charles: The New Isolation. (1985) In: uő: Cutting Edges: Making Sense of the Eighties. Random House, New York, 1985. 159. oldal [Jegyezzük meg: Krauthammer a demokrata Mondale beszédírója volt és korábban a Carter-adminisztrációnak is dolgozott.]

981 Idézi: EHRMAN, 166. oldal

982 PODHORETZ, Norman: The Reagan Road to Detente. In: *Foreign Affairs*, 1984. Ld még tőle: Mistaken Identy. In: *Commentary*, 1984. július. Podhoretz-et idézi: EHRMAN, 148. oldal. A Reagan-külpolitika neokonzervatív bírálatának elemzésére ld. bőv.: HALPER–CLARKE, 161–162. oldal.

983 HUNTINGTON, Samuel P.: Human Rights and American Power. In: *Commentary*, 1981. szeptember

984 MURAVCHIK: The Uncertain Crusade.

985 PODHORETZ, Norman: Hogyan nyerte meg Ronald Reagan a hidegháborút? És miért nem volt győzelmi örömmámor Amerikában? Ford. n. In: Korrajz. 2006. A XX. Század Intézet évkönyve. Szerk.: Körmendy Zsuzsanna. Bp. 2006.

Érdemesnek látszik megjegyezni azonban, hogy egyáltalán nem volt többségi vélemény a Szovjetunió rövidtávú eltűnésével való számolás, s nem csak a '70-es években Kissinger, de maga Nixon is úgy gondolta 1988 elején, hogy a XXI. században Amerikának a keleti blokkal kell kooperálnia. (NIXON, Richard M.: 1999: Victory Without War. Simon and Schuster, New York, 1988.)

A Reagan-éra kormányzati főtisztviselői között, ahogyan ez különben sem volt soha jellemző, nem találjuk ott a neokonzervatív szellemi elit tagjait.[986] Buchanan a *New Right* híres figurája volt, a Pentagon héjái inkább hatalompolitikai és nacionalista érdekből cselekedtek, a kétségkívül neokonzervatív Kirkpatrick pedig nem volt elméleti ember úgy, amint Kristol, Bell, Podhoretz, Lipset, Huntington, Fukuyama, James Q. Wilson és Nathan Glazer az volt. Moynihan ekkor már második ciklusát tölti New York jobboldali demokrata szenátoraként, Charles Krauthammer meg éppenséggel kritikus esszéket ír a korról. A Nixon- és a Ford-adminisztrációk alatt feltűnt, majd ifj. Bush alatt kiteljesedő pályájú Rumsfeld azonban részt vett a Reagan-évek munkájában. A ’80-as évek első felében a Fegyverzet-ellenőrző Tanácsadó Bizottság tagja, az amerikai–japán kapcsolatok és a stratégiai rendszerek elnöki tanácsadója, s Reagan különmegbízottja 1983–84-ban, amikor személyesen találkozik Bagdadban Szaddam Husszeinnel az Irak–iráni háború alatt. Eközben régi barátja, Richard Chaney 1977 óta republikánus képviselő volt, 1981–87 között a Republikánus Politikai Tanács elnöke, egy év múlva a Képviselőház kisebbségi pártjának vezetője lett.

Rajtuk kívül több, a ’90-es években fontosabb szerephez jutó neokonzervatív szellemiségű tisztviselő volt tagja a kabinetnek. Richard Perle a Reagan-éveket a Pentagonban töltötte, mint a nemzetközi biztonságpolitikáért felelős miniszterhelyettes (1981–87) és a Védelempolitikai Kabinet tagja. Paul Wolfowitz a külügy politikai tervező részlegét vezette, a csendes-óceáni, kelet-ázsiai kérdésekért felelős miniszterhelyettesként. Lewis I. Libby a külügynél dolgozott mint Kelet-Ázsia szakértő és a *Policy Planning Staff* tagja. Elliott Abrams – ekkor már mint Midge Decter és Norman Podhoretz leányának férje, Moynihan korábbi titkára – 1981 és 1989 között a külügyminiszter helyettese volt, Fred Ike 1984-ig a védelmi miniszteré. William J. Bennett oktatási miniszter volt a második ciklusban, őmellette dolgozott Irving Kristol fia, William Kristol. Donald Kagan fia, Robert Kagan 1984–85-ben Schultz külügyminiszter beszédírója volt, majd Abrams mellett dolgozott a külügyminisztériumban. Douglas Feith a védelmi minisztériumban helyezkedett el, előtte, 1981–82-ben közel-keleti szakértő volt a Nemzetbiztonsági Tanácsban. Frank Gaffney Perle helyettese volt a Pentagonban, ahol a nukleáris fegyverek és fegyverzet-ellenőrzés felelőse volt, majd 1987-től nemzetközi biztonságpolitkáért felelős védelmiminiszter-helyettes lett, azaz átvette Perle helyét. Michael Leeden Alexander Haig tanácsadójaként szolgált.

Több neokonzervatív személyiség a kormányzat másod- vagy harmadvonalában helyezkedett el: Charles Horner Reagan majd Bush idején az Információs Ügynökséget vezette; a *Commentary* gyakori szerzője, Carl Gersham 1984-től a *National Endowment for Democracy* nevű, a kommunista országokban demokratikus „erjesztést” végző szervezetet vezette; Kenneth Adelman a fegyverezet-ellenőrző hivatalt koordinálta 1983–87 között, korábban az ENSZ-ben dolgozott; Gary Schmitt külpolitikai tanácsadó volt; Richard Pipes a Nemzetbiztonsági Tanács tagja volt ’84-ig; a JINSA-tag Max Kampelman szintén Washingtonban helyezkedett el, a madridi EBEÉ biztonságpolitikai értekezleten pedig amerikai delegációvezetőként vett részt. A legtöbb neokonzervatív a kormányzat által támogatott *Committee for Free World* tagjaként dolgozott a ’80-as években. A szervezet tagja volt: Ben Wattenberg, Midge Decter, Elliott Abrams, Sidney Hook, Robert W. Tucker, Gertrude Himmelfarb, William J. Bennett, de mellettük Arthur Koestler és Raymond Aaron is részt vett a munkában.[987]

3.

[986] A Reagan-éra neokonzervatív szereplőire, az elnök politikájának neokonzervatív megközelítésére felhasználtuk: FRIEDMAN, Murray: The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectuals and the Shaping of Public Policy. Cambridge UP, Cambridge, 2005. *Neoconservatives and the Reagan Revolution*. c. fej. Az elnök környezetének neokonzervatív szereplőire, a kérdés értékelésére figyelembe vettük: HALPER–CLARKE, 68–73. oldal.

[987] EHRMAN, 139–140. oldal

Amerika konzervativizmusa a Reagan-évek alatt sokat erősödött. Az *American Enterprise Institut*, a *Heritage Foundation* és a *Hoover Institut*[988] sorra rendezte a konferenciákat, a kutatásfejlesztés és a tudománytermelés a klasszikus egyetemi kereteket áttörve itt is nagy méretekben folyt. Megemlítendő még az 1988-ban létrehozott *Center for Security Policy* nevű neokonzervatív *think tank*, amelynek tagja volt többek között Richard Chaney, Richard Perle, Douglas Feith és Donald Rumsfeld.

Több lap és folyóirat kezdte meg működését jelentős konzervatív, köztük sok neokonzervatív szerzővel: a *Heritage Foundation* adta ki a *Policy Review*-t; a *Wall Street Journal–The Public Interest–Commentary* háromszög a '70-es évek elején kötött szövetség jegyében folytatta tevékenységét; a *The New Republic* liberálisból neokonzervatív orgánummá vált, amikor Nathan Glazer, Norton Kondracke és Charles Krauthammer csatlakozott a szerkesztőséghez; a *Washington Post*-nál dolgozott a régi konzervatívok közül William F. Buckley Jr., az újak közül Michael Novak és Krauthammer, aki a *Time*-ba is írt.[989] A *The New Criterion* című művészeti és közéleti figyelőt 1982-ben a neokonzervatív Hilton Kramer alapította, a lap önbesorolása szerint *„a nyugati világ ellen ma is tartó kulturális háborúban Amerika legelső hangja kíván lenni kritikai téren"*.

A neokonzervatív hálózat bővülése szempontjából a legfontosabb változás az volt, amikor Irving Kristol 1985-ben létrehozta Washingtonban Owen Harris volt ausztrál ENSZ-nagykövettel együtt a *National Interest*-et, amely a *Public Interest* testvérlapjául szolgált, és csak nemzetközi kérdésekkel foglalkozott. A lap, ha nem is csak és kizárólag neokonzervatív fórum volt, de az amerikai jobboldali–konzervatív külpolitikai véleményeknek adott hangot. Kristol 2001-ig állt a folyóirat élén, ahová ő, Kirkpatrick, Tucker, Huntington, Fukuyama, Krauthammer, Perle és Daniel Pipes is írt, illetve ír.

A Chicagói Egyetem mellé a Reagan-korszakban felnőtt a Dallas University, amely a Hillsdale és a Rockford College-al együtt szintén konzervatív fellegvárnak számított.[990] A neokonzervatívok őrizték Harvard-i, Berkeley-i székeiket.

A GOP vezetését a konzervatív szárny 1988-ra vette át, az *Új Vallásos Jobboldal*nak 1986-ra sikerült bejutni a pártba. A neokonzervatívok nagyjából 1981-től kezdtek látható szárnyat kiépíteni a párton belül.[991] A *Moral Majority* több más szervezettel (*Religions Roundtable, Southern Baptist Convention, Assembly of God*) együtt a továbbra is leginkább délen és délnyugaton elterjedt evangéliumi mozgalom átpolitizálását eközben teljes mértékben végrehajtotta. 1985 és 1989 között az evangéliumi jobboldali szervezetek Falwell ernyőszervezete alá gyűltek, aki azonban feloszlatta azt, helyét a társa, Pat Robertson által alapított *Christian Coalition* vette át.[992] Az evangéliumi mozgalom radikalizálódása a '80-as években oda vezetett, hogy az iskolai ima bevezetését elutasító Reagannel is konfrontálódtak, miközben a liberális szekularizmus ellen kereszteshadjáratot hirdettek. Míg a '90-es években Kristol a keresztény jobboldallal kötendő szövetséget sürgette, a Reagan-évtizedben más neokonzervatívok apokaliptikus vízióik, szélsőséges megnyilvánulásaik és pesszimizmusuk miatt távol tartották magukat tőlük.[993] Ezen majd az változtatott, hogy az evangéliumiak projudaista teológiai vonulata markánsabbá vált, ami Izrael-barát külpolitikai elkötelezettségüket felerősítette. Az mindenesetre elmondható Reagan és az *Új Vallásos*

---

988 A *Hoover Institut on War, Revolution and Peace* kutatóintézet a Stanford Egyetemen működik – 1959 óta, Herbert Hoover, az USA 31. elnöke kezdeményezésére – közgazdasági, kül- és belpolitikai irányultsággal főképpen, de a politikai konfliktusok és a nemzetközi tanulmányok is kutatásai homlokterében állnak. A szabad társadalom ideája alapján oktatási központként is funkcionál. Igazgatóságai tagjai között egykor ott volt Donald Rumsfeld is, tagként tartják nyílván Condoleezza Rice-t. (In: www.hoover.org)

989 JUDIS: Conservatism and the Price of Success. 139–141. oldal

990 Uo. 142. oldal

991 MURAVCHIK, Joshua: The Past, Present, and Future of Neoconservatism. In: *Commentary*, 2007. október

992 JUDIS: Conservatism and the Price of Success. 145. oldal és DAUM, 39. oldal

993 KRAUTHAMMER, Charles: Apocalypse: The End of the World. (1983) és America's Holy War. (1984). In: uő: Cutting Edges. (Krauthammer véleménye még az előtt fogalmazódott meg, hogy a neoprotestáns mozgalom különösen Izrael iránt el kezdett volna érdeklődni. Cikkeiben ekkor protestáns kizárólagosságot hirdető szélsőjobboldaliaknak nevezi őket.)

Jobboldal kapcsolatára, hogy 1984-es újraválasztásához az evangéliumiak jobboldali orientációjú szavazói hozzájárultak és a ’80-as évek nagy balliberális törekvése a szekularizáció felgyorsítására az elnökön és Amerika neoprotestáns ébredésén elbukott.[994] Sokan idézik, de kevesen tudják azt, hogy 1983. március elejei, a *„gonosz birodalmáról”* szóló beszédét Reagan a jobboldali evangéliumiakat tömörítő *National Association of Evangelicals* előtt mondta el![995]

A konzervatív hangok felerősödése mellett az elnök sikerét az is segítette, hogy kiépült mögötte egy, a médiát és a sajtót jól kezelő politikai és kommunikációs menedzsment, amelyben hírszerkesztők, sajtómunkások és publicisták, lapok véleményoldalainak szerkesztői, gazdasági tanácsadók, hírmagyarázók, egyházi szónokok, agytrösztök tervezői, kül- és gazdaságpolitikai stratégák tartoztak, egyfajta „jobboldali *New Class*-ként”. Reagan tévés szereplései, sajtótájékoztatói állandóan napirenden tartották az elnököt, akinek mondanivalója meghatározta a politikai közélet tematikáját. Nem csoda, ha ő saját magát, csakúgy, mint barátja és vezető politikai stratégája, *„nagy kommunikátornak”* nevezte.[996] Ez a konzervatív stílus offenzívvá az 1984-es választáson vált, ahol Reagan Mondale-t fölényesen legyőzte, mégpedig a professzionális kampány minden eszközét bevetve.[997]

A Reagan-éra alatt a konzervativizmus minden irányzata megerősödött, a hidegháborús győzelem közeledése az ország erkölcsi, szellemi és anyagi felsőbbrendűségét bizonyította, a növekvő nemzeti büszkeség, a gazdasági recesszió ellenére a viszonylagos növekedés és az idős elnök által reprezentált elnöki tekintély és karizma a ’80-as évek végére a hagyományos Amerika minden erényét felvillantotta. Kérdés, hogy Reagan az amerikai konzervativizmus II. világháború utáni fejlődését betetőzte-e, vagy éppen újabb lökést adott neki? A neokonzervativizmus szerepe a kérdés megválaszolásában több, mint lényeges. Reagan nem volt neokonzervatív, politikusi pályáját jobboldali, vallásos, antikommunista és szabadpiaci konzervatívként kezdte és közéleti működése egészében ragaszkodott is ehhez. A szovjetek elleni fellépése egy tudatosan végigvitt stratégia eredménye volt, amelyet ugyan ideológiai háborúnak vélt, de emellett Amerika természetes – reálpolitikai – érdekeivel is tisztában volt, amikor ezek védelmének mentén cselekedett. Reagan nem volt a demokrácia-export híve, noha Amerika berendezkedését, intézmény- és értékrendszerét határozottan felsőbbrendűnek tartotta.[998] Ezzel azt szeretnénk mondani, hogy Reagan az általa meghatározott 1980-as évtizedben az amerikai konzervativizmus *New Deal* utáni fejlődését integráns módon összefoglalta, s ezzel olyan örökséget hagyott maga után, amellyel bizonyára nem volt könnyű sáfárkodni. A neokonzervativizmus, amely éppen Reagan után kezd el a kormányzati hatalom felé aktívabb érdeklődést mutatni, más irányban folytatja útját, jóllehet azért, mert mint értelmiségi mozgalom, Reagan alatt betölteni látszott hivatását, hiszen az elnök minden lényegesebb törekvésüket érvényre jutatta.[999]

A Reagan-éra után a neokonzervativizmus nem az örökség megőrzésére, hanem annak szelektív felhasználására állt át, amiben bizonyosan jelentős része volt egy belső generációváltásnak és a világtörténeti helyzet hibás értékelésének is, csakúgy, mint a neokonzervativizmusban magában benne lévő ellentmondások kiéleződésének.

---

994 A ’84-es győzelemre: KIRSCHTEN, Dick: Reagan Looks for Religions Leader for Continuing Support in 1984. In: *National Journal*, 1983. 15. szám. Reagan és a *New Religious Right* együttműködésének eredményére: LIENESCH, i.m. és WUTHNOW, Robert: The Struggle for America’s Soul: Evangelicals, Liberals, and Secularism. W. B. Eerdmans, Grand Rapids, 1989.

995 REAGAN, 569–570. oldal

996 WIRTHLIN, Richard: The Greatest Communicator: What Ronald Reagan Taught Me About Politics, Leadership, and Life. Wiley John&Sons, New York, 2004. Ld. még: RITTER, Kurt–HENRY, David: Ronald Reagan: The Great Communicator. Forew. by Bernard K. Duffy, Greenwood, New York, 1992.

997 NEWMANN, Bruce I.: A politika tömegmarketingje. Demokrácia a gyártott imázsok korában. Ford.: Donbravszky Sándor. Bagolyvár, Bp. 2000. 47–49. oldal

998 BUCHANAN, Patrick J.: Was Reagan the First Neoconservative? In: *The American Cause*, 2004. június 14.

999 HALPER–CLARKE, 68. oldal

A mi következtetésünkkel nem is egészen ellentétesen magyarázza John Ehrman a neokonzervatvizmus megváltozását. Vélekedése szerint 1985 körül, azaz a második Reagan-ciklus idején lezárultak a neokonzervatív sikerek. Ez az a kor, amikor Moynihan végleg eltávolodik a mozgalomtól, a Demokrata Párt hidegháborús harcosa, Henry Jackson már két éve halott, Kirkpatrick távozik az ENSZ-képviselőségből, Podhoretz és lapja pedig egy egyre szűkebb szekta képviselője lesz. Ugyanekkor a nemzetközi szituáció is jelentősen átalakul, hiszen Gorbacsov pártfőtitkárrá választása után elindulnak a reformok, amelyek romba döntik a Podhoretz és köre által vallott hitet, vagyis, hogy a Szovjetunió változhatatlan entitás lenne.[1000] Ugyanekkor azonban tapasztalható a megújulás is, hiszen Kristol és új lapja – élén hamarosan Owen-nel és Tucker-rel – az új nemzetközi helyzethez alkalmazkodó, de nemzeti érdekeit fel nem adó Amerika kialakítását sürgette. Ehrman a *Commentary* és a *National Interest* közötti polarizált különbségtétellel lényegében – nem is helytelenül – azt mondja, hogy míg előbbi egy változatlan ellenféllel számolt, s eközben nem vették észre annak látványosan csökkenő erejét, addig utóbbi lapjain tudományos szintű disputa folytatódott fél évtizeden keresztül, hogy Amerika megtalálja helyét az egyre közeledő posztbipoláris világban.[1001]

Innen érthetővé válik, hogy Podhoretz miért hirdette meg a terrorizmus elleni negyedik világháborút az új évezred elején, hiszen korábban nem tekintette befejezettnek Amerika misszióját 1989–91 után sem, hanem csak a hadszíntér idő- és térbeli megváltozását regisztrálta és a neokonzervativizmus második generációjához tartozókkal együtt úgy véli: a demokrácia terjesztése elől elhárult egy nagy akadály, a harc tehát folytatódhat a világdemokratizáció véghez viteléért. Ezzel szemben más neokonzervatívok (Kristol, Tucker, Kirkpatrick, Bell, Lipset, Huntington) tudomásul vették – a saját hatékony segítségükkel elért – amerikai győzelem lassú, fokozatos beérését (1985–1989/91), és az új történeti és nemzetközi helyzethez, mint valósághoz igyekeztek az Egyesült Államok szerepét adaptálni.

A neokonzervativizmuson jelenkező törésvonalak finom repedései azonban már a ’80-as évek elején megfigyelhetőek voltak, sőt még előbb is. A ’70-es évek végén Huntington egyre élesebben képviselte az amerikai demokrácia válságának gondolatát, míg mások éppen a demokrácia terjesztését tekintették elsődleges feladatuknak, amely elgondolást Moynihan egyik 1974-es cikke alapozta meg.[1002] Kristol és Bell többször idézett véleménye a kapitalizmus kulturális és vallási feltételeiről nem találtak meghallgatásra a neoliberális gazdaságpolitika kiagyalóinál és az azok megállapításaira támaszkodó társaiknál (Novak, Fukuyama). Ennél is világosabb jel volt, hogy Kirkpatrick és a külügynél dolgozó Elliott Abrams nem értett egyet 1981 nyarán abban, hogy támogassák-e az ENSZ BT Izraelt elítélő határozatát, amikor annak gépei váratlanul lebombázták Irak atomreaktorát, ezzel páratlan háborús veszélynek téve ki a Közel-Keletet. Míg az Izrael mellett mindig is elkötelezett Kirkpatrick támogatta a nyilatkozat kiadását, addig Abrams ellenezte azt. A Kirkpatrick–Abrams párharc következő állomása az volt, amikor az Amerika-közi ügyekért felelős külügyminiszter-helyettessé előlépett Abrams elővette a Carter-éra emberjogi érvelését és azt nem a szovjet blokk ellen érvényesítette, hanem – felrúgva a Kirkpatrick-doktrínát – a jobboldali Pinochet-rezsim által vezetett Chile demokratizálásáért kezdett el lobbizni.[1003] Abrams a realista antikommunizmustól idegen módon így indokolta meg lépését 1983-ban:

> Sok olyan ország van – Irán nem ilyen –, amely hosszú időt töltött demokratikus politikai viszonyok között. Éppen ezért nem hihető, hogy Chilében Pinochet egyetlen alternatívája a káosz volna. Lehet, hogy ez igaz, de mégis ki kellene próbálni azt az elméletet, hogy a stabil

[1000] EHRMAN, 170–171. oldal

[1001] Jellemző adat, hogy a ’80-as évek utolsó harmadától a *Commentary*-ban Kristol vagy Kirkpatrick különösen fontos és meghatározó publikációt nem közölt, Lipset, Bell, Huntington és Moynihan pedig egyáltalán nem dolgozott ide.

[1002] MOYNIHAN, Daniel Patrick: Was Woodrow Wilson Right? In: *Commentary*, 1974. május

[1003] EHRMAN, 156. és 161. oldal

> demokrácia létrehozása lehetséges. Ugyanezt Iránnal kapcsolatban már nem mondanám, de Chilével kapcsolatban állítom.[1004]

2001 után, különösen 2004-et követően, Abrams ezt Iránnal kapcsolatban mégis megfogalmazta.

1986-ban jelent meg Joshua Muravchik már idézett, fontos könyve Jimmy Carter emberjogi politikájának neokonzervatív értékelésével. Amint mondtuk, itt az első generáció legfiatalabb tagja Kirkpatrick-hoz képest némileg eltérően szemléli a demokrata elnök napirendjét, de az igazi különbség majd csak a kötet utószavából tűnik ki. Itt olvassuk: *„Minden hibája és csődje ellenére a Carter-politika megmutatta az emberjogi kérdés látens fontosságát”*, hiszen *„nem csak terület és érdek, hanem ideák is mozgatják a modern kor harcait – márpedig az amerikai ideák az emberi jogok esszenciái”*.[1005] Már innen el lehet csúszni az ideologikus külpolitika és általában az ideologikus politizálás felé, s később Muravchik bizonyságot is ad rá, hogy szívesen megteszi ezt a lépést. Az utószóban keményen bírálja a realistákat, mondván, hogy azok „csupán” a nemzeti érdek védelmére összpontosítanak, s ezzel ignorálják *„az emberjogi politika altruista céljait”*, noha *„az emberjogi kérdések konkrét amerikai érdeket jelentenek, ugyanis ezek győzelme a mi rendszerünk értékeinek győzelmét jelenti, s ahol az emberi jogokat tiszteletben tartó kormányok vannak, ott többnyire a mi barátaink vannak hatalmon”* – írja. Ez jól előrevetíti, hogy a neokonzervativizmus egy bizonyos, ideologikus szárnya a hidegháború után is folytatni akarja majd az emberi jogok, a demokrácia és a szabadság expanzív terjesztését és nem elégszik meg Amerika győzelmével, vagy a „szűk” nemzeti érdek hatékony megvédelmezésével. Muravchik teoretikus fejtegetése – amit itt idézünk – kiválóan szembemegy a Kirkpatrick-doktrínával:

> A baráti diktatúrák destabilizálása talán nem használ az USA érdekeinek, de éppenséggel lehet, hogy az emberi jogok ügyének sem. Ha egy baráti diktatúra utat ad egy nála sokkal demokratikusabb rendszernek, az az emberi jogok ügyének jó és az USA érdekeit sem sérti különösebben. Ha pedig egy ilyen rendszer egy másik, ideológiailag Amerikával ellentétes diktatúrának ad teret – amint ezt nap mint nap láthatjuk –, akkor ez sem az USA, sem pedig az emberi jogok ügyének nem használ. Egy diktátor eltűnése lehet hogy jó, lehet hogy rossz az USA és az emberi jogok érdekének – ez attól függ, mi követi. A demokrácia győzelme viszont biztos, hogy mindkét érdek számára megfelelő. Emberjogi politikánk célja nem az, hogy fennálló rezsimeket destabilizáljunk, hanem hogy *segítsük elő a demokratikus áramlatot*.[1006]

Muravchik kicsit később úgy fejtegeti ezt tovább, hogy Amerikának harmadik világbeli autoriter szövetségeseit a kommunizmus elleni harc frontján kell tartania, de mindenképpen elő kell segítenie demokratikus fejlődésüket. Muravchik könyvének utolsó sorai úgy szólnak, hogy Carter alatt megmutatkozott: *„a demokratikus hit missziója”* az emberjogi kérdésen keresztül eminens lehetőséget kapott, amelyet az elkövetkezendőkben fel kell erősíteni és tovább kell vinni. Ez pedig nem mást jelent, mint hogy *a hidegháború utánra tekintve sem lesz vége a harcnak*, következésképpen a szovjet rendszerrel szembeni küzdelem *csak egy* hadszíntere volt valami sokkal nagyobb konfliktusnak. Végül tehát meg kell állapítanunk, hogy Muravchik számos olyan rést ütött, amelyen át az ideologikus külpolitizálás fénye szüremlett be. A neokonzervativizmus első generációjának egyik reprezentáns tagjánál már a ’80-as évek közepén megfigyelhető a neokonzervativizmusban itt-ott benne rejlő utópikus–ideologikus csábításnak való engedés, amelyet éppen a realista felfogás ellensúlyozhatott volna hatékonyan.

E védelmet látta el Kristol lapja, amelyben a neokonzervativizmus alapítója éppen 1985-ben jelölte ki az *ideológikus utópia* és a *morális realizmus* határait. Kristol úgy írt ekkor,

---

[1004] Idézi: MURAVCHIK: The Uncertain Crusade. 119. oldal
[1005] Uo. 221. oldal
[1006] Uo. 225. oldal (Kiemelés tőlem.)

hogy a Szovjetuniót *„nem azért kell legyőzni, hogy a világot »a demokrácia számára biztonságossá tegyük«, hanem, hogy a világ népeinek meg lehessen a lehetősége a maguk által választott kormányzat létrehozására és gazdasági fejlődésre”*, de mindennek az amerikai nemzeti érdek hatékony védelmével együtt kell értelmeződnie.[1007]

A kisiklás további veszélyes jele volt, hogy 1989 végén, a *National Interest* hasábján megjelent az ifjabb neokonzervatívokhoz tartozó Francis Fukuyama cikke, amely a történelem végét prognosztizálta.[1008] A cikkben így fogalmazott: *„a Nyugat, a nyugati ideák győzelme egyértelmű* […]*, azzal együtt, ami pedig ezek totális szisztematizáltságát jelenti: amely a nyugati liberalizmus”*. Fukuyama *„a nyugati liberális demokrácia – amely az emberi kormányzási rend végső formája – univerzalizációját”* hirdette meg, amely egyértelmű jele volt annak, hogy a neokonzervativizmus immár nem Amerika érdekeire tekint elsősorban – vagyis, hogy egy belső áramlata mind konzervativizmusként, mind pedig ellenforradalomként eltért eredeti jelentésétől és ideológiává vált.

A ’80-as évek végére elmondható, amit Ehrman olyan jól meglát: „[ekkorra] *a neokonzervatívok összeolvadtak a szélesebb konzervatív mozgalommal. Szolgálatuk a Reagan-adminisztrációban, a demokratáktól való folyamatos elidegenedésük és* a jobboldalon való intellektuális vezető szerepük *révén az amerikai konzervativizmus mint szellemi mozgalom lett természetes otthonuk.”*[1009] Mégis, a kiéleződő belső ellentétek, a kisiklást szinte előfeltételező belső önellentmondások felerősödése, és az, hogy a déli és a közép-nyugati konzervativizmus – a kialakulóban lévő paleokonzervatív hátország – (Patrick J. Buchanan) nem fogadta be őket, ahogyan a tradicionális, „akadémiai” konzervativizmus (Russell Kirk) sem,[1010] mind azt mutatta, hogy a neokonzervativizmus a Reagant követő években valószínűleg problematikussá fog válni.

A Reagan-éra végén, 1988 őszén–telén Russell Kirk előadássorozatot tartott az amerikai konzervativizmus áramlatairól, és a libertáriusok, a kulturális konzervativizmus képviselői és a populisták után a neokonzervativizmusról beszélt.[1011] Kirk a neokonzervatívokat kis politikai szektának nevezte, akiknek azonban részük volt abban, hogy a ’60-as évektől kezdődő másfél évtizedben a konzervativizmus előretekintő és vállalt politikai programmá tudott válni. Kirk szerint azonban félő, hogy Reagan után a neokonzervatívok a kormányzati hatalom megszerzésére készülnek és a világot a demokrácia számára kényelmes, globális rendszerré akarják majd változtatni. Kirk határozottan amellett érvelt, hogy a neokonzervativizmus a haladás, a neoliberális gazdaságpolitika és a globális demokrácia iránti elkötelezettsége miatt *ideológiává vált*. A politikai víziók, a világrendszer megtervezése és amerikanizálásának szándéka Kirk számára azt bizonyította, hogy a neokonzervatívok nem Amerika érdekeit védik, hanem a soha általános kormányzati rendszeré nem váló demokráciát akarják elterjeszteni. Pedig, amint Daniel J. Boorstin is utalt rá: *„az Egyesült Államok alkotmánya nem exportcikk”*. Kirk szerint a neokonzervativizmus Izrael-pártisága, a *„demokratikus kapitalizmus kvázi-vallása”* és ideologikus dogmatikussága nem teszi lehetővé, hogy az az amerikai konzervativizmus szerves és meghatározó része legyen a továbbiakban is. Amiben Kirk tévedett, az az volt, hogy az éppen kormányozásra készülő George H. W. Bush elkövetkező négy évét a Reagan-örökséget adaptáló, annak irányvonalát folytató rezsimként üdvözölte, amelyben egy pragmatikus és nem egy vízionárius konzervativizmus fog érvényesülni. Egyszersmind azt is prognosztizálta, hogy a neokonzervativizmus lassan kimúlik, hiszen – amint előadása címében is mondta: – már ma, 1988-ban is *„veszélyeztetett állatfaj”*.

[1007] KRISTOL, Irving: Foreign Policy in the Age of Ideology. In: *The National Interest*, 1985. ősz

[1008] FUKUYAMA, Francis: The End of History? In: *National Interest*, 1989. ősz

[1009] EHRMAN, 173–174. oldal (Kiemelés tőlem.)

[1010] Ezen nincs okunk csodálkozni olyan kijelentések után, mint amit a Berger-páros tett: *„Nem azért vagyunk konzervatívok, mert annyira hiszünk ebben, hanem mert alapjában szkeptikus természetűek vagyunk.”* (BERGER, Brigitte–BERGER, Peter L.: Our Conservatism and Theirs. In: *Commentary*, 1986. október)

[1011] KIRK, Russell: The Neoconservatives: An Endangered Species. *Heritage Lectures.* No. 178. 1988.

A posztbipoláris világrend valóságát a kialakulóban lévő új neokonzervativizmus már nem elfogadni és Amerika számára biztonságossá tenni akarta, hanem a demokrácia elterjesztésére alkalmas terepként kezelte. A neokonzervativizmus Reagan után nem halt ki, és a Bush-rendszer sem úgy alakult, ahogyan Kirk gondolta.

A bipoláris világrend végétől az unipolarizáció bukásáig

Az átmenet és az átalakulás évtizede

A hidegháború lezáródása után felsejlő új, csupán jobb kifejezés híján posztbipolárisnak nevezett kor két gondolkodásmódra nyitott ajtót: lehetőség volt a valóság keretein belül folytatott realista politika felé továbbmenni; vagy belépni azon az ajtón, amely után a világrend racionalista megtervezése kezdődött.

A neokonzervativizmus történeti szerepe – amely nem volt más, mint az amerikai örökség és intézményrendszer védelmezése és ennek egyre markánsabban jelentkező ellenforradalmi törekvése – sokak számára Reagan után lezárulni látszott.[1012] Ez a nézőpont azért vált többek által elfogadhatóvá, mert a neokonzervativizmus a nagy elnök alatt a hidegháború megnyerésére koncentrált elsősorban és mintha felejtődni látszott volna a ’60-as évek nagy radikalizmus-ellenes beállítottsága. Így a hidegháború megnyerése után a neokonzervativizmus e nézőpontból okafogyottá is vált. A neokonzervativizmus azonban folytatódott, és úgy tűnik, a posztreagani korszakban egészen máshogy alakult szellemi íve, mint az előtt, s talán elképzelhető az is, hogy az ősneokonzervatívok elfeledett trockizmusa bizonyos szempontból a fiúk generációjára ütött vissza.[1013]

1.

„A demokrácia győzött a hidegháborúban, amely az értékek harca volt két rendszer között, ahol az egyik az államnak, a másik az egyénnek és a szabadságnak adott elsőbbséget” – írta Reagan 1990-ben.[1014] Néhány évvel ezt megelőzően, a berlini falnál állva, úgy fogalmazott, hogy *„a kommunizmus az emberi történelem bizarr fejezete, amelynek utolsó oldalait ma írják.”* Reagan elnök, miután a hidegháború kimenetele és ezzel az Egyesült Államok győzelme 1988-tól nem volt kétséges, úgy vélte: a kommunizmus végével befejeződik Amerika harca a szabad világ biztonságáért s egyszer és mindenkorra lezárható az a bizonyos bizarr fejezet. Ezzel egy időben Francis Fukuyama már dolgozott fent idézett nagyhatású esszéjén, amely a kommunista fejezet lezárása után az egész emberi történelemről szóló könyv végét vízionálta és igyekezett egyúttal utószót is írni hozzá. Reagan azonban nem gondolta, hogy a történelem valaha is véget érne, csupán – amerikai módra – új és üdvös változásokat állapított meg benne, Amerika számára.

Közelebbről arról van szó, hogy a posztbipoláris rendszer viszonyai között az amerikai értelmiség megválaszolja azt a kérdést, hogy az Egyesült Államok hidegháborús győzelme és a demokratikus rendszerek lassú elterjedése közepette milyen jövőt képzel el? Patrick J. Buchanan idéz egy 1990 telén megtartott nemzetközi politikai témájú konferencia véleményeiből, amelyen az amerikai konzervativizmus különböző személyiségei vettek részt.[1015] Jeane Kirkpatrick, akinek nem kis része volt abban, hogy az Egyesült Államok öntudatosan és némi ideológiával áthatott realizmussal szállt szembe a szovjetekkel és társutasaikkal, úgy fogalmazott ekkor, hogy Amerikának a nemzetközi politika abnormális –

[1012] A legtöbbet idézett, erre von. tanulmány: WINIK, Jay: The Neoconservative Construction. In: *Foreign Policy*, 1988–89. tél.

[1013] JUDIS, John B.: Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution. In: *Foreign Affairs*, 1995. július–augusztus

[1014] REAGAN, i.m. 715. oldal

[1015] BUCHANAN, Patrick J.: Where the Right Went Wrong: How Neoconservatives Subverted the Reagan Revolution and Hijacked the Bush Presidency? Thomas Dunne Books, New York, 2002. 12. oldal

értsd: hidegháborús – viszonyai után *„normális országgá”* kell *visszaváltoznia*, amilyen az első világháború előtt is volt. Ez nem jelentene a neokonzervatív volt ENSZ-nagykövet szerint izolacionizmust, csupán az amerikai érdek mérsékelt és az új történeti helyzethez szabott alkalmazását.[1016] Buchanan felszólalásában így beszélt: *„Amerika az első – a második és harmadik is”*, azaz a *New Right* vezére, a paleók legismertebb szerzője a jacksoniánus nemzetközi politizálást támogatta, amelybe nem fér bele semmilyen amerikai tevékenység az Államok határain kívül. Mindkét véleménnyel szemben Charles Krauthammer fejtette ki az *új neokonzervatív napirend* elemeit, amely szerint *„új univerzalizmusra van szükség”* a liberális demokrácia globális elterjesztése érdekében, hiszen az Egyesült Államok a világ *„szuperszuverén nagyhatalma”*, amelynek *„gazdaságilag, kulturálisan és politikailag is a világhegemónia”* megszerzésére *kell* törekednie. Krauthammer véleményét másutt, ennél korábban és később is kifejtette, amikor úgy fogalmazott, hogy a világ egy multipoláris nemzetközi szerkezetrendszer létrejötte helyett az unipoláris világrend kialakulása felé tart, ahol a hidegháborús erőmegoszlás, a *Balance of Power* felbomlása után az űr betöltésére alkalmas Egyesült Államokat különböző feladatok várják – úgymint önmagának megvédése és a világ demokratizálása, amely egyben a saját és a világ érdeke is. Krauthammer szerint nincs olyan erő, amely határt szabna az USA unipoláris hegemóniájának. Röviden tehát, Krauthammert idézve ismét, az *új neokonzervativizmus* szerint *„a kommunizmus halott ugyan, de a demokráciáért folytatott küzdelem nem ért véget.”* Ez a világtörténeti feladat pedig Amerikára vár: *„A kommunizmus bukásával a demokrácia terjesztése* kell, *hogy legyen Amerika külpolitikájának* új ideológiája*!”*[1017] A *Soll* történeti parancsának engedelmeskedő új neokonzervatív generáció a demokrácia elterjesztésének ideologikus konstrukcióját könnyen kötötte össze kezdettől fogva a *Manifest Destiny* küldetésével és az amerikai különlegesség morális bázisával. Ben Wattenberg írta: *„A jövőben a világ első országának a demokratikus kultúra megteremtésében is a legsikeresebbnek kell lenie.* […] *Az unipoláris világ jó dolog, de csak akkor, ha Amerika az »uni«.”*[1018] Michael Novak 1990-ben az új amerikai éra értékeit a politikai és kulturális liberalizmusban, valamint a demokratikus kapitalizmusban jelölte meg.[1019]

Tovább hatolva az új neokonzervativizmus elméletébe, vegyük figyelembe a következőket! Az eredeti tanulmány megszületése után hat évvel Krauthammer a következő gondolatokat fejtette ki, jelezve, hogy az új neokonzervativizmus számára a korábban megfogalmazottak változatlan – de egyre sürgetőbb! – érvénnyel bírnak:

> Amerika hegemóniája jó a világnak. […] A nemzetközi kapcsolatoknak muszály valamilyen rendszerben működniük, amelyet egy vezető hatalom szab meg. […] Amerika világhegemóniája jó a világnak, hiszen egy *Pax Americaná*t ad neki, egy olyan korszakot, amelyben béke és nyugalom honol, amely eddigi századainkban és az egész emberi történelemben is ismeretlen volt mindeddig. […] Az amerikai dominancia ezen túl hitet is ad a világnak: az amerikai hitvallást. *Mi vagyunk a világ egyetlen ideologikus nemzete.* […] 1990-ben úgy gondoltam, az »unipoláris pillanat« legalább egy vagy két évtized múlva jöhet majd el. Túl pesszimista voltam, nem kellett hozzá több, csak pár év! […] A jövő történészei úgy fognak írni e korról, az ezredforduló idejéről, mint a nemzetközi nyugalom, rend és szabadság aranykoráról – az unipoláris pillanatról, az amerikai pillanatról.[1020]

[1016] Ugyanezeket a gondolatokat az év során kifejtette egy nagyhatsú cikkben is: KIRKPATRICK, Jeane: A Normal Country in a Normal Time. In: *National Interest*, 1990. ősz, 40–44. oldal.

[1017] KRAUTHAMMER, Charles: Universal Domination: Toward a Unipolar World. In: *National Interest*, 1989–90. tél és The Unipolar Moment. In: *Foreign Affairs*, 1990–91. tél (Az idézetben szereplő kiemelés tőlünk való.)

[1018] WATTENBERG, Ben: Neo-Manifest Destinariaism. (1990) In: America's Purpose: New Visions of the US Foreign Policy. Ed. by Owen Harries, Inst. of Contemporary Studies, San Francisco, 1991. Wattenberg ebbéli nézeteit könyvében bővebben is kifejtette: The First Universal Nation: Leading Indicators and Ideas about the Surge of America in the 90s. Free Press, New York, 1991.

[1019] NOVAK, Michael: The Game's Not Over. In: *Forbes*, 1990. augusztus 20.

[1020] KRAUTHAMMER, Charles: America Rules: Thank God. In: *Time*, 1997. augusztus 4. (Kiemelés tőlem.)

Íme, az új neokonzervativizmus vízionárius szavai, amelyek a jövő utópikus terveiről és a világbéke egyetemes eljöveteléről szólanak.

Az előbb felsorakoztatott idézetek mint azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy az amerikai konzervativizmuson és azon belül a neokonzervativizmuson belül is két tábor alakult ki 1988–90 után, és ha lassan is, de a Clinton-éra kezdetére (1992–93) ezek szét is váltak. Melyek voltak ezek? A realista, a nemzeti érdek védelmét a külpolitikai napirend prioritásává avató csoport ugyan nem volt izolacionista/jacksoniánus, mint Buchanan és a pelokonzervatívvá váló *New Right*, ám az óceánon túli szerepvállalás határozott csökkentését kívánta. Kirkpatrick, Irving Kristol, Tucker, Glazer és id. Bush külpolitikusai (Brent Scowcroft, James Baker, Lawrence Eagleburger) tartoztak ide. Velük szemben Amerika demokratikus küldetését, az ún. *„demokratikus imperializmus”* (Halper–Clarke) elméletét és gyakorlatát fogalmazta meg többek között Krauthammer, Robert Kagan, Muravchik, Ben Wattenberg, Carl Gersham és Kristol fia, William Kristol.[1021] Más szavakkal arról van szó, hogy a nagy vita és a nagy szakadás – ezzel együtt a neokonzervatív ellenforradalom kisiklását okozó vágányhiba – ott érhető tetten, ahol a posztbipoláris rendszer kialakulásakor egyesek egy 1914 óta ismeretlen *„normális helyzet”* visszaállását, vagy annak minimum a megragadandó lehetőségét *regisztrálták* (Kirkpatrick, Irving Kristol, Tucker), illetve egy új helyzet megkezdődését igyekeztek leírni (Huntington); míg mások azt *vízionálták*, hogy a posztbipoláris viszonyok közepette Amerika a világ érdekében a demokrácia elterjesztésére immár jobb esélyekkel pályázhat (Podhoretz, William Kristol, Robert Kagan, Muravchik, Krauthammer, Fukuyama). S valóban: a régi generáció és az újabb közötti eltérés nem hagyható figyelmen kívül, hiszen míg Irving Kristol úgy fogalmazott, hogy *„szabadulnunk kell a liberális internacionalizmus lidércétől, annak minden utópikus várakozásával együtt”*, Nathan Glazer pedig egyenesen attól óvott, nehogy Amerika a *„világ rendőre legyen”* [1022] s Tucker a wilsoniánus napirend feladását és az amerikai állam nemzeti érdekének képviseletét helyezte előtérbe; addig Krauthammer, Kagan és Kristol fia, illetve Muravchik keményebben, Fukuyama pedig puhábban, de a világdemokratizáció felgyorsítását sürgette.

Egyetértésünkel találkozik, amikor John Ehrman azt mondja, hogy azonban ekkor még nem tolódtak el teljesen a pólusok arányai és *„a hidegháború utáni időszak általános és domináns neokonzervatív külpolitikai vélekedése* [még] *anti-utópikus volt és a nemzeti érdek védelmét helyezte előtérbe.”*[1023] Az ekkor még többségi, de hamarosan eltűnő vélekedéssel ekkor főképpen Krauthammer, Muravchik, Eliot Cohen és Elliott Abrams állt szemben, akik Izrael-barát elkötelezettségüket gyakran sokkal inkább hangsúlyozták mint Amerika nemzeti érdekeit, a demokrácia elterjedését és akár fegyveres elterjesztését hirdették, utóbbi 1992-ben Amerika hegemón szerepét egyenesen szükségszerűségként magyarázta.[1024] Ha a neokonzervativizmus megtörését, elveinek tulajdonképpeni elárulását egy pontban szeretnénk eklatáns módon megragadni, akkor az Joshua Muravchik könyve lenne, amelyet a demokrácia exportjáról írt, 1991-ben. Itt olvassuk a következőket: *„Ha sikerül megvédenünk az új világrendet, akkor a* Pax Americana *megteremtődik s vele a béke és a harmónia is. Így a XXI. század Amerika évszázada lesz, annak az emberi ideának a győzelmével, amely Amerikában született.”*[1025]

[1021] HALPER–CLARKE, 76. és 100. oldal

[1022] KRISTOL, Irving: Defining Our National Interest. In: *National Interest*, 1990. ősz; Nathan Glazer *Time for Modesty* (1990) c. tanulmányából idéztünk. (In: America's Purpose. Ugyanitt Kristol idézett tanulmánya is olvasható.)

[1023] EHRMAN, 183. oldal

[1024] ABRAMS, Elliott: Why America Must Lead? In: *Natonal Interest*, 1992. nyár

[1025] MURAVCHIK, Joshua: Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny. AEI, Washington, 1991. 227. oldal

A fenti vélekedésekből is látható, hogy a neokon Max Boot által az ezredforduló után *„kemény wilsonizmusnak”*[1026] nevezett külpolitikai elgondolás már egy jó évtizeddel szeptember 11-e előtt készen állt elméletben, sőt, Krauthammert ehhez hasonló véleményét már a ’80-as évek közepéről is idéztük a korábbi alfejezetben. Emlékeztetőül: Krauthammer ekkor a Reagan-éra aktív külpolitikáját is – tévesen – az USA hegemón szerepével és az unilaterális cselekvés kibontakozásával magyarázta. Az összehasonlíthatatlan különbség az, hogy a Reagan-korszakban az antikommunista realizmus nem akart világbirodalmat kiépíteni, csupán Amerika érdekeit igyekezett – akár határaitól jócskán távol is – megvédelmezni, amely aktusok mind részei voltak a globális hidegháborús stratégiának, ráadásul a szovjetek is hasonló módon jártak el. Mindez viszont – s ebben Kissinger nem tévedett – mégis egyfajta egyensúlyt és realista erőviszonyt teremtett, ám a folyamat végén Amerika győzelme állt. Az újabb neokonzervatív generáció tagjai a hidegháború után viszont arra törekedtek, hogy a bipoláris egyenletrendszer addigi baloldalán lévő változót – a kommunizmust – kicseréljék egy másikra, amely kezdetben a nem-demokratikus rezsimek (Irak, Jugoszlávia, Észak-Korea, Líbia) csoportja volt, majd fokozatosan a terroristák és az őket támogatók (Hezbollah, Hamasz, al-Quaida, illetve Irak, Irán, Szíria) lettek. A Kirkpatrick által felállított kettős mérce mátrixa szilárd maradt: a neokonzervatív érvelés az autokrata rezsimeket (Egyiptom, Pakisztán, Szaúd-Arábia) ma is előszeretettel támogatja, de csak akkor, ha azok részt vesznek a terror elleni háborúban. Az erkölcsi változás az, hogy Kirkpatrick eredeti megfogalmazásában Amerika érdekeit helyezte előtérbe s nem a rezsimek politikai jellegének milyenségét, főleg nem a világdemokrácia érdekében; míg a tétel mai követői a világdemokrácia védelmében támaszkodnak nem-demokratikus, autokrata rezsimekre, amely legalábbis belső logikai törésről tanúskodik.

Végül, le kell szögeznünk, hogy a neokonzervativizmus a posztreagani korszakban azért is változhatott ekkorát, mert egy jelentős *nemzedékváltás* ment végbe benne, amely természetesen nem csak az eszmét hordozók személyében, hanem magában az eszmében is nagyon jelentős – radikális, forradalmi – változásokat hozott.[1027] Az apák után a *fiúk generációja* következett: William Kristol (Irving Kristol fia), Robert Kagan (Donald Kagan fia), John Podhoretz (Norman Podhoretz fia) és Daniel Pipes (Richard Pipes fia). Ők a velük egykorú Elliott Abrams-szel, Fukuyamával és Charles Krauthammer-rel az ősneokonzervatívokhoz viszonyítva egyáltalán nem érdeklődnek a kulturális kérdések, a bevándorlás, a kapitalizmus etikai feltételei, az amerikai mítosz és örökség integritása, illetve az amerikai intézményrendszer konzerválása iránt. Az első neokonzervatív nemzedék tagjai a hidegháború végére lassan hatvan vagy hetven évesek lettek (2001-re sokan már a nyolcvan felé jártak), addig az új nemzedék már az ’50-es évek körül született, így Kristol fia és Fukuyama (1952), a náluk kicsit idősebb Krauthammer (1950), a fiatalabb Robert Kagan (1958) és John Podhoretz (1961), illetve a még fiatalabb Max Boot (1969). Fontos tény, hogy a fiatalokat az ősneokonzervatívok közül a Podhoretz-házaspár és Michael Novak támogatja, heroldjuk, Norman Podhoretz ifj. Bush utolsó évében már majdnem nyolcvan éves volt. Joshua Muravchik (1947), aki mintegy a két generáció közé szorult, szintén az új nemzedék markáns bátorítója és vezetője. Muravchik több elméleti alapállás megteremtésével és

[1026] BOOT, Max: Myths About Neoconservatism. (2004) In: TNR, 49. oldal. Boot egyéb, von. művei: The Savage Wars of Peace: Small Wars and the Rise of American Power. Basic Books, New York, 2003. és ’American Empire’ in the Middle East. Univ. of California Press, Berkeley, 2004.

[1027] A neokonzervativizmus nemzedékváltását John Ehrman is úgy hangsúlyozza, mint amely nem csak biológiailag, de szellemi–politikai értelemben is jelentősen megváltoztatta a neokonzervativizmus összetételét. (EHRMAN, 174. oldal) A már többször idézett és nagyon informatív *America Alone* c. kötet szerzői is úgy vélik: a neokonzervativizmuson belüli egyik leglényegesebb váltás generálója a generációcsere volt. (HALPER–CLARKE, 62., 67., 179–180. oldalak) A brit neokonzervatív Douglas Murray örömmel említi meg, hogy az új generáció – úm. Fukuyama, Krauthammer, Robert Kagan, William Kristol, Cohen, Abrams – fel/leváltotta az első nemzedéket. (MURRAY, Douglas: Neoconservatism: Why We Need It? Social Affairs Unit, London, 2005. 67–69. oldal)

személyes tekintélyével járult hozzá az új neokonzervatív generáció teoretikai kifejlődéséhez, amelynek ő ezáltal tulajdonképpen legidősebb tagja lett.

Mindehhez a nagyon jelentős változás-generáló tényezőhöz járul hozzá az a másik nem elhanyagolható tény, hogy idősebb és ifjabb Bush adminisztrációiban számos olyan köztisztviselő foglalt helyet, akik a neokonzervatív célokkal – tudtukon kívül vagy öntudattal vallva azokat – egyetértve cselekedtek. Stefan Halper és Jonathan Clarke nagyon találó megfogalmazását idézve: *„Szóval: az eredeti neokonzervatívok gyermekei elhagyták az akadémiai közéletet a nagypolitika kedvéért."*[1028] Közülük majdnem mindenki idősebb a fontosabb második generációs neokonzervatív értelmiségieknél, úgymint Rumsfeld (1932), Chaney és Perle (1941), vagy John Ashcroft (1942), William J. Bennett és Wolfowitz (1943), John Bolton és Elliott Abrams (1948); néhányan viszont velük egykorúak, úgymint Libby (1950), Rice (1954) és David Frum (1960).

Többek között e két változásnak tudható be, hogy a neokonzervativizmus inspiráló teoretikai és intellektuális bázisa elveszett, s nem véletlen, ha Bell és Lipset, vagy Huntington és Irving Kristol helyett ma neokonzervatívok alatt Perle-t és Wolfowitz-ot, Rumsfeld-et és Chaney-t érti a közvélemény. A mozgalom mai elméleti munkássága pedig kimerül az ideologikus külpolitikai elméletek sugalmazásában, főként William Kristol, Joshua Muravchik, Robert Kagan és Charles Krauthammer tolla nyomán. Az szintén jelkép értékű, hogy a kortárs neokonzervativizmus ugyan tiszteli Irving Kristolt, de igazi nagy öregje és szellemi csillaga Norman Podhoretz, aki a '90-es évek közepe után új erőre kapva számos kérdésben újította meg a gyökereitől véglegesen elátávolodott neokonzervativizmus érvtárát. Szintén nem mellékes, szó nélkül hagyása hazugság volna, hogy a legújabb neokonzervativizmus izraeli elkötelezettsége több mint feltűnő, amely az Egyesült Államok szempontjából hibás és káros döntések sorozatáért felelős, nem is beszélve ezek nyomán a világszituáció alakításának katasztrofális következményeitől.

Képletesen szólva tehát Irving Kristol és Huntington megfontoltsága helyett a neokonzervatívok Fukuyama elméletének radikalizált és türelmetlen változatát választották, amelynek következménye az lett, hogy az *antikommunista és morális realizmust* – amely egy bizonyos szemszögből nézve adekvát ellenforradalmi külpolitikai paradigma volt – felváltotta a *„demokratikus realizmus"* (Krauthammer) lehetetlensége; a kulturális önvédelem helyét átvette egyfelől a kérdés indifferenssé nyilvánítása, másfelől a válaszadás feladatának a fundamentalista neoprotestáns evangéliumiaknak való átengedése; a mai neokonzervativizmus gazdasági válaszai pedig kimerülnek a neoliberális érvek átvételében, amelyet Lipset már 1989-ben is helytelenített.[1029] Az apák és a fiúk generációjának mérhetetlen különbségére Joshua Muravchik világított rá, hiszen szerinte az idősebb Kristol a tradicionális – azaz realista – konzervatívokhoz hasonlóan gondolkodik, addig fia teljesen más, új neokonzervatív külpolitikai nézetet vall.[1030] Az új neokonzervativizmus kulturális attitűdjét jól jellemzik Charles Krauthammer következő sorai: *„a szülők világszerte igyekeznek amerikai ruhákat, amerikai zenéket és filmeket beszerezni, mert gyermekeik erre vágynak. Tömegkultúra alakult ki, amely soha azelőtt a világon nem létezett. Az internet is a mi nyelvünket használja. Mindenki beszéli az amerikait a világon."*[1031]

Jól jelzi a változásokat, hogy míg a neokonzervativizmus dojenje, Irving Kristol 73 évesen újrafogalmazta véleményét a konzervatív jóléti államról – mondván: *„a konzervatívok számára elsődleges, hogy úgy véljék: a jóléti állam civilizációnk morális alapjaival és*

[1028] HALPER–CLARKE, 68. oldal

[1029] LIPSET, S. M.: Liberalism, Conservatism, and Americanism. In: *Ethics and International Affairs*, 1989. 3. szám. Russell Kirk már a Reagan-éra elején óvott attól, nehogy a konzervativizmus feladja a gazdaság kulturális megközelítését és ezzel neoliberális fordulatot vegyen. Kirk ebben nem tévedett. (KIRK, Russell: The Conservative Movement: Then and Now. i.m.)

[1030] Joshua Muravchik levele Békés Mártonhoz. 2008. február 18. (A szerző tulajdonában.)

[1031] KRAUTHAMMER: America Rules: Thanks God.

nemzetünk fő elveivel összhangban működhet csak"[1032] –; addig Podhoretz, Muravchik és a fiatalabb generáció a liberális demokrácia civilizációját akarja terjeszteni, s közben az amerikai nemzet otthoni helyzetével vajmi kevéssé törődik. Amerika újabb neokonzervativizmusára egyébként is jellemző, amit egy jeles szerzőjük, Joshua Muravchik is leír, hogy a posztbipoláris korszakban a külpolitikai témák határozzák meg a neokonzervatív közbeszédet. Ez a külpolitikai diskurzus – amelynek dominanciája zavaró egy magát konzervatívnak nevező eszmén belül – azonban ma hibás és félreértések során alapuló, az amerikai nemzeti érdekeket háttérbe szorító, utópikus és vízionárius elvegyütes, amely a wilsoniánus tartalom megvalósítását az egyoldalú amerikai erővel igyekszik elérni, hogy a világ otthonos legyen a liberális demokrácia számára. Ez a helyzet súlyos arányeltolódást és elhajlást jelent, hiszen a neokonzervativizmus csak a '70-es évek elején kezdett el külpolitikával foglalkozni, sajátos szerepe mindig is inkább a kulturális és társadalmi kérdések aktív jobboldali, konzervatív megválaszolása volt.[1033] Ezt nem más, mint az első generáció oszlopos tagja, Nathan Glazer is megállapította a *Public Interest* utolsó számában, amikor így írt:

> De a külpolitika a korai neokonzervativizmusnak eredetileg nem volt része […]. Hogyan lehetséges, hogy a „neokonzervativizmus" fogalom, amely egy olyan politikai áramlatot jelentett, amely kizárólag bel- és társadalompolitikával foglalkozott, olyan valaminek a jelzőjévé vált, amely csaknem kizárólag a külpolitikáról szól – nos, ez egy érdekes kérdés […]. Nagyon kevés az átfedés azok között, akik a '70-es években elősegítették a neokonzervativizmust és azok között, akik a neokonzervativizmus mai hitvallásait megfogalmazzák.[1034]

Egyértelmű szavak, amelyekben az első generáció intette meg az őt követőt.

Azt, hogy a neokonzervativizmus a posztbipoláris korszakban *„háborús párt"* (Buchanan), szinte egydienziós politikai mozgalom, vagy expanzionista külpolitikai lobbi lett, kiválóan jelzi, hogy mennyire eltért attól az eredeti jelentéstől, amit a mozgalomnak Irving Kristol adott.

2.

Az új neokonzervatív generáció számára az amerikai hegemónia eszköz és cél egyszerre; eszköze a világdemokráciának és célja az egész globális liberalizációnak. Állapítsuk meg, hogy a wilsoniánus külpolitikai napirend miatt a posztbipoláris korszakban a neokonzervativizmus jövőorientált, a liberális demokráciát és vele a neoliberális kapitalizmust világszerte előmozdítani akaró, utópikus várakozásokkal súlyosan terhelt szellemi irányzat lett. Ennek eredménye az, hogy a neokonzervativizmus ideológiává vált, ami nem teszi lehetővé többé, hogy hagyományos konzervativizmusként tekintsünk rá.

A kifejezetten neokonzervatív kormányzati cselekvésre az új generációnak 2001-ig várnia kellett. Addig félig-meddig áthatották a Reagan-örökség megőrzésével kampányoló – majd azt elvesztegető – George H. W. Bush kormányzatát (1989–1993), majd át kellett vészelniük a Clinton-adminisztráció két ciklusát (1993–2001), amely azonban nem minden tekintetben zajlott várakozásaikkal ellentétesen, legalábbis külpolitikailag. Mind id. Bush, mind Clinton, nem is beszélve ifj. Bush-ról, többször avatkozott be, mint Reagan a hidegháború alatt.

Irving Kristol 1995-ben úgy fogalmazott, hogy *„a neokonzervativizmus ma a konzervatív politika új és egységes alkotóeleme"*. Szintén ebben az évben vonta meg az eszme mérlegét, amikor így fogalmazott:

[1032] KRISTOL, Irving: A Conservative Welfare State. (1993) In: TNR, 145. oldal
[1033] WOLFSON, i.m. 215–216. és 226. oldal
[1034] GLAZER: Neoconservative from the Start. i.m.

> Azt hiszem, amit „neokonzervativizmusnak" hívunk, az az elmúlt két évtizedben igen jelentős szerepet töltött be. A konzervativizmust azzal szélesítette ki, hogy belevitte a morálfilozófiát, a politikai filozófiát és a vallásos gondolkodást, s ez által politikailag fogékonyabbá tette. A kínálati gazdaságpolitikával olyan gazdasági dimenziót adott a neokonzervativizmus, amely állandó gazdasági növekedést ígér – amely pedig a modern demokrácia *sine qua non*ja. A neokonzervativizmus tehát a hagyományos konzervativizmust olyan intellektuális többlettel gazdagította, ami a gazdaságon keresztül kereste a társadalmi és kulturális stabilitást.[1035]

Nos, Kristol értékelése biztosan nem tévedés eredménye, csakhogy a külpolitikai gondolkodás '90-es évek elejétől kezdődő kezdve említett túlsúlya mégis sokat módosított a neokonzervativizmusnak az amerikai konzervativizmusba való beágyazottságán.

Ahhoz, hogy a neokonzervativizmus útját tovább kövessük – ismét elsősorban eszmetörténeti változásaira fókuszálva – megint pillantást kell vetnünk a konzervativizmus általános alakulására.

1988-ban a Reagan által felhalmozott politikai és bizalmi tőke elegendő volt ahhoz, hogy alelnöke, id. Bush győzzön, mégpedig igen nagy aránnyal Dukakis ellen. Ezzel nem csak, hogy ő lett 1837 óta az első alelnök, akit elnökké választottak, hanem három egymást követő republikánus ciklus álmát valósította meg. A választás azonban egy fragmentálódott konzervatív tábor képét mutatta,[1036] noha a három meghatározó irányzat – a Buchanan-féle *New Right*, vagy paleók, a libertárius republikánusok és a neokonok – végül mind az egykori alelnököt támogatta. Az előválasztáson Bush legyőzte Robert Dole-t, majd végül a demokrata jelöltet, Bill Clintont. Az amerikai konzervativizmus szerkezetében azonban az erodálódás jelei voltak megfigyelhetőek: Bush támogatottsága nem volt Reagan-éhez hasonlítható, 1986-ban nagy tradicionalista–neokonzervatív vita bontakozott ki és számos szélsőség jelen meg (Moon szekta, fundamentalista evangéliumiak, militáns csoportok, rasszizmus), a konzervatív tábor lényegében szétesésnek indult.[1037]

Bush pályája magától értetődően egy külpolitikai témákra érzékeny elnököt sejtetett,[1038] amely folyamat Nixon második ciklusa óta különben is jellemző volt az amerikai adminisztrációkra. A Bush-kormány 1989 elejétől 1990 elejéig a Reagan-éra utószavának tűnt, a kampány is arról szólt, hogy a nagy elnök helyettese a Reagan-örökség hivatott kezelője. A Szovjetunió összeomlása, a két Németország egyesülése és a kelet-európai országok rendszerváltásainak kísérletei a Bush-külpolitikát csendes és eseménytelen tudomásulvételre kérték, mígnem nagy fordulópont következett be.[1039]

Az USA 1990-ben partra szállt Panamában és elfogta a korábban támogatott diktátort, Noriega tábornokot. Ugyanekkor Irak, alig fejezve be nyolc évig tartó háborúját Iránnal, arra hivatkozva, hogy déli szomszédja évtizedekkel előbb szerves részét képezte, 1990 augusztusában elfoglalta az olajban gazdag Kuvaitot. A kérdésben megosztott arab országok

---

[1035] KRISTOL, Irving: Preface. (1995) és An Autobiographical Memoir. (1995) In: uő: Neoconservatism. xi. és 37. oldal

[1036] A republikános elnökjelölő előválasztáson indult: Jack Kamp (*New Right*); Pat Robertson, a CBS televízió és a *Christian Coalition* alapítója (*New Religious Right*); Pierre S. du Pont (neoliberálisok–konzervatív libertáriusok); Ron Paul (libertáriusok), Robert Dole (mérsékelt republikánusok); Howard Baker (centrum); George H. W. Bush volt alelnök (a GOP pragmatikus szárnya).

[1037] JUDIS: Conservatism and the Price of Success. i.m. 160–167. oldal

[1038] A közép-nyugati, ír–skót, katolikus–anglikán családból származó, Yale-t végzett Bush apja tíz évig Connecticut szenátora volt, 1952-ben hagyta el a Szenátust, akkor, amikor fia Texas képviselője lett. Bush 1977-ig ült a Képviselőházban, ahol többnyire a GOP liberális szárnyával szavazott. Kétszer sikertelenül próbálkozott szenátusi választáson, Texasban. Nixon elnök köréhez tartozott, pontosabban George Schultz pénzügyminiszteréhez. Ford alatt ívelt fel a karrierje: 1977–78-ban a CIA igazgatója volt, amely döntést Rumsfeld stábfőnök sugallt. Ezt megelőzően, 1970–71-ben az USA ENSZ nagykövete volt, a Kína-nyitás idején az amerikai összekötő irodát vezette Pekingben. 1974-ben neve felmerült a lehetséges alelnökök között, de Ford Nelson Rockefellert választotta helyettesének. Bush 1973–74-ben a Republikánus Párt Országos Választmányát elnökölte. (BUSH, George H. W.–GOLD, Victor: Előre tekintve! George Bush önéletrajza. [1987] Ford.: Göncz Árpád. Széchenyi, Bp. 1989.; PARMET, Herbert S.: George Bush: The Life of a Lone Star Yankee. Scribner, New York, 1997.)

[1039] MANDELBAUM, Michael: The Bush Foreign Policy. In: *Foreign Affairs*, 1990–91. tél

zavarát kihasználva Bush elnök Szaúd-Arábiába vont össze jelentős amerikai csapatokat, majd ENSZ felhatalmazással, egy nemzetközi koalíció élén megindította 1991 elején a rövid idő alatt győztes katonai hadműveletet Irak ellen. Bush az ENSZ BT-vel már ekkor tudatta, hogy egyedül is cselekszik, ha kell, de a világszervezet felhatalmazását is kérte a támadáshoz.[1040] Bush 1991. március 6-án az ENSZ BT plénuma előtt elmondott híres beszédében, amelynek kulcsszava a *New World Order* volt, olyan új világrendet körvonalazott, amely nem véletlenül mutat jelentős azonosságot Krauthammer fentebbi idézeteivel. Bush kijelentette, hogy a szovjet támogatás nélkül maradt antidemokratikus és antikapitalista rezsimek egyre szűkebb területre szorulnak vissza a Földön, miközben az USA az egyedül cselekvésképes, azaz omnipotens hatalom, amely nem fog visszatérni az izolacionizmushoz, hanem a világ demokratikus kibontakozását fogja elősegíteni. Bush programjáról szerzőtársával kritikus kötetet írt a neokonzervatív Robert W. Tucker, amelyben kifejtik, hogy Amerika vezető szerepe a példa erejével és nem fegyveres úton kell, hogy megvalósuljon, de az elsődleges mégis a nemzeti érdek hatékony védelme s nem az absztrakt világdemokrácia lehetetlenségének megteremtése volna. Érvelésük lényege, hogy a Szovjetunió összeomlása után a kialakult hatalmi űr *„birodalmi kísértést”* alakított ki, amelynek ha az USA enged, akkor az a jövőre nézve nagyon veszélyes folyamat elindulását okozhatja. Érdemes idézni egy passzust, hogy lássuk: a szerzők az új neokonzervativizmus kritikáját is igen korán elvégzik Bush bírálata közben:

> Ha egy nemzet rájön arra, hogy a világ egyetlen szuperhatalmává vált katonai erejének köszönhetően, akkor kísértésbe eshet, hogy demonstrálja is azt. […] Egy amerikai elnök, aki úgy véli – nem is minden jog nélkül –, hogy népszerűsége külpolitikájából fakad, szintén kísértésnek van kitéve, hogy háborús vezetőként hozhassa meg döntéseit. De nincs olyan történelmi szükségszerűség, amely a nemzeteket ilyen út választására kényszerítené.[1041]

Amerika azonban 1991 után, és még inkább egy évtizeddel később, a *New World Order* kereteibe igyekszik unipoláris tartalmat tölteni, 2001-ben pedig valódi *„háborús elnöke”* is lett, mégpedig éppen id. Bush fia személyében.

A kormányzat és a beavatkozás hőfokát keveslő újgenerációs neokonzervatív értelmiség megosztott volt az iraki események értékelésében. Az alelnök, Daniel Quayle stábfőnöke, William Kristol támogatta a beavatkozást, a védelmiminiszter, Richard Chaney pedig már a kuvaiti invázió alatt Irak megtámadását javasolta és a *Sivatagi Vihar* idején azt javasolta, hogy vonuljanak be Bagdadba. Vele értett egyet a Pentagonban 1989 és 1992 között mint védelmiminiszter-helyettes dolgozó Paul Wolfowitz és az ő helyettese, Lewis I. Libby. Wolfowitz már egy évvel a háború után kidolgozta a megelőző csapás doktrínáját, ugyanő egyébként már 1979-ben olyan terv készítését felügyelte a védelmi minisztériumban, amely a Perzsa Öböl térségében kívánta növelni az amerikai jelenlétet.[1042] A hadsereg részéről Richard Armitage támogatta a kormányzat neokonzervatívjait. James Baker külügyminiszter – korábban Ford 1976-os és Bush 1980-as kampányfőnöke, majd az Reagan-ciklus stábfőnöke, a második ciklus külügyminisztere – a korlátozott támadás mellett foglalt állást, akárcsak helyettese, és az 1992-es év külügyminisztere, Lawrence Eagleburger. A hadműveletekért ténylegesen felelős Colin Powell tábornok, Reagan volt nemzetbiztonsági

---

[1040] Erre mondta a kor sok elemzője, hogy nem az ENSZ használta Bush haderejét, hanem az amerikai elnök használta fel az ENSZ BT beleegyezését, mégpedig saját cselekvésének legitimálására. A háborúra és az elnök magatartására: HYAMS, Joe: Flight of the Avenger: George Bush at War. Harcourt B. J. New York, 1991. Kritikus szemmel nézve: GRAUBARD, Stephen R.: Mr. Bush’s War: Adventures in the Politics of Illusion. Hill and Wang, New York, 1992.

[1041] TUCKER, Robert W.–HENDRICKSON, David C.: The Imperial Temptation: The New World Order and America’s Purpose. Council on Foreign Rel. Press, New York, 1992. 16. oldal

[1042] GORDON, Michael R.–TRAINOR, Bernard E.: The General’s War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf. Little Brown, Boston, 1995. 6–7. oldal

Paul Wolfowitz ekkor a védelmi minisztérium főosztályvezető-helyettese volt és ebbéli minőségében foglalkozott az Öböl-térség stratégiai kihívásaival.

tanácsadója, ekkor vezérkari főnök szintén a korlátozott hadviselést javasolta.[1043] A két nemzetbiztonsági tanácsadó, a már Ford alatt ilyen minőségben szolgáló Brent Scowcroft és Condoleezza Rice ekkor a beavatkozás álláspontjára helyezkedett.[1044]

Ha a kabinet nem is volt egységes a beavatkozás támogatásában, főleg annak intenzitásában, abban az akció közben megegyezés született, hogy a realista politikához hűen és Bismarck tanácsát megfogadva, nem pusztítják el teljesen a legyőzött ellenfelet. Ezt egyedül Chaney és Wolfowitz nem fogadta el, a neokonzervatívok új generációja – publicisták és kutatók – szintén nem értett egyet a neorealistákkal. A korszak neokonzervatív kommentátorai szinte egységesen bátortalannak és elégtelennek festették le az Irak elleni háborút, a radikálisabbak pedig egészen odáig elmentek, hogy az elnök alkalmatlanságát hozták szóba.[1045] A hadműveletek után egy rövid évtizeddel Robert Kagan értékelte Powell tevékenységét.[1046] A 2000-ben írott cikket már úgy fogalmazta meg a szerző, hogy tudta: ifj. Bush elnökké választása esetén a jövendő külügyminiszterről ír. Kagan szerint Powell 1991-es puha magatartása okozta, hogy az ezredfordulón is számolni kell az „Irak-probléma" meglétével.

Lawrence Eagleburger helyeselhető meglátása szerint az Öböl-háború a posztbipoláris rendszer első tesztje volt. Való igaz, ekkor dőlt el, hogy a potenciálisan domináns Egyesült Államok egy arra alkalmas adminisztráció vezetésével betölti-e az unipoláris pillanat ígéretét, vagy pedig visszavonul és a realista politika lehetőségeinek újramegjelenését várja ki? Bush elnök az új világrend megteremtése felé mozdult el, majd fia elnöksége alatt ennek a *Pax Americaná*-val való szinkronba hozását figyelhettük meg.

Bush 1992-ben csapatokat küldött Szomáliába, de külügyminisztere, James Baker javaslatára nem avatkozott be a délszláv válságba, sem Szomáliában, Észak-Korea ellen, vagy Haitin. A neokonzervatívok helytelenítették utóbbi gyakorlatot, és egyre inkább az aktív amerikai hegemónia-építés pártjára álltak.[1047] A neokonzervatív kormányzati részleg ezzel egy időben, Bush utolsó évében készítette el a titkosított, majd a *New York Times* és a *Washington Post* által megszellőztetett *Defence Planning Guidance* című stratégiai tervet. A dokumentum, amelyet Wolfowitz és Libby állított össze, az adminisztráció ellenérzésével találkozott, ugyanis a ciklus végére megerősödő realista külügyi vezető, Eagleburger nem értett egyet a neokonzervatív stratégiai célokkal.

Ha valamilyen időbeli fordulópontot keresünk a neokonzervatív kisiklásra, akkor azt 1991–92-ben kell megjelölnünk, hiszen a mozgalmon belül ekkor vált egyre általánosabbá az ifjabb generáció utópikus, ideologikus elképzelése a világ jövőjéről.

Az 1992-es választásra egy olyan jelölt és egy olyan Republikánus Párt állt szemben a balliberális Clinton–Al Gore párossal, amely kevés igazán konzervatív eredményt mutatott fel: a Reagan-örökség kulturális fedezetét elvesztegették, az államadósságot nem sikerült felszámolni, a kormány adóemelése és külpolitikai aktivitása nem volt egyértelműen sikernek mondható, még a GOP-on belül sem. Éppen ezért a Nixon óta az amerikai konzervatív közélet ismert figurája, a *New Right*, illetve a paleokonzervatívok vezetője, Patrick J. Buchanan beszállt az elnökjelölő versenybe. Egyik 1992-es kampánybeszédében így szólt: *„Bush globalista, mi pedig nemzetiek vagyunk. Ő valamiféle* Pax Universalis*-ban, mi pedig régi köztársaságunk értékeinkben hiszünk. Amerika ma erejét és gazdagságát az* Új Világrend

[1043] POWELL, Colin: A Soldier's Way: An Autobiography. Hutchinson, London, 1995. és a vele készült interjúkötet: Colin Powel in His Own Words. Ed. by Lisa Shaw, Berkeley Group, New York, 1995.

[1044] GORDON–TRAINOR, i.m. Vö. Scowcroft-nak az elnökkel együtt írott visszaemlékezésével: SCOWCROFT, Brent–BUSH, George H. W.: A World Transformed. Knopf–Random House, New York, 1998.

[1045] Pl.: MYLRIOE, Laurie: How We Helped Saddam Survive? In: *Commentary*, 1991. július; PODHORETZ, John: Hell of a Ride: Backstage at the White House Follies, 1989–1992. Simon and Schuster, New York, 1993.

[1046] KAGAN, Robert: The Problem With Powell. In: *The Washington Post*, 2000. július 23.

[1047] MURAVCHIK: The Past, Present, and Future of Neoconservatism. i.m.

építésére használja, de a mi számunkra Amerika az első."[1048] A választásokon a neokonzervatívok Bush-t támogatták, Buchanan pedig ellen sajtótámadásokat és lejáratókampányt folytattak.[1049] A Clinton–Al Gore-páros végül megnyerte a választásokat s a *„háborús párt"* visszavonult nyolc évre, miközben az amerikai birodalom építése töretlenül folyt tovább.

Ugyanekkor, egy régi realista konzervatív, Richard Nixon könyvben foglalta össze gondolatait Amerika feladatairól.[1050] Az egykori elnök szerint nem igaz, hogy a hidegháború után vége a történelemnek és vele a háborúknak, hogy irrelevánssá vált volna a katonai erő és hogy Amerika hatalma eltűnőben lenne s ezért vissza kellene vonulnia. Buchanan és Bush, illetve a tőle „jobbra" álló neokonzervatívok között tehát volt egy másik pólus is, amely azt hirdette, hogy a posztbipoláris rendben az USA lett a világ vezető hatalma, amely számos ok miatt – geopolitikai, világgazdasági, politikai, kulturális – nem tud és nem is akarhat izolacionista nemzetközi hozzáállást tanúsítani, noha a fegyveres demokrácia-exportot el kell utasítania. Nem lehet nem észrevenni Nixon érvelésében Fukuyamával és a neokonzervatív gondolatokkal szembeni kritikát:

> Idealista internacionalisták [utóbbi: az izolacionisták ellenfelei az amerikai zsargonban – B. M.] úgy vélik, az USA egyedülálló helyzetben van, hogy létrehozza a *„New World Order"*-t. Úgy képzelik, kereszteshábort kellene vívnunk egy demokratikus világforradalomért, s ezt Irakban fegyverek által végre is lehetne hajtani. Az univerzális demokrácia ugyan nem biztosítaná az emberi jogokat – mondják –, de a békét igen, mivel demokratikus berendezkedésű országok nem háborúznak egymással.[1051]

A világdemokrácia – írja Nixon – viszont *„irreális, követelői nem veszik figyelembe, hogy erőnknek határai vannak"*, ráadásul a demokrácia terjedésének komoly kulturális akadályai, vagy legalábbis korlátai vannak. Amerikának az új világszituációban meg kell védeni nemzeti érdekeit és értékeit, amely sikerének esélye úgy növekszik, amilyen arányban azok elfogadása világszerte növekszik. Nixon ugyan – véleményünk szerint – túl messzire helyezi könyvében az amerikai érdek határait, de jól érzi, hogy a külpolitika mellett legalább akkora súllyal kell a belpolitikai kérdéseket kezelni. Nixon munkája végén leszögezi: *„Amerika kihívása nem az, hogy exportálja a demokráciát, hanem hogy példát mutasson, miképp lehet a szabadságot a demokrácia által megóvni."*[1052] A neokonzervatívok viszont nem így gondolták, és az elkövetkező egy évtizedet a világhegemónia és a világdemokrácia elméletének kidolgozására, a demokrácia-export kivitelezése és az amerikai hegemónia kiépítésének igazolására szentelték.

3.

A Clinton-éra alatt – főképp az első ciklusban – egy kifejezetten balliberális, liberális szociáldemokrata Demokrata Párt vette át az irányítást Amerikában.[1053] Clinton aktívan

---

[1048] Idézi: BUCHANAN: Where the Right Went Wrong. 14. oldal

[1049] Ld. pl.: PODHORETZ, Norman: Buchanan and the Conservative Crackup. In: *Commentary*, 1992. május

[1050] NIXON, Richard M.: Seize the Moment: America's Challenge in a One-Superpower World. Simon and Schuster, New York, 1992.

[1051] Uo. 33. oldal. Nixon egykori nemzetbiztonsági tanácsadója és külügyminiszere, Kissinger később szintén hasonló fejtegetéseket vetett papírra, konkrétan Kagan elméleteivel is vitába szállva. (KISSINGER, Henry: Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. [2001] Ford.: Kovács Attila. Panem–Grafo, Bp. 2002. 226. oldal)

[1052] NIXON: Seize the Moment. 304. oldal

[1053] Clinton, arkansasi baptista család gyermeke, saját bevallása szerint már 1964-ben *„elszánt LBJ-párti demokrata"* volt, egy idealista balliberális, aki a '60-as évek felfordulásában jó fejleményeket is látott. 1972-ben McGovern kampányát támogatta. 1978-ban, majd négy év múlva is Arkansas demokrata párti kormányzójává választották. 1988-ban a Demokrata Párt liberális szárnyának elnökjelöltje volt, alelnökül a balliberális–környezetvédő Al Gore-t választotta. 1936 óta az első demokrata elnök volt, akit

támogatta a fegyverviselés korlátozását, az abortusz és az eutanázia kérdésében liberális (*for choice*) állásponton volt, javasolta a homoszexuálisok felvételét a hadseregbe és általában is igenelt minden meleg-barát előterjesztést, a bevándorlás ösztönzését és a multikulturális társadalom létrehozását egyértelműen nem utasította el, kormánya Amerika „legszínesebb" washingtoni csapata volt, a pozitív diszkrimináció gyakorlatát ő vezette be igazán és a politikailag korrekt (*PC*) beszéd elterjesztését is vállalta.

Clinton idején vált igazán érezhetővé a gazdasági visszaesés, a felesége által kidolgozott egészségügyi reform pedig csúfos kudarcot vallott. Mindennek az lett az eredménye, hogy az 1994-es időközi választáson mindkét házban konzervatív többség alakult ki – a Képviselőházban 1986, a Szenátusban 1954 óta először (!) –, s a képviselőház elnöke, a konzervatív republikánus Newt Gingrich *Szerződés Amerikáért* címmel állásfoglalást írt alá a republikánus képviselőkkel, benne az állami költekezés visszafogásával, a középosztály védelmével és Amerikai erkölcsi alapjainak megóvásával.[1054] 1996-ban Clintont mégis újraválasztotta Amerika Robert Dole szenátor ellenében (akinek pártbéli ellenfele Buchanan volt). Clinton második ciklusában a centrum felé húzódott, de 1998-as, az Unió helyzetéről tartott értékelésekor mégis kifejezetten baloldali beszédet mondott.

Clinton még 1992-es kampányában erősen kritizálta Bush-t, mivel ellenfele politikáját nem tartotta elég keménynek az Öböl-válság idején és elítélte, mivel nem avatkozott be utolsó hivatali évében a Balkánon. Ezért nem meglepő, ha Joshua Muravchik és a neokonzervatívok egy része Clintont támogatta 1992-ben, s csak 1993 közepén szakítottak vele.[1055] Clinton Bush-kritikája azonban hazug volt, hiszen ő majd éppen azt fogja csinálni, amit Bush 1991-ben, azaz egy Amerika-vezette koalíció élén szerez érvényt az ENSZ szankcióinak. A Clinton-éra külpolitikája azonban mintha mégis a neokonzervatív krédó szerint alakult volna. Néhány állomás: 1993-ban a szomáliai desszant-hadművelet, amely katasztrofális kudarccal és megaláztatással végződött; 1994-ben partraszállás Haitin és amerikai csapatok küldése Kuvaitba; 1995-ben a neokonzervatívok többsége által is támogatott boszniai bombázás;[1056] 1996-ban brit–amerikai légicsapás Irakban; az 1997-ben hivatalba lépett Madeleine Albright idején BT-felhatalmazás nélküli 77 napos bombázás Jugoszlávia ellen; végül 1998-ban Irak elleni bombázás, majd 2000-ben Szudán és Afganisztán elleni légitámadás, megtorlandó a *USS Cole* elleni terrorista merényletet. A Clinton-éra fontosabb katonai fellépéseinek rövid felsorolása is elegendő talán ahhoz, hogy lássuk: a balliberális elnök héja módjára viselkedett hivatali ideje alatt, mégpedig a *„humanitárius intervenció"* jegyében, amely olyan új amerikai külpolitikát jelentett, amely még bízott a nemzetközi szervezetekben (ENSZ), de annak végrehajtó, szankcionáló erejét már Amerikában látta.[1057] Ez a nemzetközi magatartás azonban nem Amerika nemzeti érdekeinek védelméről szólt, hanem amerikai erőt használt ahhoz, hogy a nemzetközi intézményekben működő multilateralizmus megtorolhassa az

---

újraválasztottak, 1996-ban. (CLINTON, Bill: Életem. [2004] I-II. Ford.: Alföldi Zsófia és ts. Ulpius Ház, Bp. 2004.)

[1054] Newt Gingrich életrajza és a *Contract With America* (1994) szövege is megtalálható a politikus honlapján. (In: http://newt.org.) Adam Wolfson Gingrichet inkább libertárius republikánusnak tartja. (WOLFSON, 221. oldal)

Az 1994-es választás győzelmével tk. Nixon 1968-as áttörésének okai ismétlődtek meg némileg. (REEHER, Grant–CAMMARANO, Joseph: In Search of the Angry White Male: Gender, Race, and Issues in the 1994 Elections. In: Midterm: The Elections of 1994 in Context. Ed. by Philip Clinker, Westview, Boulder, 1996.)

[1055] EHRMAN, 194–198. és 203. oldal; MURAVCHIK, Joshua: Conservatives for Clinton. In: *The New Republic*, 1992. november 2. Ld. még: Neocons for Clinton: They're Back. In: *New Republic*, 1992. március 7. A szakításra és a Clinton-éra neokonzervatív kritikájára felhasználtuk: HALPER–CLARKE, 86–98. oldal.

Az egyetlen (volt) neokonzervatív, aki Clintont végig támogatta, Moynihan volt, mivel a balliberális adminisztráció fiskális- és társadalompolitikáját helyeselte.

[1056] A támadást Kirkpatrick morális okokból, Krauthammer és Muravchik más, hatalompolitikai okból támogatta, Irving Kristol hallgatott. (EHRMAN, 183–184. oldal)

[1057] HYLAND, William G.: Clinton's World: Remaking American Foreign Policy. Praeger, Westport, 1999.

együtt nem működést és morális, illetve humanitárius akciókat hajthasson végre.[1058] A clintoni vágykép szintén a világdemokrácia volt.

A Clinton-korszak fellépései meglehetősen egybeestek a neokonzervatív külpolitikai napirenddel, amelynek hátterét Joshua Muravchik így fogalmazta meg 2007-ből visszatekintve:

> Ezek az amerikai tapasztalatok [ti. Kuvait, Bosznia, Koszovo] nem patriotizmusból származtak, hanem annak felismeréséből, hogy Amerika ment a legtovább a liberális értékek megvalósításában a történelem során, és hogy az amerikai erő a jó ereje. […] Amerikának saját biztonságát otthonainktól távol kell biztosítania, hiszen bölcsebb távol konfrontálódni, mint megvárni, hogy a veszély jöjjön ide.[1059]

A ’90-es évek közepén kikristályosodó neokonzervatív külpolitikai vélekedés annyiban jelentett mást, mint a Clinton- vagy inkább Albright-doktrína, hogy ők a nemzetközi szervezetek – amelyeket a balliberális elnök nagy tiszteletben részesített, első ciklusa alatt későbbi külügyminisztere volt az USA ENSZ-nagykövete, amely tisztséget Clinton újra miniszteri rangra emelt – felhatalmazása nélkül akartak cselekedni. Egyfelől, mert eleve elleneztek minden nemzetközi intézményt, másfelől, mivel tudták, hogy az ENSZ BT nem fog megszavazni – mert Oroszország, Franciaország és Kína esetleg meg fog vétózni – minden olyan akciót, amelyet Amerika vagy Izrael végre akar hajtani. Ez a nem mellékes különbség azonban nem akadályozta meg a neokonzervatívokat, hogy – erősebb fellépést szorgalmazva egyúttal – Clinton boszniai, koszovoi és iraki csapásait támogassák. A Rumsfeld–Chaney–Wolfowitz triász, egyértelműen ellentétbe kerülve Powell-lel, a határozott és az ENSZ-t kikerülő amerikai büntetőakciókat szorgalmaztott ekkor, Kagan, Muravchik és Krauthammer pedig cikkek és tanulmányok tucatjával támasztotta alá terveiket.

A szakirodalom – a neokonzervatív hangvételű is – egységes abban, hogy a ’90-es évek közepén a neokon táborban az ideológiai válság jelei mutatkoztak meg.[1060] Érdemesnek látszik idézni Norman Podhoretz 1996-os híres számvetését, ahol azt fejtegette, hogy a ’90-es években kettős zavar alakult ki a mozgalomban, mivel (1.) kulturális ügyekben nem volt egyértelmű a neokonzervatív álláspont és (2.) az izolacionista és az intervencionista tábor elválásával a külpolitikai álláspont sem vált tisztázottá. Láttuk, a neokonzervatív táborból azok mentek tovább, akik a *New World Order* kiépítését támogatták, a posztbipoláris szituáció neokonzervatív főárama ők – az ismétlés kedvéért: William Kristol, Robert Kagan, Muravchik, Krauthammar, Perle, Wolfowitz, Chaney, Rumsfeld, Armitage, Abrams és Cohen, stb. – lettek. Podhoretz szerint *„ami a neokonzervativizmust megölte, az nem valamilyen vereség, hanem a siker volt.”*[1061] Amire közelebbről gondol, az az, hogy értelmezése szerint a neokonzervativizmus történeti szerepe a hidegháború során Amerika bel- és külpolitikai érdekeinek és értékeinek védelme volt, s mivel a Reagan-éra alatt a keleti versenytárs végleg elbukott, ezért ez a siker egyszersmind a neokonzervativizmus befejezettségét is jelenti. Podhoretz meglátása szerint az 1980-as–90-es évek fordulójára a ’60-es évek antiamerikanizmusa, antikapitalizmusa, radikális mozgalmai és a balliberális társutasok követelései anakronisztikussá váltak, Amerika ugyanis külpolitikai győzelmet és belső, kulturális rekonstrukciót könyvelhetett el, amelyben a neokonzervatívok szerepe valóban nem kérdőjelezhető meg. A kérdés ezek után az, hogy vajon az új történeti szituáció megváltozott körülményei helyezték-e a neokonzervativizmust más keretek közé, vagy éppenséggel a neokonzervativizmus is megváltozott? Véleményünk szerint inkább az utóbbi, s ezt látszik bizonyítani az is, hogy Podhoretz ezzel ellentétes vélekedésének leírása után egy évtizeddel éppen a kisiklott neokonzervativizmus azóta tipikussá vált törekvését foglalta össze

[1058] MANDELBAUM, Michael: Foreign Policy as Social Work. In: *Foreign Affairs*, 1996. január–február
[1059] MURAVCHIK: The Past, the Present, and the Future of Neoconservatism.
[1060] HALPER–CLARKE, *The nineties: From Near-Deat to Resurrection*. c. fej.
[1061] PODHORETZ, Norman: Neoconservatism: An Eulogy. i.m. 25. oldal

könyv alakban, amely az *„iszlamofasiszta”* terrorizmussal vívott negyedik világháborúról szól.[1062]

Irving Kristol 1995-ben több olyan szöveget is alkotott, amelyeket a neokonzervativizmus számvetéseinek lehet tekinteni. Ezekben mindenütt előfordul az a gondolat, hogy a neokonzervativizmus ’90-es évekbeli látható ideológiai válsága úgy oldható fel, ha a Republikánus Pártba immár egy évtizede beilleszkedett *Új Vallásos Jobboldal* lép szövetségre a mozgalom.[1063] Kristol szerint a neokonzervatívok kulturális attitűdjeit tökéletesen lefedi az, amit a jobboldali evangéliumiak vallanak, mivel mindkét tábor ellenségesen viszonyul a balliberális szekularizáció processzusához és ennek minden napi politikai megjelenési formájához (abortusz, eutanázia, melegjogok, drogkultúra). Kristolnak abban igaza volt, hogy *„a vallásos konzervatívok száma növekszik, ahogyan befolyásuk is. Hamarosan az amerikai konzervativizmus fontos elemei lesznek”*,[1064] ugyanakkor arra is figyelmezetett, hogy a ’90-es évek elején kialakult konzervatív tőkét – amelynek értékállóságát a választások megmutatták – akkor lehet kamatoztatni, ha az új világhelyzet új kérdéseire érvényes konzervatív válaszok születnek.[1065] A Kristol által szóba hozott történeti helyzet felvetésére azonban nem érkezett olyan határozott reakció, mint amilyet a neokonzervativizmus kialakulásának kezdetén a mozgalom az ellenkultúrára adott. A ’90-es évek közepén egy új neokonzervatív öndefiníciós kísérlet azonban mégiscsak lezajlott, amelynek eredménye az lett, hogy közel az ezredfordulóhoz egy, kialakulásához képest teljesen más neokonzervativizmus jött létre. Kristol egyik utolsó megnyilatkozásában, a Clinton-korszak közepén óvott attól, hogy Amerika egy *„szekuláris-hedonista ethosz dominálta”* világrendet építésébe fogjon, amelyben Washinton egy, *„az erkölcsi alapoknak csak minimumális szintjével rendelkező birodalom”* központja lenne.[1066] 2001 után a neokonzervativizmus alapítójának sejtelme beigazolódott, amihez nem kevéssé járult hozzá az új nemzedék öndefiníciós kísérletének sikere.

Kristol tanácsait tehát fia és társai nem fogadták meg. Az amerikai kivételességtudat és a morális felsőbbrendűség kivetített missziója számukra az Ígéret Földjének keresztes háborúját jelentette, mégpedig a világdemokrácia üdvéért.[1067] Hárman: Kagan, Kristol fia és Krauthammer voltak azok, akik az új neokonzervativizmus kül-, védelmi- és biztonságpolitikáját elméleti síkon teljesen kifejtették s ezzel egyúttal teljes mértékben ezek által meghatározottá tették az amerikai neokonzervativizmus diskurzusát. A neokonzervativizmus tehát nem halt meg a ’90-es években – ahogyan Podhoretz gondolta –, de nem is *úgy* újult meg, ahogyan Irving Kristol remélte.

Podhoretz számvetésével egy időben, 1996-ban Robert Kagan és William Kristol közösen jegyzett egy hosszú tanulmányt, amely az ún. *„jóindulatú világhegemónia”* (*Benevolent Global Hegemony*) jegyében fogalmazódott meg és célja az volt, hogy az amerikai konzervativizmust lebeszélje a Buchanan-féle neoizolacionizmusról, elvesse Clinton carteriánus wilsonizmusát és a kissingeri *Realpolitik*-et is bírálatban részesítse.[1068] A

[1062] PODHORETZ, Norman: World War IV: The Long Struggle Against Islamofascism. Doubleday, New York, 2007.

[1063] KRISTOL: American Conservatism 1945–1995. i.m. és The Emergence of Two Republican Parties. i.m.; The Coming ’Conservative Century’ (1993); America’s ’Exceptical Conservatism’. i.m. In: Neoconservatism. 364–365., 371–372. és 380. oldal

[1064] Ez a megállapítás való igaz: a Pat Robertson által alapított *Christian Coalition* új vezetője (Ralph Reed) idején a szervezet 1995-re 2 millió tagot számlált, a GOP-on belül több képviselő osztotta a szervezet elveit, féltucatnyian a Képviselőház tagjai is voltak. (BROKKER, Manfred: Protest – Anpassung – Etablierung. Die Christliche Rechte im politische System der USA. Frankfurt a. M. 2004.)

[1065] KRISTOL: The Coming ’Conservative Century’. 364–365. oldal

[1066] KRISTOL, Irving: The Emerging American Imperium. In: *Wall Street Journal*, 1997. augusztus 18.

[1067] Az amerikai küldetéstudat kezdetektől napjainkig való megjelenését kiválóan feldolgozta: McDOUGALL, Walter A.: Promised Land, Crusader State: The American Encounter with the World Since 1776. Houghton Mifflin, New York, 1997.

[1068] KAGAN, Robert–KRISTOL, William: Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. In: *Foreign Affairs*, 1996. július–augusztus, 18–32. oldal

szerzőpáros szerint téves az a nézet, hogy a hidegháború után Amerikának fel kellene adnia óceánon túli kötelezettségeit és csökkenteni kellene a katonai büdzsét. Ezzel szemben Kagan és Kristol Reagan külpolitikájának felújításával jön elő, nem véve tudomást arról, hogy az egy évtizeddel korábbi kemény, kis hidegháborút „kirobbantó" reagani stratégia más történeti szituációban és nemzetközi környezetben működött, s Amerika ereje is különböző volt. Mindezt azért teszik, mert vélekedésük szerint ez nem így van, sőt a harc folytatódik tovább, csak éppen a Szovjetunió felbomlásával a világdemokráciáért vívott globális harc környezeti felételei jobbak lett. Clinton külpolitikáját is azért bírálják, mert ugyan internacionalista vonalat követ, de a multipoláris együttműködésre és az idealista institucionalizmusra alapoz, de nem az USA vezető szerepének *teljes* kiépülését segíti elő. A neokonzervatív kritika ugyanakkor a republikánus többségi vélemény ellen is irányul, hiszen kevesli az amerikai konzervativizmus csak belpolitikai és morális–kulturális törekvéseit s úgy véli: a neokonzervatív külpolitikai napirend elfogadásával egy *„neoreagani kurzus jó lenne a konzervativizmusnak, jó Amerikának és jó volna a világnak is."* A félreértett reagani külpolitizálás jelenre vetített felfogása Kagan és Kristol szerint a következőt jelenti: *„Az USA külpolitikájának legfontosabb célja, hogy megőrizze és növelje a hidegháború után kialakult túlsúlyát; hogy megerősítse Amerika biztonságát; támogassa barátait; továbbá érdekei és értékei előre haladjanak világszerte."* Ennek eszközei a neokonzervatív szerzők szerint az amerikai csapatkontingensek, a Világbankon és az IMF-en keresztül gyakorlot amerikai monetáris befolyás, a diplomáciai nyomásgyakorlás, akár ENSZ-szankciók kikényszerítésén keresztül és Amerika saját szövetségi rendszere. A jellegzetesen anti-konzervatív külpolitikai kurzus távlati céljai a következők: *„Elmondhatjuk, hogy sohasem éltünk olyan világban, amely a mostaninál jobban mozdította volna elő Amerika alapvető érdekeit – amelyek a szabadság elterjedése, a demokratikus kormányzás, a nemzetközi gazdasági rendszer, a szabadpiaci kapitalizmus és a liberalizált kereskedelem –, mint a liberális nemzetközi rend."* Végül, a Kristol–Kagan-páros által kidolgozott *„jóindulatú világhegemónia"* összességében értékelve arra irányul, hogy elfogadtassa: csak az amerikai erő építheti ki a világban az amerikai hegemóniát, amely nem csak az USA közvetlen érdekeit biztosítja, hanem Amerika értékeinek egyetemesítését is jelenti, amely viszont a békés és szabad világrendet eredményezi majd. Ennek szolgál időbeli helyéül a Krauthammer által leírt *„unipoláris pillanat"*. Kagan egy másik, két év múlva írott cikkében triviálisabban fogalmazta át az előzőeket, amikor egyenesen a *„felvilágosult önzés"* fényénél cselekvő *„jóindulatú birodalom"* előnyeit ecseteli.[1069]

Az ifjú neokonok abbéli törekvése, hogy a Reagan-örökség felújításával próbálkozva szerezzenek legitimációt *forradalmi külpolitikájuk* számára, jól rávilágít arra, hogy gondolataik mennyire nem konzervatív, hanem utópikus, mennyire nem realista, hanem idealista (wilsoniánus) keretbe vannak ágyazva. Reagan nem terjeszteni, hanem megvédeni akarta a demokráciát, s azt is azért, mert Amerika nemzeti érdekét látta biztosítva ez által. A reagani örökség szelektív hasznosítása és az ezzel való megtévesztő visszaélés mondatja a kérdés szakértőjének számító konzervatív amerikai szerzőpárossal: *„A neokonzervativizmus nem a reaganizmus korszerűsített változata, hanem olyan új politikai állat, amely alig hihető módon a humanitárius liberalizmus és a brutális erő bizarr nászából született."*[1070]

Az új neokonzervatív öndefiníció jelentős lépése volt egy olyan *think tank* létrehozása, amely kizárólag az új generáció gondolatainak laboratóriuma lehet. 1997-ben washingtoni székhellyel létrejött a *Project for a New American Century* (PNAC) nevű, már alapításakor is csak neokonzervatív kutatókat befogadó szervezet, amely önmeghatározása szerint *„elő kívánja segíteni a globális amerikai vezetőszerepet."*[1071] A PNAC tagjai között ott találjuk

[1069] KAGAN, Robert: The Benevolent Empire. In: *Foreign Policy*, 1998. nyár

[1070] HALPER–CLARKE, 22., 161–162. és 181. oldal

[1071] A PNAC hivatalos honlapja: www.newamericancentury.org. A PNAC magyar irodalmára: BÖSZÖRMÉNYI NAGY Gergely: A mauzóleum. PNAC. In: *Kommentár*, 2008. 1. szám; KISZELLY

többek között William Kristol, Robert Kagan és John Bolton, a Podhoretz-házaspár, Richard Armitage, William J. Benett, Richard Perle, Eliot Cohen, Frank Gaffney, Rumsfeld és Chaney, valamint Elliott Abrams, Jeb Bush, James Woolsey, Fukuyama és Paul Wolfowitz nevét. A szervezet alakulásától kezdve hatékony együttműködést épített ki az 1995-ben William Kristol által alapított és szerkesztett *The Weekly Standard* című hetilappal, amelynek szerkesztőbizottsági tagja Charles Krauthammer, Charles Murray és a régiek közül James Q. Wilson is. A Clinton-éra alatt, 1998-ban a PNAC vezetője, Gary J. Schmitt fontos cikket írt a *Commentary*-ba.[1072] A neokonzervatív szerző megállapítása szerint noha az USA a világ vezető hatalma, mégis túl passzívan viselkedik s ezzel a jövő alakításának lehetőségét szalasztja el, noha *„saját értékei szerint alakíthatná a világ rendjét"*. Schmitt a Clinton-kormányt azért bírálja, mert a védelmi kiadásokat alacsonyan tartja, mert Amerikának nincs átfogó védelmi és külpolitikai koncepciója, mert csökkent a hadsereg mérete és a rá fordított összeg, továbbá mert a kormánynak sem Észak-Korea, sem Irak ügyét nem sikerült *végleg* megoldania. Pár hónappal később a *Weekly Standard* szerkesztőségi cikket tett közzé, amelyben a Clinton-éra külpolitikája bírálatának fenntartása közben egy neokonzervatívvá hangszerelt republikánus külpolitikai stratégia kidolgozását sürgetik.[1073] A William Kristol és társai által megszövegezett állásfoglalás nem elégedett meg Cliton terrorizmus elleni fellépésével, kritizálja politikáját számos, az USA szövetségeseit fenyegető országgal (Irak, Észak-Korea, Jugoszlávia, Kína) kapcsolatban és Clintont a Carter-doktrína folytatójának tartja, miközben egy új, reagani típusú nemzetközi stratégiát követel, úgy értékelve a hidegháborús elnököt, mintha a demokrácia világméretű elterjesztését végezte volna el a '80-as években. Végül a fontos memorandum úgy fogalmaz, hogy a *„3 M"*-nek kell meghatároznia a republikánusok külpolitikai elkötelezettségét, amelyek: *Military Strength* (katonai erő), *Morality* (erkölcs) és *Mastery* (hatalom). A balliberális kurzus lezárulása utánra gondolva a lap szerkesztőségi cikke végül úgy fogalmaz, hogy Clinton elvesztegette az elődje alatt felhalmozott amerikai vezető szerep tőkéjét, amelyet majd újra össze kell gyűjteni ahhoz, hogy a világhegemónia kiépítése valósággá válhasson.

A PNAC tagjainak névsorára tekintve világosan láthatjuk, hogy az idősebb és a fiatalabb Bush kabinetjei között folytonosságot teremt. Ennél még beszédesebb tény, hogy az említett 1992-es *Defense Planning Guidance* a 2002-es nemzetbiztonsági stratégia előképe lett, de ezen kívül a PNAC-tervek vázává is vált, olyan kulcsszavakkal, mint megelőző csapás, hegemóniaépítés, a demokrácia és a szabadpiaci rendszer terjesztése, Amerika vezető szerepe, stb.[1074]

A '90-es évek végi neokonzervatív érdekérvényesítés módszerére jó példa az Irak elleni invázió kilobbizása. A neokonzervatív kör már id. Bush alatt javaslatba hozta Szaddam rendszerének megdöntését, s helytelenítette, hogy az elnök 1991-ben helyén hagyta Irak vezetőjét. A neokon mag politikusai – Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz, Richard Perle, Richard Chaney – 1991-ben tervezetet is készített Irak végleges átalakításáról, majd 1998-ban a PNAC nevében levelet intéztek társaikkal együtt Bill Clintonhoz, amelyben lépések megtételére kérték őt Irak ellen. A levelet a PNAC tagjai – Richard Armitage, John Bolton, Francis Fukuyama, Robert Kagan, William Kristol, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz, Richard Perle, Elliot Abrams, James Woolsey stb. – jegyezték. A szöveg a következőképpen fogalmaz:

> Azért írunk Önnek, mert úgy hisszük, a mai Irakkal kapcsolatos amerikai politika nem vezet sikerre, és úgy véljük: sokkal világosabban kellene fellépnünk a Közel-Keleten, mint

---

Zoltán: Az amerikai neokonzervatívok térfoglalása – mertek nagyot álmodni. In: *Politikai Elemzések*. Író Gergely Alap. Bp. 2005. március.

[1072] SCHMITT, Gary J.: American Primacy and the Defense Spending Crisis. In: *Commentary*, 1998. nyár. A PNAC-elnök Garry J. Schmitt a '90-es évek végén szinte missziójának tekintette a lobbizást azért, hogy a Kongresszus mindkét házát meggyőzze a költségvetés katonai kiadásainak felemeléséről.

[1073] Foreign Policy and the Republican Future. In: *The Weekly Standard*, 1998. szeptember 7.

[1074] STELZER, Irwin: Neoconservatives and Their Critics. (2004) [Introduction] In: TNR, 16–17. oldal

bármikor eddig a hidegháború után. [...] Nyilvánosságra kívánjuk hozni azt az új stratégiát, amely megvédi a saját és szövetségeseink érdekeit. Ez a terv mindenek előtt azt célozza, hogy Szaddam Husszeint távolítsuk el a hatalomból.

Szaddam „fékentartásának" doktrínája az elmúlt hónapokban látványosan széthullott. Számos tény bizonyítja, hogy nem függhetünk többé a régi Öböl-háborús szövetségeseinktől a Szaddam elleni szankciók ügyében, miközben ő az ENSZ ellenőreit vizsgálataikban akadályozza és folyton kitér előlük. Az az állítás, hogy Szaddam nem állít elő tömegpusztító fegyvereket, egyre kevésbé tartható fenn.

Bizonytalan és aggodalomra okot adó helyzet alakult ki a Közel-Keleten. Ráadásul, ha Szaddam tömegpusztító fegyverek birtoklására szerez képességet – amit a jelen helyzetben adottnak kell tekintenünk –, akkor a térségben állomásodó amerikai csapatok, a régióban található szövetségeseink – mint Izrael és a mérséklet arab államok –, valamint a világ olajellátása bizonyosan nagy veszélybe fog kerülni.

A mostani stratégia a szövetségeseinkkel fenntartott rendíthetetlen viszonyon és Szaddam Husszein együttműködésén alapul, de ez a megoldás ma már veszélyes és azon kívül lehetetlenségnek is tűnik. Az egyetlen helyes stratégia ezzel szemben az, amely megsemmisíti annak lehetőségét, hogy Irak tömegpusztító fegyverekkel fegyegetőzzön vagy azokat használja. Ez rövid távon azt jelenti, hogy a korlátozott katonai akció diplomáciaként való használatának vállalása a gyengeség jele volna. Hosszú távon pedig azt jelenti, hogy Szaddamot és rezsimjét el kell távolítanunk. Ez kell, hogy legyen az amerikai külpolitika legfőbb törekvése.

Úgy véljük, Amerikának meg van a hatalma ahhoz, hogy meglévő ENSZ-határozatok alapján megtegye a megfelelő lépéseket, legyenek azok akár katonaiak is, hogy megvédje érdekeinket az Öböl térségében. Az amerikai politikát azonban semmi esetre sem béníthatja meg ebben valamiféle félreértett ragaszkodás az ENSZ Biztonsági Tanácsának egyetértő nyilatkozatához.[1075]

A neokonzervatív értelmiségiek, kutatók és politikusok levele tehát az ENSZ kikerülésével egy, a nemzetközi szervezetnél magasabb – (amerikai) erkölcsi – fórumra hivatkozva sietteti az Irak elleni csapást, amely az USA és térségbeli szövetségesei – elsősorban Izrael – érdekeit védené meg. A megelőző csapás doktrínája – amely egy fél évtized múlva lesz gyakorlattá – kifejezetten neokonzervatív stratégiai alapvetés, amelyet a PNAC köre dolgozott ki. A levél megszövegezése után nem sokkal Wolfowitz a Képviselőház nemzetbiztonsági bizottságában Szaddam elmozdítása mellett érvelt, amely *„neokonzervatív mantrát"* (Halper–Clarke) ugyanott 1999-ben is megismételte.[1076] 1999 végén Joshua Muravchik pedig amellett érvelt, hogy az USA a kontrák támogatásához hasonló módon segítse az iraki belső ellenállást és úgy mozdítsa el Szaddamot.[1077]

Amint eddig minden, kronologikus sorrendben előadott résznél, úgy most is ki kell térnünk a neokonzervatívok csapatépítésére. Tudnunk kell, hogy a neokonzervatívok nagy többsége a '90-es években Washingtonba költözött, lapok tucatjait működtették és számos kutatóintézet – AEI, Rand, Heritage és Hoover Institut, PNAC – köré csoportosultak. A PNAC-et, a neokonzervativizmus „tervező részlegét" már bemutattuk, most idézzük id. Bush-t, aki szerint az AEI gárdája *„olyan jó munkát végzett, hogy adminisztrációmban legalább*

[1075] Letter to William J. Clinton President of the United States of America. Washington D. C. 1998. január 26. (Részlet) In: www.newamericancentury.org.

A levél aláírói 1998. szeptember 20-án a *The New York Times* hasábjain hasonló tartalmú, de Milosević-el kapcsolatos levelet hoztak nyilvánosságra, amelyet az elnöknek is elküldtek. 1998. május 29-én a képviselőház elnöke, Newt Gingrich és a Szenátus republikánus többségének vezetője, Trent Lott kapott levelet a PNAC neokonzervatívjaitól, amelyben lobbiztak az első Clinton-levél tartalmának törvényhozási végrehajtásának elősegítéséért.

[1076] HALPER–CLARKE, 101–102. oldal

[1077] MURAVCHIK, Joshua: Apply the Reagan Doctrine in Iraq. In: *Wall Street Journal*, 1999. november 3.

huszan szolgáltak tagjai közül."[1078] Másik jelentős elemzőközpontként kezdte meg működését a Perle-tanítvány, szintén PNAC-tag Frank Gaffney által alapított *Center for Security Policy*. Kiemelendő továbbá az *Americans for Victory over Terrorism* intézet (William J. Bennett és James Woolsey), valamint az *Empower America* (William J. Bennett és Jeane Kirkpatrick).

A neokonzervativizmus '90-es évekbeli médiaexpanziójáról szólva csupán azt a túlbecsülhetetlenül fontos tényt említjük meg, hogy a Rupert Murdoch által 1996-ban alapított *Fox News Channel* kezdettől fogva a neokonzervatív hírmagyarázók, elemzők, politikusok és politológusok szolgálatára állt és áll ma is. Murdoch később egy egész médiabirodalmat épített ki, amely több tévécsatorna mellett birtokolja a HarperCollins kiadót, körülbelül 130 lapot, köztük a *Weekly Standard*-et – ahová a főszerkesztő William Kristol mellett ír Kagan, Krauthammer és Perle is –, a *New York Post*-ot – John Podhoretz publikációinak közlőjét – és a *London Times*-t.[1079]

Amint az előző nagy fejezetben, úgy most sem kívánjuk megkerülni, elkendőzni, vagy éppen túlbecsülni és mindenbe belemagyarázni a neokonzervatívok izraeli érdekeltségét. A '90-es évek végére az a kapcsolati háló, amely a neokonzervatívokat a Nixon-évek végétől Izraelhez fűzte, jelentősen megerősödött, ám az új generáció már nem csak Amerika szövetségeseként és stratégiai partnereként kezelte a zsidó államot, hanem érzelmi–politikai kötődéssel viszonyult Izraelhez. Ha csak futó pillantást vetünk a PNAC és az AEI, illetve a JINSA, AIPAC-tagok és a *Washington Institute for Near East Policy* (WINEP) tagjainak listájára, könnyen belátjuk, hogy a különböző intézetekbe tömörült neokonzervatívok tagságai nagyban lefedik egymást. A JINSA kutatója például John Bolton, Perle, Douglash Feith, Michael Leeden, Wolfowitz és James Woolsey, illetve Muravchik.[1080] Perle, aki az AEI-nek is tagja, William Kristol-hoz hasonlóan tanácsadó a 2001. szeptember 11. után alapított *Foundation for the Defense of Democracies* nevű szervezetnél és a *Jerusalem Post* igazgatója. Feith 1992-ben a JINSA igazgatóhelyettese volt, és a *Center for Security Policy* igazgatója. A WINEP tagja Martin Peretz, a neokon *The New Republic* főszerkesztője. Perle és a korábbi CIA-igazgató, James Woolsey nem csak a PNAC irodáiban, hanem a JINSA ülésein is találkozhatott egymással. Muravchik egyszerre tagja az AEI, a PNAC, a JINSA és a WINEP csoportjának. Talán még beszédesebb és az elkötelezettség mértékéről tanúskodó adat, hogy 1996-ban több neokon vezető – Feith, Perle, Wolfowitz és Wurmser, az AEI közel-keleti szakértője – is részt vett annak a védelmi és külpolitikai koncepciónak a megalkotásában, amely az *Institut for Advanced Strategic and Political Studies* falai között készült. A dokumentum Izrael biztonsági érdekeit meglehetősen távol helyezi az ország határaitól és mind az oslói folyamatot, mind a területet–békéért megegyezést javasolja felmondani. A stratégiai terv, amely a kettőezres évre irányozta elő az új izraeli védelmi politikát, inkább offenzívnak tűnik, amelybe a(z Irakkal, Iránnal szembeni) megelőző csapás és a többi neokonzervatív terminus szervesen illeszkedik bele.[1081]

A JINSA, az előző fejezetben már megismert AIPAC és a WINEP által tömörített neokonzervatívok 2001 után az amerikai külpolitika vezető pozícióba kerültek: Perle, Wolfowitz, Chaney, Rumsfeld, Lewis I. Libby, Douglash Feith, Eliot Cohen és Elliott Abrams, John Bolton, Wurmser mind ifj. Bush adminisztrációjának tagjai voltak, az Egyesült Államok külpolitikájának irányt adó politikusai lettek. Ez a kormányzati csoport, támogatva a neokonzervatív kolumnisták által, folyamatosan azért lobbizott, hogy Amerika Izrael biztonságáért minél inkább vállaljon felelősséget.[1082]

[1078] Idézi: HALPER–CLARKE, 105. oldal

[1079] Uo. 185–187. oldal; FALLOWS, James: Age of Murdoch. In: *Atlantic Monthly*, 2003. szeptember

Murdoch-ot 1982-ben az Amerikai Zsidó Kongresszus az év kommunikátorául választotta, a médiamágnás izraeli elkötelezettsége és kapcsolatai közismertek, akárcsak a *Fox News* híreinek elfogultsága.

[1080] HALPER–CLARKE, 105. oldal

[1081] Uo. 106–107. oldal (A Netanyahu-kormány számára készített dokumentum címe: *A Clean Break: A New Strategy for Security the Realm* [1996].)

[1082] Az előző fejezetben már idéztünk abból a levélből, amelyet a PNAC tagjai küldtek Bush-nak 2002 áprilisában. Most emlékeztetőül újra ide iktatjuk, felhívva a figyelmet arra is, hogy a levél igyekszik a Palesztin Hatóságot összemosni az al-Quaidával s figyelmeztet: Irak, Irán és Szíria Izrael megsemmisítésére tör. A levél ismertebb aláírói: William Kristol, William J. Bennett, Eliot Cohen, a Podhoretz-házaspár,

A neokonzervatívok tábora a Clinton-korszakban egészült ki végleg az evangéliumi mozgalom harcosaival, akik ekkora lényegében a neoprotestáns fundamentalizmus amerikai megfelelői lettek. A neokonzervatív értelmiség rájuk bízta a mozgalom kulturális üzeneteinek közvetítését. Az evangéliumiak mozgalma a ’90-es évek közepére erősödött meg újra szervezetileg és ideológiailag, amely egybe esett a neokonzervativizmus új generációjának magára találásával. Ralph Reed, a *Christian Coalition* vezetője, Pat Robertson, a *Christian Broadcast Network* elnöke, a William J. Bennett által alapított *Empower America* olyan egységes szellemiségen nyugvó hálózatot tartott fenn, amely vallásos alapokkal, televízió csatornák és lapok tucatjával, illetve akciószervezetekkel (például *Religions Freedom Coalition, Foundation for the Defence of Democracy*) együtt hangosan és hatékonyan fejtette ki a neoprotestáns teológiai alapokon felépített evangéliumi kulturális és politikai mondanivalót. E szervezetek a ’90-es évek végére, a közel-keleti helyzet Izraelre nézve kedvezőtlen változásával együtt jelentős proizraeli lobbicsoportokká változtak, amelyek mögött egyes becslések szerint mintegy 40 millió szavazó állt a kettőezres évek első harmadára. Jól mutatja a fundamentalista evangéliumiak és a cionista szervezetek kapcsolatát, hogy az 1983 óta működő *International Fellowship of Christians and Jews* nevű szervezet kebelén belül alakult meg az Izrael-barát, terrorizmus-ellenes *Stand for Israel* nevű amerikai csoport, amelyet Ralph Reed hozott létre.[1083]

4.

Az ezredfordulón tartott választás volt az első lehetőség arra, hogy a neokonzervatívok kormányzati szerephez jutása minden eddiginél megvalósíthatóbb lehetőséget kapjon. Láttuk, hogy a Nixon és a Reagan kabinetekben is foglaltak helyet neokonzervatívok, de akkor a mozgalom sokkal inkább az értelmiségi, szellemi karaktert viselte magán, és azok, akiket később neokonzervatív kormányzati embereknek szoktak nevezni, nem ezt képviselték. Az első adminisztráció, amelyben a neokonzervatív tisztviselők nagyobb számban, egységes stratégiával kaptak helyet, id. Bush kormánya volt. Ám az Öböl-háború kimenetelével sem ők, sem az őket támogató új neokonzervatív nemzedék nem volt elégedett, a kulcskérdés pedig 1991-től Irak lett. A két csoport egybeépülés – azaz a kormányzat törekvéseinek értelmiségi képviselete és a szellemi mozgalom céljainak kormányzati megvalósulása – majd csak 2001 után megy végbe. Ekkor azonban, ifj. Bush kormányában, a neokonzervatív tisztviselők és a neokonzervatív értelmiség napirendje lesz szinte teljes mértékben a meghatározó. Mindezt úgy érdemes szemlélnünk – kikerülve mind az összeesküvés-elméletek, mind a naivitás csapdáját –, hogy számításba vegyük az új neokonzervatív generáció ’80-as évek végétől számított készülődését, eszméiknek a Clinton-éra alatti kidolgozását és személyeken keresztüli kapcsolódási pontjaikat a különböző kormányzatokhoz (Nixon, Ford, Reagan, id. Bush). Egyetértve a Halper–Clarke szerzőpárossal: *„A ’90-es évek végére a washingtoni neokonzervatív* establisment *kiterjedt, jólműködő és erőteljes intellektuális–politikai csoportként létezett – Clinton Fehér Házának árnyékában.”*[1084] 2001-től ez a csoport kilépett az árnyékból, bevette a Fehér Házat és irányítani kezdte Amerikát. De *ez* a neokonzervativizmus már nem *az* a neokonzervativizmus volt.

A PNAC egyik tagja 1999 őszén memorandumot szerkesztett, amely ifj. George W. Bush támogatására buzdított, mivel a republikánus jelölt az amerikai vezetőszerepet egyik beszédében úgy üdvözölte, mint az *„amerikai ideálok”* megvalósításának lehetőségét, és mert a katonai költségvetés növelését helyezte kilátásba

---

Frank Gaffney, Donald és Robert Kagan, Muravchik, Perle, Daniel Pipes, Kenneth Adelmann, Gary Schmitt, James Woolsey. A levél részlete így szól tehát:

> Mint liberális demokrácia, amelyet civileket ölő gyilkosok támadnak, Izraelnek rendíthetetlen támogatásra van szüksége. Ez a támogatás rendkívül lényeges ahhoz, hogy Izrael szabad és demokratikus nemzetként élhessen, s erre csak az Egyesül Államok képes, ereje és befolyása által.
>
> Senki sem kételkedhet abban, hogy az USA és Izrael ellensége közös. Mindketten az Ön által helyesen megfogalmazott „gonosz tengelye” célkeresztjében állnak. Izrael először is azért, mert a barátunk, másodszor pedig azért, mert a liberális és demokratikus alapelvek – amik amerikai értékek – szigete a zsarnokság, az intolerancia és a gyűlölet tengerében.
>
> Izrael harca a terrorizmus ellen a mi harcunk is. Izrael győzelme a mi győzelmünk fontos állomása. Mind morális, mind pedig stratégiai okokból Izrael mellett kell állnunk a terrorizmus elleni háborúban.

Letter to George W. Bush, President of the United States of America. Washington D. C. 2002. április 3. (Részlet) In: www.newamericancentury.com.

[1083] HALPER–CLARKE, 196–200. oldal

[1084] Uo. 109. oldal

megválasztása esetén. A szöveg így végződik: *„Bush felvázolt egy víziót a következő évszázad amerikai geopolitikai vezető szerepéről. Most a feladata az, hogy politikai konszenzust építsen ki, hogy ez ténylegesen is megvalósuljon és a szükséges eszközök is készen álljanak hozzá."*[1085] Hogy ez maradéktalanul be is következzék, arról az gondoskodott, hogy a Bush-csapathoz tartozott tanácsadóként: Rice, Abrams, Richard Armitage, William J. Bennett, Robert Kagan és William Kristol, Perle, Rumsfeld, Wolfowitz és id. Bush CIA-főnöke, James Woolsey.[1086] A 2000-ben megtartott republikánus előválasztáson a McCain-nel szemben győztes Bush pedig Chaney-t, apja hadügyminiszterét választotta alelnökéül. A Bush-stáb erős emberei közül a győzelem után nemzetbiztonsági főtanácsadóvá, majd a második Bush-adminisztrációban külügyminiszterré választott Condoleezza Rice nem hagyott kétséget a várható nemzetközi koncepció felől. Rice így fogalmazta meg a neokonzervatív napirend magját: *„Az az USA, amely saját nemzeti érdekeit a kül- és biztonságpolitikában előtérbe helyezi, a világ minden részén a szabadság, a szabad piac és a béke tartós fennmaradását erősíti meg.* […] *Az amerikai ideák ugyanis egyetemes érvényűek."*[1087] A nemzeti érdek realista követése itt a világdemokrácia érdekével feleltetik meg, minthogy a szerző szerint Amerika önmaga univerzális érvényű.

De ekkora az amerikai neokonzervativizmus külpolitikai napirendje már meglehetősen áthatotta a GOP berkeit, s Robert Kagan és William Kristol jövőbelátó módon azon örvendhetett 1999 végén, hogy *„mindkét vezető republikánus elnökjelölt – McCain és Bush – internacionalista és a szabad világpiacot támogatja. Mindkettő hisz a globális amerikai vezető szerepben és Amerika felelősségében. Mindketten támogatták az évtized elején az Öböl-háborús bevatkozást és a '90-es évek végén a koszovoi bombázást. Lényegében mindegy, hogy jövő* [ti. 2000.] *novemberben ki győz – Amerika külpolitikája 2001 után úgyis az internacionalizmus valamilyen változata lesz."*[1088] A neokonzervativizmus meghatározó szerzőpárosa szerint a Clinton-éra internacionalizmusa nem ismert ellenségeket, csak potenciális partenerek, ám Irak, Irán, Szíria, Észak-Korea, Kína és az éledező Oroszország másként kezelendő, hiszen az amerikai globális vezető szerep – és annak lényege: a világhegemónia és a világdemokrácia – e szereplők által veszélyeztetve van. A szerzők Clinton nemzetközi politizálását utópizmusnak nevezik, majd a hasonlóan kivihetetlen saját, neokonzervatív elképzelésüket így körvonalazzák: *„az Egyesült Államok képes arra és akarnia is kell, hogy a világot egy* jobb jövő *felé vezesse, amely amerikai értékek – szabadság és igazság – köré fog szerveződni, de csak akkor, ha az* amerikai erő *létezik és azt használni nem félünk."* A neokonzervatív értelmiség ekkor tehát úgy döntött, hogy a fontos az, hogy a Republikánus Párt internacionalista és lehetőleg *„kemény wilsoniánus"* politikát folytasson.[1089] Egy későbbi, 2000 nyarán írott tanulmányukban az Amerikát fenyegető államok elleni megelőző csapást és a rezsimváltás szükségességét hangsúlyozták.[1090] Kagan és Kristol itt hangsúlyozza, hogy Irak, Irán és Észak-Korea az USA-t nukleáris, illetve egyéb tömegpusztító fegyverekkel képes fenyegetni, továbbá *„egy moszkvai autoriter rezsim is könnyen visszakövetelheti azt, amit 1991-ben elveszített."* Ezzel a neokonzervatív stratégák szerint *„a világ veszélyes hellyé változik"*, tehát szó sem lehet a normalitáshoz való visszatérésről, minthogy az nem is létezik. A jövő világrendjét megalkozó Egyesült Államok nagyszerű lehetőségének nevezik az eljövendő periódust, amikor a multilaterális együttműködésre építő Clinton-kormányzatot felválthatja egy, a neokonzervativizmus nemzetközi elkötelezettségeit valló republikánus adminisztráció. Kristol és Kagan itt dolgozza ki a rezsimváltás doktrínájának szűkebb körét is, amikor úgy fogalmaznak, hogy *„támogatnunk kell a liberális demokrata kormányzatokat a világ minden részén"*, mert ezzel Amerika és a világ biztonsága lesz jobb. A rezsimváltás történhet „öszönzéssel" (diplomáciai elszigetelés, gazdasági szankciók), de fegyveres támadással és a belső ellenzék támogatásával is. A cikk világosan fogalmaz, kétségeink semmi esetre sem támadhatnak arról, mit akar az új neokon generáció:

[1085] DONELLY, Thomas: Memorandum. Washington D. C. 1999. szeptember 24. In: www.newamericancentury.org.

[1086] Bővebben arról van szó, hogy Rice – valószínűleg id. Bush megbízásából – *Vulcan Team* néven kampánytanácsadó csapatot szervezett ifj. Bush győzelmét elősegítendő. (LANCASTER, J.–NEAL, T. M.: Heavyweight 'Vulcans' Help Bush Forge a Foreign Policy. In: *Washington Post*, 1999. november 19.)

[1087] RICE, Condoleezza: Promoting the National Interest. In: *Foreign Affairs*, 2000. január–február

[1088] KRISTOL, William–KAGAN, Robert: Reject the Global Buddy System. In: *The New York Times*, 1999. október 25. (A későbbi, innen vett idézetek kiemelései tőlem valóak.)

[1089] Egyesek ezt nem Bush-tól, hanem McCain-től várták, William Kristol is közéjük tartozott, de a neokonzervatívok többsége az egykori elnök fiát támogatta a kettőezres választás során. Sokan vélték viszont úgy, hogy ifj. Bush esetleg apja nem eléggé unilaterális politikáját fogja folytatni. (Az eljövendő elnök külpolitikájának találgatására: CROCK, Stan: Bush's Foreign Policy: Like Father, Like Son? In: *Business Week*, 2000. augusztus 14.)

[1090] KAGAN, Robert–KRISTOL, William: The Present Danger. In: *National Interest*, 2000. nyár [A tanulmány részlet a következő utáni lábjegyzetben hivatkozott kötetből.]

> Az amerikai külpolitikának világosnak kell lennie. Ha egy minket és szövetségeseinket fenyegető diktatúrával kell számolnunk, akkor nem az együttműködés, hanem a változatás legyen a válaszunk.

Megelőző csapást mérni, akár egyedül is cselekedni, terjeszteni a demokráciát és megdönteni a „gonosz" rezsimeket – ám mit szól ehhez a világ? Kristol és Kagan azzal felel erre, hogy az Amerika- és demokrácia-ellenes rezsimek szövetséget fognak kötni a „haramiaállamokkal" (*Rogue States*) és a terrorcsoportokkal, s utalnak is arra, hogy Kína és a közel-keleti csoportokat támogató Irán nukleáris kérdésekben együttműködik, Oroszország pedig ellenzi a Belgrád elleni lépéseket. Amerika azonban – úgy vélik – elég erős és határozott ahhoz, hogy dacoljon ezzel és biztonságossá tegye a világot a saját elképzelése szerint.

Az ezredforduló évében fontos anyag született a neokonzervatív szellemi vezetők részéről, amely arról tanúskodik, hogy a mozgalom teljes mértékben megváltozott, eredeti tételeit megtagadta, mondanivalója pedig egy egyoldalú és világhegemóniára törő külpolitikai doktrínában merül ki. 2000 őszén, a választás finisében a PNAC Amerika nemzetbiztonsági és védelmi politikáját fogalmazta újra. A dokumentum szerzői – Donald Kagan, Gary Schmitt, Thomas Donelly – leszögezik: Amerika ma versenytárs nélkül áll a világban, s csak tőle függ, hogy a jövő nagy vezető, hegemón hatalma lesz-e.[1091] Ennek érdekében sürgetik a katonai kiadások drasztikus növelését és az amerikai katonai fejlesztések forradalmian új eredményeinek aktív használatát. A dokumentum szó szerint a *Pax Americana* elvein felépülő unipoláris korszak jövőjének alakításáról ír, amelynek kulcsterületéül a Perzsa-öblöt, a mediterráneumot és Közép-Ázsiát nevezi meg.

A fent elemzett szövegek mondanivalójának rendszerezésével úgy véljük, sikerült bemutatnunk azt, hogy legkésőbb 2000-re az új neokonzervatív stratégiát betetőzöttnek s már 2001. szeptember 11-e előtt teljesen készen állónak kell tekintenünk. Az ezredfordulón lezajlott választás idején a neokonzervatívok új generációjának értékelése, világnézete, céljai teljes mértékben tisztázottak voltak, a teoretikusok és a kormányzati emberek összefogása lehetőséget teremtett arra, hogy a hatalom megszerzése után kibontakozzon az 1991–92 után folyamatosan kialakuló és egyre világosabbá váló új neokonzervatív napirend. Ennek elemei összefoglalva nem másból állnak, mint számos, Amerika vezető szerepének megteremtésére vonatkozó elemből. 2000-ben William Kristol és Robert Kagan – akik mindketten szolgáltak id. Bush kabinetjében – a globális politikáról írott könyvükben úgy fogalmaztak, hogy az 1990–91 után példátlan világbefolyásra szert tett USA ebbéli lehetőségeit a Clinton-éra elpazarolta, mivel sem Kína és Észak-Kora, sem Irak és Irán, sem pedig Szíria és Oroszország ellen nem lépett fel elég határozottan, s így Amerika korlátlannak látszó lehetőségei ekkor beszűkültek.[1092] A realista nézettel tökéletesen ellenkező szerzőpáros szerint a több nemzetközi szereplő által megosztott hatalom kettős veszélyt rejt: egyfelől logikus módon Amerika hegemóniája nem valósulhat meg; másfelől pedig a demokrácia világméretű terjedése ennek következtében megállhat. Kristol és Kagan úgy fogalmaz – konkrétan Kirkpatrick idézett 1990-es cikkére utalva –, hogy *„nincs visszatérés a normalitáshoz"*, Amerika feladata az, hogy Krauthammer unipoláris pillanatát unipoláris érává változtassa s mindezt az id. Bush által megfogalmazott *New World Order* keretei között.

A neokonzervatívok egyik legjelentősebb kormányzati külpolitikai szakértője – a Nemzetbiztonsági Tanács és a *Council on Foreign Relations* tagja, a *Weekly Standard* társszerkesztője – Max Boot a fenti teoretikus elvek gyakorlati hasznát aképpen vonta le 2004-ben, hogy szó szerint wilsoniánus politika folytatását ajánlotta, s példaként Theodor Roosevelt-et és FDR II. világháborús szereplését hozta fel. Boot jól világít rá a neokonzervatív külpolitika céljaira, amelyek igazán majd 2001 után valósulnak meg:

> A neokonok úgy hiszik, hogy az USA-nak használnia kell erejét, ha ideáinak és érdekeinek győzelemre vitele úgy kívánja, de nem csak humanitárius okokból, hanem mert a *liberális demokrácia terjedése* növeli az Egyesült Államok biztonságát, hiszen az emberiség elleni bűntettek a világot veszélyessé teszik. […] A rezsimváltás radikális politikának tűnhet, de

[1091] Rebuilding America's Defence: Strategy, Forces and Resources for a New Century. PNAC, Washington D. C. 2000. szeptember. In: www.newamericancentury.com. A dokumentum elkészítésében részt vettek többek között: Eliot Cohen, Robert Kagan, William Kristol, Lewis I. Libby, Abram Shulsky, Paul Wolfowitz, Dov Zakheim.

[1092] KRISTOL, William–KAGAN, Robert (Ed.): Present Dangers: The Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy. Encounter Books, San Francisco, 2000. *Introduction*. [*National Interest and Global Responsibility* címen közöli: TNR, 57–74. oldal.]

aktuálisan viszont a legjobb út, hogy megelőzzük egy nukleáris krízist, ami bizonyosan háborúhoz vezethet.[1093]

Az tehát, ami 1992-ben és még később, 2000-ben is csak álom volt, 2001-re megvalósult, de úgy véljük, látni fogjuk majd, hogy ez mennyire nem realista és konzervatív, hanem idealista–utópista törekvésként ért célba. A neokonzervativizmus ekkora már végleg – nagyjából másfél évtizede – lemondott eredeti igéretének további teljesítéséről és egy olyan utat választott, amelynek látható válsága kezdetben is sejthető volt.

A Reagan utáni kort ifj. Bush hatalomra kerüléséig áttekintve végül megállapítjuk, hogy az eltelt másfél évtized alatt a neokonzervativizmus majdhogynem a felismerhetetlenségig megváltozott, és internacionalista, a demokrácia globális elterjesztését több okból – ideológiai, stratégiai, gazdasági, lobbi – is vállaló, kishíján kizárólag külpolitikai iskola lett, amelynek céljai a következők: Amerika világhegemóniáját biztosítani és saját szövetségeseit is „szovjetizálni"; ideologikus alapú nemzetközi cselekvést megvalósítani unipoláris módon, a megelőző csapás és a rezsimváltás doktrínáját követve; továbbá Amerika erejét felhasználni a világdemokrácia megteremtésére, fegyverrel (demokrácia-export) és az ún. nemzetépítés processzusával.

Azok az elvek, amelyeket a vezető újgenerációs neokonzervatív értelmiség a hidegháborút követő egy évtizedben kidolgozott, lesznek az alapjai a 2001-ben hivatalba lépett ifj. Bush-adminisztrációnak és ezek mentén fog cselekedni majd szeptember 11-e után a kormány neokonzervatív köre. John Ehrman 1995-ben írott szavai túl korán, fél évtized alatt beigazolódtak, amikor megjegyezte az újgenerációs neokonzervatívokról: *„a jövő konzervatív adminisztrációi egyikében bizonyára jelentős szerep városmányosai lehetnek."*[1094] A nagy különbség az, hogy *ez* a konzervativizmus végletesen távol áll a *New Deal* után ébredni kezdő és Reagan-nel kiteljesedő amerikai konzervativizmustól.

Neokonzervatív rezsim a XXI. század első évtizedében

A XXI. század elején a liberális értelmiség erőteljes várakozással tekintett az új évezredre, amely a kortárs történeti teleológia szerint az ember lehetőségeinek kiteljesítését, a technológia progresszív expanzióját és ezek által a liberális demokrácia globális elterjedését fogja hozni.

A II. világháború végétől a Reagan-évtized végéig az ősneokonzervativizmus gondolkodó, szellemi mozgalom volt, 1991–92-től az új neokonzervatív generáció is így viselkedett, majd egy évtized múltán, 2001-től két kormányzati cikluson keresztül kemény politikai tényezővé lett az új neokonzervativizmus. A neokonzervativizmus ekkor a hidegháború után kialakulni készülődő multipoláris rendszer romjaiból épített barikádra hágott fel és 2001 után megkezdte a *Pax America forradalmát*.

1.

Amerika életében a 2001 és 2009 között regnáló, ifj. Bush „háborús elnök" – emlékezzünk Tucker-ék szavaira! – vezette adminisztráció kétciklusnyi időre ismét konzervatív–republikánus érát jelentett. A Clinton-korszak balliberális időszaka után ifj. Bush folytatta apja és az őt megelőző Reagan-éra összesen három ciklusát, ami azt jelenti, hogy 1981 és 2009 között csupán nyolc olyan év telt el, amelyben nem republikánus, azaz konzervatív elnök lakott a Fehér Házban. Hatalmas eredmény ez Amerika konzervativizmusa számára, amelyet a Roosevelt-éra eltemetéssel fenyegetett, s amely a *New Deal*-t megelőző évszázadban is sokszor *„hálátlan meggyőződés"* (Rossiter) vagy egyenesen *„irritáló mentális gesztus"* (Trilling) volt. Ifj. Bush és vele a neokonzervatív szellemi–kormányzati kör győzelme azonban *inkább forradalmat, mintsem restaurációt jelentett*, amelynek élcsapata éppen az új neokonzervatív generáció volt.

Ahhoz, hogy az ezredforduló utáni nyolc évben is követni tudjuk a neokonzervativizmus útját, s vele az amerikai konzervativizmus áramlatából való *végleges és visszafordíthatatlan* disszidálását, a nekik helyet adó és kronológiailag is soron következő adminisztráció cselekvését az eddigi kormányzatokénál alaposabban és így bővebben kell megvizsgálnunk. Ugyan Fukuyama szerint Bush második ciklusa volt csak neokonzervatívnak mondható, ám a neokon Irwin Stelzer szerint már az első is kimondottan neokonzervatív

[1093] BOOT: Myths About Neoconservatism. 49. és 50. oldal. (Kiemelés tőlem.) Talán nem meglepő, ha Margaret Thatcher is hasonlóan vélekedik. (THATCHER, Margaret: New Threats for Old. [1996] In: TNR, 91–104. oldal)

[1094] EHRMAN, 192. oldal

rezsim volt.[1095] Mi is így gondoljuk, s éppen ezért ez az alfejezet talán bővebb lesz, mint a többi, ám erre azért van szükség, mert ezzel látjuk betetőzöttnek a neokonzervativizmus kisiklott változatát.

Bush elnök megválasztásakor az egyetlen amerikai elnök volt, aki életében csak egyszer járt külföldön és nem tudott semmilyen idegen nyelven megszólalni. Amikor 1994-ben, majd négy év múlva is Texas kormányzójává választották, Bush mérsékelt, ámde öntudatos konzervatívnak volt mondható, kampányában – amely az elnökválasztáson is aktuális volt – a következő klasszikus konzervatív igények szerepeltek: az oktatás színvonalának emelése, a fegyverviselés szabadsága, a vallásos értékek tisztelete, adócsökkentés, a tagállami döntések fontossága, halálbüntetés igenlése, az abortusz és az eutanázia elutasítása (ezek alkották az ún. *„emberbarát konzervatív”* imázsát). A Yale-t végzett és az olajszektorban elhelyezkedő ifj. Bush *new born* metodistaként és Reagan tisztelőjeként mutatkozott be, s Karen Hughes-t, a GOP texasi pártigazgatóját nyerte meg kampányvezetőjének, mind 1994-ben, mint 2000-ben. Ám Bush már az elnökválasztási verseny elején kiadott önéletrajzában is fogalmaz meg olyan dolgokat, amik nem feltétlenül férnek bele a konzervatív krédóba, úgymint az Izrael iránti túlzott elkötelezettség, a fundamentalista neoprotestáns érvelés, a beveándorlás és a kétnyelvű iskolák támogatása (!), a világkereskedelem neoliberális átrendezésére vonatkozó kívánság. Bush külpolitikai koncepciója ugyan nem volt teljesen tisztázott a választók előtt egészen 2001 őszéig, de 1999-es kötetében már olvashatunk erre vonatkozó eligazításokat, úgymint például:

> Hiszem azt, hogy ami jó Amerikának, az jó a világnak.

> A világ igényli *Amerika vezető szerepé*t, és keresi [egy] olyan ország irányítását, amelynek értékei közé tartozik a szabadság, az igazság és az *egyenlőség*. […] egy nagy és nemes nemzet vonzó és *üdvözítő vezetés*ét kell vállalnunk. […] Amerika nem húzódhat vissza államhatárai mögé. *A szabadság a legfontosabb exportcikkünk*, és *erkölcsi kötelességünk* ezt képviselni *szerte a világon*.[1096]

Bush a választási kampányban azonban nem ezzel, hanem a neokonzervatívokat is némileg megzavaró módon azzal érvelt, hogy Amerika Clinton alatt túlvállalta magát – ami akár még igaz is lehet –, ezért ha nem is izolacionista politikát, de mérsékeltebb irányt kíván adni megválasztása után a külpolitikának. 1999 telén úgy nyilatkozott, hogy az amerikai erőnek nem csak katonai felhasználása lehetséges és együttműködési készségét árult el más országokkal kapcsolatban.[1097]

A Bush–Chaney-páros végül legyőzte az Al Gore–Lieberman-párost, de a republikánusok csak hosszas huzavonát követően, a győztes elnök testvérének államában, Floridában folytatott szavazat-újraszámlálás és a Legfelsőbb Bíróság beavatkozása után érezhették magukénak a győzelmet. Bush kevesebb állampolgári szavazatot kapott, mint ellenfele, de a floridai többletvoksokkal (537-tel!) végül is győzött. A Képviselőházban hét fős republikánus többség alakult ki, a Szenátusban pontosan 50–50% volt az arány.[1098]

Anélkül, hogy lényegtelen részletezéssel töltenénk az időt a Bush-csapat összeállításának túlzott elemzésével, csupán azt közöljük, hogy a nevesebb neokonzervatív kormányzati emberek a két ciklus alatt milyen fontosabb pozíciókat töltöttek be. Bush két csapatában tehát: Richard Chaney alelnök, Lewis I. Libby a stábfőnöke, Robert Kagan felesége, Victoria Nuland pedig nemzetbiztonsági tanácsadó-helyettese volt. Rumsfeld védelmiminiszter, Wolfowitz a helyettese, Douglas Feith utóbbi védelempolitikai helyettese. Továbbá: Rice előbb nemzetbiztonsági főtanácsadó, majd 2005-től külügyminiszer, Richard Armitage külügyminiszter-helyettes, John Bolton pedig nemzetbiztonságért és fegyverzet-ellenőrzésért felelős külügyminiszterhelyettes. Elliott Abrams a Nemzetbiztonsági Tanács közel-keleti, észak-afrikai és délnyugat-ázsiai felelőse, 2001 és 2005 között az elnök ilyen ügyekben felelős speciális tanácsadója volt, majd a nemzetbiztonsági főtanácsadó helyettese lett a globális demokrácia stratégiai kérdéseiben. Richard

---

[1095] FUKUYAMA, Francis: Amerika válaszúton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség. (2006) Ford.: Tomori Gábor. Századvég, Bp. 2006. 57. oldal és STELZER, 3–4. oldal

[1096] BUSH, George W.: Utam a Fehér Házba. (1999) Ford.: Székely G. János. Perfekt Rt. Bp. 2001. 225. és 227. oldal (Kiemelések tőlem.) A „Bush-dinasztiára” ld.: PHILLIPS, Kevin: American Dynasty: Aristocracy, Fortune, and the Politics of Deceit in the House of Bush. Pengiun Books, New York, 2004. A „Bush-dinasztia” mögött (is) valamiféle összeesküvést gyanít: ROBBINS, Alexandra: Secrets and the Tomb: Skull and Bones. The Ivy League and the Hidden Paths of Power. Little Brown, Boston, 2002.

[1097] BUSH, George W.: A Distincly American Internationalism. Ronald Reagan Presidential Library, Simi Valley, California, 1999. november 19.

[1098] A kettőezres választás esetében a ’68-as és a ’94-es győzelem sémája annyiban látszott megismétlődni, hogy a fehér szavazók tömegesen a republikánusokat választották. (LIND, Michael: Made in Texas: George W. Bush and the Southern Takeover of American Politics. Basic Books, New York, 2003.)

Perle védelempolitikai tanácsadó, kezdettől fogva a Védelempolitikai Kabinet elnöke, 2004-ig tagja, helyét Feith veszi majd át; a volt CIA-igazgató, James Woolsey, illetve Eliot Cohen és Kenneth Adelmann – utóbbi Reagan alatt ENSZ-nagykövet volt – szintén a Védelempolitikai Kabinet tagja volt. Adam Shulsky a Pentagon *Office of Special Plans* nevű hírszerző irodájának vezetője, amely az al-Quaida és Irak között keresett kapcsolatot. Ari Fleischer Bush elnök szóvivője, David Frum a beszédírója. Az elnök főtanácsadójának, Karl Rove-nak Michael Leeden volt a külügyi tanácsadója. John Ashcroft – a fundamentalisták képviselője – igazságügyminiszter volt. John Negroponte a kormánytagsággal egyenlő ENSZ-nagyköveti tiszt birtokosa (2001–2004), majd 2005-ig Amerika iraki nagykövete, aztán Rice helyettese; az ENSZ BT-ben utódja John Bolton lett. Szintén a külügyben dolgozott David Wurmser és Rober Kagan. Reagan egykori védelmiminiszter-helyettese, Dov Zakheim a Pentagon gazdasági igazgatója volt.[1099] Ugyanekkor a neokonzervatív Tom DeLay a képviselőházi többséget vezette. Bush 2005-ben Paul Wolfowitz-ot jelölte a Világbank élére. Jegyezzük meg, hogy a szakirodalom nem ért egyet abban, hogy ki nevezhető neokonzervatívnak a Bush-kabinetben, és ki nem. A neokon szerzők közül Max Boot például Chaney-t és Rumsfeldet nem tekinti annak, David Brooks pedig azt írja, hogy Bush csapata és a neokonzervatív kör céljai csak korrelálnak egymással, de nem ugyanazt a halmazt alkotják. Mások arról beszélnek, hogy Bush csapata inkább nacionalista, semmint neokonzervatív, amely utóbbi kevés befolyással bíró periferiális csoport volna csupán.[1100] Mindeközben a neokonzervatív agytrösztök és lapok tucatjai kommentálták és támogatták a kormány politikáját: William Kristol, Robert Kagan, Irwin Stelzer, Max Boot és David Brooks a *Weekly Standard*-nél, Krauthammer a *Wahington Post*-nál és a *The New Republic*-nél, John Podhoretz a *New York Post*-nál, Werner Dannhauser a *Commentary* szerkesztőjeként, ahol Norman Podhoretz és Muravchik is állandó szerzők.

Bush *szinte kizárólag külpolitikai érdeklődésű kabinet*et hozott össze – illetve ilyen vette körül. Több elemző rámutatott, hogy a nemzetközi kérdésekben teljesen gyakorlatlan elnök tapasztalt csapata lényegében helyezte – forradalmian – új alapokora az amerikai külpolitikát.[1101] Míg Nixon és Reagan a realizmus folytatója volt – utóbbi némi morális és ideológiai elkötelezettséggel –, id. Bush a pragmatista vonulathoz tartozott, Clinton pedig a klasszikus liberális idealista–institucionalista, azaz wilsoniánus receptet használta, addig ifj. Bush világméretű szinten gyakorolta azt, amit jobb híján Theodore Roosevelt idealista–imperialista koncepciójához szoktak hasonlítani.[1102]

Kérdés, hogy Bush a saját elgondolását követte-e 2001 óta, vagy a neokonzervatív háttér „súgta" neki a külügyi napirendet? A kérdést Clinton egykori két tanácsadója azzal válaszolja meg, hogy *„George W. Bush a saját maga forradalmát vezette"*, míg első pénzügyminisztere, Paul O'Neill nemzetközi ügyekben teljesen koncepciótlan, és a Chaney–Rumsfeld–Wolfowitz–Rice körre hagyatkozó elnökként emlékezett rá.[1103] Az mindenesetre biztos, hogy Bush külpolitikája a neokonzervatívok hatására is forradalmi változást jelentett. A *külpolitika Bush-forradalma* a következő pontokba szedve foglalható össze: (1.) a nemzetközi jog és a partnerekkel való együttműködés helyett unilaterális akció; (2.) a megelőző csapás és a rezsimváltás doktrínájának szerves beépítése az Államok biztonság- és védelempolitikájába; (3.) a *New World Order* olyan módosítása, amely egy unipoláris világrendet képzel el, ahol az erő és a hatalom nemzetközi el- és megosztása helyett *egyedül* az omnipotens USA globális hegemóniája érvényesül.[1104] E nemzetközi koncepciónak két oldalról, két – meglehetősen különböző – nézőpontból lehet elvégezni a kritikáját. Egyfelől a Carter és Clinton által is követett multilaterális, idealista–institucionalista kiindulópontból; másfelől a konzervatív realista felfogás alapján. Mindkettő egy azonban abban – s ez a lényege a mai világszituációnak –, hogy a '90-es évek közepétől kezdve megállapítja és igenli is a multipoláris, többszereplős nemzetközi

---

[1099] A több publikációban, internetes honlapon és számos lapban is közölt névlisták helyett a köv. alapos munkákat vettük számításba: HALPER–CLARKE, 14., 67. és 112–121. oldal és DAALER, Ivo H.–LINDSAY, James M.: America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy. Brookins Inst. Press, New York, 2003. *Building a Team*. c. fej.; továbbá: TNR, függelékben közölt névlista (314–317. oldal) és a hivatalos életrajzok a Fehér Ház honlapján (In: www.whitehouse.com). Bush „háborús kabinetjére" vonatozóan ld.: MANN, James: The Rise of the Vulcans: The History of the Bush War Cabinet. Viking, New York, 2004.

[1100] BOOT: Myths about Neoconservatism. 45. oldal. Vö. azzal, hogy az *America Alone* szerzői is úgy vélik, Chaney és Rumsfeld csupán „nacionalisták". (HALPER–CLARKE, 14. oldal) Figyelembe vettük még: BROOKS, David: The Neocon Cabal and Other Fantasies. (2004). In: uo. 41–42. oldal; GRAUBARD, 796. oldal, 26. lábj.; HURST, Steven: Myths of Neoconservatism: George W. Bush's 'Neoconservative' Foreign Policy Revisted. In: *International Polics*, 2005.

[1101] E nézet leghatásosabb összefoglalását Clinton két egykori nemzetközi szakértője készítette el id. munkájában: DAALER–LINDSAY, i.m.

[1102] EVAN, Thomas: The War Lovers: Roosevelt, Lodge, Hearst, and the Rush to Empire. Little, Brown and Co. New York, 2010.

[1103] DAALER–LINDSAY, 16. oldal; SUSKIND, Ron: A hűség ára. Paul O'Neill iskolája George W. Bush Fehér Házában. Ford.: Avar János. Geopen, Bp. 2004.

[1104] DAALER–LINDSAY, 2–3. oldal

rendszert; amelyben ugyan előbbi már a kooperációt követeli, utóbbi pedig az erőelosztás kialakuló egyensúlyát látja előbb-utóbb megvalósulni.

Az imperializmust és a belpolitikai progresszivizmust ötvöző egykori elnök, Theodore Roosevelt (1901–1909) óta éppen egy évszázad telt el, amely alatt megváltoztak Amerika koordinátái a nemzetközi rendszerben. A forradalmi külpolitika, amelyet Bush elkezdett és 2008-ig folytatott, az unilateralizmus és a demokrácia-export keveréke volt, a Bush-doktrína tehát lényegében Theodore Roosevelt és Wilson átlagának tekinthető. A két internacionalista elnök közül azonban inkább előbbi tekinthető előképnek – a neokon szerzők is rá hivatkoznak –, mivel az óceánon túli terjeszkedést missziónak érző és az amerikai különlegesség adta erkölcsi felhatalmazásra hivatkozó elnök még nem kényszerült figyelembe venni olyan nemzetközi intézményeket és jogokat, amiket majd csak Wilson alkot meg, igaz, ő is azért, hogy híres szavaival általuk a *„világot otthonosabbá lehessen tenni a demokrácia számára”*.[1105] Roosevelt idejében azonban nem volt olyan, az Egyesült Államokhoz hasonló potens hatalom, amely blokkolni tudta volna az USA cselekvését, vagy ha volt is, nem akarta. 1945 és 1989 között volt, a posztbipoláris rendszerben pedig több olyan erőközpont is már van vagy majd lesz, amelynek együttes ereje elég ehhez. Míg Roosevelt inkább Amerika távolabbi érdekeit látta biztosítani a területfoglalások által, addig Wilson így beszélt 1914-ben: *„Amerika szerepe az, hogy megvédje az emberi jogokat”*, mert *„az USA zászlaja nem csak Amerikáé, hanem az egész emberiségé.”*[1106]

Az amerikai konzervativizmus kormányra kerülése után tehát, 2001-től olyan külpolitikai vonal erősödött meg, amely elfelejtette, hogy az első elnök, szemben Jeffersonnal, ellenezte a francia forradalom oldalán való beavatkozást.

Bush szeptember 11-e előtti nyolc hónapja az unilaterális cselekvés jegyében telt, ennek láthatóbb állomásai a következők voltak: a Nemzetközi Bíróság (ICC) elutasítása; a Kyoto-i szerződés alá nem írása; az amerikai–orosz kapcsolatok szándékos megrontása; a Kína-problematika ügyetlen kihegyezése és az antiballisztikus egyezmény (ABM) ellenzése.[1107] Mindezeket a lépéseket a neokonzervatívok üdvözölték.[1108] Eközben a kormányzaton belül egyáltalán nem észrevehetetlen eltolódás ment végbe, amikor a Colin Powell vezette külügy rovására a hivatal második vonala a Pentagonnal, a Nemzetbiztonsági Tanáccsal és a Védelempolitikai Kabinettel, valamint Chaney alelnök körével – amely egyfajta *„mini Nemzetbiztonsági Hivatalként”* (O'Neill) funkcionált – elkezdte átvenni az ország külügyi stratégiájának megtervezését.

Az unilaterális cselekvés – amelynek az ideje majd csak 2001 után jön el igazán – legalább elméletben, amint mondtuk, 1991–92 óta készen állott, és folyamatos kifejtése nem szűnt meg ifj. Bush alatt sem. Amerika világhegemóniája potenciális fékeinek – Kína, Japán, India, Oroszország, arab világ, Irán – lebontása állandóan napirenden volt a neokonzervatív szerzők és a kormányzati szereplők számára. Ez a lebontás egyes esetekben Amerika erejének demonstrálásán alapult (Oroszország), máshol azonban a rezsimváltás alternatívája is felmerült, méghozzá főként a „haramiaállamok” és Kína esetében. A Kagan–Kristol szerzőpáros idézett neoreaganista külpolitikát szorgalmazó cikkében rezsimváltást javasolt Irán, Kuba és Kína esetében, majd a 2000-ben megjelent *Present Dangers* című kötetükben felhívták a figyelmet a Kína, Oroszország és Szerbia felől növekvő veszélyekre.[1109] William Kristol két hónappal a szeptember 11-ei terrortámadás előtt Kínával kapcsolatban e sorokat vetette papírra lapjában: *„Az amerikai külpolitika fontos célja, hogy segítse a békés átmenetet a pekingi diktatúrából egy olyan demokráciába, mint amely például Tajvanban működik.”*[1110]

2001 kora őszén azonban olyan világtörténeti esemény következett be, amely az orosz és a kínai kérdést nagyságrendekkel nagyobb súlyú problémával váltotta föl. A *World Trade Center* elleni katasztrofális támadás után, ha más körülmények közé tervezett, de éppúgy használható (neokonzervatív) doktrína állt készen arra, hogy Afganisztán és Irak esetében demonstálja Amerika unilaterális, hegemonista törekvéseit. A *„demokratikus imperializmus”* (Daaler–Lindsay) koncepciójának megvalósításával az amerikai birodalom határai kiterjedtek a Közép- és Közel-Kelet, illetve az Öböl-térségére.

A borzalmas és megrázó terrortámadás feltárta az unilaterális Amerika biztonsági fenyegetettségét és iszonyatos erővel mutatta meg sebezhetőségét. Szeptember 11-e után nagyon is elgondolkodtató kérdésként

---

[1105] Uo. 3–10. oldal. T. Rooseveltre-re ld.: GOULD, Lewis L.: The Presidency of Theodore Roosevelt. Univ. Press of Kansas, Lawrence, 1991.; W. Wilsonra: KNOCK, Thomas J.: To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest of a New World Order. Oxford UP, New York, 1992.

[1106] WILSON, Woodrow: Address at Independence Hall. Philadelphia, Pennsylvania, 1914. július 4.

[1107] HALPER–CLARKE, 121–131. oldal; DAALER–LINDSAY, *The First Eight Months*. c. fej.

[1108] Ld. pl.: KRAUTHAMMER, Charles: The Bush Doctrine: ABM, Kyoto, and the New American Unilateralism. In: *The Weekly Standard*, 2001. június 4.

[1109] KAGAN–KRISTOL: Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. i.m.; KRISTOL–KAGAN: Present Dangers. i.m. vii. oldal

[1110] KRISTOL, William: Democracy in China: How about Promoting Democracy Instead of Engaging with Dictators? In: *The Weekly Standard*, 2001. június 25.

merült föl, hogy vajon miért nem a hazai terrorveszély csökkentésével volt elfoglalva a Bush-kabinet hivatalba lépésétől kezdve?[1111] A WTC elleni terrortámadás és a máig tisztázatlanul maradt Pentagon elleni (katonai?) akció ráébresztette Amerikát, hogy területe 1812 óta először maradt védtelen. A szimbolikus – mert a globális neoliberális kapitalizmus és az USA katonai komplexuma elleni – támadások természetes módon kényszerítették Amerikát védekezésre, amely a háromezer ember életét követelő és általános sokkot okozó támadások közepette zavart és kapkodó reakciókat árult el. Ugyan többen – nem is minden megokolás nélkül – kételkednek a repülőgépes támadások elkövetőivel és lefolyásával kapcsolatos hivatalos verziókban, az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a világ legjobb biztonsági rendszerével és hírszerzési ügynökségeivel rendelkező nagyhatalom hogyan nem volt képes kivédeni egy ilyen támadást?[1112] Az Egyesült Államok védekezése tehát teljességgel természetes és abszolú érthető volt, hiszen területét érte támadás; a védekezés módja azonban több mint elhibázott volt.

2.

Amilyen zavar követte még kormányzati körökben is a borzalmas támadást, olyan világos és egyértelmű volt néhány szereplő reakciója, akik a kiutat is meg vélték mutatni a biztonsági fenyegetésből és a kiépülni kezdődő unipoláris világrend kríziséből. Bush elnök 2001. szeptember 20-án a következőket mondta: a terroristák az amerikai életformát támadták meg, azaz az egyéni szabadságjogok, a demokrácia, a (neo)liberális piacgazdaság ellen intéztek támadást. *„Velünk szemben állnak, mert az útjukban vagyunk”* – tette hozzá. A beszéd azóta kulcsmondatnak tekintett részei pedig így hangzottak:

1. A terrorizmus elleni háború az al-Quaida ellen kezdődött, de nem fog megállni legyőzésével. Addig folytatjuk, amíg az összes terrorcsoportot meg nem semmisítjük a világon.
2. Nem teszünk különbséget a terroristák és az őket támogató egyének, szervezetek, csoportok és államok között.
3. A föld minden népének döntenie kell: vagy velünk vannak – vagy a terroristákkal.[1113]

Joshua Muravchik úgy értékelte – nagyon helyesen – az elnök szavait, hogy abban Bush egy internacionalista, a világban aktív szerepet vállaló Amerikáról nyilatkozott, amely *„az egész glóbuszt harcmezőként kezeli és minél távolabb akar megküzdeni a gonosz ellenséggel”*.[1114]

Még Bush beszédének napján, több helyen is idézve az elnök szavait, a PNAC levelet intézett Amerika első emberéhez és üdvözölve a terror elleni háború megindítását, a következő pontokra hívta fel a figyelmet: elkerülhetetlen Osama bin Laden *„elfogása vagy megölése”*, tehát a neki otthont adó afganisztáni tálib rendszer ellen háborút kell indítani; támogatni kell az iraki ellenzéket, amely lépés végső célja a baathista rezsim megdöntése legyen; mivel Irán és Szíria támogatja a Hezbollah-t, amely a *„világ legfontosabb terrorszervezeteinek egyike”*, ezért fel kell lépni ellenük; végül a Palesztin Hatóság meggyanusítása következik a terroristák támogatásával. A levél aláírói között szerepelnek többek között: William J. Bennett, Eliot Cohen, a Podhoretz-házaspár, Fukuyama (!), Frank Gaffney, Donald és Robert Kagan, Jeane Kirkpatrick (?), Krauthammer és Perle, valamint Gary Schmitt.[1115] Szeptember 11-e után senki sem tudta olyan gyorsan és pontosan megmondani, hogy mit kell tenni, mint a neokonzervatívok.

2001. szeptember 11-e tehát történelmi fordulópontnak tekinthető, mégpedig abból a szempontból is, hogy az USA a lokális ellencsapás vagy a terrorizmus helyi felszámolása és anyagi csatornái elzárása, vagy logisztikai megsemmisítése helyett egy *általános terror ellenes háború*t indított meg, amelynek belső lényege a permanenciában áll s addig folytatható, ameddig a *demokratikus misszió* ki nem terjed a Föld

[1111] CLARKE, Richard A.: Against All Enemies: Inside America’s War on Terror. Free Press, New York, 2004.

[1112] Csak néhányat sorolunk fel: BRÖCKERS, Mathias: Összeesküvések, összeesküvés-elméletek és szeptember 11. titkai. Ford.: Szász Andrea. Kétezeregy, Piliscsaba, 2003.; von BÜLOW, Andreas: A CIA és szeptember 11-e. Nemzetközi terrorizmus és a titkosszolgálatok szerepe. Ford.: Maleczki József. Ellensúly kvk. Veszprém, 2004.; HUFSCHMID, Eric: Zeit für schmerzende Fragen. Morgenrot Verl. Schuld, 2005.; MEYSSAN, Thierry: L’Effoyable imposure. 1-2. Éd. Alphée-J.-P. Bertrand, Paris, 2007.; Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták. Szerk.: Kovács Zsuzsa–Németi Tamás. Balassi, Bp. 2002.

[1113] BUSH, George W.: Address to a Joint Session of Congress and the American People. White House, Washington D. C. 2001. szeptember 20.

[1114] MURAVCHIK: The Past, Present, and Future of Neoconservatism. i.m.

[1115] Letter to George W. Bush President of the United States of America. Washington D. C. 2001. szeptember 20. In: www.newamericancentury.com.

minden részére és győzelemre nem jut a jó a *„gonosz ellenséggel”* (Muravchik) szemben.[1116] A terror ellenes háború, amit Norman Podhoretz a IV. világháborúnak hív, bármely irányban végteleníthető és mélyíthető, megállás nélküli konfliktus-sorozattá terebélyesíthető. A régi generációhoz tartozó Podhoretz 2007-ben írott könyve szerint Amerika mind a négy világháborúban valamilyen totalitarizmus ellen vívta a szabadság és a liberális demokrácia harcát: az elsőben a germán autoriter imperializmus ellen, a másodikban a nemzetiszocializmus és a fasizmus ellen, majd a hidegháború alatt a szovjetek és a kommunizmus ellen, míg a negyedik világháború a nácizmushoz hasonlított új totalitarizmus, az *„iszlamofasizmus”* ellen folyik.[1117] A terror elleni háború tehát olyan *„megelőző és unilaterális háború”* – amint William Kristol írja –, ahol a békét csak az amerikai segítséggel végzett nemzetépítés jelentheti.[1118] Itt *minden helyszín csak a globális konfliktus egy része*, s ezek láncolatán keresztül, pontról-pontra valósul meg a demokrácia-export révén a Föld univerális amerikai rendszere, a világdemokrácia álma. Kétségtelen tény, hogy a terrorizmus a ’60-as évek végi megjelenésétől kezdve ilyen erejű, szervezettségű, információs és logisztikai bázissal rendelkező problémává 2001. szeptember 11-e után vált. A terror elleni küzdelem olyan aszimetrikus háború, amelyben az egyes országok elleni katonai csapás minimum problémás, hiszen fegyveres csoportok tucatjaival, sejtek ezreivel rendelkező, gyakran kapcsolatot sem tartó nem-állami szereplők támadásairól van szó.[1119] Éppen ezért az egyes országokon keresztül gyakorolt terror ellenes háború, főleg a megelőző csapás, az unilaterális akció doktrínájával és a demokrácia terjesztésével egybekötött láncolatként, nem lehet megfelelő és nem lehet hatékony a terrorizmus ellen. Ennek kudarcát az afganisztáni nemzetépítés teljes válsága és Irak példátlan polgárháborús krízismezővé és potenciális terrorista-bázissá válása is mutatja.

Paul O’Neill egykori pénzügyminiszter visszaemlékezései szerint már igen korán szóba került a Nemzetbiztonsági Tanács ülésein Chaney, Wolfowitz, Rumsfeld és Rice részéről az, hogy Irak ellen lépni kell.[1120] Szeptember 11-e után Chaney ismét Irak elleni megtorlást követelt, Wolfowitz szeptember 13-án nem Afganisztán, hanem Irak megtámadását javasolta, Perle és Libby szintén ezt a véleményt osztották.[1121] De az Irak elleni, rezsimváltással egybekötött csapás azonban csak két év múlva következett be. Miért? Azért, mert a terrortámadást követően elsősorban arra kívánt összpontosítani Bush csapata, hogy a sokkal könnyebben megmagyarázható afganisztáni háborút indítsa el. A terrortámadásért felelőssé tett al-Quaida-vezető, Osama bin Laden bújtatásával vádolt tálib rezsim elleni háború elfogadtatásért indított médiahadjárat jelentős neokonzervatív támogatással ment végbe.[1122] A Talibán a rendkívül szerencsétlen történelmi fejlődésű Afganisztánt lényegében egy *iszlám maoizmus*nak helyt adó máktermesztő állammá változtatta, ahol a síitákat, kereszténveket és buddhistákat üldözték.[1123] A tálib rezsim az október 7-én kezdődött háborút rövid idő alatt, november 10–11-re elveszítette; az Északi Szövetség, Pakisztán és a brit erők támogatásával légi és szárazföldi hadműveletet vezető amerikai hadsereg azonban sem a szeptember 11-ei támadásért felelőssé tett Osama bin Ladent nem találta meg, sem a nemzetépítés processzusával nem jutott messzebb – 2008-ig sem – Kabul határainál.[1124] A háborút bejelentő Bush 2001. október 7-én így fogalmazott, jelezve a

---

[1116] A szeptember 11-e utáni amerikai stratégiaváltás sokoldalú feldolgozása: PILLAR, P. R.: Terrorism and U.S. Foreign Policy. Brookings Inst. Washington, 2001.; Power Trip: U.S. Unilateralism and the Global Strategy after September 11. Ed. by John Feffer, Seven Stories Press, New York, 2003.; September 11th One Year On: Power, Purpose and Strategy in U.S. Foreign Policy. In: *The National Interest*, 2002. ősz. Ld. még: MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok nemzetbiztonsági politikája 2001. szeptember 11-e után. In: Válaszok a terrorizmusra. II. A politikai marketing csapdájában. Szerk.: Tálas Péter. Mágustúdió, Bp. 2006.; KEMÉNY János: Az USA terrorizmus ellenes háborújának kezdete. In: *Hadtudomány*, 2007. 1. szám.

[1117] PODHORETZ: World War IV: The Long Struggle Against Islamofascism. i.m.

[1118] KRISTOL, William: Taking the War beyond Terrorism. In: *Washington Post*, 2002. január 30.

[1119] A terrorizmus kérdésre: The Future of Terrorism: Violence in the New Millenium. Ed. by Harvey W. Kusner, Sage, Thousand Oaks, 1998. és Global Terrorism. Ed. by James M. Lutz–Brenda J. Lutz, uo. 2008. A kérdést neokonzervatív szemszögből vizsgálta: LAQUEUR, Walter: The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction. Phoenix, London, 1999. és No End to War: Terrorism in the 21st Century. Continuum, New York, 2003.

[1120] SUSKIND, 84. és 87. oldal. (Egy megjegyzése szerint már 2001 februárjában olyan terv készült, amely a *The Plan of Iraq after Saddam* címet viselte. [Uo. 96–97. oldal]) A fenti értesüléseket megerősíti Bush egykori antiterrorista koordinátora is. (CLARKE, i.m.)

[1121] HALPER–CLARKE, 204. oldal

[1122] Az afganisztáni háború előzményeit, megokolásának folyamatát és következményeit is bőven tárgyalja a Watergate-ügy feltárója: WOODWARD, Bob: Bush háborúja. (2002) Ford.: Bojtár Péter. Bookmark, Bp. 2003. Némi összeesküvést gyanít a háttérben: BRISARD, John-Charles–DASQUIÉ, Guillaume: Forbidden Truth: U.S.–Taliban Secret Oil Diplomacy and the Failed Hunt for bin Laden. Thunder’s Mouth Press, New York, 2002.

[1123] RASHID, Ahmed: Taliban: Militant Islam, Oil, and Fundamentalism in Central Asia. Yale UP, New Haven, 2000.

[1124] DAALER–LINDSAY, 105–116. oldal

megkezdett terror ellenes háború permanenciáját: *„Ma Afganisztánra összpontosítunk, de ez a háború ennél sokkal szélesebb lesz.”*[1125] Afganisztánban az USA és brit szövetségese felszámolta ugyan a Talibán uralmát, de az ország dél–délkeleti részén összpontosuló meg-megújuló tálib támadások és az ország viszonyai következtében a békefenntartást végző NATO nem tudja elvégezni a nemzetépítés első színhelyéül választott ország stabilizálását.[1126]

Amint az előző fejezet külpolitikai kérdéseit tárgyaló alfejezetében már kifejtettük, a neokonzervatív külügyi doktrína a terrorizmus elleni háború tekintetében igen kidolgozottnak mondható. A neokonzervatív szerzők a terrorizmus fenyegetésével alapozták meg az amerikai unilaterális cselekvés megokolását, s azon belül értelmezik a tömegpusztító fegyverekkel (WMD) rendelkező államok rezsimjeinek megváltoztatását és a nemzetépítés processzusát, illetve a terroristákat támogató országok elleni fellépést. Bush fegyverzet-ellenőrzésben kompetens neokon tanácsadója, John Bolton 2002-ben egy Heritage-anyagban azt írta, hogy a világrend legnagyobb fenyegetője ma az, hogy a tömegpusztító fegyverek bizonyos államokon keresztül terroristák kezére kerülnek, akik a nyugati értékrend, a globális béke és biztonság, illetve az USA és szövetségesei ellen használják majd azokat.[1127]

A posztbipoláris neokonzervativizmus nézőpontja abból indul ki, hogy a felbomlott hidegháborús reláció után potenciális háborús konfliktus lehet minden nem-demokratikus, vagy az USA értékeit – amelyek nem biztos, hogy az erdeti amerikai mítoszéval egyenlőek – el nem fogadó állami és nem-állami szereplő cselekvése. Itt jön a képbe az unilaterális megelőző csapás tétele, amely azt hivatott meggátolni, hogy a „haramiaállamok”, a tömegpusztító fegyverekkel rendelkező rezsimek és az ilyenek által a háttérből támogatott terrorcsoportok bármilyen kihívást intézzenek az unipoláris világrendet és az egyetemes világdemokráciát – azaz a *Pax Americanát* – építő USA ellen. E gondolatsor első gyakorlati állomása az az Afganisztán volt, amely tipikus példája lehetett egy törvénytelenül hatalomra került és totalitárius diktatúrát kiépítő fundamentalista–iszlamista csoport által uralt „haramiaállamnak”, amely ráadásul – ugyan nem egészen bebizonyított módon – befogadta és támogatta a WTC elleni merényletet állítólag kitervelő és végrehajtó al-Quaida vezérét. A neokon stratégia következő eleme pedig az az Irak lett 2002-től, amelyik – szintén nem igazolt módon – tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik és valószínűleg támogatta a közel-keleti iszlamista terrorcsoportokat.

2002. január 29-én Bush híres, az Unió helyzetét értékelő beszédet tartott. A szöveget beszédírója, David Frum szerezte, aki nem mellesleg az *An End of Devil: How to Win the War on Terror* (2003) című könyv társszerzője Richard Perle-lel.[1128] Bush ebben a beszédben nyilvánította Iránt, Irakot és Észak-Koreát a *„gonosz tengelyének”*. Az Irak elleni offenzíva már ekkor nyíltan megkezdődött, mivel az elnök úgy szólt, hogy a hozzá hasonló ország *„azáltal, hogy tömegpusztító fegyvereket állítanak elő, súlyos és folyamatosan növekvő veszélyt jelentenek, mivel az ilyen rezsimek terroristák kezére juttathatják ezeket.”* Bush beszédében a megelőző csapást és a rezsimváltást a terror elleni globális háború környezetébe ágyazta, továbbá kijelentette, hogy a világ nemzeteinek dönteniük kell ebben a konfliktusban, mert Amerika egyedül is cselekedni fog, ha kell; majd arról beszélt, hogy a tét az amerikai univerzális értékek – demokrácia, liberális szabadságjogok – túlélése, győzelme és elterjedése.[1129] Az év nyarán a West Point végzősei előtt tartott előadásában az elnök szó szerint említette meg a megelőző csapást, amelyet az egyetlen megoldásnak nevezett arra az esetre, ha Amerika előrelátó akar lenni és az ellenséget határaitól minél távolabb akarja megsemmisíteni.[1130]

Az előbbi beszédek mondanivalójának hivatalos és rendszerezett összefogalalása a 2002-ben elfogadott új, neokonzervatív elemeket tömörítő nemzetbiztonsági stratégia lett.[1131] A stratégiai terv Max Boot szerint

---

[1125] BUSH, George W.: Presidential Address to the Nation. Treaty Room, White House, Washington D. C. 2001. október 7.

[1126] Joshua Muravchik mégis így fogalmazott 2007-ben: *„Afganisztánban ezernyi dolgot rontottunk el, de ez a rendkívül szegény és fejletlen ország ma jobban halad, mint eddig bármikor történelmében.”* (MURAVCHIK: The Past, the Present, and the Future of Neoconservatism.)

[1127] BOLTON, John R.: Beyond the Axis of Evil: Additional Threats from Weapons of Mass Destruction. (2002) In: TNR, 121–126. oldal

[1128] FRUM, David–PERLE, Richard: An End to Evil: How to Win the War on Terror. Random House, 2003. Frum ezen kívül Bush-ról is írt könyvet: FRUM, David: The Right Man: The Surprise Presidency of George W. Bush. uo. 2003.

[1129] BUSH, George W.: State of the Union Address. The United States Capitol, Washington D. C. 2002. január 29.

[1130] BUSH, George W.: Remarks at the 2002 Graduation Exercise of the United States Military Academy. United States Military Academy, West Point, New York, 2002. június 1.

[1131] *The Natonal Security Strategy of the United States of America.* White House, Washington D. C. 2002. szeptember 17. Korrekt elemzésére: HALPER–CLARKE, 141–145. oldal. A Bush-doktrínára ld. a *Newsweek* különkiadását: *Newsweek Special Edition*, 2002. december–2003. február.

„kvintesszenciálisan neokonzervatív dokumentum”,[1132] az ez által szövegbe öntött Bush-doktrína Krauthammer szavaival *„a neokonzervatív külpolitikai elmélet szinonímája.”* S valóban: a ’92-es *Defence Planning Guidance*-szel és a PNAC 2000-ben kelt tervezetével több ponton egyező védelmi és biztonságpolitikai stratégia kinyilvánítja a megelőző csapáshoz való jogot, szükség esetén az unilaterális cselekvést, valamint az együtt nem működő rezsimek megbüntetésének legitimitását, továbbá úgy kezeli a diktatúrát, a „haramiaállamokat” és a terrorizmust, mint szükségszerűen összefüggő jelenségeket, amelyek együttesen a legnagyobb fenyegetést jelentik az Amerika által majdan szavatolt világbékére. Ezzel a dokumentummal a neokonzervatív Amerika felhatalmazta önmagát a világ alakításának missziójára. A nemzetbiztonsági főtanácsadó, Condoleezza Rice 2002. október elsejei beszédében úgy értékelte az új nemzetbiztonsági stratégia létrehozatalának környezetét, hogy míg az 1989–2001 közötti időszak az átmenet periódusa volt, addig szeptember 11-e után kezdődött csak el igazán az amerikai biztonság felépítése, ami egyenlő a világ biztonságosabbá tételével, aminek leghatásosabb megoldása a demokrácia terjesztése volna.[1133]

2002-re tehát befejeződött a neokonzervatív stratégiai célok beépítése a Bush-kormányzat hosszútávú nemzetbiztonsági, védelmi, külügyi és nemzetközi napirendjébe, amely az év elejétől–közepétől kezdve immár teljes mértékben a terror ellenes háború keretei között kívánta megvalósítani az összes doktrínálisan megalapozott elem (úm. megelőző csapás, rezsimváltás, unipoláris fellépés, nemzetépítés, demokrácia export) felhasználásával a *New World Order* átformálását a *Pax Americana* világdemokráciára és amerikai világhegemóniára épülő világrendjévé. 2002-ben Charles Krauthammer összefoglalót készített az *„unipoláris pillanat”* eredményeit mérlegre teendő.[1134] Szeptember 11-e nélkül – írja – a világ vezető hatalma nem ébredt volna rá feladatára, arra, hogy a saját hegemóniáját be kell teljesítenie, hiszen erre minden szempontból képes. Amerika 2001 után Krauthammer szerint a történelem által felkínált vákuum kitöltésére kell, hogy koncentráljon, amiben nem akadályozhatja meg más nagyhatalom, csupán a vele ellenséges kisebb államok és a terroristák, akik között a tömegpusztító fegyvereken keresztül épül híd. Krauthammer egy nagyon fontos kérdést tesz fel írásában: *„az unipoláris éra legfontosabb kérdése, hogy ki definiálja a hegemón határait?”* A soha nem látott hegemonisztikus történelmi helyzet tehát az *„unipoláris pillanatból unipoláris érává alakult át”*, ahol Amerika döntésére van bízva, hogy mit kezd a helyzettel és meddig tágítja határait – írja a neokon ideológus.

Amerika ideologikus birodalomépítésének elemzése nem volna teljes, ha nem időznénk el kissé azon, vajon hogyan és mennyire szövi ezt át az amerikai cselekvés morális kötelességének hite? A válasz megint a neokonzervatív új nemzedék kezében van. Robert Kaplan 2001-es könyvében annak ad hangot – amit Muravchik, Krauthammer és a Kagan–Kristol-páros is sokszor hangsúlyoz –, hogy Amerika unilaterális akciói nélkül a világ anarchiába süllyedne és számos ponton súlyos nemzetközi konfliktusok alakulnának ki, ha az USA nem fékezné meg a terroristákat, a „haramiaállamokat” és a diktátorokat.[1135] Bush elnök ezzel egybehangzóan egyenesen azt mondta az iraki háború hivatalos vége után Függetlenség Napi beszédében:

> Amerika aktív beavatkozása nélkül a zsarnokok vágyai határtalanok lennének és milliók élnének terroristák önkénye alatt. Amerika cselekvése azonban félelmet kelt a zsarnokokban, a terroristák pedig menekülnek előlünk. Az USA nem ül ölbe tett kézzel, várva egy következő támadást. […] Ezzel szemben offenzívában vagyunk a terroristák és támogatóik ellen. Nem engedjük, hogy bármely terrorcsoport vagy törvénytelen rezsim tömegpusztító fegyverekkel fenyegessen minket.[1136]

Bush említett beszédírója és a Nemzetbiztonsági Tanácsot éppen elnöklő Richard Perle 2003-ban írott könyvükben kifejezik azt a morális–idealista hitet, hogy a terror ellenes háború célja a gonosz felszámolása és helyébe demokratikus kormányzatok felépítése.[1137] Ismét az elnök szavaira hagyatkozunk, amikor bizonyítandó külpolitikájának már-már teológiai hátterét, az egyik evangéliumi médiaszervezet konferenciáján elmondott beszédét idézzük:

[1132] BOOT, Max: Think Again: Neocons. In: *Foreign Policy*, 2004. január–február

[1133] RICE, Condoleezza: The President’s National Security Strategy. (2002) In: TNR, 81. oldal

[1134] KRAUTHAMMER, Charles: The Unipolar Moment Revisted: United States World Dominance. In: *The National Interest*, 2002. tél

[1135] KAPLAN, Robert: The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of a Post-Cold War World. Vintage, New York, 2001.

[1136] BUSH, George W.: Independence Day Speach. United States Air Force Museum, Dayton, Ohio, 2003. július 4.

[1137] FRUM–PERLE, i.m.

> […] a szabadság nem Amerika adománya a világnak. A szabadság Isten ajándéka minden egyes embernek. Amerikának nagy és jelentős feladata van otthon és külföldön egyaránt. Arra vagyunk ugyanis hivatva, hogy ennek az országnak az ígéretét minden polgárára kiterjesszük. Ezen túl pedig kötelességünk megvédelmezni nemzetünket és a világot elvezetni a békéhez.[1138]

A 2003 elején mondott szavak azt sugallják: az Egyesült Államok elnöke szerint országa Isten ajándékának a kézbesítője, amely adomány (ti. a szabadság) legjobban a demokrácia keretei között élvezhető. Reagan egykori oktatási minisztere, a Bush-kormányt támogató neokonzervatív William J. Bennett 2003-ban megjelent könyvében egyhelyütt az amerikai terror ellenes háborút az egyetlen erkölcsös nemzetközi akciónak írja le, ahol a morálisan igazolható igazságot képviselő USA és a gonosz csap össze.[1139] A világbéke csak a demokrácia által biztosítható – írja Krauthammer, Fukuyama refrénjét hangoztatva – amelynek a megteremtése azonban Amerika dolga.[1140]

A demokrácia morális politikai rendszerként létezett az Alapító Atyák gondolkodásában is. – Washington azonban nem akarta e rendszert más, vallási és intézményi szempontból is Amerikáétól különböző országokba importálni. A terror ellenes háború morális igazolása és ennek az egész Földre való kiterjesztése még teológiai környezetbe helyezve sem más, mint ideológikus konstrukció.

E végeérhetetlen, utópikus háború második felvonása a *„gonosz tengelyének”* egyik tagja ellen irányult, 2003-tól. A 2001-ben lefolytatott és azóta sem befejezett afganisztáni háború után másfél év múlva Irak következett. A terror ellenes háború folyamatába ez a konfliktus mint a tömegpusztító fegyvereket birtokló és a világot azokkal fenyegető „haramiaállam” elleni hadjárat iktatódott be, s lett egyúttal a ’90-es évek eleje óta kidolgozott új neokonzervativizmus gondolkodásmódjának manifesztálódása, a világ neokonzervatív nézőpontjának gyakorlati alkalmazása – és mindezek egyre nyilvánvalóbbá váló katasztrofális kudarca.

Az iraki háború megindításával kapcsolatban legalább 2002 eleje óta nem lehetett kétsége senkinek sem – a bennfenteseknek 2000 vagy éppen 1992 óta sem –, a világ számára Bush ENSZ BT előtt mondott szavai lehettek irányadóak erre vonatkozóan. Az elnök 2002 kora őszén Irakot tömegpusztító fegyverek fejlesztésével, birtoklásával, az azokkal való fenyegetéssel vádolta s felrótta neki, hogy terroristákat támogat és sorra szegi meg az ENSZ BT határozatait és szankcióit. Azt javasolta, hogy Irak számolja fel fegyvereit és a terroristákkal fenntartott kapcsolatait, majd pedig felhívta az ENSZ-et arra, hogy segítse elő Irak demokratizálását. Ha – mint mondta – a szervezet nem lép, vagy lép, de az nem vezet eredményre, akkor Amerika meg fogja tenni, amit kell.[1141] Egy hónap múlva Bush Cincinattiban azzal érvelt a támadás mellett, hogy Irak és az al-Quaida ellensége közös, mégpedig Amerika és az általa világszerte képviselt univerzális értékek. A beszédben a megint kilátásba helyezett megelőző támadás fő okául azt jelölte meg, hogy Irak nukleáris fegyver birtokába juthat, és terroristák kezébe adhat olyan tömegpusztító fegyvereket, amelyeket azok Amerika ellen fordítanak majd.[1142]

Az USA Irak elleni háborújához az ENSZ felhatalmazását lényegében nem kérte és nem is kapta meg, így az unilaterális, nemzetközi felhatalmazás nélküli megelőző csapás neokonzervatív doktrínáját a gyakorlatban is ki lehetett próbálni. Az ENSZ által 2002. november 8-án megszavazott, Irakkal kapcsolatos 1441-es határozat ugyan kimondta, hogy az országnak be kell számolnia nukleáris erejéről és tömegpusztító fegyvereiről, de sem konkrét szankciót, sem azt végrehajtó erőt nem jelölt meg. Irak ekkor beengedte az ellenőröket és mind az UNMOVIC-ot, mind a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséget tájékoztatta. 2003 elején Hans Blix és el Baradei be is számolt a világszervezet előtt arról, hogy ellenőreik semmit sem találtak és az iraki hatóságok munkájukban nem akadályozták őket. Az USA kormányzata azonban ekkorra már biztosan döntött, Rumsfeld egy 2003. január 22-ei sajtótájékoztatóján el is mondta, hogy a Washingtont támogató *„új Európa”* mellett létezik egy, a háborút ellenző *„régi Európa”*, és az utóbbihoz tartozó Németország politikáját Líbiáéhoz és Kubáéhoz hasonlította. Vagyis, 2003 elejére nem volt kérdéses, hogy a neokonzervatív stratégia kivitelezésére bizonyosan sor fog kerülni, és az sem, hogy a demokrácia-export

---

[1138] BUSH, George W.: Remarks by the President at the 2003 National Religious Broadcasters’ Convention. Nashville, Tennesse, 2003. február 10.

[1139] BENNETT, William J.: Why We Fight: Moral Clarity and the War on Terrorism. Regnery, Washington, 2003.

[1140] KRAUTHAMMER, Charles: Peace Though Democracy. In: *Washington Post*, 2002. június 28.

[1141] BUSH, George W.: Remarks by the President of the United States of America. UN General Assembly, New York, 2002. szeptember 12.

[1142] BUSH, George W.: Remarks by the Preisdent on Threat. Cincinatti Museum–Cincinatti Union Terminal, Cincinati, Ohio, 2002. október 7. Bush érveit alátámasztandó íródott a következő neokonzervatív munka: HAYES, S. F.: The Connection: How al Qaeda’s Collaboration with Saddam Hussein Has Endangered America. HalperCollins, New York, 2004. A terrorizmus és Irak ügyének összemosása ellen érvel meggyőzően: MEARSHEIMER, John J.: Hearts and Minds. In: *The National Interest*, 2002. tél.

következő állomása Irak lesz. A támadást Oroszország, Franciaország, Németország és Kína hevesen ellenezte s az ENSZ BT-ben blokkolták is az USA szándékait. Az amerikai értelmiség számos tagja 2002 eleje óta világosan nyilatkozott arról, hogy miért tartja problematikusnak Irak megtámadását. 2002 szeptemberében 32 neves kül- és biztonságpolitikai szakértő írt nyílt levelet, majd az elnök apjának köre fogalmazta meg sorban mély ellenérzését az akció felől.[1143] Velük szemben az új neokonzervativizmus kormányzati és értelmiségi köre teljes mellszélességgel támogatta a háborút.[1144] Amerika végül 2003. március 19-én háborút indított kevés számú szövetségesével együtt, ENSZ-felhatalmazás nélkül Irak ellen, amelynek hivatalosan május elsején lett vége.[1145] Bush, jelezve a támadás egyik fontos célját, a rezsimváltással és a demokrácia terjesztésével is indokolta a fellépést:

> Úgy vonulunk Irakba, hogy polgárait, ősi civilizációját és vallásait tiszteljük. Irakban az az egyetlen célunk, hogy véget vessünk a rezsim fenyegetőzéseinek és a hogy helyre állítsuk Irak népének uralmát az ország felett.[1146]

Az iraki támadás és a máig kérdéses – jóllehet még évtizedekig rendezetlenül maradó – iraki helyzet a neokonzervatív stratégia kulcseleme lett, minthogy a tervezői részleg és a kormányzati kör is akként kezelte 1991–92 óta. Az első Öböl-háború idejétől kezdve foglalkoztatta a neokonzervatívokat az, hogy Irak esetében lehet-e és miként demonstrálni az amerikai unilateralizmus által kiépített világhegemóniát. Ennek minden ismertetett eleme megtalálható volt ugyanis Irak esetében: antidemokratikus, Amerika- és Izrael-ellenes rezsim, amely – azóta sem megtalált – tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik és amely – azóta sem bebizonyított – kapcsolatot ápol a terroristákkal. Ellene, mint „haramiaállammal" a megelőző csapást, a demokrácia-exportot és a rezsimváltást követő nemzetépítés processzusát egyaránt lehetett érvényesíteni, akárcsak az unilaterális cselekvést nemzetközi egyetértés hiányában, s mindezt a terror ellenes globális háború egyik soron következő állomásaként. Az 1991 óta elgondolt, kidolgozott és 2001-től erős kormányzati pozíciókban képviselt neokonzervatív ideológia tehát egy évtized múlva ért célt, majd Afganisztán után 2003-ban megrendezte a *„IV. világháború"* újabb felvonásának premierjét.

[1143] War With Iraq Is Not In America's National Interest. In: *The New York Times*, 2002. szeptember 26. Id. Bush köréből: BAKER, James: The Right Way to Change. In: uo. 2002. augusztus 25.; Interview With Lawrence Eagleburger. Fox's News Sunday, Washington D. C. 2002. augusztus 18.; SCOWCROFT, Brent: Don't Attac Saddam In: *Wall Street Journal*, 2002. július 15. Ld. még: KISSINGER, Henry: Our Intervention in Iraq. In: *Washington Post*, 2002. december 8. és SCHROEDER, Paul W.: What Would Kant Say? Iraq: The Case Against Preemptive War. In: *The American Conservative*, 2002. október 21. Minden lényegesebb, a háború megindítása ellen felsorakoztatott realista érvet közöl: MEARSHEIMER, John J.–WALT, Stephen A.: Iraq: An Unnecessary War. In: *Foreign Policy*, 2003. január–február.

A háború után egy évvel egy jelentés született, amely igazolta a fentiek félelmeit. Ebben az olvasható, hogy Irak együttműködött, nem birtokolt sem nukleáris, sem pedig más tömegpusztító fegyvereket, nem tartott fenn kapcsolatot az al-Quaidával és a hírszerzési információk nagy többsége nem volt megalapozott. (WMD and Iraq: Evidence and Implications. Carnegie Endowment for International Peace. Washington D. C. 2004. január 7. [Szerzők: Joseph Cirincione, Jessica T. Matthews, George Perkovich.] [In: www.ceip.org.]) Az amerikai kormányzat által egyértelmű bizonyítékokként kezelt és Powell által az ENSZ előtt bemutatott anyagokról később kiderült, hogy nem többek, mint egy Németországban letelepedésre vágyó iraki emigráns kitalációi. (DROGIN, Bob: Curveball: Spies, Lies, and the Con Man Who Caused a War. Random House, New York, 2007.)

[1144] Ld. pl.: PERLE, Richard: The United States Must Strike at Iraq. In: *The New York Times*, 2001. december 28.; KAGAN, Robert–KRISTOL, William: What to Do about Iraq? In: *The Weekly Standard*, 2002. január 21.

A kormányzaton belül a külügyminiszter nem támogatta a támadást, az ENSZ plénuma előtt mégis ő mutatta be a később hamisnak és megtévesztőnek bizonyuló, Irak bűnösségét bebizonyítani hivatott dokumentumokat. (HALPER–CLARKE, 149–154. oldal)

[1145] Az iraki háború előkészítésére, lefolyására és hátterére ld.: GORDON, Michael R.–TRAINOR, Bernard E: Cobra II: The Inside Story of The Invasion and Occupation of Iraq. Pantheon Books, New York, 2006.; WOODWARD, Bob: A támadás terve. Ford.: Avar János. Geopen, Bp. 2004. és DAALDER–LINDSAY, *The Iraq War*. c. fej. A háború katonai történetére: MURRAY, Williamson–SCALES, Robert H.: The Iraq War: A Military History. Harvard UP, Cambridge, 2003. A háború nagyon vitatott nemzetközi jogi környezetére: AREND, Anthony C.: International Law and the Preemptive Use of Military Force. In: *The Washington Quarterly*, 2003. 2. szám; KECSKÉS Gábor: Az iraki háború a *ius ad bellum* tükrében. In: *Állam- és Jogtudomány*, 2007. 1. szám.

[1146] BUSH, George W.: Address to the Nation. White House, Washington D. C. 2003. március 19.

A megalapozatlan hírszerzési információkra hivatkozó és az ENSZ előtt ezekkel eljátszó amerikai kormányzat a szeptember 11. által sokkolt közvélemény előtt úgy adta elő egy újabb ország megtámadását, mintha az potenciális fenyegetést jelentene Amerikára és a világ demokráciáira.[1147] Valójában viszont arról volt szó, hogy az olaj és a közel-kelet stratégiai uralására vonatkozó, már szeptember 11-e előtt kigondolt és eltervezett akarat valósult meg, amely viszont tágabb célt szolgált: egyik állomását csupán a világhegemóniát építő Egyesült Államok világdemokráciáért vívott neokonzervatív küzdelmének. Megválaszolásra váró kérdésként merülhet fel, hogy mi oka volt az Egyesült Államoknak ezt a drága, a régiót tovább destabilizáló és Amerikától több szövetségesét eltávolító háborút megindítani? Sok elemző az iraki olaj ellenőrzését említi, amelyet maga Wolfowitz is megtett, amikor ezt mondta: *„Irak és Észak-Korea között a legfontosabb különbség gazdasági, s ezért nincs választási lehetőségünk Irakkal kapcsolatban. Az az ország egy olajtengeren úszik."*[1148] További ok lehet az Izrael elleni politikájáról jól ismert Szaddam-rezsim eltávolítására az USA stratégiai szövetségesének megvédelmezése céljából. Irak megszállásával ráadásul az Izraellel szintén ellenséges Szíriát és Iránt is el lehetett vágni egymástól. E feltevést erősíti meg, hogy a kormányzat háborút támogató emberei lefedik a PNAC, a JINSA, az AIPAC és a WINEP neokonzervatív tagságát.[1149] Szintén Wolfowitz emeli ki a háború egy másik bizonyosan fontos okát, azt, hogy ezzel a Közel-Kelet demokratizálásának nagy lehetőségét lehet megteremteni.[1150] A demokrácia-export szempontjából Irakot a neokonzervatív stratégák hídfőállásnak gondolták, ahonnan kiindulhat az egész Közel-Kelet megváltozatása.[1151] Mindent összevetve tehát sok tényezőből – gazdasági, geopolitikai, katonai–stratégiai, ideológiai – áll össze az a különleges helyzet, hogy a '90-es évek eleje óta kidolgozott terveket éppen Irakban ültették át a gyakorlatba azok, akiket jobb híján a Bush-csapat neokon körének nevez a sajtó. Az iraki és az azt megelőző afganisztáni háború abszolút célja azonban az volt, hogy a *világdemokrácia előre haladjék*.

A neokonzervatívok az iraki háború elindítását és lefolytatását óriási győzelemnek könyvelték el, s nem ok vagy jogalap nélkül. Ez a háború az *ő eszméi*ket valósította meg, az *ő terveik* szerint, az *ő stratégiájuk*at követve történt, az *ő céljaik* érdekében. Ezzel kapcsolatos kérdésünkre Joshua Muravchik azt válaszolta szó szerint, hogy szeretjük Bush terror ellenes háborúját, amelynek Irak csak egy része. Továbbá azt válaszolta egy másik kérdésre, hogy akkor a Bush-kormány tekinthető-e neokonzervatív rezsimnek, hogy Bush terror ellenes háborúja neokon eszmékre reflektál, illetve neokon eszme is.[1152] Robert Kagan üdvözölve Amerika egyedül-cselekvését, a háború kérdésében megosztott Európát gyengének és erőtlennek nevezte. Véleménye szerint *„Európa fél az amerikai unilateralizmustól"*, illetőleg féltékeny az amerikai erőre, miközben a sajátjával élni már nem tud. Az unipoláris pillanat tehát beteljesülése felé tart, ahol Amerika egyre inkább egyedül képes lépni a világ legnagyobb kérdéseiben.[1153] William Kristol és Lawrence F. Kaplan Irak-kérdésről írott munkájukban nagyon egyértelműen közlik, hogy a támadás a megelőző csapás eminens példája volt, amellyel egy terroristákat támogató és tömegpusztító fegyverekkel fenyegetőző rezsimet sikerült eltávolítani a Közel-Keletről, s helyette egy demokratikus államot lehet majd építeni.[1154] Az Amerika globális hatalmát megakadályozó Irakban szerintük is ki lehetett próbálni minden, a neokonzervatívok által megfogalmazott doktrínát, úgymint a megelőző csapást, az unilaterális akciót, a demokrácia exportját és a nemzetépítést, továbbá ki lehetett vele szélesíteni a terrorizmus elleni háború frontját – azaz az elméleti *„kemény wilsonizmus"* és *„demokratikus realizmus"* e háború által lett gyakorlattá. A neokonzervatív szerzőpáros kimondja azt, amit az előbb mi is fejtegettünk: ezzel a háborúval forradalmian új fejezet kezdődött az amerikai külpolitikában, amely egyszersmind lezárja a világ addigi rendjét és új rendszer kiépüléséről tanúskodik.

[1147] Magyar nyelven a következő összefoglaló munka jelent meg a kérdésről, amely nagyjából hasonló következtetésre jut, mint mi: ANDOR László–TÁLAS Péter–VALKI László: Irak – háborúra ítélve. Zrínyi, Bp. 2004. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a kötetben található első fejezet (*Neokonzervatív–republikánus szövetség Amerikában*) mintegy félszáz oldalon keresztül mutatja be a neokonzervativizmus eszméit. A kötet azonban az amerikai konzervativizmus egésze iránt kevéssé toleráns, a Clinton-korszakot *„normális külpolitikát"* folytatónak nevezi, s a szerzők vélekedése szerint a neokonzervativizmusra kezdettől fogva jellemző *„a kulturális konzervativizmussal való szakítás"*. Láttuk, mi az utóbbiak egyikét sem tartjuk helyénvalónak, mindanzonáltal a kötet az iraki kérdést nagyszerűen elemzi.

[1148] Idézi: Wolfowitz: Iraq War Was about Oil. In: *The Guardian*, 2003. június 4.

[1149] BEININ, Joel: Pro-Israel Hawks and the Second Gulf War. In: *Middle East Report On-line*, 2003. április 16.

[1150] Interview With Paul Wolfowitz: Building a Free and Democratic Iraq Is Going to Be a Huge Victory in the War on Terrorism. In: *Jerusalem Post*, 2003. szeptember 29.

[1151] RICE, Condoleezza: Transforming the Middle-East. In: *Washington Post*, 2003. augusztus 7.; PIPES, Daniel: Militant Islam Reaches America. Norton, New York, 2003. A háború okául szintén ezt jelöli meg: HALPER–CLARKE, 155–156. oldal.

[1152] Joshua Muravchik id. 2008. február 18-ai levele a szerzőhöz.

[1153] KAGAN, Robert: Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világrendben. (2003) Ford.: Meszerics Tamás. (Biztonság a XXI. században) Zrínyi, Bp. 2007.

[1154] KAPLAN, Lawrence F.–KRISTOL, William: The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission. Encounter, San Francisco, 2003.

Az új, a *Pax Americana* jegyében fogant világrend 2003-tól sokkal világosabb lett, körvonalai mind jobban felvették a neokonzervatív doktrína formáját. A neokonzervatívok, látva az amerikai világhegemónia és az azzal együtt járó világdemokrácia fenyegetettségét, már Afganisztán előtt, illetve Irak után is számos más beavatkozási pontot jelöltek ki. A *Pax Americana* mielőbbi megvalósulását így vagy úgy blokkoló államok elleni neokonzervatív sürgetés 2003 után lett egyre idegesebb. Michael Leeden, a *National Review* publicistája, terrorizmus-szakértő szerint az *„igazi történelmi eredmény"* nem állhat meg Szaddam eltávolításánál, hanem az iráni *„mullahokrácia"* megdöntésére kell irányulnia; szintén ő fejezte ki, hogy a *„nagy négy"* (Irak, Irán, Szíria, Szaúd-Arábia) mellett oda kell figyelni Észak-Koreára és Líbiára is; *The War against the Terror Masters* (2002) című könyvében pedig Szíria és Szaud-Arábia demokratikus rendszerváltását sürgette.[1155] Perle és Frum idézett kötetében a terrort támogató és ezért megdöntendő rezsimek között szintén Észak-Korea, Szíria és Líbia neve hangzik el; John Bolton tömegpusztító fegyverek birtoklásával vádolja Szíriát, Líbiát és Kubát. A neokonzervatív kormányzati kör – főként Wolfowitz, Rumsfeld, Perle, Feith, Abrams és Ari Fleischer – Irak után előbb Szíriára, majd Iránra összpontosított.[1156] Észak-Korea közben látványosan lekerült a napirendről, aminek oka kettős. Egyrészt nem sikerült a terror ellenes háborúba beilleszteni, noha „haramiaállam" és tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik, amellyel fenyegeti időnként Japánt és Dél-Koreát. Másfelől könnyen belátható, hogy Észak-Korea geostratégiai helyzete több mint elhanyagolható, ugyanakkor Oroszország és Kína „hátában" van, de Izrael biztonsági érdekeivel semmilyen kapcsolatban nincs. Ellentétben Iránnal és Szíriával. Látványos volt, amikor 2006 nyarán Izrael háborút indított Libanon ellen, és a fejlődési pályára állott országot tönkrebombázta. Az USA, ellentétben a világ nagy részével, nem ítélte el szövetségesét, sőt támogatta azt. Érdemes tehát az egész demokrácia-exportot és terror ellenes háború komplexumát úgy tekintenünk, hogy benne vezérfonálként kövessük a Közel-Kelet geopolitikai és stratégiai uralására vonatkozó amerikai–izraeli akaratot, amelyet a neokonzervatívokat is tömörítő proizraeli lobbi közvetít.[1157] Enélkül érthetetlen lenne, hogy az USA miért szövetkezik nem-demokratikus rezsimekkel (Egyiptom, Kuvait, Pakisztán, Szaúd-Arábia), miközben Irak és Irán demokratizálását tűzi ki célul. Az amerikai misszió tehát kizárólag oda irányul, ahol a közel-keleti hatalmi konstelláció a *Pax Americana* ellen alakult ki, s ezért mind a rezsimváltozás, mind a demokrácia-export tárgyai közül számos nem-demokratikus, esetenként „haramiaállam" marad ki.[1158]

A másik Bush-adminisztráció végén a neokonzervatív félelmek olyan országokkal kapcsolatba erősödtek fel, amelyek politikai, gazdasági vagy katonai erő tekintetében 2000 után kezdtek ébredni. Oroszország, Kína és Irán lettek azok az államok, amelyekkel szemben a neokonzervatív kritika igen éles és Amerika hegemonisztikus érdekeit leplezetlenül feltáró lett. A *Commentary* több cikket szentelt annak, hogy bemutassa: Kína nem demokratikus rezsim, amely ráadásul az USA távol-keleti törekvéseinek gátja lehet és példaképpen szolgálhat az új világrend ellenségei számára.[1159] Oroszország Putyin-éra alatti megerősödése egyenesen azt jelenti neokonzervatív szemszögből, hogy a meggyengült Európa és a felemelkedő Kína közé egy nagy kiterjedésű, geopolitikailag kiváló fekvésű, Közép-Ázsiát és a Kaukázust ellenőrizni képes nagyhatalom emelkedik fel *újra*, amely látványosan szembefordul – szellemileg is! – az USA diktálta nemzetközi renddel.[1160] Oroszország geopolitikai és nemzeti érdekeinek restaurációja – végső soron – jogos félelemmel tölti el a neokonzervatív elemzőket. Norman Podhoretz 2007 elején egyenesen Irán bombázásának okait vette számba. Cikkében kifejtette, hogy Irán a Közel-Keletet akarja dominálni, elpusztítással fenyegeti Izraelt, segíti az iraki síita ellenállást és igyekszik rátenni kezét nyugati szomszédja földjére, támogatja a terroristákat (a Hamaszt és a Hezbollah-t), nukleáris és egyéb tömegpusztító fegyverek birtokába jutott, továbbá iszlamizálni akarja Európát. Podhoretz szerint Irán megtámadása és az iszlám rezsim megdöntése a negyedik világháború újabb, valóban lényeges állomása és döntő csapása volna.[1161] Ezt a véleményt erősíti meg William Kristol, aki már egy héttel az iraki háború hivatalos vége után úgy nyilatkozott, hogy ez csak az igazi kezdet vége volt, az amerikai terror ellenes háború következő állomásai

---

[1155] LEEDEN, Michael: Back the Freedom Fighters. In: *Washington Post*, 2003. június 23. Ld. még: uő: The Iranian Time Bomb: The Mullah Zealots' Quest for Destruction. Truman Talley, New York, 2007.

[1156] DAALDER–LINDSAY, *Who's Next?* c. fej.

[1157] MEARSHEIMER, John J.–WALT, Stephen M.: The Israel Lobby and US Foreign Policy. Strauss and Giroux, New York, 2007. Különösen a köv. fej.: *Taking Aim at Syria*.; *Iran in the Crosshairs*.; *The Lobby and the Second Libanon War*.

[1158] Például: Belarusszia, Észak-Korea, Kuba, Mianmar, Türkmenisztán, Venezuela, több afrikai állam (pl. Líbia, Zimbabwe) stb.

A terror ellenes fellépés újabb állomásaként Amerika 2007 elején Szomáliában lépett fel fegyveresen, ahol az iszlamisták állásait támadták feltételezett al-Quaida kapcsolataik miatt. Egyes lapok szerint a terror ellenes hadjárat következő helyszíne nem is Irán, hanem Afrika szarva lehet. (Remember Somalia? In: *Time*, 2007. december 10.)

[1159] CHANG, Gordon G.: China in Revolt. In: *Commentary*, 2006. december; FRIEDBERG, Aaron L.: Are We Ready for China? In: uo. 2007. október

[1160] ARON, Leon: What Does Putin Want? In: *Commentary*, 2006. december

[1161] PODHORETZ, Norman: The Case for Bombing Iran. In: *Commentary*, 2007. június

csak ez után jönnek![1162] A kormány felsővezetése 2006 és 2007 során tűnt igen harapósnak Iránnal szemben, amit Kína és Oroszország el is ítélt. Robert Gates védelmi miniszter azonban 2007 szeptemberében a *Fox News*-ban kijelentette: *„Minden lehetőség nyitott Iránnal kapcsolatban."* Joshua Muravchik a neokonzervatívok között az Irán elleni akciók legfőbb támogatója. 2006-ban Iránnal összefüggésben kifejtette, hogy a Bush-adminisztrációnak úgy kell távoznia, hogy a perzsa állam nukleáris létesítményeit lebombázta. Ezt taglaló cikkében felszólította a neokonzervatívokat, hogy e mellett álljanak ki. Ugyenekkor azt írta, hogy Iránt csak katonai erővel lehet megállítani, amely egy Nyugat-Afrikától Délkelet-Ázsiáig érő iszlám birodalom létrehozására aspirál.[1163] Muravchik egyébként a 2002-ben alapított *Coalition for Democracy in Iran* tagja, amelyet Michael Leeden hívott életre.

Az itt előadottak meglátásunk szerint sorra azt bizonyítják, hogy a terror ellenes háború végtelenségig folytatható sora és a demokrácia exportjának utópikus vállalkozása az új neokonzervativizmus számára egy *„gonosz ellenség ellen vívott globális konfliktust jelent"* (Muravchik), ahol a demokrácia világméretű elterjedése hozhatja meg azt a békét, amely fölött majd Amerika őrködik.

3.

Ahogyan a külpolitika konzervatív iskolája nem tudott Bush alatt érvényesülni, úgy a hagyományos konzervativizmus esélyei sem voltak kielégítőek. Ahogyan a *„demokratikus realizmus"* is realizmus, csak éppen mégsem, úgy a Bush-adminisztrációk konzervativizmusa is ambivalens módon alakult. Ez a helyzet egybe esik azzal, hogy a neokonzervativizmus felszámolta minden, nem külpolitikai természetű elkötelezettségét.

Az amerikai izolacionista jobboldal és a háborúellenes baloldal egyaránt éles kritika alá vette Bushnak az Alkotmány szellemével nehezen összeegyeztethető belpolitikai lépéseit. Ezek közé számít a *Patriot Act* (2001), az a 2002 októberében megszerzett felhatalmazás, hogy az elnöknek csupán a két ház elnökeinek véleményét kell kikérnie ahhoz, hogy saját szándékától vezetve háborút indítson, s végül a 2003-ban felállított új csúcsminisztérium, a *Department of Homeland Defence*. Az alkotmány értelmében a háborúban álló ország elnöke főparancsnok, aki többletjogokat élvez a békeidős gyakorlathoz képest. A Nemzetbiztonsági Ügynökségnek adott különleges felhatalmazások, a bírói engedély nélkül az elnök által elrendelt lehallgatások botrányai és az Egyesült Államokba való bejutás megalázó procedúrája többek számára azonban azt bizonyítja, hogy a háborús elnök olyan, az *Amerikai Alkotmánny*al, illetőleg annak szellemiségével összhangba nem álló lépéseket tett meg, amelyek inkább egy szűkített demokráciára hasonlító, mintsem az amerikai örökségből fakadó köztársasági berendezkedésre mutatnak. A neokonzervatív kormányzati kör részéről 2001. szeptember 11-e után érezhető volt az a végül célt ért törekvés, hogy az elnök hatalmát a lehető legjobban oldják el az alkotmányos gátaktól, hiszen ezzel maximalizálható a terrorizmus elleni globális küzdelem neve alatt végrehajtott világdemokratizációs háború sikere.[1164]

A terror ellenes háború valóban megváltoztatta az USA belső közjogi és alkotmányos berendezkedését, amelynek csak egy pontja az, hogy az elnöki hatalom Alkotmányban rögzített határait kitágították.[1165]

[1162] KRISTOL, William: The End of Beginning. In: *The Weekly Standard*, 2003. május 12.

[1163] MURAVCHIK, Joshua: Memorandum to My Fellow Neoconservatives. In: *Foreign Policy*, 2006. november és Bomb Iran. In: *Los Angeles Times*, 2006. november 19.

[1164] A neokonzervatívok részéről ezt főleg Chaney köréből sugalmazták, különösen az alelnök főtanácsadója, David Addington. (GOLDSMITH, Jack: The Terror Presidency: Law and Judgment Inside the Bush Administration. Norton, New York, 2007.)

[1165] BALL, Howard: Bush, the Detainees, and the Constitution: The Battle over Presidential Power in the War on Terror. Univ. Press of Kansas, Lawrence, 2007. Hasonlóképpen vélekedik: COLE, David: Enemy Aliens: Double Standards and Constitutional Freedom in the War on Terror. New Press, New York, 2003.; COLE, David–LOBEL, Jules: Less Safe, Less Free: Why America Is Losing the War on Terror. uo. 2007. Ld. még: BARBER, Benjamin R.: War, Terrorism, and Democracy. Norton, New York, 2003.; The War on Our Freedom: Civil Liberties in an Age of Terrorism. Ed. by Richard C. Leone–Greg Anrig, Jr. Public Affairs, New York, 2003.

Amíg az amerikai köztársaság régi jogai szűkülnek és Washington névadójához méltatlanul az óceánon túl igyekszik terjeszteni a demokráciát, addig ifj. Bush kora az, amely a legnagyobb migrációs hullámmal kénytelen megbírkózni. Az elnök azonban már Texas kormányzójaként is támogatta a kétnyelvű iskolákat és nem tett semmit a Kalifornia mellett legfenyegetettebb állama határainak megvédelmezéséért. Bush érthetetlen módon támogatta az illegális bevándorlók legalizálását is. Érdemes idézni beiktatási beszédét, ahol így fogalmazott:

> Amerikát sohasem a vér és a föld egyesítette. Közös eszményeink egyesítenek minket, hiszen ezek azok, amik segítségünkre vannak *múltunk túllépésében*, segítenek felülkerekedni érdekeinken, és ezek tanítanak meg minket arra, hogy mit jelent polgárnak lennünk.[1166]

Ha néhány adatot idézünk a bevándorlás mértékéről és költségeiről, könnyen beláthatóvá válik, hogy miért volna kulcskérdés Irak demokratizálása helyett Amerika egységének megvédése. Texas egyik republikánus képviselője 2007 nyarán a *Heritage Institut* számára összefoglalta a főként dél-amerikai, azon belül is mexikói bevándorlás helyzetét.[1167] A fő problémát a szerző az illegálisan érkezők tömegében látja, amint írja, ma (értve ez alatt a 2007-es állapotokat) nagyjából 12 és 20 millió közötti törvénytelenül betelepült él az Egyesült Államokban, főként a délnyugati részen, valamint Los Angelesben, Chicagoban és New Yorkban. Az évente illegálisan a határt átlépők számát több mint félmillióra teszi. Az illegális bevándorlók idénymunkákat végezve szűkítik a törvényesen az országban tartózkodó latinok és a képzetlenebb fekete lakosság munkaerőpiaci esélyeit, ami a munkanélküliségen túl társadalmi elégedetlenséget és a kriminalisztikai statisztikák mutatóinak emelkedését okozzák. Az illegális bevándorlók oktatási, egészségügyi ellátását az amerikai adófizetők finanszírozzák, amely egy év alatt immár egy milliárd dolláros összeget tesz ki – csak Kalifornia kórházaira nézve. Minthogy az Amerikai Egyesült Államok területén születettek automatikusan megkapják az állampolgárságot, ezért a ma születők 10%-a származik illegális bevándorló szülőktől, amely szám Los Angelesben és Houstonban már kétharmados.

A paleó Buchanan és a volt neokon Huntington hasonlóképpen vélekedik arról, hogy mennyire nagy veszélyt jelent Amerikára az illegális bevándorlás, mivel az megbontja az amerikai identitás amúgy is lazuló kötelékeit, faji feszültségeket kelt és gazdasági–demográfiai válságot idéz elő.[1168] A két, vérmérsékletében és politikai–kulturális attitűdjeiben eltérő szerző hasonlóképpen arról beszél, hogy Amerikát végzetesen megbontotta az a bevándorlás, amely délről érkezik, s amelynek több mint felét a mexikóiak teszik ki, akiknek megint a fele illegálisan érkezik az országba. Így az Egyesült Államok délnyugati részén egy homogén, az amerikai kulturális életbe bele nem kapcsolódó tömb alakul ki. Buchanan inkább az uralkodó politikai környezet, a ballibeláris–multikulturalista *mainstream* felől magyarázza az amerikai fehér népesség látványos visszaszorulását, miközben azokat a konzervatívokat is elmarasztalja, akik nem lépnek fel ez ellen határozottan. Huntington sokkal inkább az amerikai identitás megváltozását szemléli és ezzel összefüggésben elemzi végig nagyon alaposan a bevándorlás veszélyeit. A volt neokonzervatív szerző szerint hat tényező van, amelyek mindegyik oda hat, hogy a szinte mind csak spanyolul beszélő és egyöntetűen katolikus mexikóiak nem asszimilálódnak az amerikai kultúrába. Előzetesen érdemes megjegyezni, hogy Amerikában az immár a feketék számát is lassan megközelítő, Amerika lakosságának 17 %-át kitevő hispánok több mint fele mexikói. Az okok tehát a következőek: (1.) mind a délnyugati részen élnek, a velük szomszédos anyagországuk mellett; (2.) tömegében óriási embermennyiségről van szó, hiszen 2000-ben a külföldön született amerikai

---

[1166] BUSH, George W.: Inaugural Speach. White House, Washinton D. C. 2001. január 21. (Kiemelés tőlem.)

[1167] SMITH, Lamar: Immigration: Many Questions, a Few Answers. *Heritage Lectures*, 2007. július 30.

[1168] BUCHANAN, Patrick J.: A Nyugat halála. Hogyan veszélyezteti a kihaló népesség és a bevándorlók inváziója országunkat és civilizációnkat. (2002) Ford.: Stern Gabriella. Gede, Bp. 2007. és HUNTINGTON, Samuel P.: Kik vagyunk mi? Az amerikai nemzeti identitás dilemmái. (2004) Ford.: Szabó László Zsolt. Európa, Bp. 2005.

népesség majd' 30 %-a mexikói volt; (3.) a törvénytelenül érkezők ma már az amerikai mexikói közösség 70 %-át teszik ki; (4.) területileg nagyon koncentrált a jelenlétük; (5.) a bevándorlás üteme nagy valószínűséggel nem fog csökkenni; végül (6.) a mexikóiak azon a területen települnek le, amelyet az USA az 1835–36-os és az 1846–48-as háború idején vett el Mexikótól. A mexikói, de általában a hispán lakosság is alacsony iskolázottságú, középosztály-alatti státusú és alacsony keresetű, nagy termékenységű (3,0 – míg a fehéreké: 1,8, a feketéké: 2,1), spanyolul beszélő katolikus, akik nagyon ritkán kötnek vegyesházasságot és határozott latin identitásuk van, amely ma egyre gyakrabban egyenesen *Aztlan*-identitássá vált.[1169]

Az 1965-ben liberalizált bevándorlási politika után pontosan két évtizeddel már jelentkeztek a problémák. 1985-ben egy, Nathan Glazer által szerkesztett kötet jelent meg, amely főként a '80-as évek elejétől meginduló mexikói bevándorlási hullámot és annak kellemetlen következményeit vizsgálta.[1170] A '90-es évek közepére, jórészt Clinton támogató politikájának köszönhetően kialakult a multikulturális társadalom, amely többé nem tette lehetővé az amerikai mítosznak megfelelő asszimilációt az amerikai nemzethez. Glazer 1997-es könyvében is annak ad finoman hangot, hogy a multikulti társadalom nem a történelem netovábbja, s benne a latin és a fekete lakosság elszeparálódása a jövőre nézve veszélyeket rejt.[1171] Az ezredforduló idejére a veszély valósággá, a multikulturalizmus csapdája ténnyé vált. Amerika számára óriási összegeket emészt fel a köztársaság társadalmába beilleszkedni nem akaró illegális és egy tömbben élő közösségek eltartása, akik egyre inkább külön entitást képeznek az Államokon belül. Míg északon az ázsiai és Amerika-szerte a fekete lakosság nagy többsége amerikai életmódot folytat és angolul beszél, addig Miami, Arizona, Dél-Texas és Kalifornia mára félig spanyol nyelvű, többtízmilliós latin népességgel bíró állammá vált. A bevándorlás – és főként az illegális migráció – a multikulturalista liberális dogmával megtámogatva diverz, össze nem illő részekből álló társadalomtöredékeket hozott létre, amelyek már nem egy, angolul beszélő amerikai nemzetet alkotnak, hanem számos, identitások kereszteződésében vegetáló kis csoportot, amelyek mellett külön életet él egy angol és egy spanyol nyelvet beszélő tömb. Amerika eredeti, többévszázados, WASP gyökerű – azaz fehér, angolszász és protestáns – kultúrája végzetesen megbomlott. Huntington megfontolt szavait idézzük:

> Amennyiben ez a tendencia folytatódik, az amerikai társadalom legkomolyabb törésvonala a feketék és a fehérek közötti faji különbség helyett a hispanók és az anglók közötti kulturális különbség lesz. A kettéágazó, kétnyelvű és kétkultúrájú Amerika alapvetően más lesz, mint a több mint háromszáz évet élt egynyelvű és egynemű angolszász–protestáns kultúrával rendelkező Amerika.[1172]

A Bush-éra másik legnagyobb jelentőségű belpolitikai eseménye a bevándorlás extrém megnövekedése mellett minden bizonnyal az volt, hogy a '70-es évek vége–80-as évek eleje óta éledező evangéliumi mozgalom végleg megszilárdult és teljes mértékben beépült az amerikai jobboldal szerkezetébe. Mindez a változás nem mentes a neokonzervatívok szerepétől és a fundamentalista felhangokkal terhes Izrael-barát *keresztény cionizmus* megjelenésétől sem. Az evangéliumiaknak az ezredforduló óta betöltött jelentős szerepe egy általános változásba illeszkedik, amelyre Kristol fentebb idézett, '90-es évek elején íródott dolgozatai már felhívták a figyelmet.[1173] Az evangéliumiak valóban elhanyagolhatatlan

---

[1169] HUNTINGTON, 350–363. oldal

[1170] Clamor at the Gates: The New American Immigration. Ed. by Nathan Glazer, ICS Press, San Francisco, 1985. Különösen: GLAZER, Nathan: *Introduction* és uő: *Immigrants and Education* és *Conclusion*; de la GARZA, Rodolfo O.: *Mexican Americans, Mexican Immigrants, and Immigration Reform*; SKERRY, Peter: *The Ambignity of Mexican American Politics*. c. tanulmányok.

[1171] GLAZER, Nathan: We Are All Multiculturalists Now. Harvard UP, Cambidge, 1997.

[1172] HUNTINGTON, 504.

[1173] Ez a folyamat tehát rokon a vallásos újjáéledés hullámával, illetőleg annak egyik aspektusa. (POWER, Carla: The New Crusade. In: *Newsweek*, 2004. november 8.)

politikai szerepe nyilván annak is tulajdonítható, hogy a legerősebben érvényesülő amerikai alapító mítoszok egyike a puritán kivándorlók által vallásilag meghatározott erkölcsre fektetetten megalapított köztársaság hagyománya.[1174] Ahogyan a kérdésről Michael Lindsay írja: *„Az amerikai evangéliumiak az elmúlt 30 évben jelentős politikai befolyásra tettek szert. Kisebb politikai ügyekben és stratégiai kérdésekben is megfigyelhető, hogy a konzervatív politikai élet szövetségben működik együtt az evangélimi aktivistákkal."*[1175]

Az evangéliumiak hosszú menetelése Carter 1976-os megválasztásától számítódik, amikor a fehér déli baptisták 56%-a rá adta szavazatát. A *Moral Majority* 1979-es létrehozása, majd a *Cristian Coalition* részéről az 1988-as elnökválasztáson induló Pat Robertson által összegyűjtött három millió szavazat már abban az időszakban történt, amikor az evangéliumiak a Republikánus Párt felé orientálódtak. A '90-es évek médiaszereplései és az evangéliumi hálózat kiépítése jelzi azt a stádiumot, amikor az a nagyjából 40–50 millió – egyesek szerint 70 millió – hívő végleg a konzervatív–jobboldali politikába olvadt bele. 2000-ben még viszonylag kevésbé, 2004-ben viszont már erőteljesen a GOP jelöltjei és ifj. Bush megválasztása mellett sorakoztak fel.[1176] 2004-ben az evangéliumiak 75%-a szavazott Bush mellett, ez az arány a fehér evangéliumiak estében 90% volt! Egy 2006-os felmérés szerint az evangéliumiak 60%-a támogatja Irak megtámadását és megszállását, háromnegyedük ellenzi az abortuszt és 85%-uk az iskolai ima bevezetése mellett nyilatkozik. (Az erősen jobboldali republikánus hangnemet használó evangéliumi lelkész James Dobson vezeti például a *Focus on Family* nevű neves lobbicsoportot, amely főként a melegházasságok ellen fejti ki tevékenységét.) A felsorolt statisztikai számok mind azt jelentik, hogy az amerikai jobboldal egyik meghatározó, egyesek szerint a republikánusok kulturális üzeneteit egyenesen domináló közösséggé lettek az evangéliumiak.[1177] Ezt főként annak köszönhetik, hogy 2000 után ők lettek az amerikai politikai élet legfegyelmezettebben és jobbára egy irányba szavazó, nagy tömegű s politikailag aktív közössége, amelynek mértékét az USA összlakosságának majd' 25–30%-ára becsülik.[1178]

Az evangéliumiak mind valamilyen puritán, illetve karizmatikus neoprotestáns egyházhoz tartoznak. Az evangéliumi kereszténeket az 1942-ben alapított *Evangéliumiak Nemzeti Szövetsége* tömöríti, ide tartozik 51 felekezet 45 ezer gyülekezete, 39 millió hívővel, többek között baptistákkal, mennonitákkal, metodistákkal, a pünkösdi egyház hívőivel és a *Konzervatív Lutheránusok Szövetségé*nek tagjaival. A többi evangéliumi nagy része az *Egyházak Nemzeti Tanácsá*nak és a Richard Land vezette 16 milliós *Déli Baptista Konvenció*nak a tagja. Az Evangéliumiak Nemzeti Szövetségének alelnöke, Richard Cizik mintegy 27 millió szavazót mozgósított Bush mellett 2004-ben, és ezzel elérte, hogy minden negyedik szavazó – kb. az összes választó 23%-a – közülük került ki. Cizik szerint *„nagyon nehéz Bush ellenzékének lenni, hiszen ő rendelkezik egy elnök minden morális tekintélyével és erkölcsi ügyekben messzemenően támogat minket, mint például az abortusz kérdésében is."*[1179] S valóban: a republikánusok jól meg tudták őket szólítani a moralitásra kihegyezett 2004-es kampányukkal, amelyben a halálbüntetés igenlése, az abortusz és az eutanázia elvetése, a szabad fegyverviselés, a vallási szimbólumok állami intézményeben való

[1174] Ld. bőv.: KENNEDY, Sheila S.: God and Country: America in Red and Blue. Baylor UP, Waco, 2007. *America's Religious Roots*. c. fej.

[1175] LINDSAY, Michael: Ties that Bind and Divisions that Persist: Evangelical Faith and the Political Spectrum. In: *The American Quarterly, Special Issue: Religion and Politics in the Contemporary United States*, 2007. szeptember, 883. oldal

[1176] America's God Comlex. In: *Newsweek*, 2006. november 13.

[1177] PHILLIPS, Kevin: American Theocracy: The Peril and Politics of Radical Religion, Oil, and Borrowed Money in the 21st Century. Viking, New York, 2006.

[1178] KIRKPATRICK, David D.: The Evangelical Crackup. In: *The New York Times*, 2007. október 28.

[1179] Idézi: McCAMMACK, Brian: Hot Damned America: Evangelicalism and the Climate Change Policy Debate. In: *The American Quarterly, Special Issue: Religion and Politics in the Contemporary United States*, 2007. szeptember, 661. oldal

alkalmazása, a drogellenes érvelés és a homoszexuálisok házasságának tilalma volt a középpontban.[1180]

Ifj. Bush adminisztrációjában számos olyan ember szolgált, akik magukat az elnökhöz hasonlóan *born again*-nek, vagy evangéliumi kereszténynek nevezik, úgymint a már említett Condoleezza Rice, Karen Hughes és John Ashcroft, illetve John DiIulio és Michael Gerson elnöki titkárok, vagy Donald Evans kereskedelmi miniszter.[1181] Noha nagy butaság volna ifj. Bush kabinetjét „cionista–evangéliumi–neokonzervatív összeesküvők" csapataként láttatnunk, azt azonban mégsem lehet említés nélkül hagyni, hogy a neokonzervatívokkal szinte párhuzamosan felépülő evangéliumi lobbi eredménye három évtized alatt beérett, és az ezredforduló után a Republikánus Párt jobbszárnyán belül meglehetősen nagy szerepre – egyes kérdésekben akár vezetőre is – tett szert. Mindez pedig valóban annak köszönhető, hogy az evangéliumiak a '80-as években még független politikai entitásként érvényesülő *New Religious Right*-ból a republikánus politikai élet szerves részévé váltak.

Bush alatt az amerikai konzervativizmus munkamegosztása úgy alakult, hogy három csoport vitte a három nagy kérdés ügyeit: (1.) az elsődleges témává előlépett külpolitikát az új neokonok monopolizálták; (2.) a kulturális üzeneteket az ún. theokonok – azaz a neoprotestáns–evangéliumi vallásos jobboldal – közvetítették; (3.) a gazdasági kérdésekre az adóellenes neoliberális–libertárius szárny válaszolt. A Bibliához ragaszkodó neoprotestáns közösségek – köztük igen sok esetben fundamentalista csoportok – és a neokonzervatívok a '90-es évek eleje óta közeledtek egymáshoz, aminek az ezredforduló táján az lett az eredménye, hogy a neokon eszmeiség szinte teljesen integrálni tudta az evangéliumiakat. A közeledésben nagy szerepet játszik az, hogy a neokonzervatívok elkötelezett Izrael-pártisága találkozott a fundamentalista evangéliumiak vallásilag legitimált politikai felfogásával, a keresztény cionizmussal. A már említett amerikai mítosz, azaz, hogy a *pioneer*-ek üldözött csoportja felépíti saját szabad államát, visszhangzott Izrael alapító mítoszában is. Amerikában ezen tradíció, az ebből kinövő vallási attitűd politikai megtestesítői az evangéliumi neoprotestáns, projudaista egyházak, amelyek elkötelezettek a Biblia, s benne különösen az Ószövetség szó szerinti értelmezése iránt. Az először a *Christian Today* címlapján 1992-ben *„keresztény cionistáknak"* nevezett, politikailag igen aktív réteg filozófiájában az eredeti amerikai *pioneer*-mítosz összeolvadt Izrael állam alapító mítoszával. Mindennek kezdete és megalapozása már jóval 1967 vagy 2001. szeptember 11-e előttről datálódik, hiszen a XVI. századi angol puritán mozgalomnak is voltak ún. hebraista árnyalatai, amelyet csak felerősített az *„új Siont"* felépíteni igyekvő amerikai telepesek hite. Az amerikai protestánsok 1800-évek végi Szentföld-interpretációja is vonzotta a puritánok és a zsidók közötti rokonság biblikus–teológiai igazolását. Ez az ún. anglo-izraelizmus akár az angol–héber rokonság hitvallásáig is elment s számára az Ígéret Földje Amerika és a Szentföld képében kettőződött meg.[1182] A projudaista amerikai puritán hagyomány kezdetének a XIX. század elejei ír Plymouth-i Testvérek mozgalma – s fő ihletője, John Nelson Darby – számít, amely ótestamentumi, vészt jósló próféciákat terjesztett. Ezt fejlesztette tovább Hal Lindsey, aki az 1970-es évek közepe óta írja apokaliptikus hangvételű, Jézus eljöveteléről, a Sátán földi munkájáról és az utolsó idők jeleiről szóló munkáit, amelyek az ún. *diszpenzácionalista* fundamentalisták alapszövegei lettek.[1183] Az amerikai puritán mítosz torzított és az ószövetségi párhuzamokhoz igazított változata, amely fundamentalista teológiai elkötelezettségként jelenik meg, politikai síkon az Izrael-barát neoprotestánsok mozgalmaiban

[1180] Mindez köszönhető volt az elnök már kormányzó korától használt erősen vallásos retorikájának is. (KENGOR, Paul: God and George W. Bush. HalperCollins, New York, 2004.)

[1181] LINDSAY, 886. oldal

[1182] Ld. erre von. egy különleges esettanulmány eredményeit: SHAMIR, Milette: „Our Jerusalem": Americans in the Holy Land and Protestant Narratives of Nationale Entitlement. In: *The American Quarterly*, 2003. március.

[1183] HUBERS, John: Christian Zionism and American Myth. In: *Newreport*, 2002. ősz

jelentkezik.[1184] A fundamentalista puritánok és az izraelita vallás rokonsága majd' négyszáz éves történetének utolsó állomása a Washington és Jeruzsálem közötti, világpolitikailag megjelenő és az apokaliptikus teológia magyarázataiban legitimált kapcsolata.[1185] A projudaista fundamentalisták számára a XX. század fő eseménye Izrael állam megalakulása és 1967-es győzelme volt, ebben ugyanis a Biblia próféciáit vélték felismerni. Az amerikai jobboldal és az antikommunista zsidó értelmiség egybeépülése, amely, mint mondtuk, Nixontól Reaganig tartott, a hidegháború után főként Izraelnek a térségben való túlélésére összpontosított, s – a korábban jórészt a szovjetek által támogatott – arab államok és a közel-keleti krízis lettek együttműködésük fő kérdései. A '90-es években kialakult konzervatív–republikánus evangéliumi vélekedés az ezredfordulóra, majd 2004 után egyértelműen projudaista irányba fordult, amelynek mind teológiai, mind pedig konkrét (kül)politikai eredményei észlelhetőek. Ez a csoport, amely sokak szerint a republikánusok közel-keleti napirendjét is átformálta, gazdaságilag neoliberális, teológiailag és kulturálisan ultrakonzervatív, nemzetközi ügyekben pedig a *Pax Americana* – és benne Izrael legmesszebbmenőbb biztonsági és egyéb ambíciói – iránti érzékenység jellemzi.[1186] Számos vallásos szervezet és lobbicsoport tevékenykedik azon, hogy a PNAC, a JINSA, az AIPAC és a WINEP neokonzervatív agytrösztjei mellett elősegítse Amerika és Izrael barátságának megerősítését és törekvéseik összehangolását.[1187]

Ifj. Bush 2001-től kezdve minden addigi elnöknél – ahol ilyen felmérés készült – népszerűbb volt, amely előny 2006-ra kritikus szintre olvadt le.[1188] A háborús elnök imázsa a 2002-es időközi választásokon azt eredményezte, hogy a republikánusok megtartották a képviselőházi többséget, a Szenátusban pedig megszerezték a vezető szerepet. 2004-ben Busht Amerika újraválasztotta, mégpedig kettőezres megválasztásánál nagyobb arányban. A felhatalmazás tehát az iraki háború után is szilárd volt. A választás témáit ekkor egy kifejezetten neokonzervatív hangnem hatotta át: a terror elleni háború folytatása, a nemzetbiztonsági ügyek határozott és kemény képviselete, a *moral issue*-k esetében az evangéliumiaknak tetsző kulturális üzenetek közvetítése, az egészségügyi rendszer reformjának és a szociális kérdéseknek a hanyagolása.[1189] A 2006-os időközi választások azonban fordulatot hoztak, amely nem csak Bush-nak és csapatának volt kellemetlen, hanem az amerikai republikánus konzervativizmus válságba kerülését is okozta. A neokonzervatívvá vált elnök és a főként neokonzervatívok által meghatározott külpolitika visszaütött, ugyanis a Republikánus Párt nagyot bukott 2006-ban. Mindkét házban befejeződött az 1994 óta élvezett konzervatív többség, az államok többségében pedig demokrata kormányzó nyert – mindezt azért, mert a republikánusok bármennyire is nem szerették volna, az időközi választás mégis népszavazás lett az elnök neokon politikájáról.[1190] Az elnök innentől kezdve lett csak igazán

---

[1184] FATH, Sébastien: Dieu bénisse la Amerique. La religion de la Maison-Blanche. Seuil, Paris, 2004. és uő: Militants de la Bible aux États-Unis. Évangéliques et fondamentalistes du Sud. Éd. Autrement, Paris, 2004.; VICTOR, Barbara: La Dernière Croisade. Les Focus de Dieu vision américane. Plon, Paris, 2004.

[1185] CLARK, Victoria: Allies of Armageddon: The Rise of Christian Zionism. Yale UP, New Haven, 2007. Különösen: *Two Shining City on a Hill*. c. fej.

[1186] BALMER, Randall: The Kingdom Come: How the Religious Right Distorts the Faith and Threatens America. Basic Books, New York, 2006.

[1187] Pl.: *Restoration Foundation*, *Christian Friends of Israeli Communities*, *World of the Bible Ministries*, *Voices United for Israel*. Hogy egy személyes példát is mondjunk az egyértelmű összefonódásra, említsük meg, hogy Elliott Abrams a '90-es évek közepe óta foglalkozik az amerikai zsidóság és az evangéliumiak „összehozásával". (Ld.: ABRAMS, Elliott: Faith or Feur: How Jews Can Survive in a Christian America? Free Press, New York, 1997.; Secularism, Spirituality, and the Future of American Jewry. Ed. by Elliott Abrams–David C. Dalin, Ethics and Public Policy Center, Washington, 1999.; Influence of Faith: Religious Groups and U.S. Foreign Policy. Rowman&Littlefield Publ. London, 2001.)

[1188] MAGYARICS Tamás: Vörös és kék. Kongresszusi választások az Egyesült Államokban. In: *Kommentár*, 2006. 5. szám

[1189] REED, Adolph, Jr.: The 2004 Election in Perspective: The Myth of 'Cultural Divide' and the Triumph of Neoliberal Ideology. In: *The American Quarterly*, 2005. március (A szerző szerint egyébként inkább a demokrata elnökjelölt Kerry ügyetlenkedte el a választást és nem ifj. Bush nyerte meg azt.)

[1190] BARNES, Fred: The Republican Strategy for 2006. In: *The Weekly Standard*, 2006. március 27.

„béna kacsává”: ugyan igaz, hogy 1920 óta nem volt olyan republikánus elnök, aki ilyen hosszan örülhetett volna pártja kongresszusi dominanciájának mint ifj. Bush, viszont utolsó két évét teljes demokrata dominancia határolta be. A neokonzervatív napirend 2006-ban nem jött be: sok helyen győztek olyan, a Demokrata Párthoz tartozó jelöltek, akik csupán az iraki háború elutasítása miatt igazoltak át a republikánusoktól; a GOP pedig több, hagyományosan őt támogató területen szenvedett érzékeny vereséget (Közép-Nyugat). Az amerikai konzervatív politika a két házban lényegében az iraki háború miatt veszítette el 12 éve tartó többségét. Vagyis, arról van szó, hogy a neokonzervatív világpolitikai diktálással nem elégedett republikánus jelöltek és szavazóik kiábrándultak az amerikai konzervativizmus pártjából, a demokraták pedig a háború ellenzőinek szavazatait megszerezve a balliberális törekvéseket és az antikonzervatív ügyeket is győzelemre tudják vinni.

A 2008 őszi elnökválasztás idején kezdetben a kulturális konzervativizmust több esetben megtagadó, szeptember 11-éből imázst építő New York-i republikánus kormányzó, Rudi Giuliani látszott befutónak a Republikánus Pártban és ő volt a neokonzervatívok jelöltje is. Külpolitikai tanácsadói között láthattuk David Frum-ot, Norman Podhoretz-et, Peter Berkowitz-ot, Martin Kramert és Daniel Pipes-t, a stábot a PNAC-tag Charles Hill vezette.[1191] Giuliani a kampány során világossá tette, hogy programja tökéletesen lefedi az új neokonzervativizmust. Híres cikkében úgy fogalmazott, hogy

> A realista béke elérése azon nyugszik, hogy *a realizmus és az idealizmus keverékét* állítjuk elő külpolitikánkban. […] Az idealizmus végső céljainkat fejezi ki, a realizmus pedig segít ezeket elérnünk. […] A realista béke csak erő útján érhető el. De a realista béke egyáltalán *nem jelenti a külpolitika realista iskolájának felújítását*.
>
> A realista béke felé tett első lépésünk az, hogy meghatározzuk ellenségünket. Ők azok, akik egy erőszakos ideológiát követnek, ez pedig a *radikális iszlám fasizmus*, amely a vallás álarca alatt távolabbi célként a totalitarianizmust tűzte ki és le akarja rombolni a létező nemzetközi rendszert.
>
> De mi mindenek előtt jól megtanultuk: a gonosszal meg kell ütköznünk – nem pedig kiegyeznünk vele –, ám csakis az ideáink által áthatott erő vezethet el bennünket a realista békéhez.[1192]

Vele szemben külön, ám kevés eséllyel kecsegtető jelöltet állítottak az evangéliumiak (Mike Huckabee) és a paleók (Ron Paul), a republikánus tábor fragmentálódására mutat, hogy Mitt Romney és McCain szenátor ismét elindult, utóbbi internacionalista külpolitikát ígérve. McCain tanácsadói nem mutattak Giuliani-étól túlságosan különböző *team*-et; sőt, az új neokonzervatív értelmiség igazából mellette sorakozott fel, úgymint: William Kristol és Robert Kagan, Max Boot, Gary Schmitt, Randy Scheunemann volt PNAC-igazgató, a *Committee for the Liberation of Iraq* egyik alapító tagja. A konzervatív párharcban előre tudni lehetett, hogy Giuliani veszít McCain-nel szemben, s ez be is következett.

Eközben a kisiklott neokonzervativizmus elméleteinek főpróbájául szolgáló közel-keleti állam homokja elnyelte az amerikai demokrácia-exportot és a nemzetépítést, s lassan-lassan azt a neokonzervativizmust is, amely mindezek mögé egy sor téves nemzetközi elemzés után ideológiát gyártott 1991–92 után. S miért? Több ok miatt. (1.) A világ demokratizálása, akárcsak felsejlő realista korszakunkban az erők egyensúlya helyett a birodalmi hegemóniaépítés unipoláris processzusa, vereségre van ítélve. (2.) A neokonzervativizmus megújulásának várható elmaradására mutat, hogy nem tűnt eddig fel a

---

[1191] Rudi Giuliani: Would You Buy a Used Hawk From This Man? In: *Newsweek*, 2007. október 22.; DESCH, Michael C.: Declair Forever War. In: *The American Conservative*, 2008. január 14. A Giuliani-párti neokon David Frum a konzervatívoknak azt ajánlotta a választáson, hogy „lopjanak” a demokratáktól üzeneteket, legyenek zöldek, centristák és mérsékeljék kulturális konzervativizmusukat. (FRUM, David: Comeback: Conservatism That Can Win Again. Doubleday, New York, 2008.)

[1192] GIULIANI, Rudolph W: Toward a Realistic Peace. In: *Foreign Affairs*, 2007. szeptember–október (Kiemelés tőlem.)

láthatáron új, harmadik neokonzervatív generáció, a második pedig az ideológiai kifulladással küszködik. (3.) A nagy neokon elnök, George W. Bush két ciklusa vitatott örökséget hagy maga után az új elnök 2009. januári beiktatását követően, s láthatóan nem lehet folytatni azt a radikálisan forradalmi külpolitikát, amelyet ő vitt szeptember 11-e után. (4.) A világdemokrácia és vele a *Pax Americana* ügye a világ számos helyén akadályokba ütközik, amely csak fokozódni fog a felemelkedő hatalmi központok megerősödése miatt. (5.) Újabb repedésre utal, hogy az evangéliumiak között rohamosan terjed a baloldali orientáció.[1193] (6.) Az amerikai konzervatív tábor pedig szabadulni igyekszik a neokonzervatív rezsim örökségétől.

A forradalmi neokonzervativizmus mérlege

Sokszor elmondtuk, hogy 1991–92 után forradalmi változás ment végbe a neokonzervativizmuson belül, amely tartalmilag is szó szerint forradalmi volt. Az eszme ideológiává torzult, méghozzá egydimenzióssá, amely az unipoláris világrend megteremtésében érdekelt. Ennek politikai karaktere a liberális demokrácia, gazdasági rendje a neoliberális kapitalizmus, filozófiai vezérfonala pedig a haladás. Fukuyama már idézett találó megállapítása szerint az ő „marxista" tételét a második generációs neokonok „leninista" könyörtelenséggel akarták megvalósítani, azaz a haladás feltételezett vastörvényét erőszakkal akarták mielőbbi eredményre ösztökélni. Robert Kagan írja: *„De Francis Fukuyama híres,* A történelem vége *című esszéjének központi gondolata mégiscsak cáfolhatatlan. A több évszázados küzdelem az emberiség helyes kormányzására vonatkozó, egymással vetélkedő elképzelések közül határozottan a nyugati liberális eszmék javára dőlt el."*[1194]

1991–92 után, a *New World Order* keretei között egyre valószínűbbnek tekintette az új neokonzervativizmus, hogy Amerika képes lehet a saját érdekeinek megfelelő világrendszert a világ tételezett üdvével összhangba hozni. Úgy vélték, hogy a *Manifest Destiny* aktualizálható, majd számos bizonyítékot hoztak fel Amerika győzedelmességére (Öböl-háború, Bosznia, Kosovo), s átideologizálták a külpolitikai napirendet és Amerika saját moralista külpolitikai hozzáállását is mozgósították az új ügy érdekében. De a neokonzervativizmus utópikus ideológiává válva, azzá torzulva, 1991–92 után egyre inkább nem tudott különbséget tenni az emberi természet örök feltételei és saját vágyai között. A hatalom- és geopolitikai, illetve stratégiai keretek helytelen felmérése és saját vágyaik megvalósításának dühe oda vezetett, hogy a *Pax Americana* főpróbájául választott Irak esetében a neokonzervatív doktrína több mint csúfos kudarcot vallott. Vajon igaza van-e Fukuyamának, hogy Irakkal együtt a neokonzervativizmus is szétesik? – Egyre valószínűbbnek látszik, hogy igen.

Nem csak mi állítjuk azt, hogy Irak a neokonzervatív ideológiai főpróbája. Krauthammer egyik 2004 elején megjelent cikke szerint Amerika katonai dominanciája teremti meg a világhegemóniát, amely az unipoláris korszak – az új, jövőbeli világkorszak, a *Pax Americana* alapján definiált *New World Order* – lényege.[1195] A Kagan–Kristol szerzőpáros véleménye pedig az e kérdéshez közel eső ügyben az, hogy Irak kulcskérdéssé vált, hiszen ha ott az Egyesült Államok veszít, akkor a közel-keleti demokratizáció modellje bukik meg, s vele az egész amerikai misszió is.[1196] Joseph S. Nye Jr. szintén azt írja, hogy Irak azért lett a centruma minden, a *jövő világrendjét* építő elméletnek és az ezt szolgáló

[1193] Utóbbi az egész amerikai jobboldal szempontjából igen fontos jelenség, de önmagában is a neokonzervativizmus meggyengülését és tömegbázisának szűkülését jelenti. (HART, Darryl: Leftward Christian Soldiers. In: *The American Conservative*, 2007. január 27.; IZSÁK Norbert: Balhitek? In: *HVG*, 2007. december 22.)

[1194] KAGAN: Édenkert és hatalom. 85–86. oldal

[1195] KRAUTHAMMER, Charles: An American Foreign Policy for a Unipolar World. In: Irving Kristol Lecture at AEI. Washington D. C. 2004. február 10.

[1196] KAGAN, Robert–KRISTOL, William: America's Responsibility. In: *The Weekly Standard*, 2003. szeptember 15.

gyakorlatnak, mert ma már valóban adekvátnak látszik *„amerikai birodalomról”* beszélni, amely példátlan kiterjedésű világhatalomként kénytelen megküzdeni ezzel, a perifériáján fellángoló intenzív konfliktussal.[1197] Mindeközben az iraki vereség már nem kérdés, hanem a végleges befejezéshez közel álló tény.

Egyre inkább úgy tűnik, hogy már az utópikus, wilsoniánus vállalkozás elején elszámították magukat a neokonzervatívok. Wolfowitz a Kongresszus előtt úgy nyilatkozott 2003-ban, hogy *„Irak esetében egy olyan országgal számolunk, amely valóban tudja majd finanszírozni saját újjáépítésének* [értsd: nemzetépítésének – B. M.] *költségeit.”* Amerika alelnöke ugyanekkor, a háborút megelőzően így válaszolt egy interjúban: *„Komolyan hiszem, hogy az irakiak felszabadítóként fognak üdvözölni bennünket.”*[1198] A háború előtt, a neokonzervatív *American Enterprise Institut* vacsoráján maga az elnök elevenítette föl az amerikai univerzalizmus nem éppen konzervatív elveit, amikor így szólt: *„Az egyes kultúrák nagyon különbözőek lehetnek, mégis mindenütt ugyanarra vágynak az emberek.* […] *Ezen alapvető okok miatt a szabadság és a demokrácia mindig és mindenütt nagyobb vonzást fog gyakorolni, mint a gyűlölet és a terror.”*[1199] Irak és népe azonban nem úgy viselkedett, ahogyan a tervező és a kormányzati részleg elképzelte. Meg kellett volna fontolni azt, amit Irving Kristol írt 1991 tavaszán: *„egy józan eszénél lévő civilizált ember sem akarhatja Irakot kormányozni.”*[1200] Az utópia fegyveres megvalósítói tehát nem számoltak a valósággal. Pedig erre sokan – köztük más neokonzervatívok is – felhívták a figyelmüket. James Q. Wilson, a *Public Interest* egykori neves publicistája, az ellenforradalmi neokonzervativizmus reprezentáns figurája, már az ezredforduló évében kétségbe vonta, hogy a demokrácia minden kultúrában és minden körülmények között abszolút vágyakozás tárgya volna.[1201] Az iraki háborút követő évben szintén az ország kulturális viszonyaira hivatkozva mondta, hogy a jelen körülmények között egy, a *demokrácia vágyá*nál is erősebb és fontosabb dolog – ami az eredeti amerikai mítosz ősmotívuma is – mozgatja a kudarc belső rugóit: mégpedig a *szabadság akarata*.[1202]

„A wilsoniánus projekt határait újra meg kell tanulnunk” – vonta le 2003 novemberében Irak kapcsán a következtetéseit George F. Will. Cikkében nagyon pontosan látta, hogy Amerika a demokrácia kulturális feltételeit nem fogja tudni exportálni, mivel annak Irakban sem mentális, sem politikai, vagy intézményi és alkotmányos hagyománya nem létezik. Éppen ezért nem igaz – Afganisztán és Irak esetében sem –, hogy az emberek mindenhol a demokráciát választják – írja.[1203] Ennek tágabb, politikai filozófiai következtetése pedig nem más, minthogy *a demokrácia nem univerzális érték,* nem egyetemes erény, nem az állami és társadalmi berendezkedés *„történelem végi”* állapota, vagy egyszer s mindenkorra rögzített végpontja. Ha pedig ez így van – Afganisztán és Irak példája ezt mutatja –, akkor a demokrácia exportja nem több, mint egy újabb ideológikus utópia egyik eleme, amely vizsgált témánk esetében azért mutat paradox helyzetre, mert egy ellenforradalmi, határozottan konzervatív talaj elvesztése után alakult ki. Ki kell mondanunk újra, hogy *az amerikai neokonzervativizmus ellenforradalmi eszméből forradalmi ideológiává vált*. A neokonzervativizmus forradalmi attitűdjét dokumentálja Max Boot, amikor saját vélekedését idézi az iraki invázió előttről, 2003-ból:

1197 NYE, Joseph S., Jr.: American Power and Strategy after Iraq. In: *Foreign Affairs*, 2003. július–augusztus

1198 Idézi: HALPER–CLARKE, 222. oldal és FUKUYAMA: Amerika válaszúton. 126. oldal

1199 BUSH, George W.: President Discusses the Future of Iraq. American Enterprise Institut, Washington D. C. 2003. február 26.

1200 KRISTOL, Irving: Tongue-Tide in Washington. In: *Wall Street Journal*, 1991. április 15.

1201 WILSON, James Q.: Democracy for All? In: *Commentary*, 2000. 3. szám

1202 WILSON, James Q.: Why Freedom Can Be a Lot More Important than Democracy? In: *The Sunday Times*, 2004. május 2.

1203 WILL, George F.: The Slow Undoing: The Assault on, and Underestimation of Nationality. (2003) In: TNR, 129–139. oldal

> [Bagdad eleste] éppen olyan lesz, mint a Bastille ostroma vagy a berlini fal ledöntése – amelyek után már minden teljesen más. Ha Irak megszállása jól sikerül (kétségkívül jó nagy „ha" ez), akkor tudni fogjuk: a Közel-Kelet beteg szervezetébe bejutott egy erős antibiotikum, amely az egész térséget sokkal jobbá fogja majd változtatni.[1204]

Ismét arról van tehát szó, hogy az iraki győzelem a posztbipoláris neokonzervativizmus központi kérdésévé vált, más szavakkal Amerika új, forradalmi neokonzervativizmusa itt vívja a maga csatáját a Bastille bevételéért. A 2003-as iraki invázió pedig a kisiklott neokonzervativizmus 1789-e.

A demokrácia-export wilsoniánus, az 1991–92 után kiformálódó neokonzervatív unipolarizációs keretbe helyzett elmélete azon épül fel, amin minden más utópia is: hisz az egyetemes emberi kondíciók üdvös megváltoztatásában, a tökéletesíthető világrendszerben és az univerzális békében. Ehhez pedig egy hamisítatlanul vízionárius, messianisztikus történeti perspektívát gyárt.[1205] Reinhold Niebuhr Amerika gondolati alapjaiban már majd' fél évszázada azonosította ezt a problémát. 1960-ban írta, hogy Rousseau maga volt a forradalmi nacionalizmus és a *„»demokratikus« idealizmus"* összekötője, amelyet a liberális univerzalizmus abroncsával fogott össze. A híres realista szerző úgy vélte továbbá, hogy Amerikára is hatott a *„demokratikus liberalizmus rejtett univerzalizmusa"*, amelyet Jefferson indított útjára, majd őt követően Wilson újított fel, mivel *„a wilsoni idealizmus történelmünkben az amerikai nemzet liberális–demokratikus hagyományának erejét mutatja."*[1206] Kétségtelenül ezt a hagyományt erősítette fel újra az új, forradalmi neokonzervativizmus is, amikor Nixon és Reagan konzervatív és morális realizmusa után visszanyúlt Wilsonhoz, de Theodore Roosevelt-et követve erővel akarta annak céljait megvalósítani. Az új, forradalmi neokonzervativizmus nem más – magyar példával élve – mint jozefinizmus a külpolitikában.

Súlyosan elgondolkodtató Niebuhr egy másik megfogalmazása, amelyet a Szovjetunió természetével kapcsolatban tett. Eszerint a kommunista birodalom négy okból utópikus és forradalmi gyökerű hatalom, mivel (1.) politikai és történeti alapja forradalmi, amelynek (2.) ideológiája szerint az ember tökéletesíthető, ez pedig (3.) saját rendszere planetáris elterjesztésére ösztönzi, mivel (4.) univerzális értékeket tud magáénak.[1207] Emiatt másutt ezt a jellemzést adja: *„Az igazsághoz az áll a legközelebb, ha a Szovjetuniót úgy definiáljuk, mint egy olyan hatalmi rendszert, ahol az erő és az ideológiai illúzió egymást tételezi fel és egymást támogatja."*[1208] Bush és csapata sem tett mást, mint Amerikát egy ehhez kísértetiesen hasonlító birodalommá változtatta.

Jelezve az amerikai birodalmiság hübriszét, Claes G. Ryn *neojakobinizmus*nak nevezi a *Pax Americana* építőinek motivációját, mivel az 1792–93-as háború idején Danton is a szabadság fáklyáival akarta felgyújtani Európát; a neokonzervatív mozgalom pedig – szintén a demokrácia és a szabadság nevében – újra ezt tenné, a világgal.[1209] Az absztrakt, minden emberre érvényes jogi formula 1789-ben született meg, ez volt az első olyan dektérum, amelyet egy forradalmi parlament hozott és a világ többi emberére is vonatkoztatott – ez volt az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata*. Az univerzális elveket terjeszteni kívánó, világdemokráciáért vívott neokonzervatív misszió szintén jakobinus könyörtelenséget és ideologikus víziót mutat fel. A liberális demokrácia egyedül morális és legitim voltának

---

[1204] BOOT, Max: Neocons May Get the Last Laught. In: *Los Angeles Times*, 2005. március 3.

[1205] MOLNÁR Tamás: Utópia – örök eretnekség. Ford.: Boros Attila. Szent István Ts. Bp. é. n.

[1206] NIEBUHR, Reinhold: Nations and Empires: Recurring Patterns in the Political Order. Faber&Faber, London, 1960. 184–185., 190. és 19. oldal

[1207] Uo. *The Utopian Basis of Soviet Power*. c. fej. Különösen: 222. és 225. oldalak.

[1208] NIEBUHR, Reinhold: Power and Politics in National and International Affairs. (1959) In: uő: Faith and Politics: A Commentary on Religious, Social and Political Thought in a Technological Age. Ed. by Ronald H. Stone, G. Braziller, New York, 1968. 205. oldal

[1209] RYN, Claes G.: America the Virtuous: The Crisis of Democracy and the Quest for Empire. Transaction, New Brunswick, 2003. *The Ideology of American Empire*. c. fej. Ld. még: DORRIEN, Gary: Imperial Design: Neoconservatism and New *Pax Americana*. Taylor&Francis, New York, 2004.

felfogásából kiinduló tétel vallói utópikus várakozással tekintenek a jövő amerikai évszázadára. William Kristol és David Brooks így ír, jelzést adva az új neokonzervativizmus antikonzervatív ideológiájáról: *„nacionalizmusunk egy olyan különleges nemzeté, amelyet* univerzális elvek*re alapítottak, ezek azok, amelyekről Lincoln így szólt: »*absztakt igazságok*, amelyek* minden emberre, minden időben *alkalmazhatóak«.”*[1210]

A hidegháború utáni neokonzervativizmus ambivalens érvelésének és ideologikus konstrukciójának állatorvosi lova Robert Kagan könyve, amely Amerika és Európa különbségéről szól az új világrendben. Kagan kötetében végig realista fogalmakkal dolgozik, a hatalom és az állami erő szemantikai környezetében forog, de megoldása már jól felismerhetően idealista, igaz nem annak wilsoniánus–carteri–clintoni institucionalista verziója szerint, hanem a *„demokratikus realizmus”* (Krauthammer) vagy a *„kemény wilsonizmus”* (Boot) értelmével módosítva. Amint írja, az USA *„Hobbes anarchikus világában gyakorolja a hatalmat, ahol a nemzetközi jogszabályok nem követik a valóságot”* – igen-igen, de olvassuk csak tovább: *„és ahol a valódi biztonság,* a liberális rend védelme és támogatása *változatlanul a katonai erő birtoklásán és használatán múlik.”*[1211] Tegyük fel a kérdést, hogy a realizmus mióta a *„liberális rend”* és nem a nemzetállami érdek védelmezője? Kagan a kötetet azzal zárja, hogy majdhogynem *expressis verbis* az *erőszak általi tökéletesítés* mellett érvel, íme:

> Az amerikaiak, mint a felvilágosodás hű gyermekei, hisznek az ember tökéletesíthetőségében, és reménykednek a világ tökéletesíthetőségében is. De realisták maradnak abban a korlátozott értelemben, hogy hisznek a hatalom szükségességében a távol sem tökéletes világban.[1212]

A posztbipoláris neokonzervativizmus – Kagan és Krauthammer esetében főleg – a realista látszat mögött kantiánus álmodozást folytat, csakhogy éppen egyoldalú erőszakkal kívánja elérni az *„örök békét”*. A fentebb Kagan által meginvokált Hobbes azonban minden időkre leszögezte a realizmus (antropológiai, politikai, külügyi) álláspontját: *„Az emberi állapotok az e világi életben sose lesznek bajok nélkül valók”*.[1213] Ebből is világosan látszik, hogy Amerika neokonzervativizmusa a posztbipoláris korban *„nem több aberrációnál”* (Halper–Clarke), aminek igazi bizonyítéka éppen Irak demokratizálásának tökéletes kudarca. A demokrácia – mint Amerika alapvető politikai tradíciója – megvédelmezése és konzervatív biztosítékokkal való ellátása helyett a neokonzervativizmus a wilsoniánus missziót vállalja és ennek egész ideológiai „felépítményét” a demokrácia exportálásának bizonyítására használja. *A neokonzervatív ellenforradalomból tehát forradalmi neokonzervativizmus lett.* Márpedig így az új neokonzervativizmussal kapcsolatban semmi sem indokolja azt, hogy konzervativizmusként tekintsünk reá. Miért? – Öt ok miatt.

(1.) Mivel egydimenziós, majdnem kizárólagosan külpolitikai iskola lett, márpedig a konzervatív meggyőződés nem ambícionálja a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek kifejtését, noha antropológiai s ebből következő politikai realizmusa több mint analóg a realista iskola alapállásával. Mégis, noha egy konzervatív természetes nemzetközi hozzáállása a realizmus, ezzel egyáltalán nincs befejezve gondolkodása, amelynek csak egy szeletét alkotja e kérdés.

(2.) Az új neokonzervativizmus még csak nem is konzervatív, azaz realista külpolitikai iskola, hanem az amerikai unipoláris erő és az idealizmus – mégpedig a liberális demokrácia terjesztésének idealizmusa – keveredéséből előálló hibrid. A demokrácia elterjesztésének erőszakos projektje pedig már a bolsevizmussal rokon vonás.

[1210] KRISTOL, William–BROOKS, David: What Ails Conservatism? In: *Wall Street Journal*, 1997. szeptember 15. (Kiemelés tőlem.)

[1211] KAGAN: Édenkert és hatalom. 7. oldal (Kiemelés tőlem.)

[1212] Uo. 100. oldal

[1213] HOBBES, Thomas: Leviathán vagy az egyházi és világi állam formája és tartalma. (1651) Ford.: Vámosi Pál. Bev.: Ludassy Mária. Kossuth, 1999. I. 238. oldal

(3.) A posztbipoláris neokonzervativizmus forradalmi tendenciáját mi sem mutatja jobban, minthogy gondolkodása egy teleologikus történelemfilozófia konstrukcióján alapul. Ez a jövőt úgy tekinti, mint az utópikus örök békét megteremtő amerikai világhegemónia által biztosított liberális demokrácia szükségszerű kiteljesedését.

(4.) Az új neokonzervativizmus tehát végső soron a történelemben egy tendenciózus vektort vél felismerni, amely pedig a progresszív gondolkodás sajátja, mivel a haladást prognosztizálja. Mindez viszont tökéletesen idegen a konzervativizmustól, amely sem nem haladás-elvű, sem nem ideológia.

(5.) Végül a hidegháború utáni neokonzervativizmus egy kifejezetten ideologikus tévedés birtokosa, mivel a világ sokszínű valóságát egy univerzális–racionalisztikus megoldásba (amely nem más visszataszító absztrakciónál) kívánja zárni. Amely közelebbről megint nem más, mint a világhegemón által kiteljesített világdemokrácia, amelynek neve: *Pax Americana*.

Összefoglalva tehát: a posztpiboláris neokonzervativizmus egydimenziós ideológiává válva mindenestől távol került a konzervativizmus paradigmájától és mindannak antitézisévé vált, amit az Alapító Atyák akartak. Ami pedig nem más volt, mint *csak* az amerikai nép számára – *annak* történeti és kulturális hagyományai szervességének figyelembe vételével – megalkotott mérsékelt alkotmányos rendszer megóvása.

ZÁRSZÓ

A kisiklás természetrajza

Disszertációnkban végig kívántuk követni a neokonzervativizmus eszmei útját a kezdetektől az új évezred első évtizede végéig. Egy eszme genezisét is nehéz a maga teljességében megragadni és elmagyarázni, hát még egy olyan utat végigjárni, amely a folytonos fejlődés és kiteljesedés után megtörik, eltorzul, majd *kisiklik* és úgy folytatja immár forradalmian módosult pályáját. Éppen ezért nehéz az amerikai neokonzervativizmusról tárgyilagos, sematikus, vagy éppen csupán leíró elemzést készíteni. A mai, újgenerációs neokonzervatívok biztosan nem is osztanák a mi narratívánkat, de a másik, paleokonzervatív térfélen sem fogadnák el azt, hiszen ott a neokonokat úgy szemlélik, mint kezdettől fogva az amerikai jobboldal falain belülre vontatott trójai falovat.[1214]

Számunkra mégis egyértelmű, hogy a neokonzervativizmus másfél évtizedes készülődés után a ’60-as évekre egy *sajátos amerikai ellenforradalmi jelenség* lett, amely a ’80-as évekre – a *Reagan Revolution* idején, azzal egy időben – elérte teljességét, majd 1988–90-ben többnyire a normális viszonyok közé kívánta visszakalauzolni az országot (I. Kristol, Tucker, Kirkpatrick, Huntington segítségével). Sokan felhívták azonban a figyelmet már a korban is arra, hogy a hidegháborús győzelmet nem biztos, hogy a jobboldal túléli, az antikommunizmus által egyesített konzervatív tábor pedig könnyen szétszéledhet és a benne addig is meglévő divergenciák felerősödhetnek.[1215] Ennek egyik legfontosabb színtere és később is meghatározóvá váló folyománya éppen a neokonzervatív csoporton belül következett be, amikor az eszme megváltozott és az ellenforradalom olyannyira kisiklott, hogy az amerikai konzervativizmus egyik leginvenciózusabb áramlatából unipolarista, birodalom-építő ideológia lett. Negyven évnyi út után tehát a neokonzervativizmus történetében olyan húsz év következett, amely diametrális ellentétben áll az eredeti mondanivalóval.

A neokonzervativizmus első monográfusa, a katolikus értelmiségi Peter Steinfels a ’70-es évek végén attól tartott, hogy a neokonzervativizmus, mint a *„baloldal ellenszere”* olyan orvosság lesz, amely végül az egész testet megtámadja. Érvelése szerint ez azért következhet be, mert a neokonzervativizmus Amerika *„oligarchisztikus berendezkedését”* legitimálja, a társadalmi ellentételeket be akarja fagyasztani azok kedvezőtlen állapotában és a demokráciát csupán a hatalom megszerzése előtt zajló rituálénak tartja.[1216] Harminc

---

[1214] Előbbire ld.: MURRAY, Douglas: Neoconservatism: Why We Need It. Encounter Books, New York, 2006. Utóbbira ld.: RAIMONDO, Justin: Reclaming the American Right: The Lost Legacy of the Conservative Movement. Foreword by Patrick J. Buchanan, ISI Books, Wilmington, 1993. Különösen: BUCHANAN, Patrick J.: The Old Right and the Future of Conservatism. [Foreword]

[1215] Ld. pl.: BARTLETT, Laurence: Can the Right Survive Success? In: *Time*, 1990. március 19.

[1216] STEINFELS, Peter: The Neoconservatives: The Men Who Changing America’s Politics. Simon and Schuster, New York, 1979. 294. oldal

év múlva mi úgy látjuk: van, amiben Steinfelsnek némileg igaza volt, van, amiben tévedett, és van, amire nem is számít(hat)ott. Az viszont biztos, hogy egy évtizeddel előbb meglátta a neokonzervativizmusban kezdettől is benne rejlő kisiklató tényezőket.

Mindent összevetve mi a nemzetközi környezet fordulatában és az ehhez tévesen alkalmazkodó új neokonzervatív generáció felfogásában látjuk a kisiklás legfontosabb okait. Vizsgáljuk meg jobban a két komponenst! (1.) Kérdéses először is, hogy a nemzedékek egymást váltó dinamikája a szellem, az eszmék, a politika terén indukálnak-e valamilyen változást? Véleményünk szerint igen. Ugyan mi most nem makro-, hanem mikro-szinten értjük a nemzedék fogalmát – hiszen egy eszmén belül beszélünk generációkról –, mégis jónak látszik a probléma teoretikus megfogalmazását Mannheimtől idézni, aki így fogalmaz: *„Az egy időben felnövekvő egyéneket a legnagyobb befogadóképesség éveiben, de később is azonos alapvető hatások érik, mind az őket befolyásoló szellemi kultúra, mind a társadalmi–politikai állapotok részéről."*[1217] A generációváltás egy hosszabb életű eszme esetében természetes, hiszen egy fiatalabb nemzedék veszi át a régiek gondolatait – biztosan a más kor követelményeihez akklimatizál(ód)va – és közvetíti azokat tovább. Fontos, hogy a mi témánk esetében a régi generációból csupán négyen (N. Podhoretz, Decter, Novak, Muravchik) vallják az új generáció gondolatait, míg a második nemzedék tagjai között nincs olyan, aki az elsőével egyetértene. Mindez azt bizonyítja, hogy a generációváltás abszolút el nem hanyagolható tényező. De menjünk tovább! A 2001-ben hivatalba lépett Bush-kormány neokonzervatív kormányzati részlegének tagjai korban többnyire az első neokon nemzedékhez állnak közelebb, gondolataik tekintetében viszont a másodikhoz. Itt számos olyan személy van, aki korban első generációsnak számít, s mégis az új neokonzervatív törekvések zászlóvivőjévé. Fordítva azonban ez megint egyáltalán nem áll fenn. Mindebből az következik, hogy a nemzedékváltás megkerülhetetlenül fontos tényezője a neokonzervativizmus megváltozásának, ám az igazi forradalmi lökést ennek talán valami más (is) adta. (2.) Megint Mannheimhez fordulunk, aki a nemzedékek korbeli szituációhoz viszonyított elhelyezkedését döntő fontosságúnak véli: *„két egymást követő nemzedéknek más és más az ellenfele a világban és önmagában. A fiatalok számára már eltűnt az az ellenfél, amely ellen az öregek önmagukban vagy a külvilágban harcoltak, s amelyhez összes érzelmi és akarati intuícióikban, de fogalommagyarázataikban is igazodtak."*[1218] A nem kis áthallásra alkalmasa sorok után tehát jegyezzük végre meg, hogy a neokonzervativizmus abban a különleges helyzetben van, hogy itt *a generációváltás nagyjából egybe esett a XX. század egyik legnagyobb korszakhatárával, a bipoláris világrend végével*. Ez a helyzet és az erre való gondolati reagálás milyensége döntötte el, hogy a neokonzervativizmus hogyan folytatja útját. Egy gondolatiskola esetében márpedig a központi kérdés mindig az eszméi mögött álló filozófia mibenléte, természete. A neokonzervativizmus kezdetben az antropológiai realizmus, a transzcendens belátás, a nyugati–keresztény kultúra és az amerikai intézményrendszer védelmének alapján állott, azaz konzervatív eszme volt és követte a politikai realizmus és a politikai filozófia szabta utat. A világtörténeti változások után azonban a túlnyomó részben az ezekre reagáló újabb nemzedék által kidolgozott módon a neokonzervativizmus *belső filozófiai magja kicserélődött* és ezzel megnyíltak előtte az ideológiává válás útjai. A neokonzervativizmus döntő változása tehát annak köszönhető, hogy az új, posztbipoláris helyzetben a politikai racionalizmus elemei – úm. unipoláris hajlam, univerzalizmus, optimizmus, a tökéletesíthetőségbe vetett hit, absztrakciós készség, utópizmus – rakódtak filozófiai magjára, amely egyébként is immár a haladás – akár kierőszakolt – ösztönzését tartalmazta.

Ha röviden is, de a fentiek fényében most újra meg szeretnénk erősíteni a dolgozat mondanivalóját.

A neokonzervatívok a '40-es évek közepétől–végétől belátták, hogy az amerikai liberalizmus egyre inkább valami olyasmivé változik, amely már nem hasonlít arra, ami az amerikai forradalom idején volt. A volt baloldali és liberális New York-i neokonzervatív első generáció tagjai kezdetben kiábrándultak társutas kortársaik ideológiáiból, majd a '60-as évekre megütköztek a liberalizmus átváltozásán, amely ekkor immár konkrét Amerika-ellenességet, antitradicionalizmust és az USA nemzeti érdekeinek feladását jelentette, mindezt nagy költségvetéssel és óriási adókkal dolgozó balliberális demokrata kormányzással. Az ősneokonzervatívok konzervatív fordulata jól párhuzamba állítható azzal, ami a magyar reformkor centralista és mérsékelt *„szabadelmű"* politikusaival történt 1848–49 után. Eötvös és Kemény bárók, Csengey Antal, Szalay László, illetve Deák és Arany a forradalom bukása után a kiegyensúlyozottság, a szabadság jogi biztosítása, az egyenlőséggel szembeni gyanakvás és a forradalom-ellenesség (ha nem is világos ellenforradalmiság) elgondolásába kezdtek.[1219] Vagyis, a társadalom és az állam, a kormányzati rendszer adott, többé-kevésbé hagyományos rendje elleni radikális fellépés sokszor kelti fel önnön ellentétét, amely először kritikaként jelenik meg, majd új, önálló eszmévé alakul, amely aztán akár politikai cselekvést is eredményezhet. A neokonzervatív szembefordulás, szkepticizmus, kritika, majd ezek ellenforradalmi vélekedéssé szerveződése a következőképpen nézett ki. (1.) Az *„ellenséges kultúrával"* (Trilling) szembeni kulturális ellenáramlat felkeltése és az amerikai mítosz integritásának és az amerikai forradalom örökségéből származó intézményrendszernek a védelme. (2.) A balliberális Demokrata Párt által folytatott központosító kormányzás és az állami túlköltekezés elleni szkepticizmus elmélyítése, együtt az amerikai mítosz fontos összetevőjét jelentő szabad vállalkozás melletti

---

[1217] MANNHEIM, Karl: A nemzedéki probléma. (1923) In: Ifjúságszociológia. Ford.: Félix Pál és ts. Szerk.: Huszár Tibor–Sükösd Mihály. Közg. és Jogi, Bp. 1969. 39. oldal

[1218] Uo. 62. oldal

[1219] Ld. pl.: báró KEMÉNY Zsigmond: *Forradalom után*. (1850), ill. *Még egy szó a forradalom után*. (1851) és báró EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. (1851–54).

kiállással, mégpedig az ezt alátámasztó protestáns etika nevében lépve fel. (3.) Az amerikai nemzeti érdek realista felmérése révén és heves antikommunista érzelmek által hajtva, az enyhülés elvetése és a *„gonosz birodalmával”* (Reagan) való megbékélés ellenzése. A neokonzervativizmus mindezen hármas törekvéseit szinte kezdettől fogva egymással párhuzamosan fejtette ki, s ezzel az amerikai konzervativizmus megerősítését, szellemi horizontjának tágítását és az amerikai belső rekonstrukció segítségét végezte el.

A neokonzervatív ellenforradalom kisiklása szinte évre pontosan, illetve világszituációhoz köthetően meghatározható, s ez pedig a hidegháború végét követő néhány év (1989–91/92). Ennek során az új neokonzervativizmus látványosan megtagadta alapító atyái elveit, a következők szerint. (1.) A posztbipoláris korba való átkelés közben a neokonzervatívok új generációja (W. Kristol, R. Kagan, Krauthammer, Fukuyama, J. Podhoretz, Elliott Abrams stb.) és néhányan a régiek közül (N. Podhoretz, Novak, Muravchik) elhagyták az amerikai kultúra védelméért folytatott küzdelmet, noha az még nem fejeződött be Reagan után sem. (2.) A *reagonomics* egy adott korban működő és kulturális feltételekkel összekapcsolt kurzusát a globálissá váló neoliberális pénzügy- és gazdaságpolitika paradigmájára cserélték. (3.) A legerősebben érvényesülő – mert globális problémává váló – eltérés és radikális gyökérmetszés révén előállott forradalmi váltás a külpolitikai napirendben és az utópikus célok megfogalmazásában ragadható meg. Disszertációnkban a neokonzervativizmus kisiklásának fő problematikáját is ez utóbbiban láttattuk. E nézetünk jogosságát, úgy véljük, bizonyítja, hogy az új generáció által újradefiniált posztbipoláris neokonzervativizmus a nemzetközi rendszer természetének átalakításával van (majdnem) kizárólag elfoglalva.

Fő megállapítsunk szerint tehát a neokonzervativizmus kisiklását követően ideologikus, politikai dogmatizmusra hajlamos, a világ demokratizálását és benne a *Pax Americana* megteremtését követelő gondolattá vált. A liberális demokrácia elterjesztése és a *New World Order* kiteljesítése kifejezetten progresszív, azaz önnön dinamikáját a haladás végtelen jövőjéből merítő ideológia sajátja. Ám minden jövőorientált utópikus tervezés csak emberi tragédiák tömegessé válása árán valósítható meg, illetve teljes mértékben még úgy sem, mert ahhoz az embert teljesen át kellene alakítani. Minthogy azonban ez objektív természeti és hasonlóképpen reális ontológiai (főképp transzcendens) tények miatt egyaránt lehetetlen, ezért a radikális haladás mindig erőszakot akar tenni a szabadság nevében az emberen, jóllehet a még nagyobb szabadság elérését ígérve. Ám a jellegzetes bírósági formula parafrázisával elmondhatjuk, hogy az emberi természet nem ismerete nem mentesít annak következményei alól. Az utópikus elképzelések rendre csalódásokkal érnek véget, amelyek egyre csak fokozzák az önérzetében megsértett haladó értelmiségi keserűségét, mígnem olyannyira elveszíti türelmét a szokások, a makacs hagyományok, a százados életrend minden megnyilvánulása ellen, hogy „kénytelen” a terror eszközéhez nyúlni. A *jakobinizmus* nem csak a politikai haladás extrémizmusára, hanem annak minden lelki és mentális oldalára is örök példa – így a posztbipoláris neokonzervativizmusra is tökéletesen ráillik. A haladás története sem bizonyít mást, mint annak az elvárásnak a kudarcát, amely szerint a realitás és a vágyak között, az egyetlen hiteles orákulum szavát, a haladó értelmiséget követve utóbbi javára kellene döntenünk. Ennek mindenkori kudarcának aktuális lenyomatát alkotja meg a demokrácia-export beragadása Afganisztánban és Irakban, illetve a *Pax Americana* létre nem jövése is.

Irving Kristol a ’60-as–70-es évek fordulóján még azt írta, hogy Amerika külpolitikáját *realista és morális* – de *nem ideologikus*! – kettős alapra kell helyezni. Ám tudni kell, hogy az emberi kondíciókat nem lehet megváltoztatni, a külpolitikát tehát semmiképpen sem szabad utópikus elvárásokra építeni – állapította meg Kristol.[1220] A neokonzervatív ellenforradalom kisiklását világosan mutatja, mennyire másként beszél Kristol fia. Az antikommunista, ellenkultúra-ellenes neokon eszme a hidegháború után olyan, jellegzetesen antikonzervatív elemeket épített magába, mint a világhegemónia felépítése, a demokrácia planetáris terjesztése és a neoliberális gazdaságpolitika globális győzelemre juttatása. – Ideologikus, uniformizált és tyrannikus, szélsőséges vágyképpé vált tehát. A kisiklást jelző 1991–92-es időpontot követő egy évtizeden belül az új neokonzervatív nemzedék kitűntetett képviselői – William Kristol és Robert Kagan – így írtak: *„Ami ma szükséges, az nem a* status quo *még jobb működtetése, hanem vezetőink gondolkodásának fundamentális megváltozatása és Amerika világban betöltött szerepének teljes újragondolása.”*[1221] A tervező részleggel szorosan együttműködő kormányzati részleg egyik vezető személyiségét, Richard Perle-t idézzük 2004-ből – letéve ezzel a disszertáció végére a pontot –: *„Sokkal inkább vagyunk forradalmárok, mintsem konzervatívok.”*[1222]

[1220] KRISTOL, Irving: American Intellectuals and Foreign Policy. (1967) In: uő: On the Democratic Idea in America. Harper&Row, New York, 1972. 49–50. oldal és uő: A Foolish Americanism–Utopianism. In: *The New York Times Magazine*, 1971. november 14.

[1221] KRISTOL, William–KAGAN, Robert: Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy. Encounter, San Francisco, 2000. 9. oldal

[1222] Interview with Richard Perle. BBC2, 2004. október 27.

BIBLIOGRÁFIA

Felhasznált és ajánlott válogatott irodalom

Konzervativizmus, jobboldal, ellenforradalom, konzervatív forradalom

ASBÓTH János: Magyar conservativ politika. Légrády, Bp. 1875.

AZZARÁ, S. G.: Pensare la rivoluzione conservatrice. Critica della democrazia e grande politica nella Reppublica di Weimar. La Cittá de Sole, Napoli, 2000.

BALISTRERI, A. G.: Filosofia della konservative revolution: Moeller van der Bruck. Books on Demand, Norderstedt, 2003.

BENETON, Philippe: Le conservatisme. Presse Univ. de France, Paris, 1988.

de BENOIST, Alain: Zarathustra nyomában. Példabeszéd a jó európaiakhoz. Ford.: Gazdag István. Europa Authentica, Bp. 2002.

BLAKE, Robert: The Conservative Party from Peel to Thatcher. Fonatan Press, London, 1985.

de BONALD, Louis-Ambriose, vikomt: Oeuvres complètes. Paris, 1854–1859.

de BONALD, Louis-Ambriose, vikomt: Théorie du pouvoir politique et réligieux dans la société civile, démontrée par le raisonnement el par l'historie. Union Générale de Éd. Paris, 1966.

BREUER, Stefan: Anatomie der Konservativen Revolution. (2. Aufl.) Wissenschaftliche Buchges. Darmstadt, 1995.

British Conservatism: Conservative Thought form Burke to Thatcher. (Documents and Political Ideas) Ed. by Frank O'Gorman, Longman, London, 1986.

BURKE, Edmund: Töprengések a francia forradalomról. Ford.: Kontler László. Atlantisz–Medvetánc, Bp. 1990.

CARLYLE, Thomas: A francia forradalom története. Ford.: Baráth Ferenc. Révai, Bp. 1913.

CECIL, Hugh: Conservatism. Williams and Norgate, London, 1912.

CHESTERTON, G. K.: A józan ész nevében. Ford.: Görgényi Tamás. Kairosz, Bp. 2003.

CHESTERTON, G. K.: Igazságot! Ford.: Hévey Gyula. Szent István Ts. Bp. 2004.

CONCHA Győző: A konzervatív és a liberális elv. In: uő: A konzervatív és a liberális elv. Válogatott tanulmányok. 1872–1927. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.

Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present. Ed. by Jerry Z. Müller, Princeton UP, Princeton, 1997.

Conservative Essays. Ed. by Maurice Cowling, Cassel, London, 1978.

Conservative Texts: An Anthology. Ed. by Roger Scruton, Macmillan, London, 1991.

Conservative Thinkers: Essays from The *Salisbury Review*. Ed. by Roger Scruton, Caleridge P. Lexington, London, 1988.

CORTÉZ, Donoso: Dictatur. Drei Reden aus den Jahren 1849/50. Karolinger, Wien–Leipzig, 1996.

CORTÉZ, Donoso: Obras Completas. Ed. Católica, Madrid, 1970.

COVELL, C.: The Redefinition of Conservatism: Politics and Doctrine. Macmillan, London, 1986.

CURTIS, Michael: Three Against the Third Republic – Sorel, Barrès, Maurras. Princeton UP, Princeton, 1959.

EGEDY Gergely: Brit konzervatív gondolkodás és politika. (XIX–XX. század) Századvég, Bp. 2005.

EGEDY Gergely: Konzervativizmus az ezredfordulón. Magyar Szemle Kvk. Bp. 2001.

ELM, Ludwig: Konservatives Denken 1789–1848/49. Darstellungen und Texten. Akademie Verl. Berlin, 1989.

ELM, Ludwig (Hrsg.): 'Wert' und 'Struktur'-Konservatismus. In: Konservativismus-Forschung 5. Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller Univ. Jena, 1985.

báró EÖTVÖS József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. (3. kiad.) Ráth Mór, Bp. 1885.

EPSTEIN, K.: The Genesis of German Conservatism. Princeton UP, Princeton, 1966.

Ernst Jünger. [emlékszám] In: *Sezession*, 2008. február

EVOLA, Julius: Emberek és romok. Ford.: Turóczy Ferdinánd. Nemzetek Európája, Bp. 2005.

EVOLA, Julius: Lázadás a modern világ ellen. Ford.: Szongott Rudolf. Kötet, Nyíregyháza, 1997

FALSCHE Propheten. Studien zum Konservativ–antidemokratischen Denken im 19. und 20. Jahrhundert. Hrsg. von Ludwig Elm, Akademie Verl. Berlin, 1984.

FREYER, Hans: Revolution von Rechts. Diederichs Verl. Jena, 1931.

GENGEMBRE, G.: La contre-revolution ou l'historie désesperante. Historie des idées politiques. Imago, Paris, 1989.

von GENTZ, Friedrich: Gesammelte Schriften. Bd. 1-7. Hrsg. von Günther Kronenbitter–Georg Olms, Hildesheim, 1997–1998.

GILMOUR, Ian: Inside Right: A Study of Conservatism. Quartet Books, London, 1977.

GIUSTI, Wolfango: L'ultimo controrivoluzionario russo: Konstantin Pobedonoscev. Ed. Abete, Roma, 1974.

GODECHOT, Jacques: The Counter-revolution: Doctrine and Action 1789–1804. Princeton UP, Princeton, 1981.

GREEN, E. H. H.: Ideologies of Conservatism. Oxford UP, Oxford, 2002.

HONDERICH, Ted: Conservatism. Penguin, Harmondswort, 1991.
HORKAY-HÖRCHER Ferenc: A gentleman születése és hanyatlása. Válogatott eszmetörténeti tanulmányok 1990–2005. Helikon, Bp. 2006.
JUNG, Edgar Julius: Deutschland und die konservative Revolution. In: Deutsche über Deutschland. Die Stimme des unbekannten Politikern. München, 1932.
JÜNGER, Ernst: Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt. Klett-Cotta, Stuttgart, 1982.
KARÁCSONY András: A konzervatív forradalom utópiája a két háború közötti Németországban. In: *Századvég*, 2005. 1. szám
KEKES, John: A konzervativizmus ésszerűsége. Ford.: Balázs Zoltán. Európa, Bp. 2001.
KEKES, John: A liberalizmus ellen. Ford.: Balázs Zoltán. Európa, Bp. 1999.
KEKES, John: Az egalitarizmus illúziói. Ford.: Balázs Zoltán. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2004.
báró KEMÉNY Zsigmond: Forradalom után. In: Kemény Zsigmond Művei. Változatok a történelemre. Szépirodalmi, Bp. 1982.
KENDALL, Willmore: The Conservative Affirmation in America. Gateway Ed. Chicago, 1985.
KIRK, Russel: Prospects for Conservatives. Regnery, Chicago, 1956.
KIRK, Russel: The Conservative Mind: From Burke to Eliot. (7th rev. ed.) Regnery, Washington, 1985.
KIRK, Russel: The Portable Conservative Reader. Penguin Books, New York, 1982.
von KLEMPERER, Klemens: Konservative Bewegungen zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. Oldenbourg, Wien–München, 1962.
KOEHN, Barbara: La révolution conservatrice et les élites intellectuelles. Presses Univ. de Rennes, Rennes, 2003.
KONDYLIS, P.: Konservativismus. Geschichtlicher Gehalt und Untergang. Klett-Cotta, Stuttgart, 1986.
Konservativismus. Hrsg. von Hans-Gerd Schumann, Kiepenhauer und Witsch, Köln, 1974.
Konservativismus als politische Strömung und politische Ideologie. Hrsg. von Heinrich Scheel, Akademie Verl. Berlin, 1978.
KONTLER László: Az állam rejtelmei. Brit konzervativizmus és a politika újkori nyelvei. Atlantisz, Bp. 1997.
Konzervativizmus. 1593–1872. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kontler László, Osiris, Bp. 2000.
Korrajz. 2006. A XX. Század Intézet évkönyve. Szerk.: Körmendy Zsuzsanna. Bp. 2006. [konferenciakötet]
LÁNCZI András: A politika reneszánsza. Válogatott írások 1990–2000. Pallas Stódió–Attraktor, Bp. 2001.
LÁNCZI András: Az utópia mint hagyomány. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005
LÁNCZI András: Konzervatív kiáltvány. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, Bp. 2002.
LEGUTKO, Ryszard: Három konzervativizmus. In: uő: A demokrácia csúfsága. Ford.: Pálfalvi Lajos. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
Lexikon des Konservativismus. Hrsg. von Caspar von Schrenck–Notzig Stocker, Graz-Stuttgart, 1996.
LUDASSY Mária: A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban. Magvető, Bp. 1984.
LUDASSY Mária: Fehér jakobinizmus. Charles Maurras és az *Action Française*. Kávé, Bp. 1999.
MACCLELLAND, J. S.: The Reactionary Right: The French Revolution, Charles Maurras and the *Action Française*. Cape, London, 1970.
de MAÎSTRE, Joseph-Marie, gróf: Considérations sur la France. Garnier Frères, Paris, 1980.
de MAÎSTRE, Joseph-Marie, gróf: Oeuvres complètes. I-XIV. Vitte et Perussel, Lyon, 1884–1887. és 1924–1928.
MANN, Thomas: Egy apolitikus ember elmélkedései. Ford.: Györffy Miklós. Helikon, Bp. 2000.
MANNHEIM Károly: A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Ford.: Kiss Endre. Cserépfalvi, Bp. 1994.
MAURRAS, Charles: Ouevres Capitales. I-IV. Paris, 1954.
MAYER, A. J.: Dynamics of Counterrevolution in Europe 1870–1956. An Analytical Framework. Princeton UP, Princeton, 1970.
MENCZER, Béla: Tension of Order and Freedom: Catholic Political Thought 1789–1848. Transaction, New Brunswick, 1993.
von METTERNICH, Clemens L. W.: Aus Metternichs nachgelassenen Papieren. Bd. 1-8. Hrsg. von Richard Metternich-Winneburg, Wien, 1880–1884.
von METTERNICH, Clemens L. W.: Denkwürdigkeiten. Bd. 1-2. Hrsg. von H. Brandt, G. Müller, München, 1921.
von METTERNICH, Clemens L. W.: Ordnung und Gleichgewicht. Ausgewählte Schriften. Karolinger, Wien–Leipzig, 1995.
MOELLER van der Bruck, Arthur: Das dritte Reich. (Quellentext zur Konservativen Revolution) Uwe Berg-Verl. Toppelstedt, 2006.
MOHLER, Armin: Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Ein Handbuch (6. Aufl.) Ares-Verl. Graz, 2005.
MOHLER, Armin: George Sorel. Erzvater der Konservativen Revolution. Antaios, Schnellroda, 2004.
MOLNÁR Attila Károly: A társadalom konzervatív képe. In: uő: Feljegyzések a Kaotikus Fegyházból. Kairosz, Bp. 1999.

MOLNÁR Attila Károly: Edmund Burke. Századvég, Bp. 2000.
MOLNÁR Tamás: A jobb és a bal. Tanulmányok. Ford.: Bérczy Márton. Kairosz, Bp. 2004.
MOLNÁR Tamás: A modernség politikai elvei. Európa, Bp. 1998.
MOLNÁR Tamás: Az ellenforradalom. Ford.: Turgonyi Zoltán. Kairosz, Bp. 2005.
MOLNÁR Tamás: Liberális hegemónia. Ford.: Gábor Zsuzsa. Kairosz, Bp. 2001.
MOLNÁR Tamás: Századvégi mérleg. Válogatott írások. Kairosz, Bp. 1999.
Múltunk, 2002. 3–4. szám [konzervativizmus-szám]
MÜLLER, Adam: Die Elemente der Staatskunst. Bd. 1-2. Hrsg. von Jakob Baxa–G. Fischer (2. Aufl.) Haude und Spenersche Verl. Berlin, 1992.
NISBET, Robert: Konzervativizmus – álom és valóság. Ford.: Beck András. Tanulmány, Pécs, 1996.
OAKESHOTT, Michael: Politikai realizmus. Szerk.: Molnár Attila Károly. Ford.: Kállay Tibor–Szentmiklósi Tamás. Új Mandátum, Bp. 2001.
de OLIVERA, Plinio Correa: Revolução e contra-revolução. Ed. Catolicismo, Saõ Paulo, 1960.
O'SULLIVAN, John: Az elnük, a pápa és a miniszterelnük. Ford.: Árokszállásy Zoltán. Helikon–Heti Válasz, Bp. 2010.
O'SULLIVAN, Noel: Conservatism. Dent, London, 1976. és In: Contemporary Political Ideologies. Ed. by R. Eatwell–A. Wright, Westview Press, San Francisco, 1993.
du PERRON, Jacques: Droite et gauche. Tradition et revolution. Éd. Pardes, Puiseaux, 1991.
POBEDONOSTSEV, K. B.: Reflections of a Russian Statesman. Ann Arbor Paperbacks, 1965.
QUINTON, Anthony: A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig. Ford.: Beck András. Tanulmány, Pécs, 1995.
SALAZAR, António de Oliveira: Békés forradalom. Ford.: Lovass Gyula. Előszó: gróf Teleki Pál. Athenaeum, Bp. 1941.
SCHMITT, Carl: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok. Ford. és utószó: Cs. Kiss Lajos. Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, Bp. 2002.
SCHMITT, Carl: Donoso Cortéz in gesamteuropäischer Interpretation. Vier Aufsätze. Graven Verl. Köln, 1950.
SCHMITT, Carl: Politikai teológia. Ford.: Paczolai Péter. ELTE ÁJK, Bp. 1992.
SCHMITT, Carl: Römischer Katholizismus und politische Form. Theatiner-Verl. München, 1925.
SCHNELLER, Martin: Zwischen Romantik und Faschismus. Der Beitrag Othmar Spanns zum Konservativismus in der Weimarer Republik. Klett, Stuttgart, 1970.
SCRUTON, Roger: A konzervatív ember közelgő diadala. Ford.: Bojtár Péter. Battyhány Lajos Alap. Bp. 1997.
SCRUTON, Roger: A konzervativizmus jelentései. Ford.: Szabó Péter. Novissima, Bp. 2002.
SCRUTON, Roger: A nemzetek szükségességéről. Két tanulmány. Ford.: Pásztor Péter. Helikon, Bp. 2005.
SCRUTON, Roger: Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék. Ford.: Jónás Csaba. Osiris, Bp. 1995.
SIEFERLE, R. P.: Die konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen. Bd. 1-2. (3. Aufl.) Fischer Verl. Frankfurt a. M. 1995.
SPANN, Othmar: Gesamtausgabe. Bd. I-XXI. Hrsg. von Walter Heinrich, Hans Riehl, Raphael Spann, Ferdinand A. Westphalen, Ulrich Schändorfer, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1967–1974.
SUTHERLAND, D. M. G.: Révolution et contre-révolution en France, 1789–1815. Seuil, Paris, 1991.
SUVANTO, Pekka: Conservatism from the French Revolution to the 1990s. Macmillan, London, 1997.
SZABÓ Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918) Új Mandátum, Bp. 2003.
gróf SZÉCHENYI István: A Kelet Népe. (Reprint) Közg. és Jogi, Bp. 1985.
gróf SZÉCHENYI István: Garat. S.a.r., tan.: Viszota Gyula. MTA, Bp. 1912.
gróf SZÉCHENYI István: Politikai programmtöredékek. In: Gróf Széchenyi István Munkái. II. S.a.r., bev.: Berzeviczy Gergely. Franklin, Bp. 1907.
The Conservative Tradition in European Thought. Ed. by R. L. Schnettinger, Putnam, New York, 1976.
The Conservatives: A History from Their Origins to 1965. Ed. by Richard A. Butler, Allen and Unwin, London, 1977.
The French Right (From de Maîstre to Maurras) Ed. by J. S. McClelland, Harper&Row, New York, 1970.
THATCHER, Margaret: Nagy-Britannia átalakulása az 1980-as években. Szerk, ford.: Arday Lajos–Németh György. Batthyány Lajos Alap. Bp. 1994.
de TOCQUEVILLE, Alexis: A régi rend és a forradalom. Ford.: Hahner Péter. Atlantisz, Bp. 1994.
TŐKÉCZKI László: Történelem, eszmék, politika. Kairosz, Bp. 1999.
VIERECK, Peter: Conservatism Revisted: The Revolt against Revolt. 1815–1949. John Lehmann, London, 1950.
VOEGELIN, Eric: The New Science of Politics. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1952.
WEISS, John: Conservatism in Europe 1770–1945. Traditionalism, Reaction and Counter-Revolution. Thames and Hudson, London, 1977.
WEISSMANN, Karlheinz: Die konservative Minimum. Antaios, Schnellroda, 2007.

Amerikai konzervativizmus

ADAMS, Brooks: The Theory of the Social Revolutions. New York, 1913.
ADAMS, John: Az Egyesült Államok alkotmányainak védelme. Ford.: Kontler László. In: Konzervativizmus. 1593–1872. Szöveggyűjtemény. Szerk.: Kontler László. Osiris, Bp. 2000.
ADAMS, John: Értekezés a kánonjogról és a feudális jogról. In: Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Vál., ford., szerk., jegyz.: Lévai Csaba. Debrecen UP, Debrecen, 1997.
ADAMS, John: The Works of John Adams. Ed. by Charles Francis Adams (1856) AMS Press, New York, 1971.
ALDRIDGE, Owen A.: John Adams: Pioneer American Conservative. In: *Modern Age*, 2002. nyár
ALLITT, Patrick: Catholic Intellectuals and Conservative Politics in America, 1950–1985. Cornell UP, London, 1993.
ANDERS, John A.: The Other Side of the Sixties: Young Americans for Freedom and the Rise of Conservative Politics. Rutgers UP, New Brunswick, 1997.
ANDERSON, Thornton: Brook Adams: Constructive Conservative. Ithaca UP, New York, 1951.
AUGHEY, Arthur–JONES, Greta–RICHES, W. T. M.: The Conservative Political Tradition in Britain and the United States. Printer Publ. London, 1992.
BLOOM, Allan: The Closing of the American Mind. Simon and Schuster, New York, 1987.
BRENNAN, Mary C.: Turning Right in the Sixties: The Conservative Capture of the GOP. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1995.
BRINKLEY, Alan: The Problem of American Conservatism. In: *The American Historical Review*, 1994. 2. szám
BROOKHISER, Richard: America's First Dinasty: The Adamses, 1735–1918. Free Press, New York, 2002.
BUCHANAN, Patrick J.: A Nyugat halála. Hogyan veszélyezteti a kihaló népesség és a bevándorlók inváziója országunkat és civilizációnkat? Ford.: Stern Gabriella. Gede, Bp. 2007.
BUCHANAN, Patrick J.: A Republic, Not an Empire: Reclaiming America's Destiny. Regnery, Washington, 1999.
BUCKLEY, William F., Jr.: Up From Liberalism. Introd. by Barry M. Goldwater, Forew. by John Dos Passos, Bantam Books, New York, 1968.
COLLINS, Robert M.: Transforming America: Politics and Culture During the Reagan Years. Columbia UP, New York, 2007.
DRURY, Shaida B.: Leo Strauss and the American Right. St. Martin's Press, New York, 1997.
DUNN, C. W.–WOODARD, David: The Conservative Traditon in America. Powman&Littlefeld, London, 1996.
EAST, J. P.: Russell Kirk as a Political Theorist. In: *Modern Age*, 1984. tél
EAST, J. P.: The American Conservative Movement. Regnery, Chicago, 1986.
EDWARDS, Lee: The Conservative Revolution: The Movement that Remade America. The Free Press, New York, 1999.
EDWARDS, Lee: The End of Conservatism? Heritage Lectures No. 1120. 2009. április 27.
EGEDY Gergely: Az amerikai konzervativizmus gyökerei: *„A föderalista"* és John Adams. In: *Magyar Szemle*, 2008. február
EPSTEIN, David F.: The Political Theory of the *Federalist*. Univ. of Chicago Press, Chicago, 1984
FRANCIS, Samuel: Beautiful Losers: Essays on the Failure American Conservatism. Univ. of Missouri Press, Columbia, 1993.
GENOVESE, Eugene C.: The Southern Tradition: The Achievement and Limitation of an American Conservatism. Harvard UP, Cambridge, 1994.
GOLDBERG, Robert A.: Barry Goldwater. Yale UP, New Haven, 1995.
GOLDWATER, Barry M.: With No Apologies: The Personal and Political Memoirs of US Senator Barry M. Goldwater. W. Morrow Co. New York, 1979.
GOLDWATER, Barry M.–CASSERLY, Jack: Goldwater. Doubleday, New York, 1988.
GOTTFRIED, Paul: The Conservative Movement. Twayne Publ. Boston, 1993.
GRANT, James: John Adams: Party of One. FSG Books, New York, 2005
GUTTMANN, Allen: The Conservative Tradition in America. Oxford UP, New York, 1967.
HAMILTON, Alexander–MADISON, James–JAY, John: A föderalista. Értekezések az amerikai alkotmányról. Ford.: Balabán Péter. Jegyz.: Magyarics Tamás. Európa, Bp. 1998.
HART, Jeffrey: The Making of the American Conservative Mind: *National Review* and Its Times. ISI Books, Willmington, 2005.
HOELVER, David J.: Watch on the Right. Univ. of Wisconsin Press, Madison, 1991.
HONDERLICH, Ted: Conservatism: Burke, Nozick, Bush, Blair? Pluto Press, London, 2005
JAFFA, Henry V.: American Conservativism and American Founding. Carolina AP, Durham, 1984.
KENDALL, Willmoore: The Conservative Affirmation in America. Gateway Ed. Chicago, 1985.
KENDALL, Willmoore–CAREY, G. W.: Liberalism vs. Conservatism: The Continuing Debate in American Government. Ed. by the Authors, Princeton, 1966.
KIRK, Russell: American Conservatism: From Burke to Eliot. (7th rev. ed.) Regnery, Washington, 1995.
KIRK, Russell: The Conservative Movement: Then and Now. The Heritage Found. Lecture 1. é. n.
KIRK, Russel: The Portable Conservative Reader. Penguin Books, New York, 1982.

KIKR, Russell: The Swords of Imagination: Memoirs of a Half-Century of Literary Conflict. William B. Eardmans Publ. Grand Rapids, 1995.
KRISTOL, Irving: American Conservatism 1945–1995: Thirtieth Anniversary Issue. In: *The Public Interest*, 1995. ősz
LORA, Ronald: Conservative Mind in America. R. McNally&Co. Chicago, 1971.
MAGYARICS Tamás: Az amerikai politikai konzervativizmus. In: *Múltunk*, 2003. 4. szám
McCLOSKY, R. G.: American Conservatism in the Age of Enterprise, 1865–1910. Harper&Row, New York, 1964.
MICKLETHWAITH, John–WOOLDRIDGE, Adrian: The Right Nation: Conservative Power in America. Pengiun, New York, 2004.
NASH, George: Reappraising the Right: The Past and Future of American Conservatism. ISI Books, Wilmington, 2009.
NASH, George: The Conservative Intellectual Movement in America Since 1945. ISI Books, Wilmington, 1998.
NIEBUHR, Reinhold: Christian Realism and Political Problems. Faber&Faber, London, 1954.
NIEBUHR, Reinhold: Faith and Politics: A Commentary on Religious, Social, and Political Thought in a Technological Age. Ed. by Ronald H. Stone, G. Braziller, New York, 1968.
NIEBUHR, Reinhold: Moral Man in Immoral Society: A Study in Ethics and Politics. Scribner, New York, 1932.
NIEBUHR, Reinhold: The Children of Light and the Children of Darkness: Vindication of Democracy and a Critique of Its Traditional Defenders. Nisbet&Co. London, 1945.
ORBÁN Anita: Az antikommunizmus hatása az amerikai konzervativizmusa. Hamvas Int. Bp. 2003.
PEELE, Gillian: Revival and Reaction: The Right in Contemporary America. Clarendon, Oxford, 1984.
RAIMONDO, Justin: Reclaming the American Right: The Lost Legacy of the Conservative Movement. Forew. by Patrick J. Buchanan, ISI Books, Wilmington, 1993.
REAGAN, Ronald: An American Life: The Autobiography. Simon and Schuster, New York, 1990.
REICHLEY, James A.: Conservatives in an Age of Change: The Nixon and Ford Administration. Brookings Inst. Washington, 1981.
Reinhold Niebuhr: His Religion, Social, and Political Thought. Ed. by Charles W. Kegley–Robert W. Bretall, Macmillan, London, 1961.
ROSSITER, Clinton: Conservatism in America: The Thankless Persuasion. Forew. by George F. Will (2nd ed.) Harvard UP, Cambridge, 1982.
SCHELL, Kurt L.: Der amerikanische Konservatismus. Kohlhammer, Stuttgart, 1986.
SCHOENWALD, Jonathan: A Time for Choosing: The Rise of Modern American Conservatism. Oxford UP, Oxford, 2001.
SCOTCHIE, Joseph: Revolt from the Heartland. Transaction, New Brunswick, 2002.
SORMAN, Guy: La révolution conservatrice américaine. Fayard, Paris, 1983.
SHAW, Peter: The Charakter of John Adams. Univ. of North California Press, Chapel Hill, 1976
SULLIVAN, Andrew: The Conservative Soul: How We Lost It, How To Get It Back? HarperCollins, New York, 2006.
The Conservative Tradition in America: An Anthology. Ed. by Jay A. Sigler, Putnam's Sons, New York, 1969.
The Ideology of the New Right. Ed. by Ruth Levitas, Polity Press, Cambridge, 1986.
The Old Right, the New Right and the State. Ed. by Andrew F. Johnson–Brian Jenkins, Bishop's UP, Lewiston, 1991.
The Reagan Legacy. Ed. by Sidney Blumenthal–Thomas Byrne Edsall, Pantheon Books, New York, 1988.
TYGEL, John: Ronald Reagan and the Triumpf of the American Conservatism. Longman, New York, 2004.
VIERECK, Peter: Conservatism Revisted: The Revolt against Revolt. 1815–1949. John Lehmann, London, 1950.
VIERECK, Peter: The Philosophical 'New Conservatism'. In: The Radical Right: The New American Right Expanded and Updated. Ed. by Daniel Bell, Doubleday, New York, 1963.
WALS, C. M.: The Political Science of John Adams: A Study in the Theory of Mixed Government and the Bicameral System. Putnam, London–New York, 1915.
WEAVER, Richard: Ideas Have Consequences. New York, 1948.
Willmoore Kendall: Maverick of American Conservatism. Ed. by John A. Murley–John E. Alvis, Lexington Books, Lanham, 2002.
WILSON, Francis G.: The Case for Conservatism. Seattle, 1951.

Neokonzervativizmus

BAYERNÉ MÉREI Éva: Daniel Bell és az amerikai neokonzervativizmus. In: *Filozófiai Szemle*, 1992. 5–6. szám
BELL, Daniel: The Cultural Contradictions of Capitalism. Basic Books, New York, 1978.
BENNETT, William J.: Why We Fight: Moral Clarity and the War on Terrorism. Regnery, Washington, 2003.
BOLTON, John: Surrender is Not an Option: Defending America at the United Nations and Abroad. Threshold Ed. New York, 2007.
BOOT, Max: Think Again: Neocons. In: *Foreign Policy*, 2004. január–február
BRONNER, S. E.: A neokonzervativizmus építménye. Ford.: Farkas Gabriella. In: *Eszmélet*, 2004. 63. szám
BUCHANAN, Patrick J.: Where the Right Went Wrong: How Neoconservatives Subverted the Reagan Revolution and Hijacked the Bush Presidency. Thomas Dunne Books, New York, 2004.
CHERNUS, Ira: Monsters to Destroy: The Neoconservative War on Terror and Sin. Paradigm Publ. Boulder, 2006.
Commentary in American Life. Ed. by Murray Friedman. Temple UP, Philadelphia, 2005.
Confronting the New Conservatism: The Rise of the Right in America. Ed. by Michael J. Thompson, New York UP, New York, 2007.
DAALDER, Ivo H.–LINDSAY, James M.: America Unbound: The Bush Revolution in Foreign Policy. Brookings Inst. Press, Washington, 2003.
Democracy in the Middle East: Defining the Challenge. Ed. by Yehudah Mirsky–Matt Ahrens, WINEP, Washington, 1993.
Die Neokonservatismus – die Leitidee der achtziger Jahre? Hrsg. von Lothar Bossle, Naumann, Würzburg, 1981.
DORRIEN, Gary: Imperial Design: Neoconservatism and New *Pax Americana*. Taylor&Francis, New York, 2004.
DORRIEN, Gary: The Neoconservative Mind: Politics, Culture and the War of Ideology. Temple UP, Philadelphia, 1993.
DUBIEL, Helmut: Was ist Neokonservatismus? Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1985.
EHRMAN, John: *Commentary*, the *Public Interest*, and the Problem of Jewish Conservatism. In: *American Jewish History*, 1999. június–szeptember
EHRMAN, John: The Rise of Neoconservatives: Intellectuals and Foreign Affairs, 1945–1994. Yale UP, New Haven, 1995.
FARER, Tom J.: Confronting Global Terrorism and American Neo-Conservatism: The Framework of a Liberal Grand Strategy. Oxford UP, Oxford, 2008.
FORGÁCS Imre: Neokonzervatív fordulat az Egyesült Államokban. Kossuth, Bp. 1987.
FRIEDMAN, Milton [Rose D. Friedman közreműködésével]: Kapitalizmus és szabadság. Ford.: Suzanne M. Bősze. Akadémiai–MET Publ. Corp. Florida–Bp. 1996.
FRIEDMAN, Milton–FRIEDMAN, Rose D.: Választhatsz szabadon. Ford.: Galambos János. Akadémiai–MET Publ. Corp. Florida–Bp. 1998.
FRIEDMANN, Murray: The Neoconservative Revolution: Jewish Intellectual and the Shaping of Public Policy. Cambridge UP, Cambridge, 2005.
FRUM, David: Comeback: Conservatism That Can Win Again. Doubleday, New York, 2008.
FRUM, David–PERLE, Richard: An End to Evil: How to Win the War on Terror. Random House, 2003.
FUKUYAMA, Francis: A történelem vége és az utolsó ember. Ford.: Somogyi Pál László. Európa, Bp. 1994.
FUKUYAMA, Francis: Amerika válaszúton. Demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség. Ford.: Tomori Gábor. Századvég, Bp. 2006.
FUKUYAMA, Francis: The End of the History? In: *The National Interest*, 1989. nyár
FUKUYAMA, Francis: The Neoconservative Moment. In: *National Interest*, 2004. nyár
GERSON, Mark: Norman's Conquest: A Commentary on the Podhoretz Legacy. In: *Policy Review*, 1995. ősz
GERSON, Mark: The Neoconservative Vision: From the Cold War to the Culture War. Madison Books, Lanhem, 1996.
GIULIANI, Rudolph W: Toward a Realistic Peace. In: *Foreign Affairs*, 2007. szeptember–október
GLAZER, Nathan: American Values and American Foreign Policy. In: *Commentary*, 1976. július
GLAZER, Nathan: On Being Deradicalized. In: *Commentary*, 1970. október
GLAZER, Nathan: Neoconservative from the Start. In: *The Public Interest*, 2005. tavasz
GLAZER, Nathan–MOYNIHAN, Daniel Patrick: Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricians, Jews, Italians and Irish of New York City. (2nd ed.) MIT Press, Cambridge, 1991.
HALPER, Stefan–CLARKE, Jonathan: America Alone: The Neoconservatives and the Global Order. Cambridge UP, Cambridge, 2005.
HARRINGTON, Michael: The Welfare State and Its Neoconservative Critics. In: *Dissent*, 1973. ősz
HEILBURN, Jacob: They Knew There Were Right: The Rise of the Neocons. Doubleday, New York, 2008.
HODGSON, Godfrey: The Gentleman from New York: D. P. Moynihan. A Biography. Houghton Mifflin, Boston, 2000.
HOLSINGER, Bruce: Neomedievalism, Neoconservatism, and the War on Terror. Prickly P. Press, Chicago, 2007.

HURST, Steven: Myths of Neoconservatism: George W. Bush's 'Neoconservative' Foreign Policy Revisted. In: *International Polics*, 2005.
ILLÉNYI, Domonkos: Zusammenhänge zwischen der Gesellschaftstheorie des Neoliberalismus und Neokonservatismus und seine Friedensstrategie. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis*. Tom. XX. Eger, 1990.
JUDIS, John B.: Trotskyism to Anachronism: The Neoconservative Revolution. In: *Foreign Affairs*, 1995. július–augusztus
KAGAN, Robert: Dangerous Nation: America's Foreign Policy from Its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century. Knopf, New York, 2006
KAGAN, Robert: Édenkert és hatalom. Amerika és Európa az új világrendben. Ford.: Meszerics Tamás. (Biztonság a XXI. században) Zrínyi, Bp. 2007.
KAGAN, Robert: The Benevolent Empire. In: *Foreign Policy*, 1998. nyár
KAGAN, Robert–KRISTOL, William: The Right War for the Right Reasons. In: The Right War? The Conservative Debate on Iraq. Ed. by Gary Rosen, Cambridge UP, Cambridge, 2005.
KAGAN, Robert–KRISTOL, William: Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. In: *Foreign Affairs*, 1996. július–augusztus
KAJTÁR Gábor: A neokonzervatív gondolkodás alapjai és hatásuk napjaink amerikai Irak-politikájára. In: *Kül-Világ*, 2004. 2. szám
KAMM, Oliver: Anti-totalitarianism: The Left-wing Case for a Neoconservative Foreign Policy. Social Affairs Unit, London, 2005.
KAPLAN, Lawrence F.–KRISTOL, William: The War over Iraq: Saddam's Tyranny and America's Mission. Encounter, San Francisco, 2003.
KAPLAN, Robert: The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of a Post-Cold War World. Vintage, New York, 2001.
Kik azok a neokonok? [összeállítás] In: *Szombat*, 2004. január
KIRK, Russell: The Neoconservatives: An Endangered Species. *Heritage Lectures.* No. 178. 1988.
KIRKPATRICK, Jeanne: A Normal Country in a Normal Time. In: *National Interest*, 1990. ősz
KIRKPATRICK, Jeane: Dictatorship and Double Standarts. In: *Commentary*, 1979. november
KIRKPATRICK, Jeanne: Dictatorship and Double Standarts: Rationalism and Reason in Politics. Simon and Schuster, New York, 1982.
KIRKPATRICK, Jeane: Legitimacy and Force. Transaction, New Brunswick, 1988.
KIRKPATRICK, Jeane: The Reagan Phenomenon and Other Speeches on Foreign Policy. Forew. by Robert Nisbet, AEI, Washington, 1983.
KISZELLY Zoltán: Az amerikai neokonzervatívok térfoglalása – mertek nagyot álmodni. In: *Politikai Elemzések*. Író Gergely Alap. Bp. 2005. március
KÖPECZI Béla: Új konzervativizmus és új jobboldal. Kossuth, Bp. 1985.
KRAUTHAMMER, Charles: An American Foreign Policy for a Unipolar World. In: Irving Kristol Lecture at AEI. Washington, 2004. február 10.
KRAUTHAMMER, Charles: Cutting Edge: Making Sense of the Eighties. Random House, New York, 1985.
KRAUTHAMMER, Charles: Democratic Realism: An American Foreign Policy for a Unipolar World. AEI, Washington, 2004.
KRAUTHAMMER, Charles: In Defence of Democratic Realism. In: In: The Right War? The Conservative Debate on Iraq. Ed. by Gary Rosen, Cambridge UP, Cambridge, 2005.
KRAUTHAMMER, Charles: The Unipolar Moment. In: *Foreign Affairs*, 1990–91. tél
KRAUTHAMMER, Charles: The Unipolar Moment Revisted. In: *National Interest*, 2002. tél
KRAUTHAMMER, Charles: Universal Domination: Toward a Unipolar World. In: *National Interest*, 1989–90. tél
KRISTOL, Irving: Defining Our National Interest. In: *National Interest*, 1990. ősz
KRISTOL, Irving: Foreign Policy in the Age of Ideology. In: *National Interest*, 1985. ősz
KRISTOL, Irving: Neoconservatism: The Autobiography of an Idea. (2nd ed.) Elephant Papierback, Chicago, 1999.
KRISTOL, Irving: On the Democratic Idea in America. Harper&Row, New York, 1972.
KRISTOL, Irving: Reflections of a Neoconservative: Looking Back, Looking Ahead. Basic Books, New York, 1983.
KRISTOL, Irving: The Neoconservative Persuasion. In: *The Weekly Standard*, 2003. augusztus 25.
KRISTOL, Irving: Two Cheers for Capitalism. Basic Books, New York, 1978.
KRISTOL, Irving: What is a Neo-conservative? In: *Newsweek*, 1976. január 19.
KRISTOL, Irving: What is Liberal – Who is Conservative? In: *Commentary*, 1976. szeptember
KRISTOL, William–KAGAN, Robert: Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy. Encounter, San Francisco, 2000.
KRISTOL, William–KAGAN, Robert: Toward a Neo-Reaganite Foreign Policy. In: *Foreign Affairs*, 1996. július–augusztus
LAQUEUR, Walter: A neokonzervatívok mítosza. In: *Európai Szemle*, 2003. 3–4. szám

LÁNCZI András: A neokonzervatív filozófia. In: uő: Az utópia mint hagyomány. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő, 2005.
LEEDEN, Michael: Freedom Betrayed: How America Led a Global Democratic Revolution, Won the Cold War, and Walked Away. AEI, Washington, 1996.
LEEDEN, Michael: The Iranian Time Bomb: The Mullah Zealots' Quest for Destruction. Truman Talley, New York, 2007.
LIEBOWICZ, Nathan: Daniel Bell and the Agony of Modern Liberalism. Greenwood Press, Westport–London, 1985.
LIPSET, S. M.: Neoconservatism: Myth and Reality. The Short Story Happy Life of Neoconservatism. J. F. Kennedy Inst. für Nordamerik. der Freien Univ. Berlin, Berlin, 1988.
LIPSET, S. M.: Revolution and Counterrevolution: Change and Persistence in Social Structures. (Rev. ed.) Transaction, New Brunswick, 1988.
LIPSET, S. M.: The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective. W. W. Norton&Co. New York, 1979.
MARSHALL, Joshua M.: Remaking the World: Bush and the Neoconservatives. In: *Foreign Affairs*, 2003. november–december
MÁNDI Tibor: Realizmus, idealizmus és „neorealizmus". Az amerikai külpolitika válsága az 1970-es években és a neokonzervatív fordulat. In: *Politikatudományi Szemle*, 2008. 1. szám
MINKENBERG, Michael: Neokonservatismus und Neue Rechte in den USA. Neue konservative Gruppierungen und Strömungen im Kontext sozialen und kulturellen Wandels. Nomos, Baden-Baden, 1990.
MOYNIHAN, Daniel Patrick: Family and Nation. (The Godkin Lectures, Harvard Univ.) Harcourt B. J. Publ. New York, 1986.
MOYNIHAN, Daniel Patrick: Memorandum Nixon elnök részére. (Részletek) In: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez. 1620–1980. Szerk.: Bődy Pál–Urbán Aladár. Ford.: Gál Zoltán és ts. Dialóg Campus, Debrecen, 2001.
MOYNIHAN, Daniel Patrick: The Negro Family: A Case of National Actions. US Department of Labor, Washington, 1965.
MOYNIHAN, Daniel Patrick: The Politics of a Guaranted Income: The Nixon Administration and the Family Assistance Plan. Random House, New York, 1973.
MURAVCHIK, Joshua: Exporting Democracy: Fulfilling America's Destiny. AEI, Washinton, 1991.
MURAVCHIK, Joshua: Memorandum to My Fellow Neoconservatives. In: *Foreign Policy*, 2006. november
MURAVCHIK, Joshua: The Future of United Nations: Understanding the Past to Chart a Way Foreward. AEI, Washington, 2005.
MURAVCHIK, Joshua: The Imperiative of American Leadeship: A Challenge to Neo-Isolation. AEI, Washinton, 1996.
MURAVCHIK, Joshua: The Neoconservative Cabal. In: *Commentary*, 2003. szeptember
MURAVCHIK, Joshua: The Past, Present, and Future of Neoconservatism. In: *Commentary*, 2007. október
MURAVCHIK, Joshua: The Uncertain Crusade: Jimmy Carter and the Dilemmas of Human Rights Policy. Forew. by Jeane Kirkpatrick. Hamilton Press, New York, 1986.
MURRAY, Charles: Losing Ground. Basic Books, New York, 1984.
MURRAY, Douglas: Neoconservatism: Why We Need It. Encounter Books, New York, 2006.
Neoconservatism. Ed. with an Introd. by Irwin Stelzer (2nd ed.) Atlantic Books, London, 2005.
Neo-Conservatism: It Emergence in the USA and Europe. Ed. by Kroes Rob, Free UP, Amsterdam, 1984.
Neokonservatismus in den USA. Hrsg. von Jakob Schissler, Westdeutscher Verl. Opladen, 1983.
Neokonservatismus und 'Neue Rechte'. Hrsg. von Iring Fetscher, Beck, München, 1983.
NOVAK, Michael: A demokratikus kapitalizmus szelleme. Ford.: Gieler Gyöngyi. General Press, Bp. é. n. [1994]
NOVAK, Michael: The Universal Hunger of Liberty: Why the Clash of Civilisations is Not Inevitable. Basic Books, New York, 2004.
PERLE, Richard: Hard Line. Random House, 1992.
PODHORETZ, Norman: Breaking Rank: A Political Memoire. Harper&Row, New York, 1979.
PODHORETZ, Norman: Doing and Undoings: The Fifties and After in American Writing. Straus&Giroux, New York, 1964.
PODHORETZ, Norman: Editing *Commentary*: A Valedictory. In: *Commentary*, 1995. június
PODHORETZ, Norman: Ex-Friends. Free Press, New York, 1999.
PODHORETZ, Norman: Hogyan nyerte meg Ronald Reagan a hidegháborút? És miért nem volt győzelmi örömmámor Amerikában? Ford. n. In: Korrajz. 2006. A XX. Század Intézet évkönyve. Szerk.: Körmendy Zsuzsanna. Bp. 2006.
PODHORETZ, Norman: Making It. Random House, New York, 1967.
PODHORETZ, Norman: My Love Affair with America. Free Press, New York, 2000.
PODHORETZ, Norman: Neoconservatism: An Eulogy. In: *Commentary*, 1996. március
PODHORETZ, Norman: The Bloody Crossroads: Where Literature and Politics Meet. Simon and Schuster, New York, 1986.

PODHORETZ, Norman: The Case for Bombing Iran. In: *Commentary*, 2007. június
PODHORETZ, Norman: The Present Danger. In: *Commentary*, 1980. március
PODHORETZ, Norman: World War IV: How It Started, What It Means, and Why We Have to Win. In: *Commentary*, 2004. szeptember
Rebuilding America's Defence: Strategy, Forces and Resources for a New Century. PNAC, Washington, 2000. szeptember. In: www.newamericancentury.com
ROUCAUTE, Yves: Le néoconservatisme est un humanisme. Presses Univ. de France, Paris, 2005.
STEINFELS, Peter: The Neoconservatives: The Men Who Changing America's Politics. Simon and Schuster, New York, 1979.
The American Commonwealth – 1976. Ed. by Nathan Glazer–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1976.
The Crisis in Economic Theory. Ed. by Daniel Bell–Irving Kristol, Basic Books, New York, 1981.
The Essential Neoconservative Reader. Ed. by Mark Gerson, Forew. by James Q. Wilson, Addison Wesley Publ. Reading, 1996.
The Neocon Reader. Ed. by Irwin Steltzer, Grove Press, New York, 2004.
The Neoconservatism as a Social and Ecclesiastical Phenomenon. Ed. by Joseph Baum. [összeállítás] In: *Concilium*, 1981. 1. szám
The Neoconservative Imagination: Essays in Honor of Irving Kristol. Ed. by William Kristol–Christopher DeMuth, AEI, Washington, 1995.
The *Weekly Standard*: A Reader. Ed. by William Kristol, HarperCollins, New York, 2005.
THOMPSON, Bradley C.–BROOK, Yaron: Neoconservatism: An Obituary of an Idea. Paradigm Publ. New York, 2010.
TUCKER, Robert W: A New Isolation: Threat or Promise? Universe, New York, 1972.
TUCKER, Robert W.: Beyond Detente. In: *Commentary*, 1977. március
TUCKER, Robert W.: Naton or Empire? John Hopkins UP, Baltimore, 1968.
TUCKER, Robert W.: The Radical Left and American Foreign Policy. John Hopkins UP, Baltimore, 1971.
VAÏSSE, Justin: Neoconservatism: The Biography of a Movement. Harvard UP, Cambridge, 2010.
WATTENBERG, Ben: Neo-Manifest Destinariaism. In: America's Purpose: New Visions of the US Foreign Policy. Ed. by Owen Harries, Inst. of Contemporary Studies, San Francisco, 1991.
WATTENBERG, Ben: The First Universal Nation: Leading Indicators and Ideas about the Surge of America in the 90s. Free Press, New York, 1991.
WINCHELL, Mark R.: Neoconservative Criticism: Norman Podhoretz, Kenneth S. Lynn, and Joseph Epstein. Twayne Publ. Boston, 1991.
WINIK, Jay: The Neoconservative Construction. In: *Foreign Policy*, 1988–89. tél
The New Conservatives: Critic from Left. Ed. by Lewis A. Coser–Irving Howe, Quadrangle–The New York Times Books, New York, 1974.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS **2**

2. MEGJEGYZÉSEK A KONZERVATIVIZMUS TANULMÁNYOZÁSÁHOZ **11**
A konzervativizmus-kutatás nemzeti látószögéről 11
A konzervativizmus természetrajzához 15
A konzervatív meggyőződés 15
A konzervativizmus politikai kategóriái 23
A neokonzervativizmus helye a konzervativizmus metapolitikai paradigmájában 27

3. AZ AMERIKAI MÍTOSZ ÉS POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI **30**
Az amerikai és az európai történeti fejlődés alapvető különbségei és ezek legközvetlenebb politikai következményei 30
Az amerikai mítosz… 33
… és politikai következményei 39
Az amerikai identitás 39
Az amerikai mítosz és a kapitalizmus szelleme 42
Amerikai misszió 45
Következtetések 49

4. AZ AMERIKAI POLITIKAI GONDOLKODÁS HÁROM PILLÉRE ÉS KÉT ÁGA **51**
Az amerikai politikai gondolkodás három pillére 51
A puritanizmus konzervatív pluralizmusa 51
A mérsékelt felvilágosodás öröksége 53
Alkotmányos, liberálkonzervatív köztársaság 56
Jegyzet az amerikai forradalomról 59
Az amerikai politikai gondolkodás két ága 62
Előzetes megjegyzések 62
Jeffersoniánus és „francia” ág 63
Föderalista és angolszász ág 67
Következtetések 73

5. AZ AMERIKAI KONZERVATIVIZMUS JELLEMZŐI **76**
Liberális dominancia – konzervatív esélyek 76
Liberális mainstream 76
Az amerikai konzervativizmus paradoxonja 81
Új forradalom – ébredő reakció 82
Az amerikai konzervativizmus három meghatározó irányzata 87
Előzetes megjegyzések 87
Paleokonzervatívok 89
Libertáriusok 92
Neokonzervatívok 95
A neokonzervatív ellenforradalom kisiklása 99

6. A NEOKONZERVATIVIZMUS FILOZÓFIAI ÉS POLITIKAI, ESZMEI ÉS ELMÉLETI ORIENTÁCIÓI **102**
A neokonzervativizmus filozófiai és politikai alapjai 102
Leo Strauss és a straussziánusok 102
Irving Kristol eszméi 110
Daniel Bell és a posztindusztriális társadalom kihívásai 116
Az amerikai örökség és a neokonzervatívok 119
Fukuyama, a liberális demokrácia világi prófétája 125
Következtetések 131

A neokonzervativizmus gazdaságfilozófiája és gazdaságpolitikája 133
Hayek piacfilozófiája 133
Friedman és a monetarizmus 138
Novak és a kapitalizmus erkölcse 143
Következtetések 146
A nemzetközi kapcsolatok neokonzervatív megközelítése 148
Realisták a liberális idealizmus ellen 148
Huntington és a civilizációk összecsapása 159
A neokonzervatív „demokratikus realizmus” 162
A neokonzervatívok és Izrael 167
Következtetések 171

7. A NEOKONZERVATIVIZMUS BEÁGYAZÓDÁSA AZ AMERIKAI KONZERVATIVIZMUSBA **174**
Az amerikai konzervativizmus hagyományai 174
Az amerikai konzervativizmus periodizációja 174
Az amerikai konzervativizmus vázlatos története 176
A II. világháború végétől a hidegháború végéig 179
Konzervatív fordulat egy „normális évtizedben” 179
Felfordulásból ellenforradalom 191
Nixontól Reaganig 206
A Reagan (Counter)Revolution 220
A bipoláris világrend végétől az unipolarizáció bukásáig 235
Az átmenet és az átalakulás évtizede 235
Neokonzervatív rezsim a XXI. század első évtizedében 256
A forradalmi neokonzervativizmus mérlege 277

8. ZÁRSZÓ **283**

9. BIBLIOGRÁFIA **286**